

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ATİK ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE SAVAŞ
YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYO-
EKONOMİK DURUMU (1788-1810)**

Kader DEMİR

Doktora Tezi

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

HAZİRAN 2022

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANA BİLİM DALI

Doktora Tezi

**ATİK ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE SAVAŞ
YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYO-
EKONOMİK DURUMU (1788-1810)**

Tez Yazarı
Kader DEMİR

Danışman
Prof. Dr. Ahmet AKSİN

**HAZİRAN 2022
ELAZIĞ**

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**ATİK ŞİKÂyet Defterlerine Göre Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1788-1810)**” Başlıklı Doktora Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

18.06.2022

Kader DEMİR

ÖN SÖZ

Bir devlette huzurlu bir ortamın olması, iktisadi, siyasi, idari ve hukuki yapının sorumsuz bir şekilde işlemesi, devletin çağına ayak uydurması, devlete aidiyetlik duygusunun benimsenmesi ve devletin bekasını sürdürebilmesi noktasında en önemli şey “adalet”tir. Öyle ki adaletin sağlanması noktasında en önemli rol ise hükümdarlara düşmektedir. Bir hükümdar devletteki hiyerarşik düzenini adalet temeline oturttuğu zaman döngüsel olarak devletteki tüm yapının işleyişini de düzenlemiş olmaktadır. Onun için Halil İnalcık’ın, Kutadgu-Bilig’den almış olduğu; *“Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Hazinesin bu malı elde etmesi içinde halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması içinde doğru kanunlar konulmalıdır. Bunların biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.”* cümleleri ile halkın doğru ve adaletli kanunlarla yönetilmesinin önemini, bunun yanı sıra devletin bir döngü çerçevesinde yönetildiğini ve bu döngüdeki çarklardan birinin bozulmasının diğerlerinin de bozulmasına sebebiyet vereceğini açık bir şekilde göstermektedir. Adaletin uygulanması yolundaki en önemli şey ise şikâyet etme hakkıdır.

Şikâyet, mağdur olan birey veya bireylerin uğradıkları mağduriyetleri, olayın soruşturulması ve gerekli cezai işlemlerin yapılması için yetkili mercilere bildirilmesi durumuna denilmektedir. Yetkili mercilere yapılacak olan Şikâyetler, tek bir şahsın başvurusu ile yapılabildiği gibi toplu olarak da yapılmaktadır. Bu çalışmada 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti’nin sosyo-ekonomik durumu, Osmanlı toplumunun o dönemde karşılaştıkları sorunlar ve yaşanan kargaşanın topluma yansımaları incelenmiştir. Böylece çalışmadan çıkan veriler neticesinde dönem içinde suç oranları, suçlu kişi/kişilerin dini, statüsü ve cinsiyetleri; şikâyet eden kişilerin dini, statüsü ve cinsiyetleri kategorize edilerek dönemin toplumsal yapısı hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca taşrada şikâyet mekanizmasının işleyişi, merkez ve taşra arasındaki bağın zayıflamasının sebepleri, ayanlık, voyvodalık ve şehir kethüdalığı gibi memuriyetliklerin nasıl ele geçirildiği ve yerel yönetimde meydana getirdiği olumsuzluklar hakkında bilgiler de bulunmaktadır.

Çalışmanın temel kaynağını Atik Şikâyet Defterleri oluşturmaktadır. İncelenen dönem 1788-1789 tarihleri arasında kapsamakta olup bu tarih aralığında olan 11 defter incelemeye tabi tutulmuştur. Özellikle bugüne kadar Atik Şikâyet Defterleri hususunda yeterli çalışmaların olmaması ve araştırmaların ise kısıtlı olması bu çalışmayı yapmamızı sağlamıştır.

Çalışmanın yapıldığı dönem, Osmanlı Devleti’nin dağılma dönemini kapsamakta olup, bu dönemde yaşanan savaşlar, ayaklanmalar, eşkıyalık ve iktisadi birtakım sorunlar devleti bir kargaşa ve kaosun içine sürüklemiştir. Bu sebeple incelenen defterler içerik olarak zengin bir kaynağa sahiptir. Ayrıca çalışmamızın yıl aralığında bulunan defter sayısının fazlalığı, belgede kullanılan dilin zorluğu, şikâyetlerin Osmanlı Devleti’nin hemen her bölgesinden meydana gelmiş olması, bölgesel bir sınırlamanın olmaması çalışmanın tamamlanması esnasında karşımıza birtakım zorlukları çıkarmıştır. Ancak bu zorlukların aşılmasında, bu çalışmayı belirleme ve seçme hususunda yol gösteren ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli doktora tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet AKSİN’a teşekkürlerimi borç bilirim. Bunun yanı sıra engin bilgisi ile yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK’e desteklerinden dolayı minnettarım. Ayrıca bilgi ve tecrübelerini başvurduğum ve her başım sıkıştığında desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR’a teşekkürü borç bilirim. Yine bu zorlu süreçte bilgi ve desteklerini esirgemeyen arkadaşım Arş. Gör. Yunus KIRAYİT’e müteşekkirim.

Son olarak bu zorlu süreçte her zaman yanımda olan, kararlarımı destekleyen, sabır gösteren, moral ve motivasyonumu her kaybettiğimde yanımda olarak cesaretlendiren annem Perihan DEMİR ve kardeşim Turan DEMİR’e teşekkür ederim.

Kader DEMİR
Elazığ, 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
GRAFİKLER LİSTESİ	IX
RESİMLER LİSTESİ.....	X
EKLER LİSTESİ	XI
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı	1
1.3. Çalışmada İzlenen Yöntem ve Sınırlılıklar	3
1.4. Literatür Özeti	3
2. OSMANLI DEVLETİ’NİN HUKUKİ YAPISI VE ATİK ŞİKÂYET DEFTERLERİ	11
2.1. Osmanlı Devleti’nin Hukuki Yapısı.....	11
2.1.1. Şikâyet Mekanizmasının Bürokratik İşleyişi	15
2.1.1.1. Şikâyet Hakkı	15
2.1.2. Şikâyet Mercileri.....	16
2.1.2.1. Merkez ve Taşra Şikâyet Mekanizması.....	17
2.1.2.1.1. Osmanlı Devleti’nin Merkez Teşkilatında Yer Alan Şikâyet Mercileri.....	18
2.1.2.1.2. Osmanlı Devleti’nin Taşra Teşkilatında Yer Alan Şikâyet Mercileri	26
2.2. Atik Şikâyet Defterleri	30
2.2.1. Atik Şikâyet Defterlerinin Tasnifi.....	31
2.2.1.1. 193 Numaralı Defter.....	34
2.2.1.2. 194 Numaralı Defter.....	35
2.2.1.3. 195 Numaralı Defter.....	36
2.2.1.4. 196 Numaralı Defter.....	37
2.2.1.5. 197 Numaralı Defter.....	38
2.2.1.6. 198 Numaralı Defter.....	39
2.2.1.7. 199 Numaralı Defter.....	40
2.2.1.8. 200 Numaralı Defter.....	41
2.2.1.9. 201 Numaralı Defter.....	42
2.2.1.10. 202 Numaralı Defter.....	43
2.2.1.11. 203 Numaralı Defter.....	44
2.2.3.Şikâyet Süreci.....	46
2.2.4. Şikâyet Ederken Alınan (Fetva, İlâm, Hücet, Berat) Evrakların Önemi	48
2.2.5. Şikâyetle Rol Alan Kişiler (Kadın-Erkek)	50
2.2.6. Dini Faktörler (Müslüman- Gayrimüslim)	55
2.2.7. Statü (Reaya- İdari Sınıf)	59
2.2.8. Şikâyet Başvuru Yolları	61

2.2.8.1. Giderek Yapılan Şikâyet Müracaatları	63
2.2.8.2. Arzuhal Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları	63
2.2.8.3. Mahzar Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları	64
2.2.8.4. İhbar Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları.....	64
2.2.8.5. İlam Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları.....	64
2.2.8.6. Mektup Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları.....	65
2.2.8.7. Takrir Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları	66
2.2.8.8. Arz Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları	66
2.2.8.9. Tahrirat Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları	67
2.2.9. Savaşın Şikâyet Defterlerine Yansıması	67
3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU ve ORTAYA ÇIKAN	
SORUNLAR	76
3.1. Emniyet ve Asayiş Tehdit Eden Sorunlar	78
3.1.1. Eşkîyalık.....	79
3.1.1.1. Yönetici Sınıfın Yaptığı Eşkîyalıklar	80
3.1.1.1.1. Beylerbeyi ve Sancakbeyinin Eşkîyalıkları.....	82
3.1.1.1.2. Subaşının Eşkîyalıkları.....	85
3.1.1.1.3. Mütessellimin Eşkîyalıkları	87
3.1.1.1.4. Ayanların Eşkîyalıkları	90
3.1.1.1.5. Voyvodanın Eşkîyalıkları.....	100
3.1.1.1.6. Kocabaşının Eşkîyalıkları.....	102
3.1.1.1.7. Şehir Kethüdasının Eşkîyalıkları.....	105
3.1.1.1.8. Kadı ve Naiplerin Eşkîyalıkları.....	108
3.1.1.1.9. Köy Şeyhlerin Eşkîyalıkları	111
3.1.1.2. Reayadan Kişilerin Eşkîyalıklar.....	113
3.1.1.3. Dağlı Eşkîyası	118
3.1.1.4. Yörük Eşkîyası	121
3.1.1.5. Haydut Eşkîyası.....	124
3.1.1.6. Eşkîyalar ile Mücadele ve Eşkîyaların Cezalandırılması	126
3.1.2. Zorbalık	128
3.1.2.1. Yaralama ve Adam Öldürme.....	128
3.1.2.2. Yalan Beyanda Bulunma ile İlgili Şikâyetler.....	130
3.1.2.3. Ehl-i Örf ve Tecrim.....	131
3.2. İktisadi Alanda Meydana Gelen Sorunlar	132
3.2.1. Tımar Sisteminde Meydana Gelen Sorunlar	141
3.2.2. Vergi ve Vergi Tahsilinde Ortaya Çıkan Sorunlar	146
3.2.2.1. Fazla Vergi Talebi ve Tahsili Hakkında Şikâyetler	148
3.2.2.2. Vergi Ödemeyenlerden veya Eksik Ödeyenler Hakkındaki Şikâyetler.....	150
3.2.2.3. Tekalif-i Şakka Talebi ile İlgili Şikâyetler	152
3.2.2.4. Vergi Muafiyeti Olan Kişilerden Zorla Vergi Tahsiline Dair Şikâyetler	153
3.2.3. Tarım Arazileri ile İlgili Şikâyetler	155
3.2.3.1. Bağ, Bahçe, Çiftlik ve Tarım Arazilerine Müdahale Etme	156
3.2.3.2. Tarım Arazilerinin Miras Olarak İntikali Hakkında Şikâyetler	158
3.2.3.3. Su ve Suyoluna Müdahale Edilmesine Dair Yapılan Şikâyetler	159

3.2.4. Borç ile İlgili Şikâyetler	161
3.2.5. Vakıf ve Vakıflar ile ilgili Şikâyetler	164
3.2.5.1. Vakıf Gelirine, Mal ve Mülküne Müdahale ve Zapt Etme	166
3.2.5.2. Vakfın Miras Olarak İntikali ve Evlatlık Vakıflar ile İlgili Şikâyetler	169
3.2.5.3. Vakıf Yöneticilerine Müdahale ve Yöneticilerin Yapmış Oldukları Yolsuzluklar ile İlgili Şikâyetler	172
3.3. Aile Hukukunun İşleyişi Hakkındaki Şikâyetler	175
3.3.1. Evlenme ile İlgili Şikâyetler	176
3.3.2. Boşanma ile İlgili Şikâyetler	178
3.3.3. Miras ile İlgili Şikâyetler	180
3.4. İdari Alanda Meydana Gelen Şikâyetler	185
3.4.1. Görevi Suiistimal Etme	185
3.4.2. Göreve Müdahale	188
3.5. Göç Sorunu	190
3.6. Tayin-Azil ve İstekler	194
3.7. Diğer Konular	198
4. ŞİKAYETLERİN HUKUKİ SONUÇLARI	202
4.1. Sulh	206
4.2. Muarazadan Men Edilme	209
4.3. Mahalline Sevk Etme ve Kanunlara Göre Çözümleme	210
4.4. Dîvân-ı Hümayun'da Muhafaza Edilen Kanun ve Defterlere Göre Çözümü	213
4.5. Şikâyet Edilen Kişinin İstanbul'a Gönderilmesi	214
4.6. Tembihte Bulunma	216
4.7. Sürgün	217
4.8. Kalabend	220
4.9. Hapis Cezası (Muhkem Hapis)	224
4.10. Görevden Azil	226
4.11. Diyet Cezası	227
5. SONUÇ	231
KAYNAKÇA	234
EKLER	250
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

ATİK ŞİKÂyet DEFTERLERİNE GÖRE SAVAŞ YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (1788-1810)

Kader DEMİR
Doktora Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
TARİH ANA BİLİM DALI
Yakınçağ Tarihi Programı
Mayıs 2022, Sayfa: XII+262

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonlarına doğru sosyal, siyasi, ekonomik, askeri ve adli yapıda meydana gelen bozulmalar ve yaşanan savaşlar sonucu devletin içinde bulunduğu kaotik durumun toplumsal hayata yansımalarının Atik Şikâyet Defterleri'ne dayanarak incelenmesi amaçlanmaktadır.

Atik Şikâyet Defterleri, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan hemen bütün sancak, kaza, nahiye ve köylerden gelen her türlü şikâyet ve istekleri barındırmaktadır. Bu defter serisi içerisinde devletin bütün bölgelerinden gelen sosyal, siyasi, askeri ve adli bozulmaları hakkındaki Şikâyetler dönemin sosyo-ekonomik durumu, ortaya çıkan sorunların yoğunlaştığı bölgeler, askeri yapıdaki bozulmalar ve halka yansımaları, eşkıyalık faaliyetleri, ayanlık, voyvodalık, derebeylik veya şehir kethüdalığı iddiasıyla ortaya çıkan kişilerin yanlarına topladıkları mütegalibeler ile halka yaptıkları zulümler, görevini suiistimal eden devlet memurları, eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına yardım eden devlet görevlilerinin halk üzerindeki baskıları, ekonominin temelinde yer alan vergilerin toplanması hususunda meydana gelen usulsüzlükler, Tekalif-i Şakka adı verilen kanun dışı alınan vergilerin artması ve zorla tahsili, kadınlara yapılan zulüm, eziyet ve tecavüz olayları, evli kadınların kaçırılarak zorla başkasına nikah ettirilmeleri, toplum içerisinde bazı muafiyet sahibi olan Şeyh, Seyyit, İmam, Hatip vs. kişilere zulüm ve zorla onlardan vergi tahsil etme, toprağın has, zeamet ve tımar olarak işletilmesi usulünde meydana gelen bozulmalar, kişilerin birbirlerinin topraklarını gasp etmesi, yaşanan sorunlar neticesinde adli yapıya başvurulması ile adaletin sağlanamaması, haklının ezilmesi, zulüm eden kişilerin rahat gezmesi, bazı köy ve kazaların coğrafik ve fiziki yapıları sebebiyle eşkıya ve hırsız takımının odak noktasında olması, savaş durumunda sefere giden kişilerin evleri bazı zorbalardan tarafından basılarak yağmalanması, kişilerin zulüm ve zorbalık sebebiyle vatanlarını terk ederek başka yere göç etmeleri sebebiyle meydana gelen karışıklıklar, Arnavut eşkıyasının artan faaliyetleri, miras sorunları, anne ve babasını kaybeden küçük çocuklara atanan vasilerin, bu çocukların mal varlıklarını zapt ederek zulüm etmeleri gibi sorunlar tespit edilerek bu sorunların toplumsal düzen, ekonomik yapı ve adaletle olan etkilerini ve yansımalarını ortaya çıkararak Osmanlı'nın Sosyal-Ekonomik ve Adli tarihine önemli bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmamız 1788-1808 yıllarını yani III. Selim dönemini kapsamakta olup 18. Yüzyılın sonu 19. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu, yaşanan ekonomik krizleri, savaşların sebepleri, sosyal düzenin içinde bulunduğu karmaşayı ve bu durumun merkezde ve taşrada meydana getirdiği serzenişleri ortaya çıkarmak hususunda önemli bir yere sahiptir.

Çalışmamızda yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda Devlet Arşivinde 1789-1808 yıllarını içeren Atik Şikâyet Defterleri tespit edilmiş ve ilgili defterlerin büyük bir çoğunluğunun transkripti ve değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışma, arşiv kaynakları ve gerekli tetkik eserler ile desteklenerek, Osmanlı Devleti'nde sözü edilen dönemde ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve adli yapıda meydana gelen boşlukları, o dönemde yaşayan bireylerin karşılaştıkları sorunları ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Şikâyet, Adalet, Hak, Eşkıyalık, Zulüm

ABSTRACT

SOCIO-ECONOMIC STATUS OF OTTOMAN EMPIRE IN THE WAR YEARS ACCORDING TO THE ATİK COMPLAINT RECORDS (1788-1810)

Kader DEMİR
Ph.D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences
HISTORY
Near Age History
May 2022, Page: XII+262

In this study, it is aimed to examine the reflections of the chaotic situation of the state on social life as a result of the deterioration and wars in the social, political, economic, military and judicial structure of the Ottoman Empire towards the end of the 18th century on the basis of the Atik Complaint Registers.

Atik Complaint Registers contain all kinds of complaints and requests from almost all sanjaks, towns, sub-districts and villages within the borders of the Ottoman Empire. In this series of registers, recorded problems were such as complaints about social, political, military and judicial corruption coming from all regions of the state, the socio-economic situation of the period, regions where the emerging problems were concentrated, the deterioration of the military structure and its reflection on the public, banditry activities, *ayanlık*, voivodeship, persecution of the public by people claiming to be feudal or city conquerors (*kethüda*) and the evil gentry (*mütegalibe*) gathered with them civil servants who abused their duties, the pressure on the people of the state officials who helped to increase the banditry activities, the irregularities that occurred in the collection of taxes, which are the basis of the economy, the increase and forced collection of taxes, which are called *Tekalif-i Shaqka*, the persecution, torment and rape of women, the abduction and forced marriage of married women, oppression and forcibly collecting taxes from people like Sheikh, Sayyid, Imam and Hatip who have some exemptions in the society, the disruptions in the process of cultivating the land as special (*has*), *zeamet* and *timar*, the seizure of each other's lands, resorting to the judicial structure as a result of the problems, the oppression of the righteous, the comfortable life of the oppressors, being at the focal point of the bandit and thieves due to geographical and physical structures of some villages, conflicts caused by the raiding and looting of the houses of the people who went on the expedition in case of war, the people leaving their homeland and migrating to another place due to persecution and bullying, the increasing activities of the Albanian bandits, the problems of inheritance, the persecution of the guardians assigned to young children who lost their parents by seizing their assets. We aim to make an important contribution to the Social-Economic and Judicial history of the Ottoman Empire by determining the above-mentioned problems and revealing the effects and reflections of these problems on the social order, economic structure and justice.

Our study covers the years 1788-1808, the period of Selim III, and has an important place in revealing the situation of the Ottoman Empire at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, the economic crises, the causes of wars, the turmoil of the social order and the reproach this situation caused in the center and in the rural.

In our study, in line with the above explanations, the Atik Complaint Registers containing the years 1789-1808 in the State Archive were identified and the transcripts and evaluations of the majority of these registers were accomplished. In addition, the study, supported by archival sources and essential audit works, revealed the gaps in the social, economic and judicial structure that emerged during the period mentioned in the Ottoman Empire and the problems faced by the individuals living in that period.

Keywords: Complaint, Justice, Right, Banditry, Persecution.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Merkez ve Taşra Teşkilatında Yer Alan Şikâyet Mercileri	18
Tablo 2. İncelenen Defterlerin Özellikleri.....	31
Tablo 3. Defterlerde İncelenen Hükümlerin Fişleme Örneği	33
Tablo 4. Şikâyet Başvuru Yollarının Atık Şikâyet Defterlere Göre Dağılımı.....	62
Tablo 5. Kanlı Oğlu Halil'in Muhallefatı	96
Tablo 6. Eşkıya Kanlı Oğlu Halil'in Mal, Eşya, Emlak, Hayvan vs. Mülkünü ve Değerini Gösteren Tablo.....	98
Tablo 7. Kanlı Oğlu Halil'in Kıymeti Verilmeyen Mal ve Eşyası	98
Tablo 8. İktisadi Alanda Yapılan Şikâyetler	140
Tablo 9. Suç Türleri.....	205

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 193 Numaralı Defterin İçeriği	35
Grafik 2. 194 Numaralı Defterin İçeriği	36
Grafik 3. 195 Numaralı Defterin İçeriği	37
Grafik 4. 196 Numaralı Defterin İçeriği	38
Grafik 5. 197 Numaralı Defterin İçeriği	39
Grafik 6. 198 Numaralı Defterin İçeriği	40
Grafik 7. 199 Numaralı Defterin İçeriği	41
Grafik 8. 200 Numaralı Defterin İçeriği	42
Grafik 9. 201 Numaralı Defterin İçeriği	43
Grafik 10. 202 Numaralı Defterin İçeriği.....	44
Grafik 11. 203 Numaralı Defterin İçeriği.....	45
Grafik 12. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları.....	53
Grafik 13. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Eden Kişilerin Defterlere Dağılımı.....	54
Grafik 14. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları	54
Grafik 15. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları	55
Grafik 16. Dini İnançlara Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları	57
Grafik 17. Defterlerin Genelinde Dini İnançlara Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları	57
Grafik 18. Dini Seçimlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları.....	58
Grafik 19. Dini Seçimlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Defterlere Dağılımı.....	58
Grafik 20. Statülerine Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları.....	59
Grafik 21. Statülerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları	60
Grafik 22. Şikâyet Başvuru Yollarının Reaya ve İdari Sınıfın Kullanımına Göre Dağılımı	61
Grafik 23. Şikâyet Başvuru Yollarının Atık Şikâyet Defterlere Göre Yüzdelik Dağılımı.....	62
Grafik 24. Atık Şikâyet Defterlerinin Konularına Göre Dağılımı.....	77
Grafik 25. Atık Şikâyet Defterlerinin Konularına Göre Dağılımı.....	78
Grafik 26. Emniyet ve Asayiş Tehdit Eden Sorunların Defterlere Göre Dağılımı	79
Grafik 27. Atık Şikâyet Defterlerine Göre Vakıf İle İlgili Yapılan Şikâyetlerin Oransal Dağılımı.....	166
Grafik 28. Aile Hukuku İle İlgili Şikâyetlerin Atık Şikâyet Defterlerine Dağılımı	176
Grafik 29. İdari Alanda Meydana Gelen Sorunların Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı....	185
Grafik 30. Göç ile İlgili Sorunların Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı.....	194
Grafik 31. Tayin, Azil, İstek ve İzinlerin Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı.....	198
Grafik 32. Diğer Konular ile İlgili Şikâyetlerin Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı.....	201

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Defterden Örnek Hüküm (ADVNS.ŞKT. D. 198).....	34
--	----

EKLER LİSTESİ

Ek 1: 193 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	250
Ek 2: 194 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneğ	251
Ek 3: 195 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	252
Ek 4: 196 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	253
Ek 5: 196 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	253
Ek 6: 197 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	255
Ek 7: 198 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	256
Ek 8: 199 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	257
Ek 9: 200 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	258
Ek 10: 201 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	259
Ek 11: 201 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	260
Ek 12: 202 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	261
Ek 13: 203 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği	262

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

AŞD	: Atık Şikâyet Defteri
Bkz.	: Bakınız
BOA	: T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Osmanlı Devleti'nde karar organı olarak görev yapan divanlar bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde en önemlisi padişahın da bulunduğu Divan-ı Hümâyûn idi. Divanın en önemli görevlerinden birisi de adli davaların burada görülmesidir. Osmanlı Devleti'nde sosyal statü, yaş, din, dil, cinsiyet farkı gözetilmeksizin herkes (arzuhal) dilekçe ile veya bizzat buraya başvurabilmektedir. Divan-ı Hümâyûn'da görevli olan üyeler yapılan bütün şikâyetleri dinlemek zorundaydılar. Yapılan en küçük bir haksızlığın cezasının, siyaseten katle kadar gidebileceği bilinmekteydi. Bu sebeple Divan-ı Hümâyûn toplumun rahatlıkla başvuru yapabileceği bir mercii görevi görmekteydi. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında divanda görüşülen bütün kararlar Mühimme Defteri adı verilen tek bir deftere kaydedilmekteydi. Fakat 1649 yılından itibaren sadece devlet işleri ile alakalı konular Mühimme Defterleri'ne kayıt edilmiş, şahsi davalara ait ferman, berat vesaire kayıtlar için Şikâyet Defterleri oluşturulmuştur. 1742 yılından itibaren ise şikâyetlerin eyaletlere göre ayrılarak kaydedilmesi usulüne geçilmiş ve böylece Ahkâm Şikâyet Defterleri meydana gelmiştir. Çalışmanın konusu olan Atik Şikâyet Defterleri ise şikâyet kayıtlarının tutulduğu defterlerdir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Atik Şikâyet Defterleri'nde, dil, din, ırk, yaş, cinsiyet ve sosyal statü farkı gözetmeksizin şahısların herhangi bir haksız ve olumsuz davranışlarla karşılaştıklarında, Divan-ı Hümâyûna, Ordu-yu Hümâyuna, Meştâ-yı Hümâyuna veya Rîkâb-ı Hümâyuna başvurarak yaptıkları şikâyetlerin kayıtları bulunmaktadır. İncelemekte olduğumuz bu defter serisinde mülk, çiftlik, bağ, bahçe, tarla ve değirmene müdahale ve satılması ile ilgili anlaşmazlıklar, yaylak, kışlak, mezra ve su yolu anlaşmazlıkları, alacak-verecek, gasp ve yağmalama, eşkıyalık, adam öldürme ve tecavüz ile ilgili sorunlar, göreve müdahale, halkın oturdukları yerleri bırakarak başka yerlere göç etmesi sorunu, vakıf vergisine müdahale, vakfın miras olarak intikali sorunu ve vakıf yönetimi hakkında çıkan anlaşmazlıklar, has, tımar ve zeamet topraklarının iltizam usulü üzerine verilmesine müdahale, has, zeamet ve tımar sahibi kişilerin mahsul ve vergilerine müdahale, vergilerin ödenmemesi veya gerekenden fazla alınması sorunu, kadıların devriye çıkma adetlerinin yasaklanmasına rağmen bu geleneği devam ettirmeleri sebebiyle çıkan anlaşmazlıklar, ehl-i örf taifesi adı verilen taşradaki yönetici sınıfın olumsuz davranışlarda bulunması ile ilgili sorunlar, derebeylik ve şehir kethüdalığı iddiasıyla ortaya çıkan kişilerin halkı soyması ve zulümde bulunması, yalan beyan ile kişileri yapmadıkları suçlarla şikâyet ederek zulüm etme, halka iftira atarak ehl-i örfe gammazlama tehdidi ile soygunculuk yapma, voyvoda, zabıt, kadı, naip, mütesellim vesaire görevli kişilerin halktan haksız yere para alarak zulüm etme ve evlerine konarak ücretsiz yem, yiyecek, yağ, buğday, arpa vesaire zahirelerini yağmalama vb. gibi pek çok konuda şikâyetler bulunmaktadır. İncelenen bu defterler özellikle savaş yıllarındaki kayıtları ihtiva etmekte olup ülkenin yaşadığı kaosu tüm gerçekliği ile yansıtmaktadır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde (A. DVNS. ŞKT.d) kodu ile kayıtlı olan bu defterler günümüze kadar detaylı olarak incelenmemiş olup, çalışmalar genellikle 17. yüzyılı içermekle birlikte bu defter serisinin Osmanlı'nın siyasi, adli sosyal ve içtimai yapısına yansıyan etkileri tam manasıyla değerlendirilememiştir. Ayrıca 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde, Atik Şikâyet Defterleri kapsamında yapılan çalışmalara

bakıldığında bu konu ile ilgili çalışmalar içerisinde bir adet doktora tezi bulunmakta olup yapılan yüksek lisans tezleri ise genellikle transkripsiyon ve değerlendirmeden ibaret olduğu görülmüştür. İncelenen dönem ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda ise ya belli bir konu sınırlamasına ya da bölge kısıtlamasına gidildiği tespit edilmiştir. Bu da çalışmanın yapıldığı döneme geniş bir perspektiften bakma olasılığını engellemiştir. Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde bulunduğu durum, incelenen 11 adet Atik Şikâyet Defterleri kapsamında gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın tarih aralığı 1788-1808 yılları arasında olup, dönemin padişahları I. Abdülhamit ve III. Selim'dir. Çalışmayı kapsayan tarihlerde Osmanlı Devleti ile Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa arasında savaşlar yapılmıştır. Bu tarih aralığında meydana gelen savaşlar ile ilgili eyaletlerden yapılan destekler, savaş sebebi ile görevlerini bırakarak sefere giden kişilerin mahsul ve vergilerinin toplanması hususunda meydana gelen sorunlar ve savaş güzergahında bulunan köylere yapılan zulümler hükümlere yansımıştır.

İncelenen Atik Şikâyet Defterleri, Osmanlı toplumunun dini, mesleki ve sosyal durumu hakkında zengin bilgi birikimine sahiptir. Bu açıdan incelenen hükümlerde, şikâyet hakkını kullanan ve şikâyetçi olan kişilerin Müslüman mı yoksa gayrimüslim ahaliden mi oldukları, reaya mı yoksa yönetici sınıf arasından mı oldukları, kadın mı yoksa erkek mi oldukları gibi birçok çıkarımda bulunulabilmesine olanak sağlamıştır.

Çalışmaya, savaş ve savaşın getirdiği iktisadi birtakım zorluklar haricinde voyvoda, ayan, şehir kethüdası, mütesellim gibi yönetici sınıfın meydana getirdiği sorunlar ve zorbalıklar da yansımıştır. Yapılan şikâyetler neticesinde yöneticiler hakkında soruşturma yapılarak birtakım cezai müeyyideler uygulanmasına dair emirler yollanmış olsa da çalışmanın kapsadığı tarih aralığı boyunca şikâyetlerin devam ettiği görülmüştür.

İncelenen dönemde eşkıyalık, zorbalık, vergi ve arazi sorunları haricinde aile, vakıf ve miras gibi meseleler de bulunmaktadır. Bu meseleler aile hukuku, miras hukuku gibi Osmanlı hukukunun çeşitli alanlarında kayda değer veriler barındırmaktadır.

Yapılan savaşlar süresince Osmanlı Devleti kendi topraklarında çıkan siyasi, askeri ve ekonomik bozulmalara çözüm bulmaya yönelik girişimlerde bulunmaya çalışmış ancak çok başarılı olamamıştır. Bu durum devletin, taşradaki otoritesini yitirmesine sebep olmuş ve bölgelerde ayan, voyvoda ve derebeylerin ortaya çıkarak buralarda etkin güç haline gelmelerine sebebiyet vermiştir. Rumeli'de ortaya çıkan Dağlı eşkıyası ve Anadolu'daki eşkıyalık hareketleri, yine taşradaki merkezi otoritenin kaybedilmesi sonucu bölgedeki hâkimiyeti kaybolan devlet yöneticilerinin yerini ayan, voyvoda ve derebeylerin alması gibi sebepler bu bölgelerde halk ayaklanmalarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca ayan, voyvoda ve derebeyler, eşkıyalar ile iş birliği içerisinde girerek, eşkıyaların bölgede yayılmalarına ve yapılan zulüm ve zorbalıklar yüzünden ezilen halkın göç etmesine yol açmıştır.

Savaş ve eşkıyalık faaliyetleri ile halkın ekonomik durumu alt-üst olmuş ve vermekle yükümlü oldukları Tekâlif-i Şeriyye vergilerini ödeyemez duruma gelmişlerdir. Ayrıca vergi tahsil memurları, çoğu zaman kişilerin kanun ve defter doğrultusunda ödedikleri vergiler ile yetinmeyerek kendileri için deftere fazla vergi yazıp zorla tahsil etme yoluna gitmişlerdir. Toplumun bozulan düzen içerisinde payına düşen zulüm ve eziyet bunun ile de kalmamıştır. Şehirlerin emniyet ve asayişini sağlamakla sorumlu olan ve hükümetin taşradaki bel kemiği rolündeki ehl-i örf taifesi olarak da bilinen beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarıf, ayan,

voyvoda, kocabaşı, subaşı vs. yöneticilerin, mütegalibe adı verilen zorbalar ile iş birliği içerisinde girmeleri ile ahaliye yapılan zulüm ve zorbalıkların derecesinin artmasına sebep olmuşlardır.

Yine savaş esnasında erkeklerin sefere gitmeleri ile bu boşluğu fırsat bilen bir grup başıboş kişiler, erkeksiz kalan evleri basarak, tecavüz, yağma ve adam öldürme gibi girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum neticesinde yapılan şikâyetler ile dönem sosyal sorunları, savaşın toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.3. Çalışmada İzlenen Yöntem ve Sınırlılıklar

Çalışma, 1788-1808 yıllarını ihtiva eden 193-203 sıra numarası ile sınıflandırılan 11 defterden oluşmaktadır. İncelenen defter sayısı, sayfa sayıları ve belge sayılarının fazla olması çalışmanın kısa sürede yetiştirilmesini olanaksız hale getirecekti. Bu sebeple kısıtlama kararı verildi. Fakat kısıtlama yaparken defter sayısında sınırlama getirilmedi. Çalışmanın sınırlarını oluşturan tarih aralığında meydana gelen şikâyetlerin hangi defterde ne şekilde olduğunu ve içeriğini ancak bütün defterlerin incelenmesi ile ulaşılabileceğini düşünerek belgelerin fişlenmesi hususuna sınırlama getirilmiştir. Bu sebeple defterlerdeki hükümleri okurken defterdeki hüküm sayısını ikiye bölerek çıkan hüküm sayısını da sayfa sayısına bölerek her sayfadan okunması gereken hüküm sayısını elde ettik ve bu şekilde defterlerin yarısını okumayı hedefledik. Bütün defterlerde bu işlemin tekrarlanması ile defterlerdeki toplam hüküm sayısının yarısı incelenmiş oldu. Bu şekilde 11 defter içerisinde toplam 6.841 hüküm bulunmakta olup bunların 4.183 kadarı incelenmiştir.

İncelenen defterlerden hareketle suç türleri, savaş zamanında hangi suçların daha yoğun olarak ortaya çıktığı ve adalet arayışında kişilerin ne tür cezalara çarptırıldıkları ve suçun önüne geçilip geçirilmediği hakkında tespitlerde bulunulacaktır. Kişilerin işledikleri suçlara karşılık verilen suçların ancak incelenen defterlerdeki hükümlerin üzerlerine düşülen şerhler neticesinde takibi gerçekleştirilebilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma ile 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın yaşadığı problemlerin tespiti yapılmaya çalışılarak bu problemler temelinde taşrada yaşanan sorunlar ve sıkıntılar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İncelenen dönem ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, bu dönemin yeteri kadar çalışılmamış olması sebebi ile Atik Şikâyet Defterleri'nden hareketle Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısı ve içtimai durumu hakkında genel bir çerçeve ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmamız üç bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde Osmanlı hukuki yapısı hakkında bilgi verildikten sonra incelenen defterler tanıtılarak, şikâyet mekanizması ve işleyişi anlatılmış ve incelenen hükümlerde şikâyet eden ve şikâyet edilen kişilerin cinsiyeti, dini ve sosyal statüsü hakkında bazı veriler kategorize edilmiştir. Bunun akabinde ikinci bölümde Osmanlı Devleti'nde yaşanan toplumsal ve ekonomik tabanlı sorunlar sınıflandırılarak açıklanmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise incelenen defterler doğrultusunda yapılan şikâyetlere karşılık suçlu kişilere verilen cezai müeyyidelere değinilmiştir.

1.4. Literatür Özeti

Atik Şikâyet Defterleri: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Divan-ı Hümayun Bab-ı Asafi fonu altında bulunan Atik, Ordu ve Rikab Şikâyet Defterleridir.

Osmanlı Devleti'nde karar organı olarak görev yapan divanlar bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde en önemlisi padişahın da bulunduğu Divan-ı Hümayun idi. "Padişah Divanı" olarak da adlandırılan bu divan, 16. yüzyılda haftada 4-5 defa toplanırken 17. yüzyılda 2 defa toplanmaya başlanmış ve 18. yüzyıla gelindiğinde bu sayının daha da azaldığı görülmektedir. Sabah ezanından

öğle namazına kadar devletin siyasi ve idari konuları konuşularak padişahın onayına sunulur ve kararlar kesinleştirilirdi. Bunun dışında divanın en önemli görevlerinden birisi de adli davaların burada görülmesidir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkes sosyal statü, yaş, din, dil, cinsiyet farkı gözetilmeksizin divana dilekçe ile veya bizzat buraya başvurabilmekteydi. Divan-ı Hümayun'da görevli olan üyeler yapılan bütün şikâyetleri dinlemek zorundaydılar. Divan toplantıları padişahın sarayında yapılır ve padişah toplantı salonuna açılan kafesli pencereden istediği zaman görüşmeleri dinlerdi. Yapılan en küçük bir haksızlığın cezasının siyaseten katle kadar gidebileceği bilinmekteydi. Bu sebeple Divan-ı Hümayun toplumun rahatlıkla başvuru yapabileceği bir mercii görevi görmekteydi. 16. ve 17. yüzyıllarda ne Batı ülkelerinde ne de Doğu'da buna benzer bir sistem görülmemektedir. Divan-ı Hümayun 17. yüzyıla kadar en önemli yargı organı olmuş ancak bu tarihten sonra sadrazamların kendi konaklarında yaptıkları divanlar önem kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında divanda görüşülen bütün kararlar Mühimme Defteri adı verilen tek bir deftere kaydedilmekteydi. Fakat 1649 yılından itibaren sadece devlet işleri ile alakalı konular Mühimme Defterleri 'ne kaydedilmiş, şahsi davalara ait ferman, berat vesaire kayıtlar için Şikâyet Defterleri oluşturulmuştur. 1742 yılından itibaren ise şikâyetlerin eyaletlere göre ayrılarak kaydedilmesi usulüne geçilmiş ve böylece Ahkâm Şikâyet Defterleri meydana gelmiştir. Çalışmamızın konusu olan Atik Şikâyet Defterleri ise savaş zamanında yapılan şikâyetlerin kayıtlarının tutulduğu defterlerdir.

Atik Şikâyet Defterleri'nde, dil, din, ırk, yaş, cinsiyet ve sosyal statü farkı gözetmeksizin şahısların herhangi bir haksızlık ve olumsuz davranışlarla karşılaştıklarında bulundukları yerin bağlı olduğu kazanın kadısına başvurarak ya da Divan-ı Hümayuna başvurarak yaptıkları şikâyetlerin kayıtları bulunmaktadır. İncelenen bu defter serisinde mülk, çiftlik, bağ, bahçe, tarla ve değirmene müdahale ve satılması ile ilgili anlaşmazlıklar, yaylak, kışlak, mezra ve su yolu anlaşmazlıkları, alacak-verecek, gasp ve yağmalama, eşkıyalık, adam öldürme ve tecavüz ile ilgili sorunlar, göreve müdahale, halkın oturdukları yerleri bırakarak başka yerlere göç etmesi sorunu, Vakıf vergisine müdahale, vakfın miras olarak intikali sorunu ve vakıf yönetimi hakkında çıkan anlaşmazlıklar, has, tımar ve zeamet topraklarının iltizam usulü üzerine verilmesinde müdahale, Has, zeamet ve tımar sahibi kişilerin mahsul ve vergilerine müdahale, vergilerin ödenmemesi veya gerekenden fazla alınması sorunu, imdadı seferiyye, imdad-ı hazeriyye, avarız, öşür, salariye, yaylakiye, kışlakiye, tekelif-i örfiyye vergilerinin toplanması esnasında ödemekle yükümlü halkın muhalefet etmesi yada alınması gerekenden fazla vergi alarak zulüm etme sorunu, kadıların devriye çıkma adetlerinin yasaklanmasına rağmen bu geleneği devam ettirmeleri sebebiyle çıkan anlaşmazlıklar, Ehl-i Örf taifesi adı verilen taşradaki yönetici sınıfın olumsuz davranışlarda bulunması ile ilgili sorunlar, İstanbul'un et ihtiyacını karşılayan Celeb taifesinin ve ağnam satışı yapan gruba yapılan müdahale ve saldırılar, derebeylik ve şehir kethüdalığı iddiasıyla ortaya çıkan kişilerin halkı soyması ve zulümde bulunması, yalan beyan ile kişileri yapmadıkları suçlarla şikâyet ederek zulüm etme, halka iftira atarak ehl-i örf gammazlama tehditi ile soygunculuk yapma, voyvoda, zabıt, kadı, naib, mütesellim vesaire görevli kişilerin halktan haksız yere para alarak zulüm etme ve evlerine konarak ücretsiz yem, yiyecek, yağ, buğday, arpa vesaire zahirelerini yağmalama gibi pek çok konuda şikâyetler bulunmaktadır. İncelemiş olduğumuz defterler özellikle savaş yıllarındaki kayıtları ihtiva etmekte olup ülkenin yaşadığı kaosu tüm gerçekliği ile yansıtmaktadır. Bu defterler T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde (A. DVNS. ŞKT.d) kodu ile kayıtlıdır. Bu defterler günümüze kadar detaylı olarak incelenmemiş olup, çalışmalar genellikle 17. yüzyılı içermekle birlikte bu defter serisinin Osmanlı'nın askeri, siyasi, adli sosyal ve içtimai yapısına yansıyan etkileri tam manasıyla

değerlendirilememiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda Atik Şikâyet Defterleri'nin Ahkam Defterleri ile aynı nitelikte olduğuna dair yanlış düşünce düzeltilmeye muhtaçtır.

Tevziat Defterleri: Divan-ı Hümayun Bab-ı Asaî Defterleri kataloğunda 989 numaralı H.1207-1249/M.1792-1840 tarihleri arasında 7 adet Tevziat Defterleri bulunmaktadır. Tevziat Defterlerine, Salyane Defteri de denilmekte olup bölge halkının ödemekle yükümlü olduğu memleket masrafları, memurların menzil ücretleri ve kaldıkları süre boyunca olan ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması, yerel yöneticilerin masrafları, bölgede bulunan hükümet konağı, askeri kışlalar, köprü, su yolları inşası ve bedellerinin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterler genellikle halkın ödemekle yükümlü olduğu tekalif-i örfiyye, savaş zamanı acilen toplanması istenen imdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazeriyye vergileri, avarız, nüzul, sürsat, yaylak ve kışlak vergileri, bölgeye görevlendirilen şehir kethüdası, naib, muhızır ve mütesellimlere verilen ücretler hakkında bilgiler vermektedir. Bu defterlerde o dönemde alınan vergilerin çeşitliliği, yapılan usulsüzlükler ve dönemin ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmektedir.

Tevziat defterlerinin ilk 4 defteri incelediğimiz döneme ait olup bu defterler de dönemin ekonomik yapısı hakkındaki değerlendirmelerimizde önemli kaynaklardan biri olacaktır.

Kalebend Defterleri: 989 numaralı Divan-ı Hümayun Defterleri kataloğunda H.1135-1256/M.1722-1841 tarihleri arasındaki kayıtları içeren 44 adet Kalebend Defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde hapis ve sürgün ile ilgili bilgiler yer almakla birlikte olayın geçtiği yer, suç türleri ve işlenen suç doğrultusunda verilen ceza ve ceza yeri, suçlunun görevlendirilen memur eşliğinde götürüldüğü yer ve ceza süreci hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu defterler, Atik Şikâyet Defterleri'nde geçen bazı hükümlerin takibi yapılması suretiyle şikâyet edilen kişilere verilen cezaların tespit edilmesi hususunda yardımcı olacaktır.

İncelediğimiz dönemde Kalebend defterleri içerisinde 25-31 sıra numarasında kayıtlı 7 adet Kalebend defteri bulunmaktadır.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (Hat): Hatt-ı Hümayunlar, padişahın bizzat kendisinin yazmış olduğu emirlerdir. Bu tasnifler I. Mahmut ve II. Mahmut dönemini kapsayan 112 yıllık dönemi barındırmaktadır. Vesikaların büyük çoğunluğu III. Selim ve II. Mahmut Dönemini kapsamakta olup dönem hakkında yararlanabileceğimiz önemli kaynaklardandır.

Yüksek Lisans Tezleri: İncelenen yüksek lisans tezlerinden birçoğu transkripsiyon ve değerlendirme çalışmasından ibaret olması ve yeniçağ alanı dahiline girmesi sebebi ile çalışmamız içerisinde kaynak olarak başvurulmamıştır.

Gül Yörük'ün “Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1727)” (2019) adlı yüksek lisans tezinde ise Şikâyet hakkının kullanımı, şikâyet eden-edilen kişiler ve şikâyete sebep olan birkaç sorun üzerinde durularak yönetim ve adalet hakkında bilgiler vermiştir.

Muhammet Vergili'nin yapmış olduğu “Atik Şikâyet Defteri (7 Numaralı H.1081-1083/M.1671-1672) Transkripsiyon-Değerlendirme” (2019) yüksek lisans tezinde defter tanıtımı yapılarak fiziki ve içerik özellikleri hakkında bilgiler bulunmakla birlikte tez, defterin transkripsiyon ve özetlerinden meydana gelmektedir.

Marmara Üniversitesi'nde 2010-2019 yılına kadar yapılmış olan aşağıda belirttiğimiz yüksek lisans tezlerinin hepsi defterin fiziki yapısı ve muhteva özellikleri hakkında bilgi vermekte olup çalışılan defterlerin özet ve transkripsiyonlardan oluşmaktadır. Tezlerde şikâyet konuları belli başlıklar altında toplanarak kısa bir açıklamaya tabi tutulmuştur.

Mesut Demir'in yapmış olduğu “1686-1687 (H.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (2010) adlı yüksek lisans tezi,

Yasemin Tataroğlu'nun yapmış olduğu “4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670 (H.1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” (2015) adlı yüksek lisans tezi,

Ümit Baki Erdem'in yapmış olduğu “14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (H.1101-1102/M.1690-1691) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (2017) adlı yüksek lisans tezi,

Seniha Şen'in yapmış olduğu “30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110-1698) (inceleme-Metin)” (2018) adlı yüksek lisans tezi,

Seyma Çil'in yapmış olduğu “38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1114-1115) (İnceleme-Metin)” (2018) adlı yüksek lisans tezi,

Hasan Basri Türk'ün yapmış olduğu “13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR.1-142) Değerlendirme-Çeviri Metin) (H.1100/M.1689)” (2019) adlı yüksek lisans tezi,

Muhammet Murat Hurç'un “13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR.143-302) Değerlendirme-Çeviri Metin) (H.1100/M.1689)” (2019) adlı yüksek lisans tezi,

Nurkadın Esra Çetin'in yapmış olduğu “24 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1107-1108/1696) (İnceleme-Metin)” (2019) adlı yüksek lisans tezi,

Serkan Erarslan'ın yapmış olduğu “26 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1108-1109/1697) (İnceleme-Metin)” (2019) adlı yüksek lisans tezi,

Gizem Salman Şık'ın yapmış olduğu “68 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1127/1715) (İnceleme-Metin)” (2019) adlı yüksek lisans tezi.

2016 yılında **Muhammet Bedrettin Toprak** tarafından yapılan “İstanbul Ahkam Defterleri'ne Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Tımar Sisteminin İşleyişi” adlı yüksek lisans tezi yer ve konu sınırlamasına tabi tutularak, Tımar sisteminin kuruluşu, İstanbul'da uygulanışı, halkın verdiği vergiler, sistemin bozulmasının sebepleri, İstanbul Tarımı ve bu konu ile ilgili yapılan şikâyetler hakkında bilgiler vermektedir.

Doktora Tezleri: Yapılan Doktora Tezleri, şikâyet çalışmalarına dair yapılan ilk çalışmalar olmaları sebebi ile örnek teşkil etmekte olup çalışmamız içerisinde başvuru kaynaklarından olmuşlardır.

Murat Tuğluca'nın yapmış olduğu “Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi” (2010) adlı doktora tezi ise şikâyet mekanizması, şikâyet hakkının kullanımı, şikâyet edilen merciler, mahkemenin işleyişi ve incelemiş olduğu şikâyet defterlerinin konu tasnifini içeren bir çalışmadır.

Cengiz Şeker'in yapmış olduğu “İstanbul Ahkam ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili” (2007) isimli doktora tezinde ise zaman dilimi bakımından çalışmamızla her ne kadar aynı dönemleri kapsamış olsa da tez konu ve yer sınırlamasına tabi tutulmuş ve Anadolu'da meydana gelen savaş ve eşkıyalık faaliyetleri yanı sıra artan vergi yükünün halkı göçe etmeye zorlaması, taşrada yer alan görevlilerin suiistimalleri, göç alan ve veren bölgeler yararlanacağımız bilgilerdendir.

Çiğdem Kavak Çeken, “İstanbul Ahkam Defterleri Üzerinden 19. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Değerlendirilmesi” ismini taşıyan doktora tezinde Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının temelini oluşturan tarımsal faaliyetleri, tımar sistemini, zirai ürünler karşılığında alınan vergileri ve şikâyetler aracılığı ile iktisadi alanda meydana gelen sorunları sınıflandırarak anlamıştır.

Tetkik Eserler: İncelemiş olduğumuz tetkik eserler konumuz hakkında doğrudan bilgi vermediği fakat kısmen bazı konulara değinmeleri sebebiyle bu eserlerden de yararlanmış olacağız.

16. yüzyıl ve 17. yüzyılda yaşanan eşkıyalık faaliyetleri ve devletin otoritesinin sarsılması hakkında bilgi veren **Mustafa Akdağ'ın** Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik kavgası “Celali İsyanları” adlı eserinde Celali İsyanlarının patlak vermesi sonucu bozulan düzeni yeniden kurmak için devletin köklü çözümler bulmak yerine isyancılara sundukları paşalık rütbeleri ile isyanı bastırma yoluna gitmeleri, dönemin yöneticilerinin yeteneksiz olması veya kendi çıkarları doğrultusunda eşkıyalar ile işbirliği etmeleri bu tür başı bozuk faaliyetleri bastırmak yerine artırarak devam etmesine sebep olmuştur. Eserde belirtildiği dönemde bozulmaların başlaması ve çalıştığımız döneme kadar artarak devam etmesi her ne kadar incelemiş olduğumuz dönemden uzak olsa da olaylar arasındaki benzerlikler olayların takibi açısından başvuracağımız temel bir eserdir.

Mustafa Akdağ'ın kaleme almış olduğu “Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi” adlı iki ciltlik eseri 1243-1559 yılları arasını kapsamakta olup dönemimize uzak olmasına rağmen Anadolu'nun 13. yüzyıl ve 16. yüzyılda bulunduğu durum, sosyo-ekonomik yapısı ve idari düzen hakkında verdiği bilgiler incelemiş olduğumuz döneme ışık tutması ve fikir vermesi bakımından yararlanacağımız eserlerin başında gelmektedir. Mustafa Akdağ başta bu eseri ve diğer çalışmaları ile 13. yüzyıl ve 16. yüzyılın sosyal ve ekonomik durumunu çok iyi bir şekilde ortaya koymuş, siyasi, idari ve adli yapı hakkında dönemi bütün ayrıntıları ile aydınlatmış fakat 17. ve 18. yüzyılları vefatı sebebiyle tamamlayamamıştır. Bu bakımdan yapmış olduğumuz çalışma, bu eksikliğin tamamlanması hususunda önemli rol oynamaktadır.

Ayanlığın ortaya çıkışı ve merkezi otoritenin sarsılması, Osmanlı toprak sistemi ve vergi sisteminin ekonomik yapı üzerindeki etkileri ve iktisadi buhran hakkında **Mustafa Akdağ'ın** “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri” adlı makalesinin verdiği bilgiler çalışmamızda da yer alacak olan ayanları değerlendirmemizde yardımcı olacaktır. Adı geçen makale yerel yöneticilerin başı bozuk davranışları, mahkemelerdeki keyfi hareketlerin toplumun sosyal yaşantısını nasıl sarstığını göstermektedir. Adli yapıda yaşanan bozulmalar ve buna sebep olan unsurların tespiti hususunda başvuracağımız bir makaledir.

Mustafa Akdağ'ın “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)” adlı makalesinde 1603-1606 tarihleri arasında Anadolu yaşanan ayaklanmalar ve isyanlar, bu dönemde yaşanan savaşların Anadolu'yu ne derece sarstığı, üretimin düşüşü, emniyet ve asayişin sarsılması, zirai hayatta yaşanan bozulmalar sonucu gıda maddelerinin fiyatlarının artması ve alım gücü üzerindeki etkileri ve tahıl, et ve ekmek fiyatlarında yaşanan artış ile ekonominin girdiği çıkmazda halkın boğuştuğu açlık ve sefalet ve bunun ötesinde halihazırda devam eden isyanlar ve zulüm hakkında verilen bilgiler ile dönemimizi değerlendirmemiz hususunda önemli ipuçları vermektedir.

Mustafa Öztürk'ün hazırlamış olduğu “Osmanlı Devleti'nde Arzuhallerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi” adlı bildirisinde Eski Türk Devletlerinden Osmanlı dönemine kadar şikâyet hakkının kullanımı ve o dönemde Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Avrupa Devletlerinde şikâyet etme hakkı feodal beylere 12. ve 16. yüzyıllarda verilmiş olup halka kısmen 17. yüzyılda verildiği ve gerçek anlamda 19. yüzyılda anayasalarda yer aldığı görülmektedir. Bu bildiri, çalışmamızda dönemin çağdaşı olan diğer devletler ile ilişki kurulması hususunda örnek teşkil etmektedir.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu fırsat bilerek Rumeli'de türeyen eşkıyaların köy ve kasabalarda yaptıkları yağmacılık faaliyetleri, diğer eşkıyalarla olan iş birliği sonucu ülkenin her yerinde baş göstermeye başlamıştır. Devlet uzun bir süre bu eşkıyalar ile

başa çıkmak için uğraşmış fakat eşkıyaların gittikleri yerlerde halkın üzerinde oluşturduğu korku eşkıyalara olan katılımı ve iş birliğini artırmıştır. Bu bağlamda **Yücel Özkaya'nın** “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyanları (1791-1808)” adlı eseri yaşanan bu olumsuz hareketlerin Osmanlı Devleti’nin iktisadi ve sosyal durumu üzerindeki etkileri hakkında verdiği bilgiler ile devletin içinde bulunduğu zor durum ve bunun sosyal düzene yansımaları hakkında yararlanacağımız bilgilerdendir.

Yine **Yücel Özkaya'nın** “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık” adlı eseri merkezi otoritenin taşrada etkisini kaybetmesi üzerine güçlenerek zenginleşen ayan sınıfının ortaya çıkışı ve taşrada hakimiyet kurma girişimleri sonucu oluşan toplumsal kargaşa incelemiş olduğumuz dönemle ilgili bilgi içermektedir. Eserde Anadolu’da başlayan isyanlar, mütegalibe hareketleri, yöneticilerin yaptıkları yolsuzluklar, ayanların yanlarına topladıkları insan sayısının artması sonucu zenginleşip hükümetin karşısına bir güç olarak dikilmeleri, devletin bu sınıf ile yapmış olduğu mücadele ve arada kalan halkın durumu hakkında bu eserden faydalanılacaktır.

William Wittman, “Osmanlı’ya Yolculuk 1799-1800-1801” adlı eserinde İngiltere’nin 1798 yılının sonuna doğru Mısır’da yerleşmeye çalışan Fransızlara karşı Türklerle iş birliği amacıyla savaş alanlarını gezmesi için gönderilen heyetin içinde doktor olarak bulunmaktadır. Eserde İstanbul’da 1 yıl kalan Wittman İstanbul’un eğlence kültürü, halkın giyim tarzı, toplumun adet ve görenekleri, yaşanan sağlık sorunlarından tarımsal ve ticari ilişkilere kadar gözlemlediği her şeyi not almıştır. Ayrıca düzensiz askeri birliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti’nde paranın değer kaybedişi gibi ekonomik durumu anlatan bazı konulara da yer vermiş olup çalışmamızda bu hususta başvurduğumuz kaynaklardan biridir.

Hammer’in “Büyük Osmanlı Tarihi”, adlı eserinde III. Selim dönemi yapılan yenileşme hareketleri ve siyasi olaylar hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı”, adlı eserinde kadıların tayin edilmeleri, yetki ve yetkileri, şer’i ve hukuki vazifeleri hakkında verdiği bilgiler ile çalışmamızda Şer’i Mahkemelerde şikâyet sonucu görülen davaların kadı tarafından karara bağlanması hususunda bu kısımdan faydalanacaktır. Eserde kadıların yetki ve yetkileri hakkında her ne kadar bilgi verilmiş olsa da kadıların yaptıkları usulsüzlük, rüşvet ve iltimas hakkında bilgi verilmemektedir. Bu konuya yaptığımız çalışmada birinci elden kaynaklar kullanılarak açıklık getirilecektir.

Şevket Pamuk’un “Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları” adlı eserde 1787-1792 savaşı sonrası Osmanlı Devleti’ne düştüğü ekonomik kriz dolayısıyla Fransa, İspanya ve Hollanda’dan borç almak istemiş fakat bu istek olumsuz olarak cevaplanmıştır. Yaşanan ekonomik sorunlar para sisteminde tağşiş yoluna gidilmesine sebep olmuş ve kuruşun içindeki gümüş miktarı azaltılmıştır. Ekonomik hayatta yaşanan bu sarsıntılı dönemde Osmanlı parasının değerini kaybedişi ve gıda fiyatlarının artışı hakkında bilgilerden çalışmamızın ekonomi ile ilgili alanında kullanılacaktır. Eserde ekonomik yapıdaki değişimler, istikrarsızlık, paranın değer kaybetmesine karşı artan gıda maddeleri fiyatı hakkında bilgi verilmiştir.

Enver Ziya Karal’ın “Osmanlı Tarihi” adlı eserinin beşinci cildi olan “Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)”, kısmında devlet kurumları ve bu kurumlardaki bozulmalar, devletin devamlı ordusu olan yeniçeri ocağında meydana gelen düzensizlikler ve bu düzenin tekrar kurulması için oluşturulan Nizam-ı Cedid ordusu, mevcut düzenin bozulması sonucu eyaletlerde meydana gelen isyanlar, Osmanlı Devleti’nin ekonomi ve endüstride Avrupa’nın gerisinde kalması

ve yaşanan savaşlar kapsamında bilgiler vermektedir. Ayrıca ekonomik hayata yansımaları üzerinde durularak bu kısma açıklık getirilecektir.

Ankara, Konya, Kayseri ve Sivas illeri baz alınarak 1785-1800 yıllarında ekonomik yapıda meydana gelen değişimler ve dönemin para durumu ve bu yılların içerisinde tahıl ve gıda maddelerinin fiyatları, narh sistemi hakkında **Mustafa Öztürk**'ün "Osmanlı Para Politikası", "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", "Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Ekonomisi I" ve "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi" çalışmaları ekonomik yapı hakkında başvuracağımız değerli kaynaklardır.

Ahmet Aksın ve Suha Oğuz Baytimur'ün "Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808)" adlı çalışmaları, dönemin hapis cezasına sebep olan suçların çeşitliliği ve hapis cezasının türleri Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi hakkında başvuracağımız eserlerden biridir.

Suha Oğuz Baytimur'ün "Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)" adlı doktora tezi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki Kalebend, Mühimme ve Mühimme-i Mektum defterlerinden faydalanılarak yapılmış olup toplumda suç unsuru oluşturan kişilere verilen cezalar ve idari sınıfın görevlerini suiistimal etmeleri hakkında konumuz ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın "Tarih-i Cevdet" adlı eserinden 18. yüzyılda meydana gelen savaşlar, savaşların halkın üzerine yüklediği ağır vergiler, devletin merkezinden uzak olan yerlerde yaşanan denetimsizlik sebebiyle ortaya çıkan ayaklanmalar ve idari yöneticilerin ayanlarla iş birliği yaparak halka zulüm ettiklerine dair verilen bilgilerden çalışmamızda istifade edilecektir.

Ziya Nur Aksun'ün "Osmanlı Tarihi" adlı eserinde Sultan El-Gazi Selim Han-ı Salis bölümünde, III. Selim dönemi siyasi olayları, dönemde meydana gelen muharebeler, merkezi otoritenin bozulmasının sebepleri ve bu durumu düzeltmek için atılan adımlar hakkında bilgi verilmektedir.

Türk Devlet geleneğinde şikâyetin yeri ve önemi, şikâyet hakkının kullanımı, şikâyet eden kişilerin sınıflandırılması, Arz-ı Hal ve Arz-ı mahzar ile şikâyet etme ve adaletname hakkında **Halil İnalçık**'ın "Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet" adlı eserinden faydalanılacaktır.

Halil İnalçık'ın "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mahzar'lar" adlı eserinde arz-ı hal ve arz-ı mahzar ile şikâyet başvurular hakkında açıklamalar yapılarak, şikâyet eden kişiler hakkında sınıflandırma yapılmış ve başlıca şikâyet konuları hakkında bilgiler verilmektedir.

Câbî Ömer Efendi "Cabi Tarihi" adlı eserinde III. Selim'in tahta çıkışı ile birlikte oluşturmaya çalıştığı yeni düzen, bu süre zarfında yaşanan savaşlar, askeri talimler, yeniçeri ordusunun serkeşlikleri, yapılan tayinler, azil ve idamlar, İstanbul et fiyatları, bazı yerlerde ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleri, ayanların halka zulmü, paranın değeri hakkında verilen bilgiler dönemin anlaşılması ve çalışmamızı aydınlatması açısından faydalanacağımız eserlerdendir.

Taşradaki yönetim, vakıflar, dönemin siyasi kaosu ve ekonomik etkileri, ekonomik kriz ve esnaf teşkilatına etkileri hakkında verilen bilgilerden **Suraiya Faroqhi**'nin "Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/ Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla" adlı eserinden faydalanılacaktır.

Saliha Okur Gümrükçüoğlu'nın "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri" adlı çalışmada şikâyetlerin yazıldığı defterler, defterlerin tanıtımı, şikâyet edilenler hakkında tahlil yapılarak şikâyet konuları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Ahmet Aksın-Emrah Maral tarafından hazırlanan "III. Selim Döneminde Eşkıyalık Olayları ve Eşkıyalıkla Mücadele" adlı çalışmada merkezi otoritenin zayıflaması sonucu Anadolu'da ortaya

çıkan eşkıyalık faaliyetleri, taşradaki yönetici sınıfın eşkıyalarla birlikte hareket ederek halka ettikleri zulümleri, derebeylik iddiasında olan kişilerin çoğalması, halktan alınan vergilere kanun dışı vergilerin eklenmesi ile zulüm etme, yapılan zulümler karşısında adalet arayışına giren halkın mahkemeye başvurması sonucu davanın görüldüğü esnada mahkemenin basılması yönünde yapılan zulümler, voyvoda ve ayanların taşradaki fütursuz davranışları, levend hareketleri, asayişin bozulması ve suç çeşitliliği hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Çalışmamızda yararlanacağımız tetkik eserler bunlarla sınırlı olmayıp çalışmamız esnasında konumuz ile ilgili yeni yayınlar takip edilerek bu yayınlardan da istifade edilecektir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN HUKUKİ YAPISI VE ATİK ŞİKÂyet DEFTERLERİ

2.1. Osmanlı Devleti'nin Hukukî Yapısı

İnsanların, topluluklar halinde ve düzenli bir şekilde yaşayabilmeleri için birtakım kurallara uymaları gerekmektedir. Bu kuralların bütününe hukuk adı verilmektedir (Özyörük, 1959: 5, 18). Hukuk kuralları, toplumların yaşayış şekillerine, gelenek, göreneklerine ve o dönemin şartlarına göre birtakım değişikliklere uğramasına rağmen genel yapısını korumuştur. Bu şekilde toplumdan topluma değişiklik gösteren bu kurallar, sözlü olabildiği gibi yazılı olarak da görülmektedir (Işıktaç, 1994: 388). Hukuk kuralları toplumsal düzeni, emniyet ve güvenliği sağlamak için devlet adı verilen kuruluş içerisinde var olmuştur. Bu hukukî yapı insanların var olduğu an itibari ile var olmuş ve insanlığın son bulacağı zamana kadar da var olmaya devam edecektir. Bu sebeple hukukun belli bir mazisi vardır (Somer, 2005: 224).

Osmanlı Devleti'nin hukukî sistemi içerisinde yer alan kanunlar, kurallar, hukukî düzen ve sistemler bütünü bir anda ortaya çıkmamıştır. Kendisinden önce kurulmuş olan devletlerden miras olarak kalmış ve dönemin şartlarına göre değişim ve gelişime uğrayarak son halini almıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin hukukî yapısını öğrenmemiz ve anlayabilmemiz için bu yapının kaynağını bilmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Eski Türk Devletleri ve Türk İslam Devletleri'nin devamıdır. Bu sebeple devletin teşkilat yapısında, iktisadî ve adlî düzeninde bu devletlerin izlerini taşıdığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin hukukî yapısı, şer'î ve örfî olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir (Aydın, 1994: 375). Şer'î hukuk, İslam hukuku olarak da adlandırılmakta olup kaynağını "Kur'an, sünnet, (Schacht, 1986: 11) icma-i ümmet ve kıyas"dan (Gökçe, 1990: 202) almaktadır. Örfî hukuk ise padişahın koymuş olduğu kural ve kaidelerinin bütüne verilen addır (Aydın, 2007: 515). Şer'î hukuk, bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlemede, aile, borç, ticaret ve miras gibi konuları kapsamaktadır. Örfî hukuk ise daha çok devlet yönetimi, vergi düzenlemeleri ve askeri yapı gibi kamu hukukunu ilgilendiren alanları içermektedir (Yörük, 2020: 636; Lewis, 2006: 253-281).

Netice itibari ile Osmanlı Devleti kurmuş olduğu bu hukukî sistem ile idaresi altında bulunan tebaasının emniyet ve asayişini sağlama, verginin eşit dağılımını yaparak ekonomisini güçlendirme ve sağlam bir ordu teşkilatı oluşturma amacını taşımıştır. Esasen bu amaca, yapmış olduğu adaletli kanunlar ve adil yargılama neticesinde ulaşmaya çalışmıştır (İnalcık, 2017: 59). Osmanlı Devleti'nde titizlikle hazırlanmış olan kanunların bir araya getirilmesi sureti ile de "Kanunname"ler ortaya çıkmıştır (Baytimur, 2011: 39). Hazırlanan kanunnameler çoğaltılarak bütün mahkemelere ulaştırılmış (Özel, 1996: 13) ve bu şekilde kanunların yayılmasına önem verilmiştir (Aydın, 2004: 41). Bu durum devlet görevlilerinin hukuk ve idari yapı alanındaki işlerini kolaylaştırmıştır (Özel, 1996: 13).

Osmanlı Devleti'nde ilk kanunname, Fatih Sultan Mehmed döneminde padişahın, Nişancı Leys-zade'ye Divan'da kullanılması için bir kanunname yapmasını emretmesi ile ortaya çıkmıştır. Leys-zade'nin hazırladığı kanunname, Fatih Sultan Mehmed'den önceki hükümdarlar zamanında yürürlükte olan kanunlardan ibarettir. Ayrıca bu kanunnamede bazı eksiklikler Fatih tarafından bizzat kaleme alınmıştır (İnalcık, 2017: 43). Fatih Kanunnamesi, Yavuz Sultan Selim döneminde genişletilirken, Kanuni zamanında Kanun-ı Osmani adında yeni bir kanunname hazırlatmıştır.

Tanzimat dönemine kadar bu kanunnameler, üzerinde birtakım değişiklikler yapılmış olmasına rağmen yürürlükte kalmıştır.

Hazırlanan kanunnamelerin uygulanmasında salahiyyet padişaha ait olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve üç kıtada hüküm sürer hale gelmesi sebebiyle hukuki kuralların işleyişi bazı yetkililere paylaştırılmıştır. Bu görevi, yargı görevlileri olan kazasker, kadı ve naibin yanında yürütme organını temsil eden ehl-i örf adı ile anılan beylerbeyi, sancakbeyi gibi yöneticiler paylaşmaktadır (Baytimur, 2011: 40). Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu bu muntazam hukuk sistemi, sınırları dâhilinde yaşayan halkın emniyet, güven ve huzurunu temin etmek amacı ile oluşturmuştur.

Bir devlette huzurlu bir ortamın olması, iktisadi, siyasi, idari, hukuki yapının sorunsuz bir şekilde işlemesi, devletin çağına ayak uydurması, devlete aidiyetlik duygusunun benimsenmesi ve devletin bekasını sürdürebilmesi noktasında en önemli şey “adalet”tir. Adaletin sağlanması noktasında en önemli rol ise hükümdarlara düşmektedir. Bir hükümdar devletteki hiyerarşik yapıyı adalet temeline oturttuğunda döngüsel olarak devletteki tüm yapının işleyişini de düzene koymuş olur. Onun için Halil İnalçık'ın, Kutadgu-Bilig'den almış olduğu; *“Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Hazinenin bu malı elde etmesi içinde halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması içinde doğru kanunlar konulmalıdır. Bunların biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.”* (İnalçık, 2017: 96; İnalçık, 2016: 93) cümleleri ile halkın doğru ve adaletli kanunlarla yönetilmesinin önemi, devletin bir döngü çerçevesinde yönetildiği ve bu döngüdeki çarklardan birinin bozulmasının diğerlerinin de bozulmasına sebebiyet vereceğini açık bir şekilde göstermektedir. Adaletin uygulanması yolundaki en önemli etmen ise şikâyet etme hakkıdır.

Şikâyet, kişi veya kişilerin karşılaştıkları haksızlıklar sonucunda bu durumu yetkili merciye başvurarak, suç oluşturan fiil hakkında soruşturma açılması için yapılan başvuruya denir (Özgenç, 2013: 590). Şikâyet şahsen yapılabildiği gibi toplu olarak da yapılabilmektedir. Şikâyet hakkı dil, din, ırk, cinsiyet ve sosyal statü ayrımı yapılmaksızın herkese verilmiştir. Şikâyet edecek kişi veya kişilerde herhangi bir şart aranmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türk Devletlerinde de halkın hükümdara dileklerini ve şikâyetlerini bildirmesi geleneği bulunmaktaydı. Çünkü Türk Devletlerinde halk, hükümdara Allah'ın emanetidir. Bu gelenek sebebiyle halk hükümdarlarına doğrudan veya boy beyleri vasıtasıyla ulaşabiliyorlardı (Öztürk, 2014: 212-213). Bu geleneğe İslam Devletlerinde de rastlanmaktadır.

Emeviler ve Abbasiler mezalim mahkemelerine büyük önem vermişlerdir. Abbasi halifelerinden Me'mun pazar gününü halkın şikâyetlerini dinlemeye ayırmıştır. Bir gün mezalim meclisinden çıkarken üstü başı perişan bir kadın ile karşılaşmış ve sebebini sorduğunda kadın, onun oğlu Abbas'tan şikâyetçi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Me'mun, oğlu Abbas ile kadını yüzleştirmiş ve kadını haklı görünce lehine hüküm vermiştir. Abbasi halifeleri Muhtedi'den sonra mezalim divanlarına katılmamışlar ve halkın şikâyetlerini dinleme işlerini vezirlerine havale etmişlerdir. Halifelerin güç ve otoritelerinin giderek zayıflamaya başladığı dönemlerde ise valiler bu işi üstlenmişlerdir (Kuşçu, 2009: 213). Gazneliler döneminde “Mezalim Divanı”na hükümdar bizzat katılır ve büyük-küçük rütbeye bakmaksızın en basit kişinin dahi şikâyetini dinler ve davasına bakardı. Selçuklular ve Zengiler dönemine bakacak olursak hükümdarlar Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftanın iki günü “Mezalim Divanı” tertip etmişlerdi. Selçuklu Devleti veziri olan Nizamü'l-Mülk'ün meşhur eseri Siyaset-name'de: *“Padişah için haftada iki gün Mezâlîm'e*

oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan raiyyet'in sözünü, vasıtasız kendi kulağı ile işitmekten başka çare yoktur. Onların daha mühim olan birkaç dilekçeyi arz etmeleri, (hükümdar)ın da (dilekçelerin) her biri hakkında bir yazılı emir (misal) vermesi gerekir. Zira, cihan hakiminin zulme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekette yayılınca, bütün zalimler korkarlar; ellerini çekerler (kısa tutarlar) (hiç) kimse cezalandırılma korkusu ile zulüm ve yağmaya cesaret etmez” denilmektedir (Kuşçu, 2009: 215).

Sasani Devleti’nde her ayın ilk haftası halktan herhangi bir kimse, hükümdarın karşısına çıkarak şikâyetini bizzat bildirme hakkına sahiptir. Hatta hükümdar bir geziye çıktığı zaman bile halk şikâyetinde bulunabilmekteydi. Özellikle Nevruz’da ve Mihrican’da Mobed-i Mobedan’da halkın direkt kendi aleyhlerinde şikâyetinde bulunmalarına izin verilirdi.

Büyük Selçuklu Devleti’nde padişah haftada iki defa şikâyetleri dinlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti’nde ise eski Sasani hükümdarları gibi yılda bir defa şer’i mahkemeye giderek kadı karşında ayakta durur, davacı var ise Şeri’ata göre kadının verdiği karar yerine getirilirdi. Böyle durumlarda hükümdarın büyüklüğü bir tarafa bırakılırdı (İnalçık, 2017: 97-98).

Türk Devletlerinde tebaa içerisinde hukuki düzeni sağlama konusundaki çabalar Selçuklu Devleti sonrasında da devam etmiştir. Hükümdarın halkı bizzat kendisinin dinlemesi geleneği Büyük Selçuklulardan sonra Harzemşahlar ve Zengiler dönemlerinde de devam etmiştir.

Harzemşahlar döneminde şikâyetleri padişaha ulaştırmak üzere “kıssadarlık” adını taşıyan görevliler tayin edilmiştir. Şikâyet dinleme hususunda Harzemşahlar’dan Muhammed bin Tekiş’in annesi Türkmen Hatun da mezalim oturumları yaparak şikâyet dinleme hususunda rol oynamıştır.

Zengi Devleti hükümdarlarından “el-Adil” unvanıyla ünlü olan Nureddin Mahmud, geçmişten gelen şikâyet mekanizmasının başında yer alan mahkemeler için Dar’ül-Adl adı altında bir yer yaptırmıştır. İslam Devletleri içerisinde ilk defa Halep’de bir mahkeme yeri yaptıran hükümdardır. Ayrıca uzun süreli olarak bulunduğu yerden ayrıldığı zamanlarda, bunu fırsat bilerek halka zulüm eden naibler ve devlet adamların keyfi hareketlerini ve zulümlerini önlemek ve devlet adamlarının yargılanması için, “Darü’l-keşf”i yaptırmıştır.

Fatimiler döneminde de mezalim divanına rastlanmaktadır. Fatimilerde bu divanlara halifeler değil vezirler başkanlık etmiştir.

Eyyübiler ise Selahattin Eyyübi döneminde darü’l-adl benzeri bir bina inşa ederek Ramazan ayı hariç haftada iki gün mezalim meclisleri oluşturarak oturumlar düzenlemiştir. Bu konuyla ilgili İbn Şeddad’ın yazmış olduğu hadiselerden birine göre Ömer el-Ahlati olarak bilinen Tacir Şeyh Hasan adlı kişinin Kudüs’te Kadı İbn Şeddad’a gidip o zaman ölmüş olan Sungur el-Ahlati’nin daha önce kölesi olduğunu, onun ölümü üzerine bu kişi üzerindeki mülkiyet hakkının kaybolmadığını ve bu kişinin mallarına Sultan Selahattin tarafından el konulduğunu iddia ederek bu malları istediğini bildirmiştir. İbn Şeddad: “Ya Şeyh! Bunun için mi buradasın?” dediğinde Şeyh Hasan, “Hukuk gecikmekle iptal olmaz, bu durum kitapta kayıtlıdır. Onun ölümü benim mülkiyet hakkımı ortadan kaldırmaz” der. Bunun üzerine yapılan incelemeler sonucunda bulunan kayıtlarda Şeyh Hasan’ın Sungur el-Ahlati’yi Erciş’te bir tüccardan satın aldığını ve tarihini bulması üzerine olay Selahattin Eyyübi’ye taşınır. Şeyh Hasan, Selahattin Eyyübi’nin karşına çıkar ve olayı dile getirir bunun üzerine Selahattin Eyyübi, Şeyh Hasan’ın cesareti sebebiyle kutlayarak büyük bir bağışta bulunur (Kuşçu, 2009: 216-219).

İlk Türk İslam Devletleri, halkın huzurlu ve emniyet içerisinde yaşaması, devlet erkanının adil bir yönetim tarzını sürdürerek yalan ve riyaya sapmadan, zulümlerden ve haksız uygulamalardan

kaçınarak adalet merkezli yönetimi sağlamak için Darü'l-Adl, Divan-ı Ala ve Divan-ı Mezalim adı verilen kurumları kurmuşlardır. Bu kurumlarda görevli bireyler aracılığı ile halkın şikâyetleri toplanarak padişah veya vezirler başkanlığında meclisler oluşturularak sorunlar, çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır (İnalçık, 2017: 96-97).

Osmanlı Devleti ise ilk kurulduğu zamandan itibaren hoşgörü ve adalet prensibi doğrultusunda hareket etmiş ve bu amaçla fethettiği yerlere ilk olarak kadı ve subaşı tayin ederek o bölgenin yargı ve asayişini düzenlemiştir. Osman Gazi, reayanın emniyet ve asayişinin sağlanması, dirlik ve birliğinin teminine özen göstermiştir. Mesela Orhan Gazi döneminde Süleyman Paşa'nın Taraklı Yenice, Göynük ve Mudurnu'yu aldığını ve burada adaletli bir yönetim biçimini benimsemesi üzerine halkın Müslüman olduğu görülmüştür (N. Öztürk, 2012: 100-103). Devlet sadece adil hükümdarlar tarafından yönetilmez, adil yöneticiler ve yargıçlar vasıtası ile yönetilir. Yukarıda görmüş olduğumuz örnek de bunun en güzel temsilidir. Süleyman Paşa'nın hoşgörüsü, halkı haksızlıklara karşı koruyarak, hak ve hukuk çerçevesinde davranması neticesinde ahalinin seçtiği yol pek manidardır. Osmanlı hükümdarları ve diğer idari yetkililerin hakkaniyetli, hoşgörülü ve merhametli davranması ülkenin gelişip büyümesinde ve ilerlemesinde etkili olmuştur. Nitekim, fetih vasıtası ile ülke bünyesine katılan topraklarda bölge halkının dirlik ve düzeninin bozulmasının aksine aynı şekilde devam etmesine özen gösterilmiş ve ahalinin ibadetine, lisanına, adet ve geleneklerine karışılmamıştır (N. Öztürk, 2012: 110).

Adaletin temini, ahalinin huzur ve güven içerisinde yaşaması ve sadakati için önemli olduğu kadar devlet için de önem teşkil etmektedir. Bu konu ile ilgili "... *teba, hükümdar açısından vedayi-i halik-i kibriyadır. Tanrı'nın emaneti olan kitleleri yönetirken hükümdarın özellikle sağlaması gereken adalettir. Adaletli olmak hem iyi bir hükümdar olmanın ön şartıdır. Hem de bu davranışın sağlayacağı yararlar vardır. Adaletin uygulanması ile teb'a huzur içinde bulunur. Huzurlu olursa bol üretir, Bol üretim, zenginlik getirir. Zenginleşen teb'a çok verir. Böylece hükümdarın hazinesi dolar. Hazinesi dolu hükümdar, kuvvetli ordu besler ve egemenliğini geniş alanlara yayar.*" (Yücel, 1998: 145-146) şeklindeki görüş adaletin sağlanması hususunda yöneticilere önemli bir görev düştüğünü göstermektedir. Ancak yöneticilerin sorumlulukları olduğu gibi ahalinin de adaletin tesisinde bazı sorumlulukları bulunmaktadır. O da yöneticilere ve kanunlara riayet etmesidir.

Yves-Marie Berce, Osmanlı Devleti'nin adalet ve hoşgörüsünü dile getirirken; Osmanlı Devleti'nin sevilmeyen bir Türk devleti olarak görüldüğünü ancak gerçekte sığınılacak, huzurlu ve rahat bir hayat sürülecek yer olarak ifade etmiştir. Yine ülkede savaşların sona ermesi ile uzun bir barış döneminin yaşandığını ve bu süreçte bünyesindeki halkın dini hüviyetine ve ırkına göre bir ayırım gözetilmeden huzur ortamının sağlandığını anlatmıştır (Berce, 2003: 247).

Osmanlı Devleti adaletin tesisi için eskiden beri süregelen şikâyet mekanizmasını kendi bünyesi içerisinde de etkili kılmak için birtakım kurumlar tesis ettiği gibi bazı görevlileri de bu mekanizmaya dahil ederek adaletin kolay ulaşılabilir hale gelmesi için çalışmıştır. Devletin her yerinde şikâyet mekanizmasının işlerliği ve adaletin kısa sürede sağlanması için şikâyet merci olarak birden fazla kurum tercih edilmiştir. Bu merciler; padişah, veziriazam, Dîvân-ı Hümâyûn, kazasker, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve diğer müesseselerden meydana gelmektedir (Tuğluca, 2012: 109).

Osmanlı Devleti'nde hükümdar Cuma namazı, av ve sefer gidiş-dönüşlerinde halkın şikâyetlerini dinlediği gibi dilekçe vasıtası ile de şikâyet dinlediği görülmüştür. Ayrıca ilk dönemlerde Osman Gazi ve II. Murat, sabahları sarayın önünde yüksek bir yere çıkarak halkın şikâyetlerini bizzat dinlemişlerdir ki bu durum, ilk Türk-İslam Devletlerinden beri süregelen şikâyet dinleme geleneğinin devam ettirildiğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde Dîvân-ı Hümâyûn'un temel görevi şikâyet dinlemektir. Osmanlı padişahları ilk zamanlarda Dîvân-ı Hümâyûn'a başkanlık ediyorlarken daha sonra bu geleneğe son verilmiştir. Bunun yerine Dîvân-ı Hümâyûn'a sadrazam başkanlık etmeye başlamış, padişahlar ise Kasr-ı Adalet veya Adalet köşkü adı verilen pencere arkasından divanı izlemeye başlamışlardır. Ancak bu durum tepkiye sebep olmuş Padişahın, yönetimi altında bulunan tebaasını direkt olarak dinlemesi gerektiği savunulmuştur. Bu durum üzerine IV. Mehmet Edirne'de sarayın duvarını yıktırarak bir Adalet köşkü yaptırmıştır. Bu konuyla alakalı olarak Vasıf, divan düzeninin eskiden beri mazluma kulak vermek için var olduğunu söylemiştir.

Yavuz Sultan Selim Osmanlı padişahları arasında en adil padişah olarak görülmüş ve her gece gece yarısına kadar divan edip halkının zulüm ve eziyet çekmesine rıza göstermemiştir. Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman 1526 seferinde tarlaları ziyana uğratanlara idam cezası vermiş ve bu şekilde yapılacak olan suçun önüne geçmeye çalışmıştır.

Zulümler, yalnızca halkın şikâyetiyle tespit edilmemiştir. Bunun yanısıra padişahın kılık değiştirerek yaptığı teftişlerle, eyaletlere gönderilen müfettişlerle veya vilayet tahrirleri yapılırken de tespit edilerek gereği yapılmıştır. Ayrıca tahrir yazmakla görevlendirilen il-yazıcılar dahi bir yandan hazine gelirlerini tespit ederken bir yandan da şahit oldukları haksızlık ve zulümleri padişaha bildirerek şikâyet görevi üstlenmiş ve adaletin yerine getirilmesinde rol oynamışlardır (İnalçık, 2017: 64, 97-99).

Yapılan tüm şikâyetler araştırılıp, incelenerek, şahitler ve deliller eşliğinde bir sonuca varılmıştır. Bunun sonucunda padişah bazı yerlere olağanüstü tedbirler içeren adalet-nameler göndermiştir. Adalet-nameler ile yönetimde bulunan kişilerin, bulundukları rütbeyi, mevki kullanarak halkı ezmelerinin, haksız yere kazanç elde etmelerinin ve görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde şikâyet etmekle başlayan sürecin tamamı çözüme ulaşana kadar kayıt altına alınmış ve bu kayıtlar vasıtası ile şikâyet eden/edilen kişinin bulunduğu yer, kişilerin kimlik bilgileri, şikâyet konusu, şikâyeti hangi yolla gerçekleştirdiği gibi bilgilere ulaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ise şikâyet için tek bir kurum tercih edilmemiştir. Devletin her yerinde şikâyet mekanizmasının işlerliği ve adaletin kısa sürede sağlanması için şikâyet merci olarak birden fazla kurum tercih edilmiştir. Bu merciler; padişah, veziriazam, Dîvân-ı Hümâyûn, kazasker, beylerbeyi, sancakbeyi, kadıdan ve diğer müesseselerden meydana gelmektedir.

2.1.1. Şikâyet Mekanizmasının Bürokratik İşleyişi

2.1.1.1. Şikâyet Hakkı

Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesin dil, din, ırk, cinsiyet, köken ve sosyal statü farkı gözetmeksizin şikâyet etme hakkı vardır. Şikâyet eden ve edilen kişileri sosyal ve mesleki konumlarına ve bağlı bulundukları dinlerine göre iki grupta sınıflandırabiliriz. Sosyal ve mesleki konumlarına göre; idari sınıf, reaya ve bilinmiyor şeklinde üç guruba ayırabiliriz. Aynı sınıflandırmayı dini açıdan ele aldığımızda Müslüman, Gayrimüslim ve bilinmiyor olarak kategorize edebiliriz.

İdari sınıftan kişilerin şikâyetlerine örnek olarak Hicri Şaban 1227 tarihli hükümde; Anadolu muhasebesi tarafından Bezastan Kethüdalığına tayin edilen Halid Esseyid İsmail görevini yapmasına müdahalede bulunulduğunu ve zulme uğradığını bildirerek şikâyetle bulunmuştur¹.

Başka bir örnekte ise Hafız Osman Halife Bursa'da Timurtaş bin İbn-i Ali Beğin bina eylediği camide berat ile imam ve hatiplik görevini yerine getirdiği fakat hizmeti karşılığında hak ettiği parayı vakıf mütevellilerinin vermede zorluk çıkararak zulme bulundukları gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur².

Osmanlı tebaası içerisinde yer alan kişilerin yaptığı şikâyetlere İzmir sakinlerinden İbrahim adındaki kişi yine aynı yerde oturan Hacı Mehmet adındaki kişinin 1190 senesinden beri hizmetinde bulunduğunu ve hizmetinin karşılığını talep ettiği zaman da parasını vermediğini ve bunun yanında hanesini zapt ederek kendisine zulümlerde bulunduğu gerekçesiyle şikâyetle bulunması örnek olarak gösterilebilir³.

Aynı şekilde dini bir sınıflandırmaya tabi tutulan kişiler ile ilgili Halep muhafazasında olan Dimitri adındaki bir zımmının Rahko adındaki bir zımmiden 400 kuruş alacağını olduğu ve bunu vermediği sebebiyle şikâyetle bulunması örneği gösterilebilir⁴.

Diğer bir örnek olarak da Alaiye kazasında sakin olan Saliha adındaki hatunun kocasının vefat ettiği ve terekesinin annesi Fatma Hatun tarafından zapt edildiğine dair yaptığı şikâyet, örnek olarak gösterilebilir⁵.

Belgelerden yola çıkarak şunu diyebiliriz ki Osmanlı Devleti'nde herhangi bir sosyal ve mesleki statü, dini mensubiyet fark etmeksizin ve kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın zulme ve haksızlığa uğradığını düşünen, içerisinde yaşadığı ülkenin adaletine sığınan herkes şikâyet etme hakkına sahiptir. Yukarıda görülen örneklerin dışında da bu bariz bir şekilde ortadır. Köylü-şehirli, zengin-fakir, kadın-erkek, Müsliman-Gayrimüslim, idari sınıf-reaya ayrımı gözetilmeksizin tüm şikâyetler dikkate alınarak gereği yapılmaya çalışılmıştır.

2.1.2. Şikâyet Mercileri

Osmanlı Devleti öncesi İlk Türk-İslam Devletlerinde şikâyet mercileri olarak Divan-ı Mezalim, Divan-ı Ala ve Divan-ı Adl kurumları görülmektedir. Şikâyet eden kişi veya kişiler herhangi bir zulüm ve haksızlık söz konusu olduğunda şikâyet etmek istedikleri zaman haftada iki gün toplanmakta olan bu divan meclislerine giderek şikâyetlerini dile getirmektedirler. Fakat bu uygulama Osmanlı Devleti'nde tek bir merci gözetimi altında bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki hiyerarşik düzene göre birçok müesseseye paylaştırılarak adaletin her yerde rahat uygulanabilmesi ve ulaşılabilmesine dikkat edilmiştir. Buna rağmen her yerde adalet yerini bulmuştur ve adil bir yönetim gerçekleşmiştir demek tabî ki de söz konusu olamaz. Çünkü ülke sınırları içerisinde yaşayan halkın tamamı üzerinde hakimiyet kurmak imkansızdır ve adaletin dağılımı belli mercilere ve kişiler dolayısıyla sağlandığı sebebiyle uygulayıcıların görevlerini doğru ve dürüst bir şekilde yerine getirmelerine bağlıdır.

¹ BOA, A. DVNS. AHK. A. d. 00150, 11/19. (Ağustos/Eylül 1812).

² BOA, A. DVNS. AHK. A. d. 00150, 70/228. (Mart 1814).

³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 103/425. (Ocak 1789).

⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 133/540. (Ekim 1789).

⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 16/57. (Temmuz 1789).

2.1.2.1. Merkez ve Taşra Şikâyet Mekanizması

Osmanlı Devleti, merkez ve taşra teşkilatı olarak idari taksimata tabi tutulmuş ve bu şekilde idari yapıyı oluşturarak yönetimini belli bir düzen etrafında şekillendirmeye çalışmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019: 23). Böylece merkezde yani devletin başında adli ve idari hâkim kimliğini üzerinde bulunduran hükümdar, yer almaktadır. Yönetimde tek başına merkeziyetçi bir yapıyı benimsemiş olan padişah, devlet ile ilgili alacağı önemli kararlarda devlet adamlarına danışma yoluna gitmiştir. Bunu da Dîvân-ı Hümâyûn adı verilen meclis ile sağlamıştır (Mumcu, 1986: 35-36).

Devletin büyüyüp, gelişmesi sınırları dahilinde yaşayan vatandaşların huzurlu ve adaletli yönetimine, ekonominin gelişmişliğine ve askeri düzenin sağlamlığına dayanmaktadır. Bu sebeple idari, adli ve iktisadi yapıyı güçlü tutmak ve meydana gelecek herhangi bir sorun karşısında çözüm üretmek için merkezde ve taşrada adli yapıyı teşkil eden görevliler atanmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan her fert, kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-fakir, Müslüman-Gayrimüslim, reaya-idari görevli ayrımı yapılmaksızın karşılaşmış olduğu zulüm ve haksızlık karşısında bulunduğu yerdeki yöneticiler başta olmak üzere hiçbir şart ve kaideye bağlı olmaksızın aşağıda tablo halinde verilmiş olan mercilere başvurarak şikâyet etme hakkını kullanabilmişlerdir. Merkez ve taşrada oluşturulan adli yapı birbirinden farklı değildir. Sadece herkesin şikâyet etme hakkını rahat ve kolay ulaşılabilir bir hale getirme hususunda önemli yere sahiptir. Osmanlı Devleti oluşabilecek sorunları daha aktif, hızlı ve kolay bir şekilde çözümlemek için tek bir mekanizmayı ya da kurumu seçmeyip adli yapıyı birden fazla görevli üzerinden oluşturmaya çalışmıştır. Bu şekilde kişinin mağduriyetine sebep olan şahıs, memur veya bu adli yapı içerisinde bulunan kişilerden biri ise kişi köy de ise kaza da bulunan kadıya veya beylerbeyi, sancak beyi hatta ve hatta Dîvân-ı Hümâyûn'a bile başvuru yapabilmektedir. Bu da yaşanacak mağduriyetin önüne geçilmesi için düşünülmüş ve birden fazla seçenekle kişilerin haklarını arama yolunu açmıştır. Buradaki bir diğer önemli konu ise ulaşımıdır. Yani şikâyet kurumlarına ulaşım kişilerin her türlü mağduriyetlerini yastık altı etmeden çözüme kavuşturma hususunda önemli bir yere sahiptir. Bu şekilde kişilerin yerlerini yurtlarını bırakıp yollarda perişan olmalarının önüne geçilmiştir. Bu konudaki kolaylıklardan biri de şikâyet süreci başlığı altında detaylandıracağımız şikâyet başvuru yollarıdır. Kişi yaşadığı yerde hakkını arayıp bulamadığında, ya da hakkını merkezde olan Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurarak gerçekleştirmek istediği zaman bizzat kendisi giderek başvuru yapabildiği gibi vekaleten birini gönderebilir veya arzuhal olarak adlandırılan günümüzde dilekçe ile eşdeğer özellik taşıyan yöntem ile bireysel veya toplu olarak başvuruda bulunabilmektedir. Yapının bu kadar özenli ve bilinçli bir planlamaya tabi tutularak oluşturulmasına karşın her yerde adalet yerini bulmuş ve adil bir yönetim gerçekleşmiştir demek tabî ki de söz konusu olamaz. Çünkü ülke sınırları içerisinde yaşayan halkın tamamı üzerinde hakimiyet kurmak imkansızdır ve adaletin dağılımı belli mercilere ve kişiler dolayısıyla sağlandığı sebebiyle uygulayıcıların görevlerini doğru ve dürüst bir şekilde yerine getirmelerine bağlıdır. Merkezde ve taşrada şikâyet hakkının işlerliğini kolaylaştıran merciler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1. Merkez ve Taşra Teşkilatında Yer Alan Şikâyet Mercileri

<i>Merkezde Şikâyet Kabul Eden Merciler</i>	<i>Taşrada Şikâyet Kabul Eden Merciler</i>
1.1. Padişah	1. Kadı (Kadı Divanı)
2. Dîvân-ı Hümâyûn	2. Beylerbeyi (Beylerbeyi Divanı)
3. Veziriazam	3. Sancakbeyi (Sancakbeyi Divanı)
3.1. İkinci Divanı	4. Diğer Müesseseler
3.2. Çarşamba Divanı	
4. Kadiasker	
5. İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılıkları	
6-Ayak Divanı	

2.1.2.1.1. Osmanlı Devleti'nin Merkez Teşkilatında Yer Alan Şikâyet Mercileri

Padişah

Osmanlı Devleti çatısı altında bulunan herkes sorunlarının çözümü ve refah bir hayat sürmek amacıyla kendisine verilen olanaklardan eşit bir şekilde yararlanma hakkına sahiptir. Bu haklarından yararlanma hususunda uğradıkları haksız bir durum karşısında bunu bildirecekleri yetkili merciinin en üstünde padişah bulunmaktadır. Halk, hükümdar Cuma namazında iken, ava çıkarken, sefere gider veya dönerken şikâyetlerini doğrudan doğruya padişaha bildirme hakkına sahipti. Ahalinin kimi zaman Padişahın dikkatini çekerek şikâyetlerini doğrudan sunmak için türlü meziyetlere girdikleri de görülmektedir. Bu duruma örnek olarak H. 999 (M. 1590/1591) yılı Nevruzunda padişah deniz kenarındaki yazlık sarayına gittiği zaman Galata reayası kayıklarla karşısına geçerek Galata kadısı hakkında doğrudan şikâyetle bulunmak istemişlerdir. Padişah durum hakkında bilgiyi aldıktan sonra kadıyı görevinden almıştır (İnalcık, 2017: 63, 98). Yıldırım Beyazıt'ın ise her sabah Bursa hisarında geniş ve yüksek bir yerde halkı dinleyerek adaleti sağladığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 1-2). Yine Bayezid'in adaleti hakkında Şevkiye İnalcık bir çalışmasında, o dönemde Osmanlı Devleti'nde adaletin hızlı işlediğini ve bir kişinin deve yüklü malını bir yerde bıraktığında kimsenin ona karışmadığını, yine birisi öldüğünde geride varisi yok ise malının kadıda emanet olarak kaldığını

belirtmesi, aynı şekilde padişahın hizmetinde olan görevlilere yalan söylememeleri ve ihanet etmemeleri doğrultusunda bazı şartlar koştığı (İnalcık, 1948: 192-193) hakkında vermiş olduğu bilgiler Osmanlı Devleti'nin liderleri olan padişahların adalete ne kadar önem verdiklerini bariz bir şekilde göstermektedir. Aynı şekilde Çelebi Mehmet ve oğlu II. Murat'ın bu geleneği devam ettirdikleri görülmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 2).

Ayrıca padişahların Cuma namazlarını kılmak için Ayasofya, Beyazıt, Eyüp Sultan ve Sultan Ahmet gibi camilerden birini tercih ettiklerinde camiye girecekleri esnada halkın orada durup kâmişın uç kısmına bağlamış oldukları arzuhallerini uzattıklarını ve bunların alınarak gereğinin yapıldığı görülmektedir. Yine Cuma selamlığı ile ilgili olarak Alman bir din görevlisinin, hükümdarın namaz kılacağı caminin güzergahına halkın ikili sıralar halinde dizildiği ve hükümdarın önlerinden geçtiği esnada dini seçimleri fark etmeksizin bütün halkın ellerinde yazılı olarak bulunan arzuhallerini uzattıklarını ve bunların padişahın yanında bulunan solaklar tarafında toplandığı bilinmektedir. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Cuma selamlığının devam ettiğini hatta şikâyetlerin toplanması hususunda ise camide insanların arasında gezerek arzuhal toplayan görevlilerin oluşması ile halka kolaylık sağlandığı görülmüştür. Bu görevliler toplamış oldukları arzuhalleri daha sonra padişaha özetlemişler ve buna da “*ma'ruzat-ı rikabiyye*” adı verilmiştir. III. Selim'in de Cuma selamlığında bulunduğunu bilinmekte olup hatta durumu fırsat bilen bazı kişilerin III. Selim 10 Temmuz 1792'de Ayasofya Camii'nde iken suikast girişiminde bulunulmuş ve başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Cuma Selamlığını taşrada idari amirlerden beylerbeyi, sancakbeyi ve şehzadenin de benzer şekilde yaptığı ve bazı kaynaklarda aynı isimle anıldığı görülmüştür (İpşirli, 1993: 91-92). Adaletin sağlanması hususunda Osmanlı Devleti her ne kadar birden fazla seçenek sunmuş olsa da halkın, direk hükümdara yapacağı şikâyetlerin sonucuna daha çok önem verdiği görülmektedir.

Ayrıca Osmanlı padişahlarının tebdil kıyafet ile halk içerisinde gezerek, halkın durumunu, verilen emirlerin uygulanıp uygulanmadığı hususunu, yolsuzluk, zulüm vs. sorunların bizzat yerinde görüp tahkik ve teftişini yaptığı da görülmektedir. Bu konuya, Kanuni Sultan Süleyman'ın, veziriazamı ile sipahi elbisesini giyip halkın içinde gezmeleri, II. Osman'ın Bostancı kıyafetini giyerek gezmesi, II. Ahmet'in Mevlevi şeyhinin kıyafetini giyerek halkın içine girmesi, III. Mustafa'nın Haseki elbisesi ile I. Abdülhamid'in şeriflerin giydiği kıyafet ile III. Selim ise zaimlerin giymiş olduğu elbiseler ile tebdil gezmeleri örnek gösterilebilir (Uzunçarşılı, 2014c: 53-54).

Osmanlı Devleti'nde padişahın görevlerinden en önemlisi devlet sınırları içerisinde emniyet, asayiş ve nizamın uygulanması ile ortaya çıkan adil yönetim anlayışı olmuştur. Bu sebeple padişah adli düzenin en başında yer almış fakat adaleti sağlamak için bu yapıyı tek başına yönetmek yerine idari amillere ve kuruluşlara paylaştırma yolunu seçmiştir. Bunlardan biri de Dîvân-ı Hümâyûn'dur.

Dîvân-ı Hümâyûn

Divan, “yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis” (Akalin vd., 2019: 682; Devellioğlu, 2010: 214) anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde Divan, “toplantı, kurul, kurul-organ” anlamı ile kullanılmıştır (Mumcu, 1994: 430). Dîvân-ı Hümâyûn ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın istek ve şikâyetlerinin dinlendiği, davalarının görüldüğü ve devletle ilgili meselelerin görüşüldüğü yer anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 214). Dîvân-ı Hümâyûn, padişahın başkanlığında toplanmış olduğu sebebi ile *padişah divanı* olarak da anılmıştır (Mumcu, 1994: 430). Padişahın başkanlığında gerçekleşen bu oturumlarda şikâyetin aktarımı esnasında padişahın orada

bulunması ile Dîvân-ı Hümâyûn oturumları da doğrudan padişaha şikâyet aktarım yeri olarak kabul edilmiştir (İnalçık, 2017: 63).

Osmanlı Devleti, Dîvân-ı Hümâyûn'u kendinden önceki Eski Türk Devletleri ve Türk-İslam Devletlerinde var olan kuruluşlar doğrultusunda şekillendirmiştir. Eski Türk Devletlerinde var olan toy, kurultay gibi kurumları ve Türk- İslam Devletlerinde bulunan örneğin; Abbasilerdeki Divan-ı Mezalim ve Büyük Selçuklu devletinde yer alan Divan-ı Ala (Tuğluca, 2010: 34) İlhanlılarda Divan-ı Kebir ve Memluklerde Divan-ı Sultan (Halaçoğlu, 1991: 8) gibi kuruluşlar nasıl kendinden sonraki Türk Devletlerine sirayet etti ise Osmanlı Devleti'nde de Dîvân-ı Hümâyûn olarak vücut bulmuştur.

Dîvân-ı Hümâyûn'un, tam olarak divan konumunu kazanmaya başlaması II. Murat dönemi olarak görülmektedir. Bu divan Edirne'de padişah başkanlığında toplanmaktaydı (Aydın, 2015: 69). Fakat Fatih sultan Mehmet ile birlikte divana padişahın başkanlık etmesi sistemi kaldırılarak bu görev veziriazama devredilmiştir (Uzunçarşılı, 2014c: 58). Fatih Sultan Mehmet'in saltanatının ilk yıllarında Dîvân-ı Hümâyûn her gün toplanmışken, XVI. yüzyıldan itibaren haftada dört güne XVII. yüzyılın ortalarında ikiye, XVIII. yüzyılın başlarında bir güne indirilmiştir (Aydın, 2015: 69). Hatta bir süre sonra kapatılmış fakat sonra tekrardan düzenlenerek açılmış olup önce sadece salı günleri toplanılmaya başlanmış daha sonra altı hafta bir toplanılmasına karar verilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 8; Mumcu, 1994: 431; Uzunçarşılı, 2014c: 59). 18. yüzyılın ortalarına doğru ulufe dağıtımı ve sefirlerin kabul edilmesi gibi işlere ve o tarihteki sefirlerin kabulü gibi işlere bakmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 2014c: 59). Dîvân-ı Hümâyûn'un öneminin azalması ile Bab-ı Ali ve Paşa Kapısı önem kazanmaya başlamış ve Dîvân-ı Hümâyûn, Osmanlı Devleti'nin yıkılış süresine kadar sembol olarak kalmıştır (İpşirli, 1994: 160).

Dîvân-ı Hümâyûn toplantıları, Bursa, Edirne ve Topkapı Sarayı'nda sabah namazı sonrasında başlayıp öğle yemeğine kadar devam eder ve öğle yemek yendikten sonra sona ererdi. Toplantıda ilk olarak devleti ilgilendiren önemli konular görüşülür. Daha sonra dış meseleler, sefirlerle ilgili konular, devletin sınırlar ile ilgili beylerbeyinin beyanları, arazi davaları, idari sorunlar, tayin ve aziller gibi konular görüşülüp sonuca varıldıktan sonra şikâyetler dinlenerek davaların dinlenmesi hususuna başlanırdı (İpşirli, 1994: 161).

Dîvân-ı Hümâyûn, devletin iktisadi, içtimai, askeri ve siyasi alanlarında önemli olan işlerin görülmesinin yanı sıra istek, şikâyet ve davaların da görülüp karara bağlandığı önemli bir kurumdur. Divan karşısında şikâyet edecek kişi, din, dil, ırk, cinsiyet, eğitim ve statü ayrımı yapılmaksızın zulme uğrayan, mağdur olan ve haksız bir durum ile karşılaşmış olan herkes eşit kabul edilerek maruzatları dinlenirdi (Halaçoğlu, 1991: 9).

Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılacak şikâyetlerde izlenen yollar;

1. Kişi veya kişiler bizzat giderek mağduriyeti hakkında şikâyetle bulunabilir.
2. Kişi veya kişiler arzuhal ya da mahzar ile başvuru haklarını kullanabilirler.
3. Kişi bulunduğu yerdeki idari amiller aracılığı ile Dîvân-ı Hümâyûn'a başvuruda bulunabilir. Bu durumda kadı, naib, molla vs. kişiler yapılan şikâyetleri Dîvân-ı Hümâyûn'a mektup, arz, ilam, tahrir gibi seçeneklerden birini kullanarak bildirir.
4. Kişi bölgedeki idari amirlerin vermiş olduğu kararlardan memnun olmadığı zaman ya da idari amirlerin haksızlık yaptığını düşündüğü zaman almış olduğu kararın değiştirilmesi ve davanın yeniden görülmesi için başvuruda bulunabilir.
5. Ayrıca ihbar olarak yapılan şikâyetler her ne kadar az olsa da mevcuttur.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere yapılan şikâyetlerin ne zaman dinlendiği, mağduriyetin giderilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet ederken hangi yolların kullanılabileceği bilgisinin

dışında kişinin başvurusunu yaptıktan sonraki aşama ise şu şekildedir; müddei (davacı) orada ise bu kişiler kapıcılar ve çavuşlar aracılığı ile Dîvân-ı Hümâyûn'a getirilirler. Arzuhaller mevcut ise bunlar toplanır ve devletin idari işleri ile ilgili konuları Veziriazam, şer'i davaları kazasker, mali konuları defterdar, (İpşirli, 1994: 161) toprak ile ilgili konuları da nişancının (Halaçoğlu, 1991: 10) alması ile bir iş bölümü gerçekleşmiş olur ve gerekli görülürse kişiler davaları kendi divanlarına da götürebilirlerdi. Divanı, M. Akdağ; merkezde veziriazamın başında bulunduğu ve merkezden uzak yerlerde işleyişi sağlayan ehli örf taifesi ve askerlerin yer aldığı “*örfi yargı*”, merkezde defterdar liderliğinde ve taşrada mal memurları ve iş erleri dahilinde olan “*maliye*”; son olarak merkezde kazaskerin önderliğinde ve taşrada kadı, naip vs. ehli şer taifesinin yetkisinde olan “*şer'i kaza-i*” şeklinde üç kurum olarak sınıflandırmıştır (Akdağ, 1974: 81-82).

Dîvân-ı Hümâyûn'un, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında padişahın başkanlığında toplandığı daha sonra Fatih Sultan Mehmet ile birlikte veziriazamın başkanlığında toplandığı bilgisi önceki kısımlarda paylaşılmıştır. Ancak bunların yanı sıra Veziriazam seferde olduğu zaman divana, vekaleten Sadaret Kaymakamı başkanlık eder ve unvanının başına “Rikab” kelimesi eklenir. Aynı şekilde diğer memurların da bu süre zarfında memuriyet unvanlarının önüne Rikab kelimesi eklenir ve bu esnada toplanan divana da Rikab-ı Hümâyûn adı verilirdi. Veziriazam dönünceye kadar memurlar, toplanan divan ve kayıt edilen defterlerin isimlerinin önüne bu kelime eklenerek kullanılır ve kayıt altına alınır geldikten sonra ise işlevini yitirirdi (Özcan, 2008: 110). İncelenen defterler içerisinde 193, 194, 195, 196 ve 201 numaralı defterlerin rikâb defterleri olduğu tespit edilmiştir⁶.

Şikâyetler, padişah sefere gittiği zamanlarda Ordu-yu Hümâyûn veya Meşta-yı Hümâyûna sunulmuştur. Ordu-yu Hümâyûn, Osmanlı ordusu anlamına gelmekte olup (Çelik, 2020: 45); Meştâ ise “*kışlak, kışın ikamet olunan mahal ve kışlak ordugâh*” anlamına gelmektedir (Sami, 2010: 1349). Nitekim incelenen defterler arasından 197, 198, 199, 200, 202 ve 203 numaralı defterlerin ordu defterleri oldukları ilk sayfalarında yer alan “ordu, defter-i ordu, şikâyet-i ordu” ibareleri ve 202 numaralı defterin ilk sayfasında bulunan defter hakkında bilgi veren kısımdaki ibareler neticesinde tespit edilmiştir⁷.

Şikâyetin çözümü sürecinde Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurulma sebebi;

1. Şikâyet edilen konu hakkındaki kişi ile ilgili kayıt var mı diye Dîvân-ı Hümâyûn'a müracaat edilmesi⁸,
2. Şikâyet edilen konu hakkında Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanununun sorulması⁹,

⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 1. (Aralık 1788); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 1. (Aralık 1788); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 1. (Temmuz 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 1. (Temmuz 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 4. (Temmuz 1799).

⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 1. (Aralık 1789-Aralık 1790); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 1. (Tarih yok); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 1. (Tarih yok); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 1. (Tarih yok).

⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 39/166. (Ekim 1790), Ekim 1790 tarihli hükümde Köhne-i Kebir kazasına bağlı ... mezra toprağında arazisi olan Emine adlı kadının 1203 yılında vefat etmesi üzerine oğlu kalmadığı için tasarrufunda olan yerlerin hakkı tapuya geçmiş ve Şerife adlı kadına verilmiştir. Fakat ecanibden iki sipahi bu yerlere müdahale edince Şerife adlı kadının oğlu arzuhal ederek ellerinde temessük olduğunu ve yerlerin annesine verildiğini bildirmiştir. Bu durum Dîvân-ı Hümâyûn'dan sorulduğunda yerlerin Şerife adlı kadına ait olduğu ve kişilerin yaptığı müdahale ve zulümlerin yapıldığı doğru ise engellenmesi ve kanunlara göre hareket edilmesi istenmiştir.

⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 29/97. (Ocak 1790), Ocak 1790 tarihli bu hükümde Hasan Ağa adındaki kişinin iltizamında olan tımar köylerinden Hezargrad kazasına bağlı Aşıklar köyü ahalisinin vermeleri gereken Aşar-ı Şeriyeye ve diğer vergilerini kanun ve defter doğrultusunda almak istediğinde ecanibden bazı kişilerin Hezargrad kazası müteayyinlerine (ileri gelen) dayanarak köy halkını tahrik ederek vergilerini ödemelerine engel olduğunu ve tımar mahsulünün eksik ve noksan toplanmasına sebep olduğu için şikâyetinde bulunmuş ve kişinin muhalefetine engellenmesi istenmiştir. Bu konu hakkında Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda adı geçen Hasan Ağa'nın anlattığı gibi şikâyet ettiği konu doğru ise bu konu ile ilgili şikâyet edilen kişinin muhalefetine engellenmesi için tembih ve te'kid içeren emir verilmesi kanuna uygundur diye yazılarak mübaşir marifeti ile kanunlara göre hareket edilmesi istenmiştir.

3. Şikâyet edilen bir konuda karar verilmiş ve verilen karara rağmen zulüm ve mağduriyet durumu devam ettiğinden dolayı şikâyet tekrarlandığı zaman yine önceden verilen kararın kaydına bakılması için Dîvân-ı Hümâyûn'da saklanan defterlere başvurulması¹⁰,
4. Bir dava veya konu hakkında verilen emrin kaybolması sebebi ile tekrar çıkan emrin Dîvân-ı Hümâyûn'da olan kaydı doğrultusunda emir çıkması için başvurma¹¹,
5. Ayrıca bir memurun görevini ihmal etmesi ve diğer sebepler ile memuriyetinden el çekmesi için divanı hümayundan emir çıkması için başvuruda bulunulduğu görülmüştür¹².

Dîvân-ı Hümâyûn'un zamanla önemini yitirmesi ile yerini Veziriazamın kurduğu ikinci divanı almıştır (Mumcu, 1994: 431).

Veziriazam

Veziriazam padişahтан sonra devletin ikinci idari yetkilisi kabul edilmiş ve padişah adına devlet ile alakalı görevleri yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Veziriazamı diğer vezirlerden ayıran en önemli şey padişah mührünü taşıyor olmasıdır. Mühr-ü hümayunun padişah tarafından veziriazama verilmesi ile görevi başlamakta olup mührün kendisinden alınması ile azil edilmiş olur. Fatih kanunnamesinde “veziriazam vezirlerin ve beylerin başıdır; cümlelerin ulusudur, cümle devlet işlerinin mutlak vekilidir; devlet mallarının vekili defterdar, nazırı ise veziriazamdır. Oturmada, durmada ve mertebede veziriazam hepsine taktim edilir” şeklinde bahsedilmektedir (Akgündüz, 1990a: 211). Ayrıca “Hırzû'l-Mülûk” adlı çalışmada veziriazamlık makamı halifelik makamı ile eşdeğer görülmüş ve bu makama getirilecek olan kişilerin düzgün ve tertipli, din işleri ile meşgul, adil olarak tanınan, Arapçayı okuyup anlayabilecek, “Hz. Ali yaradılışlı, Hz. Ömer hasletli”, alacağı tedbirler ile devlet içinde eşkıyaların etkinliklerini yok edip asayiş sağlamaya çalışacak salâhiyette olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Yine ahâlinin hakkını gözetme hususunda cevval olması gerektiği, görevinin geçici olduğunu her daim hatırlamasını ve şikâyet müracaatlarında başvurulacak tek mercii olma gayesi ile tüm şikâyetleri dinleme hırsına kapılmamasını ve bu hakkı ikinci vezire vererek kendisinin “arz” ve mühim diğer konular ile ilgilenmesi gerektiğine dair açıklamalar da yer almaktadır (Yücel, 1988: 157). Veziriazam, devlet işlerinin yerine getirilmesinde, bütün ceza türlerinin uygulanmasında ve adli düzeni tertip etme hususunda hâkim görevi görmektedir. Ayrıca davaları dinleyerek mağduriyetleri giderme, zulmü engelleme, memur tayin etme ve görevden el çekirme gibi görev ve sorumluluklara sahiptir. Kısacası veziriazam, padişah tarafından makamına

¹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 151/656. (Haziran 1789), *Haziran 1789 tarihli hükümde; İstanbul sakinlerinden Seyyit İbrahim giderek İstanbul'da Valide Hanı'nda İpek tüccarlarından Sardoğulları? Mesrub? ve kardeşi Ağna? adlı zimmiler zimmetlerinde 2172 kuruş alacağının olduğunu fakat kişilerin İstanbul'dan fîrar ederek Amasya'ya gittiklerini bildirerek bu kişilerden hakkının alınmasını istemiştir. Bu sebeple vekil tayin etmiş ve mahallinde ihkak-ı hakkın sağlanmaması durumunda İstanbul'a gönderilmesi için emir çıkması ricasında bulunmuştur. Bu konu ile alakalı Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen ahkama bakıldığında başkalarının da bu kişiler hakkında dilekçe verdiği ve adı geçen kişilerin der-aliyeye gönderilmeleri için önceden emir çıktığının tespit edilmesi üzere mahallinde sorun çözülmez ise önceden çıkan emre göre hareket edilmesi istenmiştir.*

¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 4/8. (Temmuz 1789), *Temmuz 1789 tarihli hükümde; İstanbul sakinlerinden Hatice adlı kadının giderek yapmış olduğu şikâyetinde annesi ve iki kız kardeşinin bu sene içinde Bursa'dan Mudanya'ya gittiklerini ve Mudanya iskelesi yakınlarında olan evde konaklarken Mudanya sakinlerinden eski Serdar Esseyit İsmail'in onları sizi evime götürüyüm diye kandırarak üç zimmi kayıkcı ile birlikte başka bir yere götürüp helak ve idam ettiğini bildirmiştir. Davanın mahallinde görülmesi eğer ihkak-ı hak olunmaz ise İstanbul'a gönderilmesi için ilam edilmesi istenmiş. Bu konu hakkında emir çıkmış fakat verilen emrin kaybedilmiş olması sebebi ile Rikab-ı müstetabda olan Dîvân-ı Hümâyûn'da korunan kuyud-ı ahkama başvurularak emrin kaydının bulunması neticesinde tekrar emir verilmiştir.*

¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 141/484. (Haziran 1790), *Haziran 1790 tarihli hükümde; Varna sakinlerinden Hasan adındaki kişinin emir doğrultusunda zahire ve diğer işlerin görülmesi hususuna memur edildiği fakat kişinin gevşekliği ve ihmalkarlığı sebebi ile görevinin başkasına verildiği ve cezalandırılması için Baş defterdarın ilamı ile Dîvân-ı Hümâyûn'dan emir çıkması istenmiştir. İlam doğrultusuna adı geçen Hasan'ın çavuş mübaşeretini ile Mora'ya sürgün edilmesi ferman olmuştur.*

getirilir ve devleti ilgilendiren şer'i ve örfi tüm konularla ilgilenir bunu yaparken de şer'i ve örfi kanunlara paralel olarak hareket etmek zorundadır (Akgündüz, 1990a: 211).

İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın Sadrazam Halil Hamid Paşa'yı anlatmış olduğu çalışmasında da görüldüğü üzere veziriazam, savaş zamanı gerekli olan hazırlıkların ve zahirenin tedarik edilmesi, zeamet ve tımar olarak toprak tasarruf eden zaim ve sipahilerin görevlerinin başında bulunması için gerekli tedbirlerin alınması ve bu duruma dirayet gösteren kişilerin ellerinden bu yerlerin alınarak başkasına verilmesine dikkat etmek gibi görevleri de bulunmaktadır. Ayrıca askerlerin tanzimi ve tertibi hususu ile ilgili yaptığı düzenlemeler, dış ticaret vesilesi ile ülkeye giren eşyaların önemi ve bunların sınırlandırılması hususu, lüks giyim ile ilgili kıyafet düzenlemesi ile de veziriazamın devletin iç-dış, umumi-hususi, idari, iktisadi, adli ve siyasi bütün işlerinde yetkili ve görevli olduğu görülmektedir (Uzunçarşılı, 1936: 222-238). Savaş sırasında veziriazamın padişahın yetkisine büründüğü ve idam hükmünü dahi verebildiği görülmektedir (Halaçoğlu, 1991: 12).

Veziriazamlar, Dîvân-ı Hümâyûn 'un belirli günlerde toplandığı vakitlerde çözüme ulaşmayan ve arza gerek duyulmayan davaları kendilerine mahsus konaklarda haftanın belirli günlerinde divanlarını toplayarak çözerlerdi (Akgündüz, 1990a: 212; Halaçoğlu, 1991: 15; Uzunçarşılı, 1988: 137). Fakat daha sonra Dîvân-ı Hümâyûn'un etkisini yitirmesi ile yerini veziriazamın kurduğu İkinci divan almış ve davalar burada görülmeye başlamıştır.

İkinci Divanı

Öncelikle yukarıda da değindiğimiz gibi ilk dönemlerde Divân-ı Hümâyûn toplantılarında belli bir çözüme ulaşmayan ve arza gerek duyulmayan konular, burada gündeme gelir iken daha sonraları Divân-ı Hümâyûn'un bir sembol durumuna geçmesi üzerine etkinliğini kazanmıştır. Veziriazam divanı pazartesi, çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günü ikinci ezanından sonra toplardı. Bu sebeple bu divana İkinci divanı adı verilmiştir (Akgündüz, 1990a: 212). Sadrazamın, başına "mücevveze" sonraki dönemlerde de "selimi" adı verilen kavuğu giyerek divana çıktığı ve toplantılar, yazın 15:00-16:00'da olur iken kışın 14:00-15:00'da gerçekleştiği böylece saatlerin yaz ve kış dönemine göre değişkenlik gösterdiği görülmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 138).

İkinci Divanı'nda Türkçe bilmeyenler için tercüman bulunmakta olup, toplantı esnasında çözüme ulaştırılacak dava sadrazamın çözümüne muktedir bir dava ise orada çözüme kavuşturularak gereği yapılırdı. Fakat padişaha bildirilmesi gereken bir husus ortaya çıktığında konu Divân-ı Hümâyûn'a gönderilir iken şer'i ve hukuki davalar ise Kadıaskerler ve İstanbul kadısına gönderilirdi (Halaçoğlu, 1991: 15). Şikâyetçi kişilerin davalarının sırası ile görülmesi için kapıda tertibi ve düzeni sağlayan *kapıcılar* ve *muhafız yeniçeriler* bulunmaktadır. İçerde ise arz-ı hallerin okunması hususuna yetki verilmiş *tezkireci* adı verilen görevliler bulunmaktadır. Yapılacak davalar belirli bir düzene göre tertip edilmiş olup kişinin çağırılması ile ilk önce şikâyetçi olan kişi ve daha sonra şikâyet edilen ve şikâyetçi olan kişinin ortaya attığı sava verilen cevaplar dinlenirdi. Daha sonra bu konuya memur olan kişiler davayı özetleyerek Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu hukuki prosedürler gereği şer'i veya hukuki kanunlara göre yapılması gereken şey söylenir, veziriazamın kabul etmesi ile arz-ı halin alt kısmına kaydedilerek tasdik edilirdi. Bu şekilde davalar görülüp bittikten sonra ayağı kalkılıp selam verilir ve böylece divan toplantısı sona ermiş olurdu (Uzunçarşılı, 1988: 138-140). Bu divan haricinde veziriazamın başkanlık ettiği iki divanı daha vardır. Bunlar; Cuma ve Çarşamba Divanı'dır.

Cuma Divanı

Bu divan da cuma günleri yapıldığı için bu ismi taşımakta olup *Huzur Murafaası* olarak da anılmaktadır. Kararlaştırılmış bir davanın sonucunun kabul edilmeyerek tekrar sadrazamın huzurunda görülmesi sebebi ile Huzur Muraafası denmiştir (İpşirli, 1988: 444). Cuma divanı, cuma günü sabah ezanı sonrasında başlar. Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri'nin sadrazamın konağı olan Paşa kapısına gelmeleri ile toplantı yapılır. Bu divanda Rumeli kazaskeri, kendisine gönderilmiş olan mühim konularla ilgilenirken; Anadolu kazaskeri ise veziriazamın onay verdiği davalara incelerdi (Akgündüz, 1990a: 213).

Çarşamba Divanı

Çarşamba Divanı, çarşamba günleri Bilad-ı Selase olarak adlandırılan Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarının veziriazam başkanlığında toplanması ile meydana gelmektedir. Bu divanda İstanbul halkının şikâyetleri dinlenirdi. Bunun yanında İstanbul ile ilgili konularda burada gündeme getirilerek karara bağlanırdı (Alkan, 2012: 37-38).

Kadıasker (Kazasker)

Osmanlı Devleti'nde Kadıaskerlik makamı I. Murat döneminde kurulmuş ve ilk Kadıaskerlik makamına Çandarlı Kara Halil Hayrettin Efendi getirilmiştir (Aksun, 1994a: 52). Kadıaskerler, askeri sınıfın eğitimi ve düzeninden sorumlu olmasının yanı sıra askerlerin yaşadığı hukuki ihtilafların çözümü hususunda da görev yapmaktadır. Kadıaskerler, askerlerle ilgili her türlü şer'i ve hukuki sorunların çözümü hususunda yetkilidir. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar bir tane iken Fatih Sultan Mehmet ile birlikte Anadolu ve Rumeli Kazaskeri olarak sayıları ikiye yükselmiştir. Mevki olarak vezirlerden sonra en yüksek makama sahiptirler. 1516 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Yavuz Sultan Selim tarafından alınması ile üçüncü kazaskerlik olan Arap-Acem kazaskerliği meydana getirilmiştir (İpşirli, 1994: 267).

Kazaskerler, Dîvân-ı Hümâyün üyesi olduğu için kaza ile ilgili sorumluluklarının dışında kendi konaklarında belirli günlerde topladıkları divanları da bulunmaktadır. Bu divan toplantıları, salı ve çarşamba günü hariç diğer günler dikkate alınarak öğleden sonra oluşturulmuş ve burada sadece askerlerin yaşamış olduğu sorunlar ve davalar değil ayrıca devletin kamu görevlileri ile ilgili hususlar ve şikâyetler yer almıştır (Akgündüz, 1990a: 227).

Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskerinden derece olarak bir adım geride görülmüş ve Dîvân-ı Hümâyün ve sadrazam divanlarında Rumeli kazaskerinden sonra yerini almıştır. Ayrıca bu divanlarda Rumeli kazaskeri şikâyetlere mahsus davaları dinlerken; Anadolu kazaskeri veziriazamın izni doğrultusunda ve işlerin yoğunluğuna göre dava dinlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 232). Kazaskerler, 15 sene görevlerini yerine getirmekte olup görev süreleri dolduğunda ise *müstaîfî* adı ile maaşa bağlanarak emekli olmaktadır. Ayrıca herhangi bir medrese görevlisi olarak da emekli oldukları görülmüştür (Ahmet Cevdet Paşa, 1972a: 103).

Kazaskerlik makamı, uzun süre belirli bir eğitime tabi tutulmuş, işinin ehli kişilere verilmiş ve bu şekilde devlet sınırları dahilinde adaletin ve huzurun temini hususunda önemli rol oynamışlardır. Kazaskerler, merkezde veya taşrada ahaliye yapılacak olan zulüm ve eziyeti engelleyerek devlet düzeni ve istikrarının sağlanmasında etkili olmalarından dolayı padişahın ve halkın gözünde hoşgörü ve saygıya dayalı itibar kazanmış ve sözlerine itimat edilmiştir. Fakat daha sonra kazaskerlerin verdikleri kararlarda fazlaca hoşgörü göstermeleri, atama ve azillerde haksızlık, usulsüzlük ve iltimas

yolunu tutmaları sebebi nizamın bozulmasına ve kazaskerlere duyulan güvenin zedelenmesine neden olmuşlardır. Kazaskerlik makamı, önceleri ilim ve irfan sahiplerinin yer aldığı bir müessese iken daha sonraları kiminin iltiması ve kayırması ile veya Koçi Bey'in risalesinde de değindiği gibi devlet adamlarının çocuklarının veya vasıfsız kişilerin ilim yoluna konulması sonucu bilgisiz insanların toplandığı bir müessese haline dönüşmüştür (Ahmet Cevdet Paşa, 1972a: 104).

İstanbul ve Bilad-ı Selase Kadılıkları

Taht kadısı olarak da adlandırılan İstanbul Kadılığı İstanbul'un fethedilmesine müteakib oluşturulmuştur. İstanbul Kadısı, İstanbul'un adli davaları, beledi işleri ve belli bir sınır dahilindeki idari alanda meydana gelen konuların çözüme kavuşturulmasında görevlidir. İstanbul kadısı, "İstanbul efendisi, taht kadısı, İstanbul Mollası ve Kadı-i Kostantiniyye" olarak da ifade edilmiştir (İpşirli, 2001: 305). İstanbul kadılığının sınırları, İstanbul'da surun dahil olduğu, sahil, deniz kenarı, iskele ve mahalleleri kapsamakta ve birinci derecede mevleviyete karşılık gelmektedir.

İstanbul kadılarının görev süreleri bir yıl olup görev süreleri bitince İstanbul kadısı mazulü olmak ve sırası gelince de Anadolu kazaskeri olmaktadır.

İstanbul ve Bilad-ı Selase ismi İstanbul'un kaza olarak büyük olması ve merkez olması sebebiyle dört ayrı kadılık ile tertip edilmiş olmasından gelmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İstanbul kadısının görevlendirildiği sınır, İstanbul'un sur içi olarak belirtilmiştir. Diğer üç kadıdan Eyüp kadılığının görevlendirildiği yerler, sur dışı ile başlayıp Çatalca ve Silivri dahilindeki yerler; Galata kadılığının, Rumeli sahili kısmında olan yerler ve Üsküdar kadılığının ise Boğazın Anadolu sahili kısmındaki yerler olarak belirtilmiştir. Bu dört kadılığın genel adına da İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılığı adı verilmiştir.

Kadıların en önemli görevlerinin başında haksızlığa ve zulme uğrayan mağdur kişilerin şikâyetleri doğrultusunda davalarını görerek kaza dahilinde emniyet, asayiş ve huzuru sağlamaktır. Bu sebeple kadılar ya oturdukları evlerde veya belirli camilerde mahkeme kurarak kişileri yargılamaktadırlar. Bu doğrultuda İstanbul kadısı mahkeme olarak kendi evini seçerken Galata kadısının mahkemesi Arap Camii Civarında olduğu bilinmektedir.

Kadılar, İstanbul dahilinde ahali arasındaki nikah, miras, ölen kişilerin çocuklarına vasi atama ve görevden alma gibi davalara bakmışlardır (Uzunçarşılı, 2014b: 137). Bir süre sonra diğer müesseselerde görüldüğü gibi bu müessesede de bozulmalar meydana gelmiş, kadılar rüşvet alarak halka zulüm yolunu seçmişlerdir. Ayrıca iltimas, adam kayırma, görevleri karşılığında halktan fazla akçe alarak halkın mağduriyetine sebep olma gibi olumsuz davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Taşra teşkilatlanması içerisinde kadı konusu tekrar ele alınacağı için bu kısımda kısaca İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Ayak Divanı

Devlet içinde yaşanan önemli bir karışıklık, ayaklanma ve savaş gibi durumlarda saray dışında Babüssade önünde padişahın oturması dışında herkesin ayakta yaptıkları divana Ayak divanı denmiştir (Kütükoğlu, 1991: 192). Bu meseleye İstanbul'da 1603 yılında baş gösteren sipahi ayaklanması örnek olarak gösterilebilir. Anadolu'da meydana gelen bu kargaşa durumunu eski Şeyhülislam Sunullah Bey ile birtakım ulema ve devlet adamının teşvik ettiği düşünülmüş ve bunun üzerine bunlara ne istedikleri sorulmuştur. Bu isteklerin bazıları padişah tarafından onaylanmış ve Sunullah Efendi Şeyhülislamlığa, Ebul Meyamin Mustafa Efendi ise Anadolu kazaskerliği görevine getirilmiştir. Ayrıca kişiler bununla yetinmeyip "ayak divanının" tertip edilmesi isteği ile isyanın ve

idarenin durumu hakkında hükümdara arzuhal sunmuşlardır. Arzuhallerinde, “Erzurum'un Gazanfer Paşa'nın sekbanları elinde kaldığını, Sivas'ın Alacaatlı ile asî Ahmet'in elinde bulunduğunu, Karaman'da Deli Hasan'ın isyan bayrağını kaldırdığını, Merzifon'la Kastamonu'yu Kara Said ile Uzun Hasan'ın ele geçirdiğini, bunları tenkil için gönderilen kuvvetlerin birbiri ardınca yenildiğini, bütün bunlara sebep olanların işi Sultan'a arz etmeyen Kaymakam Saatçi Hasan Paşa ile Ak ve Kara Ağalar ve Tırnakçı Hasan Ağa olduğunu" anlatarak bu kişilerin kellelerinin alınmasını talep etmişlerdir. Divan kişilerin kelleleri alınması ile son bulmuştur (Aksun, 1994a: 459-460).

IV. Murat zamanında kapıkulu askerleri ayaklanma çıkarmış ve sultanı ayak divanını yapmaya zorlamışlardır. Bu durum üzerine iki defa ayak divanı kurulmuş ve burada da padişahın yanında bulunan Hafız Ahmet Paşa'yı öldürmeleri ve hükümdardan bazı sözler istemeleri sonucu divan dağılmıştır.

IV. Mehmet döneminde ayarı bozuk para kestirilerek bu paralar esnaflara dağıtılmak istenmiş, bunun üzerine esnaf isyan etmiş ve ayak divanı yapılmış. Yapılan divanda ahali ve esnafın şikâyetleri dinlemesi sonucu veziriazam görevden alınmış ve bu konu için hattı hümayunun verilmesi ile divan sona ermiştir (Uzunçarşılı, 2014c: 215-217).

2.1.2.1.2. Osmanlı Devleti'nin Taşra Teşkilatında Yer Alan Şikâyet Mercileri

Kadı ve Meclis-i Şer

Çalışmanın bu kısmında kadının görev ve sorumlulukları, tarihi geçmişi vs. gibi konulara değinilmeyip sadece hukuki yapı içerisinde kadının, adaletin sağlanması doğrultusunda üstlendiği vazifeye değinilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde adli yargının başında padişah yer almaktadır. Ancak merkezden uzakta olan taşra teşkilatı dediğimiz idari yapı içerisinde halkın hukuki, idari ve beledi sorunlarının yerine getirilmesi merkezdeki kadar kolay olmamaktadır. Bu sebeple hükümdar merkezde sağladığı adli, idari düzenin ve nizamın taşra da sağlanması için yargı görevini yerine getirecek birtakım görevliler tayin etmiştir. Bu görevlilerin başında ise kadılar bulunmaktadır. Kadılar taşrada hakim görevi ile yargılama ve cezai uygulamaları yerine getirme, miras taksimi, vasi tayini gibi görev ve sorumluluklara haizlerdi (Ortaylı, 1975: 117-118). Ayrıca kadılar, Osmanlı Devleti'nde üstlenmiş oldukları yargıçlık vazifesi dolayısı ile hukuku temsil etmelerinin yanı sıra görev yerlerinde emniyet, asayiş ve idari işlerde söz sahibiydiler. Bu nedenle kadılar, bulundukları bölgedeki yerel yöneticiler içerisinde en önemli görevliler arasında yer almaktadırlar (Ortaylı, 1976: 96). Kadı kazanın adli, idari ve beledi sorumlusu kabul edilmiş ve şer'i kanunların uygulayıcısı olarak mahkeme kurup haksızlık ve suçlara karşı adaletin sağlanmasında yargı teşkilatının başında yer almıştır.

Meclis-i Şer' adı verilen mahkemeler, şehir ve kasabalarda kurulmaktadır. Osmanlı Devleti'nde mahkemeler için özel binalar oluşturulmamış onun yerine kadının oturduğu ev, konak ya da cami mahkeme yeri olarak kullanılmıştır. Kadı kendi isteği doğrultusunda mahkeme yerini değiştiremezdi. Mahkemede suçluyu yargılama ve karar verme hakkı sadece kadıya aittir. Ancak kadının bilmediği konularda bilirkişilere danışarak karar alma yoluna gittiği de görülmektedir. Meclis-i Şer' toplantılarının gününü ve zamanını kadı belirler ve mahkeme gece-gündüz fark etmez her zaman açıktır (Arık, 1997: 14).

Kadılar, kurdukları mahkemelerde hiçbir konu ayırt etmeden şer'i veya örfi tüm konulara bakmakla yükümlüdürler. Bunu yaparken de yetişemediği durumlarda bazı davaların görülmesi hususunda yanında yardımcı olarak naipler yer almıştır. Naipler, kadılar olmadığı zaman kadı vekili

olarak köyleri dolaşarak davaları dinlermişlerdir (Akdağ, 1955: 49). Ancak bütün naipler dava dinleme yetkisine sahip olmayıp davacı ve davalıların ifadelerinin alınmasında ve şahitlerin soruşturulmasında görev yapmaktadırlar (Küçükyağcı, 2012: 45). Bunun yanında yapılan şikâyetler sonucu açılan davalarda konuların hangi şer’i kanuna denk geldiği ve çözümü hususunda müftüler kadıların yardımcıları olmuşlardır. Fakat müftülük resmîyette bir memuriyet sayılmadığı gibi padişah tarafından kaza içerisinde bilindik müderrislere verilmiştir. Müftülük görevi için kişilere maaş bağlanmamıştır ancak müftüler, mahkemelerde kişilere verdikleri fetvalar doğrultusunda fetva alan kişilerden, verdikleri fetva doğrultusunda ücret almaktaydılar. Kaza müftüleri, o kazada olan imam, müderris, müezzin gibi ilmiye sınıfından olan görevlilerin amiri olup aralarında çıkan küçük sorunları çözerdi. Yine mahkemede kadının karar vermesine etki eden 5-6 kişiden oluşan bir gurup bulunmaktadır. Bu gurup bulunulan yerin güvenilir söz sahiplerinden (ileri gelenler) meydana gelmektedir. Önemli kişileri ilgilendiren davalarda bu gurup üyelerinin sayısının 30-40’a çıktığı görülmüştür (Akdağ, 1955: 49). Mahkemelerde kifayetsiz sayıda bulunan bu grup “*bilirkişi, şuhud’ül müslimin, şuhud’ül hal*” olarak anılmakta ve kadıya kolaylık sağlamaktadır. Bu kişiler bulundukları yerlerin ileri gelenlerinden seçildikleri sebebi ile o bölgenin töre ve ananelerine hâkim oldukları için şikâyet eden ve edilen kişilerin davalarında adaletle uygun bir şekilde muhakemelerinin yapılmasında etkili olmuşlardır. Bu durum da dava sahibi olan ve suçlu görülen kişilerin adli yapıya olan güven duygularını artırmaktadır.

Mahkemede kadı, naip ve bilirkişiler dışında muhızrlar, mübaşir, birkaç kâtip ve hademe gibi memurlar bulunmaktadır. Muhızrlar, teşkilat şeklinde mahkemelerin bünyesinde yer almakta olup (Akdağ, 1974: 100-103) mahkemeye, dava eden ve edilen kişilerin getirilmesinde görevli memurlardır (Ahışalı, 2006: 85). Mübaşirler ise davanın görüleceği esnada davacı, davalıyı ve şahitleri kadı huzuruna almak ve o esnada emniyeti ve güveni sağlamakla görevli kimselerdir. Katipler mahkemede davalı ve davacının dilekçelerini hâkime iletmek, dava ile ilgili yazışmaları ve şahit olan kişilerin söylediklerini kayıt etmekle ve bunların muhafazasını sağlamakla görevli kişilerdir (Atar, 2003: 340).

Kadılar, halkın her türlü şikâyetini dinlemekle yükümlü olduğu gibi birtakım şikâyetleri merkeze bildirme hususunda da görevlidirler¹³. Adaletin sağlanmasındaki öneminden bahsettiğimiz kadılık müessesine, bir süre sonra cahil, ilimden uzak ve hukuki prosedürlerden bihaber kişilerin girmesi ile bozulmalar baş göstermiştir. Zamanla adaleti sağlamakla görevli olan bu kurum halka eziyet ve zulüm ederek mağduriyetlerine sebep olur hale gelmiştir. Rüşvet ve adam kayırma ile davalarda haksız kişilerin lehine karar verilmesi, eşkıyalar ile birlikte hareket ederek halkın mal ve eşyalarını yağmaladıkları, devre çıkma geleneğinin yasaklanması sonrası bu adeti devam ettirerek ahalinin evine konup zulüm ettikleri mal, zahire, hayvan vs. eşyalarını gasp ettikleri, noterlik vazifesini yerine getirdiklerinde fazla akçe talep etmeleri vs. bir dizi zulüm ve eziyet ile halkı perişan ettikleri görülmektedir.

¹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 57/187. (Şubat 1790): Şubat 1790 tarihli hükümde, *Eflak kadısının mektup göndererek, Ulema, suleha, imamlar, hatipler, ashab-ı arraf (müneccim, hekim), koca başı ve sair reaya ve beraya meclis-i şer’e giderek Eflak kazasına bağlı kasaba ve köylerde ortaya eşkıyaların ortaya çıkarak ahaliye musallat oldukları, adam öldürme, gasp ve tecavüz gibi suçları işlediklerini bildirmiştir*. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 72/297. (Temmuz 1791): Temmuz 1791 tarihli hükümde, *Yenişehir-i Aydın kazasına bağlı Karacasu? Köyü sakinlerinden ulema, suleha, eimme, hüteba, saadat-ı kiram vesaire bil cümle reaya ve beraya meclis-i şer’e giderek ve Yenişehir-i Aydın kadısı mektup göndererek, bir grup tefecinin sürekli fitne ve fesat çıkardıkları ve hile ile her yıl halktan birkaç kese akçe alarak zulüm ettiklerini ve eziyetlerinin sonunun gelmediğini bildirmiştir. Bu kişilerin engellenmesi ve tembih edilmesi istenmiş eğer zulümlerine devam ederler ise Ordu-yu Hümayûna arz ve ilam edilmesi emredilmiştir*.

Beylerbeyi

Osmanlı Devleti kurulduktan sonraki süreçte fetih politikası güdülerken devletin sınırları genişlemiş böylece merkezden uzak olan yerlerde merkezi yönetim zorlaşmaya ve gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu durumda merkezi otoritenin sağlanması için devlet belli bir idari taksimata bölünmüştür. Bu idari yapılanmanın en başında eyalet yapılanması bulunmakta olup eyaletin idari amiri ise beylerbeyidir (Kılıç, 2002: 1645). Beylerbeyi, merkezdeki divanı hümayunun yaptığı idari yargılama yükümlülüğünü üzerine alan taşra idari amiridir (Ekinci, 2003: 329). Zaman zaman beylerbeyi, “*mir-i miran, vali ya da emirü'l ümera*” olarak da anılmıştır. Vali unvanı daha çok 17. yüzyılda kullanılmış ve 19. yüzyıla gelindiğinde beylerbeyi ismi kaldırılarak vali ünvanı kabul edilmiştir. Görev süreleri 16. yüzyılın ortalarına kadar uzun iken bu süreden sonra kısaltılmış ve bir yıl olarak belirlenmiştir.

Beylerbeyinin, eyaletteki emniyet ve asayişin sağlanması, halka yapılan eziyet ve zulmün engellenmesi, hukuki sorunların çözümü doğrultusunda divanı toplayarak davaların görülmesi, ordunun düzeninin sağlanması, savaş olduğu zaman bünyesinde bulunan asker ile savaşa gitmesi gibi birçok görevi bulunmaktadır. Bunun yanında eyaletlerdeki tımar ve zeamet tevcihinin yapılması da görevleri arasındadır (İpşirli, 1992a: 69, 73).

Eyalet dahilinde olup haksız bir durumla karşılaşan, eziyet ve işkence ile mağdur edilen her kim olur ise olsun Beylerbeyi Divanı'na başvuruda bulunarak davasının görülmesini isteyebilirdi. Kişiler bireysel uğradıkları zulümler için arzuhal ile başvuruda bulunabilecekleri gibi mahzar adı verilen ve belli bir kitlenin uğramış olduğu zulmü ve haksızlığı bildirme haklarına da sahiptirler. Divan toplantısı haftada dört gün (Özbaran, 2016: 242) beylerbeyinin konağında yani eyaletin paşa sancağında gerçekleşmektedir. Beylerbeyi Divanı'nın teşkilatlanma şekli Dîvân-ı Hümâyûn ile benzerdir. Divana, beylerbeyi başkanlık etmekte ve onun yanında aynı Dîvân-ı Hümâyûn'da olduğu gibi mali konular defterdara, şer'i konular kadiya verilerek belli bir iş bölümü çerçevesinde davalar görülmektedir (İpşirli, 1994: 226). Beylerbeyi ise ordu ile alakalı davaları dinlemektedir (Halaçoğlu, 1991: 76). Bu divanda ayrıca yabancı ahali için bir tercüman da bulunmaktadır. Burada görülen davalar bittikten sonra belli başlı defterler ile kayıt altına alınırdı. Dava sonucundan memnun olmayan kişiler istedikleri taktirde Dîvân-ı Hümâyûn'a başvuruda bulunarak davanın tekrar görülmesini ve kararın değiştirilmesini talep edebilirlerdi (İpşirli, 1994: 226).

Bunun yanında çalışmamızın ana kaynağı olan atık şikâyet defterinde de sıkça karşılaştığımız sorunlardan biri eyalete atanan beylerbeylerinin görev yerlerine gitmeyerek yerlerine mütesellim atamalarıdır (Gümrükçüoğlu, 2010: 40). Atanan bu mütesellimler vergi tahsil ederken kendileri içinde çok fazla akçe alma yoluna giderek halka zulüm ve eziyet etmişlerdir¹⁴.

Sancakbeyi

Sancak idari taksimatın temeli olarak görülmüştür. Bu durum, kanunların yapılırken sancağa göre yapılması hususunda, sipahilerin sahip oldukları tımarlarının bulunduğu sancakta oturması, eyaletin yöneticisi olan beylerbeyinin paşa sancağı adı verilen eyaletin merkez sancağında oturması ve halktan birinin suç teşkil eden bir davranışında mahkemeye çıkarılması ve cezasının verilmesi

¹⁴ Mütesellimin diğer ehli örf ile birleşerek halka yaptıkları zulümler hakkında bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 16/56. (Ağustos 1801), BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 112/519. (Mayıs 1789), BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 21/93. (Ocak 1789), eşkiyalar ile iş birliği yaparak halka yaptıkları zulümler hakkında bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 23/99. (Ocak 1789).

gibi işlerinin sancağında yapılması gibi uygulamalarda görülmektedir. Sancaklar, eyaletlerin alt birimini oluşturmakta olup başında yönetici olarak sancakbeyi bulunmaktadır.

Sancakbeyinin askeri ve idari olmak üzere iki farklı görev alanı bulunmaktadır. Askeri alanda, savaş zamanı emri altında bulunan asker ile birlikte savaşa iştirak etmek, tımar yoklamasını almak vs. görevleri bulunmaktadır (İpşirli, 1994: 233-234). İdari alandaki görevi ise sancakta emniyet ve asayiş sağlamaktır, bulunduğu yerdeki diğer idari amirlerin birbirleri ile uyum içerisinde çalışmalarını sağlamak, yönetimi altındaki halkı adaletli yönetme, sancak divanının kurulması ile şikâyetlerin dinlenmesi, suçluların cezalandırılmasından ibarettir. Sancakbeyi bu alanda görevini yerine getirir iken kadının vermiş olduğu kararı uygulamakla yükümlüdür (İmber, 2016: 287). Çalışmamızda kişilerin var olduğu halde tımar yoklamalarında gözükmemesi sonucu tımarlarının başkalarına verilmesi sebebi ile yaşanan problemler, sancakbeyinin emri altında olan askerler ile sefere gitmemeleri ayrıca sancakbeyinin atandığı yere gitmeyerek vekaleten mütesellim göndermesi ve bu kişilerin yapmış oldukları zulümler doğrultusunda yapılan şikâyetler yer almaktadır.

Şehzade Divanı

Osmanlı şehzadeleri 1566 yılına kadar sancaklara çıkma geleneği ile taşradaki mahallere giderek bulundukları sancaklarda vali gibi görev yaparlardı. Fakat bu tarihten sonra bu gelenek terkedilerek yerine yaş olarak en büyük şehzadenin gitmesi geleneği kabul edilmiştir (İpşirli, 1994: 149). Şehzadeler de hükümdar gibi tuğra çekme ve hüküm yazma hakkına da sahiptiler ancak yaptıkları herşeyi merkeze bildirme zorunlulukları bulunmaktaydı. Bunun yanında yönetimleri altında olan sancak ahalisinin sıkıntılarını ve sorunlarını çözmek ve adaleti sağlamak amacı ile Şehzade Divanı adı verilen divanı toplamaktadır. Sistem olarak aynı Dîvân-ı Hümâyûn ve diğer divanlara benzetilmektedir. Divan üyeleri ise şair ve alimlerden meydana gelmektedir. Ancak Şehzadelerin sancağa gitme geleneğinin ortadan kalkması ile divan toplantıları da ortadan kalkmıştır (Uzunçarşılı, 2014c: 113).

Diğer Müesseseler

Yukarıda bahsettiğimiz müesseseler dışında şikâyet hakkının kullanıldığı belli başlı müesseseler bulunmaktadır. Bu müesseseler, ast-üst ilişkisi içerisinde olan birçok ordu mensupları arasında mevcuttur. Bu duruma örnek olarak dizdarlar gösterilebilir. Dizdarlar, kale muhafızlarının zabıtları olduklarından dolayı onları cezalandırma veya mahkeme etme hakkına sahiptirler¹⁵.

Yine sipahi, ulufeciyan-ı yemin ve azeban-ı yemin neferlerinin içlerinden birinin bir kişi ile davasını olduğunda, şer'i kanunlar doğrultusunda hapsedilmeleri gerektiğinde zabıtları olan *kethüda yerinin* bu hakka sahip olduğu belirtilmiştir¹⁶. Beylerbeyi ve sancakbeyi gibi üst mercide bulunan görevlilerin davalarını kadı göremediği gibi yeniçerilerin ve altı bölük sipahilerinin dahi davaları ağalarının ve bölüğün önde gelen kişilerinden meydana gelen bir kurul tarafından görülmektedir.

¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 160/559. (Mayıs 1802).

¹⁶ “Kazaha-i mezburede sakin sipahi, ulufeciyan-ı yemin ve azeban-ı yemin neferatının Ordu-yu Hümâyûn'a takdim eyledikleri arzuahallerinde bunlar sahih 'ül-esami bi'l-fiil sefer eşerr sipahi, silahdar ve bölükân-ı erbaa neferatından olup içlerinden birinin bir kimesne ile davayı şer'iyesi vuku'unda şer'i şerife ihzar ve ... lazım geldikde kanun-ı kadim üzere zabıtları olan kethüda yeri ma'rifetleri ile ru'yet olagelmış iken mütesellim ve voyvoda vesaire ehli örf taifesi taraflarından hilaf-ı kanun ahz ve haps ve tecrimden hali olmadıkların bildirüb men' ve def' ve kanun-ı kadim üzere amel olunub hilaf-ı kanun ehli örf taifesi taraflarından ahz ve haps teklifi ile teaddi olunmamak babında emr-i şerif rica eyledikleri ecilden kanun üzere amel olunmak babında” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 38/162. (Ekim 1790).

Hatta bu kişilerin mahkemeye gönderilmeleri dahi ancak ağaları vasıtası ile gerçekleşmektedir (Akdağ, 1950: 338).

Seyyitlerin ise hukuk ile ilgili davalarına şer'i hukuk doğrultusunda Nakibül Eşraf'ın baktığı görülmektedir¹⁷. Bu tarz örnekler sadece ordu içerisinde geçerli değildir. Esnaflar, cemaatler ve aşiretler arasında da aynı durum görülmüştür. Ancak bu guruplar arasındaki sorunlar, yargıya intikal etmeyecek kadar küçük çaplı olup kendi aralarında uzlaşmaya gidilerek çözümlenmiştir¹⁸.

2.2. Atik Şikâyet Defterleri

Osmanlı Devleti'nde, hudutları içerisinde bulunan yerlerin idari, iktisadi, içtimai ve hukuki alanlarını tasvir eden, düzenleyen ve işleyişinde etkili olan birçok önemli belge bulunmaktadır. Bu belgeler, devletin içindeki birçok teşkilatın durumu, görevi ve rolü hakkında bilgiler içermesinden dolayı önemli görülmüş ve kayda alınarak muhafaza edilmiştir. Kayda alınan bu vesikalar kendileri içerisinde belirli bir sistematığa büründürülerek sınıflandırılmış ve arşivlenmiştir (Günay, 2013: 11).

Çalışmamızın kaynağını oluşturan Atik Şikâyet Defterleri de Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan bireylerin din, dil, ırk, cinsiyet, yaş, statü farkı gözetilmeksizin haksızlığa uğradıkları zaman bireysel veya toplu olarak yapmış oldukları şikâyetlerin kayıtlarını ihtiva etmektedir. Merkezde veya taşrada yaşayan halk şikâyetini ister padişaha isterse padişahın denetimi altında bulunan adli müesseselere yapabilme hakkına sahipti. Bu doğrultuda mahalli mahkemelere yapılan şikâyetler, mahkeme tutanakları veya gönderilen padişah emirleri ve fermanları Şeriyye Sicillerinde kayıt altına alınmıştır. Mahalli mahkemelerde çözüme kavuşturulduğu halde şikâyete bahis olunan haksız durumun devam ettiği durumlarda, söz konusu olan şikâyet Dîvân-ı Hümâyûn'a taşınır ve dava tekrar inceleme altına alınır. Dîvân-ı Hümâyûn'a taşınan bu davalar neticesindeki vesikalar da Dîvân-ı Hümâyûn katipleri tarafından kayıt altına alınmış ve bu durum neticesinde şikâyet davalarını ihtiva eden birtakım defterler ortaya çıkmıştır (İnalcık, 2017: 64).

Sadrazamın sorumluluğu altında olan idari ve siyasi emirler, padişahın kararına kalan adli sorunların kayıtları (İnalcık, 2017: 64) ve Dîvân-ı Hümâyûn'da devletin iç ve dış sorunları ile ilgili mühim görülen sosyal, siyasi, ekonomik kararlar ilk zamanlarda Mühimme Defterlerine kayıt olunmuştur (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı, 2017: 22). Şikâyetler ilk zamanlarda Mühimme defterlerine kaydedilirken 1649 yılından sonra bu defter serisi içerisindeki konular tasnife tabi tutulmuş ve böylece de Şikâyet Defterleri meydana gelmiştir. 1742 yılından itibaren de şikâyetler eyaletlere göre sınıflandırılarak *Ahkam Defterleri* adı altında şikâyet defterlerinin devamını oluşturmuşlardır. Şikâyet defterleri haricinde *eyalet divan defterleri*, *vilayet ahkam defterleri*, *kadı sicilleri* ve *kazasker ruznamçe defterleri* de bulunmaktadır (Tuğluca, 2010: 6-9). Bu defter serileri haricinde şikâyet konusunu içeren *arz-ı mahzarlar*, müftülük arşivinde *ma'ruz* adını taşıyan koleksiyon ve divanda bulunan şikâyet dilekçeleri de bulunmaktadır (İnalcık, 2017: 64).

Atik Şikâyet Defterleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Asafi fonu içerisinde A.DVNS.ŞKT.d kodu altında bulunmaktadır. Bu kod altında 241 kayıt bulunmakta olup bu kayıtların 210 tanesi Atik Şikâyet Defteri, 3 kayıt muhtelif ve mütenevvi defter ve diğer kayıtlar ise defter parçası şeklinde yer almaktadır.

Osmanlı Devleti, sınırları dahilinde olan yerlerde adaleti sağlamak için adli müesseseler kurmuş ve bu müesseseler vasıtasıyla bireylere yapılan haksızlıklar ve bir yerde meydana gelen

¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 117/354. (Haziran 1791).

¹⁸ Murat Tuğluca, Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi, s.48.

olumsuzlukları zamanında tespit ederek çözmeye çalışmıştır. Sorunların çözümü esnasında Divân-ı Hümâyûn'a yansıtılan şikâyetler Atik Şikâyet Defterlerinin içeriğini oluşturmuştur.

2.2.1. Atik Şikâyet Defterlerinin Tasnifi

Çalışma, 1788-1808 yıllarını ihtiva eden 193-203 sıra numarası ile sınıflandırılan 11 defterden oluşmaktadır. İncelenen defter sayısı, sayfa sayıları ve belge sayılarının fazla olması çalışmanın kısa sürede yetiştirilmesini olanaksız hale getirecekti. Bu sebeple birtakım kısıtlamaların yapılmasına karar verdik. Fakat kısıtlama yaparken defter sayısına sınırlama getirmek istemedik. Çalışmanın sınırlarını oluşturan tarih aralığında meydana gelen şikâyetlerin hangi defterde ne şekilde olduğunu ve içeriğini ancak bütün defterlerin incelenmesi ile ulaşılabileceğini düşünerek belgelerin fişlenmesi hususuna sınırlama getirilmiştir. Bu sebeple defterlerdeki hükümleri okurken bir defterdeki hüküm sayısını ikiye bölerek çıkan hüküm sayısını da sayfa sayısına bölerek her sayfadan okunması gereken hüküm sayısını elde ettik ve bu şekilde defterlerin yarısını okumayı hedefledik. Bütün defterlerde bu işlemin tekrarlanması ile defterlerdeki toplam hüküm sayısının yarısından fazlası incelenmiş oldu. Bu şekilde 11 defter içerisinde toplam 6.841 hüküm bulunmakta olup bunların 4.183 kadarı incelenmiştir. Aşağıda tabloda vermiş olduğumuz defter hüküm sayıları kısmında her defterde bulunan hüküm sayısı ile okunan hüküm sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Ancak sadece 203 numaralı defterin hüküm sayısını belirtirken çalışmanın bitiş tarihi olarak III. Selim'in tahtan iniş tarihi dikkate alınmış olması sebebi ile defterin sadece ilk 11 sayfası okunarak değerlendirilmiştir.

İncelenen defterlerin numaraları, ebatı, şekil özellikleri, sayfa sayıları, hüküm sayıları, okunan hüküm miktarı, başlangıç ve bitiş tarihleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Tablo 2)

Tablo 2. İncelenen Defterlerin Özellikleri

Defter No	Ebat	Şekil Özellikleri		Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı	Okunan Hüküm Sayısı	Başlangıç ve Bitiş Tarihi
193	49x18	Ebrulu	Ciltli	155	672	336	Fi Evahir Ra 1203 / Fi Evahir Ca 1203
194	50x18	Ebrulu	Ciltli	149	688	345	Fi Evahir Ra 1203 / Fi Evahir M 1204
195	48x18	Ebrulu	Ciltli	185	742	379	Fi Evahir N 1203 / Fi Evahir R 1204
196	49x18	Ebrulu	Ciltli	186	763	715	Fi Evahir L 1203 / Fi Evahir L 1204
197	43x15	Ebrulu	Ciltli	230	900	400	Fi Evasıt Ra 1204 / Fi Evahir Za 1204
198	46x17	Ebrulu	Ciltli	319	1043	521	Fi 13 S 1206 / Fi Evail Ş 1206
199	47x17	Ebrulu	Ciltli	122	507	486	Fi Evail M 1203 / Fi Evasıt Ca 1206
200	47x17	Ebrulu	Ciltli	202	718	412	Fi Evahir M 1214 / Fi Evail S 1217
201	51x18	Ebrulu	Ciltli	158	422	265	Fi Evasıt S 1214 / Fi Evahir Ca 1217
202	47x17	Ebrulu	Ciltli	101	336	277	Fi Evahir N 1215 / Fi Evail Ca 1216
203	45x18	Ebrulu	Ciltli	123/11	361/50	47	Fi Evasıt S 1222 / Fi Evasıt S 1224
Toplam					6.841	4.183	

İncelenen defterlerin bazılarının ilk ve son hükümlerinde, defterin bütünü ile alakası olmayan tarihler ve hüküm numaraları görülmüştür¹⁹.

Defterler, umumiyetle Divani yazı stili ile yazılmış ve sayfalar çoğunlukla temiz olup yer yer mürekkep damlamasından kaynaklı kirlilikler mevcuttur. Defterler genellikle okunaklı fakat katiplerin el yazısı stiline bağlı olarak yazı stilinde değişiklikler görülmektedir. Bazı hükümlerin altında hükmü yazan katiplerin isimleri yer almaktadır.

Atık Şikâyet Defterleri'nde sayfa numaralandırılması hususunda belli bir tertip bulunmakta fakat hüküm numaraları bazı defterlerde yanlış yazılmıştır. Defterlerde tarih, her hükümden sonra gün-ay-yıl şeklinde belirtilmiştir. Günler, çoğunlukla ayın 1-10. günleri için "Evail"²⁰, 11-20. günleri için "Evasıt"²¹ ve 21-30. günleri için "Evahir"²² ibareleri kullanılarak gösterilmiş lakin az da olsa arapça rakamların kullanıldığı görülmüştür. Aylar genellikle kısaltılarak, "M"²³, S"²⁴, R"²⁵, Ra"²⁶, C"²⁷, Ca"²⁸, B"²⁹, Ş"³⁰, N"³¹, L"³², Z"³³, Za"³⁴ şeklinde semboller ile yıllar ise Arapça rakamlar kullanılarak yazılmıştır. Yıllar kimi zaman bir bütün halinde kullanılırken kimi zaman son üç rakam, son iki rakam veya son bir rakam ile gösterilmiştir³⁵.

Atık Şikâyet Defterleri içerisinde bulunan hükümlerin, kimi zaman 4-5 satır olabildiği kimi zaman sayfanın tamamını kapladığı ve hatta diğer sayfaya taşıdığı da görülmektedir.

Defterleri incelerken standart bir fişleme oluşturup bunun üzerine fişlemeler yapıldı. Fişleme için Murat Tuğluca'nın yapmış olduğu doktora tezindeki fişleme örnek alınarak benzer bir tablo yapılmıştır (Tuğluca, 2010: 10). Oluşturulan bu tablo ile şikâyetlerin yapıldığı yerler, şikâyet edilen hususlar, şikâyet eden bireylerin görevi, dini, cinsiyet bilgileri, şikâyet mercilerine başvuru şekilleri, şikâyetlerin çözümü ve çözümün dayandığı hukuki zemin gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Bu sayede yapılan şikâyetlerin hangi bölgelerde yoğunluk kazandığı, nerelerde hangi suç oranının daha fazla olduğu, cinsiyetlere göre şekillenen şikâyet hususları gibi konularda tespitler yapmamızı kolaylaştırmıştır.

¹⁹ Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 1/1. (2 Eylül 1792), defterdeki bu hüküm Fi 15 M 1207 tarihli olup üzerine "Battal M 1207 Mühimme tobrasındadır." Şeklinde derkenar bulunmaktadır. Düşülen bu derkenar doğrultusunda bu hükmün deftere ait olmadığı ve iptal edilerek Mühimme torbasına eklendiğine ulaşılmaktadır. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 202/718 numaralı bu hükümde ise defterin son sayfası yarım olarak bırakılmıştır. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 101/336. (Ekim 1799), Defterin sonunda yer alan bu hüküm Fi Evail Ca 1214 tarihli, fakat bir önceki sayfadaki son hüküm numarası 395 ve tarihi Fi Evail CA 1216 şeklindedir. Bu sebeple son sayfa defterin devamı değildir. Defterlerin başlangıç ve bitiş tarihini yapmış olduğumuz bu açıklama doğrultusunda belirttik.

²⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 14/51. (Ocak 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 15/56. (Ocak 1789).

²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 14/55. (Ocak 1789).

²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 18/77. (Ocak 1789).

²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 28/119. (Eylül 1790); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 33/141. (Ekim 1790).

²⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 9/19. (Nisan 1807); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 15/31. (Mayıs 1807).

²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 8/14. (Aralık 1790); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 149/465. (Aralık 1791).

²⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 2/6. (Aralık 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 220/762. (Aralık 1790).

²⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 69/234. (Ekim 1801); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 84/287. (Ekim 1801).

²⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 14/39. (Ekim 1799); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 104/299. (Eylül 1801).

²⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 88/411. (Nisan 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 94/438. (Nisan 1789).

³⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 5/21. (Ocak 1800); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 121/409. (Ocak 1802).

³¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 143/621. (Haziran 1789).

³² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 4/8. (Temmuz 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 4/9. (Temmuz 1789).

³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 95/406. (Eylül 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 108/460. (Eylül 1789).

³⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 148/509. (Mart 1802).

³⁵ Bknz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 4/11. (Aralık 1788), bu hükümde tarih bütünü ile yani "1203" şeklinde yazılırken, aynı defterin 1/1 hükmünde "203" şeklinde, 57/241 numaralı hükmünde "03" şeklinde yazıldığı görülmüştür.

Tablo 3. Defterlerde İncelenen Hükümlerin Fişleme Örneği

BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 21/83		
Kudüs-i şerif sakinlerinden Hamude? ve oğlu Kandilci İbrahim adlı kişiler giderek bunlar Kudüs'te olan hüccet ile mutasarrıf oldukları vakıf evlerinde eskiden beri susam yağı imal edip aherden kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde üzerlerine dahi bir nesne sabit değil iken yine Kudüs sakinlerinden Ömer ibn-i Hanefi adlı kişi ortaya çıkarak size yağ imal ettirip sattırmam diyerek şer'e aykırı müdahale ettiğini ve bu kişilerin yağ imal edip satmalarına engel olarak zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Bu konuda davalarına uygun fetva verildiğini bildirip fetva doğrultusunda mahallinde şer'le görülerek adı geçen Ömer ibn-i Hanefi'nin şer'e aykırı ve fetvaya karşı olarak yaptığı müdahale ve zulmün engellenmesi için emir verilmesini istemişlerdir. Mahallinde şer'le görülmesi babında. Fi Evasıt S 1215	Yer	Kudüs
	Ana Konu	Susam yağı imal eden kişilerin imal etmesine engel olma
	Analiz konusu	Zulüm, zorbalık
	Hüküm kime Gidiyor	Kudüs-i Şerif kadısına
	Şikâyet Hakkı Kullanım Şekli	Giderek
	Ş. Eden / Ş. Edilenin Görevi	Susam yağı imalatı yapanlar / Reaya
	Ş. Eden / Ş. Edilenin Dini İnancı	Müslüman/ Müslüman
	Diğer Başvuru Seçenekleri	Fetva
	Çözümün Dayandığı Hukuki Yapı	Şer'
	Çözüm	Mahallinde şer'le görülmesi babında.
	Ş. Eden / Ş. Edilenin Cinsiyeti	Erkek / Erkek

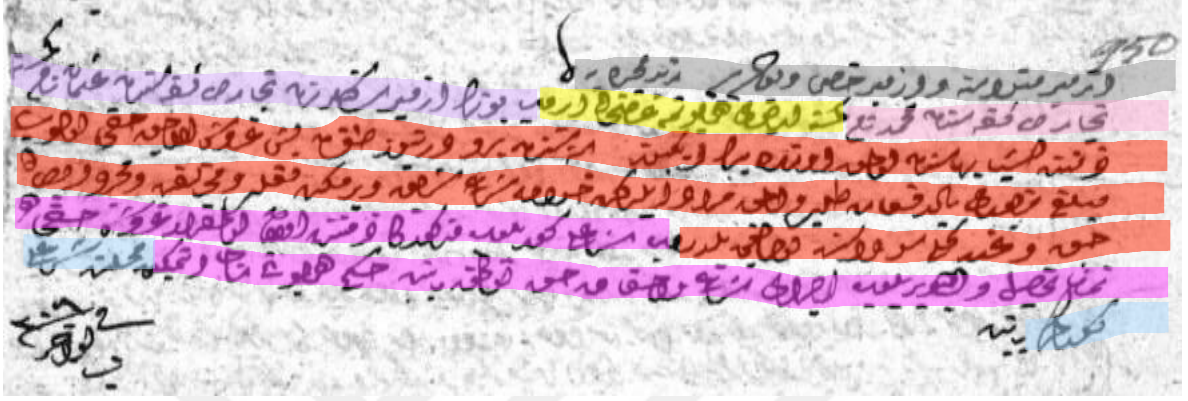
Bu defterlerde Anadolu ve Balkanları içerisine alan birçok yerden gelen şikâyetler bulunmaktadır. 200 ve 202 numaralı defterlerde Mısır Eyaleti'nden yapılan şikâyetler yer almakta iken 197, 198, 199 ve 201 numaralı defterlerde çoğunluğu Balkanlar'dan gelen şikâyetler olmakla birlikte Anadolu'dan yapılan şikâyetler de yer almaktadır. Diğer defterlerde ise karma bir şekilde bütün Osmanlı Coğrafyasından yapılan şikâyetler bulunmaktadır.

Hükümlerin ilk kısımlarında hükmün kime hitaben yazıldığı bilgisi verilmektedir³⁶. Aşağıda örnek olarak verilen hüküm üzerinde gri olarak çizili kısım belgenin hitap kısmını göstermektedir. Hitap kısmının ardından belgelerde ilk kısım şikâyet eden kişinin adı, cinsiyeti, görevi ve dini hakkında bilgi vermekte ve bu kısım pembe renk ile belirtilmiştir. Hemen ardından kişinin şikâyet etmek için hangi yola başvurduğu bilgisi yer almaktadır. Bu kısımda “giderek (*Meclis-i Şer'e, Dîvân-ı Hümâyûn, Rikab-ı Hümayûn, Ordu-yu Hümâyûna, Meşta-yı Hümayûna*), *arzuhal* sunarak, *mektup göndererek, ihbar ve ilam*” gibi şikâyet etme yollarını seçtikleri görülmektedir³⁷. Bu da aşağıda sarı renk ile belirtilmiş ve şikâyetin nereye hangi yolu seçerek başvuruda bulunulduğunu göstermektedir. Resim 1'in sarı olarak işaretlenmiş kısmında şikâyetin Ordu-yu Hümâyûna arzuhal yolu ile yapıldığı görülmektedir. Belgenin devamında şikâyet edilen kişinin kim olduğu, oturduğu yer bilgisi, adı,

³⁶ Ankara Kazası Naibine ve Ankara Sancağı Mütesellimine ... bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 3/4. (Temmuz 1789); Şam Valisi ve Mir El-Hac Vezirim Abdullah Paşa iclalehuya ve Şam-ı Şerif Kadısına... bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 34/126. (Eylül 1800; İzmir Monlasına ve İzmir Hassı Voyvodası (boş) zide mecdehuya... bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 287/950. (Mart 1792).

³⁷ ... fukara ve züefanın emn ü rahatları ... meslub olduğu inha ve ihbar olunduğuna binaen... bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 108/507. (Mayıs 1789); Mir Seyyit Mustafa zide kadrehu Rikab-ı Hümayûna gelüb... bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 115/532. (Mayıs 1789); ... karye sakinlerinden Mustafa nam kimesne Rikab-ı Müstetabıma arzuhal sunup... bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 11/40. (Temmuz 1789).

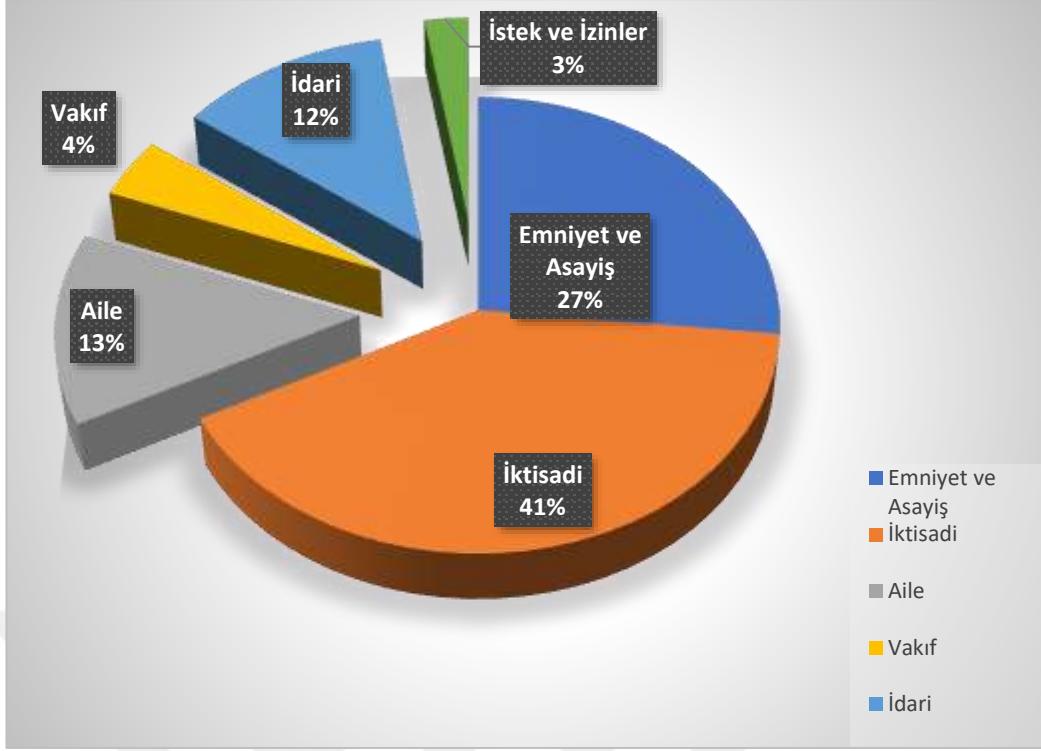
cinsiyeti, görevi, dini hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısım belge üzerinde eflatun ile belirtilmiştir. Devamında ise kişinin hangi konuda şikâyet ettiği hususu yer almakta olup belge üzerinde kırmızı ile gösterilmiştir. Şikâyet konusunun ardından kişi ne istediğini dile getirmekte ve bu da belge üzerinde mor renk ile gösterilmiştir. Belgenin sonunda ise yani mavi ile belirttiğimiz kısımda kişinin şikâyetinin çözümü ve çözümün dayandırıldığı hukuki yapı hakkında bilgi yer almaktadır. Sol alt kısımda ise belgenin tarihi bulunur. Bazı defterlerde hükmün en alt kısmında kaydı tutan kişinin adının yer aldığı da görülmüştür.

Resim 1. Defterden Örnek Hüküm (ADVNS.ŞKT. D. 198)

2.2.1.1. 193 Numaralı Defter

Atık Şikâyet Defterlerinden ilki olan 193 numaralı defter Aralık 1788-Şubat 1789 (Fi Evahir Ra 1203 / Fi Evahir Ca 1203) yılları arasında 3 aylık zamanı kapsamaktadır. Defter 155 sayfa, 672 hüküm olup her sayfadan 2 hüküm olmak üzere toplam 336 hüküm okunmuştur. Defterin ilk sayfasında “*Ba Samed-i Sübhane ve Teala heza kuyud-ı ahkam-ı şikâyet der-Rikab-ı müstetab ve der-zaman-ı kaimakam-ı ali makam hazreti Esseyyit El-Hac Mustafa Paşa yeserallahu ma-yerid ve mayeşa ve fi ayan- reisülküttab Mehmet Reşid Efendi el- vaki Fi Evahir-i Rebiyülevvel sene salis ve mieteyn ve elf*” şeklinde yer alan açıklamada defterin yazıldığı tarihte kaymakamın ve reisülküttabın kim olduğu, ve defterin tarihi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Defterin bazı sayfalarında ilk hükümler tam değil, sayfalar yırtılmış veya su ile temas etmesinden kaynaklı mürekkebin silinmiş olduğu kanaatindeyiz. 7 İptal olmuş hüküm bulunmakta ve bunların bazılarında ferman doğrultusunda emrin kaydının silindiği, bazılarında hatadan dolayı kaydın mahaline nakil olduğu, silinmesi için ilam-ı hal emri yazılmıştır veya emrin kaydının düzeltilmesine dair derkenarlar düşülerek üzerleri çizilmiştir. Ayrıca bazı hükümler arasında üzeri çizilmiş numarasız veya yarım bırakılmış hükümler de bulunmaktadır. Bu tarihte devletin başında I. Abdülhamid bulunmakta ve Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya ile savaş halindedir (Karal, 2011: 16). Ruslar’ın, Aralık 1789 yılında Özi kalesini ele geçirdiği (Emecen, 2003: 47; Somel, 2012: 28) ve bu topraklarda yaşayan yirmi bin kadar ahaliyi eziyet ve zulüm ile katlettiği görülmüştür (Öztürk, 2007: 134). 193 Numaralı Atık Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 1)

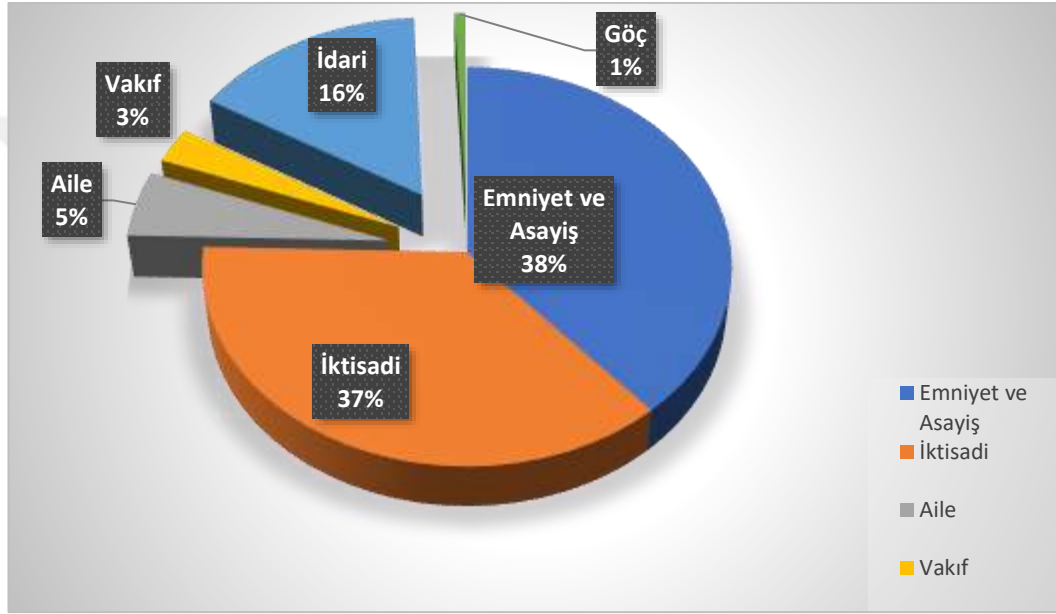
Grafik 1. 193 Numaralı Defterin İçeriği

Görüldüğü üzere defterde %41 oranında yapılan şikâyetler iktisadi alanda meydana gelen şikâyetlerden oluşmaktadır. İktisadi alanda yapılan şikâyetler içerisinde vergi ile ilgili şikâyetler, tarım, arazi, bağ, bahçe, tarla, çiftlik vs. taşınmaz mülkler ile ilgili şikâyetler, alacak-verecek, borç, miras ve vasilik gibi sorunlar yer almaktadır. Sıralamayı %27 oranla emniyet ve asayiş başlığı altında yapılan şikâyetler izlemektedir. Bu başlık altında ise eşkıyalık, zorbalık, adam öldürme, yaralama, yalan beyan, ehl-i örfe gammazlık gibi konularda yapılan şikâyetler yer almaktadır. Bu sıralamayı %13 oranla boşanma, miras gibi konularda meydana gelen sorunları içeren aile başlığı takip etmektedir. Yine %12 ile idarecilerin yaptıkları usulsüzlükler takip etmekte olup bu başlık altında da idarecilerin görevlerini kötüye kullanmaları ve göreve müdahale etmeleri hakkında yapılan şikâyetler yer almaktadır. Vakıf başlığı ise %4 oranda olup vakıf mal, mahsul ve vergisine müdahale, vakıf yönetimine müdahale konuları bulunmaktadır. Bu oranı istek ve izinleri içeren hükümler %3 oranla takip etmektedir.

2.2.1.2. 194 Numaralı Defter

194 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, Aralık 1788-Ekim 1789 (Fi Evahir Ra 1203 / Fi Evahir M 1204) tarihleri arasını ihtiva etmektedir. Defter 149 sayfa 688 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 345 hüküm incelenmiştir. Defterin ebadı, sayfa sayısı vs. gibi hususların bulunduğu sayfada defterin başında 3 sayfa ve sonunda 2 sayfa boş olduğu bilgisi yer almaktadır. Fakat arşivin yayınladığı dijital fotoğraflardan faydalandığımız sebebi ile sadece son kısımdaki tek sayfa boş bulunmakta olup sayfa numarası ise verilmemiştir. Defterin ilk sayfasında “*Ba Samed-i Sübhane ve Teali heza kuyud-ı ahkam-ı şikâyet der-Rikab-ı müstetab ve der-zaman-ı kaimakam-ı ali makam hazreti Esseyyit El-Hac Mustafa Paşa yeserallahu ma-yerid ve mayeşa ve fi ayan-ı reisülküttab Mehmet Reşid Efendi el- vaki Fi Evahir-i*

Rebiyülevvel sene salis ve mieteyn ve elf” şeklinde yer alan açıklamada bir önceki defterde olduğu aynı şekilde bulunmaktadır. Defterde 6 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Bunların kimisinde kaydın terkin³⁸ edildiği, kimisinde mükerrer³⁹ olduğu, veyahut batıl⁴⁰ veya hiçbir açıklama olmaksızın üzerinin çizilmesi ile iptal edildiği görülmektedir. Ayrıca üzeri çizilerek yarım bırakılmış hükümlerde bulunmaktadır. Defterin bazı yerlerinde hükümlerin sonuna denk gelmiş şekilde mürekkep damlalarına rastlanmıştır. Defterin kayıt altında tutulduğu zaman diliminde tahta I. Abdülhamid ve sonrasında ise III. Selim bulunmaktadır. Defter 11 aylık bir zamanı kapsamakta ve bir önceki defterde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin Avusturya ve Rusya ile olan savaş hali devam etmektedir. Bunun yanı sıra Nisan 1789 tarihinde Özi Kalesi’nin Rusların eline geçtiği haberi üzerine I. Abdülhamid hayatını kaybetmiş (Aktepe, 1988: 216) ve yerine III. Selim tahta çıkmıştır. 194 Numaralı Atik Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 2)

Grafik 2. 194 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.3. 195 Numaralı Defter

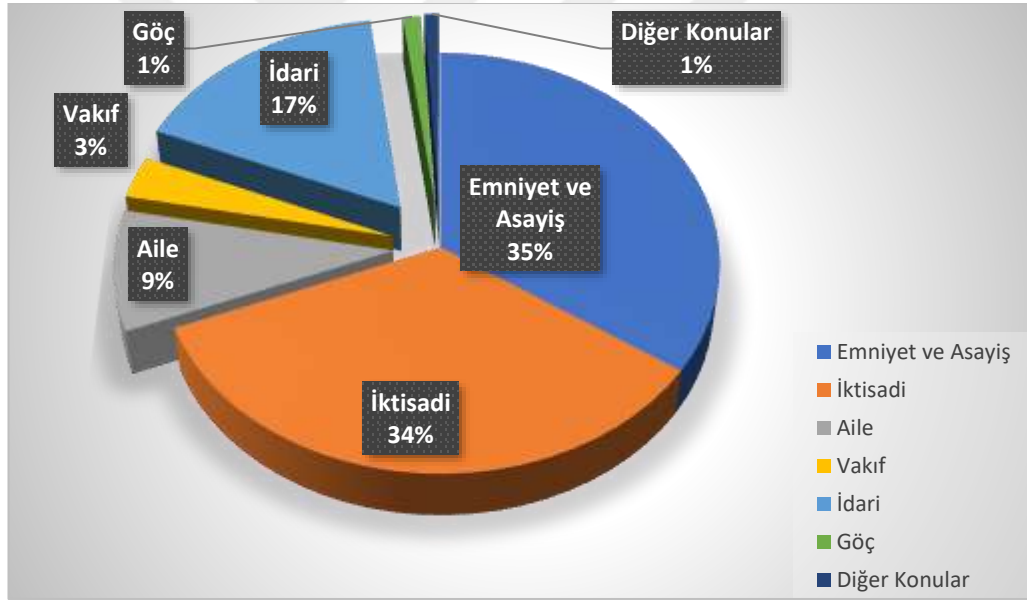
195 Numaralı Atik Şikâyet Defteri ise Haziran 1789-Ocak 1790 (Fi Evahir N 1203 / Fi Evahir R 1204) tarihleri arasını kapsamaktadır. 8 aylık zaman dilimini kapsayan defter III. Selim döneminde meydana gelen kayıtları ihtiva etmektedir. Defter 185 sayfa 742 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 379 hüküm incelenmiştir. Defterin ilk sayfasında “*Ba Samed-i Sübhane ve Teala heza kuyud-ı ahkam-ı şikâyet der-Rikab-ı müstetab ve der-zaman-ı kaimakam-ı ali makam hazreti El-Hac Salih Paşa yeserallahu ma-yerid ve mayeşa ve fi ayan- reisülküttab Mehmet Reşid Efendi el- vaki fi evail-i. şehri-i şevval-el mükerrerem sene salis*

³⁸ Terkin; “1. boyama, yazma, 2. yazılı bir şeyi bozma, çizme, silme.” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1266.

³⁹ Mükerrer; “tekrarlı, tekrarlanmış, tekrar olunmuş” manasına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 838.

⁴⁰ Batıl; “boş, hükümsüz, beyhude, yalan, çürük” anlamlarına gelmektedir. Bkz; <https://www.kamusiturki.com/> URL-2 16.05.2022 tarihinde erişildi; Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 82.

ve mieteyn ve elf” şeklinde açıklama yer almaktadır. 14 tane iptal edilmiş hüküm bulunmakta ve bunların üzerine düşülen not genellikle “mükerrer olduğu, kaydın ref” ve terkin olduğu, başka yere kayıt ve tashihi olduğu, tekrar kayıt edildiği, ref” edildiği, mahaline kayıt edildiği gibi bilgiler yer almaktadır. Defterde bulunan hükümlerin bir tanesi üzerinde mürekkebin dağılmış olması sebebi ile hüküm okunamaz duruma gelmiştir. Bu defter ve devamında açıklayacağımız tüm defterler III. Selim döneminde kayıt altına alınan defterlerdir. Bu dönemde cephelerde Rusya ve Avusturya savaşı devam etmekte olup bu savaş 1792 yılına kadar sürmektedir. Ayrıca 11 Temmuz 1789’da Osmanlı Devleti ile İsveç arasında bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma ile İsveç, Osmanlı Devleti’nin yanında Rusya ile mücadeleye başlamıştır. Yine 31 Temmuz 1789’da Fokşan felaketi ardından da 22 Eylül 1789 tarihinde Boze bozgunu gerçekleşmiştir (Karal, 2011: 14-16). Bu bozgun ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olan Belgrat ve Semendre’yi Avusturya; Akkerman’ı ise Ruslar almıştır (Karal, 1942: 29). Osmanlı Devleti almış olduğu yenilgiler ile zayıf düşerken, 1789 yılında Fransa’da meydana gelen ihtilal ile de Avrupa devletleri içerisinde kaos ve kargaşa baş göstermiştir (Armaoğlu, 1997: 33-41). Ocak 1790 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, İstanbul’u muhafazası etme düşüncesi ile Prusya ise Galiçya’yı ele geçirebilmek amacı doğrultusunda ittifak ettikleri görülmüştür (Armaoğlu, 1997: 19). 195 Numaralı Atık Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 3)

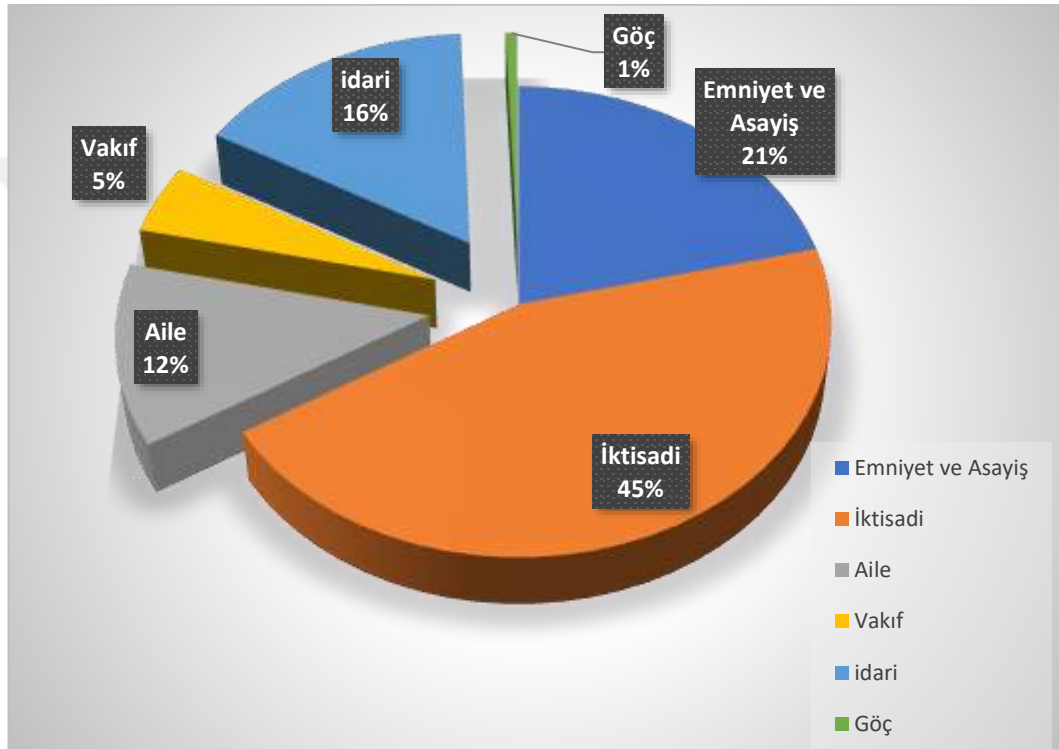

Grafik 3. 195 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.4. 196 Numaralı Defter

196 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Temmuz 1789-Temmuz 1790 (Fi Evahir L 1203 / Fi Evahir L 1204) tarihleri olmak üzere 12 aylık zaman dilimini kapsamaktadır. Defter 186 sayfa 763 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 715 hüküm incelenmiştir. Defterin ilk sayfasında “Ba Samed-i Sübhane ve Teali heza kuyud-ı ahkam-ı şikâyet der-Rikab-ı müstetab ve der-zaman-ı kaimakam-ı ali makam hazreti Esseyyit El-Hac Mustafa Paşa yeserallahu ma-yerid ve mayeşa ve fî ayan-ı reisülküttab Mehmet Reşid Efendi el- vaki Fi Evahir-i Rebiyülevvel sene salis ve mieteyn ve elf” şeklinde yer alan açıklamada bir

önceki defterde olduğu gibi aynı şekilde yer almaktadır. Defterde 17 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. İptal edilme sebepleri diğer defterlerde belirtilen açıklamalar ile benzerlikler taşımaktadır. Bu süre zarfında Şubat 1790 yılında İsveç, Rusya ile anlaşarak savaştan çekilmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Avusturya ile olan mücadelesine devam etmekteydi fakat Avusturya kendi içinde yaşamış olduğu taht kavgaları ve ayaklanmalar neticesinde durumu kötüye gittiği için Osmanlı Devleti ile Zıştovi Anlaşmasını imzalamıştır. Bu sayede Avusturya ile savaş sona ermiş oldu. Osmanlı Devleti 1787 yılında Rusya ile girmiş olduğu savaşa uğradığı büyük çaptaki kayıplara rağmen devam etmektedir. Bu savaş ile Osmanlı ordularının güçsüz, düzensiz, fakir ve fukaradan oluşan bir topluluk haline geldiği ortaya çıkmıştır (Karal, 2011: 17-21). 196 Numaralı Atik Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 4)

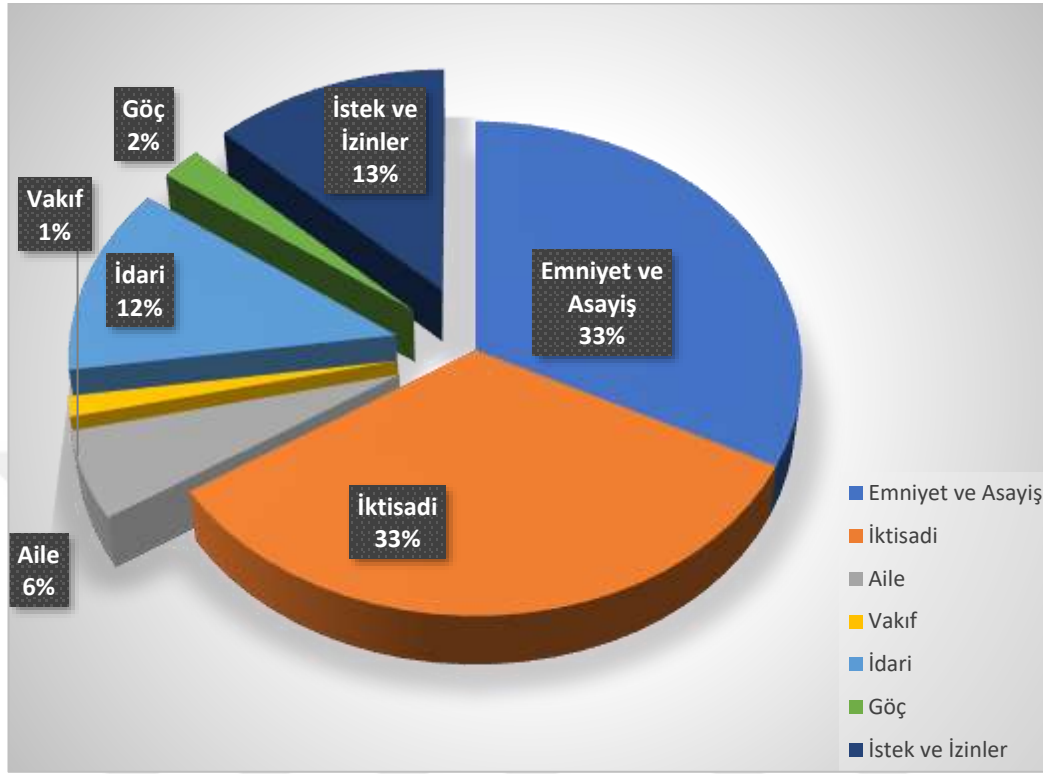

Grafik 4. 196 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.5. 197 Numaralı Defter

197 Numaralı Atik Şikâyet Defteri Aralık 1789-Agustos 1790 (Fi Evasıt Ra 1204 / Fi Evahir Za 1204) tarihleri olmak üzere 9 aylık zaman dilimini kapsamaktadır. Defterin dış kapağı ebruli olup en üst kısımda “*Şikâyet-i Atik*” ve alt kısmında defterin tarihi yazmaktadır. Defter bilgilerinin yer aldığı bu kısım çiçeklerle süslenmiştir. Defterin ilk 2 sayfası boş ancak 1/1 olarak numaralandırılmış boş sayfanın üst kısmında “ordu” yazmaktadır. Bu da defterin Ordu Defteri olduğunu göstermektedir. Ayrıca defterde 4 sayfada aynı hüküm numaraları ile numaralandırılmıştır. Bu defterde savaş belirgin bir şekilde görülmektedir. Öncelikle savaş sebebi ile toplanması istenen imdad-ı seferiye vergisi hususunda yaşanan sorunlar, askerlerin köylere vakitsiz basmaları, zorla bedava yem ve yiyecek almaları, bazı yerlerde halkın korunması ve muhafazası için sürekli mütesellim tayini istenmiştir. Defter 230 sayfa 900 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 400 hüküm incelenmiştir. 5 tane iptal hükmü bulunmaktadır. İncelemiş

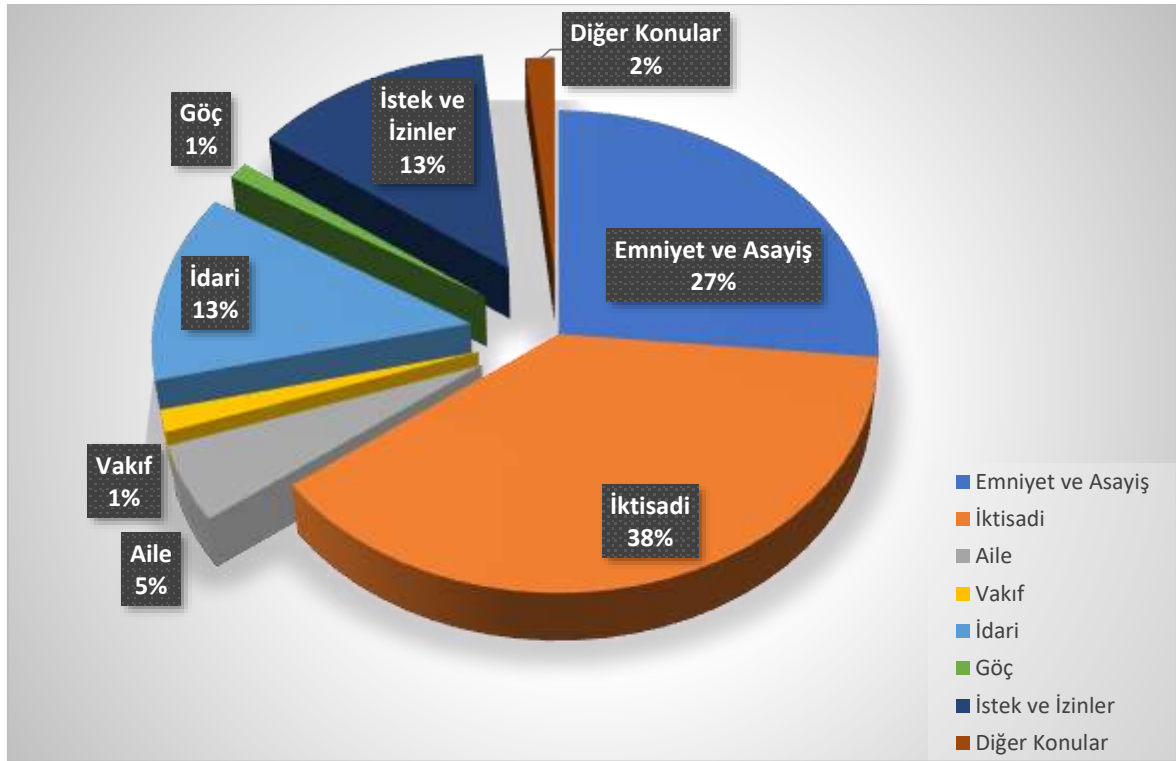
olduğumuz defter diğer defterlerle aynı zaman dilimini kapsamaktadır. Bu sebeple siyasi süreçte aynı şekilde devam etmektedir. 197 Numaralı Atık Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 5)

Grafik 5. 197 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.6. 198 Numaralı Defter

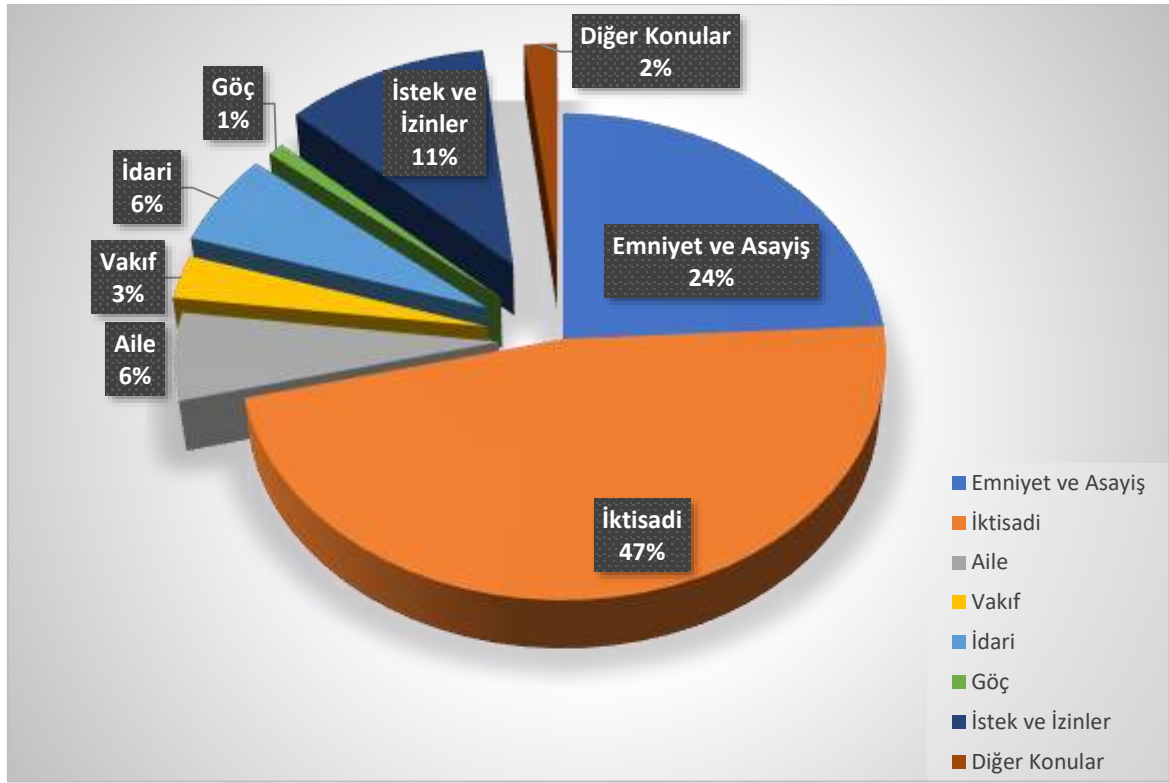
198 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Ekim 1791-Nisan 1792 (Fi 13 S 1206 / Fi Evail Ş 1206) tarihleri olmak üzere 7 aylık zaman dilimini kapsamaktadır. Nitekim bu dönemi kapsayan 198 numaralı defter 319 sayfa, 1043 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 521 hüküm incelenmiştir. Defterde 10 adet iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Defterin ilk sayfası boş ve 1/1 olarak numaralandırılmış olan sayfada “defter-i ordu” yazısı bulunmakta olup defterin ordu defteri olduğu bilgisini vermektedir. Ayrıca defter içinde boş sayfalar da mevcuttur. Bu dönemde Fransa’da başlamış olan ihtilal ile ilgili savaşlar artmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’ni Rusya ile paylaşma gayesinde olan Avusturya’nın Fransızlar tarafından mağlubiyete uğratılması, Osmanlı Devleti’nin Fransa’ya olan sempatisini artırmıştır. Bunun haricinde Rusya ile olan mücadeleler devam etmekte olup Maçın Ruslar tarafından ele geçirilmiştir (Karal, 2011: 19-22). 198 Numaralı Atık Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 6)

Grafik 6. 198 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.7. 199 Numaralı Defter

199 Numaralı Atik Şikâyet Defteri *Ekim 1788-Şubat 1792* (Fi Evail M 1203 / Fi Evasıt Ca 1206) tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu dönemi kapsayan 199 numaralı defter ise 122 sayfa 507 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 486 hüküm incelenmiştir. 10 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Defterin ilk sayfasında bir hüküm bulunmakta ve 1207 tarihlidir. Defterdeki diğer hükümlerle tarih olarak bir bağlantısı bulunmamaktadır. Yine ilk sayfada defterin ordu defteri olduğu belirtilmiştir. 3 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Bu dönemde diğer defterlerde belirttiğimiz siyasi olaylara ilaveten Ocak 1792 tarihinde Rusya ile Yaş antlaşması imzalanmış ve böylece Avusturya'dan sonra Rusya ile yapılan savaş sona ermiştir (Karal, 1942: 46). 199 Numaralı Atik Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 7)

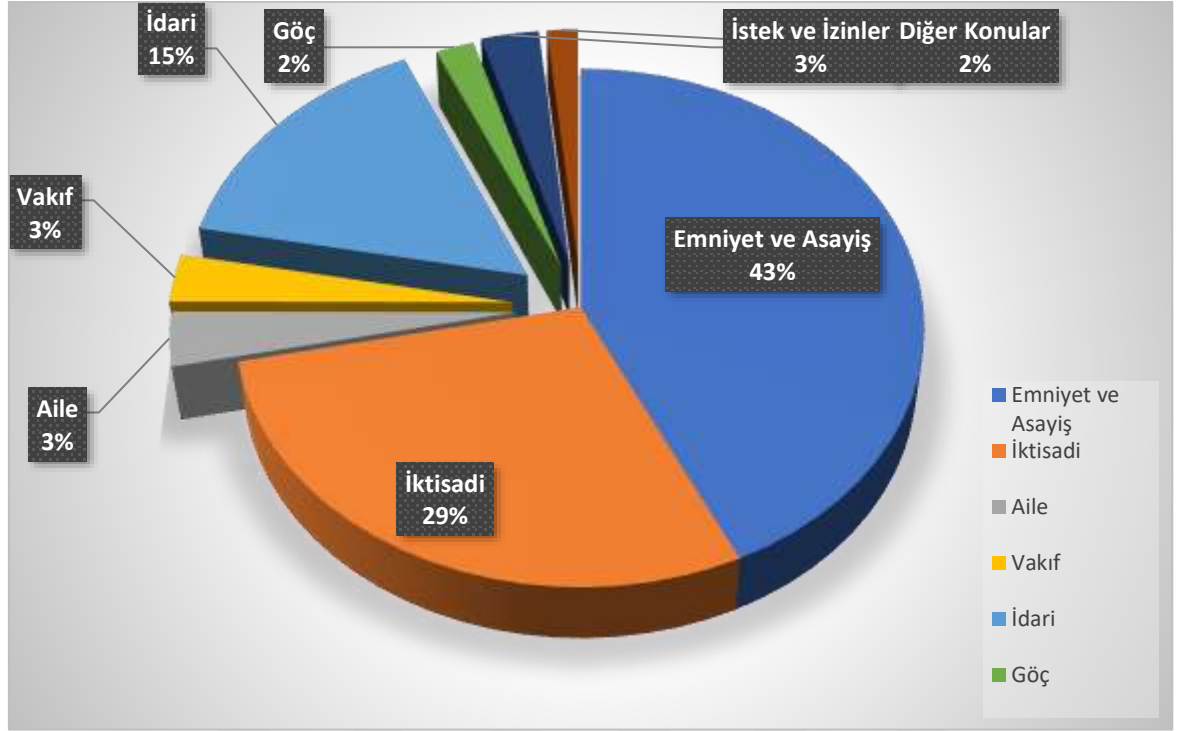

Grafik 7. 199 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.8. 200 Numaralı Defter

200 Numaralı Atık Şikâyet Defteri *Temmuz 1799-Haziran 1802* (Fi Evahir M 1214 / Fi Evail S 1217) tarihleri arasını kapsamaktadır. Defter 202 sayfa 718 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 412 hüküm incelenmiştir. 10 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Defterin ilk sayfasının en üst kısmında defterin ordu defteri olduğunu gösteren “ordu” ibaresi bu defterde de mevcuttur. Defterin 61 ile 63. sayfalarının üzeri çizilmiş ve boş sayfalardır. Fakat defterde 64. Sayfaya geldiğimizde “*Defter-i şikâyet-i Ordu-yu Hümâyûn der-zaman-ı sadr-ı sudur el-vüzera hazreti Gazi Yusuf Ziya Paşa yesserallahu ma-yerid ve mayeşa ve fi ayan reisülküttab Mahmut Raif Efendi Fi Evail C Sene 1216*” şeklinde defterlerin başlangıç kısımlarında bulunan ve defterin tarihi, o dönemde görevli olan vezir ve reisülküttabın ismi gibi defter hakkında bilgi veren kısım burada yer almıştır. Fakat bu kısımda tarih bilgisi dikkat çekmektedir. Çünkü defterimiz 1214-1217 tarihli olmasına karşın burada defter için 1216 tarihi belirtilmiştir. Bu yazı sonrası defterdeki hüküm tarihleri 1216 olarak devam etmiştir. Ayrıca defter içinde 109, 112 ve 113. Sayfalar yine üzeri çizilerek boş bırakılmıştır. Fakat 114. Sayfaya geldiğimizde yine “*Defter-i şikâyet-i Ordu-yu Hümâyûn der-zaman-ı sadr-ı sudur el-vüzera hazreti Gazi Yusuf Ziya Paşa yesserallahu ma-yerid ve mayeşa ve fi ayan reisülküttab Mahmut Raif Efendi Fi Ş Sene 1216*” şeklindeki bu kısım ile karşılaştık. Defter hakkında verilen bilgiler aynı fakat tarih olarak farklılık görülmüştür. 1 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Bu tarihlere baktığımızda Osmanlı Devleti, Ruslar ile 1798’de, İngiltere ile de 5 Ocak 1799 yılında anlaşma imzalamıştır (Karal, 2011: 31). Ayrıca Aralık 1798 tarihinde Fransa Suriye Seferine kalkışmış ve Şubat 1799’da ise Elarış, Gazze ve Yafa’yı ele geçirmiştir. Fransa’nın Mısır’ı işgali üzerine 1799 yılında Rusya ve İngiltere ile dostluk antlaşması imzalanmıştır. 30 Ağustos 1801 yılında Osmanlı Devleti Mısır-ı

tekrar alarak Fransızları Mısır'dan tamamen çıkarmıştır. 1802 yılında Fransızlarla yapılan anlaşma neticesinde aralarındaki mücadele sona ermiştir⁴¹. 200 Numaralı Atık Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 8)

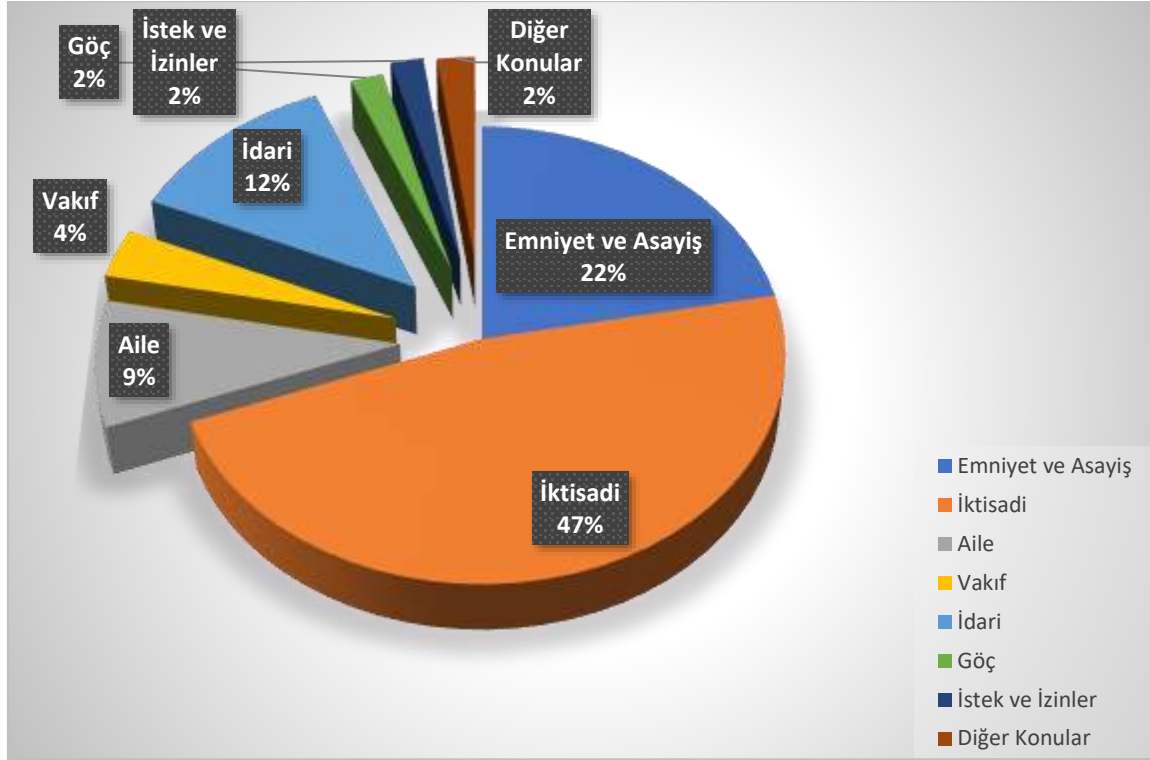

Grafik 8. 200 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.9. 201 Numaralı Defter

201 Numaralı Atık Şikâyet Defteri *Temmuz 1799-Eylül 1802 (Fi Evasıt S 1214 / Fi Evahir Ca 1217)* tarihleri arasını kapsamaktadır. Defter 158 sayfa 422 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 265 hüküm incelenmiştir. Defterin ilk sayfasındaki hükümler 1216 tarihli 2. ve 3. sayfalardaki hükümler ise 1215 tarihli olmakla birlikte defter 4. sayfada defter hakkında bilgiye yer verilen başlangıç yazısı ile başlamaktadır. Burada “*Defter-i ahkam-ı şikayat-ı Rikab-ı hümayun der-zaman-ı kaymakam-ı ali-makam Ebubekir Paşa yeserallahu ma-yedid ve ma-yeşa fi-ayan reisülküttab Ahmet Atıf Efendi ... el-vaki Fi Evasıt S 1214*” şeklinde yazılmış ve defterin Rikabı hümayuna yapılan şikâyetlerden meydana geldiği belirtilmiştir. Ayrıca defterde 7 tane iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Bu defter tarihi itibarı ile diğer defterlerle aynı siyasi olayları barındırmakta olduğunda tekrara düşmemek için tekrar burada açıklanmamıştır. 201 Numaralı Atık Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 9)

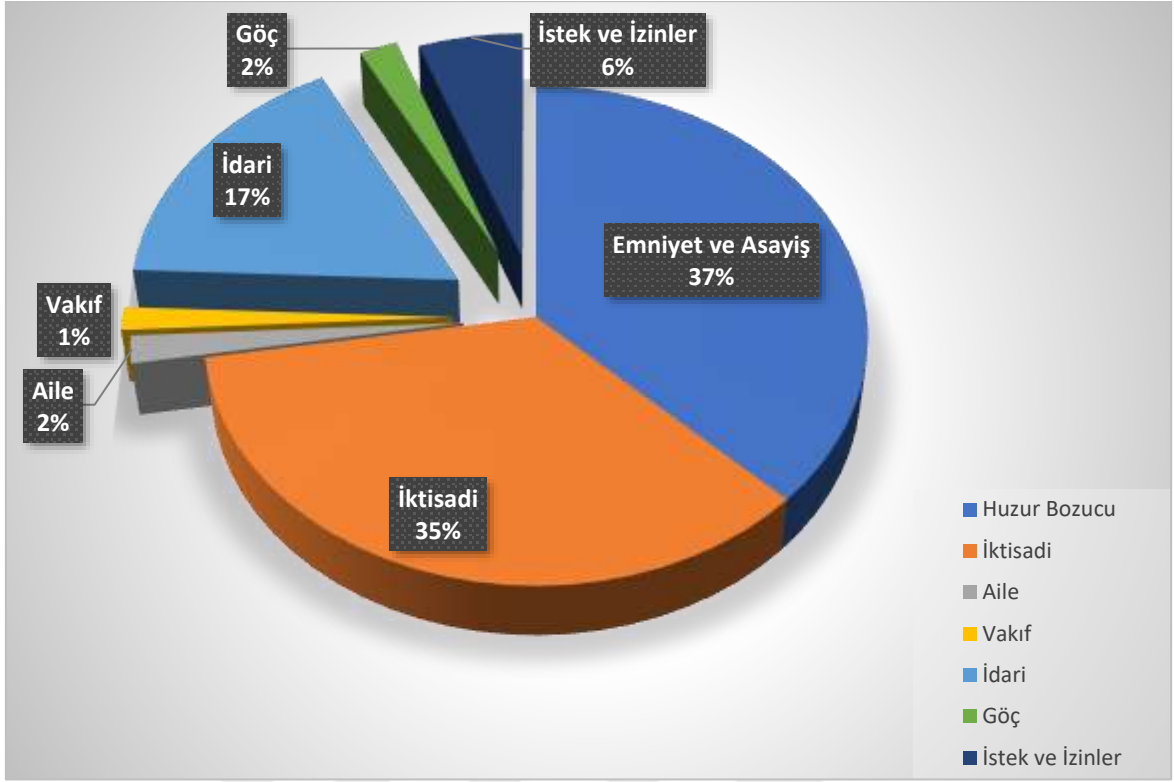
⁴¹ Karal, E. (2011). *Osmanlı Tarihi C. 5* (9. Baskı). Ankara: TTK Yayınları. 39-46; Mısır Meselesi için bkz. Öztürk, M. ve Özer, S. Ö. (2011). *Mısır Meselesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2011.

Grafik 9. 201 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.10. 202 Numaralı Defter

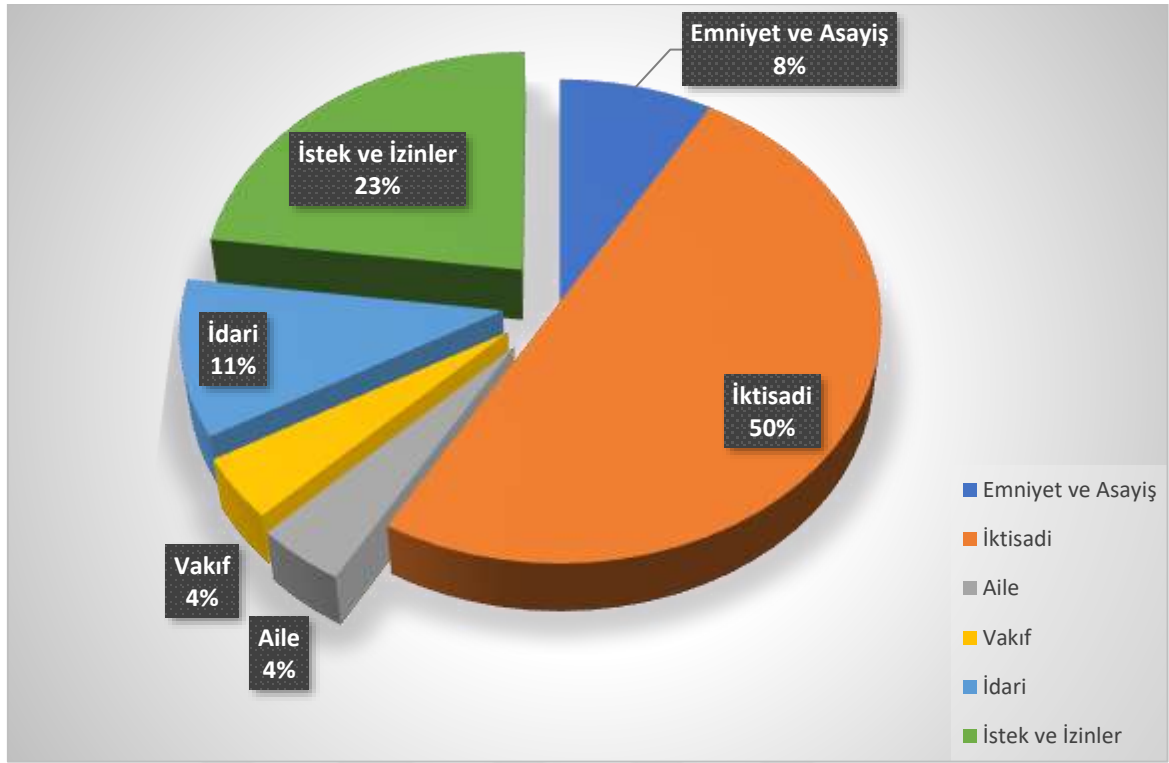
202 Numaralı Atik Şikâyet Defteri *Şubat 1801-Eylül 1801* (Fi Evahir N 1215 / Fi Evail Ca 1216) tarihleri arasını kapsamaktadır. Defter 101 sayfa 336 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 277 hüküm incelenmiştir. Defterin ilk sayfası “*Defter-i atikeler der-saadette ve bazı Şam-ı Şerif’de kalmağla Ordu-yu Hümayûn canibinden ısdar olunan şikâyet ve emr-i şerifelerin defteridir der-zaman-ı sadr-ı sudur el-vüzera hazreti Yusuf Ziya Paşa yesserallahu lema yerid ve ma-yeşa ve fi ayan reisülküttab Mahmud Raif Efendi Fi 1215*” şeklinde başlangıç yazısı ile başlamaktadır. Bu kısımda da yazıldığı gibi atik defterlerin bazılarının İstanbul’da bazılarının da Şam’da kaldığını ve bu defterdeki hükümlerin Ordu-yu Hümayûnun bulunduğu taraftan gönderilen şikâyet ve emirlerden meydana geldiği bilgisi yer almaktadır. 3 tane iptal edilmiş hüküm vardır. 202 Numaralı Atik Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 10)

Grafik 10. 202 Numaralı Defterin İçeriği

2.2.1.11. 203 Numaralı Defter

203 Numaralı Atik Şikâyet Defteri *Nisan 1807-Nisan 1809* (Fi Evasıt S 1222 / Fi Evasıt S 1224) tarihleri arasını kapsamaktadır. Defter 123/11 sayfa 361/50 hükümden meydana gelmekte olup defterin her sayfasından belli sayıda hükmün okunması ile toplam 47 hüküm incelenmiştir. Defterlere, III. Selim'in tahtan iniş tarihini dikkate alarak sınırlama getirmiş olduğumuz sebebi ile bu defterin yalnız 11 sayfası ve 50 hükmü incelenmiş ve buradan 47 hüküm okunmuştur. Defterin ilk sayfası "*Heza defter-i ahkam-ı şikâyet-i ordu sadr-ı sudur el-vüzerâ hazreti İbrahim Hilmi Paşa yeserallahu ma-yeşa ve ma-yerid ve fi-ayan reisülküttab Mehmet Galib el-vaki sene isna ve öşrin ve mieteyn ve elf fi Evasıt S*" şeklinde başlamaktadır. 1 iptal edilmiş hüküm bulunmaktadır. Bu tarihlerde İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile olan münasebetlerine son vermesini istemiş ve kabul edilmeyişi üzerine Şubat 1807 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak İstanbul'u tehdit etmiştir. Ancak donanmanın başında olan İngiliz Amirali'nin oğlu ve bir grup askerin esir olması ve halkın kayıklar ile donanmaya karşılık verecek duruma gelmeleri sonucunda bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu bozgun üzerine İngiltere İskenderiye'ye tarafına hareket etmiş ve İskenderiye'yi işgal etmiştir. Nisan 1807 tarihinde Rus donanması Çanakkale Boğazı'nı kuşatmış fakat büyük zarar gören Rus donanması geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusların Çıldır, Ahıska ve Kars taraflarına yöneleceği düşüncesi ile Yusuf Ziya Paşa'ya Şark seraskerliği verilmiş ve emri altında memuriyetler verilmiştir. 25 Mayıs 1807 tarihinde III. Selim'in yeni düzenli bir ordu kurmak için giriştiği yenilikçi hareketler ile Nizam-ı Cedid Ordusu kurulmuştu. Ancak Nizam-ı Cedid ordusuna karşı yenilik karşıtlarının yaptıkları kötü söylemler ve yeniçerilerin kıskançlıkları sonucu Kabakçı Olayı patlak vermiştir. 28 Temmuz 1808 III. Selim öldürülmüş ve yerine II. Mahmut tahta çıkartılmıştır (Danışmend, 1972: 84-94). 203 Numaralı Atik Şikâyet Defteri hükümlerinin içeriği aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 11)

Grafik 11. 203 Numaralı Defterin İçeriği

İncelemiş olduğumuz 11 defterden 193 numaralı defter I. Abdülhamid'in hükümrânlığının son yıllarını kapsamakta, 194 numaralı defterin ise 4 aylık dilimi I. Abdülhamid'in, 7 aylık dilimi de III. Selim'in dönemini kapsamaktadır. Bundan sonraki 9 defter ise III. Selim dönemini kapsamaktadır. İncelemiş olduğumuz 11 adet Atik Şikâyet Defterinin ayrı ayrı tasniflerinin ve grafiklerinin yapılmasında, o dönemde yapılan şikâyetlerin dağılımını ve diğer defterlerdeki dalgalanmayı gözlemlemeyi, dönemin sosyal, iktisadi, siyasi ve adli yapısını mercek görevi üstlenerek anlatmayı amaçladık. Defterlerin grafiklerini incelediğimizde iktisadi alanda ve emniyet ve asayiş olarak isimlendirdiğimiz alanda yapılan şikâyetlerin genel itibarı ile yoğunluk göstermiş olduğunu görmekteyiz. Dönem olarak da o tarihler genellikle Osmanlı Devleti'nin Rus, Avusturya, Fransa ve İngiltere ile mücadele içinde olduğu, sürekli savaş yıllarının yaşandığı, Anadolu ve Rumeli'de Arnavut ve Dağlı Eşkîyalarının gücünü artırdığı, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde aşiretlerin ve yerel eşkıyalık faaliyetlerinin hız kazandığı bir kaos dönemi olması sebebi ile toplumun iktisadi ve içtimai yapısında meydana gelen çürümelerin arttığını ve bunun da aynı oranda yapılan şikâyetlerle defterlere yansıdığını görmekteyiz. Ayrıca Mısır'da Fransız işgalinin gerçekleşmesi, yaşanan bu kadar zorluğa yöneticilerin halka yapmış olduğu baskı, eziyet, zulüm de eklenince Osmanlı Devleti'nin içinde bulunmuş olduğu durumu daha iyi anlatmamızda defterlerden çıkan istatistiksel sonuçlar büyük önem taşımıştır. Yönetici sınıf, merkezde ve taşrada hükümdar adına adaleti sağlamakla görevli olmasına rağmen bu gücü kendi nefislerini doyurma yolunda kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu durumda idari başlığı, grafiklerdeki oranlarda görüldüğü üzere yüksek orana sahip olan bir diğer sorun olarak göstermektedir..

Bazı defterlerde savaş başlığı görülürken bazılarında buna rastlanmamış olması o defterde savaş ile ilgili şikâyetlerin yer almadığını göstermez. Çünkü imdad-ı seferiye vergisinin toplanması hususunda meydana gelen adaletsizlikler doğrudan olmasa da dolaylı olarak savaşın getirmiş olduğu

sorunlardan bir tanesidir. Bu sebeple devletin genel bir seferberlik halinde olması ve sürekli devam eden uzun savaş dönemlerinin yaşanması ile halka yüklenen vergi miktarının artması, vergi toplanması esnasında yaşanan adaletsizlikler, seferde olduğu için evi korumasız görülerek el konulan ve yağmalanan kişilerin yaşamış olduğu zulümler, yine seferde olması sebebi ile toprak tasarrufunda yerine atamış olduğu kişilerin yapmış oldukları yolsuzluklar, askerlerin sefere giderken kullanmış oldukları yollar üzerinde bulunan köyleri yağmalamaları ve halka yaptıkları zulümler gibi durumlar savaşın her alana tesir ettiğini göstermektedir.

Defterlerde reaya-reaya, reaya-yönetici ve yönetici-reaya zulümleri, eşkıyalık, adam öldürme, darp, yaralama, kız kaçırma, köy basma, ev veya köy yakma, bireyleri zincirleyerek veya haksız yere haps ederek zulüm, zorla nikah, yağmacılık, borç, alacak-verecek, miras paylaşımı hususunda çıkan sorunlar, tarla, arazi, bağ bahçe anlaşmazlıkları, vakıf ile ilgili sorunlar, yaylak-kışlak ile ilgili problemler, göç sorunları, göreve müdahale ve görevi suiistimal gibi konularda yapılan şikâyetler yer almaktadır. Ayrıca defterlerde şikâyetlerin yanı sıra tayin, azil, istihdam, toplanan vergilerde çıkan noksanlığın tertibi, has, zeamet ve tımar mahsul ve vergilerini toplanması için görevlendirilen kişiye müdahale edilmemesi, kişilere arpalık olarak verilen yerlerde muhalefet edilmemesi, iltizam edilen yerler hakkında bilgi veren hükümler yer almaktadır.

2.2.3.Şikâyet Süreci

Şikâyet süreci başlığı altında, kişilerin şikâyet etmek için bir müesseseye başvurduktan sonra davanın yapılıp kararın verilmesine kadar devam eden süreci açıklamaya çalışacağız.

Öncelikle şikâyet etmek isteyen birey veya bireyler, şikâyet edeceği müesseseyi (*Dîvân-ı Hümâyûn, veziriazam divanları, ayak divanı, kadı, kazasker, sancak divanı, eyalet divanı* vs.) seçip sonrasında şikâyeti nasıl gerçekleştireceğine (giderek, vekil ile, arzuhal, mahzar, arz, mektup vs.) karar verdikten hemen sonra şikâyet başvurusunda bulunur. Bu başvuru sonrasında şikâyet eden kişi veya kişiler ile hakkında şikâyetle bulunulan kişinin kimlik tespiti yoluna gidilir. Soyadı kanunu olmadığı için kişileri birbirinden ayıracak başka özellikler dikkate alınmıştır. Bu süreçte şikâyetçi kişi/ler ve şikâyet edilen şahıs/lar baba adları ile birlikte belirtildiği gibi, kayıtlı oldukları yer isimleri, görevli oldukları memuriyet isimleri, tabi oldukları cemaat ve aşiret isimleri, bir yerde yerleşik olarak ikamet etmiyorlar ise konar-göçer tabiri, etrak-ekrad şeklinde veya dini seçimlerine göre bazı özellikler belirtilerek ayırt edilmişlerdir. Örnek verecek olursak; Lefkoşe’de sakin Mustafa Hoca...⁴², Koçi Taifesinden Şeyh Bezanlı Aşiretinden Ebuzer ve Yusuf...⁴³, Bolu Kazasında Dergah-ı Ali küreklilerinden Mehmet...⁴⁴, Hanya sakinelerinden Kerime...⁴⁵, Bursa sakinlerinden Kırkor, Sirkoz ve Abraham adlı zımmiler⁴⁶ gösterilebilir ve bu örnekleri çoğaltılabiliriz. Kişilerin söylenen yerde bulunup bulunmadıkları, söylenen isimdeki kişilerin gerçekliği ve dava konusunun varlığı mübaşirler tarafından soruşturulur⁴⁷. Kimlik tespitleri yapılan ve yerleri bilinen kişilerin ilk aşamayı atlattıktan

⁴² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 1/1. (Aralık 1788).

⁴³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 1/2. (Aralık 1788).

⁴⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 4/12. (Aralık 1788).

⁴⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 4/14. (Ocak 1789).

⁴⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 9/34. (Ocak 1789).

⁴⁷ Kasım 1789 tarihli hükümden; Tire sakinlerinden Osman giderek babasının Bayındır kazasına bağlı ... köyünde 60 adet zeytin ağacının olduğunu ve burada elde ettiği mahsulü almak üzere iken aynı köyde olan Kara oğullarının ortaya çıkarak babasını öldürdüklerini ve zeytin mahsullerine, mal ve eşyalara el koyduklarını bildirmiştir. Bu hususa memur olarak mübaşir yollanarak mahallinde görülmesi kararı verilmiştir. Ancak Aralık 1789’da Bayındır kadısının gönderdiği ilamda ve Aydın muhasılının yolladığı mektupta iddia sahibi olan Osman’ın, babasının ve şikâyetçi olan Kara Yusuf oğulları adlı kişilerin o yerde olmadığını hatta böyle bir olayın dahi meydana gelmediğini bildirmişlerdir. Bknz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 167/683. (Kasım 1789).

sonra kendi aralarında uzlaşma yoluna gittikleri görülmüştür⁴⁸. Musalahaya (uzlaşma) gidilmediği zamanlarda ise her iki taraf mahkemeye çağrılarak sorgulanır ve kişi suçlamayı kabul etmez ise şikâyet eden kişinin şikâyetini ispat etmesi istenir⁴⁹. Eğer kişi şikâyetini ispat edemiyor ise şikâyet edilen kişinin yemin etmesi istenir⁵⁰. Bu konu ile ilgili ayrıca ehli vukufun yaptıkları ihbar varsa bunlar belirtilmektedir. Özellikle bu konu ile ilgili Ereğli sakinlerinden Abdulgaffar zade Esseyyit Mustafa adında kişi giderek yapmış olduğu şikâyetinde bir iş için Ereğli kasabasına bağlı Çayan Derbendi'ne gittiğini ve orada derbent zabıtının evinde misafir olduğunu bu esnada derbend ahalilerinin kendisini eşkıyalara teslim ederek, yanında olan mal ve eşyalarının da eşkıyalar tarafından yağmalanmasına sebep olduklarını bildirmiştir. Bu durum üzerine ahalinin kendi elleri ile kişiyi eşkıyaya teslim ettiği şer' en sabit olur ise yağmalanan eşyalarının ahalden alınması ve yolcuların muhafazasına dikkat edilmesi ferman edilmiştir. Derbend ahalileri mübaşir marifeti ile meclis-i şer'e götürülerek Abdulgaffar zade Esseyyit Mustafa ile mahkeme edilmiş ve Abdulgaffar zade Esseyyit Mustafa'nın şikâyetini ispat etmesi istenmiştir. Fakat Abdulgaffar zade Esseyyit Mustafa şikâyetini ispat edememiş ve ehl-i vukuf, derbent ahalilerinin bu misilli töhmetten beri olduklarına dair ihbarda bulundukları görülmüştür⁵¹. Hükmün sonunda dava sonucu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Şikâyet edilen husus ispat edilemediği zaman davanın iptal edildiği ve mübaşir ücretinin şikâyetçi tarafından ödenmesinin istendiği görülmektedir. Ayrıca kişinin/lerin buna rağmen davasında ısrarcı olduğu görülmektedir. Mesela Temmuz 1801 tarihinde *Emine giderek yaptığı şikâyetinde, Menuf (Becur) kazasında olan damadının kardeşleri Ali, Zulkadir ve Mehmet adlı kişilerin kendi hallerinde olmayarak*⁵² H. 1215 yılında 25.500 kuruşluk mal, eşya ve zahiresine zorla el koyduklarını bildirmiştir. Bu konuda Mora nizamına memur olan Dîvân-ı Hümâyûn çavuşbaşı vekili ilamında kişilerin mahkeme edildiği ve iddiacının hakkının sabit olmadığı ve davaya yalan karıştırdığının aşikâr olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple mübaşirin ücretini davacının ödenmesi istenmiştir. Fakat 23 Mart 1802 tarihli kadı ilamında kişinin davasında *Emine'nin kendi halinde olmayarak davasında ısrar ettiğini bildirmiştir*⁵³. İsrar ettiğini "...müceddeden bivec-i tasdir daiyesinde olduğu..." şeklinde kurulan cümleden tekrar yazmaya giriştiğinin belirtilmesi ile anlamış oluyoruz.

Şikâyet edilen konu hakkında araştırma safhası, kişilerin mahkeme edilmesi, şikâyetin ispatı ve yemin aşamaları bittikten sonra dava hakkında karar çıkar ve çıkan karar şikâyet edilen yerin idari amirlerine yollanır. Mahkemelerde şikâyetler sonucunda davanın görülmesi ve kararın verilmesi kadının yetkisi altında olmaktadır ancak verilen kararları uygulayan kişiler ehl-i örf olarak bilinen diğer idari amirlerdir (Aydın, 1994: 393-394). Çıkan kararın uygulanması çoğu zaman şikâyet edilen

⁴⁸ Bu konu ile ilgili bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 19/69. (Aralık 1791), nolu hükmün derkenarında "*iş bu emr-i ali ledel-vürud müdde'i-i ve müdde'i-i aleyh birbirleri ile musalahaya olunup kat'-ı niza olduğuna natık, mansure naibinin varid olan ilamının ...*" şeklinde yer almaktadır.

⁴⁹ "*İş bu emri 'ali lede'l-vürud ve'l-terafu beyyine havale olundukda ispat-ı beyyineden ızhar-ı acz...*" bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 41/129. (Mayıs 1800).

⁵⁰ "*İş bu emr-i 'ali mübaşiri yediyle mahalline lede'l-vürud müdde'i ve müdde'i-i 'aleyh meclis-i şer'de lede'l-mürâfa'a müdde'idan beyyine taleb olundukda isbat-ı beyyineden izhâr-ı 'aciz idub müdde'i-i 'aleyhe yemin tevcih idub hıf-ı billah etmeleriyle ol-vecihle kat'-ı niza' olunduklarını natık 'ale'l-'ayan? Tanta kadısının vârid olan i'lâminin mazmunu ba-ferman-ı 'ali şerh verildi*". Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 28/98. (12 Eylül 1801).

⁵¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 176/626. (Temmuz 1802).

⁵² Kendi halinde olmamak tabiri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Baytimur, S. O. (2020). Osmanlı Devleti'nde Huzur Bozucu Davranışlardan Kendi Halinde Olmamak. Ahmet Aksın, Yavuz Haykır, Filiz Haykır (Ed.), *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı C. 1.* (505-514. ss.). İstanbul: Hiperlink Yayınevi.

⁵³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 93/262. (Temmuz 1801).

kişi/lerin mütegalibeden olmaları⁵⁴, arkalarına bulunduğu yerin idari amirlerini almaları veya firar etmeleri sebebi ile hakkın icrası ve ihkak-ı hakkın mümkün olmadığı görülmüştür. Bu durumda kişilerin merkeze gönderilmeleri istenmiştir⁵⁵. Kimi zamanda davalı kişinin cezalandırılması ile şikâyetin son bulduğu görülmektedir. Bu duruma örnek olarak; Ruscuk'da ayaklanmaya sebep olan kişinin firar ettiği ve Kalabend cezasının verildiği kişinin Kalabend olduğu yere götürülmesi ve durumun ilam ile bildirilmesinin istendiği hakkındaki hüküm gösterilebilir⁵⁶.

2.2.4. Şikâyet Ederken Alınan (Fetva, İlam, Hüccet, Berat) Evrakların Önemi

Şeyhülislam ve müftüler, Osmanlı Devleti'nde ulemanın başında olup (İpşirli, 2010: 91) kazada kadılardan sonra şer'i kanunları uygulayan (Uzunçarşılı, 2014a: 364) idari görevlilerdir. 10. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve ilim alanında kendini geliştirmiş kişilere onur unvanı olarak verilmiştir. Zamanla bu kelimenin kullanımı yaygınlaşarak fetva makamında bulunan kişiler içinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu ismi Safeviler, şer'i mahkeme hakimleri için kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise dini boyutunu alarak şekillenmiş ve ilk olarak II. Murat döneminde Molla Şemseddin Fenari için kullanılmıştır (İpşirli, 2010: 91-92). Aslında şeyhülislam tabirinin İstanbul kadısı için kullanıldığını kazalarda ise müftü isminin kullanımının yaygın olduğu görülmektedir (Özkaya, 2020a: 228).

Şeyhülislam veya müftünün görevi, kendilerine danışılan bazı hususların şer'e aykırı olup olmadığına dair fetva vermektedir (Bıyıklı, 2019: 103). Kişiler bu müesseseye, şikâyet hakkını kullanmadan önce başvurarak şikâyetlerini destekleyen fetvalar almışlardır. Daha sonra şikâyet ederken başvurdukları kuruma ellerinde şikâyet ettikleri konuyu destekleyen fetvanın olduğunu bildirerek davanın bu doğrultuda görülmesi ve sonuçlanmasını istemişlerdir. Şikâyeti kabul eden kurumların da alınan bu fetvayı göz önünde bulundurdıkları hatta bu doğrultuda karar verdikleri görülmüştür.

İlam, sözlükte “bildirme, bildirilme, anlatma, bir davanın, mahkemece nasıl bir hüküm ve karara bağlandığını gösteren resmi vesika” (Devellioğlu, 2010: 490) anlamına gelmektedir. İlamlarda, şikâyet eden kişinin şikâyetçi olduğu konu, bu şikâyetinin varsa kanıtları, şikâyet edilen kişinin savunması ve çıkan karar hakkında bilgiler yer almaktadır (Akgündüz, 2000: 72-73). Ocak 1789 tarihinde İznik kazası sakinlerinden Mustafa ve Azime adlı kadın giderek kendi hallerinde olduklarını ve kimseye zulümleri, borçları ve kefaletleri olmadığı halde aynı kazada oturan Fatma adındaki kadının kendilerinden hak iddia ettiğini ve bu yüzden birçok kez mahkeme de yüzleştiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca yapılan son mahkeme ile Fatma'nın mahkemeden men' edildiği ve eline hüccet verildiğini ancak Fatma'nın yaptıklarına devam etmekte ısrarcı olduğu bildirilmiştir. Bunun sonucunda Azime ile Mustafa'nın ellerine ilam-ı Şeriyye ve fetva verilmiş ve onlarda bu doğrultuda karar çıkmasını istemişlerdir⁵⁷.

Ayrıca kadı, bir dava ile ilgili soruşturmasını gerekli müesseseye ilam adı altında ulaştırmaktadır. Bu konu ile ilgili Haziran 1789 tarihinde Lefkoşe sakinlerinde El-Hac Hasan, El-Hac Mehmet ve diğer Mehmet giderek yaptıkları şikâyetlerinde kendi hallerinde olduklarını ve kimseye karışmadıkları halde Lefkoşe'de olan Serkez ve kardeşi Ernin adlı zımmilerin yüksek bina

⁵⁴ “... gadr ve teaddi ve mezkurlar mütegalibe ve cibabreden olduklarından icrayı hak mümkün olmamağla bu babda...” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 58/162. (Mart 1791).

⁵⁵ Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 9/25. (Eylül 1799); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 15/42. (Ekim 1799).

⁵⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 22/90. (Eylül 1790).

⁵⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 21/90. (Ocak 1789).

yaptıklarını ve bu binaların kendi evlerine zarar verdikleri sebebi ile engellenmelerini istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu kişilerin penbe ve 2.000 kuruş değerindeki mallarına da el koyduklarını belirterek mübaşir marifeti ile mahallinde şer' üzere davalarının görülmesini istediklerini belirtmişlerdir. Kişilerin yaptıkları yüksek binanın şikâyetçi olan bireylerin evine zarar verdiği ve bu kişilerden çalınan mal ve eşyaların doğruluğunun araştırılması, doğru ise mübaşir marifeti ile görülmesi doğrultusunda emir çıkmıştır. Bu durum üzerine Ekim 1789 tarihinde adı geçen zımmilerin yaptıkları binaların kimseye zararının olmadığı ayrıca bu kişilerin kimseye karışmayıp haksız yere mal ve eşya gasp etmediklerine ve tüm ahalinin bunu söylediğine dair Lefkoşe kadısının ilamı yer almaktadır⁵⁸. Dava hakkında yapılan soruşturma neticesinde olayın gerçek yüzünün ortaya çıkmasında ve ortaya çıkacak mağduriyetlerin engellenmesi hususunda ilamlar da önemli yere sahiptir. İncelemiş olduğumuz defterlerde bu şekilde ilamlara rastlanmaktadır.

Hüccet, kelimesinin sözlük anlamı “senet, vesika, delil, şariat mahkemesinden verilen bir hak veya sahiplik gösteren resmî belge” (Devellioğlu, 2010: 445) demektir. Hukuki alanda hüccet genellikle bir konu üzerindeki yemin, şahit vs. ile kanıtlayan ispatlardır. Ayrıca kadının önünde bir kişinin söylemlerini diğer kişinin de bu söylemleri kabulünü içeren dokümandır. Bu dokümanlarda kadının onayını gösteren imzası yer almaktadır.

Hüccet adı verilen bu belgelerde genellikle şikâyet eden kişinin adı, şikâyet edilen kişi ve konu hakkında bilgiler yer almaktadır. Ve bu belgeler kişilere kadı tarafından mahkeme olunduktan sonra verilir. Belgelerin ilk nüshası yani aslı kişilere verilir diğer nüsha sicillere kaydedilmektedir. Hüccetlerde kadı mahkemelerinde ele alınmış her türlü olay yer almaktadır (Oğuz ve Akgündüz, 1988: 446). Ocak 1789 tarihli hükümde; Bolu kazasına bağlı Kaş köyü sakinlerinden İbrahim ile kız kardeşi Meryem giderek yaptıkları şikâyetlerinde babalarını aynı köy sakinlerinden birtakım eşkıyanın darp ettiklerini ve bu sebeple vefat ettiğini bildirmişlerdir. Bu kişiler mahkeme edildiklerinde uzlaşarak taksit ile 1200 kuruş verilmesi karşılığında anlaşıldığı ve hüccet verildikten sonra taksitin 400 kuruşunu verdiklerini fakat 800 kuruş haklarını ise vermediklerini hatta zorbalık ettiklerini bildirmişlerdir. Şikâyetle ayrıca konu ile ilgili fetva alındığı ve hilafına emir yok ise görülmesi kararı verildiği görülmüştür⁵⁹.

Hücceti ilamdan ayıran özellik ise tanıklar eşliğinde şikâyet edilen hususun mahkemesinin olduğu kadının ilamının altında tanıklara ait imzaya yer verilmesi ve dava sonucunda kişi hakkında hükmün (kararın) şer' en verilmiş olmasıdır. İlamda bu durum aynı olmayıp yalnızca olayın bildirilmesine dayanmaktadır (Uzunçarşılı, 2014b: 113).

Berat, üzerinde padişaha ait tuğranın yer aldığı atama, görev ve herhangi bir konuda kişilerin muaf olduğu durumları gösteren belgelerdir. Beratların özelliklerine göre birkaç çeşidi vardır. Bunlar; vezirlik görevlerinin dağıtımı, iltizam, tımar, imamlık görevinin verilmesi ve muafiyet durumunu gösteren beratların yanı sıra voyvodaların atamalarında, yabancı konsolosların görevlerine dair beratlar vs. olarak çoğaltılabilir (Kütükoğlu, 1992: 472).

Çalışmada çoğunlukla tımar, zeamet tasarruf edilen kişilere verilen beratlarda yer alan tasarruf sürelerinin ihlal edilmesi ile kişinin tımar mahsulüne, vergilerine ve yerlerine el konulmasından veya mahsullerinin toplanmasına müdahale edilmesinden kaynaklı sorunlar⁶⁰, vakıflar ile ilgili

⁵⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 147/642. (Haziran 1789).

⁵⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 6/22. (Ocak 1789).

⁶⁰ *Divan-ı Hümayun kalemi şakirdlerinden Mustafa Hayati zide kadrehu rikab-ı hümayuna arzuhal idüb berat-ı şerifimle mutasarrıf olduğu tımarı karyelerinden Nevşehir ma Ürgüç kazasına tabi Matla ve tevabi köylerinin bin iki yüz senesinden berü vaki' olan mahsul ve rüsumu beratı mucibince tahvil tarihine düşmüş iken bazı mevani sebebiyle tarafından ahz ve kabz olunmayub ali hale kaldığı ...* Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 148/645. (Haziran 1789); “Zuamadan hala

sorunlarda⁶¹, imamlık hizmeti ile alakalı şikâyetlerde⁶², ortak olarak malikane tasarruf eden kişiler arasındaki anlaşmazlıklar⁶³ vs. konularda kişilerin ellerinde bulunan beratlar şikâyetlerinde haklı çıkmaları hususunda önemli yere sahiptir. Beratlarda kişilerin isimleri ne amaçla verildiği ve beratın geçerli olduğu süre gibi bilgilerin yer alması ile şikâyet eden veya edilen kişi hakkındaki doğruluğun tespitinde önemli ve yardımcı bir evraktır.

Bu başlık altında değinmiş olduğumuz evraklar, şikâyet esnasında veya şikâyet edildikten sonraki dava aşamasında dava edilen konuya katkı sağlayan, mahkemenin karar vermesinde etkili olan evraklardır. Tamamen çözüm sunmasa da davaların çözümünü kolaylaştırması ve ispat niteliği taşımasından dolayı önemli evraklardır. Ayrıca bu evraklardan fetva, müftü ve şeyhülislamdan icazet alınmak istenilen bir konuda verilmekte olup diğer evraklardan ilam, hüccet ve berat kadı tarafından verilmektedir. Bu belgelerin, bazı özellikleri dolayısı ile birbirlerinden farklı oldukları görülmektedir.

2.2.5. Şikâyetle Rol Alan Kişiler (Kadın-Erkek)

Osmanlı Devleti içerisinde olan bütün bireyler, cinsiyet ayrımı da dahil olmak üzere hiçbir ayrıma tabi tutulmadan şikâyet etme hakkını kullanabilmektedirler. Bu başlık altında incelenen defterlerde şikâyet eden/edilen kişilerin oransal dağılımı, kadınların ekonomik ve sosyal yaşama ne ölçüde katıldıkları, hangi alanlarda şikâyetlerde bulundukları veya şikâyet edildikleri, yine erkeklerin şikâyetçi oldukları konular, ne konularda şikâyet edildikleri vs. gibi konularda tespitlerde bulunmaya çalışacağız. Bu şekilde, incelemiş olduğumuz şikâyet defterleri dikkate alınarak; bireylerin sosyal, ekonomik ve adli alanlarda cinsiyet farkının etkileri ve bu çerçevede meydana gelen şikâyetlerin tespiti üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

tophane nazırı olan El-hac Mustafa zide mecdehu gelüb muma-ileyhin hala **berat-ı alişan** ile mutasarrıf olduğu zeameti karyelerinden Şam-ı Şerif sancağında Merd Abad? nahiyesine tabi Abadiye ve Berende tevabii karyeler yine nahiye-i mezburede vakı' ba-berat-ı ali uhdesinde olan Selbanik mukataasının kısımlarını iki yüz senesi martı ibtidasından şubatı gayetine gelince bir sene zabt etmek üzere Mehmet Ragıb nam kimesneye der-uhde ve ikdam ve ziraat ve mukataa-i mezbur karyelerini sene-i mezburede zabt ve vaki olan mahsul ve rüsumu kanun ve defter mucebince ahz ve kabz etmek için iş bu sene-i mübareke evail-i muharreminde emr-i şerifim sadır olmuş iken ecanib ve ahab-ı ağrazdan bazı kimesneler hilaf-ı emr-i ali ve mugayir-i temessük zabtına muhalefet-i birle ... emr-i ali mümkün olmadığı ...” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 5/15. (Aralık 1788).

⁶¹ “Eşvedin Maksud nam kimesne rikab-ı hümayunuma arzuhal idüb bu evlâdiyet ve meşrutiyet üzere **ba-berat-ı ali** mutasarrıf olduğu kaza-i mezbure müzafaa Cubas nahiyesinde vakı' Hacı Ali bin Ahmed bin Şeyh İshak zaviyesi vakfı karyelerinden nahiye-i mezbure tabi' Heret? ve Tenko? karyelerinden hasıl olub devr-i kil ve der-anbar eylediği sekiz yüz kurşluk malum'el kil öşr mahsulünde aharin alakası yoğiken ecanibden Malatya kazasında sakin Molla Veli ve Seyyit Ali nam kimesneler bin yüz doksan senesinde hilaf-ı şer'î şerif fuzuli zabt...” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 9/38. (Ocak 1789).

⁶² “Eimmeden Seyyid Yahya Seyyid Şerif gelüb bu Turgudlu kasabasında vakı' (boşluk) cami-i şerifin bil-fiil **berat-ı şerifimle** imam olub edayı hidmet idüb hala bu makule eimme ve hüteba-i mukteda-yı nas oldukları itibarıyla rüsum-ı raiyyet ve bila emr-i şerif tekalif-i şakka mutalebesiyle te'addi olunmak icab etmez iken kasaba-i mezbure zabıtı tarafından rüsum-ı raiyyeti ve ehl-i örf taifesi tarafından dahi bila emr-i şerif tekalif-i şakka mutalebesi ile hilaf-ı kanun te'addiden hali olmadıkların ve bu babda fetvayı şerife virildiğini bildirüb....” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 10/41. (Ocak 1789).

⁶³ “Hevacigan-ı divan-ı hümayundan Feyzi Beğ zade mir Muhammed Emin ve hassa silahşörlerinden İbrahim ve El-Hac mir Muhammed Sadık ve Halil Paşazade mir Mustafa zide mecdehuma zikri ati tüccar taifesi ve maktul veresesi gelüb muma-ileyhümanın iştiraken ber-vech-i malikane **ba-berat-ı ali** uhdellerinde olan Rum kal'a ve tevabii mukataası karyeleri mahsulatına ve reayasına bir dürlü müdahale ve te'addi olunmak icab etmez iken mir-i mirandan hala Ayıntabda sakin Battal zade Muhammed Paşa iki yüz senesinde mukata'a-i mezbur karyelerine asakir-i vafire ba-defter-i müfredat ta'şir ve der-anbar olunmuş malum kile öşr mahsulünü fuzuli ve tegallüben zabt ve Ayıntab'a nakl ittirdiğinden gayri köy kethüdası dimekle maruf nam kimesneye bi-gayri-i hak katıl ve devavve mevaşi ahz ve Rum kal'a tüccarından malum'el esami kimesnelerin dahi emval ve eşyalarını gasben ahz ve garet ve vücuhla gadra tasaddi ahalilerinin perakende ve perişanlıklarına bais ve mal-ı mirinin kesr ve noksan tertibine badi ... olduğun ve husus-ı mezbur minval-i muharrer üzere olduğun müş'ir Rum kal'a kazası naibi Mevlana Esseyid Muhammed zide ulmehu tarafından ilam olduğun inha...” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 32/138. (Şubat 1789).

Osmanlı Devleti’nde yaşayan kadınlar, haksız bir durum ile karşılaştıklarında veya zulme uğradıkları zaman şikâyet haklarını kullanabilmekte veya bir suç işledikleri zaman mahkemeler de yargılanabilmektedirler. Bu yönüyle erkeklerden hiçbir farkları bulunmamaktadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere şikâyet eden kadın oranlarında 197 numaralı deftere kadar yükseliş gözlenirken 197 numaralı defter ile birlikte her ne kadar iniş-çıkış şeklinde dalgalanmalar olsa da genel itibarı ile düşüş görülmektedir. Şikâyet hakkını kullanan veya şikâyet edilen kadınların erkeklere nispeten daha düşük orana sahip olmalarının sebebi hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da biz bu durumun sebebini kadınların; ekonomik, sosyal, askeri ve idari alanlarda çok fazla yer almamalarına hatta neredeyse hiç bu alanlarda bulunmamış olmalarından kaynaklandığı kanısındayız. Geçmişten günümüze kadar tarihin her devrinde ve ülkelerde kadın, ev işleri ile alakadar olmak, çocuk sahibi olmak ve onunla ilgilenmek, yemek yapmak gibi birtakım faaliyetler ile eşleştirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde kadınların daha aktif rol oynadığı görülmektedir. Özellikle Selçuklular ile başlayıp Osmanlı Devleti’nde de yerini alan Bacıyan-ı Rum teşkilatı kadınların üretim zincirinin bir parçası olmasına katkı sağlamış böyle kadınların toplumsal düzen içerisindeki etkinliğini artırmıştır. İslamiyet’in kabulü ile eski Türk gelenekleri korunmaya çalışılmış fakat İran ve Bizans’ın etkisi ile kadınların toplumsal düzen içerisindeki yerleri değişmeye ve sosyal yaşantıları kısıtlanmaya başlamıştır (Karta, 2016: 143-144). Özellikle Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte kadın “mahrem bir nesne” haline dönüştürülmüş kırsal kesimde yaşayan kadınlar tarlalarda çalıştıkları için iktisadi hayatın içinde bir nebze olsalar da şehirler de yaşayan kadınların sosyal hayatı evleri ve evlerinin yer aldığı cadde ile sınırlandırılmıştır. Kadınların giyim kuşamı da dahil olmak üzere gündelik yaşamı içerisinde birçok kısıtlamayı içeren fermanlar çıkarılmıştır. Mesela kadınların çamaşır yıkama dükkanlarını işletmelerinin yasaklanması, siyah peçe takmadan sokağa çıkmalarının yasaklanması, kaymakçı dükkanına girme yasakları, sandala binme yasağı bunlara örnek olarak gösterilebilir (Dulum, 2006: 14-15). III. Selim Dönemin de ise kadın elbiseleri diken terziler, kapalı elbise dikmeleri için ihtar edilmiştir. Ev pencereleri içerisinde görülmemesi amacı ile ördürülmüş ve yine aynı amaçla yalılar ön kısımlarına duvar ile set çekilmesine kadar gidilmiştir (Acar, 2019: 404). Bu durum üzerine sosyal hayatın içerisinde pasifleştirilen kadınların, aşağıdaki tabloda erkeklere nispeten az sayıda bulunmalarının sebebini açıkladığını düşünmekteyiz. Ayrıca bu sebeplere çalışmamızın bulunduğu tarih aralığında Osmanlı Devleti’nin Rusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere ile savaş halinde olmasının etkileri de eklenebilir.

Kadınlar ve erkekler şikâyet hakkını kullandıkları zaman davalarının görülmesinde herhangi bir zaman dilimi veya mekân farklılığına gidilmediği görülmektedir. Kadınlar da erkekler gibi gereksinim duydukları zaman başvuru yapma hakkına sahiptirler. İncelemiş olduğumuz defterlerde, şikâyet eden/edilen kadınların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu görülmüştür. Şikâyet ile başlayan ve davanın dinlenerek bir karara varılması süreci kadın ve erkek için aynı şartları içermektedir. Yine yeterli kanıt ve tanık olmadığı zaman erkeklerde olduğu gibi kadınlarında yemin etme şartlarının aynı olduğu görülmüştür. Ancak kadınlar mahkemelerde Şuhudu’l hal⁶⁴ olma hakkına sahip değillerdir (Jennings, 1975: 65).

Kadınları şikâyet etmeye sevk eden sorunların başında miras problemleri ve mehr ile ilgili meydana gelen problemler yer almaktadır. Bu duruma örnek olması amacı ile Mart 1789 yılında Ümmü Gülsüm adlı kadın bizzat giderek yapmış olduğu şikâyetinde validesi Nefise’nin öldüğünü

⁶⁴ Şuhudu’l Hal, mahkemenin nizamına uygun bir şekilde çalışmasında etkili olup, bölgenin ileri gelenleri arasından seçilmektedir. Bu kişiler, kadının kararına karışamazlar sadece kadının taraf tutmasına mâni olurlar. Bkz. Doğan, İ. (2019). Klasik Dönem Osmanlı Mahkemeleri. *Kafdağı Dergisi*. 4(2), 207-208.

mutasarrıf olduğu Gemlik kazası Karaca Ali köyü toprağında bulunan sınırları belli bağının irs-i şer'le kendisine kaldığını ancak annesi öldüğü zaman yaşının küçük olması sebebi ile bağı babasının zapt ederek aynı kazada oturan Emir Hasan'a sattığını bildirmiştir. Kişiler duruşmaya çıkarıldığında bağın Ümmü Gülsüm'e kaldığı tespit edilerek kişinin eline hüccet verilmiş fakat verilen kararı kişilerin dinlemeyip yaptıkları zulmü direttikleri görülmüştür. Sonuç olarak karşı bir emir yok ise mahallinde şer üzerine davanın görülmesi için Gemlik naibine yönlendirilmiştir⁶⁵. Genellikle kadınların yaşamış olduğu en büyük sıkıntı miras haklarının ellerinden alınması ve rızası olmadan satışı şeklinde olmaktadır. Sadece bu örnekte değil diğer şikâyetlerde de kadının yaşının büyük ya da küçük olmasına bakılmaksızın yaşanan miras paylaşımı esnasında haklarının gasp edildiği ve hakkı şer'i mahkemede kanıtlanmış olsa dahi suçlu kişinin gasp suçunurettiği ve zorbalıkta inat ettiği görülmüştür. Şer'i kanunlar önünde her ne kadar kadının miras hakkı bulunsada bu hakkı elde etmek için genellikle şikâyet hakkını kullanarak mahkeme yoluyla almak zorunda bırakılmıştır. Özellikle bir ailenin birden fazla üyesine kalan miras paylaşımında genellikle kadınların miras paylarının diğer varisler tarafından rahatlıkla gasp edildiği görülmektedir⁶⁶.

Miras hakkında görülen sorunlar mehir konusunda da aynı şekilde devam etmiştir. Bu duruma Temmuz 1789 yılında Bergos kazasına bağlı Karşorah? Sağır köyünde oturan Fatma'nın yapmış olduğu şikâyet örnek olarak gösterilebilir. Fatma yaptığı şikâyet müracatında aynı köyde oturan eşi ile aralarında bir bağın kalmadığını söylemesi üzerine eşi Tombul oğlu Mustafa'nın kendisine ait olan mehr-i muaccesini ve belli miktardaki eşyasını zapt ettiğini bildirmiştir⁶⁷.

Bunun yanı sıra mal, eşya ve hayvan gaspı, ev basma, alacak-verecek, yalan beyan, adam öldürme, tecavüz, kız kaçırma, taşınmaz mülklerin zaptı gibi konular yer almaktadır. İncelemiş olduğumuz defterlerde şikâyet hakkını kullanan kadınların yanı sıra her ne kadar sayısı az olsa da şikâyet edilen kadınlar da bulunmaktadır. Kadınlar, miras, alacak-verecek, bağ, bahçe ve araziye müdahale, yalan beyan, vasilik, vakıf vs. konularda şikâyete konu oldukları görülmüştür. Bu duruma örnek olması için Doran kazası sakinlerinden Rukiye adlı kadın giderek babasından kendisine kalan mirasa yaşı küçük olması sebebi ile annesinin el koyduğunu ve vermediğine dair yaptığı şikâyeti ...⁶⁸, Erhun kazasına bağlı Çağa Nahiyesi Dürgülü? Köyü sakinlerinden Alemdar Hüseyin 20 yıldır tasarrufunda olan yerlere Hatice ve Havva adındaki kadının müdahale ve zapt ettiklerini dair şikâyeti...⁶⁹, Hasan adlı kişi giderek Arhos kasabası toprağında tapulu ve temessüklü tasarrufunda olan 4 parça tarlalarını 4 dönüm bağ ve 200 adet koyununa Arhos kasabası sakinlerinden Fatma adlı kadının ölen babanın zimmetinde mirastan alacağım vardır diyerek zapt ettiğini bildirmesine dair yaptığı şikâyet...⁷⁰ örnek gösterilebilir ve bu örneklerin sayısı artırılabilir.

Yukarıda bahsedildiği üzere şikâyet eden/edilen kadınların oranlarının erkeklerin oranlarından az olduğuna değinilmişti. Ayrıca incelenen şikâyetlerde şikâyet eden/edilen kadınların şikâyet konularının da belirli bir sınır dahilinde gerçekleştiği ve bunun genellikle aile hukuku ve tarım ile ilgili alanlar dahilinde olduğu tespit edilmiştir.

⁶⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 68/289. (Mart 1789).

⁶⁶ Bu konu ile ilgili Aralık 1788 yılında Silivri Nahiyesinde oturan Fatma giderek babasından kendisine bir ev ve samanhaneye kaldığını belirtmiştir. Ayrıca Fatma bu mülkleri kendisi ile birlikte kardeşinin iki oğlunun ortak olarak kullandığını fakat kardeşi oğullarının kendisine ait olan hisseyi Osman Usta'ya sattığını ve hakkını istediğinde ise vermediklerini bildirmiştir. Bknz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 3/9. (Aralık 1788).

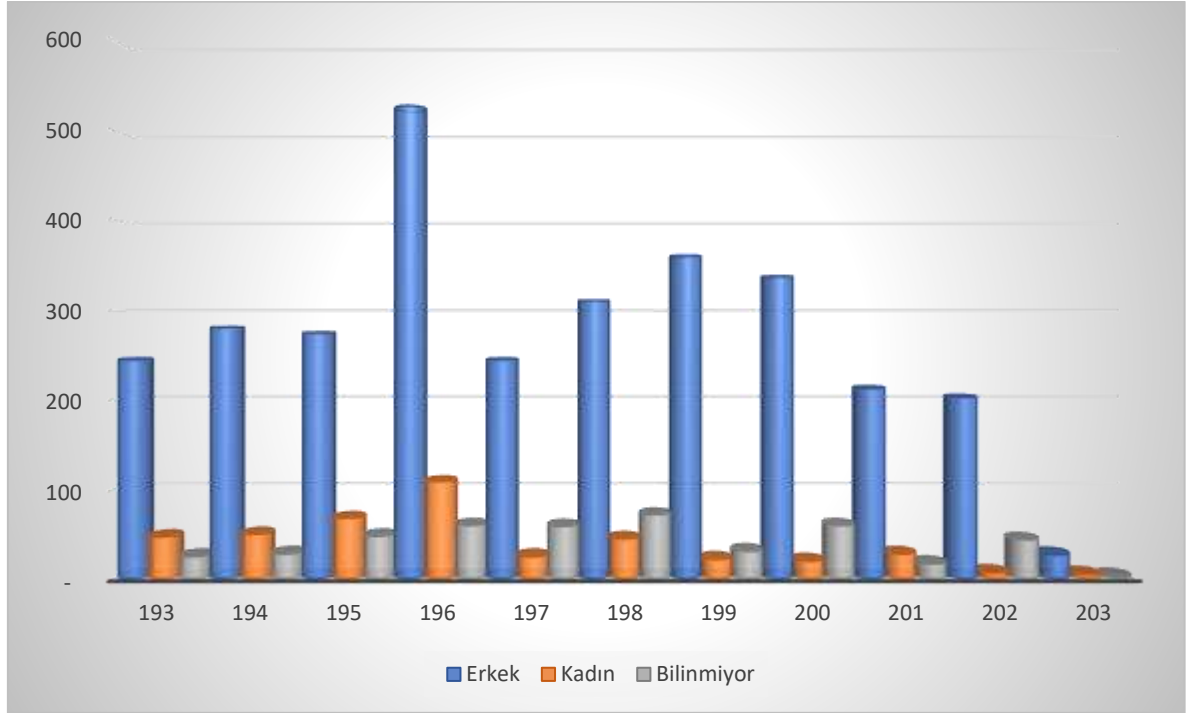
⁶⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 9/37. (Temmuz 1789).

⁶⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 62/247. (Ağustos 1791).

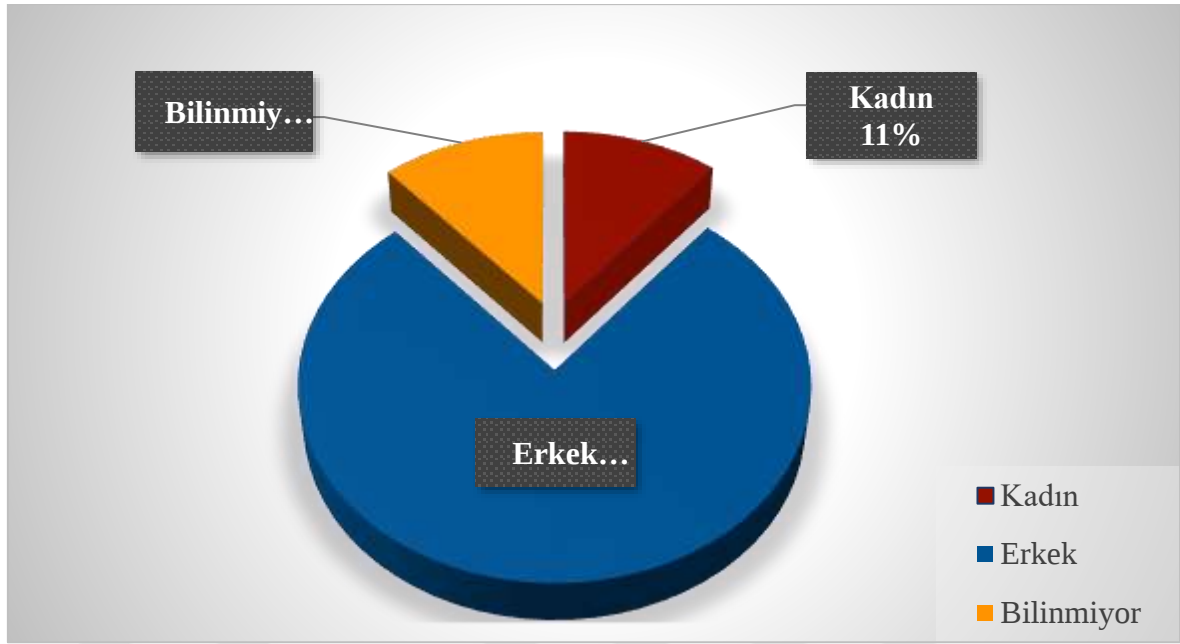
⁶⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 146/636. (Haziran 1789).

⁷⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201.154/419. (Eylül 1802).

Erkeklerin, şikâyet mekanizması çerçevesindeki rolü daha etkin ve yoğun bir şekilde görülmektedir. Bunu yapmış olduğumuz tablodaki oranlarla da karşılaştırabiliriz. Erkekleri, şikâyet hakkını kullanmaya sevk eden sorunların başında miras, ev basma, mal, eşya ve hayvan gaspı, alacak-verecek, borç, alış-satış, darp, yaralama, adam öldürme, tecavüz, kişileri haksız yere haps etme, zincirleme, has, zeamet ve tımar yerlerine müdahale, vergi, vakıf, yaylak-kışlak sorunu, göreve müdahale vs. gibi sorunlar gelmektedir. Şikâyet eden ve edilen erkeklerin yaşadıkları sorunlar aynı çizgide görülmüştür. Şikâyet eden kişilerin kadın-erkek oranların defterlere göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 12, Grafik 13)

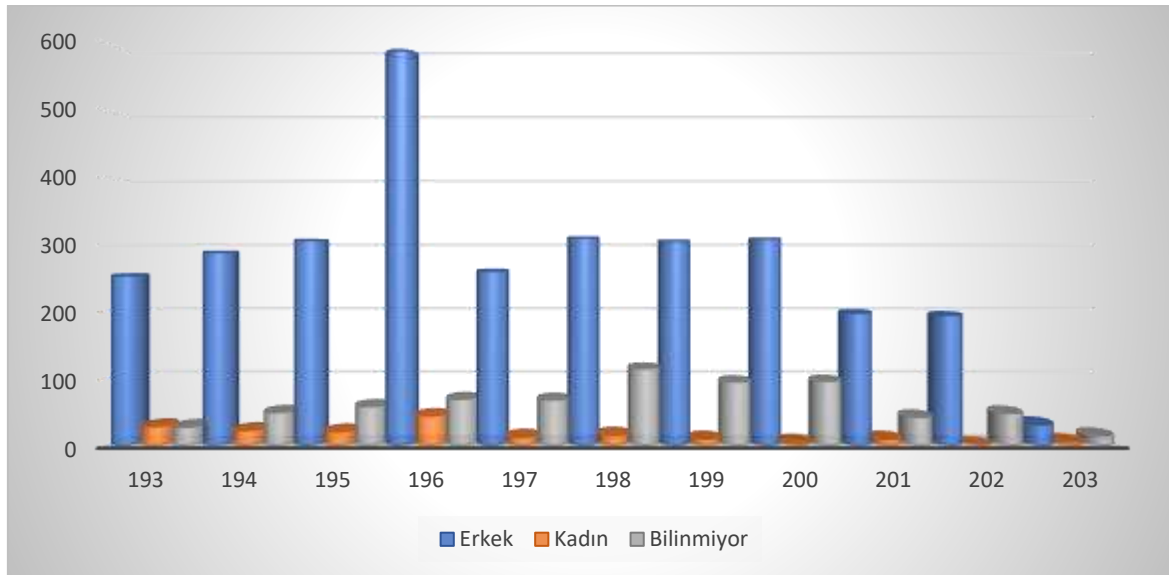

Grafik 12. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları

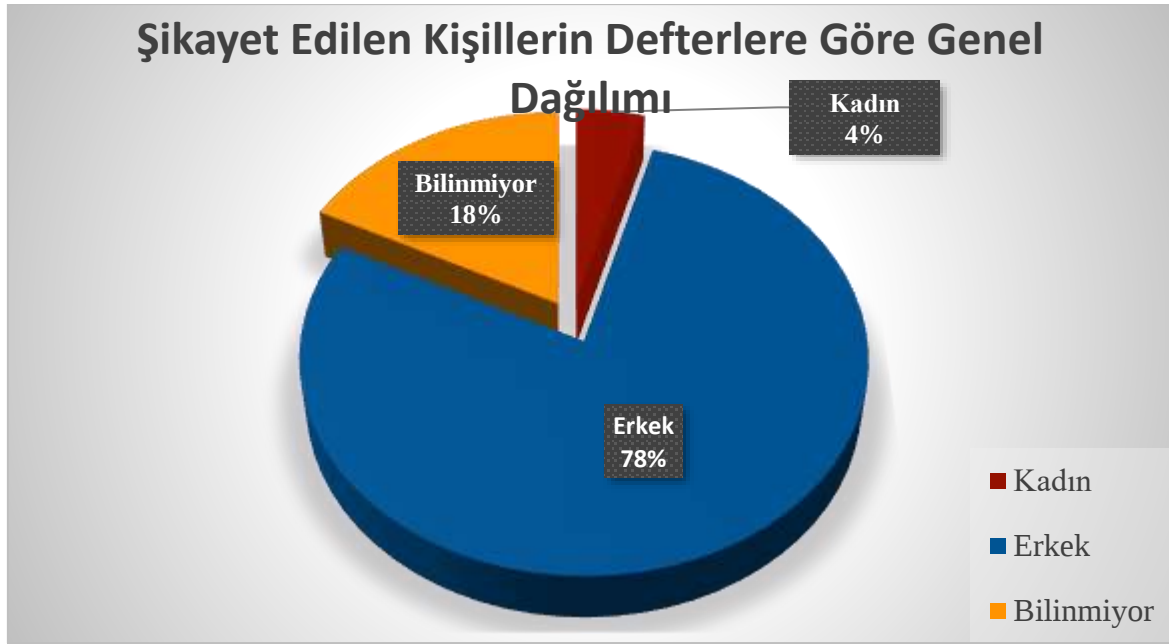

Grafik 13. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Eden Kişilerin Defterlere Dağılımı

İncelenen 4.183 şikâyet kaydında bireylerin %78'i erkek, %11'i kadın ve %11'i de bilinmiyor olarak tespit edilmiştir. Kayıtlara göre şikâyet müracaatında bulunan erkeklerin oranının kadınlara ve bilinmiyor olarak adlandırılan gruba oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Şikâyet edilen kişilerin kadın-erkek oranların defterlere göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 14, Grafik 15)

Grafik 14. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları

Grafik 15. Cinsiyetlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları

İncelenen on bir defterin toplamında şikâyet edilen kişilerin %78'i erkek, %4'ü kadın ve %18'i ise bilinmiyor olarak tespit edilmiştir. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere şikâyet edilen erkeklerin oranının diğerlerinden daha fazla olduğu görülmektedir.

2.2.6. Dini Faktörler (Müslüman- Gayrimüslim)

Şikâyet eden kişilerin dini inanışlarının farklı olması, bireyin şikâyet etme eylemi ile başlayıp davanın sonuçlanmasına kadar devam eden sürecin hiçbir aşamasında Müslüman ile gayrimüslim arasında farklılık göstermemektedir. İncelemiş olduğumuz atık şikâyet defterlerinde kayıtlara geçen kişilerin dini inançları Müslüman ve gayrimüslim olarak kategorize edildi. Bunların dışında reaya, ahali, isimleri belli eşkıyalar gibi bir grubu ifade eden ancak adı, cinsiyeti belli olmayan kişiler de bilinmiyor tabiri ile ifade edilmiştir. İncelenen kayıtlarda müracaat eden veya şikâyet edilen kişi sayısının bazen bir bazen ise birden fazla olduğu görülmüştür. Birden fazla olduğu görülen kayıtlarda her biri tek tek değerlendirilmeye alınmış olduğundan dolayı bazı defterlerin hüküm sayısı ile tablolardaki oran sayıları birbirine eşit olmayabilir. Durumun tam manası ile anlaşılması için Ağustos 1801 yılına ait bir şikâyet kaydında; İbrahim adlı kişinin Ordu-yu Hümâyûna giderek kendi halinde olduğu halde Mansure kazasına bağlı Nakite? Köyü sakinlerinden Esseyyit El-Hac Hasan diye bilinen kişinin 1211 yılında 800 riyalini, 1212 yılında 900 riyalini ve 1213 yılında ise 1600 riyalini toplamda 3300 riyalini ve bir adet kısırağını zorla aldığını ayrıca bununla yetinmeyerek evini basıp mal ve eşyasını yağmalayarak zulüm ettiği bilgisini verdiği görülmüştür⁷¹. Yapılan bu müracaata baktığımızda şikâyet eden ve şikâyet edilen kişilerin tek kişi olduğu görülmektedir. Ancak yine aynı tarihte yapılan bir diğer şikâyet kaydında ise Kahire-i Mısır nahiyyelerinden Menufiye nahiyyesine bağlı Hanor? Köyü ahalipleri ile köyün imamı olan sülehadan Şeyh Mehmet üzerlerine düşen vergileri vergi tahsildarına verdiklerini ancak köyleri zabıtının verilen vergiye kanaat etmeyerek her sene 10

⁷¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 19/69. (Ağustos 1801).

kantar revgan-ı sade, 100 zer-i mahbub altını ve 100 riyal akçe talep ederek zulümde bulunduğunu arzuhal ile bildirmişlerdir⁷². Bu örnekten de anlaşıldığı üzere şikâyet eden kişilerin sayısının birden fazla olduğu görülmektedir.

Şikâyet edilen kişilerin sayısının da birden fazla olduğu kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Ocak 1800 yılında Çermik sakinlerinden saadat-ı kiramdan Esseyyit Ali ve Esseyyit Veysi adlı kişilerin giderek yaptıkları şikâyet müracaatlarında; soylarının seyyitlerden olduğunu ispat ettiklerini ve ellerinde bu konu ile alakalı İstanbul kadısının verdiği hüccet ve temessükün olduğunu bildirmişlerdir. Ellerindeki bu belgeler doğrultusunda üzerlerine düşen vergileri vergi tahsildarına ödediklerini ve bu sebeple zulüm edilmemeleri gerekirken Çermik kasabası ahalileri tarafından ziyade vergi talebi ve ehl-i örf taifesi tarafından ise tekalif-i şakka talebi ile zulme uğradıklarını bildirip şikâyetle bulunmuşlardır⁷³. İncelemiş olduğumuz bu şikâyet örneğinde ise şikâyet eden/edilen tarafların birden fazla kişiden meydana geldiğini görmekteyiz. Bu şekildeki örnekler çoğaltılabilir nitelikte olup verilen örneklerdeki kişilerin dini seçimleri hakkındaki bilgilere, kişilerin isimlerinden yola çıkılarak veya müslüman raiyyet/ zımmi raiyyet şeklinde kullanılan tabirler neticesinde ulaşılmaktadır. Ayrıca bazen bir grubu veya topluluğu ifade eden ahali veya reaya gibi genel kavramların tek başına kullanılması sebebi ile bireylerin dini inançları hakkında bilgi verilmediği tespit edildi. Bu kayıtlar ise bilinmiyor olarak adlandırılan kısma dahil edilmiştir. Şikâyet kayıtlarında Müslümanlar; Karahisar-ı Sahip naibi Esseyyid Ali⁷⁴..., Lefkoşe sakinlerinden Ayşe⁷⁵..., ... silahlarını ehl-i islama değeriyle satmalarına dair⁷⁶... vs. ifadeler ile yer almaktadır. Gayrimüslimler, şikâyet kayıtlarında; Habbaz (ekmekçi) taifesinden 5 nefer zımmiler⁷⁷..., Vartan adlı zımmi⁷⁸..., ...zımmi raiyyet⁷⁹..., ... Sarnuci? Nam nasraniye⁸⁰... vb. şeklinde yer almaktadır. Son olarak bilinmiyor olarak sınıflandırılan kayıtlar ise Keskin kazası Küker nahiyesine bağlı Kuru köyü ahali⁸¹..., Kuş adası kazasının ahali ve reayaları⁸²... vs. gibi ifadeler ile belirtilmiştir.

Şikâyet kayıtları doğrultusunda şikâyet eden bireylerin dini inançlarına göre dağılımı hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Grafik 16, Grafik 17)

⁷² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 20/71. (Ağustos 1801).

⁷³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 5/21. (Ocak 1800).

⁷⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 35/152. (Şubat 1789).

⁷⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 39/166. (Şubat 1789).

⁷⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 110/466. (Eylül 1789).

⁷⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 22/76. (Ocak 1790).

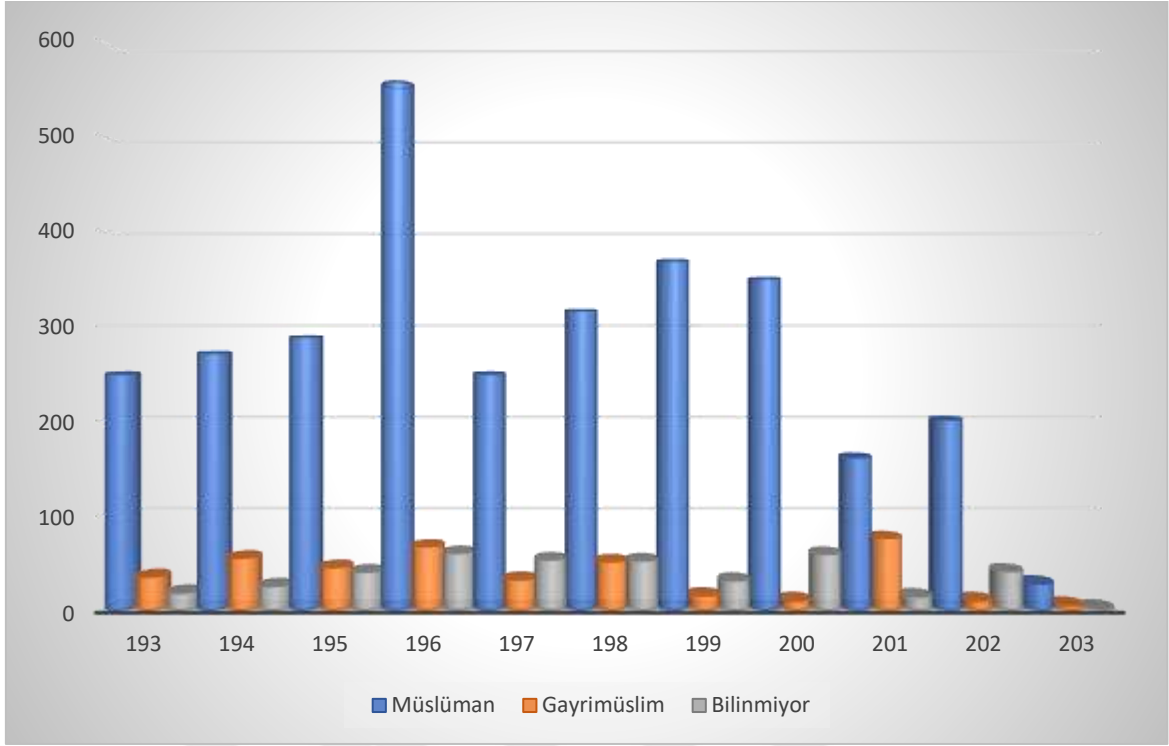
⁷⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 105/339. (Nisan 1790).

⁷⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 20/57. (Kasım 1799).

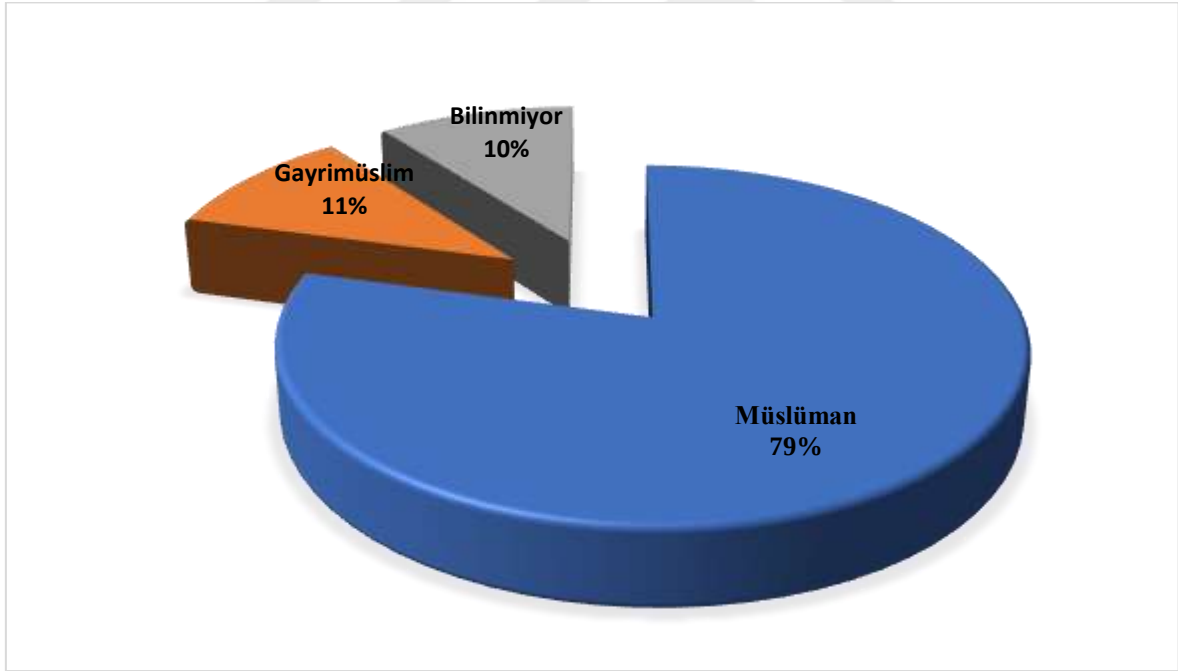
⁸⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 98/420. (Eylül 1789).

⁸¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 126/527. (Eylül 1789).

⁸² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 135/560. (Ekim 1789).

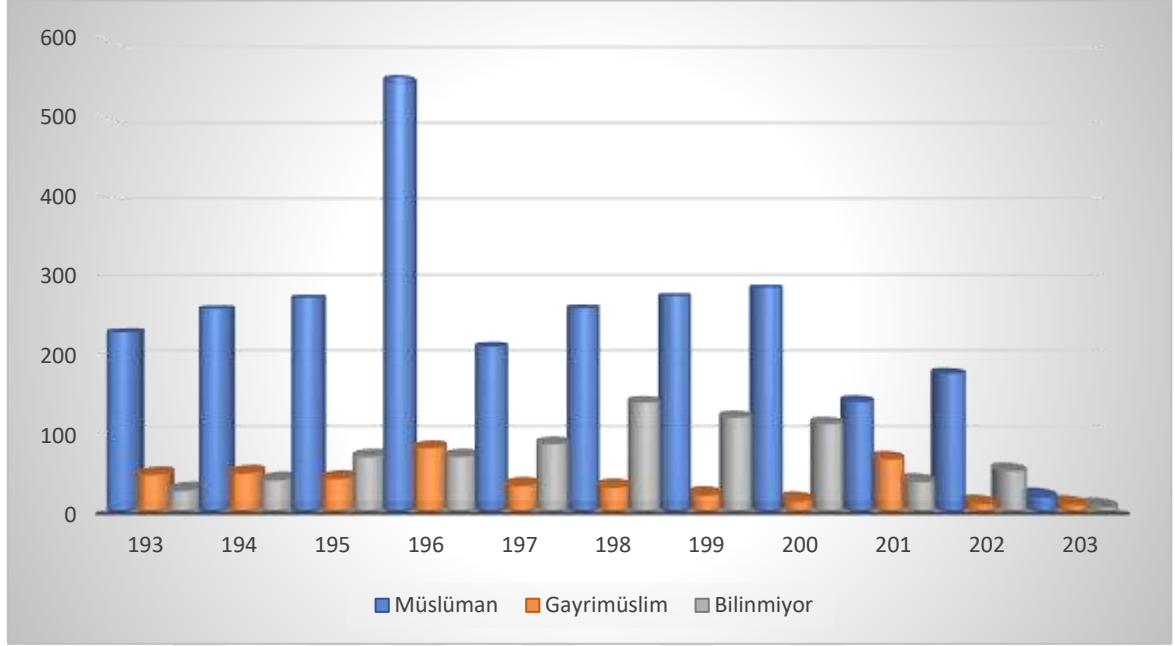
Grafik 16. Dini İnançlara Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları

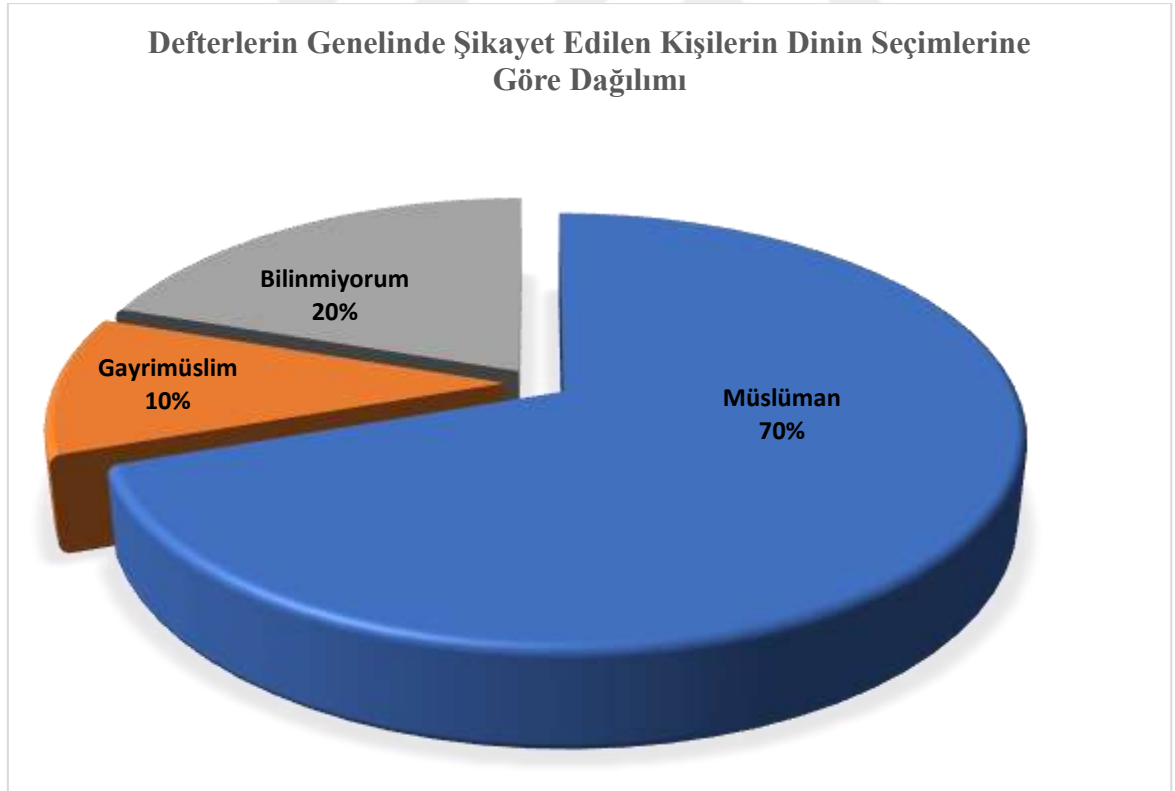
Grafik 17. Defterlerin Genelinde Dini İnançlara Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları

İncelemiş olduğumuz atık şikâyet defterlerinin kayıtları doğrultusunda şikâyet eden kişilerin defterdeki dağılımını gösteren yukardaki tabloya göre Müslümanların, şikâyet sistemini gayrimüslimlere veya bilinmiyor olarak sınıflandırdığımız gruba nazaran daha yoğun bir şekilde kullandığı görülmektedir. İncelenen atık şikâyet defterlerinin genel toplamında şikâyet hakkını kullanan kişilerin %79'ünün Müslüman, %11'unun Gayrimüslim ve %10'unun ise bilinmiyor olduğu

tespit edilmiştir. Şikâyet kayıtları doğrultusunda şikâyet edilen bireylerin dini inançlarına göre dağılımı hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Grafik 18, Grafik 19)

Grafik 18. Dini Seçimlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları

Grafik 19. Dini Seçimlerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Defterlere Dağılımı

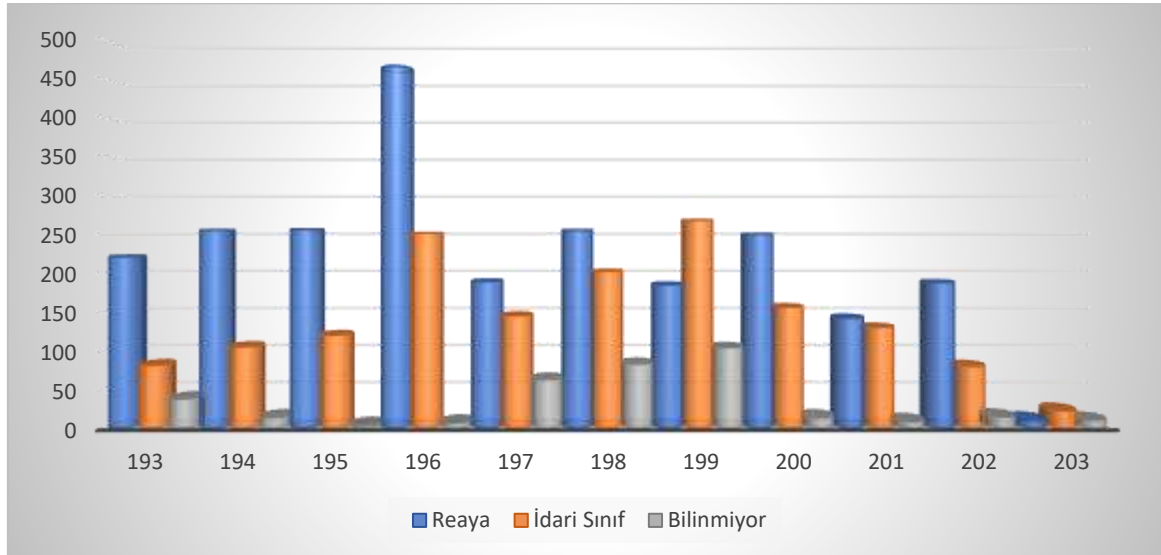
Şikâyet edilen kişilerin dini dağılımı ise defterlerin toplamında %70 Müslüman, %10 Gayrimüslim ve %20 bilinmiyor şeklinde tespit edilmiştir. Tabloya göre şikâyet edilen Müslüman oranının, gayrimüslim ve bilinmiyor kategorilerine oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

2.2.7. Statü (Reaya- İdari Sınıf)

Osmanlı Devleti'nde toplum, dini seçimine bakılmaksızın askeri sınıf-reaya olmak üzere iki sınıfa tabi tutulmuş olup kimi zaman kul-yöneticiler veya yöneten-yönetilen şeklinde de adlandırıldığı görülmüştür (İnalçık, 2003: 74; Mardin, 2007: 107; Akyılmaz, 2004: 222). Askeri sınıf veya yöneticiler olarak adlandırılan sınıf; saray mensubu, ilmiye, seyfiye ve kalemiye olarak dört sınıfa ayrılmıştır. Saray mensupları kategorisinde, padişah başta olmak üzere padişahın ailesi, padişah hocaları, hekim başılar, cerrah başılar, Kehhal Baş, Müneccim Baş ve İmam baş gibi saray memurları, özengi ve rikab ağaları ve diğer görevli kişiler bulunmaktadır⁸³. İlmiye sınıfı ise müderris, kadı, kazaskerler, nakibü'l-eşraf, müftü vs. gibi görevlilerden meydana gelmektedir⁸⁴. Seyfiye sınıfı orduya bağlı kişilerden meydana gelmekte olup kalemiye sınıfında ise katipler bulunmaktadır. Askeri sınıf haricinde olan ve vergi verme yükümlülüğü taşıyan Müslüman-Gayrimüslim, kentli-şehirli, yerleşik-konar göçer gibi kimselere de reaya adı verilmiştir (Çeken, 2013: 9).

Şikâyet kayıtlarında şikâyet eden veya edilen kişiler, statülerine göre reaya ve idari sınıf olarak tasnif edilmiştir. Çalışmamızda idari sınıf olarak nitelendirdiğimiz grupta kadı, naib, voyvoda, ayan, derebeylik iddiasında olan kişiler, müteveli, sipahi, yeniçeri, zabıt, mütesellim, mutasarrıf, zaim, subaşı, kocabaşı, imam, hatip vs. yöneticiler yer almaktadır. Reaya tabiri altında Müslüman, Gayrimüslim kişiler, bir köy, kasaba veya kaza ahalisi, konar göçer taifeleri, aşiret üyeleri vs. gibi fertler bulunmaktadır. Bunun dışında mesleki durumu hakkında bilgi verilmeyen kayıtlarda kişiler bilinmiyor adı altında toplanmıştır.

Şikâyet eden kişilerin statülerine göre defterlerdeki dağılımı hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Grafik 20)

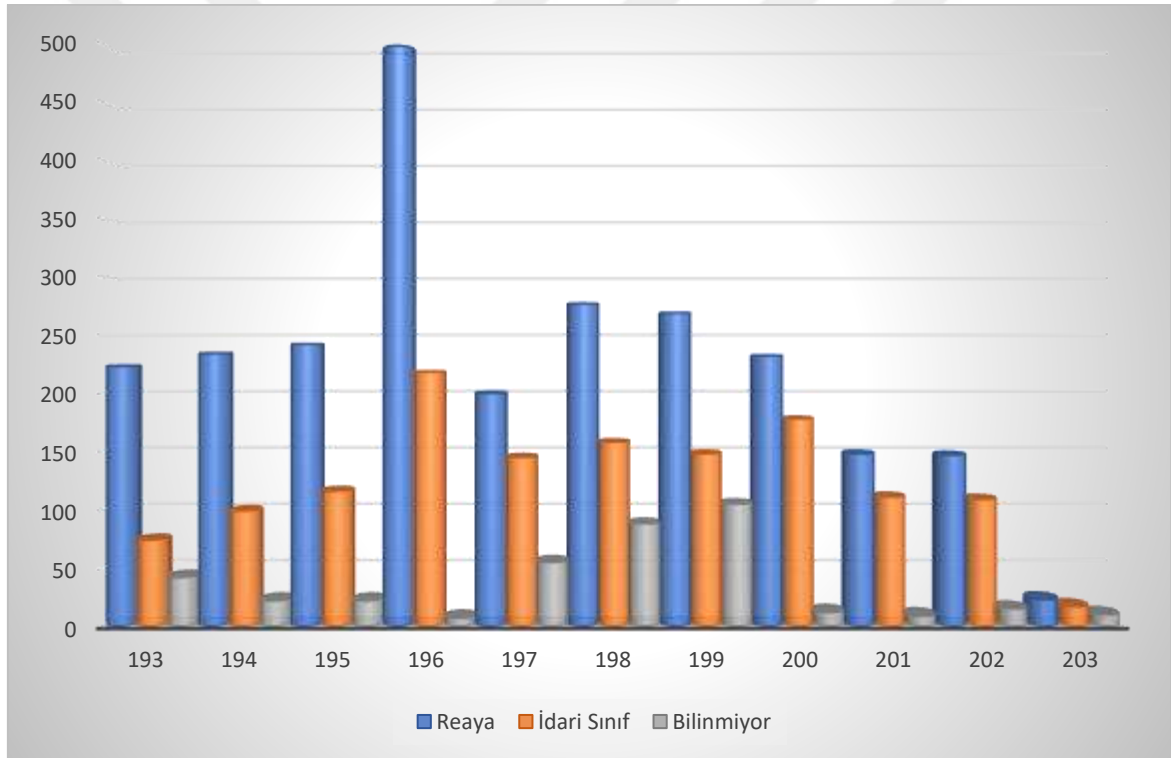
Grafik 20. Statülerine Göre Şikâyet Eden Kişilerin Oranları

⁸³ Saray mensupları hakkında geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (2014c). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 97-159, 327-339, 347-359, 361-445.

⁸⁴ İlmiye sınıfı hakkında bilgi almak için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (2014b). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 55-181.

İncelenen atik şikâyet defterleri kayıtlarına göre müracaat eden kişilerin %56'sı reaya, %36'sı idari sınıf ve %8'de bilinmiyor kategorisinde yer almaktadır. Burada bilinmiyor olarak sınıflandırdığımız kısım genellikle kişiler şikâyet içermeyen kayıtlardan meydana gelmektedir. Tabloya göre müracaat edenlerin yoğunlukla reaya sınıfından olduğu görülmektedir. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, yapmış olduğu tez çalışmasında şikâyet hakkını kullanan kişilerin yoğunlukla idari sınıftan olduğunu ve bunun sebebinin ise reayanın kendi arasında yaşadığı problemleri divana yansıtmadan mahalli görevliler vasıtası ile çözmüş olabileceğini ifade etmiştir (Gümrükçüoğlu, 2010: 107-108). Ancak çalışmamızda bu durumun tam aksine reayanın, idari sınıfa oranla daha fazla müracaat da bulunduğu görülmüştür. Bunun sebepleri arasında ise taşradaki şikâyet sisteminin reaya olumlu sonuç vermediği ve bu sebeple divana yapılan şikâyet oranının artmış olabileceği düşüncesi veya taşrada mağdur olarak şikâyet eden kişilerin yoğunlukla reaya sınıfından olabileceği düşüncesi yer almaktadır.

Şikâyet edilen kişilerin statülerine göre defterlerdeki dağılımı hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Grafik 21)

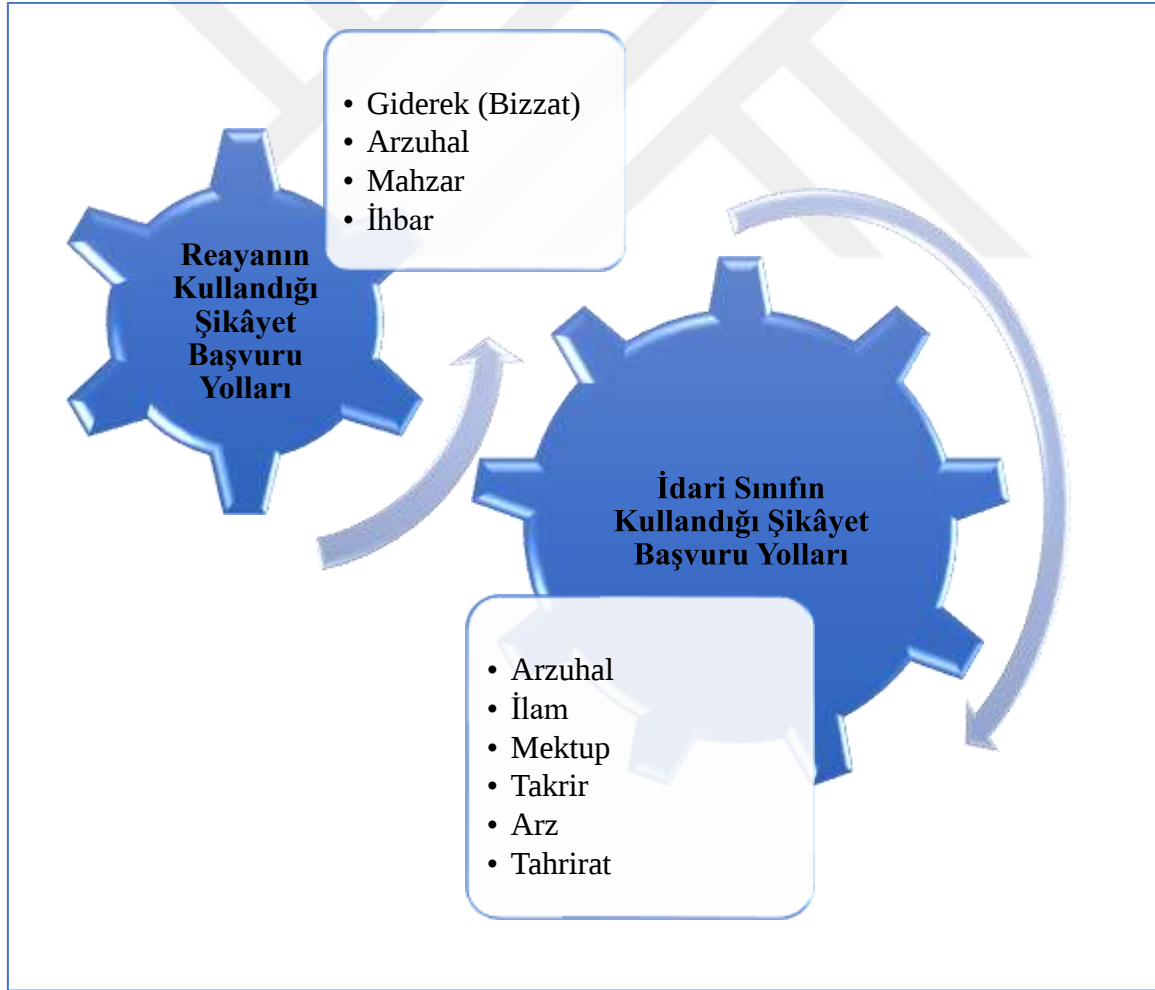
Grafik 21. Statülerine Göre Şikâyet Edilen Kişilerin Oranları

Şikâyet edilen kişiler hakkındaki kayıtlar incelendiğinde %59'unun reaya, %32'sinin idari sınıf ve %9'unun ise bilinmiyor kısmında yer aldığı görülmektedir. Bu oranlar doğrultusunda şikâyet edilen kişilerinde reayalar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. İncelemiş olduğumuz kayıtlara göre şikâyet eden ve edilen kişilerin reayalar üzerinde yoğunlaşmış olması toplumsal düzeninin büyük oranda bozulduğunu göstermektedir. Halkın birbirine yapmış olduğu zulmün ölçüsünün bu kadar artmış olması merkezi otoritenin taşrada etkisini yitirdiğini ve taşradaki mahalli görevlilerinde bulundukları yerlerde nizamı sağlayamadıklarını göstermektedir. Ayrıca divana yansıyan şikâyetlerin çoğunluğunun halkın şikâyetinin olması taşra şikâyet mekanizmasına duyulan güvenin

azaldığını, mahalli görevlilerin gerekli tedbirleri sağlayamadığını, yerel mahkemelerdeki dava sonuçlarına itimat edilmediği ya da bireylerin sorunlarına çözüm üretmediğini veyahut dava sonuçlarının yerinde tatbik edilemediğini göstermektedir.

2.2.8. Şikâyet Başvuru Yolları

Osmanlı Devleti'nde her sınıftan insanın şikâyet hakkını kullanma ve kişiyi dava etme hakkı bulunmaktadır. Bireysel veya bir grup halinde şikâyet hakkını kullanacak olan kişi veya kişiler bulundukları yerdeki yargılama kurumlarını (kadı, sancakbeyi divanı, beylerbeyi divanı vs.) seçebildikleri gibi merkezde bulunan kurumlara da (Dîvân-ı Hümâyûn, vezir divanı, ikinci divanı, cuma divanı vs.) başvuru yapabilmektedir (Tuğluca, 2012: 109). Haksız bir fiile veya zulme maruz kalan kişilerin, durumlarını anlatarak haklarını savunabilmeleri için verilen şikâyet etme hakkının, birden fazla kurum veya kuruluşa dağıtılmasının altındaki temel prensip kolay ulaşılabilir bir yapının olması düşüncesi ve idarecilerin zulüm, ihmalkarlık, taraf tutma ve gevşekliklerinin önüne geçilebilmesi isteğidir. Bu yapının birden fazla mercie bölünerek meydana getirilmesi başvuru çeşitliliğinin sağlanması hususunda da etkili olmuştur. Böylece bireyler şikâyet etmek istediklerinde hal ve durumlarına, bulundukları coğrafyaya, ulaşım şartları ve emniyetleri doğrultusunda birden fazla şikâyet mercii ve bu mercilere birden fazla başvuru şekli bulunmaktadır.

Grafik 22. Şikâyet Başvuru Yollarının Reaya ve İdari Sınıfın Kullanımına Göre Dağılımı

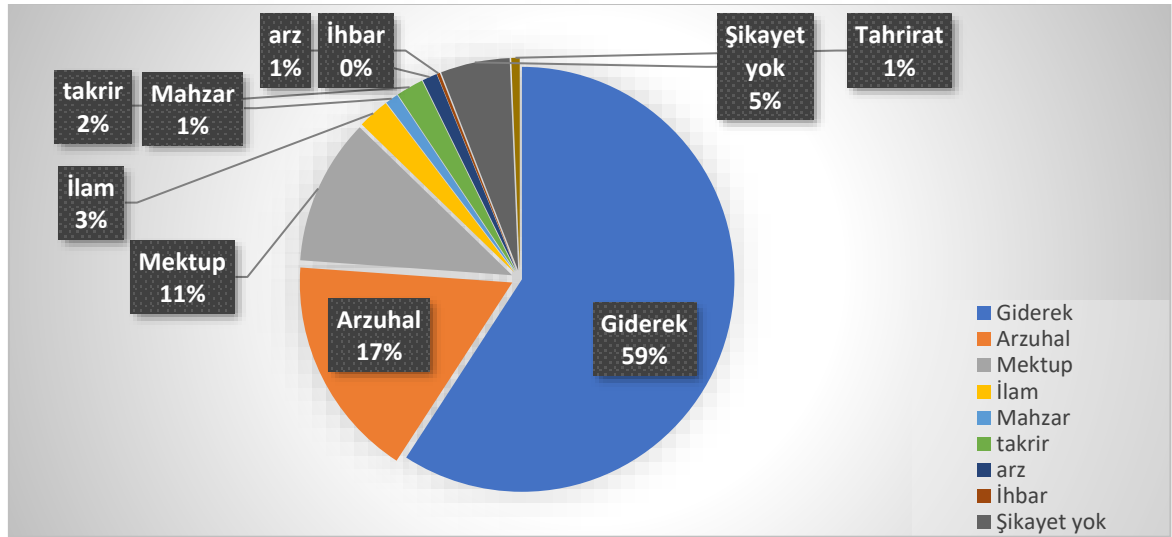
İncelenen atik şikâyet defterlerindeki şikâyet başvuru yollarının defterlere dağılımı hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Tablo 4)

Tablo 4. Şikâyet Başvuru Yollarının Atik Şikâyet Defterlere Göre Dağılımı

Şikâyet Etme Yolları	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	Toplam
Giderek	226	292	274	506	349	278	301	329	145	155	10	2865
Arzuhal	66	44	90	156	108	98	38	69	37	97	18	821
Mektup	35	10	15	18	10	15	21	4	11	3	1	143
İlam	3	2	5	14	23	19	10	10	22	*7	1	116
Mahzar	-	1	6	11	7	7	6	2	7	1	-	48
Takrir	-	-	1	9	17	8	20	3	38	2	3	101
Arz	16	-	-	6	6	8	6	2	6	-	5	51
İhbar	-	1	1	-	3	2	1	1	1	1	-	11
Şikâyet yok	5	-	-	-	47	83	77	6	9	15	13	255
Tahrirat	1	-	1	2	7	5	5	4	3	2	1	31

Tabloya baktığımızda şikâyet eden kişilerin başvuru yolları içerisinde en çok giderek başvuru hakkını kullandıklarını ikinci sırada ise arzuhal ile başvuru haklarını kullandıkları görülmektedir. Bunların dışında mütesellim, kocabaşı, voyvoda gibi görevli atamaları ve görevden azillerini içeren kayıtlar, yol izni, zeamet ve tımar tevcihi yapılan kişilerin haklarına müdahale edilmeden mahsul ve vergilerini toplamak için emir isteklerine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlar, şikâyet yok başlığı altında bir araya getirilmiş olup incelenen defterlerin %5'i bu kayıtlardan meydana gelmektedir.

Şikâyet müracaat yollarının atik şikâyet defterlerine göre yüzdelik dağılımı hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Grafik 23)

Grafik 23. Şikâyet Başvuru Yollarının Atik Şikâyet Defterlere Göre Yüzdelik Dağılımı

Grafikte görüldüğü üzere şikâyet etme hakkını kullanan kişilerin %59'u giderek şikâyet etme yolunu, %17'si arzuhal, %11'i mektup, %3'ü ilam, %2'si takrir, %1'i mahzar, %1'i arz ve %1'i tahrirat ile şikâyet etme yolunu tercih etmiştir. Bu durum üzerine şikâyet başvuru yolları içerisinde en çok bireylerin giderek şikâyet etme yolunu kullandıkları görülmektedir.

2.2.8.1. Giderek Yapılan Şikâyet Müracaatları

Reayanın kullandığı şikâyet başvuru yollarının başında yer alan ve bireysel başvuruda en çok tercih edilen “*gelüb, varub*” yani bizzat kişinin giderek yapmış olduğu başvuru şekli bulunmaktadır. Giderek yapılan şikâyet başvurularında bireylerin bu başvuru şeklini “ Ordu-yu Hümâyûna, rikâb-ı hümâyuna, dîvân-ı hümâyuna, meştay-ı hümâyuna veya meclis-i şer’e giderek” şeklinde kullandıkları görülmüştür. Şikâyet kayıtlarında bizzat yapılan şikâyetlere örnek olarak; Koçi Taifesinden Şeyh Bezenli Aşiretinden Abdullah zide şerefhuma gelüb⁸⁵..., Müderrisîn-i kiramdan Osman zide ulmehu Rikab-ı hümâyunuma gelüb⁸⁶..., Mekkevi Hasan zide kadrehu Ordu-yu Hümâyûnuma gelüb⁸⁷..., ... Uzunca kazasında sakın bil-cümle dergâh-ı muallam yeniçerileri neferatı meclis-i şer’e varub⁸⁸... şeklindeki hükümler gösterilebilir. İncelenen şikâyet defterleri kayıtlarının %59’unun giderek yapılan şikâyet kayıtlarını kapsadığı tespit edilmiştir.

2.2.8.2. Arzuhal Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

Diğer bir başvuru şekli olan arzuhal ise bireylerin talep ve şikâyetlerini şikâyet makamlarına dilekçe ile sunma yoludur (İpşirli, 1991: 447). Arzuhal ile başvuru yolunda da reayanın statüsüne, cinsiyetine ve dini seçimine bakılmamaktaydı. Bu başvuru yöntemini Osmanlı Devleti’nde yaşayan elçi ve konsolos gibi yabancı devlet görevlilerinin de kullandığı görülmüştür (Öztürk, 2018: 215). Arzuhal tabiri, “ruk’a, rika veya mahzar adı ile de kaynaklarda yer almaktadır. Bu başvuru şekli devletin ilk dönemlerinden beri kullanılmakta olup Koçi risalesinde arzuhallerin toplanış şekli ve şikâyetlerin dinlenme usulü hakkında hususi bir başlık açılmıştır⁸⁹. Arzuhallerin yazımı arzuhalci adı verilen kişiler tarafından yapılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde okuma-yazma bilen kişilerin az olması sebebi ile dilekçe ile şikâyet etmek isteyen kişiler bu meslek gurubu vasıtası ile işlerini görmektedirler. Arzuhalcilik mesleği çok karlı olması sebebi ile II. Ahmet döneminde birtakım kanunlar ile belli bir nizama dahil edilmiştir. Bu meslek gurubu esnaflardan sayılmış ve başlarında Arzuhalcibaşı bulunmuştur (Tanyer, 2004: 271). Arzuhalci olmak isteyen kişilerde aranan özellikleri Ahmet Refik Altınay, Dîvân-ı Hümâyun’dan çıkan resmi bir yazıyı, çalışmasında anlatarak bu konuya açıklık getirmiştir. “*Arzuhalci taifesi kadim (eski) den beru Arzuhalcibaşı ve Dîvân-ı Hümâyun çavuşları ocağı zabitanından çavuşlar emini ve katibi marifetiyle müstakim (doğru) arzuhal tahririne (yazımına) kadir hoşnûvis (güzel yazan) ve ehl-i ırz (namuslu) ve şer’i şerife ve kanun-ı münife ve kaideyi miriyeye vakıf (yüce yasalar ve devletin kurallarına vakıf) mücerrebül etvar (denenmiş durumlar) kimesneler intihab (kimseler seçip) ve Çavuşbaşı bulunanlar tarafından izinlerini havi tezkere verilerek...*” (Altınay, 1988: 50) şeklinde aktarılmıştır. Bu yazıdan arzuhalcilerin Arzuhalcibaşı ve Dîvân-ı Hümâyun çavuşları ocağı zabitanından çavuşlar emini ve kâtibi tarafından sınava tutuldukları ve kişilerin arzuhal yazım kurallarını ve devletin kanun ve kaidelerini bilen namuslu kişilerden seçildiklerini ve Çavuşbaşı tarafından verilen izin tezkere ile görevlerini icra edebilme hakkını kazandıkları belirtilmiştir. 1764 yılına kadar arzuhalcilerin izinleri olmadan dükkan açma hakları bulunmazken bu tarihten sonra bozulmalar başladığı ve bu konu

⁸⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 2/3. (Aralık 1788).

⁸⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 1/3. (Aralık 1790).

⁸⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 161/555. (Temmuz 1790).

⁸⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 94/276. (Mayıs 1791).

⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. İpşirli, M. (1991). Arzuhal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 447-448. s.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 477.

hakkında usulsüzlük yapan arzuhalcilere müsamaha gösterilmemesini içeren emirler çıktığı da görülmüştür (Altınay, 1988: 50-51).

İncelemiş olduğumuz şikâyet defterlerinde arzuhal ile şikâyet başvuru yolunu hem reaya hem de idari sınıf kullanabilmektedir. Arzuhal ile ilgili şikâyet kayıtlarına; Mustafa adlı kişi Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek⁹⁰..., Humus kasabası sakinlerinden Mültezim taifesinden El-Hac Hüseyin Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek⁹¹..., Hulumiç (Gastuni) kazasına bağlı Ratuk? Köyü sakinlerinden Rüstem ve Hüseyin ve Ali adlı kişiler ile Yano ve Yemo? Ve Yorgaki adlı zımmiler Rikab-ı hümayuna arzuhal ederek ...⁹² örnek gösterilebilir. İncelenen defterlerde şikâyet eden kişilerin %17'sinin Arzuhal ile şikâyet etme yolunu tercih ettikleri tespit edilmiştir.

2.2.8.3. Mahzar Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

İstek veya şikâyetlerin toplu olarak ve imzalı olarak resmi makamlara sunulması yoluyla yapılan başvuru çeşidine ise mahzar adı verilmektedir (İpşirli, 2003: 398). Örnek olarak; Atina kadısının der-aliyeye gönderdiği bir kıt'a ilamında ve ahalinin mahzarlarında üzerlerine düşen vergileri verdikleri halde bazı kişilerin fazla vergi talebi ve zorla tahsili etme yoluna giderek zulüm ettiklerini dair yaptıkları şikâyetleri⁹³, Tikveş kazası ahalisinin mahzarları ve naibin ilamı ile ayanlık iddiasında olan ve bir yolunu bularak Tikveş kazası çeribaşısı olan ...İsmail adındaki kişinin Arnavut eşkıyası ile birlikte olduğu ve ahalinin kendilerine zarar vereceklerinden dolayı korktuklarını ve kişilerin def edilmesini istediklerine⁹⁴ dair şikâyetleri örnek olarak gösterilebilir. İncelenen defterlerde mahzar ile şikâyet etme yolunun %1 oranda olduğu tespit edilmiştir.

2.2.8.4. İhbar Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

İhbar ile yapılan şikâyetlerde şikâyet eden kişi veya kişiler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakta olup sadece şikâyetin ihbar yoluyla gerçekleştiği ve şikâyet konusu hakkında bilgi yer almaktadır. Tırnovi kazası sakinlerinden ve Haseki Takaüdlerinden olan Turna Mustafa ve Kersel? Zade İbrahim adlı kişiler ferman ile bina ve nüzul emini olarak atanmış ancak adı geçen kişilerin emre itaat etmeyerek tayin oldukları yere gitmediklerine dair yapılan ihbar ile kişilere Kalabend cezası verildiği görülmektedir⁹⁵.

2.2.8.5. İlam Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

İlam, sözlükte “*bildirme, bildirilme ve anlatma*” (Devellioğlu, 2010: 490) anlamına gelmektedir. İlam, kadının yapmış olduğu davaların sonucunu bildirmek için kullandığı ve üzerinde imzası ile mührünü taşıyan resmi bir evraktır (Akgündüz, 2000: 72). Ancak bu kısımda ilamı, şikâyet başvuru yollarından biri olarak tanıtmaya çalışacağız. İlam kadı ve kadının olmadığı zamanlarda yerine vekil olan naib tarafından kullanılan resmi evraklardan biridir. Bu sebeple şikâyet başvuru yolları içerisinde de ilamın, kadı ve naib tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Ekim 1789 tarihli bir kayıтта, Erzincan kadısının rikab-ı hümayuna taktim ettiği ilamında ve mağdur kişilerin yetimlerinin vasisi olan Mihri adlı kadının arzuhalinde, Erzincan'da oturan Baki oğulları torunları

⁹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 17/63. (Mayıs 1800).

⁹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 40/141. (Ekim 1800).

⁹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 26/81. (Kasım 1801).

⁹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 104/488. (Mayıs 1789).

⁹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 226/704. (Şubat 1792).

⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 146/501. (Haziran 1790).

diye bilinen Sadık, Çapur? İshak ve Selacı oğlu Deli Mehmet adlı eşkıyaların Bozoğlu Hüseyin adındaki kişinin evini bastıkları, Hüseyin'i ve eşini katl ettiklerini ve 2 bakire kız kardeşi ile evde olan bütün mal ve eşyaları yağmaladıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca bu kişilerin firar ettiklerini ve kürt taifesine dayanarak türlü zulümlerde bulundukları ve şer'ın gerekli cezanın verilmesini bundan önce tahrirat ile istendiğini bildirmişlerdir. Bu konuda eski Erzincan Sekbanbaşı ilam etmiş ve ilamı doğrultusunda hareket edilmesi için bir önceki Erzurum valisi Seyit Ahmet Paşa'ya, Erzincan Kadısına, serdar ve bütün ahaliye hitaben 1203 senesi Evahir-i şabanında emir çıkmıştır. Çıkan emre rağmen kişilerin cezalarının uygulanmadığı ve bu sonuç üzerine eşkıyaların vatanların dönerek mağdurların miraslarına el koydukları bildirilmiştir. Çıkan bu sonuç üzerine önceden verilen emrin kaydının olup olmadığı Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen kuyud-ı ahkamdan kontrol edilmiş ve kaydın bulunması üzerine mübaşir marifeti ve verilen emir doğrultusunda davanın mahallinde görülerek haklarının verilmesi emri verilmiştir. 4 Mart 1790 tarihinde şikâyet kaydının üzerine düşülen derkenarda Sadık adlı kişinin yakalanarak cezasının düzenlendiği ancak kardeşi Çapur? İshak ve Mehmet'in eşkıyalık hareketinde ettikleri için muharebe esnasında kurşun ile yaralandıkları sebebi ile cezalarının daha sonra düzenleneceği ve gasp edilen mal eşya ve arazinin ölen kişinin vasilerine verildiği kaydedilmiştir⁹⁶. Örnek olarak vermiş olduğumuz belgede iki farklı yerde ilam tabiri kullanılmıştır ancak iki yerde de farklı amaca hizmet etmektedir. İlk kullanılan yerde kadı, ilamı şikâyet başvurusunda bulunmak için kullanmıştır. Ancak eski Erzincan Sekbanbaşısının ilamı kullanma amacı hakkında, şikâyet ederken alınan (fetva, ilam, hüccet, berat) evrakların önemi başlığı altında açıklanmış olup bu kısımdan faydalanabilirsiniz.

2.2.8.6. Mektup Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

Mektup ile şikâyet başvurusunda bulunan kişiler genellikle kadınlar ve naipler olmuştur. İdari görevlilerin bu yolu birden fazla sebep ile seçtikleri görülmüştür. Şubat 1802 tarihinde Livadiye kazası naibi Ali Avni'nin rikab-ı hümayuna gönderdiği mektupta Livadiye sakinlerinden bil-cümle ehl-i islamın meclis-i şer'e giderek Livadiye kazasında Müslihittin oğulları adlı hayır sahibinin yaptırmış olduğu çeşmeyi ve bu çeşmenin onarımı ve bakımı için vakfettiği bir kapılı dakik değirmeni Abdurrahman, İbrahim vesair isimleri belli kişilerin senetsiz olarak zapt ettiklerini ve bu sebeple çeşmenin harap olduğu ve suyunun kesildiğini bildirmişlerdir⁹⁷. İncelemiş olduğumuz bu şikâyet kaydında yer alan meclis-i şer, kadı mahkemesine verilen isimdir. Mektup ile yapılan bu şikâyet kaydı, kadı mahkemesine başvuran kişilerin şikâyetlerinin divana ulaşmasında bir araç görevi görmekte olup yöneticilerin kullanmış olduğu seçeneklerden birine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca mektup, devlet için önem arz eden bir beldede meydana gelen huzursuzluk ve ihtilale sebebiyet gibi durumlarda şikâyet konu olan olayların çözümü safhasında kadı ve naib dışındaki idareciler tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir. Mesela Nisan 1807 tarihinde Resmo sakinlerinden hanedan ve ehl-i ırz kendi hallerinde iken bundan önce Kandiye (Girit) adası sakinlerinden eşkıya reislerinden seksen sekiz cemaatten Halil Usta, genç bölükbaşının oğlu Halil Odabaşı, Ali'nin oğlu Mehmet'in oğlu, Sinan Beşe'nin oğlu Feyyaz vesair kişiler adamları ile Kandiye sınırında ihtilale sebep oldukları ve ahalinin huzurunu bozdukları sebebi ile yakalanarak bir daha Girit Adasına ayak basmamak üzere uzak bir yere sürgün edilmeleri emredilmiştir. Ayrıca bu durumun ocağa ilam edilmesi için yeniçeri ağası olan Hüseyin Ağa tarafından mühürlü mektup

⁹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 150/616. (Ekim 1789).

⁹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 120/339. (Şubat 1802).

verilmiş ve anlatıldığı şekilde hareket edilmesi istenmiştir⁹⁸. İncelemiş olduğumuz belgede yeniçeri ağasının söz konusu olay hakkındaki bilgilerin ocağa haber edilmesi için mühürlü mektup verilmesi, mektubun idari yapı içinde diğer bir kullanım şekline örnek teşkil etmektedir.

2.2.8.7. Takrir Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

Takrir ile şikâyet müracaatı ise yine idari sınıfın kullandığı ve yazılı olarak yapılan şikâyet yollarından bir diğeridir. Bu evrakların ilk kısımlarında şikâyet edilen kişi ve şikâyet konusu hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra emir çıkmasını istediği şey ve bunu isteyen idareci hakkında bilgi yer almaktadır. Mayıs 1790 yılında Ruscuk kazasında olan has, zeamet ve tımar köylerinden bazılarında defterde kayıtlı Müslüman ve zımmi raiyyet ve raiyyeti oğullarından bazıları önceden kadimi köylerini terk ederek Hezargrad, Tırnovi, Zıştovi vesair kaza köylerinde sakin ve mütemekkin bulunduklarını has, zeamet ve tımar köyleri mültezimleri takrir ile bildirerek yardım istediklerine dair yapılan şikâyet bu duruma örnek gösterilebilir⁹⁹.

2.2.8.8. Arz Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

Arz şeklinde yapılan şikâyetler ise devlet görevlilerinin şahit oldukları olaylar hakkında bilgi verdikleri ve şikâyetle bulundukları resmi dilekçelerdir. Devlet görevlileri bu dilekçelerde ya yapılan şikâyetler hakkında bilgi vermek amacı ile arzı kullanma yoluna gitmişlerdir ya da şikâyet etme amacı ile bu yolu seçmişlerdir. Şubat 1791 tarihinde Kopan Hanı olan Cengizay Han bervec-i malikane ile ortak olarak üzerinde olan Hashane-i Kırkkilise livasının eskiden beri serbest tasarruf edildiğini ve kimsenin müdahale etmesi gerekmeyeceği halde 1-2 seneden beri Kırkkilise kazasında sakin Behvan Mustafa adındaki kişinin ayanlık iddiası ile Kırkkilise livası mütesellim ve Hassa Silahşörlerinden El-Hac Mustafa'nın işlerine müdahale ettiği, hass-ı hümayun reayasını rahatsız ettiği ve mukataanın eksik olarak tanzim edilmesine sebep olduğunu bildirmiştir. Ayrıca kişinin bu sebeplerden dolayı yakalanarak Kavala kalesine sürgün edilmesi için emir çıkmasını arz ile talep etmiştir¹⁰⁰. İncelenen bu kayıta Cengizay Han'ın kendi mukataasında meydana gelen sorunları ve şikâyetini arz ile dile getirdiği görülmektedir. Mesela, Nisan 1800 tarihli şikâyet kaydında, Eğriboz sancağında önceden alaybeyi olan Hasan'ın firar etmesi sebebi ile Ömer adında birinin bir yolunu bularak alaybeyi olduğu ve kişinin açgözlü davranarak halktan fazlaca para tahsil edip zulümde bulunmuştur. Ahalinin bu kişiden hoşnut ve razı olmadıklarını bu sebeple Ömer'in azl edilerek yerine Livadiye nahiyesine bağlı köylerde tımar mutasarrıfı olan İbrahim veled Abdi'nin tayin edilmesi ve Ömer'in halktan zorla tahsil etmiş olduğu meblağın geri alınması için eski Miralay, Zuema, erbab-ı tımar ve çeribaşları toplu mahzar ile Eğriboz naibi ilam ile ve derya kapudanı düstur Hüseyin Paşa arz ile bildirmiş ve emir çıkmasını istemişlerdir. Yapılan şikâyetin sonunda Ömer'in görevinin iptal edilmesi ve İbrahim'e tevcih edilmesi ayrıca halktan toplanan meblağın ise mübaşir ve şer' marifeti ile eksiksiz tahsil edilmesi için emir çıkmıştır¹⁰¹. Bu şikâyet kaydına baktığımızda arz ile birlikte mahzar ve ilam gibi birden fazla şikâyet müracaat yolunun kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca şikâyetle, idarecilerin halka yapılan zulüm ve eziyeti bildirmeleri arzın ihbar etme amacı ile kullanıldığını da göstermektedir. İncelemiş olduğumuz defterlerin %1'i yani 51 şikâyet kaydının arz ile yapılan şikâyetlerden meydana geldiği tespit edilmiştir.

⁹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 17/39. (Nisan 1807).

⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 118/378. (Mayıs 1790).

¹⁰⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 50/139. (Şubat 1791).

¹⁰¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 39/123. (Nisan 1800).

2.2.8.9. Tahrirat Yoluyla Yapılan Şikâyet Müracaatları

Tahrirat ile müracaat etme yolunu idari görevliler bir durumu, zulmü, zorbalığı bildirmek amacıyla kullanmışlardır. Tahrirat sözlükte “bir dairece yazılan resmi mektuplar” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 1192). İncelemiş olduğumuz atik şikâyet defterlerinde tahrirat ile yapılan şikâyetlerde, şikâyet eden kişi hakkındaki bilgiler ve tahrirat ile başvuru yaptığına dair bilgiler hükümlerin ilk kısımlarında yer aldığı gibi hükümlerin sonlarına doğru satır aralarında yer aldığı da görülmüştür. Örneğin, Aralık 1789 tarihinde merhum Şehzade Sultan Mehmet Han Vakfi köylerinden Çorlu kazasına bağlı Kırkkepenekli? köyü ahalisinin eskiden beri hayvanlarına mahsus köy sınırında olan meralarına civarda olan Sarılar köyü ahalisinden Abdi Zade ve oğlu Molla Mustafa, Dilaver oğlu Mehmet, Hüseyin Ağazade Hasan, Horaz Oğlu İbrahim, Mısfo? oğlu Mehmet ve Sofu oğlu Mehmet adlı kişiler ittifak ederek bu meranın müdafaası için defalarca hüccet ve mürasele verilmiş olmasına rağmen Sarılar köyü reayasını tahrik ederek merayı zapt edip zulüm etmişlerdir. Bu sebeple yukarıda isimleri verilen kişilerin te’dib (terbiye edilme)leri için Kavala kalesine Kalabend olunmalarını Kopan Hanı Cengizay Han tahrirâtı ile bildirmiştir. Bu durum üzerine ocaktan mübaşir gönderilerek adı geçen kişilerin yakalanarak, kalabend edilmeleri için emir verilmiştir. 5 Mayıs 1790 tarihinde Kavala Dizdarı olan Mehmet’in gönderdiği arzda Dilaver Zade Mehmet, Sofu oğlu diğer Mehmet ve Bayram zade Mustafa’nın adı geçen kaleye konduklarını bildirmiştir¹⁰². Yine bu konu ile ilgili diğer bir örnekte Anatolikoz voyvodası tarafından gönderilen tahriratın açıklamasında vilayet vekili olarak gelen üç nefer zımminin ellerinde olan hüccet ve ilam ile Analitikoz reayasından der-saadete gelen şikâyetçilerin taktim ettikleri arzuhallerin açıklamasında irad-ı cedid hazinesi tarafından idare edilen mukataalardan Analitikoz mukataası kocabaşılarının mukataa reayalarına tasallut ve zulüm ettikleri bildirilerek kişilerin men’ ve def’ edilmeleri istenmiştir¹⁰³. Bu şikâyet kaydında da şikâyet müracaat yolunun birden fazla olduğu görülmekte olup bölge halkına yapılan zulmün ihbar edilmesi amacı ile tahriratın kullanıldığı görülmektedir.

2.2.9. Savaşın Şikâyet Defterlerine Yansıması

Çalışma, 1788-1808 tarihlerini kapsayan 193-203 sıra numarası ile sınırlandırılan 11 defterden oluşmaktadır. Çalışma dönemi, I. Abdülhamid’in hükümrânlığının son zamanlarını ve III. Selim’in hükümrânlık yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, Osmanlı Devleti’nin Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere ile savaş halinde olduğu zaman dilimidir. İncelenen Atik Şikâyet Defterlerindeki şikâyet kayıtları, Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletleri ile yaşadığı mücadeleyi yansıtmakta olduğu için bu başlığın açılmasını elzem hale getirmiştir. Bu durum savaşın şikâyet kayıtları aracılığı ile Osmanlı toplumuna ve devletin bünyesindeki müesseselere olan etkisinin anlatılması hususunda önem arz etmektedir.

Çalışmanın tarihi olan 1788-1808 yılında Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere ile mücadele etmiştir. Bu mücadeleler devleti siyasi yönden etkilediği gibi, sosyal ve iktisadi yönlerden de etkilemiştir. Osmanlı Devleti, savaşın ekonomik boyutunu finanse edebilmek için ahaliden imdadı seferiye ve imdadı hazariye gibi olağanüstü vergiler almıştır. Mesela Anadolu valisi vezir Gazi Hasan Paşa Özi canibi ser-askeri olduğundan dolayı Ankara sancağından başka eyalet-i Anadolu’da olan kazalardan da kendisi için 306 kese akçe ve 470 kuruş imdadı seferiye

¹⁰² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 25/83. (Ocak 1790).

¹⁰³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 127/354. (Nisan 1802).

toplanması istenmiştir¹⁰⁴. Yine Karaman valisi vezir El-Hac Abdi Paşa, için 47.050 kuruş¹⁰⁵, Sultan Önü sancağı mutasarrıfı Ömer için 16,5 kese akçe¹⁰⁶, Çorum sancağı mutasarrıfı mir-i miran Osman için 13,5 kese akçe imdadı seferiyenin tahsil edilmesi istenmiştir¹⁰⁷. Bunun yanı sıra Van eyaletinde olan kazalardan vali için 5.000 kuruş¹⁰⁸ ve İnebahtı sancağında olan kazalardan mutasarrıfı için 25.527 kuruş imdadı hazariyenin ödenmesi istenmiştir¹⁰⁹. İstenen bu vergiler uzun süren bu savaş döneminde, olağanüstü olmaktan çıkarak sürekli alınan vergiler haline dönüşmüştür. Ayrıca savaş döneminde yaşanan kargaşanın yanı sıra taşradaki yerel yöneticilerin baskıları, keyfi davranışları, fazla akçe talebi ile zulümleri, bu durumu fırsat görerek türeyen ve çoğalan eşkıyalık faaliyetleri ahalinin zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Bu durumda ahaliden istenen vergilere karşı halkın, kimi zaman taksitlerini ödeyemediği kimi zaman da istenen vergilere muhalefet ederek ödemedikleri görülmüştür. Nitekim, İnebahtı sancağında olan kazalardan mutasarrıf için senede 3 taksit olmak koşulu ile 25.527 kuruş imdadı hazariye vergisinin verilmesi ve 1216 yılı hesaplanarak vaktinde İnebahtı sancağında olan kazalara bölüştürülerek tahsil edilmesi için emir verilmiştir. Ancak Eski sadrazam Hasan Paşa'nın kapı kethüdası olan eski arpa emini Hasan, Rikab-ı hümayuna taktim ettiği bir kıta takrir kağıdında; İnebahtı sancağında olan bazı kaza ahalilerinin, hazariye vergilerinin 2. ve 3. taksitlerini vermediklerini bu sebeple bu verginin tahsili için acele olunmasını içeren emir çıkmasını istediğini belirtmiştir. Bu durum üzerine durumun doğruluğunu tespit etmek için Divan-ı Hümayunda korunan kuyud-ı ahkama müracaat edilmiştir. Böylece bu verginin toplanması için 1215 tarihinde emir verildiğine dair kayıt olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bununla birlikte önceden verilen emir doğrultusunda hareket edilmesi ve ahali zimmetlerinde kalan miktar her ne ise tahsil edilmesi için ferman verilmiştir¹¹⁰.

Ahalinin istenen imdadı seferiye vergilerine muhalefet ederek ödemediklerine dair kayıtlar da incelenen Atik Şikâyet Defterlerinde görülmüştür. Örneğin, Niğde sancağında olan kazalardan mutasarrıfı için 7.500 kuruş imdadı seferiye vergisinin sefer sebebi ile acilen verilmesi istenmiştir. Ancak istenen verginin bir miktarı tahsil edilirken bir miktarının bazı kaza ahalileri tarafından verilmeyerek karşı çıkıldığı görülmüştür¹¹¹. Yine Silistre kazası ve Silistre eyaletine bağlı kazalardan alınması istenen 60.240 kuruş imdadı seferiyenin bazı kaza ahalileri tarafından verilmediği ve zimmetlerinde kaldığı görülmüştür¹¹². Bu durumun Rumeli eyaletinde de yaşandığı görülmektedir. Rumeli valisi ve ser-askeri vezir Mehmet Paşa adına Rumeli eyaletine bağlı kazalardan toplanması istenen 160.000 kuruş imdadı seferiye vergisinin ödenmemesi üzerine acilen toplanması için emir çıkmıştır¹¹³.

Sefer zamanı sefer yolu üzerinde bulunan köylerden gelip geçen asker taifesi ve yolcuların köy halkına verdikleri zararlarda savaşın olumsuz etkisini göstermektedir. İncelenen şikâyet kayıtlarında, sefer yolu üzerindeki köylerin askerler ve köylüler tarafından uğrak bir yer olarak kullanıldığı ve bedava yiyecek talebi ile zulüm ve zorbalıklarda bulunulduğu görülmüştür. Nitekim, Karınabad kazasında Doyral? Köyü ana yolda olduğu sebebi ile sefere memur binbaşılar, askerler ve

¹⁰⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 133/430. (Ağustos 1789).

¹⁰⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 133/431. (Ağustos 1789).

¹⁰⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 133/433. (Ağustos 1789).

¹⁰⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 133/435. (Ağustos 1789).

¹⁰⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 3/6. (Ağustos 1790).

¹⁰⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 141/386. (Haziran 1802).

¹¹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 132/365. (Nisan 1802).

¹¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 61/243. (Temmuz 1791).

¹¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 81/332. (Eylül 1791).

¹¹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 100/420. (Ekim 1791).

reisleri adı geçen köye vardıklarında bedava yem ve yiyecek talebi ile ahaliye zulüm ve zorbalıkta bulunmuşlardır. Bu durum ahalinin perişan olmasına sebep olmuş ve durumun araştırılması istenmiştir. Böylece Doyral? köyünden geçen asker taifelerinin bedava yem, yiyecek, arpa, saman gibi gıda maddelerini talep ederek rencide etmeyip gerekli olan arpa, saman gibi gıda maddelerini ve malzemeyi narh-ı ruzi üzere rızaları ile sahiplerinden satın alınmasını, rızalarına aykırı bir kişiden bir habbe dahi alınmamasına dikkat edilmesi için ferman çıkmıştır¹¹⁴. Şubat 1790 tarihli hükümde Hacıoğlu Pazarı kazasına bağlı Boşanlı? Köyü ahalileri giderek yaptıkları şikâyet müracaatlarında; köylerinin ana caddede olduğundan dolayı gelip geçen asker taifesinin köye vakitli vakitsiz inerek müft ve meccanen yem ve yiyecek talebi ile zulüm ve zorbalık ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine köy ahalinin korunması için bir humbaracı tayin edilmiştir. Tayin olunan humbaracı köyde ikamet ettirilerek köyden gelip geçen kişilerin ihtiyaçları olan gıda maddelerini narh-ı ruzi üzere satanlardan satın almalarının sağlanması yoluna gidilmiştir¹¹⁵. Bu şekilde bedava yem ve yiyecek talep eden kişilerin zulümlerinin önüne geçilmeye çalışılmış ve ahali korunmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde bu konu ile ilgili zulüm ve zorbalıkların küçümsenmeyecek kadar çok olduğu görülmüştür. Şöyle ki yine Karınabad kazası naibi taktim ettiği ilamında; Karınabad kazasına bağlı Bey? ve Komar Ova? Köylerinin tarik-i cadde (ana yolda) olmaları sebebi ile sefer-i hümayuna memur binbaşı, asker taifesi ve yolcular köylere inerek bedava yem ve yiyecek talebi ile zulüm ettiklerini bildirmiştir. Bu durum üzerine gerekli olan gıda maddelerinin narh-ı ruzi üzere rızaları ile satanlardan akçe ile almalarını bedava yem ve yiyecek talebi ile zulüm ve rencide edilmemesi için ferman çıkmıştır. Ayrıca köy ahalileri sattıkları gıda maddelerini narh-ı ruziden fazla bahaya satmamaları hususunda uyarılmıştır¹¹⁶.

Yine Kaymaz kazasına bağlı Sarı Doğan ve taraflarındaki köylerin zımmi halkı rikab-ı hümayuna arzuhal ederek yaptıkları şikâyetlerinde üzerlerine düşen vergiyi ödedikleri halde zulme uğradıklarını ifade etmişlerdir. Yaptıkları şikâyet müracaatlarında; köylerinin yol üzerinde olmasından dolayı sefer için yola çıkan serdengeçti ve serdar bayrakları neferlerinin köylerine gelerek gerekli olan gıda maddelerini narh-ı ruzi üzere almadıklarını bedava yem ve yiyecek, iş kirası, gedikçi akçesi ve avaid (aidat, gelirler) namı ile her biri 30’ar, 40’ar kuruş talep ederek zorla el koyduklarını bildirmişlerdir¹¹⁷.

“*Narh, mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tespit edilen üst sınırı ifade etmektedir*” (Kütükoğlu, 2006: 390). Osmanlı Devleti, halkın gıda maddelerinin fiyatlarını karşılayabilme durumlarına önem vermiş ve dikkat etmiştir. Bu sebeple fiyat kontrolleri yapılarak, belirlenen fiyatların üzerinde satış yapan kişileri veya ölçüde hileye başvuranları cezalandırma yoluna giderek bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır (İlgürel, 2003: 12). Ancak Osmanlı Devleti’nde normal zamanlarda yapılan narh listesi dışında savaş ve kıtlık gibi olağanüstü durumların yaşandığı zamanlarda da devlet narh fiyatlarını güncelleyerek tekrar bir fiyat listesi çıkarıp uygulamaya koymaktadır (Kütükoğlu, 2006: 390). Fakat olağanüstü zamanlarda ortaya çıkan kargaşa dönemini fırsata çevirmeye çalışan asker taifesi, yolcular veya bazı yerel yöneticilerin, “*narh-ı ruzi ya da narh-ı cari*” adı altında satmaya rızaları olan kişilerden akçe ile satın almaları tembihlenen gıda maddelerini, kimi zaman bedava alma yoluna gittikleri kimi zaman da eksik kıymet vererek kişileri zarara uğrattıkları ve zor duruma düşürdükleri görülmüştür. Yukarıda verilen örnekler, gıda

¹¹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 17/65. (Ocak 1790).

¹¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 45/156. (Şubat 1790).

¹¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 45/157. (Şubat 1790).

¹¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 36/155. (Şubat 1789).

maddelerinin ahalinin elinden bedava ve zorla alınması sonucu yapılan şikâyet kayıtlarına örnek teşkil eden kayıtlardır. Bunun yanı sıra narha aykırı davranıp, narh değerinden aşağı fiyat vererek mal satın almaya çalışan kişilerin, aldıkları malları narh listesinin üstünde fiyatla satmaya çalışmaları sonucu ortaya çıkan zulümlerde şikâyet kayıtlarına yansımıştır. Örneğin, yumurtacı esnafının Saray-ı Cedid-i Amireye her gün gerekli olan kararlaştırılmış 800 yumurtayı pazar başıları, kethüda marifeti ile dükkanlardan narh-ı ruzi üzere satın almaları ayrıca yolcu yumurtası olarak tabir edilen yumurtadan yine kethüda marifeti değerinde alınarak kimseye fazla fiyata satılmaması veya narh-ı ruziden eksik fiyat verilmemesi istenmiştir. Ancak pazarbaşı olan Ahmet Ağa ibn Ali Ağa adlı kişinin tayin ettiği adamlar taşradan gelen yumurta gemilerini iskeleye yanaşmadan karşılayarak gemi üzerinde olan yumurtadan 1.000-1.200 ve daha fazla olan bir sepet yumurtayı 800 adettir diye zorla almışlardır. Alınan yumurtaların akçesi talep edildiğinde ise vermedikleri görülmüş ve bu makuleye yapılan zulüm ilam ve emirler ile men edilmiştir. Buna rağmen bahsi geçen pazar başı, esnaf fukarasına ve yolcu yumurtası sahiplerine zulümde bulunarak yaz günlerinde aldığı yumurtanın her 100 adetine zorla 20'şer pare ve kış günlerinde aldığı yumurtanın her 100 adetine 30'ar pare vererek emirlere aykırı olarak zulmetmiştir. Pazar başının yaptığı zulüm neticesinde yumurtacı esnafı ve yolcu yumurtası sahipleri, H.1183 senesi şevvalinin guresinden (Ocak 1770), H.1184 senesi şevvali sonuna (Şubat 1771) kadar eksik fiyatlar ile alınan yumurta semeninden? 2708 kuruş zarar ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine bahsi geçen Pazarcıbaşı Ahmet, ahaliden narh-ı ruziden eksik kıymet teklif ederek rencide etmemesi ve yumurta gemilerinin iskeleye yanaşmadan denizde adamları tarafından karşılamak sureti ile gemilerden yumurta almamaları hususunda tembih edilmiştir¹¹⁸. İncelenen kaynaklarda görüldüğü üzere dönemin şartlarına göre belirlenen narh listesine zaman zaman uyulamayarak halkın ve esnafın istismar edildiği görülmüştür.

Savaşın toplum üzerindeki bir diğer etkisi ise kıtlıktır. İnsanların temel ihtiyaç maddelerinde ulaşılamaması şeklinde tabir edilen kıtlık savaş kimi zaman mevsimsel değişiklikler sebebi ile, kimi zaman ise bölgede meydana gelen doğal afetler sebebi ile zaman zaman ortaya çıkmaktadır (Kuş, 2018: 108-109). Ancak burada bahsedilen kıtlık savaşın etkisi ile meydana çıkan kıtlıktan ibarettir. Osmanlı Devleti'nde tarihsel süreç içerisinde zaman zaman yaşanan siyasi birtakım olaylar yüzünden kıtlığın ortaya çıktığı ve temel gıda maddelerinde fiyat artışlarının yaşandığı görülmüştür. İncelenen atık şikâyet defterleri dönem olarak değerlendirildiğinde uzun süren ve sürekli savaşların yaşandığı bir dönem olması sebebi ile bu dönemde de kıtlık olayının yaşanması kaçınılmazdır. Ancak incelenen kayıtlarda kıtlık sebebi ile yapılan bir şikâyet bulunmamakla birlikte yaşanan kıtlıktan dolayı bir bölgenin idaresinde yaşanan sıkıntılar dile getirilmiş ve dolaylı olarak kıtlık olayına değinilmiştir. Şöyle ki Şubat 1801 tarihli bir şikâyet kaydında, Mora valisi vezir Mustafa Paşa'nın kapı kethüdası, dergâh-ı mulla kapucu başlarından ve hassa silahşörlerinden Şaban'ın Rikab-ı hümayuna taktim ettiği takririnde; vali için tayin olunan hazeriyenin Mora'da yaşanan kıtlık sebebi ile tahsis edilen gelirle dairesini idare edemediği ve çok fazla borca girdiğini ifade etmiştir. Çok fazla borca girdiğinden dolayı bütün Mora adası kazalarından olmak üzere 50.000 kuruş borç alınması babında emir gönderilmesini istemiştir. Durum, Mora ileri gelenlerinden gelen mahzarlarla da anlaşılmış ve yardıma uygun olduğu düşünülerek bahsedilen 50.000 kuruşun Mora kazalarının hepsine pay edilerek tahsil edilmesi için ferman çıkmıştır¹¹⁹.

Yine Nisan 1802 yılında Karaağaç iskelesine bağlı Mekri kazasını içine alan arazi ve köylerinin taşlık olması ve birkaç seneden beri kıtlık yaşadığı sebebi ile muhtaç olunan zahireler

¹¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 119/488. (Eylül 1789).

¹¹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 79/228. (Şubat 1801).

başka kazalardan satın alınarak ve tedarik edilmiştir. Ayrıca bu esnada ortaya çıkan ihtilal sebebi ile ahalinin çoğunun perişan olduğu ve geriye kalanlar ise vatanlarını terk etmek üzere iken geçen sene mahsulünden olmak üzere Mekri kazasından emir ile satın alınması için tertip edilen miktarı belli rayiç buğdayın kilesinin tedariki ve verilmesi istenmiştir. Ancak bunu tedarik edecek güçleri olmadığından aynı olarak tahsil edilirse ahalinin perişan olacağı beyan edilmiştir. Mekri kazası ahali ve reayaları bir kıta arzuhal ve mahzarlarında Mekri kadısı ilamında; ahalinin başka yerlere gitmemesi şartı ile bahsedilen buğdayın her bir kilesine 30'ar pareden, gerekli olan bedelinin devlete verilerek teslim edilmesi için emir çıkmasını istediklerini ve durumlarını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine satın alınması gereken ve miktarı belli kileyi rayiç buğdayın 3/1'inin affedildiği ve 3/2'sinin dahi tahsil olunmasına karar verilmiştir. Böylece Mekri kazasının hissesi olan 3.800 kile buğdayın 1.800 kilesine müsamaha gösterildiği, 2.000 kilesinin ise tahsili emredilmiştir. Fakat ahali bu mikdarı aynı olarak veremediği sebebi ile gerekli olan bedelin nevl kaleminden hesaplanarak zahire hazinesine teslim edilmesi için emir çıkması istenmiştir. Bu durum üzerine 30'ar pareden bedelen tahsiline ve bunun nevl (gemi kirası) kaleminden zahire hazinesine ödenmesine karar verilmiştir¹²⁰. İncelenen arşiv kayıtlarında da görüldüğü üzere savaşın etkisi her ne kadar iktisadi alanda yoğun olarak gözükse de sosyal yapı ve toplum üzerindeki etkisi yadsınamayacak kadar fazladır.

Savaş, yukarıda da bahsedildiği gibi hangi alanı etkiler ise etkilesin dolaylı olarak devletin bütün yapılarında ve müesseselerinde hissedilmiştir. Osmanlı Devleti, bu dönemde girmiş olduğu zorlu mücadelenin altından kalkabilmek için halktan alınan vergilere sırtını dayarken, halk ise bu yük altında ezilmiştir. Bu dönemde fiyatların yükselmesi, devletin vergi isteği, yöneticileri kendileri için fazlaca akçe taleplerine ek olarak artan eşkıyalık faaliyetleri toplumda emniyet ve asayiş bozmuştur. Bu durum ise ahalinin vatanlarını terk ederek başka köy veya kazalara göç etmelerine sebep olmuştur. Örneğin, Gazze ve Yafa mukataalarını ortak olarak malikane üzerine tasarruf eden vezir Es-seyyit El-Hac Mehmet Paşa'nın orduyu hümayuna taktim ettiği takririnde; Gazze, Remle, Yafa ve Lud mahiyeleri reayalarının çoğu, bahsi geçen yerler Fransa keferesinin istilasına altında olduğu zaman mahallerini terk ederek Nablus ve etrafında olan köy ve çiftliklere gittiklerini ifade etmiştir. Ancak kişilerin yerlerini terk etmeleri miri malın eksik tertibine sebep olduğu için bahsi geçen yerlerden göç ederek dağınık halde iskân eden kişilerin bulundukları yerlerden kaldırılarak eski yerlerine nakil ve iskân ettirilmeleri için emir istenmiştir¹²¹. İncelenen hükümde görüldüğü üzere bir yerde meydana gelen istila veya seferler bölge halkının sosyal düzenini, ekonomisini etkilediği gibi devletin sistematize ettiği vergi işleyişini de olumsuz yönde etkilemiştir.

İncelenen kaynaklar neticesinde ihtilal veya savaş gibi bir devletin siyasi işleyişinde meydana gelen gerilimler, devletin her alanını doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği gibi yine her alanında doğrudan veya dolaylı olarak hissedilmektedir. Örneğin, Edirne sakinlerinden haseki neferlerinden İbrahim, Cel Ali oğlu Hacı Hüseyin ve Salih zade Mustafa adlı kişilerin, orduyu hümayuna eklenen çeşitli askerlerin günlük erzakları için Edirne ve havalisinden satın alınmasına muhalefet ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca bu durumun diğer mahallere de sirayet ettiği ve miri ağnamın satın alınamaması neticesinde et tayinatı hususunda vaktiyle zorluk yaşandığı da bildirilmiştir. Bu sebeple bu duruma sebep olan yukarıda bahsi geçen kişilerin tedip edilmeleri için Dimetoka kalesine gönderilerek kalabend olunmaları hususunda emir çıkmıştır¹²². Görüldüğü üzere askerlerin günlük erzakları için satın alınması istenen ağnama yapılan muhalif hareketler, et tayinatında zorlukların yaşanmasına

¹²⁰ BOA, C. ML. 684/28071. (30 Nisan 2802)

¹²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 148/509. (Mart 1802).

¹²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 89/291. (Nisan 1790).

sebeplere olmuş ve bu durum başka yerlere de sirayet etmiştir. Yine zahire ile ilgili bir diğer sıkıntı ise İstanbul'da Odun Kapısı tüccarlarından Ömer Yazıcı'nın giderek yapmış olduğu şikâyet ile kayda geçmiştir. Yapılan şikâyet müracaatında; Ömer Yazıcı Edirne şehrinde mevcudunda olan 400 kuruşluk tulum peyniri ve yumurta gibi zahireleri sefer rayici üzere ahaliye satmak için İstanbul'a nakil etmek istediğinde, Edirne sakinlerinden Pazar Başı Ali, diğer Ali ile Yako oğlu adlı zimminin füzuli müdahalede bulunduğunu ve İstanbul'a nakil edilmesine muhalefet ederek zulüm ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca bu kişilerin müdahalelerinin engellenmesi için emir çıkmasını istediğini ifade etmiştir. Bu durum üzerine anlatıldığı üzere hareket edilmesi ferman olmuştur¹²³.

Savaş zamanı yaşanan karışıklıkların ve kaosu bir diğer etkisi ise bu durumu fırsat bilen kişilerin yaşadıkları yerlerde üzerlerine düşen bazı masrafları ahali üzerine yıkarak, ahaliyi zor duruma düşürmeleridir. Nitekim Tırhala Sancağı mütesellimi olan Arnavut oğlu Halil Ağa'nın oğulları Tırhala kazası sakinlerinden Hüseyin ve Mahmut adlı kişiler vilayet masrafı, mübayaa vesaire mühim işlerin masraflarına verilecek olan 20.000 kuruşu fukaranın üzerine yıkarak, bu parayı tahsil etmişler ve bahsi geçen parayı yemek için Tırhala'dan firar etmişlerdir¹²⁴.

Sefer zamanı kişilerin sefere gitmesi ile birtakım başı bozuk kişiler sefere giden kişilerin evlerini basarak, ev ahalisine zorluk yaşatmış, mal ve eşyalarını gasp ederek zulümde bulunmuşlardır. Nitekim Şehabettin kazası sakinlerinden Salih adlı kişi orduyu hümayuna giderek yaptığı şikayetinde; seferde iken yine aynı kaza sakinlerinden mütegalibeden Çal? Oğlu Ömer'in evini basarak mal ve eşyasını zapt ettiği ve ailesini perişan ederek 5-10 nefer süvari ile karyede zulüm, zorbalık ve tecavüz ederek ve nice kişilerin mal ve eşyalarını yağmalayarak zulümde bulunduklarını bildirmiştir¹²⁵. Eylül 1801 tarihli hükümde; Malatya kazasına bağlı Hamşe köyünde olan İzoli Aşireti ahalisinden Yusuf adlı kişi, seferde iken ashab-ı ağrazdan bazı kişilerin tahriki ile yine aynı aşiretten olan amcasının oğlu ile aşiret ahalisinin birlikte evini bastıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra 3 adamını öldürerek, kardeşini yaraladıklarını, mal ve eşyalarını yağmaladıklarını ve evini yaktıklarını bildirmiştir¹²⁶. Yine Taş Abad kazasına bağlı Olbeş? köyü sakinlerinden Süleyman adlı kişi ile köy ahalilerinden isimleri belli kişiler giderek yaptıkları şikayetlerinde; kendi hallerinde olduklarını, Süleyman ise seferde olduğu sırada zulme uğradıklarını anlatmışlardır. Bahsi geçen kişiler, Taş Abad kazasında oturan Cihan Beyli Aşiretinden Deli Yusuf oğlu Molla Osman ve kardeşi Bekir ve Eyüp ve Çempek? oğlu Hamo ve Raco'nun oğlu Hüseyin ve Sanil? oğlu Kendo ve Maldoron oğlu İbrahim adlı kişilerin kendi hallerinde olmadıklarını ve kendilerine bağlı 300 nefer eşkıya ile evlerini bastıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bunun yanı sıra 50.000 kuruşluktan fazla mal, eşya, at, katır vesaire davarlarını yağmalayarak zulüm ettiklerini bildirmişlerdir¹²⁷. İncelenen hükümlerde görüldüğü üzere savaş zamanı seferde olan kişilerin evlerinde kundaklama olaylarının yaşandığı ve ailelerinin mağdur edildiği görülmektedir.

Bazı mütegalibe gruplarının, sefere giden kişilerin evlerini basıp, kadınlara tecavüze kalkıştıkları ve onur kırıcı hareketler sergileyerek zulümde bulundukları da görülmüştür. Nitekim, Ankara sakinlerinden Şerife Fatma adlı kadın giderek yapmış olduğu şikayetinde; eşi ve oğlu ve diğer akrabaları sefere gittiklerinde, Ankara sakinlerinden zorbalardan olan eski Sofucular kethüdası İbrahim adlı eşkıya kendine bağlı 15 nefer eşkıyayı başına toplayarak, evini bastığını, kızını bıçakla yaralayarak kendisini darp ettiğini ve çıplak olarak şehirde dışarı çıkarıp tecavüze cesaret ettiğini

¹²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 2/2. (Temmuz 1789).

¹²⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 60/237. (Temmuz 1791).

¹²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 54/216. (Temmuz 1791).

¹²⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 29/102. (Eylül 1801).

¹²⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 24/86. (Ağustos 1801).

bildirmiştir. Ayrıca bahsi geçen İbrahim'in yine Ankara sakinlerinden zorbalardan Şeyh Tayyip adlı kişinin ve himayesinde olduğundan dolayı firar ettiğini ve hala Ankara sancağında gezdiğini bu sebeple kişinin hakkının verilmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir¹²⁸. Yine Ayandon (Türkeli) kazasına bağlı Soma Divanı adlı köy sakinlerinden Halil ve Mustafa adlı kişiler ile köyün diğer ahalileri rikab-ı hümayuna arzuhal ederek; Ayandon kazası sakinlerinden önceden beri mal tahsili, adam öldürme ve tecavüz etme gibi olumsuz davranışları adet haline getiren derebeylik iddiasında olan Gözü Büyük oğulları denilen Hasan, Hüseyin ve Bektaş adlı eşkıyalar haksız yere fukara üzerine 20'şer 30'ar kuruşlarını zorla aldıklarını ve çeşitli eziyet ve zulümlerde bulunmuşlardır. Ayrıca adı geçen Halil, Mustafa ve köy ahalilerinden bazıları seferde iken bu kişilerin evlerine girerek, namuslu kadınları zorla alıp dağlara götürmüşler ve fi'l-i şeni¹²⁹ kastıyla saldırmışlardır. Bu durum halkın perişan olmasına sebep olmuş ve dava mahalline sevk edilerek, kişilerin hakkının verilmesi için emir çıkmıştır¹³⁰.

Seferin, sosyo-ekonomik hayata bir diğer etkisi de yerel yöneticilerin görev yerlerini bırakarak sefere dahil olmaları sonucunda boşta kalan görevler için mütesellim ve mültezim atamalarının yapılması gösterilebilir. Bu duruma örnek olarak, Sivas Eyaleti eski Haçin Ser-askeri Hüseyin Paşa'ya verilmiş olup Hüseyin Paşa seferde memur olduğu sebebiyle yerine mütesellim tayin edileceği ...¹³¹, Tımar sahiplerinden Salih adlı sipahinin Köstendil sancağında Ilıca nahiyesinde bazı köylerde tımar mutasarrıfı olduğu ve seferde bulunduğu sebebiyle yerine vergi ve mahsulleri toplayacak bir mültezim atadığı ...¹³², Züemadan Mehmet Emin veled El-Hac Ahmet arzuhal ederek Aydın Sancağında Güzelhisar nahiyesinde Germiyancık? Köyü ve diğer yerlerde 62.47 akçe zeamete mutasarrıfı olan Mehmet Emin'in sefer olaylarından muharebelerde olduğu bu sebeple zeamet mahsulü ve vergileri toplanması için tarafından birisini görevlendirdiğini ...¹³³, Delvine Sancağı mir-i mirandan Selim Paşazade Mustafa'ya tevcih edilmiş olup ancak kendisi sefere memur olduğu sebebiyle yerine mütesellim tayin edildiği ...¹³⁴, Köstendil Sancağı, Vidin tarafında memur olan Mehmet Paşa'nın sefere memur olması sebebiyle adı geçen kişinin kapı kethüdasının mütesellim tayin edilmesi istendiği ...¹³⁵ vb. gibi hükümler gösterilebilir. Yöneticilerin yerine atanan görevli kişiler ise, gittikleri yerlerde başlarında buyruk hareketler sergileyerek ahaliye zulüm ve zorbalıkta bulunmuş, ayrıca içinde bulundukları durumu fırsata çevirmek için halkın malına mülküne göz dikerek el koymuşlardır. Dolayısı ile seferin ahali üzerinde yarattığı ekonomik tabanlı zayıflama gittikçe yerini huzursuzluk ve zorbalığa bırakmış ve devletin içerisinde bulunduğu siyasi birtakım sorunlar iç sorunları da tetiklemiştir. Yöneticilerin yerlerine atanan mütesellimlerin yaptıkları zulümler ise halkı perişan hale düşürmüştür. Nitekim, Anadolu valisi ve İsmail seraskeri veziri Çorazade Ahmet Paşa tarafından ferman ile mütesellim tayin olan Abbas fakir halka zulüm etmeye cesaret etmiş ve bu sebeple azil edilmiştir¹³⁶. Tımar ve zeamet sahibi kişilerin sefer sebebi ile yerlerini bırakarak sefere katılmaları sonucunda kişilerin toplanması gerekken mahsul ve vergiler de kendileri tarafından atanan mütesellimler tarafında toplanılması istenmiştir. Ancak bu durum kimi zaman

¹²⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 129/541. (Eylül 1789).

¹²⁹ Fi'l-i şeni, "ırza geçme" anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 306.

¹³⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 145/596. (Ekim 1789).

¹³¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 69/285. (Temmuz 1791).

¹³² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 63/251. (Ağustos 1791).

¹³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 62/246. (Ağustos 1791).

¹³⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 43/178. (Haziran 1791).

¹³⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 4/9. (Temmuz 1790).

¹³⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 86/283. (Mayıs 1790).

halkın muhalefet ederek üzerlerine düşen mahsul ve vergileri ödemeye muhalefet etmelerine sebep olurken kimi zaman ise görevlendirilen mütesellimlerin kendileri için fazla akçe toplayarak halka zulümlerine sebep olmuştur. Ayrıca bazı durumlarda mahsulün toplanamamasına veya kimin tarafından toplandığının bilinmemesi üzerine karışıklığa sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde mübaşir olarak görev yapan kişiler merkezin emrini taşraya taşıyan (Fidan, 2016: 302) ve mahkemede davası görülecek kişileri sesli bir şekilde uyararak mahkeme salonuna davet etmekle görevli kişilerdir (Develioğlu, 2010: 817). Mübaşirler ücretlerini atandıkları bölge halkından almaktadırlar. Bu durum savaş yıllarında ahali üzerine çok fazla yük olmaya başlamıştır. Çünkü bu dönemde mübaşirlerin gerekli gereksiz atanmaları ve birden fazla mübaşirin sorun olan bölgeye gönderilmesi ahaliyi daha fazla zor durumda bırakmıştır. Nitekim, Hırsova kazası naibi olan Mehmet Hüsnü adlı kişi orduyu hümayuna gönderdiği ilamda, Hırsova kasabasında oturan ulema, süleha, imamlar, hatipler, ehli zımmi reaya ve beraya ise meclis-i şer' de yaptıkları şikayetlerinde, bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Kişiler yaptıkları şikayetlerinde; bundan önce Maçin kasabası köylerinden 2-3 adet köyün reayalarının zulüm ve zorbalıktan ve gidip-gelen askerlerin fazlalığından dolayı başka kazalara ve bilinmeyen yerlere firar ederek iskân ettiklerini bildirmişlerdir. Maçin kasabası voyvodası olan Süleyman hasekinin de firarilerden, Hırsova? Kazası, köyler ve çiftliklerde iskân etmiş reaya olmadığı halde Silistre valisi vezir Hacı Abdi Paşa tarafına Hırsova kazası ve köylerinde Maçin kaza ve köylerine firar etmiş reaya vardır diyerek ve eski vatanlarına iskân etmeleri için külliyetli mübaşir tayin ettirmiştir. Tüm ahali ve bahsi geçen voyvoda Hırsova mahkemesine gittiklerinde, ahali; Maçin kazasından kimsenin Hırsova kazasında bulunmadığı bildirmiştir. Ayrıca tayin ettirilen mübaşirlerin 25 günden fazla sürede Hırsova kazasında durdukları ve haksız yere akçelerinin aldıklarını da söyleyerek yapılan zulmün engellenmesini istemişlerdir¹³⁷.

Fazla mübaşir atanması sonucu oluşan mağduriyeti engellemek için bölgelerde görevlendirilen memurlar, çok fazla mübaşir ataması yapmaması hususunda uyarılmıştır. Mesela, İnebahtı sancağında olan kazalardan mutasarrıf için senede 3 taksit olarak toplanması istenen 25.527 kuruş imdadı hazariyenin, bazı kaza ahalipleri tarafından 2. ve 3. taksitlerinin verilmediğini Eski Arpa Emini Hasan, Rikab-ı Hümayuna bir kıta tahrir kâğıdı taktim ederek bildirmiştir. Bu durum üzerine ahalinin zimmetinde kalan taksitlerin her ne kadar ise ödenmesi için emir çıkmıştır. Ayrıca bu vesile ile kazalara çokça mübaşir göndererek ahaliye zulüm edilmemesi ve tekrar fazlaca hazariye tahsilinden kaçınılmasına dair emir çıkmıştır¹³⁸. Yine Van eyaletinde olan kazalardan vali için toplanması istenen 5.000 kuruş imdad-ı hazariye vergisinin 2 taksit olarak, Van eyaletinde olan kazalar ahaliplerine tevzi ve taksim edilerek yerli yerinden toplanıp mir-i miran tarafından toplayan memura ödenmesi için emir gönderilmiş. Gönderilen bu emirde görevlilerin, ihmal ve müsamahadan uzak durmaları ve kazalara çokça mübaşir göndererek ahaliye zulüm etmemeleri için tembihlerde bulunulmuştur¹³⁹.

Mübaşirlerin atanmaları ve maaşları hususunda meydana gelen sorunlar üzerine devlet kimi zaman bu durumu bir nizama koymak için birtakım fermanlar çıkarmıştır. Nitekim Mora için çıkarılan ferman bu duruma örnek teşkil etmektedir. Aralık 1799 tarihinde çıkan fermana; Devlet-i Aliye tarafından ve Mora valileri tarafından kesret üzere (sıklıkla) kazalara mübaşir gönderilmesi reayaya başka bir zulüm olduğu sebebi ile bundan sonra Devlet-i Aliye'den sıklıkla Mora'ya mübaşir gönderilmeyip bazı önemli maddeler ortaya çıktığında birkaç maddenin bir mübaşire tahsis edilerek

¹³⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 33/141. (Ekim 1790).

¹³⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 132/365. (Nisan 1802).

¹³⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 3/6. (Ağustos 1790).

gönderilmesine veyahut o tarafta mübaşir bulunur ise görevin bölgede bulunan mübaşire verilmesi istenmiştir. Ayrıca gönderilen mübaşire verilen görev vali ile ilgili ise mübaşire hizmet bedeli Mora valileri cizyesinden verilmesi ve fukaradan bu bahane ile akçe alınmaması ve talep edilmemesi istenmiştir. Eğer mübaşir bir kaza hususu için gitmiş ise mübaşirin mübaşiriyesi kaza halkı tarafından verilmelidir. Eğer mübaşir, birinin davası ile ilgili bir iş görmüş ise mübaşiriyesinin şartlar doğrultusunda davacı ve davalıdan ya da davada inat eden kişi tarafından verilmesine karar verilmiştir¹⁴⁰.

İncelenen Atik Şikâyet Defterleri doğrultusunda savaşın şikâyet defterlerine yansımalarının sadece iktisadi alanda değil sosyal, siyasi ve toplumsal çerçevede de hissedildiği görülmüştür. Toplumun, ekonomik alanda yaşadığı zorlukların, emniyet ve güvenlik hususunda da hissedilmesi bireylerin hayat standartlarını düşürdüğü gibi alım ve satış gücünde de bazı olumsuzlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca toplumda meydana gelen sarsılmalar ahlaki boyuta da taşınmış ve erkeklerin sefer gitmesi ile erkeksiz kalan evlere saldırılar ve kadınlara tecavüzler gerçekleşmiştir. Bu konu ile ilgili genel bir fikir beyan edilemese de savaşın olduğu yerlerde bu tarz şikâyetlerin görülmesi toplumda meydana gelen dejenerasyonu ortaya çıkarma hususunda önemli bir yere sahiptir. Ayrıca idari alanda meydana gelen gevşeklikler, suiistimal ve ihmalkarlıklar savaş dönemlerinde denetimin gereği kadar yapılamaması sebebi ile daha fazla yaşanmıştır. Savaşın bir diğer etkisi ise yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi eşkıyalık faaliyetlerinin artmasıdır. İncelenen hükümlerde yaşanan sorunlar ile ilgili devlet her ne kadar önlem almaya çalışsa da bu konuda çok başarılı olduğu söylenemez.

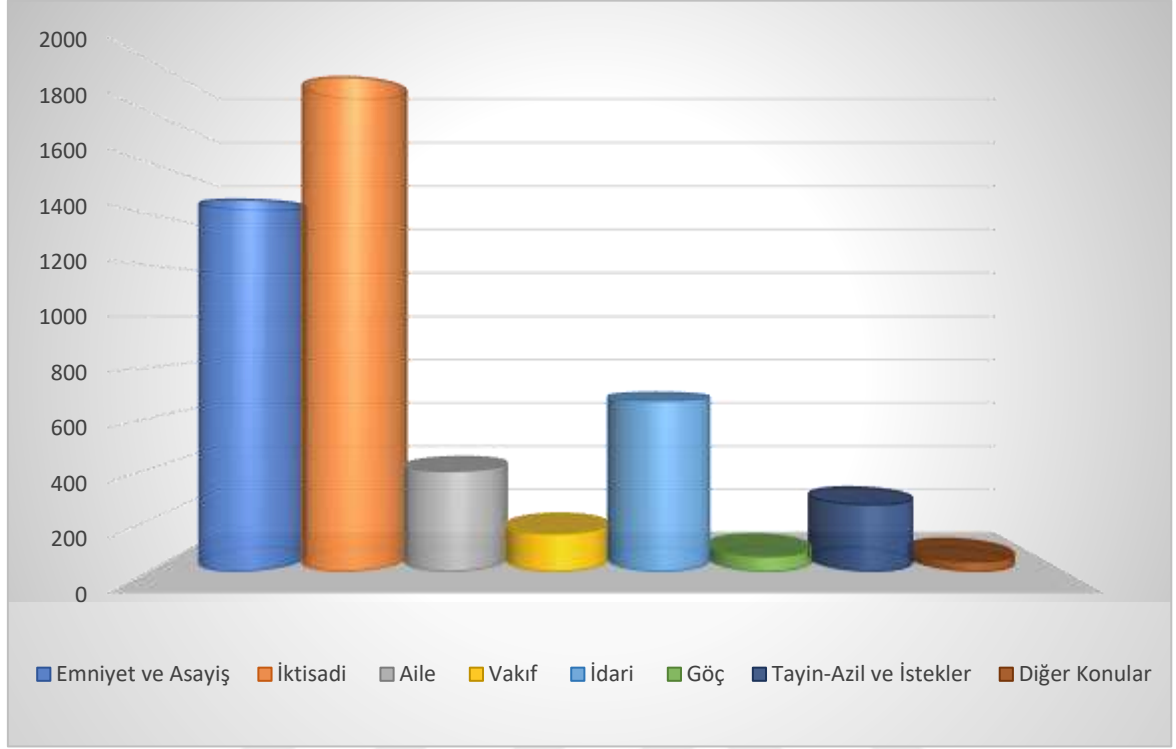
¹⁴⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 27/88. (Aralık 1799).

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU ve ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Bu başlık altında incelemiş olduğumuz 11 Atik Şikâyet Defterinin kayıtlarında yer alan şikâyet konuları ele alınacaktır. Defterlerin tarihi XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. Yüzyılın ilk dönemini kapsamaktadır. Bu dönem ise I. Abdülhamit'in hükümrânlığının son yılları ve III. Selim'in hükümrânlık yıllarının tamamını yani 1788-1808 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Avrupa Devletlerine verilen imtiyazlar, coğrafi keşifler ve sanayi inkılabı ile devrin iktisadi, içtimai ve teknolojik ilerlemelerinin gerisinde kalan Osmanlı Devleti'nin ayrıca 18. yüzyılda sürekli ve uzun süren savaşların içerisinde yer alması sebebi ile de çöküntüye girdiği görülmektedir. Ayrıca yaşanan savaşlar neticesinde devletin masrafları artmış dolayısı ile halkın üzerine düşen vergi yükümlülüğü de aynı oranda artış göstermiştir (Özkaya, 2020a: 245). 17. yüzyılın sonunda meydana gelen Viyana seferi ve sonrasında yaşanan ekonomik düşüşün önüne geçmek maksadı ile devlet peşin yapılan ödemeler karşılığında mukataaları malikane usulü ile satışa çıkarmaya başlamış ayrıca zengin kişilerden imdadiye olarak adlandırılan vergiler toplanmaya başlanmıştır. İmdad-ı seferiyye olarak da anılan imdadiye vergisi barış zamanlarında alınan imdad-ı hazeriye vergisinin de eklenmesi ile ikiye ayrılmıştır. Savaş ve barış zamanlarında alınan bu vergiler avarız gibi olağanüstü vergilerden olmasına rağmen 18. yüzyıldan itibaren bu vergiler sürekli alınır hale getirilmiştir (Tabakoğlu, 2000: 221). Bu vergiler haricinde alınan şer'i ve örfi vergiler ile tekalif-i şakka vergileri ahalinin sırtında büyük bir yük haline gelmiştir. Bunlara ek olarak vergi toplamakla görevli olan memurların kendileri için zorla fazla vergi tahsil etmeleri de eklenince reaya fakirleşerek perişan olmuş¹⁴¹ hatta vatanlarını terk edecek duruma düşmüştür. İktisadi alanda yaşanan bu zorluklar beraberinde taşradaki idari görevlilerin başı boş hal ve hareketlere bürünmesini, aşiretler içerisinde yaşanan zulüm ve zorbalıkların üst düzeye çıkmasını ve ülkenin dört bir yanında eşkıyalık faaliyetlerinde artış göstermesini getirmiştir. Yaşanan bu kaotik dönemin Osmanlı'nın toplumsal düzenine, ekonomik ve hukuki yapısına etkilerini anlatmamızda incelemiş olduğumuz Atik Şikâyet Defterleri önemli bir rol oynayacaktır. Osmanlı Devleti'nin her bölgesinden herhangi bir statü, eğitim, din cinsiyet ve ırk ayrımı yapılmaksızın yapılan şikâyetler, Osmanlı tebaasının sosyal yaşamda karşılaştığı sorunları, sıkıntıları, zulümleri içermekte olup ayrıca, devletin her kademesinden idari görevlilerin yaptıkları başı boş davranışları ve zulümlerin yanı sıra atama ve azilleri, istek ve arzuları da içinde barındırmış olması sebebi ile önemli bir kaynaktır. Devletin her kademesinden, her kesiminden, her ırk ve milletinden, yerleşik hayatta olup tarım ile uğraşanların yanı sıra yarı göçebe olan konar göçer taifelerden, aşiretlerden, tarlasına el konan çiftçiden, alacağı olan zımmiye, küçük yaşta ailesini kaybeden ve vasisi vasıtası ile hakkı aranan yetimlerin şikâyetlerine kadar devletin sadece ekonomik değil, adli, içtimai ve siyasi gibi hemen hemen her alanda yer alan sorunları incelemiş olduğumuz defterlerde tespit etmek mümkündür. Bu bölümde incelenen kayıtlar; emniyet ve asayiş tehdit eden sorunlar, iktisadi alanda yapılan şikâyetler, aile hukuku, vakıf ile ilgili meseleler, idari alanda meydana gelen sorunlar, göç problemi, tayin-azil, istek ve izinler ve diğer konular olmak üzere sekiz ana başlık altında kategorize edilmiştir. Konularına göre tasnifi yapılarak bütün defterlerin ayrı ayrı

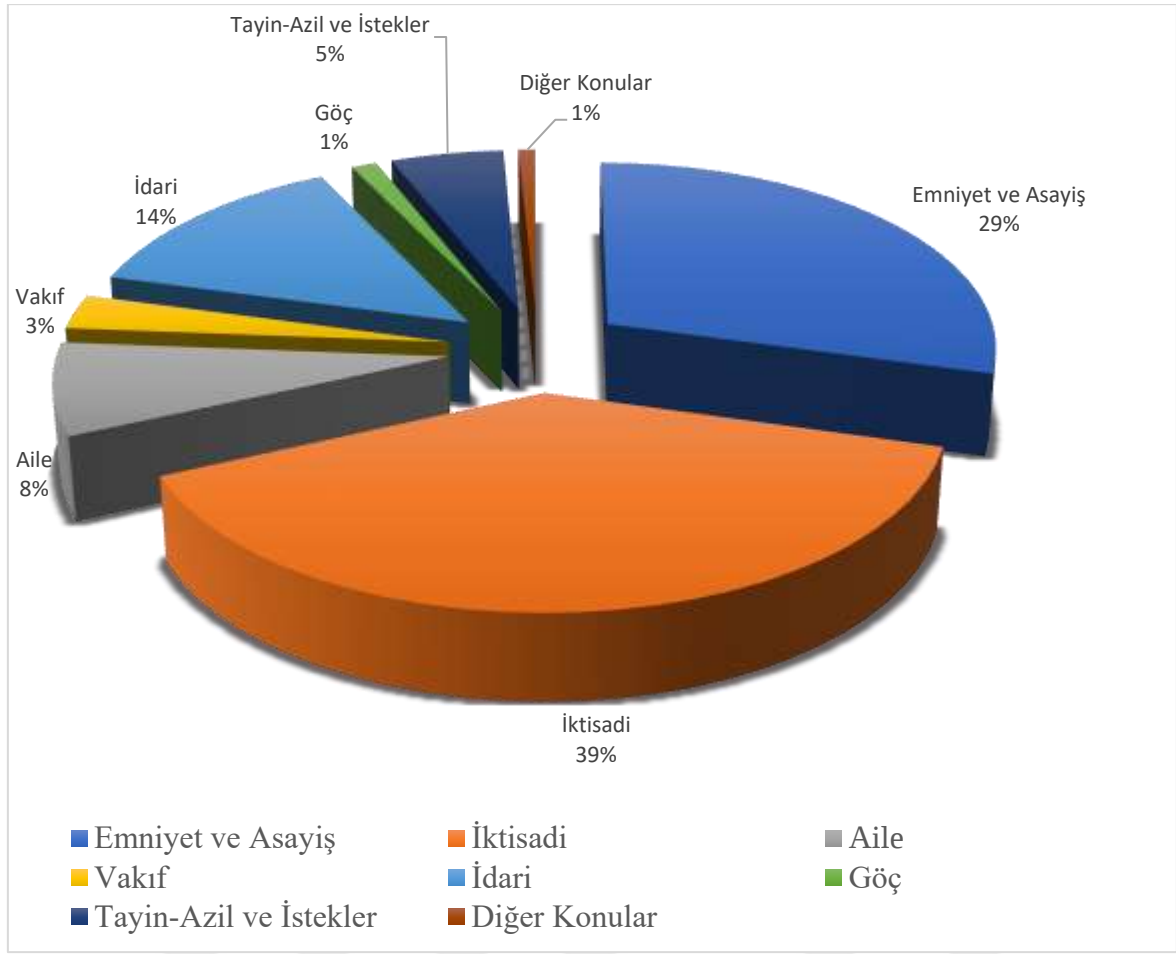
¹⁴¹ Eylül 1801 tarihli şikâyet kaydında fazla vergi talebi, "Kaza-i mezbur ahalileri Ordu-yu Hümâyûnuna gelüb bunların üzerlerine edası lazım gelen tekalif ve rüsumat-ı miriyeleri kanun ve kaide-i kadim Mısıriye üzere kabzına memura edada kusurları yoğ iken emval miriye tahsiline memur olanlar hilaf-ı emr ve kanun kaide-i kadim-i Mısıriyeye mugayyir kendü nefsaniyetleri için külli akçe mutalebesiyle teaddi ve rencideden hali olmayub perakende ve perişan olmalarına bais ve badi olduklarını bildürüb vâkı olan teaddi ve rencideleri men' ve def' olunmak babında emr-i şerif sudurunu rica ..." şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 44/153. (Eylül 1801).

orantısal dağılımını içeren tablolar “Atık Şikâyet Defterlerinin Tasnifi” başlığı altında yer almaktadır. Defterlerin geneline dair bilgi sahibi olunması maksadıyla bütün defterlerde geçen konuların dağılımını gösteren grafik aşağıda yer almaktadır.

Grafik 24. Atık Şikâyet Defterlerinin Konularına Göre Dağılımı

Tabloya göre defterlerdeki şikâyet kayıtları iktisadi alan ve emniyet ve asayiş tehdit eden sorunlar etrafında yoğunlaşmış olmakla birlikte bu sırlamayı idari alanda yapılan şikâyetler ve aile olarak sınıflandırmış olduğumuz başlıklar takip etmektedir. İncelenen defterler, Osmanlı Devleti’nin Rusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa ile savaş halinde olduğu dönemler içerisinde kayıt altına alındığı sebebi ile ayrıca savaş başlığı açma gereksinimi duyulmamıştır. Çünkü bütün kayıtlar savaşın toplum üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

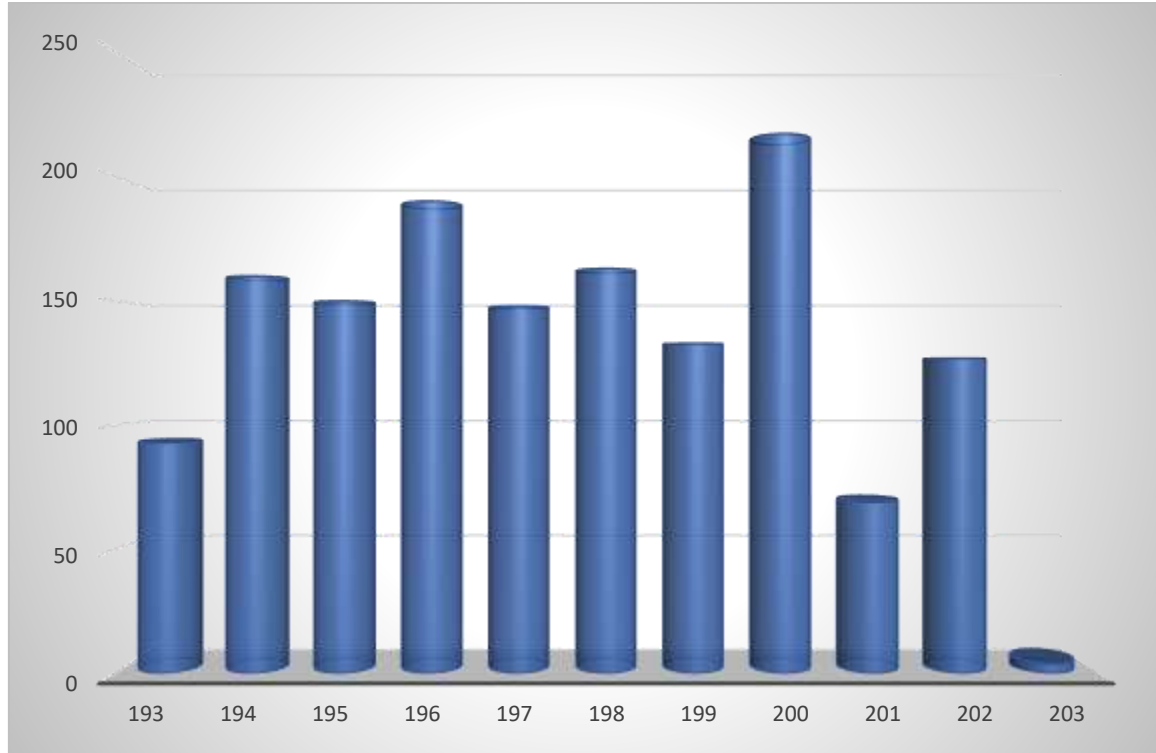
Grafik 25. Atık Şikâyet Defterlerinin Konularına Göre Dağılımı

3.1. Emniyet ve Asayışı Tehdit Eden Sorunlar

Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman döneminde ulaşmış olduğu refah seviyeyi muhafaza etmek ve ekonomisini diri tutma gayesini her zaman sürdürmüştür. O dönemde ülkenin ekonomik durumundaki yükseliş 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra yerini bir süre sonra sürekli yapılan savaşlar neticesinde sarsıntılara ve düşüşe bırakmıştır (Akdağ, 1974: 97). Sürekli ve uzun savaşların sıklıkla meydana gelmesi ve yenilgilerin artması sebebi ile askerin moral ve motivasyonu yerle bir olurken halkın inanç ve dirayeti kırılmıştır. Yöneticilerin kendilerini kurtarmak maksadı ile giriştikleri halkı soyma faaliyetleri zenginleşmelerine ve giderek bulundukları yerlerde sivrilmeye başlamalarına bu durum da devletin düzeninin, otoritesinin ve huzurunun bozulmasına sebep olmuştur. Devletin idari, askeri, iktisadi, içtimai ve adli alanlarında meydana gelen çözümler; ülkenin her yerinde eşkıyalık faaliyetlerinin görülmesine ve artması, halk arasındaki suç işleme profilinin yükselmesi, kişilerin yalan beyan ile birbirlerini itham etmeleri, halkın canını, malını ve namusunu koruyamaz hale gelmesi, idari görevlilere yaranmak maksadı ile kişilerin birbirilerini gammazlayarak ve türlü tehditlerle zulümkâr davranışlar sergilemeleri gibi durumlar memleketin nizamını ve huzurunu bozucu davranışların ortaya çıktığı ve giderek arttığı göstermektedir. İncelenen defterlerde emniyet ve asayışı tehdit eden sorunlar adı altında yapılan şikâyetlerin %27'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Özelde birey ve toplumun düzenini, emniyet ve asayişini ve dolayısı ile huzurunu bozan davranışlar genel perspektifte ülkede kargaşa, kaos ve buhranın yaşanmasına sebep

olmuştur. Yaşanan bu sıkıntıların önüne geçmek, devleti güçlü olduğu zamanlara döndürme düşüncesi ve merkezi otoritenin yeniden inşası için dönemin hükümdarları bir dizi tedbirler alarak yenilikler getirmeye çalışmış ancak yapılanlar sadece devleti bir müddet daha ayakta tutmaya yardımcı olmuştur. Toplumsal huzurun, emniyet ve asayişin bozulmasına sebep olan bazı faaliyetleri incelenen defterler doğrultusunda birtakım alt başlıklara ayırarak detaylı bir şekilde inceleme fırsatı bulduk. Bu kısımda emniyet ve asayiş tehdit eden sorunlar, eşkıyalık ve zorbalık olarak iki başlık altında incelenecektir. Eşkıyalık belli bir grubun bir araya gelerek işlediği suçlar bütünü kapsamakta olup zorbalık ise bireysel olarak işlenen suçlar bütünü kapsamaktadır.

Şikâyet kayıtları doğrultusunda Emniyet ve Asayiş tehdit eden sorunlar ile ilgili yapılan şikâyetlerin defterlere dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Grafik 26)

Grafik 26. Emniyet ve Asayiş Tehdit Eden Sorunların Defterlere Göre Dağılımı

3.1.1. Eşkıyalık

Eşkîya, sözlükte “dağ hırsızları, haydutlar (Devellioğlu, 2010: 271), dağda kırdan yol kesen hırsızlar (Akalin ve diğerleri, 2019: 825), bedbaht, talihsiz, günahkâr, asi (Bardakoğlu, 1995a: 463) şeklinde tanımlanmıştır. Kaynaklar da ise “eşkîya makulesi¹⁴², mütegalibe ve cebabire¹⁴³, erbab-ı şekaver¹⁴⁴ müfsidet pişeler¹⁴⁵, haşerat¹⁴⁶, erazil¹⁴⁷ muharib, eşirra, harami, haramzade ve haydut” (Öz, 2017: 12) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 1/1. (Şubat 1801).

¹⁴³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 2/4. (Şubat 1801).

¹⁴⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 91/259. (Haziran 1801).

¹⁴⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 49/171. (Kasım 1800).

¹⁴⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 23/89. (Temmuz 1800).

¹⁴⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 14/37. (Eylül 1799).

Eşkialık fiili Türk Hukuk Lügati'nda, “*mal zapt ve gasp etmek, öç almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dahili emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl köy, değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek ve adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf ve mahpus iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet ve asayiş münferiden veya toplu olarak tehdit ihlal etmektir*” şeklinde açıklanmıştır (Mumcu, 1963: 132-133). Ali Bardakoğlu eşkıyalığı “*silahla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayiş ihlal*” şeklinde açıklamıştır. Bunun yanında Maliki ve Zahirî hukukçuları, tecavüzü de bu filler içerisinde görmüşlerdir. Fıkıh kaynaklarında “*büyük hırsızlık*” adı verilen eşkıyalık faaliyetlerinin bireyden çok toplulukları etkilemesi gerektiği fikri öne sürülmüştür. Yine bir olayın eşkıyalık olarak görülebilmesi için “suçlu, suç aleti, suçun işlenme şekli, yeri ve zamanı, suç mağduru ve suç teşkil eden fiil” gibi bazı şartları sağlaması gerekli görülmüştür. Hanefî hukuk adamları, kadınların eşkıyalık faaliyetleri içerisinde olamayacaklarını olur iseler de bunun, erkeklerin baskısı sonucu oluşacağını öne sürmüşlerdir. İslam hukukçuları ise “*suçun açıkça ve şiddet kullanılarak işlenmiş*” olması durumunda eşkıyalık tabiri altında yer alabileceğini ifade etmişlerdir (Bardakoğlu, 1995a: 463-465).

Hobsbawm ise eşkıyalık tarihinin 3 evreye ayrıldığını söylemiş ve ilk evreyi uzak bir ihtimal olarak görmüştür. Bunun nedenini ise eşkıyalık faktörünün sadece sınıf ayrımı olmayan toplulukların bu ayrıma sahip olan toplulukların yükselişine ya da kendilerini dayatmalarına tepki olarak ortaya çıkmadığını ifade etmiş. Ayrıca toplumu köylü, şehirli ve yabancı olarak kategorize edip bunların devlete veya yönetime karşı gösterdikleri tepki sonucunda da eşkıyalığın meydana çıkacağını savunmuştur. İkinci evrede, eşkıyalığın “sınıf, servet ve güç dağılımı” çerçevesinde meydana geldiğini ifade etmiş. Son evre olan üçüncü evrede ise eşkıyalık faaliyetlerinin “açlık” sebebi ile ortaya çıktığını ifade ederek bunu bir Çin deyişi olan “açlıktan ölmektense kanunu çiğnemek daha evladır” sözü ile noktalamıştır (Hobsbawm, 2011: 9-11). Hobsbawm’ın bu yaklaşımı, eşkıyalığın meydana çıkma sebeplerini açıklamada önemli bir yere sahiptir.

İncelenen şikâyet kayıtlarına göre eşkıyalık yapan kişilerin toplumsal statüdeki yerlerine bakıldığında her kesimden olan kişilerin bu faaliyetler içerisinde bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu kişiler devletin idari alanda yetkilendirdiği görevlilerden biri olduğu gibi, yargı gücünü elinde bulunduran kadı ve naiplerden ya da tarlasını süren çiftçiden veyahut esnaf, asker, imam, vakıf mütevellisi, reaya vs. her statüde yer alan bireylerden oluşmaktadır.

Bunların dışında konar-göçer taifesinin, aşiretlerin, Arnavut ve Rumeli eşkıyasının ve taşrada ehl-i örf ve ehl-i şer adı verilen devletin idari yöneticilerinin de eşkıyalık faaliyetlerine girerek halka zulüm ettikleri, ahalinin canına, malına ve ırzına göz diktikleri görülmektedir. Atik şikâyet defteri kayıtlarında yer alan eşkıyalar; yönetici sınıfın yaptığı eşkıyalık faaliyetleri, reayanın yaptığı eşkıyalık faaliyetleri, Dağlı Eşkiası ve Arnavut eşkıyasının yaptığı eşkıyalık, yörük eşkıyası, haydut eşkıyası, kutta-i tarik, aşiret eşkıyası ve ekrad eşkıyalarının yaptıkları faaliyetler şeklinde sınıflandırılmıştır.

3.1.1.1. Yönetici Sınıfın Yaptığı Eşkialıklar

Osmanlı Devleti’nde emniyet ve asayişin bozulmasında, huzur ve güven ortamının yerini kargaşa ve krize bırakmasında yönetici sınıfın girişmiş olduğu eşkıyalık faaliyetleri önemli oranda etkili olmuştur. Taşrada idari ve adli kontrolü sağlamak ve vergi toplamak ile görevli olan ehli örf (*beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, ayan, voyvoda, dizdar, kethüda yeri, şehir kethüdası, vücut-ı belde, mübaşir, derbentçi, yasakçı, kocabaşı*) ve ehli

şer' (kadı, müftü, naib, nakibüleşraf kaymakamı, kassam-ı asker, müteveli, cabi, müderris, imam, hatip, vaiz) (İpşirli, 1994: 224) ismi ile anılan görevlilerin de halka zulüm ettikleri, eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri veyahut eşkıyalarla iş birliğine giriştikleri görülmüştür. İdarecilerin genellikle bulundukları yerlerde kendi hakimiyet alanlarını genişletmek düşüncesi ile merkezi otoritenin gücünü kaybetmesini fırsat bilerek etraflarına adam topladıkları veya eşkıyalar ile iş birliği yaparak bu faaliyetler içerisinde yer aldıkları görülmüştür.

Eşkıyalık faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin kurulduğu andan itibaren her dönem meydana gelmiştir. Ancak dönemin yetenekli yöneticileri tarafından bastırılmış ve gerekli caydırıcı cezaların verilmesi ile eşkıyalık olaylarına son verilmiştir. Fakat incelemiş olduğumuz dönem uzun süren savaşların yaşandığı bir dönem olması, ekonomik buhranların meydana gelmesi, birçok müessesenin kural ve kaidelerinin bozulması, toplumsal ve adli yapıda meydana gelen sorunlar sebebiyle eşkıyalık faaliyetleri ülkenin hemen her yerini sarmış, merkezi otoritenin sarsılması, taşradaki idari görevlilerin başına buyruk hareketleri ve bu olayları desteklemeleri neticesinde de önü alınamayacak seviyeye ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti, ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarını türlü tedbir ve cezalara başvurarak bastırmaya çalışmış olsa da uygulamada başarısız olduğu yapılan şikâyetler neticesinde görülmektedir. Mesela, Mora Adası'nda Fransızlar ve eşkıyalar için 2000 nefer sekban tedarik edildiği ancak seferin iptal edilmesi üzerine 1500 sekbanın tenzil edildiği geriye kalan 500 neferden 206'sının Mora Adası'nda reayaya musallat olan eşkıya üzerine gönderilmesi karar verilmiştir¹⁴⁸. Bu örnekten hareketle eşkıyaların üzerine sekban gönderilmesi yolu ile eşkıyalar ortadan kaldırılmak istenmiştir. Yine eşkıyaların bulundukları yerlerde etkinliklerini ortadan kaldırmak ve halkın desteğini engellemek için eşkıyaların bulunduğu yerlerdeki halk sorumlu tutulmuş ve iş birliğine gidilmiştir. Örneğin, Temmuz 1802 yılında Mora Adası'nda Gaston kazasına bağlı Lala köyü ahalilerinden adam öldürme ve tecavüz gibi eşkıyalık fiilinde bulunan 7 kişinin şikâyet edildiği için bulundukları yerden kovuldukları ve tekrar Lala köyüne ayak basmamaları hususunda ahali tarafından 25.000 kuruş ile taahhüt edildiği belirtilmiştir. Ancak bu taahhütte rağmen eşkıyalar bir şekilde köye girecek olursa ahali bu meblağın ödemek zorunda kalacakları bildirilmiştir¹⁴⁹. Şikâyetler sonucunda suçlu bulunan kişilere verilen cezalar hakkında üçüncü bölümde detaylı bilgi verilecektir. Sonuç olarak idari görevlilerin eşkıyalık faaliyetlerini durdurmak için vazifelerini icra edecekleri yerde kendilerinin de yaptıkları görülmüştür. Ancak bulundukları yerlerde eşkıyalık fiilleri sonucunda edindikleri servet, güç ve nüfuzu kullanarak bir süre sonra bölgesel çapta yayılmaya başladıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra görevleri vasıtası ile eşkıyaları bazı memuriyetlere yerleştirerek idari müesseselerde ortaya çıkan dejenerasyona sebep oldukları da görülmüştür. Taşradaki görevlilerin eşkıyalık faaliyetinde bulunma sebepleri arasında; merkezin taşradaki otoritesini kaybetmesi, görev sürelerinde meydana gelen değişiklikler, seferlerdeki siyasi başarısızlığın artması, sürekli ve uzun süren savaşlar ve savaşın iktisadi ve içtimai alanda ortaya çıkardığı sorunlar ile bu istikrarsız dönemde güç kazanma ve zengin olma hırsına kapılma duyguları vb. olduğu söylenebilir.

İncelenen kayıtlarda idari yetkililer ile ilgili daha birçok eşkıyalık faaliyeti bulunmaktadır. Ancak bu kayıtların hepsini burada teşhir etme olanağı bulunmadığı için önemli birkaç örnek ile konuya açıklık getirmeye çalışılmıştır.

¹⁴⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 156/422. (Eylül 1802).

¹⁴⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 144/ 394. (Temmuz 1802).

3.1.1.1.1. Beylerbeyi ve Sancakbeyinin Eşkîyalıkları

Padişahın otoritesini temsil eden beylerbeyi, birkaç sancağın birleştirilmesiyle oluşturulan eyaleti yönetmekteydi (Solak, 2012: 79-80). Eyalet, sancakbeyinin idaresinde olan sancak ve liva adı verilen idari birimlerden oluşmaktaydı. Beylerbeyinin oturduğu sancağa “paşa sancağı” denilmekteydi. Vali sıfatıyla anılan beylerbeyi, padişahın emirlerini ve kadıların hükümlerini uygulamakla görevliydi. Bunun yanı sıra beylerbeylik divanında askerî statüde olan kişilerle ilgili konularda karar verme yetkisi vardı. Eyaletler ve beylerbeylik aslında tımar sistemi çerçevesinde oluşturulmuş olup beylerbeyi eyaletinde bulunan tımarlı sipahilerden sorumluydu (İnalçık, 1995: 549-550). Beylerbeyi atandığı yerlerdeki hasları tasarruf ederdi. Beylerbeylerinin; atandıkları yerlerde kadı ve diğer görevlileri kontrol etme, güvenlik, ahalinin korunması, tımarların tevcihi ile tımar ve zeamet sahibi kişilerin kontrolünün sağlanması, ahali ve fukaranın haklarını koruma ve zulmün engellenmesi gibi görevleri vardı (Solak, 2012: 79-80).

Beylerbeyi için Osmanlı kaynaklarında emîrû'l-ümerâ, mîr-i mîrân ve vali unvanları da kullanılmıştır. Vali unvanı, XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, idari teşkilatta yapılan değişiklikler sonunda XIX. yüzyılda resmen kabul edilmiştir. Berat ile tayin edilen beylerbeylerinin görev süreleri ilk zamanlarda uzun süreli olmasına rağmen XVI. yüzyıldan sonra genellikle bir yıl civarında olduğu söylenebilir. Sancak tevcih defterlerinde görev süreleri, görevden alınmaları ve nereden bu göreve geçtiklerine dair bilgiler yer almaktadır (İpşirli, 1992a: 69-70).

Beylerbeylerinin atandıkları yerlerde kadı ve diğer görevlileri kontrol etme, ahali ve fukaranın haklarını koruma ve zulmü engelleme, eşkıyalık faaliyetinde olan kişileri kadı vasıtası ile idam ettirerek yetki ve sorumluluk sahibi kişilerden olması ayrıca bulunduğu bölgedeki mahalli diğer memurların kanun ve şeriat kurallarına aykırı hareket etmesine izin vermeme ve tımar ve zeamet sahibi kişilerin kontrolünün sağlanması ile yapılacak haksızlıkların önüne geçebilecek kabiliyette kişilerden olması gerektiği savunulmuştur (Yücel, 1988: 158). Ancak ne yazık ki yapılan şikâyetler doğrultusunda beylerbeyi ve sancakbeylerinin bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini durdurmak, emniyet ve asayiş sağlamaya ve fukaranın hakkını gözetmek gibi görev ve sorumlulukları yerine getirmek yerine fukaradan fazla vergi ve tekalif-i şakka alma¹⁵⁰, önemli işlerin ve sefer mürettebatının ta'tiline sebep olma¹⁵¹, kişileri hapsedme tehditi ile korkutarak hayvanlarını sattırıp paralarına el koyma¹⁵², adam öldürme ve gasp¹⁵³ gibi birçok suçu işleyerek ahaliye zulüm ve eziyette bulunan mütegalibelerden oldukları görülmüştür.

Beylerbeyilerin, askeri görevlileri farklı isimler altında ödemeleri gerekmeyen vergilere tabi tutarak zulüm ve zorbalıkta bulunduklarına dair kayıtlarda şikâyet defterlerine yansımıştır. Mesela Uzunca kazası naibi Yakup Abdi'nin Ordu-yu Hümâyûna mektup göndererek ilettiği şikâyetinde, Uzunca kazasında sakin bütün dergâh-ı mualla yeniçeri neferatının meclis-i şer'e gelerek kendilerini sahil dirliğe sahip dergâh-ı mualla yeniçerilerinden olduklarını ve muhdes talebi ile zulüm edilmeleri gerekmediği halde Uzunca kazası serdarının kanunlara aykırı olarak harc-ı makul adı ile ve başka bahaneler ile zorla muhdes talep edip zulüm ettiğini bildirdiklerini ifade etmiştir¹⁵⁴. Muhdes, “sonradan meydana gelmiş, eskiden olmayan” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 783). Kelimenin anlamından da tahmin edildiği gibi böyle bir verginin varlığı söz konusu olmadığı halde

¹⁵⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 6/22. (Aralık 1789).

¹⁵¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 166/575. (Temmuz 1790).

¹⁵² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 44/152. (Şubat 1790).

¹⁵³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 62/208. (Mart 1790).

¹⁵⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 94/276. (Mayıs 1791).

kendi isteklerine göre bazı isimler altında yeni harç ve vergiler türeterek zulüm ve soygunculuk yapmaktadırlar. Şöyle ki idari memurlardan eşkıyalık fiili içerisinde yer alan kişiler, zaten hali hazırda olan vergilerin üzerine zam ekleyerek bunları zorla tahsil etme yoluna gitmekte, yine zorla tekalif-i şakka talep ve tahsil etmekte, ayrıca halkın malını, eşyasını hayvanını gasp etmekteyken birde olmayan vergileri icat ederek almaya çalışmaları kişilere yaptıkları zulmü her geçen gün artırdıklarını göstermektedir.

Yine tımar ve zeamet sahiplerinin kontrolü ve kişilerin nasıl, ne şekilde tımar ve zeameti elde ettiklerini araştırarak oluşabilecek haksızlığın önüne geçilmesini sağlama görev ve sorumluluğunu ise sipahilerin tımarlarını zapt etme, mahsul ve rüsumlarına el koyma yolu ile bertaraf ettiği görülmüştür¹⁵⁵.

İncelenen dönemde beylerbeyi tabiri yerine daha çok vali unvanı kullanılmış olup valilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanarak zulüm ettikleri şikâyet defterlerine yansımıştır. Nitekim Şubat 1792 tarihli Trapoliçe ve Ayapetros kadılarına hitaben yazılan bir hükümde; Mora Adası'nda olan Ayapetros kazası ahali, reaya ve kocabaşılarının arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; üzerlerine düşen hazariyye vergilerini emir ve defterde yazılanlar doğrultusunda verdiklerini söylemişlerdir. Bu sebeple zulüm ve rencide edilmeleri gerekmediği halde Ayapetros kazasında sakin defter kethüdası Numan, arkadaşı Hasan ile Mora tercümanı Tudos? adlı kişiler birbirleri ile ittifak ederek aciz reayayı kendileri için geçim kaynağı olarak görmüş ve ulufe, mübaşiriyye hizmeti adı altında vergilere kendileri için fazla akçe eklemişlerdir. Ayrıca Mora valileri ve mütesellimleri taraflarından *devr* ve diğer bahaneler ile Delil ve Tüfekçi başılarını çok fazla süvari neferatı ile kazalarına götürüp ikamet ettirmiş ahalinin üzerinden geçinmelerine sebep olmuşlardır. Kaza ahalisi bu sebeple perakende ve perişan olacaklarını bildirerek hallerine merhamet edilmesini ve zulmün durdurulmasını istemişlerdir. Bu durum üzerine zulüm yapan kişilerin aldıkları ne ise tespit edilmesi ve reayanın Cenab-ı Rabbin emaneti olduğu, bu sebeple korunmaları, rahat ve huzurla istirahatlerine dikkat edilmesine dair emir verilmiştir¹⁵⁶.

Yine valilerin yaptığı zulümler ile ilgili Şubat 1792 tarihli Aydos kazasının bütün ahali, reaya ve kocabaşılarının arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; vermeleri gereken hazariyye hisselerini Mora valilerine ve sair emirler ile istenen vergilerini dahi emir ve defter doğrultusunda toplayan memurlara verdiklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple rencide edilmeleri gerekmez iken Mora valileri ve mütesellimlerinin emirlere aykırı olarak "*yemeklik ve kudümiyye*" adı ve başka bahaneler ile 4.050'şer kuruşlarını zorla alıp zulümde bulunduklarını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Aydos kadısına hitaben, ahalinin korunmaları ve himaye edilmeleri yine üzerlerine düşen vergileri verdikten sonra vali ve mütesellimlerin emirlere aykırı hareket etmemeleri için tembihlenmesine dair emir verilmiştir¹⁵⁷. Her iki örnekten de anlaşılacağı üzere; vali ve mütesellimlerin hem Müslüman hem de Gayrimüslim ahali ve reayaya zulüm ederek haksız yere paralarını aldıkları, fazla vergi talebinde bulundukları, devre çıkma bahanesi ile halkın üzerine çok fazla adam göndererek zarar görmelerine sebep oldukları görülmektedir. Valiler, Osmanlı Devleti'nin idari taksimatındaki en büyük yapıyı oluşturan eyaletlerin yöneticileri, dolayısı ile taşradaki en yetkili mahalli görevlilerden bir tanesidir. Ayrıca valiler, beylerbeyi divanının başında haksızlığa uğrayan kişilerin davalarını görme sorumlulukları da bulunmaktadır. Dolayısı ile devletin, eyaletteki adaleti ve nizamı sağlama

¹⁵⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 160/560. (Mayıs 1802).

¹⁵⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 226/706. (Şubat 1792).

¹⁵⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 226/707. (Şubat 1792).

hususundaki en yetkili kişilerden biri olan beylerbeyinin diğer bir ifade ile valilerin zorba davranışlar sergilemeleri hem adli yapıya hem de topluma ve devlet nizamına zarar vermiştir.

Valilerin kaza ve köylere çeşitli bahaneler ile mübaşir atayarak mübaşiriye adı altında halktan akçe talep ve tahsil ettikleri de incelenen dönemde şikâyet kayıtlarına yansımıştır. Örneğin Şubat 1792 tarihli bir şikâyet kaydında, Mora Adası'nda olan Trapoliçe kazası ve köyleri ahalisi arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; üzerlerinde şer' en bir nesne sabit olmadığı ve öşr-i diyetin Osmanlı Devleti'nde yasak olduğunu söylemişler. Ancak bu duruma rağmen vali ve voyvoda taraflarından *“sizin kazanızda bir adam suda boğuldu ve kendi sun‘uyla¹⁵⁸ helak olmuş”* diyerek mübaşir tayin edip, vali için 100 ve 150'şer kuruş ve mübaşire dahi mübaşeriye adı ile belli miktarda akçe tahsil ederek zulümde bulunmuşlardır. Başka hususa mübaşir marifeti ile bu durumun engellenmesi ve kişilerin men edilmesi için emir rica etmişlerdir. Bunun üzerine; kendi sun‘uyla ağaçtan, damdan, attan, merkepten, arabadan düşme, suda boğulma, ateşte yanma, üzerine duvar yıkılıp duvar altında kalma, dağda çamur parçalanması, yıldırım vurması ve bunun benzeri kendi sun‘uyla ölenler için öşr-ü diyet yasak olduğu belirtilmiştir. Kanun üzere hareket edilmesine dair emir verilmiştir¹⁵⁹.

Beylerbeyi ve sancakbeylerinin, haksız vergiler ve sair bahaneler ile ahaliye zulüm etmelerinin sebeplerinden bir diğeri de görev süreleri ile ilgili yapılan değişimlerdir. Beylerbeyi ve sancakbeyleri ilk zamanlarda uzun süre görev yerlerinde bulunurlar iken 16. yüzyıldan itibaren görev sürelerinin kısaltılarak 1 yıl süre ile sınırlandırıldığı bilinmektedir. Görev süreleri bittiği zaman ya bir eyaletten diğer eyalete tayin edilmiş veya bir diğer görev yerlerine gidecekleri zamana kadar bir süre merkezde beklemişlerdir. Bu süre mülâzemet olarak adlandırılmıştır. Beylerbeyi gibi sancakbeyleri (İpşirli, 1992a: 70) ve kadılar da görev süreleri bitince bir yıllık mülâzemet sürelerini geçirmek için merkeze dönmektedirler (Akdağ, 1974: 98). Bu şekilde kısa bir zaman dilimi için eyalet, sancak ve kazalara atanan idari yetkiler, tayin edildikleri yerlere gittikleri zaman görev sürelerinin kısa olmasının vermiş olduğu rehavete kapılarak ahaliye zorbalıkla akçe talep ettikleri ve bu kısa sürede keselerini doldurma düşüncesine girdikleri görülmüştür. Yöneticilerin görev sürelerinin kısaltılmasının gayesi merkezden gönderilen yöneticilerin mahallileşmesini engellemek iken (Öztürk, 2020: 126) görev süresi kısalan yöneticiler bu durumu kısa sürede ahaliye daha fazla gelir elde etme aracı olarak görmüşlerdir.

Ordu-yu Hümâyûna memur olarak gönderilen beylerbeyinin yanlarında bulunan asker ile ordu tarafına gider iken yol üzerinde bulunan köylere girerek ahalinin malına mülküne el koydukları ve zulüm ettikleri görülmektedir. Nitekim Nisan 1791 tarihinde, Rus-ı Kasrı kazasına bağlı Karapınar köyü ahaliye Ordu-yu Hümâyûna giderek yaptıkları şikâyetlerinde; köylerinin yol üzerinde bulunduğunu bu sebeple ordu tarafına memur mir-i miran (beylerbeyi), askerler ve yolcular gidip geldiklerinde adı geçen köy içine girerek bedava yem ve yiyecek gibi zahirelerini aldıklarını, bunun yanı sıra konak ve bayrak akçesi gibi isimlerle akçe talebinde bulunarak zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Bu sebeple perakende ve perişan olduklarını ifade ederek yapılan zulmün engellenmesini istemişlerdir¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde sancak terimi idari bir birim olarak 16. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmış olup sancaklar devletin merkez idare düzeninde en mühim alt idari birim olarak görülmüştür. Bölgesel idarede sancak tabirinden başka vilayet ve nahiye terimleri de kullanılmıştır

¹⁵⁸ “Kişinin kendi eylemi, hareketi”. Bkz. Redhouse, S. J. (2017). *Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce* (21. Baskı). İstanbul: Sev Yayıncılık. 1035.

¹⁵⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 220/691. (Şubat 1792).

¹⁶⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 87/250. (Nisan 1791).

(Kunt, 1978: 17-18). Eyaletleri oluşturan sancakların en yüksek idarecisi olan sancakbeyi (mîr-i livâ), sancağın merkezi olan kazada otururdu (Şahin, 2009: 99). İdaresi altındaki yerlerde güvenliği sağlamak ve suçluları cezalandırmanın yanı sıra bad-ı heva ve cürm-ü cinayet gibi vergileri de toplamakla görevliydi. Sancakbeyi seferlerde idaresinde olan sancaktaki diğer ehl-i örf taifesinin amiri konumundaydı. Ayrıca sancağa gelen diğer devlet memurlarına yardımcı olmakla yükümlüydüler (Kunt, 1978: 23-25).

Güvenliği sağlamakla görevli olan sancakbeyinin bazen ehl-i örf taifesi ile birlikte zeamet sahiplerinin köylerindeki ahalilerine karışarak zulüm ettiği görülmektedir. Nitekim, Eylül 1790 tarihli bir şikâyet kaydında, zaimlerden Nasrullah veled Ammar Bey veled vezir-i şehir Abdullah Paşa Ordu-yu Hümayûna giderek; Amasya ve Sivas sancaklarında Gedegara ve diğer nahiyelerde Alam köyü ve diğer yerlerden 30.250 akçe berat ile mutasarrıf olduğu zeametın baş kalemi olup icmal defterinde 5.500 akçe yazan Alam köyü ve diğer yerlerin serbest olmasının kanun olduğunu söylemiştir. Bu doğrultuda resm-i cürm-ü cinayet, resm-i arusane, kul ve carıye müjdegâneleri ve sair bad-ı hevalarına kimsenin karışması gerekmediği halde mir-i miran, mir-i liva, mütesellim, voyvoda, subaşı ve sair ehl-i örf taifesi taraflarından kanuna aykırı müdahalede bulunulduğunu bildirmiştir. Kişi kanun üzere hareket edilmesi hususunda emir rica etmiştir. Bunun üzerine defterhane-i amirede korunan ruznamçe-i Hümayûn ve icmal defterine müracaat olunduğunda anlatıldığı üzere olduğunun kayıtlı olduğundan dolayı defter-i hakani doğrultusunda kanun üzere hareket edilmesi emredilmiştir¹⁶¹.

İncelenen atik şikâyetler doğrultusunda beylerbeyi ve sancakbeylerinin bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini durdurmak, emniyet ve asayiş sağlamak, fukaranın hakkını gözetmek bir yana dursun fukaradan fazla vergi ve tekalif-i şakka alma¹⁶², önemli işlerin ve sefer mürettebatının ta'tiline sebep olma¹⁶³, kişileri hapsedme tehditi ile korkutarak hayvanlarını sattırıp paralarına el koyma¹⁶⁴, adam öldürme ve gasp¹⁶⁵ gibi birçok suçu işleyerek ahaliye zulüm ve eziyette bulunan mütegalibelerden oldukları görülmüştür.

3.1.1.1.2. Subaşının Eşkîyalıkları

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında önemli bir göreve sahip olan şehir muhafızı konumundaki subaşılar, yeni fethedilen bir yere kadı ve dizdarla beraber tayin edilirdi (İlgürel, 2009: 447). Yapılan bu tayinler ile fethedilen yerin hakimiyet alanına girdiğini ve bir Osmanlı toprağı olduğu tescillenirdi (Açık, 2016: 137). Günlük hayatın akışında mühim bir rol üstlenen subaşılar sancaklarda güvenlik amiri durumundaydılar (Özkaya, 2020a: 209). Subaşılar Fatih Sultan Mehmet döneminde önemlerini kaybetmeye başlamalarına rağmen bu dönemden sonra görev alanları basitleştirilerek genişletildi. Mahalli konularda kanunların uygulanmasında söz sahibi ve ehl-i örf taifesinden olan subaşılar; suç işleyen kişiyi bulmak, mahkemeye götürmek ve gerekirse teftiş etmekle görevliydi. 1487 yılındaki Hüdavendigâr Livası Kanunnamesinde subaşılar için getirilen yeni bir düzenleme ile emniyet ve asayiş işleri için görevlendirilmeye başlanmışlardı. Taşradaki subaşılar asayiş işlerinin yanı sıra ticaret işlerine de müdahalede bulunabilmekteydi (İlgürel, 2009: 447). Genellikle altı-bölük

¹⁶¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 18/69. (Eylül 1790).

¹⁶² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 6/22. (Aralık 1789).

¹⁶³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 166/575. (Temmuz 1790).

¹⁶⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 44/152. (Şubat 1790).

¹⁶⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 62/208. (Mart 1790).

halkından bir asesbaşıya verilen subaşılık görevi, 18. yüzyıldan sonra kadının arzıyla ilgileri olmayan başka kişilere de verilmeye başlanmıştı. (Özkaya, 2020a: 210).

Subaşılarda eşkıyalık hareketlerinde bulundukları incelenen dönemde şikâyet kayıtlarına yansımıştır. Eylül 1789 tarihli bir şikâyet kaydında; Lazkiye kazası subaşı olan Seyit İbrahim adlı kişinin başına topladığı eşkıyalar ile Saray köyü sakinlerinden El-Hac Osman'ın evini gizlice basarak 1.000 kuruştan fazla mal ve eşyasını yağmalamış ve "sende 3.030 kuruş alacağım var" diyerek kişiyi 1 ay hapsedmiştir. Bu durum üzerine Osman hakkını aramak için mahkemeye başvurmuş ancak subaşı mahkemeye gönderdiği vekili aracılığı ile Osman ile aralarında herhangi bir davanın ve kavganın olmadığını bildirmiştir¹⁶⁶. Davanın nasıl sonuçlandığı hakkında bir bilgi yer almamaktadır. İncelenen kayıt bizzat asayiş ve güvenliğin sağlanması ile görevlendirilmiş olan kişinin düzeni bozmaya yönelik hal ve hareketlerine örnek teşkil etmektedir.

Subaşılarda, ekmekçi taifesini hapsederek ve paralarına el koyarak yaptıkları zorbalıklar da şikâyet defterlerine yansımıştır. Nitekim Şubat 1790 tarihinde Habbaz (ekmekçi) taifesinden 5 zımmi arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; geçen sene Ordu-yu Hümâyûn, Silistre'den Maçin tarafına gittiğinde Ruscuk'ta ordu için un tedarik ettiklerini söylemişlerdir. Ancak bu esnada Ruscuk subaşı Mehmet'in haksız yere kendilerini yakalayarak hapsedtiğini ve günden güne işkence ederek 675 kuruşlarını alıp zulümde bulunduğunu bildirerek yardım istemişlerdir. Bu durum üzerine davanın mahallinde şer' üzere görülmesine karar verilmiştir. Fakat İncelenen kaydın derkenarında ise adı geçen 5 zımminin sarhoş oldukları için hapsedildikleri belirtilmiştir. Ayrıca subaşı birikmişinden 30 kuruş aldığını söylemiş ve geri kalanını inkâr etmiştir. Şikâyet eden zımmiler ise iddialarını ispat edemediklerinden dolayı mahkemeden men edilmişlerdir.¹⁶⁷

Subaşılarda bazen eşkıyalar ile birlikte hareket ederek zulüm ve zorbalıkta bulundukları da kayıtlara yansımıştır. Örneğin Ocak 1791 tarihli bir hükümde; Silistre kadısı Esseyit Mustafa'nın giderek yaptığı şikâyetinde, kadı'nın adamlarından Mehmet adlı kişinin Cize Palankasından Berkofça kazasına gider iken yolda Berkofça kazasına bağlı Vebnik köyüne vardığında köyün subaşı Mustafa Alemdar adlı kişinin adamlarıyla üzerine hücum ederek 450 kuruşluk eşyası ile 1400 kuruş nakdini zorla ve haksız yere aldığını bildirmiştir. Ayrıca eşkıyaların öldürme kastında olduklarını ve kadı'nın adamı olan kişi kaçtığını ancak yanındaki arkadaşını yaraladıklarını ve arabacısını ise katlettiklerini söyleyerek mağdur olduğunu bildirmiştir. Başka hususa memur mübaşir marifeti ile şerle görülerek subaşının haksız yere aldığı paranın tahsil edilerek kendisine verilmesi hususunda emir çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine başka hususa mübaşir marifetiyle şerle görülmesi için emir verilmiştir.¹⁶⁸

Sipahiler tarafından vergi toplamakla görevlendirilen subaşılarda vergi toplarken çokça vergi alıp halkın yem ve yiyeceğini zorla bedavaya aldıklarına dair kayıtlar da incelenen dönemde şikâyet defterlerine yansımıştır. Öyle ki Aralık 1790 tarihli bir kayıta; İvraca kadısı Mehmet Nuri'nin Meşta-yı Ordu-yu Hümâyûna mektup göndererek İvraca kazasına bağlı Karaydar köyü reayalarının meclis-i şer'e giderek, bunlar adı geçen köy toprağında ziraatları sonucu meydana gelen terekelerinden kanun üzere 1/8 öşür ve salarilerini hizmet vaktinde sipahilerine vermekte kusurları olmadığını bildirmişlerdir. Ancak sipahileri olan Mustafa, Rezvan ve diğer Mustafa adlı kişiler tarafından subaşılarda olan kişilerin hukuk ve rüsumlarını toplamaları gereken zamanda hepsi bir arada gitmeyerek vakitli vakitsiz her birinin ayrı ayrı giderek çokça atlı adam ile gittiğini belirtmişlerdir.

¹⁶⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 116/477. (Eylül 1789).

¹⁶⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 22/76. (Ocak 1790).

¹⁶⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 29/79. (Ocak 1791).

Bu kişilerin reayanın oturdukları evleri üzerine konup aşar ve rüsumlarını kanun ve defterden fazla alıp bedava yem ve yiyecek talebiyle zulüm ve zorbalıklarından dolayı perişan ve perakende olduklarını söylemişlerdir. Kadı, zulümlerin engellenmesi ve adı geçen kişilerin men edilmesi için emir verilmesini arz etmiştir. Bu durum için Dîvân-ı Hümâyûn'dan gerekli olan kanunu sorulduğunda; zeamet ve tımar tasarruf eden kişilerin mahsul ve rüsumun toplanma zamanında kendilerinin veya subaşlarının vakitli vakitsiz başka zamanlarda gitmeyip hepsinin bir arada gitmeleri, münasip bir mahalle konup mahsul ve rüsumdan beratlarına göre hisselerine düşeni almaları, reayanın ailesiyle yaşadıkları evleri üzerine konarak bedava yem ve yiyecek talebi ile reaya fukarasına zulüm ve rencide etmemeleri hususlarında tembihini içeren emir verilmesi gerektiğinin kayıtlı olduğu görülmüştür. Bunun üzerine kanuna göre hareket edilmesi emredilmiştir.¹⁶⁹ Sipahiler tarafından vergi toplamakla görevlendirilen subaşların yaptığı zulümler ile ilgili Mart 1789 tarihli bir başka hükümde; Tımar köylerinden Karakuş ahali ve reayalarının giderek yaptıkları şikâyetlerinde; bunlar kasabaları toprağında ziraatları ile elde ettikleri terekelerinin öşürlerini ve sair hukuk-ı rüsumlarını kanun ve deftere göre vermeye razılar iken, kasabalarında sipahi olan (boş) isimli sipahinin aşar ve hukuk-ı rüsumlarını kanun ve deftere göre ödenmesine kanaat etmediklerini bildirmişlerdir. Sipahi ve subaşının vakitli vakitsiz çokça atlı adan ile kasabalarına gelerek bedava yem ve yiyecek, arpa, saman, bal, yağ, koyun, kuzu, tavuk ve sair zahireleri ile ağalık, kâtibiyye, reşidiyye, hizmetkâr akçesi adıyla çok fazla akçelerini alıp bunun gibi zulümlerde bulunduklarını söylemişlerdir. Karakuş ahali ve reayası bu durum ile ilgili fetva verildiğini bildirip zulmün engellenerek def edilmesi hususunda emir çıkmasını istemişlerdir. Bunun üzerine kanuna göre hareket edilmesi için emir verilmiştir¹⁷⁰.

Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere subaşların halktan kanundan ziyade vergi talebinde bulunarak zorla akçelerini aldıkları, haksız yere bedava yem, yiyecek aldıkları görülmektedir. Yine subaşların eşkıyalarla da birlik oldukları, hatta bazen subaşının kendisinin eşkıya olarak nitelendirildiği, halktan değişik adlar altında vergiler talep ettikleri, reayayı haksız yere hapsedip işkence ettikleri, adam yaraladıkları ve öldürdükleri görülmektedir.

3.1.1.1.3. Mütesellimin Eşkîyalıkları

Eşkîyalık faaliyetine dahil olan idari görevlilerden bir diğeri ise mütesellimlerdir. Mütesellimler, eyalet ve sancakların idari yetkilileri olan beylerbeyi ve sancakbeyleri savaş zamanı harbe iştirak ettiklerinde veya tayin edildikleri yerlere gitmedikleri zamanlarda onların yerlerine gönderirlerdi (Özkaya, 2006: 203). Bu şekilde görevlendirilen mütesellimler gittikleri sancakları beylerbeyinin yetkileri ile idare eder ve beylerbeyine ait olan hasılatı toplayarak kendisine gönderirlerdi (Özkaya, 1994: 15).

Mütesellimler valilerin aidatlarını toplamakla görevli oldukları zamanlarda ahaliye çoğunlukla zulüm ve eziyet ettikleri görülmüş ve bu sebep ile de genellikle azl edilerek yerine başka bir mütesellim tayin edilmiştir¹⁷¹.

Osmanlı idari teşkilatın hemen her müessesinde olduğu gibi mütesellimlik müessesesi içinde de bozulmalar baş göstermiş ve taşrada görev yapan mütesellimler daha fazla ceplerini doldurma gayesi ile ahalinin malını, mülkünü, çiftliğini, mahsulünü gasp ederek zorbalık ve eziyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim, Amasya Kadısı Esseyid El-Hac Abdurrahman Rikâb-ı Hümâyûn-ı

¹⁶⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 8/14. (Aralık 1790).

¹⁷⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 57/239. (Mart 1789).

¹⁷¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 86/283. (Mayıs 1790).

Hümâyûna mektup göndererek Amasya sakinlerinden Osman bin zade Abdullah Bey Meclis-i Şer'e giderek yapmış olduğu şikâyet başvurusunda; Geldiklan kazası kollarından Ras? nahiyesi bağlı Cus? köyü toprağında eba en ced (babadan oğula) yüz seneden beri mutasarrıf olduğu sınırları belli çiftlik arazisinin her sene ziraat edip öşür ve resmini sahib-i arza ödediğini ve kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde Amasya mütesellimi El-Hac Ahmet'in fuzuli ve zorla zapt ettiğini bildirmişlerdir¹⁷².

İncelenen Atık Şikâyet Defterleri neticesinde bir mütesellimin göreve nasıl başladığı, görevden azli, azil sebebi, ahalinin şikâyeti sonucu verilen ceza ve bu cezanın çözüm üretip üretmediği gibi birtakım sorulara cevap niteliği taşıması maksadı ile Silistre'de mütesellimlik yapan Battal Mustafa Ağa'nın durumu incelenmiş ve takip edilmiştir. Nitekim incelemeler neticesinde Silistre'de mütesellimlik yapan Battal Ağa'nın eşkıyalık ve zorbalık faaliyetinde bulunan kişiler arasında olduğu tespit edilmiştir. Silistre Mütesellimi Battal Mustafa Ağa ile ilgili ilk kayıtlara bakıldığında 4 Haziran 1787 tarihli bir arşiv kaydına rastlanılmıştır. Bu arşiv kaydına göre; Battal Mustafa'nın, Silistre sakinlerinden olup Silistre'ye mütesellim olarak atandığı zaman ahaliye yaptığı zulümden dolayı görevinden azledilmiştir. Bu durum üzerine Battal Mustafa'nın bir yolunu bularak Silistre mübayaacısı olduğu ve esafil perest, erbab-ı telef ve serfden olduğu sebebi ile kaza sakinlerinin ondan korktuğu, mübayaanın ta'tiline de sebep olacağı düşüncesi ile yerine Silistre sakinlerinden Koca Adem zade Hacı İsmail Ağa, mübayaacı olarak tayin edilmiştir¹⁷³. Fakat Temmuz 1790 tarihli bir şikâyet kaydında; Battal Mustafa Ağa, Silistre valisi ve İbrail başbuğu olan Seyit Hacı Abdi Paşa tarafından ferman ile Silistre mütesellimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bazı sebeplerden dolayı mütesellimlikten azil edilerek yerine başka birinin geçmesinin istendiği bildirilmektedir¹⁷⁴. Temmuz 1791 tarihli bir diğer şikâyet kaydında ise Battal Mustafa Ağa borçlu olarak kayda geçmiş olup eski Silistre valisi Çorazade Ahmet Paşa'nın Silistre valiliği zamanında tarafına ait olan tayyarat ve seferiye malından zimmetinde olan 2.505 kuruş miktarı borcunun iade edilmesi için bilgiler yer almaktadır¹⁷⁵. Ocak 1791 tarihli bir diğer arşiv kaydında Battal Ağa'nın serdar-ı ekremin maiyetinde olan miri hazinesinden Çavuşbaşı Ağa maiyetinde nüzul emini ve kasabbaşı hizmetinde olduğu belirtilmiştir¹⁷⁶. Eylül 1791 tarihine gelindiğinde Silistre'de ordu için gönderilen zahirelerin kabzına memur olan Mehmet Bey'in azil edilmesi üzerine yerine Battal Ağa geçtiği bilgisi yer almaktadır. Ancak bu kayıta dikkati çeken husus, Battal Ağa'nın zahire kabzına memur olmak için izin istediği zaman kabul edilmemesine rağmen daha sonrasında Silistre'de bu işe Battal Ağa'dan daha münasip birinin akla gelmediğinin söylenmesi doğrultusunda görev Battal Ağa'ya verilmiştir¹⁷⁷. İncelenen bu kayıt, Battal Ağa'nın yaptığı zulümlere ve hakkında yapılan şikâyetlere rağmen nasıl başka bir memuriyet atanmış olduğunu göstermektedir. Özellikle, bulunduğu yörede bu iş için münasip ve akla gelen tek kişi olacak şekilde övülmesinde istenilen şey gerçekleşmiş ve bu kişiye itibar edilerek kişi ordu için gelen zahirelerin kabzına memur olarak atanmıştır. Aslında bu kayıt, ilk kayıta Battal Ağa'nın mütesellimlikten azil edildikten sonra bir yolunu bularak Silistre mübayaacısı olduğu kısmında, görevi nasıl elde ettiği ile ilgili soru işaretini giderme hususunda kanıt niteliğindedir. Kişinin göreve alınması hususunda tereddüt olması hatta alınmak istenmemesine rağmen Battal Ağa'nın övülmesi ve sonrasında bu sözlere itimat edilerek

¹⁷² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 74/315. (Mart 1789).

¹⁷³ BOA, C. ML. 588/24218. (4 Haziran 1787).

¹⁷⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 4/12. (Temmuz 1790).

¹⁷⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 75/310. (Temmuz 1791).

¹⁷⁶ BOA, C. AS. 157/6952. (Ocak 1791).

¹⁷⁷ BOA, C. AS. 877/37649. (Eylül 1791).

tayin edilmesi iltimas ile görevi elde ettiğini göstermektedir. Nitekim kişinin söylendiği gibi görevinin ehli biri olmadığını Kasım 1791 tarihinde yapılan bir şikâyet müracaatı göstermektedir. Fatma adında bir kadının bizzat giderek yaptığı şikâyetinde, Silistre mütesellim Battal Ağa'nın o sene içerisinde eşkıyayı teftiş etmek için Silistre kazasına bağlı Karakoç Mahallesi köyüne atandığını ifade etmiştir. Fakat Battal Ağa'nın o köye geldiği zaman evinde olan mal, eşya, hayvan ve zahiresini yağmaladığını ve bununla da kalmayıp yanında bulunan Arnavut sekban taifesinin, iki bakire kızı ile gelinini yakalayarak tecavüz ettiklerini bildirmiştir. Bu durum üzerine Silistre kadısına gönderilen emirde, yağmalanan eşyaların tespit edilerek Fatma'ya iade edilmesi ve bickrin izalesine dair davaların ise şer'i kanunlar gereği görülerek ihkak-ı hak olunması istenmiştir. 9 Aralık 1791 tarihinde Silistre kadısının gönderdiği ilamında mütesellim Battal Ağa'nın bulunduğu ayrıca ambarında çeşitli zahirelerin olduğu ve bunların sahiplerine teslim edilmesi için emir yazıldığı bilgisi verilmiştir¹⁷⁸. Bu durum Kasım 1791 tarihli Ali Emiri Selim III tasnifinde yer alan bir belgede de kayda geçmiştir. Bu kayda göre Deli Orman'da eşkıya teftiş etmek için görevlendirilen Silistre mütesellimi Battal Mustafa Ağa'nın köye geldiğinde mal, eşya ve zahire gaspından başka yanında bulunan Arnavut sekbanlarının iki kerimenin bickrini izale ettiklerini ve kişilerinin hakkının verilmesine dair ferman çıktığı bildirilmektedir¹⁷⁹. Bu şikâyet kayıtları sonucunda bir bölgede meydana gelen asayişsizlik durumunda o yerdeki eşkıyalık faaliyetlerinin teftişi için mütesellimlerin vazifelendirildiği görülmüştür. Ancak görüldüğü gibi teftiş için giden görevliler ahalinin güvenliğini sağlamak yerine malına, mülküne ve ırzına göz dikerek zarara uğratmakta, bizzat kendisi eşkıyalık yapmaktadır. Yine Kasım 1791 tarihinde Karakoç Mahallesi Köyü sakinlerinden Ayşe adlı kadının yapmış olduğu şikâyet de bu durumu destekler niteliktedir. Ayşe, eşkıya teftişi sebebi ile köylere gelen Battal Ağa'nın, kendisine ait olan 13 inek, 7 öküz, 24 kile buğday ve arpasını ve evinin içinde olan eşyalarını yağmaladığını bildirmiştir. Ayrıca kendisini hapsederek, bakire kızının bickrini izale ettiklerini, hatta akrabaları olan bir kadını darp edip bir çocuğu dahi helak ettiklerini bildirmiştir. Bu durum üzerine yine Silistre kadısına gönderilen emirde Ayşe'nin yağmalanan mal ve eşyalarının tespit edilmesi ve kendisine teslim edilmesini daha sonra bickr izalesi ile ilgili davada ise şer' en uygun görülenin yapılarak ihkak-ı hak¹⁸⁰ olunması istenmiştir¹⁸¹. Battal Ağa'nın teftiş ile görevlendirilmesi sonucu zarar görenler arasında Silistre kazasına bağlı Kızılburun Mahallesi köyü ahali ve fukarası da yer almaktadır. Şöyle ki, ahali üzerine düşen avarız, imdad-ı seferiye ve diğer vergilerini ödedikleri halde mütesellim Battal Ağa'nın eşkıyayı teftiş etmek için köye geldiğinde yiyecek ve içeceklerinden başka 2 ata fuzuli olarak el koyduğunu ve kendilerinden 800 kuruş talep ederek zorbalıkta bulunduğunu bildirmişlerdir¹⁸². Kasım 1791 tarihinde Silistre kazasına bağlı Karakoç Mahallesi köyü sakinlerinden Zeynep ise yapmış olduğu şikâyetinde; yine Battal Ağa'nın eşkıya teftişi sebebi ile köylere geldiğinde kendi evinin içerisinde olan ambarından 30 kile buğday, 20 kile arpa, 190 adet koyun, 6 çift manda ineği ve 2 atını gasp ederek zulüm ettiğini bildirmiştir¹⁸³. Battal Mustafa Ağa'nın yaptığı zulüm ve eşkıyalık hareketleri dönemin sicil kayıtlarına da yansımıştır (Selçuk, 2013: 658-659). Cevdet Askeriye fonunda yer alan Kasım 1798 tarihli bir diğer kayıta ise Battal Mustafa

¹⁷⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 109/454. (Kasım 1791).

¹⁷⁹ BOA, AE. SSLM. III. 87/5226. (Kasım 1791).

¹⁸⁰ "İhkak-ı hak, "hakkın yerine getirilmesi, haklı ile haksızın ayırt edilmesi, haksızlığa uğrayan kişinin üzerinden zulmün kaldırılması, mağduriyetin önlenmesi anlamına gelmektedir." Bkz. Öztürk, M. (2012). Osmanlı Devlet Anlayışında "Mahrusa" ve "Mahmiye" Terimlerinin Mana ve Mefhumu. (Haz. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun). *Musa Çadırcı'ya Armağan* içinde (331-342. ss.). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları. 336.

¹⁸¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 109/455. (Kasım 1791).

¹⁸² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 109/456. (Kasım 1791).

¹⁸³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 109/457. (Kasım 1791).

Ağa'nın her kazaya tayin edilmiş olan meşta askerinin ihracı, yerlerine sevk edilmeleri ve yollanmaları hususuna memur olarak tayin edildiği görülmektedir¹⁸⁴. Ekim 1800 tarihinde Paspanzade'nin avanesinden olan Koca Âdemoğlu adındaki kişinin etrafına topladığı zorba kişiler ile Silistre'de ahaliye zulüm ve eziyet ettikleri sebebi ile cezalandırılmaları istenmiş. Ayrıca Silistre mütesellimi Battal Ağa'nın ise emniyet ve asayiş bozduğu sebebi ile cezasının verilmesinin istendiği belirtilmiştir¹⁸⁵. Sonrasında yaptığı birtakım eşkıyalık faaliyetleri devam etmiş olan Battal Ağa'nın bazı memuriyetler alarak hayatını sürdürdüğü ve bu durum karşında caydırıcı bir cezanın verilmediği görülmektedir. Nitekim Nisan 1803 tarihinde, Battal Ağa'nın Silistre Kalesi cephanesinde olan mühimmatı kendi işlerinde kullanmak için zorla el koyduğu ve firar ettiği görülmüş. Ancak el koyduğu mühimmatların değeri Battal Ağa'nın geride bırakmış olduğu mal ve eşyasından karşılanması için kalan mal ve eşyasına el konulmuştur¹⁸⁶. Yine aynı yılın Haziran ayında Cevdet Askeriye fonuna kayıt edilmiş olan bir diğer kayıta; Battal Ağa'nın cephaneden aldığı mühimmatların miri fiyatı ile değerinin 3.312,5 kuruş 8 pare olarak hesaplanmış ve bu bedelin Battal Ağa'nın yanında ve Silistre'de mevcut olan mal ve eşyadan tahsil olunması istenmiştir¹⁸⁷. Battal Ağa'nın bu tarihten sonra yapmış olduğu fiiller ve almış olduğu cezalar hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak bir mütesellimin yapmış olduğu zulüm ve zorbalıklara rağmen verilen görevler bu kişinin yaptıkları zulümlere devam etme cesaretini vermiştir denilebilir.

İçil Sancağı mütesellimi olan Sanullah Bey'in yapmış olduğu zorbalık ve zulüme bakıldığında önceki örneklerle aynı niteliklere sahip olduğu görülmektedir. İçil sancağında olan Anamur kazası sakinlerinden Sanullah Bey, mütegalibe ve cebabireden olup Ermenek ve Nevahi-i Ermenek kazaları ahalilerinden günahsız kişileri haksız yere öldürerek ve hanelerini yakıp, mal ve eşyalarını yağmalayarak nice zulüm ve zorbalıkta bulunmuştur. Bunun yanı sıra bir yolunu bularak mütesellim olduğu ve başına çokça haşerat toplayarak fukara ve zuefanın hasarına sebep olmuştur¹⁸⁸.

İncelenen Atık Şikâyet Defterleri'nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi içerisinde yer alan diğer kaynaklardan alınan örnek bazı kayıtlarda görüldüğü gibi mütesellimlik müessesinde bozulmalar meydana geldiği ve gelir elde etmek ve cebini doldurmak isteyen bazı zorba kişilerin bir şekilde bu görevi elde ettiği ve ahalinin malına mülküne el koyarak zarar verdikleri tespit edilmiştir.

3.1.1.1.4. Ayanların Eşkîyalıkları

Ayanlar 16. yüzyılın sonlarına doğru devlet düzeninin bozulması sonucu öne çıkmaya başlamış olup zamanla devlet ile halk arasındaki iletişimi sağlama hususunda görev alarak, bulundukları bölgede etkili ve sözü geçen aileler arasından halkın seçimi ile bu rolü üstlenmekteydiler (Uzunçarşılı, 2010: 5; Mert, 1991: 195). Ayanların seçimine devlet müdahale etmemiş olsa da seçilen kişinin devlet tarafından iyi bilinen biri olması koşulu bulunmaktadır. 1779 yılına kadar valiler tarafından verilen "ayanlık buyruldu" ile göreve başlayan ayanlara, bu tarihten itibaren sadrazamdan izin mektubu alması emredilmiş olsa da emre uymadıkları görülmüştür (Uzunçarşılı, 2010: 5). 18. yüzyıl itibari ile ayanlık görevine, mütesellim ve voyvodaların el koyarak elde ettikleri de görülmüştür (Özkaya, 1977: 106). Yine 18. yüzyılın başlarında malikanelerin babadan oğula geçecek şekilde mültezimlere verilmesi, taşrada ekonomik anlamda güçlenerek

¹⁸⁴ BOA, C. AS. 409/16906. (Kasım 1798).

¹⁸⁵ BOA, HAT. 266/15488. (Ekim 1800).

¹⁸⁶ BOA, AE. SSLM. III. 202/12090. (22 Nisan 1803); BOA, AE. SSLM. III. 202/12091. (22 Nisan 1803).

¹⁸⁷ BOA, C. AS. 583/24531. (5 Haziran 1803).

¹⁸⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 213/660. (Ocak 1792).

sivrilen kişilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayan olarak adlandırılan bu kişiler taşrada sözü geçen ve etraflarına topladıkları adamlar vasıtası ile istediklerini yapma salahiyetine sahip hale gelmişlerdir (Öztürk, 1991: 964). Osmanlı Devleti'nde valiler, müderris ve kadı gibi geliri yüksek olan görevliler elde ettikleri kazançları birtakım emlaklara (han, hamam, dükkân, çiftlik vs.) yatırarak daha sonra ise bu emlakları vakıflaştırarak ahalinin buralarda kiracı konumuna düşmesine sebep olmuş ve vakıf vasıtası ile kendi çocuklarının servet ve güç sahibi olmasının da önünü açmışlardır. Yönetici sınıf olarak nitelendirmiş olduğumuz görevliler, bir süre sonra kazançlarını yatırmış oldukları emlakları vasıtası ile büyük zenginlikler elde etmiş ve bulundukları yerlerde sözü geçen kişiler haline gelmişlerdir. Böylece emlak ve zenginlik; mültezim, ulema ve kapıkulu gibi birtakım görevlilerin elinde toplanmaya başlamıştır. Ayrıca kişilerin vergi muafiyetlerinin bulunması da ellerindeki kazancı ticaret vasıtası ile işleterek artırmalarında büyük etken olmuştur. Bu şekilde zenginlik ve güç sahibi olan devlet memurları ve bunların çocukları “ayan ve eşraf” olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Daha sonra “ayan ve eşraf” olarak ortaya çıkan bu sınıf, devletten aldıkları ücretler ve bağışlarla geçindikleri düşünülerek vergi muafiyetine tabi tutulmuş ancak gerçekte zengin ve güçlü sermaye sahibi oldukları ve büyük ölçüde emlak ve çiftlikleri ellerinde bulundurdukları görülmüştür (Akdağ, 1950: 328-330, 338).

Juchereau de Saint-Denys, bazen sıradan bir ayanın serveti, cüret ve mahareti ile etrafına adam toplayarak bulunduğu bölgede mahalli görevlilerden bağımsız hareket edecek güce ulaştığını bu sebeple idarecilerin bu durumdan korktuğunu ifade etmiştir (Juchereau de Saint-Denys, 1819: 180). V. P. Mutaççieva ise ayanların ortaya çıkış sürecini hakkında ortaya atılan fikirlere değinirken ayanları bir taraftan bir yerde öne çıkan eşraftan kimseler olduğu ve halkın aracılığı ile seçilerek ahali ile idare arasında aracı görevine değinildiğini ve burada basit bir görevli gibi bahsedilirken diğer taraftan ise devletin idari teşkilatlanmasında (kaza, sancak, eyalet) yer alan yönetici sınıftan biri olarak öne çıktığını belirterek bu hususta ikilem olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ayanların bulundukları bölgelerdeki mahalli idarelere kendilerini zoraki olarak kabul ettirdikleri bilgisini vermiştir (Mutaççieva, 1977, 165-166).

İncelenen şikâyet kayıtlarında ayanların artık ahalinin seçimi ve devletin onaylaması sonucu iş başına gelmediği bu görevi ve şöhreti elde etmek isteyen kişilerce, “ayanlık iddiası” adı altında zorbalıkla elde edildiği görülmektedir. Ayrıca taşrada güçlenmek ve belli bir servet sahibi edinebilmek için ahalinin mal ve mülkünü gasp ettikleri de görülmüştür. Örneğin Akşehir sakinlerinden seyitlerden Seyit Ömer, Seyit Ahmet, Seyit Mehmet ile Ayşe, Şerife, Kerime ve isimleri verilmemiş kadınlar yapmış oldukları şikâyetlerinde; adı geçen kişilerin babası ve Ayşe ve Şerife'nin eşi olan Salih adlı kişi kendi halinde olduğu halde Akşehir sakinlerinden mütegalibe ve zorbalardan olan Reşit'in ayanlık iddiası bu kişiyi ile katlederek mal ve eşyasını zapt ettiğini bildirmişlerdir¹⁸⁹.

Ayanlar bulundukları yerlerde vakıf işlerini yürütme, malların kıymetini belirleme, ehli-i vukuf olma, vergi toplama, bölgede emniyet ve asayiş sağlama gibi görevleri üstlenmişlerdir (Mert, 1991: 196; Uzunçarşılı, 2010: 5-6). Ayrıca ayanlar, memurlar ile bir yerden başka bir yere gidip-gelen kişilerin gıda maddelerinin bedelinin ahaliiden tahsili ve esnafa ödenmesi hususlarında aracı olarak rol oynamışlardır¹⁹⁰. Bu görevleri yerine getirirler iken birçok eşkıyalık faaliyetine girişerek halkı soydukları ve zulümde bulundukları görülmüştür. Öyle ki Mut kazasından yeniden yapılan menzilhane için İçil Sancağı kazalarından 60 bargir temin edilmesi istenmiş olup 30 adet bargir adı geçen menzilhane tahsil edilmiş, geriye kalan 30 bargirin ise 1000 kile arpa ile birlikte tahsil

¹⁸⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 60/239. (Temmuz 1791).

¹⁹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 68/277. (Eylül 1791).

edilmesi için İçil Sancağı ve diğer idari yetkililere hitaben emir çıkmıştır. Verilen emir doğrultusunda istenilen şeylerin tertibine ve teminine dikkat edilir iken mütegalibe zümresinden Zeyne ayanı Deli Ali ve Bolulu Cemaat-i İhtiyarı Deli Mustafa adlı eşkıyalar başlarına topladıkları çokça askerler ile seher vaktinde Mut kazasına hücum etmiş, kaza halkının bir kısmı kaleye sığınırken bazıları dahi eşkıyalar tarafından yakalanarak hanelerine baskın yapılmış, mal ve eşyaları yağmalanmış, bağ ve bahçelerinde hayvan otlattırılarak zarar verilmiş ve bazı kişiler katledilerek türlü zulümlerde bulunulmuştur. Durumun araştırılması için İçil sancağı mütesellimi, Zeyne kadısı ve mübaşire hitaben emir yollanarak gasp edilen malların eşkıyalardan alınması ve sahiplerine teslim edilmesi istenmiş. Ayrıca katl maddesi doğru ise eşkıyaların hapis edilmesi ve sureti sicilatı ile Ordu-yu Hümâyûna arz edilmesi istenmiştir¹⁹¹.

Ayanların zenginleşerek bulundukları yerlerde güç ve iktidar sahibi durumuna gelmeleri, ahalinin evini basarak mal ve eşyasını çalıp çırparak elde ettikleri zenginlikler sonucunda gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki Hatice adlı kadın yapmış olduğu şikâyet; Nevrekop'ta oturan ayan Mehmet'in kendi halinde olmayarak, tasarrufunda olan evini ve hamamını 2 defa bastığını ve içinde olan bütün eşyasını, çekmecesinde olan 450 kuruşunu, emlakını ve kızlık çeyizlerini dahi zorla gasp ettiğini ve kendisini dahi öldürmeye çalıştığını bildirmiştir¹⁹². İncelenen belgede görüldüğü üzere kişinin çeyizine varıncaya kadar paha biçilen bütün mal ve eşyasının zapt edilmesi, kişilerin zor duruma düşmesine ve perişan olmalarına sebebiyet vermektedir.

Ayanların ahali ile birleşerek zulüm ve zorbalıkta bulunduklarına dair kayıtlar da yer almaktadır. Nitekim Dimetoka kazası sakinlerinden Hüseyin'in giderek yapmış olduğu şikâyet başvurusu bu duruma örnek teşkil etmektedir. Hüseyin, bundan önce Kırkkilise kazasına bağlı Keşerlik köyünde misafir olarak sakin iken Dimetoka kazasına bağlı Abdullah köyünde olan evinde eşi Ayşe ve kayınvalidesi Emine adlı hatunların gece katledildiğini ve evinde mevcut olan miktarı belli altını ile 2.500 kuruş miktarı nakitinin vs. mal ve eşyasının yağmalandığını eski Edirne Bostancı başısına bildirerek şikâyetle bulunmuştur. Bu durum üzerine şikâyet mevzuu araştırılmaya başlanmış ve adı geçen köyden Yusuf, üvey babası Veli ve Aksakal köyünden Topal adlı kıptiler yakalanarak sorguya çekildiklerinde adı geçen Abdullah köyünden Bulgurlu oğlu Mehmet, hizmetkârı Kethüda Ömer, Ömer Ağa oğlu Mustafa ve kıbtıyan Çeri başısı Arap oğlu Mustafa adlı kişiler ile birlikte iki kadını katlederek bahsedilen nakit ve mallarını aldıklarını itiraf etmişler. Böylece eski Edirne bostancı başısı isimleri geçen suçluların cezalarını düzenleyerek yakalanmaları için mübaşir tayin etmiştir. Bu durum üzerine köylüler mübaşir tayin ettirdiği için eski Edirne bostancıbaşısını yakalamış, üzerinde mevcut olan mal ve eşyayı gasp edip, darp etmiş ve bağlayarak Dimetoka'ya götürmüşlerdir. Eski Dimetoka ayanı Molla Ağa zade Ali adlı kişinin yardımı ile Dimetoka zindanına koyup 40 gün suçsuz yere hapsederek zulüm etmişlerdir¹⁹³. Bu belgede görüldüğü gibi görevini yerine getirmeye çalışan idarecinin engellendiği hatta zindana hapsedilerek zulümde bulunulduğu görülmektedir.

Devlet içerisinde bazı yeniçerilerin de yanlarına almış oldukları kuvvetli kişiler vasıtası ile bulundukları bölgelerde mütesellim, ayan, derebeylik gibi vazifelere gelmek için halka ettikleri zulümlerin görmezden gelinmeyecek safhaya ulaştığı ve bu kişilerin bulundukları yerlerde yaptıkları vurgunlar ve soygunculuk faaliyetleri sonucu zenginleştikleri görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Balıkesir bölgesinde adını duyuran Kanlı oğlu Halil gösterilebilir. Kanlı oğlu Halil hakkında

¹⁹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 49/171. (Kasım 1800).

¹⁹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 281/928. (Mart 1792).

¹⁹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 285/940. (Mart 1792).

incelemiş olduğumuz Atik Şikâyet Defterleri'nde tespit edilen şikâyetler neticesinde kişi hakkında vereceğimiz bilgiyi genişleterek eşkıyalık faaliyetinde bulunan bir yeniçerinin bulunduğu bölgede nasıl mütesellim, serdar ve ayanlık mertebesine geldiğini, edindiği zenginliklerin kaynağını nereden aldığını tespit ederek eşkıyaların halkın sosyal yaşantısını, devletin finans durumunu ve siyasi düzenini ne derece etkilediğini göstermeye çalışacağız.

Bu konu ile ilgili Atik Şikâyet kayıtları içerisinde Ocak 1789 tarihinde ismi verilmeyen ama ulemadan olduğu anlaşılan bir kişi giderek yapmış olduğu şikâyetinde; murisi¹⁹⁴ ulemadan Seyit Süleyman Efendi'nin kendi halinde olduğunu ve kimseye bir zararı olmadığı halde Karesi sancağı mütesellimi olan Balıkesir kazası sakininden Kanlı oğlu Halil Ağa adlı kişinin başına toplamış olduğu erazil ve eşkıya ile fukara ahaliyi rencide ederek ırzlarına geçtiklerini ve Balıkesir kazası içlerinde olan medresede oturan Süleyman'ı bin yüz doksan (boş) senesinde katlederek mal ve eşyasını yağmaladıklarını bildirmiştir. Ayrıca katledilen Süleyman'ın yeğenini dahi katlettiklerini ve zulümlerinin arkasının kesilmediğini bildirerek mübaşir marifeti ile şer'i kanun üzere görülmesi için emir rica etmiştir. Bu durum üzerine Karesi sancağı mutasarrıfına bu konu ile ilgili tayin edilen mübaşir tarafından davanın mahallinde şer' üzere görülmesi ve katletme suçu sabit görülür ise katilin hapse konulması ve durumunun sicilatı ile İstanbul'a arz ve ilam edilmesi istenmiştir¹⁹⁵. Bu şikâyet kaydı 1789 tarihli olsa da Kanlı Halil'in Seyyid Süleyman'ı öldürme tarihi kesin olmamakla birlikte 1190'lı yıllar şeklinde ifade edilmiş olup ve bu tarih miladi olarak 1776-1785 yılları arasında göstermektedir. Kişi hakkında hapis cezası verilmesi emredilmiş olup cezanın uygulanıp uygulanmadığı bilgisine sahip değiliz. Ancak 1779 tarihinde Karesi sancağına bir mutasarrıf atandığını ve yaşanan savaşlar neticesinde orduya çağrıldığı için yerine 4 Aralık 1779 tarihinde Kanlı oğlu Halil'in mütesellim olarak geçtiği görülmüştür. Halil'e, bulunduğu bölgenin emniyet ve asayişini sağlaması amacı ile serdarlık görevi verilmiş daha sonrasında Balıkesir'e yeni mütesellim gelinceye kadar mütesellim görevini yerine getirmiştir. Şeriyye sicillerinde yer alan 1785 tarihli kayıta Kanlı oğlu Halil ve yanında olan Süpürgeci Mehmet hakkında Haziran 1784 tarihinde kendilerine vazife olmayan işlere karıştıkları ve belde halkına eziyet ettikleri sebebi ile Limni Adası'na kalabend edilmesi hakkında karar çıktığı ancak beldenin işlerine karışılmaması ve çiftliğinde kendi halinde oturması şartı ile affedildiğine dair emir verildiği görülmektedir. Birtakım görevlerde bulunan ve yaptığı zorbalıklar neticesinde verilen cezaların affedilmesi sonucu eşkıyalık faaliyetlerine artıran devam eden Kanlı oğlu Halil'in bu görevlendirilme durumu hakkında Mücteba İlgürel çalışmasında, kişinin memuriyeti esnasında memnun kalınan, işini layığı ile yerine getiren, aranan bir şahsiyet şeklinde yorumladığını görmekteyiz (İlgürel, 1972: 67-68). Ancak Osmanlı Arşivi tasnifinde kayıtlı arşiv kaynağı durumun iç yüzünü göstermesi sebebi ile önemli bir yere sahiptir. 28 Mart 1786 tarihli bu belgede; Karesi sancağı ahalsinin Kanlı oğlu Halil hakkında arzuhal ile yapmış oldukları şikâyetlerine ulaşılmıştır. Yapılan bu şikâyet kaydında ahali, sakin oldukları Karesi sancağında o dönem mütesellim olan Uzun zade Mustafa Ağa adlı kişinin eskiden beri o bölgede olduğunu, işini liyakatli, iffetli bir şekilde yerine getirdiğini ve kendisinden memnun oldukları halde adı geçen mütesellim hakkında defalarca emirler çıktığını ve firar üzere olan Kanlı Halil adlı eşkıyanın ise bu zaman diliminde onu koruyan bazı güçlü kuvvetlere dayanarak Karesi sancağına geldiğini ayan ve mütesellim olma düşüncesi ile ayaklanarak karışıklık çıkaracak çeşitli fitne ve fesada başvurduğunu bildirmişlerdir. Mütesellimler, Uzun zade Mustafa'ya merhamet

¹⁹⁴ Muris kelimesi sözlükte "getiren, veren, kazandıran ve vereseye miras bırakan" anlamına gelmektedir. Bkz. Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1427.

¹⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 23/99. (Ocak 1789).

edilmesini, Kanlı Halil'in ise verdiği zararların engellenmesi için emir çıkmasını istemişlerdir. Bu durum üzerine Nisan 1786 yılında Kanlı Halil hakkında çıkan fermana; Balıkesir sakinlerinden 19. bölük yeniçerilerinden olduğu bilgisi yer almaktadır. Kanlı oğlu Halil'in Balıkesir'de asker tertibinin geciktirdiği, memlekette ihtilale sebep olacak hareketlerde bulunduğu, ayanlık iddiası ile kendisi için tevzi defterine belli miktar yazdığı ve bunu zorla tahsil ettiği ve fukarayı soyduğu sebebi ile kalabend olunmasına karar verilmiştir. Fakat daha sonra kendi halinde olup beldeye karışıklık çıkarmayacağına dair adı geçen bölükten isimleri belli kişilerin taahhüdü ile serbest bırakılmıştır. Halil'in hesabının görülerek, zimmetinde olan hakkın sahiplerine teslim edilmesi ve beldenin işlerine karışmaması için tembih edilmesine dair emir verilmiştir. Ancak bu kişinin eski hareketlerini tekrar ettiği, fitne ve fesada sebep olduğu ayrıca önceki emirde yazıldığı üzere ahalinin hakkının verilmediği ve ahalinin rahatlarının kalmadığından dolayı Kanlı Halil'in hesabının görülmesi ve zimmetinde olan fukaranın haklarının iadesi, af ve ıtlak olmasına dair ilam ve mahzar olmadıkça serbest bırakılmasına müsaade edilmemesine dair Dîvân-ı Hümâyûn'dan emir verilmiştir¹⁹⁶. Kişinin cezasının düzenlenip düzenlenmediği hakkında bilgimiz bulunmamakla birlikte Halil'in caydırıcı bir cezaya tabi tutulmadığı Ocak 1789 tarihli atik şikâyet defterinde bulunan bir diğer şikâyet kaydı ile ortaya çıkmaktadır. Tüccar taifesinden Danlı adlı zimmi arzuhalinde, önceden damadı ve tüccar taifesi ile asıl vatanları olan Silile kazasından hareket ederek Balıkesir kazasına bağlı Kesik köyüne gittiklerinde, Balıkesir sakinlerinden olan Balıkesir mütesellimi Kanlı oğlu Halil'in yeğeni ve bölükbaşı olan kişilerin kendi hallerinde olmayarak damadını H. 1200 (M.1785-1786) tarihinde gizli bir yere götürerek katlettiklerini ayrıca üzerinde olan bütün mal ve eşyasını yağmaladıklarını bildirmiştir. Bunun üzerine katl maddesi doğrulanır ise katillerin hapse konulması için ferman verilmiştir¹⁹⁷. İncelemiş olduğumuz şikâyet kaydı, bizzat Kanlı oğlu Halil ile alakalı olmamakta ancak diğer belgelerde Halil'in bir takım eşkıya ile birlikte yapmış olduğu zulümler ile ilgili bilgilerin yer alması bu şikâyetten onun da parmağının olabileceği kanısını uyandırmıştır. Nitekim yine birtakım eşkıya ile birlikte hareket ederek ahaliye zulüm ve zorbalık hareketinde bulunduklarına dair Osmanlı Arşivi'nde yer alan Şubat 1789 tarihli diğer bir arzuhalde ise, Balıkesir ve köylerinde oturan ulema, suleha, saadat-ı kiram, agavat, asker, bil-cümle ahali-i fukara ve reayalar Balıkesir sakinlerinden Kanlı oğlu Halil ve odabaşısı Mehmet adlı eşkıyaların eskiden beri katl-i nüfus, hetk-i ırz ve gasb-ı emval adetleri olduğu sebebi ile idam ve sürgün edilmeleri için önceden Halil hakkında sekiz kıt'a emir çıktığını söylemişlerdir. Ancak emirlere itaat etmedikleri sebebi ile emirlerin infaz ve icra olunmadığı bu yüzden eşkıyalık ve taşkınlık yaptıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca bu durum öncesinde beldelerinin menzili senelik 5.000 kuruş ve sefer zamanı ise 7.000 kuruş ile idare olunur iken bu sene zarfında 60.000 kuruş alındığını ayrıca buyruldu ile istenilen Kalyoncu neferatı 10.000 kuruş masraf ile teçhiz olunur iken 26.000 kuruş tevzi edilerek zorla tahsil edilmiş olduğunu ve bu dönemde Balıkesir sancağının mütesellimlik ve serdarlığının Kanlı Halil'in üzerinde olduğu bilgisini vermişlerdir. Bunun yanı sıra sefer-i Hümâyûn mühimmatı ve tekalif-i padişahiye zam yaptığı meblağın tahmin edilemeyecek ölçüde fazla olduğunu ayrıca o sırada müderris olan El-Hac Ahmet Efendi, karındaşı oğlu Molla Mustafa ve Aişe Bacılı Molla Hasan adlı kişileri katlettiğini, mal ve eşyalarını yağmaladığını belirtmişlerdir. Ayrıca bununla yetinmeyerek ahalinin ambarlarında olan hinta ve diğer cins zahireleri zapt ederek bunların karşılığında 5'er kuruş akçe verip bu zahireleri 10'ar akçeye fukaraya satmış, habbazan (ekmekçi) fırınlarını fuzuli zapt edip, sahiplerini kovarak kendi tarafından fırınlara ekmekçi koymuş, dirhem ile nan-ı aziz (ekmek) pişirtirerek ahaliye satmış

¹⁹⁶ BOA, AE. SABH. I. 61/4266-1. (1 Haziran 1786).

¹⁹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 23/101. (Ocak 1789).

bu şekilde hem derebeyliği hem de muhtekirlik (vurguncu, soyguncu) etmiştir. Bu da yetmezmiş gibi ailelerinin namuslarına el uzattığını, emniyet ve rahatlarının kalmadığını bu sebeple beldedeki ehl-i ırz taifelerinin çoğunun vatanlarını terk ederek İstanbul'a veya etraf kazalara dağılarak perişan olduklarını bu eşkıyaların ortadan kaldırılmasını ve bu kişilerin zulümlerinden kurtarılmaları için emir istediklerini bildirmişlerdir. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile savaş halinde olması sebebi ile arzuhalin üzerinde yer alan derkenarda Kanlı oğlu Halil'in 150 nefer tertip ederek bir an evvel Ordu-yu Hümâyûna gelmesinin istendiği bilgisi bulunmaktadır¹⁹⁸. Duruma bakıldığında devletin dış siyasette yaşamış olduğu çalkantılı durumun iç siyasetini olumsuz bir şekilde etkilediği söylenebilir. Hakkında defalarca gönderilen şikâyetlere rağmen cezası uygulanmayan Kanlı Halil'in en son ahalinin gönderdiği arzuhalî karşılığında dahi asker tertibi ve savaşa katılması için Ordu-yu Hümâyûna gelmesi isteğinde bulunulması devletin içinde bulunduğu durumda eşkıyaya muhtaç olarak kadar aciz durumda olduğunu göstermektedir. Devletin eşkıyayı cezalandırmak yerine ödül verir gibi davranışlara bürünmesi adli düzeni ve ceza sistemini bozmakla kalmamış yapılan eşkıyalık faaliyetlerinin artarak devam etmesine zemin hazırlamıştır. Devletin bu aciz durumundan faydalanan Kanlı oğlu Halil eşkıyalık faaliyetlerine devam ederek gücünü ve ekonomik durumunu yapmış olduğu soygunlar ve vurgunculuk faaliyetleri ile artırmaktadır. Bu konu ile ilgili diğer şikâyet kaydında ise Eylül 1791 tarihinde Seyit Mehmet adlı kişinin giderek yaptığı şikâyetinde yakınlarını ziyaret etmek için Balıkesir'e gidip Mehmet Ali Ağa adlı kişinin konağında misafir iken Balıkesir kazası sakinlerinden Kanlı oğlu diye bilinen kişinin yanındaki refikaları ile konağı bastıklarını Mehmet Ali'ye ait olan bir at, bir bargir, bir hançer, bir sim piştov, bir tüfek, bir kaput, bir cübbe, bir poşu, bir Erzurum rahtını ve 1700 kuruş nakitini yağmaladıklarını bildirmiştir. Kişilerin şer' üzere davalarının görülmesi istenmiştir¹⁹⁹. Ancak yine aynı tarihli başka bir belgede adı geçen Mehmet Ali'nin eski mütesellim olduğu ve tekrar Kanlı Halil'in bu kişiyi basarak 5 atını ve 1500 kuruşluk mal ve eşyasını yağmaladığını ve adı geçene Mehmet Ali'nin bir yolunu bularak elinden kurtulduğu görülmüştür²⁰⁰. Kanlı oğlu Halil'in mütesellimlik ve ayanlık ile ilgili girişimlerinin sonuçsuz kaldığı ancak bölgeye gelen mütesellimlere de huzur vermediği ve sürekli konaklarını basarak zulümde bulunduğu yağmaladığı mal ve eşyaları ile servetini artırdığı ve bölgede başına buyruk hareket eden eşkıya takımı haline geldiği görülmektedir. 1791 yılında Hotinli Hacı İbrahim Ordu-yu Hümâyûna giderek yapmış olduğu şikâyetinde; ticaret için Balıkesir'e gittiğini ve mütesellim konağında misafir olarak bulunduğu esnada Balıkesir sakininden Kanlı oğlu Halil'in kendisine bağlı adamlar ile konağı basarak kendisine ait olan takımıyla birlikte bir atını, bir kaput, kaftan, hançer, destar, seccade, kürek, şal, kılıç, iki kat çamaşırı bohçası ile vs. eşyasını ve 2.400 kuruş nakitini yağmalayarak zulmünün arkasının kesilmediğini söylemiştir²⁰¹. Bu tarih sonrasında Kanlı Halil ile ilgili herhangi bir belgeye ulaşamadığımızdan dolayı 1794 tarihine kadar üç sene zarfında ne durumda olduğu bilinmemektedir. Ancak 1794 tarihinde Kanlı oğlu Halil'in Balıkesir mütesellimi olan Mehmet Ali'yi katlettiği²⁰² bu sebeple onun ve diğer eşkıyaların idam edilmesi için ferman çıktığı²⁰³, bu ferman Balıkesir kazasına ulaştığında Halil'in 5 saat önce bir yolunu bularak haber alıp ve firar ettiği bilgisine ulaşılmıştır²⁰⁴. Bunun üzerine ona ait olan mal, eşya, nakit, borçlar,

¹⁹⁸ BOA, C. DH. 318/15856. (5 Mayıs 1788).

¹⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 128/395. (Eylül 1791).

²⁰⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 79/328. (Eylül 1791).

²⁰¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 82/334. (Eylül 1791).

²⁰² BOA, C. ML. 38/1711-3. (14 Nisan 1794).

²⁰³ BOA, C. ML. 20/912. (14 Nisan 1794).

²⁰⁴ BOA, C. ML. 38/1711-2. (14 Nisan 1794).

emlak, akarat, hayvanlar, hububat, iltizamlar ve her nesi var ise geriye bırakılmadan ve gizlenmeden araştırılıp kayıt edilmesi istenmiştir. Ortaya çıkan mal varlığının devlet tarafından zapt edilmesi, mümzi ve mahtum müfredat defterinin ise acil olarak İstanbul'a gönderilmesi için Saruhan Sancağı mütesellimi Kara Osman zade El-Hac Mehmet Ağa'ya hitaben emir çıkmıştır. Emir, mübaşir olan Mustafa Ağa tarafından Balıkesir mahkemesine ulaştırıldığında memurlar ve bil-cümle vücuh-ı ahali meclis-i şer'e giderek görüp ve işittiklerini söylemleri, Halil'e ait her ne var ise ehl-i vukufun değer biçmesi ile her şeyin ismi ve değerinin yazılarak gönderilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda Kanlı oğlu Halil'in detaylı olarak tespit edilen miraslarına ilişkin tablo şu şekildedir²⁰⁵:

Tablo 5. Kanlı Oğlu Halil'in Muhallefatı

Eşya/Mal/Hayvan vs..	Adet/ Kıyye	Kıymet Kuruş
Küplü karyesinde çiftlik, ebniye(bina) müstemil olan arazi	-	6.500 buçuk?
Ali Musaffa Kovanı	40	100 Buçuk?
Sağmal Manda İneği	14	630
Koşulmuş Manda	13	780
Bir buçuk yaşında manda	13	260
Kara Sığır İneği	9	270
Kısır Kara Sığır İneği	8	160
Kara Sığır Tosunu	14	350
Koşulmuş Kara Sığır Öküzü	4	180
İkişer Yaşına Kara Sığır Danası	85	1275
Merkeb	8	120
Hergele Kısırak	12	520
İkişer Yaşında Tay	30	750
Sağmal ma yüz ganem (koyun)	660	4620
Kuzu	300	9?
Medine-i Balıkesirde Menzil cem'i Turab (toprak) ile	-	3000
Çuka Nebeş	1	40
Sofra ve peşkir	5	20
Tüfenk Adet 2 Kıymet pare? 40	2	40
Kılıç	2	40
Çuka Minder	2	20
Karsak Kürk	1	30
Müsta'mel Libade (Eski Hırka)	1	10
Sof Ferace(Yün Ferace)	1	15
Burdur Destari	17	10
Müsta'mel Şal-ı Nebeş	1	
Nebeş Cübbe	1	30
Mısır Kıttası? (Kedi)	3	6
Maraş Haşme?	2	15
Bez Top	4	16
Semur Paçası Kürk	1	60
Zerdava Paçası Cübbe Kürk	1	30
Kubur Peşravi?	1	50
Erzurum Rahtı	1	10
Defa Maraş Haşmesi?	2	10
Köhn Yorgan	1	8
Müstamel Entari	5	50
Çuka Entari	2	25
Defa Çuka Entari	1	5
Kilim, minder, yüz yastığı	-	20

²⁰⁵ BOA, C. ML. 83/3834-1. (10 Haziran 1794).

Köhne Oda Döşemesi	-	50
Defa Köhne oda döşemesi	-	5
Köhne kilim maa seccade	-	20
Kahve Takımı, İbrik? Fincanı	-	20
Tuz Bakçe (bohça) ...	1	40
Asiyab-ı Adet	2	5.000
Taş Adet	4	
Şüturan (Deve)	15	220
Deveci Bargiri	2	75
Frenk Kahvesi	Kıyye 70	140
Evani Nühasiye (Bakır Kap Kacak)	Kıyye 522	783
Nişancı Zeametinin Bedel-i İltizamı	-	3.250
Kale Tımarının Bedel İltizamı	-	600
Köhne ... Yastık	4	6
Müstamel Burusa Kutnisi Yastık	7	21
Köhne Minder	4	20
Müstamel ... Döşek	5	25
Bursa Kutunasi (Pamuk) Köhne Döşek	1	5
Köhne Çit Yorgan	3	9
Müstamel Bursa Kutunasi yorgan	5	15
Müstamel Bursa Kadifesi Yastık	2	8
Müstamel Çit Çelte?	1	3
Köhne Çelte?	3	6
Müstamel Kilim	3	20
Müstamel Çit Yorgan	2	7
Müstamel Çocuk Kutnisi?	3	10
Defa Köhne Minder	1	3
Müstamel Çit Yorgan	4	20
Cedid Çiçekli Kutni Yorgan	12	150
Cedid Burusa Kutnisi Döşek	6	80
Cedid Çiçekli Çelte?	2	15
Cedid Kadife Döşek	1	25
Köhne Kadife Döşek	3	9
Cedid Çit Çelte?	3	12
Köhne Çelte?	2	5
Köhne Kumaş Yorgan	3	10
Köhne ... Döşek ma Çelte	3	10
Cedid Kilim ...	20	140
Cedid Halı	7	175
Defa Cedid Türkmen Kilimi	2	15
Müstamel Kilim	7	21
Müstamel oda Döşemesi	2	120
Mevcutı Hinta Kile-i Balıkesri	10	600
Rayic-i Fil-Vakt		
Mevcut Şair Kile-i Balıkesri	100	200
Rayic-i Fil-Vakt		
Mevcut Nukut	-	1.300
Arap Cariyesi	1	-
Toplam		36.213

Yukarıda verilen tablo ahalinin Kanlı oğlu Halil'in gıda maddelerine dair gördükleri ve duyduklarını anlatmaları neticesinde mübaşir ve Saruhan sancağı mütesellimi mübaşereti ile tespit edilerek hazırlanmış, imzalı ve mühürlü olarak gönderilmiş defterdir. Ayrıca bir önceki tabloda toplam malın değeri 36.213 kuruş olarak yazıldığı ve bunun yanlış olduğu doğrusunun toplamda 33.342 esedi kuruş olarak belirlendiği belirtilmiştir. Bu kayıt mübaşir mübaşereti ve Balıkesir kadısı

İbrahim Efendi'nin imzası ile mühürlü olarak gönderilen defterin kısaca içeriğini gösteren tablo aşağıda verilmiştir²⁰⁶.

Tablo 6. Eşkiya Kanlı Oğlu Halil'in Mal, Eşya, Emlak, Hayvan vs. Mülkünü ve Değerini Gösteren Tablo

Nakit	1.300 Kuruş
Çiftlik	6.500 Kuruş
Bir Bab Menzıl	3.000 Kuruş
2 adet Asiyab	5.000 Kuruş
1 dönüm top bağçesi	40 kuruş
40 adet Kovan	100
Eşya ve Evani-i nühas vs.	2.533 Kuruş
Hayvanat	10.219 Kuruş
Hinta	600 Kuruş
Şair	200 Kuruş
Bedel-i İltizamat Nişancı Zeameti	3.250 Kuruş
Kale Tımarı	600 Kuruş
Yekûn Kuruş Esedi	33. 342

Değeri verilmiş olan miraslar dışında mezruatına²⁰⁷ dair tablo ise aşağıdaki şekildedir.

Tablo 7. Kanlı Oğlu Halil'in Kıymeti Verilmeyen Mal ve Eşyası

İstanbuli Hinta	400 kile
İstanbuli Şair	140 kile
İstanbuli Yulaf	160 kile
İstanbuli Burçak	32 kile
İstanbuli ...	50 kile
İstanbuli Mercimek	Buçuk Kile
Toplam	783 buçuk kile
Boyalık	5 Dönüm
Arap Cariye	1 Neferen

Kanlı oğlu Halil hakkında ulaşan emir sonrasında firar ettiği için bütün malına el konulmuş ve bu mekulatın müzayede ile satılarak bedelinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Ancak Kanlı oğlu Halil'in eşinin ve çocuklarının hallerinin perişan olması sonrası merhamet edilerek Balıkesir'de bulunan ev onlara bırakılmıştır²⁰⁸. Bunun yanı sıra Kanlı oğlu Halil'in katlettiği mütesellim Mehmet Ali'nin de mal, eşya ve borçlarının belirlenerek isimlerinin yazılması ve der-aliyeye gönderilmesi istenmiş ve yapılan araştırmalar sonucunda adı geçen Mehmet Ali'nin çok fazla çocuğunun olduğunu, borcunun ve ismi yazılacak nesnesi olmadığını sahip olduğu 3-5 rees hayvanını da Kanlı oğlu Halil'in onu katlettiği esnada yağmaladığını bildirmişlerdir²⁰⁹. Kaynaklar neticesinde izah etmeye çalıştığımız konu belgeler vasıtası ile tespit edilmiştir. Burada Kanlı oğlu Halil'in de öldürülen Mehmet Ali'nin de mütesellim olduğu ancak ikisinin mal ve mülkünün tespit edilmesi hususunda verilen emirler sonucunda eşkiyalık yapan Halil'in mal ve mülküne karşılık Mehmet

²⁰⁶ BOA, C. ML. 83/3834 1-5. (10 Haziran 1794).

²⁰⁷ Mezruat sözcüğünün kelime anlamı "ekilip bitmiş tohumlar, ekinler" anlamına gelmektedir. Bkz. Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1331.

²⁰⁸ BOA, AE. SSLM. III. 2/88. (28 Temmuz 1794).

²⁰⁹ BOA, C. ML. 38/1711-3. (14 Nisan 1794).

Ali'nin servetinin olmaması eşkıyalık faaliyetinin çapını ve bölge halkını düşürdüğü durumu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bir mütesellimin bu kadar mal ve mülkü ancak halkı soyarak ve vurgun yaparak elde edilebileceğini göstermektedir. Kanlı oğlu Halil olayının izlerini sürmeye ve idam kararının uygulanıp uygulanmadığı bilgisini edinmeye çalıştık. Bu konu hakkında Aralık 1795 tarihinde firar eden Halil'in eşinin ve evlatlarının perişan olduğu hatta bu süre zarfında eşinin öldüğü çocuklarının perişan hallerine merhamet edilerek vilayet işlerine karışmaması, kendi işleri ile meşgul olması şartı ile affedildiği bilgisine ulaşılmıştır²¹⁰. 1796 tarihli bu kayıttan sonra Kanlı oğlu Halil ile ilgili başka bir bilgiye ulaşamadık. Ancak bu kayıtlar, bir eşkıyanın bulunduğu bölgedeki halka yaptığı zulüm ve zorbalık, yağmaladığı mallarla edindiği servet ve arkasına almış olduğu bazı kuvvetler aracılığı ile bir yolunu bularak mütesellimlik vazifesine nasıl geldiği, yapmış olduğu bütün eşkıyalık faaliyetine rağmen hakkında verilen hapis, kalabend ve idam cezalarından bir şekilde affedildiği ve her defasında zorbalık faaliyetlerine bir yenisini ekleyerek bölge halkının vatanını terk edecek perişan hale düşmesine nasıl sebep olduğu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Yukarıda vermiş olduğumuz Kanlı oğlu Halil örneği Osmanlı Devleti'nin sadece bir kazasında ortaya çıkan ve bir eşkıyanın yaptığı eşkıyalık faaliyeti ile bulunduğu bölgede ahaliye, esnafa, vergide yapmış olduğu usulsüzlük sebebi ile iktisadi yapıya, savaş zamanı asker göndermediği için siyasi yapıya verdiği zararı göstermektedir. Bu ve benzeri eşkıyalık faaliyetinde bulunan şehir kethüdası, subaşı, voyvoda, ayan, kadı vs. görevliler ülkenin dört bir yanında halka eziyet etmekte, malını, mülkünü, hayvanını, yiyeceği hububatını hatta sırtına giyeceği kıyafete kadar elinden almakta, bununla yetinmeyip namusuna el uzatarak şansları varsa sağ olarak vatanlarını terk edip perişan olacak duruma düşürmekte ya da her şeylerini aldıkları gibi canlarını da alarak bulundukları yerlerde zorbalıklarına ve keyfi hareketlerini devam ettirmektedirler. Yaptıkları zulüm karşılığında devletin caydırıcı bir ceza uygulamasında bulunmadığı verilen cezaların ise ya kısa süreli olduğu ya da kişilere merhamet edilerek, yaşlı olduğu sebebi ile, ailesinin müşkül durumundan ötürü veya suçlarını tekrar etmemek şartı gibi bahaneler vasıtası ile affedildiği görülmüştür. Hükümdarın ve idari yapının takındığı bu adaletsiz düzen halkı devlete düşman hale getirmekte ve merkeze olan bağlılığı sarsmaktadır. Devlet yönetiminde adalet hassas teraziye benzemektedir. Bir kefesinde güç ve kuvvet diğer kefesinde merhamet yer alır. Hangi kefedeki ağırlık bir diğerine oran ile artırılır ise denge bozulur. Yönetimde, gücün de merhametin de bilinçsiz ve ölçsüz kullanımı devlet otoritesi başta olmak üzere siyasi, iktisadi, içtimai ve adli olmak üzere bütün yapıların sarsılmasına sebep olur. Bu yapılarda meydana gelen bozukluklar, otorite boşluğunu fırsata çevirerek güç kazanmak isteyen kişilerin doğuşuna sebebiyet verir ki bu da tam olarak verdiğimiz örneklerle bütünlük arz etmektedir. Kişilerin devlet içerisindeki birtakım boşluklardan ve karmaşadan faydalanarak kendi ceplerini doldurma amacıyla giriştikleri haydutluk faaliyetlerine gerekli olan ceza prosedürlerinin uygulanması ve bu konuda kimseye merhamet edilmemesi gerekir. Nitekim incelediğimiz kayıtlarda eşkıyalara gösterilen gereksiz hoşgörü ve merhamet bulundukları yerlerde faaliyetlerini artırmalarına, bulundukları çevrede etki alanlarını genişleterek kendi kural ve kaidelerine göre bölgede hüküm sürer hale gelmelerine sebep olmuştur. Haksız bir fiille karşılaşan bireyler, şikâyetleri sonucunda yapılan haksızlığın cezalandırılmadığını gördükleri zaman devlete olan güven ve sadakatini sorgulamaya ve yitirmeye başlarlar. Güven problemi yaşayan ahali malını, canını ve namusunu yitirmesine karşılık adaletten payına düşeni alamadığı zaman ne vergi verir ne savaşı ne de üretir. Bir müddet sonra ya eşkıyalık yapan birinin himayesine sığınır ya da etrafına topladığı

²¹⁰ BOA, A. DVNS. MKM. MHM. d. 2, 26/81. (Aralık 1795).

kişiler ile eşkıyalık faaliyetlerine girişmiş olur. Bu yüzden adalet sadece bireyin hakkının korunması için önemli değildir. Ayrıca devletin sistemleri arasındaki çarkın düzenli bir şekilde işleminde de önemlidir. Sistemin herhangi bir yerinde bulunan dişlilerden biri bozulsa diğerine de etki eder ve bu şekilde bütün sistemin bozulmasına ve aksamasına sebep olur. Anlattıklarımız Osmanlı Devleti'nde tam da bu şekilde gelişmiş ve idari yapıda meydana gelen bozulmalar burada cebini doldurmak isteyen eşkıyaların türemesine sebep olmuştur.

3.1.1.1.5. Voyvodanın Eşkıyalıkları

Osmanlı Devleti'nde has, zeamet ve tımar şeklinde üç kısma ayrılarak yönetilen topraklarda vergi geliri sahiplerinin isteği doğrultusunda, vergi toplayan görevlilere voyvoda denmiştir. 15. yüzyılda var olduğu düşünülen voyvodalık sistemi 16. yüzyılda yayılmaya başlamış ve bu yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte voyvodaların devletin yüksek rütbeli görevlilerinin gelirlerini toplama hakkını elde ettikleri görülmüştür. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde devletin sürekli savaşlarla meşgul olması, savaşlarda meydana gelen başarısızlıkların ekonomide büyük bir sarsıntıya yol açması sonucu hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak maksadı ile “eyalet defterdarlıkları” iptal edilmesi yoluna gidilmiş ve “eyaletlerin hazine gelirleri voyvodalık ve muhasıllık” olarak verilmeye başlanmıştır. Zamanla yayılıp etkisini artıran voyvodalık kurumu 18. yüzyılda hazinenin de vergi tahsildarı haline dönüşmüş ve artık bu görevi “yüksek askeri zümre” elde etmeye başlamıştır. Yerel kuvvet sahiplerinin ise “mültezimlik” görevini üstlendikleri görülmüştür (Özvar, 2013: 129-130).

Bir süre sonra voyvodalık görevini elde eden bazı kişilerin, etrafındaki mütegalibe sınıfını çeşitli memuriyetlere yerleştirip yetkilerini artırarak eşkıyalık yapmaya ve halka zulüm etmeye başladıkları görülmüştür. Bu konu ile ilgili Haziran 1200 tarihli kayıta, Mora Adası'nın eski voyvodası olan Lalalı Haseki Ali adlı kişinin bir yolunu bularak voyvodalığı ele geçirdiği, kısa bir süre sonra voyvodalığı zamanında Lala köyü eşkıyasından akrabalarını yanına çekerek her birini bölükbaşı olarak kaza ve köylere tayin ettiği ve bu şekilde yolculara ve halka çeşitli zulüm ve zorbalıkta bulunduğu görülmüştür²¹¹. İncelediğimiz bu örnekte de görüldüğü gibi bir şekilde devlet memuru olan kişiler elde ettikleri yetkileri, eşkıyaları birtakım kadrolara yerleştirmek için kullanmış ve bu şekilde müstakim eşkıyalıklar dışında devletin içerisinde konuşlanan eşkıyalar ortaya çıkmıştır.

Voyvodaların büyük bir çoğunluğunun 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına doğru eşkıyalık yaparak ahaliyi kasıp kavurur hale geldiği görülmüştür. Bu dönemde devletin aciz durumunu fırsat gören diğer idari görevliler gibi voyvodalar da yolsuzluk faaliyetlerine girişmiş, ahalinin vergilerine müdahalede bulunmuş, farklı isimler altında birtakım paralar talep etmiş ayrıca çok fazla atlı ve piyadelerle köylere giderek ahaliye zulüm ve zorbalık etmişlerdir. Nitekim Mart 1791 tarihinde Tırnova kazasında Çağal? zade Vakfı köyü ve Girve? köyü reayalarının arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; aşar ve diğer hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter doğrultusunda voyvoda ve zabıta ödediklerini hatta cizyelerini dahi cizyedarlarına ödedikleri halde voyvodaları olan Samakovlu Emin Ağa adlı kişinin kanun ve defter doğrultusunda almaya kanaat etmeyerek kanun ve şer'e aykırı olarak zulümde bulunduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca cerime adı altında haddi ve nihayeti olmayacak kadar çok meblağı aldığını ve cizye tahsilini dahi 3 ay önce çok fazla atlı ve piyade ile köylere giderek talep ettiğini bildirmişlerdir. Cizyeleri alırken içlerinden ölenlerin akçesini eşlerinden tahsil etmeye çalışmış akçesi olmayan kadınları yakalayarak zincirleyip köy köy gezdirirken koyun ve hayvanları olan kadınların 30 kuruş kıymetli hayvanlarını 10 kuruşa satmış, 5

²¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 47/147. (Haziran 1800).

yaşında ve daha aşağısında olan çocuklardan dahi 8 kuruş alarak kendi mührü ile kâğıt vermiştir. Yine kendi akrabasından olan kişiyi subaşı olarak atamış ve o dahi 40-50 adamı ile varlıklı kişilerin evlerini basarak korkutup az nesne karşılığında çok fazla ipeklerini almış, kızlarını götürüp karşısına dizdirerek “*bunlar oğlandır lakin cizye vermemeleri için fistan giydirip kız kıyafetine komuşsunuz*” diyerek zulümde bulunmuştur. Adı geçen voyvodanın mahallinde ve civarda olan kazalar ahalilerinden ve bi-garez (tarafsız) erbab-ı vukuftan gizlice araştırılarak doğru bir şekilde Meşta-yı Ordu-yu Hümâyûna arz ve ilam edilmesi ve hatır gönül düşünülmeden araştırılması ve önem gösterilmesi istenmiştir²¹². Ancak Samakovlu Emin Ağa’nın bir başka arşiv kaydında Eylül 1789 tarihinde Rumeli valisi ve seraskeri Abdi Paşa’nın maiyetine Ordu-yu Hümâyûndan nüzul emini olarak atandığı ancak atandığı yere gitmeyerek firar ettiği görülmüştür. Bu durum üzerine adı geçen Emin’in emre itaat etmeyerek tayin edildiği yere gitmediği takdirde ya sürgün edilmesi ya da katledilmesine dair derkenar düşülmüştür²¹³. Yine Eylül 1789 tarihli bir diğer arşiv kaydında Samakovlu Emin Ağa’nın her yerde arandığı ve yakalandığı takdirde ibret olsun diye icrayı siyaset (ölüm) emri verildiği görülmektedir²¹⁴. İncelenen atik şikâyet kayıtlarında voyvoda olarak ortaya çıkan ve yaptığı zulümler üzerine şikâyet edilen Samakovlu Emin Ağa’nın bundan önce görev yerine gitmeyerek emre itaatsizlik ettiği ancak cezasının tertip edilmemesi üzerine bir başka görev ve suç fiili ile ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu durum işlenen suçlara karşı verilen cezai işlemlerin yetersiz olduğunu göstermektedir.

Valilerin eşkıyalar ile iş birliği yaparak köyleri basıp ahalinin mal ve eşyalarını yağmaladıklarına dair kayıtlar da görülmektedir. Nitekim Çemişgezek kazası sakinlerinden ulema ve sülehadan Mehmet Emin adlı kişi yapmış olduğu şikâyetinde Kara Hotik? oğlu Ahmet diye bilinen kişinin voyvoda ve ayan olduğundan Loçik? ve Deşmeli? ekradını başına topladığını ve 200’den fazla ekrad eşkıyası ile Çemişgezek kazasına bağlı Germiri? köyünü bastıklarını bildirmiştir. Ayrıca köy halkının mal ve eşyasını yağmaladıklarını, Mehmet Emin’in köydeki çiftlikte olan eşya ve hasılatını fuzuli olarak zapt ettiği, Çemişgezek nehri üzerinde olan 4 kıta değirmenini dahi yaktığını ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine firar ettiği öğrenilen zorbanın yağmaladığı mal ve eşyalar ile yakmış olduğu değirmelerin fiyatının alınarak kişilere ödenmesine dair emir çıkmıştır²¹⁵.

Voyvodalık iddiası ile kişilerin ahaliye zarar verdikleri, cezalandırdıkları, tecavüz ettikleri ve tevzi defterlerine kendileri için fazla akçe ekleyip zorla tahsil ederek zulüm ettikleri görülmüştür. Mesela bu konu ile ilgili Karahisar-ı Şarki kazası naibinin Ordu-yu Hümâyûna mektup ile iletmış olduğu şikâyet de ayrıca kazada sakin ulema, süleha, hatip, şerif ve reayalar meclis-i şer’e giderek yaptıkları müracaatlarında; üzerlerine düşen aşar ve diğer vergileri kanun ve defter doğrultusunda zabıtlarına ödediklerini bu sebeple kimsenin kendilerine müdahale etmeleri gerekmediğini ifade etmişlerdir. Ancak kazada oturan Ahmet Bey diye bilinen kişinin H.1205 (M. 1790-1791) senesinde voyvodalık iddiasıyla ahaliye hasar verdiği, nice mazlumlara tecavüz ettiği ve tevzi defterine kendisi için akçe yazarak zorla 14.000 kuruştan fazla akçelerini aldıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca bazı kazalardan derebeylik iddiasında bulunan kişileri kasaba içlerine götürerek fukara halkın üzerine musallat ettiğini, fitne ve fesat çıkararak ahaliyi emniyetini ve rahatını bozduğunu bildirerek kişinin zulmünün ortadan kaldırılmasını istemişlerdir²¹⁶. İncelenen şikâyet kaydına göre bir müddet sonra devlette yaşanan istikrarsızlıkların taşrada başına buyruk olarak hareket eden kişilerin sayılarının

²¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 69-70/195. (Mart 1791).

²¹³ BOA, HAT. 14/578. (20 Eylül 1789).

²¹⁴ BOA, HAT. 1382/54664. (20 Eylül 1789).

²¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 92/269. (Mayıs 1791).

²¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 96/408. (Ekim 1791).

artmasına sebep olduğunu göstermektedir. Ayrıca ayanlık müessesesinde olduğu gibi voyvodalık müessesesinde de kişilerin zorbalık ve zulüm ile bu görevi ve ünvanlı elde ettikleri görülmektedir. Nitekim kişiler aldıkları bu ünvanlar ile bulundukları yerlerde idari birer görevli gibi hareket ederek ahalinin tevzi defterine yazılan vergilerine kendileri için fazla akçe yazdırdıkları ve bazı derebeylik iddiasında olan kişileri de kasaba içlerine kadar götürüp ahaliye musallat ederek o mahalde emniyeti bozacak cesaretle davrandıkları görülmüştür. Aslında burada dikkati çeken bir diğer nokta ise bir kişinin yaptığı bu kadar zulüm ve zorbalık karşısında bölgede emniyet ve asayişten sorumlu olan görevlilerin nerede oldukları ve nasıl bir yol izleyerek bu duruma tepki verdikleri sorusunu akla getirmektedir.

Voyvodaların zulümleri sadece ahalinin parasına, malına, mülküne el koyarak, ya da canına veya ırzına göz dikmekle kalmamış ayrıca bazı yerlere gereğinden fazla mübaşir tayin ederek ahaliyi de bu mübaşirlerin mübaşeriye ücretlerini ödemeye mecbur bırakarak zorbalık yapmışlardır. Hırsova naibi Mehmet Hüsnü adlı kişi Ordu-yu Hümâyûna göndermiş olduğu ilamında; Hırsova kasabası sakinlerinden ulema, süleha, imamlar, hatipler, ehl-i zımmi reaya ve beraya (bütün halk) meclis-i şerde yaptıkları şikâyetlerinde; Maçin kasabası voyvodası olan Süleyman Haseki'nin kendi halinde olmadığı, Maçin kasabası köylerinden 2-3 adet köyün reayalarının onun zulüm ve zorbalığından ve gidip-gelip askerlerin fazlalığından başka kazalara ve isimleri belli mahallere firar ederek iskan ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca firarilerden Hırsova kazası köylerinde ve çiftliklerinde iskân etmiş reaya olmadığı halde Süleyman Haseki Silistre valisi vezir Hacı Abdi Paşa tarafına, "*Hırsova kazası ve köylerinde Maçin kaza ve köylerine firar etmiş reaya vardır*" diyerek ve eski vatanlarına iskân etmeleri için külliyetli mübaşir tayin ettirmiştir. Voyvoda Süleyman mahkemeye giderek ve tüm ahali de mahkemeye davet edilerek karşılaştırılmış ve Maçin kazasından kimsenin Hırsova kazasına firar ederek gelip iskân eden kimsenin olmadığına dair voyvodanın eline ilam verilmiştir. Ancak bu duruma rağmen voyvoda Süleyman külliyetli mübaşir tayin ederek Hırsova kazasına gönderdiği ve 25 günden fazla orada ikamet ederek bir kat daha fazla akçe talep edip zorla aldıklarını bundan sonra tekrar mübaşir tayin ederek ahaliye perişan ettikleri bildirilmiştir²¹⁷.

Voyvodaların yukarıda verilmiş örnekler haricinde vakıf mütevellisinin haklarını gasp ederek vakıf hasılatına el koyma²¹⁸, ahalinin ambarlarında bulunan buğday ve arpaya dahi göz dikerek zorla zapt etme²¹⁹ vergi toplama yetkisi olmayan yerlere müdahale etme²²⁰, külli akçe talebi²²¹, öşür bedellerini tahsil ettikleri esnada verilen bedel ile yetinmeyerek aynı öşür talebi ile zulüm ettikleri²²², tımar mahsul ve vergilerine el koyma²²³ gibi eşkıyalık faaliyetine giriştikleri görülmektedir.

3.1.1.1.6. Kocabaşının Eşkıyalıkları

Ehl-i örf sınıfı içerisinde yer alan kocabaşılar, zımmi reaya ile devlet arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Çorbacı olarak da adlandırılan kocabaşılar, yapılanma şekli ayanlara benzetilmekte olup zımmi ahalinin ileri gelenleri arasından seçilerek görevlendirilmektedirler (İpşirli, 1994: 238). Kocabaşılar Rumlar'ın yöneticileri olup bu kişilere "proesti" de denilmektedir (Hammer, 1989 : 473). Kocabaşılık müessesesi 1691 yılında yapılan cizye reformuna kadar yerel mümessiller (temsilciler)

²¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 33/141. (Ekim 1790).

²¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 169/596. (Haziran 1802).

²¹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 86/349. (Ağustos 1791).

²²⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 50/202. (Temmuz 1791).

²²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 82/236. (Mart 1801).

²²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 67/272. (Eylül 1791).

²²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 30/94. (Ocak 1801).

durumunda iken bu tarihten itibaren değişerek bölgede güç ve kuvvet odağı haline gelmiştir. Kocabaşların bu değişim ve yükseliş dönemi ayanların değişimi ile aynı zaman dilime denk gelmektedir. Kocabaşlara, zımmi ahalinin işlerini yapmak, miras taksimi gibi davalarda mahkemenin fikrine başvurduğu kişiler olmak, cizye vergilerinin taksimi ve tahsili, gibi birtakım görev ve sorumluluklar verilmiştir. Fakat hâkimin vermiş olduğu karara müdahale etme yetkisi yoktur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum, taşrada yaşanan denetimsizliklerin artışı ve otorite kaybı neticesinde bulundukları yerlerde yolsuzluklara başvurup mal ve mülklerini artırarak taşrada öne çıkmaya başlamışlardır (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002: 140-141).

Kocabaşlar taşrada cizye vergisi toplamakla görevli olmalarına karşın bu görevi kendi lehlerine kullanmışlar ve ahaliden vergi toplarken fazla akçe alarak zulüm etme yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim Haziran 1790 tarihinde Tırhala kazası ahalisi gönderdikleri mahzarlarında birkaç seneden beri Tırhala kazası kocabaşısı olan Yanaki ve avanesi Arşini adlı kişilerin, kendi hallerinde olmayarak tekalif defterlerine emir ve defterde yazandan fazla olarak kendileri için zam yazdıklarını ve bunu zorla tahsil ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca adı geçen kocabaşının yakalanarak hapsedildiğinin belirtilmiş ve kişinin hasımları ile tek tek mahkeme edilmesi hakkında Tırhala valisi, Tırhala kadısı ve mübaşire hitaben emir yollanmıştır²²⁴.

Kocabaşlar, sadece fazla vergi toplayarak zulümde bulunmamış bunun yanı sıra Müslüman ahaliye de zulüm ve eziyetlerde bulunmuşlardır. Mesela Hüseyin oğlu Ahmet, Hüseyin, İbrahim ve Süleyman adlı kişiler ile Fatma ve Rabia adlı kadınlar giderek; bunların babası olan Görice kazası sakinlerinden Molla Abdalbaki ile mirasçılarından Süleyman'ın Görice kazasına bağlı bir kasabaya gittiklerini ve kendi hallerinde oldukları halde kazanın kocabaşısı olan Kırkor ile dört kocabaşı arkadaşının babalarını katlederek mal ve eşyalarını yağmaladıklarını bildirmişler. Bu durum üzerine adı geçen kocabaşların Rumeli kaymakamı ve tayin edilen mübaşir vasıtası ile bulundukları yerde mahkemeye çıkarılmaları ve günahsız kişilere el uzatmalarının engellemesine dair emir verilmiştir. Fakat Görice kazası naibi göndermiş olduğu ilamında kocabaşların firar ettikleri ve üzerlerine bir nesne sabit olmadığını bildirmiştir²²⁵. Hükümden anlaşıldığı gibi diğer eşkıyalık faaliyetlerinde de sürekli olan şey kişilerin zulüm sonrasında firar etmesidir. Burada özellikle mahalli görevlilere büyük sorumluluk düşmekte olmasına rağmen görev ve yetkilerini yerine getirecek işinin ehli pek memur kalmadığı sonradan naibin gönderdiği ilam ile de anlaşılmıştır. Naip ilamında kocabaşların firar ederek kaybolduklarını ve üzerlerine bir nesne sabit olmadığını ifade etmiştir. Bu durum üzerine herhangi sabit bir sabit suçu olmayan kişiler neden firar etmişlerdir, bunu sorgulamak gerekmektedir.

Kocabaşların fazla vergi talebi ile ahaliye yaptıkları zulümlerin tevziat defterlerine yansıma şekillerine bakıldığında durumun hiç farklı olmadığı görülmektedir. İncelenen dönemde yapılan zulümlerin ve gayri meşru davranışların o dönemde tutulan diğer kayıtlara da sirayet ettiği görülmekte olup bu durum da incelenen kaynakları destekler niteliktedir. Nitekim Rumeli ve Anadolu eyaletinde olan kazaların halkının çoğu zaman bir gurup eşkıya takımı tarafından zulme uğradıkları görülmüştür. Senede birkaç defa yerleri ve isimleri belli olmayan belirsiz maddeler için defter düzenleyerek kadınlar imza harcı ve defter akçesi adıyla, memleketin ileri gelenleri mukata'a zararı adı altında, ayanlar ayanıye adı altında, iş erleri ve kocabaşlar ise kendileri için fazla akçe talep ederek halka zulüm ve zorbalıkta bulunmuşlardır²²⁶.

²²⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 148/507. (Haziran 1790).

²²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 42/174. (Kasım 1790).

²²⁶ BOA, A. DVNS. TZEİ. d. 1, 89/1. (18 Ekim 1793).

18. yüzyılda yaşanan sorunların artışı taşrada bulunan ayanlık ve voyvodalık müesseselerinde olduğu gibi kocabaşılık müessesesinin de önemi artırmış ve ahali içerisinde bazı kişiler bu unvanı ve görevi elde etmek maksadı ile “*kocabaşılık iddiası*” ile ortaya çıkarak ahalinin malını mülkünü gasp edip zulümde bulunmuşlardır. Nitekim Gördüs kasabası sakinlerinden Mevlâna Ali Efendi Rikâb-ı Hümâyûn’a sunduğu arzuhalinde; Gördüs kasabası toprağında olan çiftlik emlakı ve arazisine hüccet şeriyeye ve temessük ile mutasarrıf olduğunu bahsedilen araziye her sene zapt ve ziraat ederek öşür ve vergisini arazi sahibine verdiğini söylemiştir. Ancak aynı kazada sakin olan bazı zımmilerin kocabaşılık iddiasında olduklarını, ortakları ile birlikte adı geçen çiftlik emlakını ve araziye 1210 senesinde fuzuli ve zorla zapt ettiklerini bahsedilen emlakı yıkararak arazinin içerisinde olan meyve ağaçlarını kestiklerini ve çiftliğin çiftçilerinden olan bir nefer zımmiyi dahi haksız yere öldürerek zulüm ettiklerini bildirmiştir²²⁷. Kocabaşılık iddiası ile ortaya çıkarak zulümde bulunan bir diğer zımmi ise Yanya kazası kollarından Malakas nahiyesine bağlı Ohanes? köyünden Kico Tavri? adlı zımmidir. Adı geçen kocabaşı Ohanes? köyü reayalarının verdikleri vergilere müdahale ederek her vergi tahsil zamanında emir ve defterden fazla kendisi için tevziat defterine akçe yazıp zorla tahsil etmiştir. Bu durum üzerine perişan olan köy halkı Ordu-yu Hümâyûna giderek şikâyetle bulunmuş ve adı geçen kişinin zimmetinin kontrol edilerek haklarının kendilerine geri verilmesini istemişlerdir²²⁸.

Bazı mütegalibe ve zorbalara, mahalli görevlileri arkalarına alarak bulundukları yerlerde bir yandan ahaliye zulümde bulunurken bir yandan da bu kişiler vasıtası ile yasal dayanak elde etmeye çabalamışlardır. Nitekim kocabaşılardan da bulundukları yerlerde söz sahibi olmak ve etrafına adam toplamak amacı ile iş birliğine giriştikleri ve bu kişilere destek oldukları söylenebilir. Şöyle ki, haydut kapudanlarından Enderiço? ve Kefe isimli eşkıyalar bazı reaya kocabaşlarına dayanarak bazı haydut zümresini başlarına toplayarak taht-ı kazada gezip dolaşmış ve kanunlara karşı olarak reayayı taciz ve tecrim etmişlerdir. Bu kişiler yakalanmadıkları sürece ahalinin rahat etmeyeceğinden dolayı eşkıyaların bulundukları yerlerde ittifak ile yakalanmaları emredilmiştir²²⁹.

Bunların dışında incelenen defterlerde kocabaşılardan, zeamet mahsul ve rüsumun toplanmasına müdahale etme²³⁰, kocabaşılık iddiasıyla fazla akçe talep etme²³¹, voyvodaya dayanarak ahaliye zulüm etme²³², dükkân zapt etme²³³, mal, eşya, hayvan gaspı, adam öldürme²³⁴ vs. gibi birçok zulüm ve zorbalıkta bulundukları görülmüştür.

Kocabaşılardan ilgili olarak meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinin yüksek oranda Mora Adası’nda ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Çıkan sorunlar neticesinde bazen kocabaşılardan kocabaşılıktan ihraç edilmesi ile yaptıkları zulümler engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca kocabaşılardan ilgili birtakım düzenlemeyi içeren emirler gönderildiği de görülmüştür. Nitekim Nisan 1802 tarihinde Anatolikos mukataası kocabaşılarının yaptıkları zulüm ve zorbalıkları sonucu reayadan gelen şikâyetler neticesinde Anatolikos mukataasının kocabaşılardan, kocabaşılıktan ihraç edilerek vilayet işlerine karışmamaları tembih edilmiştir. Ayrıca vilayete atanacak kişiler için de birtakım şartlar öne sürülmüş ve vilayete 2 kocabaşının yeteceği, kocabaşılardan bir seneden fazla görevde durmamaları, seneleri dolduğu zaman hesaplarının görülmesi ve yerlerine başkalarının tayin edilmesi

²²⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 41/129. (Mayıs 1801).

²²⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 102/425. (Kasım 1791).

²²⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 64/257. (Ağustos 1791).

²³⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 173/594. (Temmuz 1790).

²³¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 42-43/117. (Şubat 1791).

²³² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 48/151. (Haziran 1801).

²³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 64/194. (Eylül 1801).

²³⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 105/302. (Ekim 1801).

istenmiştir. Her sene kocabaşların değiştirilmesi, yerine cümle reayanın güvendiği başka birinin tayin edilmesi, vilayet işlerine ve kocabaşılığa karışılmaması ve tevzi defterlerine dikkat edilip gerçek masraflardan fazla akçe zam yapılmaması istenmiştir. Bundan sonra istihdam edecek olan kocabaşlar için vilayet tarafından bir miktar ücret verileceği bu sebeple tevzi defterlerine kendisi veya başkası için zam yapmaya cesaret etmemeleri, cesaret edenler olur ise de layık oldukları cezanın uygulanmasına dair emir verilmiştir²³⁵.

3.1.1.1.7. Şehir Kethüdasının Eşkîyalıkları

Şehir kethüdaları, ahali ile hükümet arasındaki münasebetlerin düzenlenmesinde, vergilerin dağıtılması ve toplanması hususunda görevli olup köy, mahalle ve şehir kethüdası şeklinde üç kısımda teşkilatlanmışlardır (Akdağ, 1977: 408; Çelik, 2010: 451). Şehir kethüdası ile ilgili arşiv kaynaklarında “şehir kahyası, kasaba kethüdası/kahyası, vilayet kethüdası ve şehir vekili” gibi tabirlerin kullanıldığı da görülmektedir (Ünal, 2013: 735). Bu kişiler tüccar, esnaf, ulema, askeri birliklerden imam ve seyit gibi kişiler arasından seçilmektedir (Adanır, 2011: 198).

Ayanların XVII. yüzyılın sonlarına doğru taşrada etkinliklerini artırmaları ile şehir kethüdaları önemini kaybetmiş ancak ayanlık lafzının 1786 tarihinde yasaklanması üzerine tekrar öne çıktıkları görülmüştür (Ünal, 2013: 737). Bu konu ile ilgili Kasım 1789 tarihli atık şikâyet defterinde yer alan kayıt, şehir kethüdaları ve görevlendirilmeleri hususunda önemli bilgiler içermektedir. Kaza ayanlarının bu tarihten itibaren düzenlendiği şekilde ahalinin seçtikleri ve hüccet verdikleri şehir kethüdaları olarak atanacakları ve kadı ile naibin bu seçime dahil olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca seçilen şehir kethüdalarının vergi dağıtım esnasında kendileri için fazladan bir akçe dahi almamaları tembihlenmiştir²³⁶. Nitekim ayanlık müessesesi hakkında yapılan şikâyet kayıtlarının varlığı, yapılan düzenlemelerin istenilen sonucu vermemiş olduğunu göstermektedir.

Şehir kethüdaları da Osmanlı ekonomik yapısında meydana gelen bozulmaları, taşradaki denetimsizliği ve şehirlerde meydana gelen asayişsizlikleri fırsat bilerek görevlerini kötüye kullanmış ve ahalinin canına, malına ve ırzına zarar vererek eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdir. Mesela Ağustos 1789 tarihinde Söğüt kazasında eski şehir kethüdası, İbrahim Paşa ve oğlu, Kasap Halil, İmam Yusuf ve Müezzîn Hasan’ın üç kasaba ve köylerden başlarına topladıkları eşkıyalar ile ev basma, adam öldürme, mal ve eşya yağmalama gibi suçları işledikleri görülmektedir. Bu konu hakkında kadı huzuruna çıktıklarında ise bütün davalardan zimmetlerini temize çektikleri görülmüştür²³⁷. Açıkçası kişilerin yapmış olduğu suçlardan kendisini aklamış olması manidar gelmekle birlikte kesin bir bilgiye ulaşamadığımız için sonuç şüphe uyandırmıştır. İncelenen kayıtlarda, Osmanlı Devleti’nde bu gibi eşkıyalık faaliyetleri içerisinde bulunan birçok müesseseden idari görevliler tespit edilmiştir. Bu kişilerin şahsiyetleri, görevleri ve yapmış oldukları eşkıyalık faaliyetleri hakkında kısaca bilgi verilerek birtakım örneklerle konu açıklanmaya çalışılacaktır.

Mahalli görevliler içerisinde yer alan şehir kethüdaları servet ve güç edinme düşüncesi ile giriştikleri eşkıyalık faaliyeti dışında halkın ırzına ve namusuna göz dikerek darp, yaralama ve tecavüz suçlarını da işledikleri görülmektedir. Örneğin Ankara sakinlerinden Şerife Fatma adlı kadın arzuhal ile yaptığı şikâyetinde eski Sofular kethüdası İbrahim’in yanına aldığı 20 eşkıya ile birlikte harp aleti ile evini bastığını, kendisini, kızını ve oğlunu bıçakla darp ederek çıplak bir şekilde dağa götürüp tecavüz ettiklerini bildirmiştir. İşlenen suçlar, Ankara uleması ve şer’ huzurunda sabit

²³⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 127-128/354. (Nisan 1801).

²³⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 171-172/692. (Kasım 1789).

²³⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 63/250. (Ağustos 1789).

görülmüş ve kişilerin hakları verileceği esnada Ankara sakinlerinden eşkıyalardan olan Hacı Bayram Şeyh Tayyip adlı kişi İbrahim'i evine götürdüğünden dolayı haklarının verilmesine engel olduğunu ifade etmiştir. Bu durum üzerine Ankara naibine ve Ankara kazası civarında olan kazaların kadılarına ve naiplerine hitaben verilen emir ile adı geçen Tayyip'in civardan durumunun araştırılması ve merkeze ilam ile bildirilmesi istendiği görülmüştür²³⁸. Şerife Fatma'nın giderek yaptığı diğer şikâyetinde ise adı geçen İbrahim'in Şeyh Tayyip'in himayesinde olduğu için firar ettiğini ve Ankara sancağında gezer halde olduğunu ve bu sebeple hakkının verilmediğini bildirmiştir. Ayrıca Ankara müteselliminin ve başka hususa memur olan mübaşirin iki kıta ilam yolladığını ifade etmiştir. Bu durum üzerine Ankara kazası naibine ve Ankara sancağı mütesellimine hitaben yazılan emirde, İbrahim'in Ankara'ya gönderilmesi ve orada şer' üzere mahkeme edilerek adaletin sağlanmasına dikkat edilmesi istenmiştir²³⁹. İncelenen bu kayıta da görüldüğü gibi eşkıyalık suçunu işleyen kişinin yaptığı zulüm ve eziyetler sebebi ile devletin adli yapısına sığınan kişilerin karşılaştıkları kötü son ya eşkıyanın firar etmesi ile ya da suçunun ispatlanması halinde verilen cezanın uygulanamayışıdır.

Ayrıca bazı kişilerin şehir kethüdalığı iddiası ile ortaya çıkarak ahalinin vergilerine müdahalede bulundukları ve kendileri için tevzi defterlerine fazla akçe yazarak ahalinin perişan olmalarına sebep oldukları ile ilgili atik şikâyet defterlerinde çok fazla şikâyet kaydı bulunmaktadır. Nitekim Şurba kazası ahalisinin yapmış oldukları şikâyetlerinde; üzerlerine düşen avarız ve tekalifi, emir ve defterde yazılan üzere ödedikleri halde aynı kazada oturan şehir kethüdalığı iddiasında olan Tiryaki Seyyit Mustafa'nın H. 1193 (M.1779-1780) senesinden beri her tekalif vergisinin alınması esnasında tevzi defterine kendisi için çok fazla miktarda zam yaptığını ve bunu zorla tahsil ettiğini bildirmişlerdir²⁴⁰. Yine Ayaş kazasına bağlı Uruş kasabası sakinlerinden Molla Musa oğlu Ömer, şehir kethüdalığı iddiası ile ortaya çıkarak, H.1190'lı (M. 1776-1777) yıllardan beri Uruş kasabası ahalilerinin vergilerine müdahale edip deftere fazla akçe ekleyerek ahaliden zorla tahsil etmiştir. Bu nedenden dolayı ahalinin perakende ve perişan olmasına sebep olmuştur²⁴¹. Bu konu ile ilgili Karaağaç kazasına bağlı Çalık Sarayı köyü ahalileri, Karaağaç kazasına bağlı Çalık Sarayı köyünde oturan mütegalibe ve zalimlerden, şehir kethüdalığı iddiasında olan Himmet Paşa oğlu Şaban Ağa ve Fındıkoğlu İmam Molla Mahmut diye bilinen kişileri şikâyet etmişlerdir. Şikâyetlerinde bu kişilerin kendileri için deftere her sene 300'er 500'er kuruş yazdıklarını ve H.1198 (M. 1783-1784) tarihinden beri zorla tahsil ettiklerini eğer vermeyenler olur ise emlaklarını sattıklarını ve herkesten bir bahane bularak 100'er, 200'er kuruş alarak perişan ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca yapılan bu zulme dayanamayarak ahaliden çoğunun ailelerini alarak başka bir yere firar ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine adı geçen iki zalimin İstanbul'a gönderilmeleri ve mahkeme edilerek adaletin sağlanmasına dair emir verilmiştir. Ancak şikâyet kaydının üzerinde bulunan derkenarda bu kişilerin mahkemeye çıkarıldığında ahaliden kimsenin gelmediği, dava edecek birinin olmadığı sebebi ile ahalinin şikâyetlerinin yanlış olduğuna dair Isparta kadısının ilam gönderdiği belirtilmiştir²⁴². İncelenen bu şikâyet kayıtlarında görüldüğü gibi kişilerin olmayan görevlere sahipmiş gibi ortaya çıktıkları, o görevin imkanlarını kullanarak soygunculuk faaliyetine giriştikleri ve bölgede bulunan ahalinin perişan olmalarına sebep olarak vatanlarını terk edip başka yerlere firar etmelerine sebep olacak derecede zalimane davrandıkları tespit edilmiştir. Şöyle ki incelenen bu şikâyet kayıtları aslında taşrada yaşanan zulmü ve derecesini ortaya koyduğu gibi merkezi hükümetin

²³⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 129/540. (Eylül 1789).

²³⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 129/541. (Eylül 1789).

²⁴⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 16/62. (Ocak 1789).

²⁴¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 66/297. (Mart 1789).

²⁴² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 100/468. (Nisan 1789).

denetimsizliğini de gözler önüne sermektedir. Nitekim bazı iddialar ile ortaya çıkarak zorla, ellerinde o görev ve sorumluluğa ait bir belge ve kayıt olmadan bazı mahallerin tevzi defterlerini nasıl ele geçirdikleri ve burada kendi kafalarına göre vergilere ekleme yaparak nasıl tahsil ettikleri ile ilgili soru işaretleri bulunmaktadır. Bu düşünceler ve sorular taşradaki diğer mahalli görevlilerin bu durumdan haberdar olup olmadığı sorusunu da düşündürdüğü gibi akıllara rüşvet ve iltimas gibi birtakım gayri meşru yolların kullanılmış olma düşüncesini de getirmektedir. Yani diğer idari görevliler ya bu durumdan habersiz ya da rüşvet ve iltimas ile yapılanlara göz yummaktadır. Ancak ilk düşünce pek olağan görünmemektedir. Ayrıca yapılan şikâyetler neticesinde zulmeden kişilerin ve ahalinin İstanbul’da karşı karşıya getirilerek mahkeme edilme kararı sonrası ahaliden kimsenin duruşmaya katılmamasının halkın iddialarının tamamıyla yalan ve yanlış olduğu düşüncesine varılması çok yerinde bir düşünce değildir. Nitekim ahalinin yerlerini terk edecek kadar ayyuka çıkmış bir zulüm sonrası kişilerin halkı tehdit ederek gözlerini korkuttuğu bu sebeple kimsenin katılmaya cüret edemediği düşüncesi de akla çok yakın gelmektedir.

Şehir kethüdaları ahalinin ambara konulmuş olan mallarını dahi yağmalayarak zulüm ve zorbalıkta bulunmuşlardır. Nitekim mütegalibe ve cebabireden Timurhisar kazasında sakin şehir kethüdası Abdullah Paşa, dergâh-ı mualla gediklilerinden Ahmet’in, Paşa sancağında Timurhisar kazasında Kurşun köyü ve diğer yerlerde mutasarrıf olduğu zeametinden H.1202 (M. 1787-1788) senesinde ortaya çıkan ve ambara konmuş olan miktarı belli oşür mahsullerine senetsiz olarak el koymuştur. Bu durum üzerine Selanik kadısına ve dergâh-ı mualla kapıcı başlarından Selanik sancağı mütesellimine ve Timurhisar mütesellimine hitaben, mübaşir marifeti ile davanın mahallinde şer’le görülmesi, kişinin zimmetin olan mahsul ve rüsumun tamamen alınarak tahsil edilmesi ve muhalefet eder ise Selanik’e gönderilmesi için emir verilmiştir²⁴³.

Şehir kethüdaları eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri zaman bazen o çevrede ve yörede bulunan birtakım mütegalibe sınıfını yanına çekerek etrafını genişletme yoluna gittiği de görülmüştür. Şöyle ki Söğüt kazasına bağlı Halti? köyü sakinlerinden Meryem adlı kadın Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek, Söğüt kazasının eski şehir kethüdası Paşa İbrahim, oğlu Halil, Kasap Halil ve üvey babası Veli, İmam Yusuf ve müezzin Hasan adlı kişilerin 3 kasaba ve köylerinden 300’den fazla eşkıyayı başlarına topladıklarını damadı olan Kalyon Çavuşlarından Ebubekir Çavuş’un evini basarak katlettiklerini bildirmiştir. Ayrıca 40 kese akçeden fazla nakit, mal ve eşyasını yağmaladıklarını, Meryem’in kızı, Ebubekir’in eşi olan Gülsüm’ün üzerine yürüyerek “sen mal sakladın” diyerek korkuttuklarını ve bu sebeple 30 gün zarfında öldüğünü bildirmişlerdir²⁴⁴. Bu kişiler eşkıyalar ile iş birliği yaparak yöre halkını daha kolay bir şekilde korkutup istedikleri gibi davranmışlardır. Şöyle bir durumu zihnimizde canlandıracak olursak; bir bölgede mahalli görevliler içerisinde bulunan bazı kişiler, eşkıyalar ile birlikte hareket ederek eşkıyalık yapıyorlar ve eşkıyalar acımasız bir şekilde her türlü zulüm ve gayri ahlaki davranışları gösteren kişilerden oluşuyordu. Ayrıca bu kişileri mahkemeye çıkarmak ve cezalandırmak da mümkün olmuyordu. Şimdi böyle bir durumda o yörede yaşayan ahaliden kaç kişi zulme karşı çıkabilir? Karşı çıkamayacakları böyle bir durumla karşılaştıkları zaman ya canlarından ve namuslarından olmamak için mallarından vazgeçerler ya da başkasına yapılan zulme kendileri zarar görmemek için göz yumarlar. Bunun dışında o güçten faydalanmak için onlara katılmaya ve eşkıyalık yapmaya da özenirler veyahut bulundukları yerleri terk ederek ayrıca bir eşkıyalık faaliyetine girişebilirler. Dolayısıyla kişilerin eşkıyalık faaliyetine giriştikleri zaman etraflarına adam toplama ya da birtakım mütegalibe ve zorba

²⁴³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 42/166. (Ağustos 1789).

²⁴⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 63/250. (Ağustos 1789).

kişiler ile iş birliği yaparak zulümde bulunma girişimleri her zaman daha fazla getirisi olması için seçilen yollardan biridir. Nitekim incelenen şikâyet kaydının sonucuna bakılacak olursa bu açıklamalar daha iyi anlaşılmış olacak. Meryem'in yapmış olduğu şikâyeti sonucunda Kütahya mütesellimi ve Kütahya kadısının marifeti ve tayin edilen mübaşir marifeti ile eşkıyaların Kütahya'ya gönderilerek mahkeme olunmaları ve ihkak-ı hak ve katil maddesi şer' en sabit olur ise katillerin hapse konulması ve durumun suret-i sicilatı ile der-saadete arz ve ilam olunması istenmiştir. Sonrasında ne şekilde emir gönderilir ise emir doğrultusunda hareket edilmesine dair emir gönderilmiştir. Bunun üzerine Söğüt kadısının gönderdiği ilam ve mütesellimin arzuhalinde; emir mübaşir eliyle mahalline ulaştırıldığı zaman davacı Meryem'in mevcut olmadığı ve ölen Ebubekir'in annesi Alime ve ölen kişilerin çocuklarının vasisinin huzur-ı şer'e götürüldüğü ve sorgulandıklarında, eşkıyaların tüm suçlamalardan zimmetlerini temize çektiklerini bildirmişlerdir.

Eşkılarla birlik olarak yapılan eşkıyalık faaliyetlerine verilecek bir diğer örnek ise; Petriç, Demirhisar, Siroz ve Menlik kadılarının Meşta-yı Ordu-yu Hümâyûna ulaşan ilamı ve Petriç ahalilerinin mahzarları ile yaptıkları şikâyet müracaatlarında, Petriç kazası şehir kethüdası Abdulhalim'in hilaf-ı rıza hareketlerinden dolayı bundan önce şehir kethüdalığından ihraç edildiğini ifade etmişlerdir. Abdulhalim'in hesabının görülmesi istenirken zimmetinde olan meblağı da alarak firar ettiğini ve başına 500 kişiden fazla Arnavut eşkıyasını toplayarak gizlice Petriç kazasının 2-3 adet köyünü basarak fukaranın mal ve eşyalarını yağmaladıklarını ve buna benzer zulümlerinin nihayetinin olmadığını bildirmişler. Bu sebeple ahali ve reayanın asayişlerinin bozulduğu ve bu tasallutlarından perakende ve perişan olacaklarını ifade ederek zulüm ve zorbalıklarının engellenmesini istemişlerdir²⁴⁵.

Şehir kethüdalarının mütegalibe ve cebabire olarak adlandırılan eşkıyalar haricinde bazı mahalli görevliler ve askeri birlikler ile de iş birliği yaparak eşkıyalık faaliyetine giriştikleri görülmüştür. Mesela, Burdur şehir kethüdası Abdulkadir ve Hasan Kethüda adlı kişiler hakkında Burdur kazasına bağlı İnar köyü ahalilerinin yapmış oldukları şikâyet müracaatı bu durumun en açık delilidir. Köy ahalileri, şehir kethüdası Abdulkadir ve Hasan Kethüda adlı kişilerin kendi hallerinde olmayarak voyvoda Haseki Hüseyin ile birlikte başlarına topladıkları 50 tüfekçi neferatı ile bunların köylerini basıp ambarlarında olan 80-100 kileden fazla arparlarını hayvanlarına yedirdiklerini, 40-50 koyunlarını harap ettiklerini, kadın taifesinden bazı kişileri darp ettiklerini, bu zulümlerden dolayı bir kadın ve çocuğun vefat ettiğini, bazılarını hapsedtiklerini ve zorla 500 kuruşlarını gasp ederek zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine tahkikat yapılması ve olayın doğru bir şekilde İstanbul'a bildirilmesi için emir verilmiştir²⁴⁶. Yerel yöneticilerin taşrada ahalinin emniyet ve asayişinden sorumlu olmasına rağmen tam tersi hareket ederek eşkıyalık fillerinde iş birliği içerisinde hareket içinde olmaları o dönemde bazı müesseselerde meydana gelen dejenerasyonun boyutunu göstermektedir.

3.1.1.1.8. Kadı ve Naiplerin Eşkıyalıkları

Kazalarda yargı görevini şeriye mahkemeleri vasıtası ile kadılar yerine getirmektedir. Kadının yargı yetkisi dışında bazı idari sorumlulukları da bulunmaktadır. Kazada padişahın yargı gücünü temsil eden kadılar, aldıkları birtakım eğitimler sonucunda kadılık unvanını elde etmektedirler (Küçükyavaş, 2012: 44). Kadılık mesleğini elde etmek isteyen kişiler ilk olarak Nahiv, Sarf, Mantık,

²⁴⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 11/26. (Ocak 1791).

²⁴⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 168/681. (Kasım 1789).

Kelam ve Ma'ânî adı verilen ilimleri okuyarak danişmend seviyesine gelmektedir. Burada İstanbul'da olan Haşîye-i Tecrid medreselerinden herhangi birinde 3-4 ay çalışır ve her müderristen 5-6 ders alarak 4-5 yıl içerisinde Semaniyye Medresesine gelir. Hemen hemen 1 yıl süre de bura da kaldıktan sonra padişah medreseleri seviyesine yükselir. Burada bulunan kişilerden yararlanarak eğitimini aldıktan sonra 25-30 yaşlarına geldiklerinde mülâzım olarak kadılık veya müderrislik görevi için talepte bulunurlar. Kadıların, yukarıda sayılan eğitimleri alması elzem görülmesine rağmen bu sistem sonraları terkedilerek eğitimsiz, cahil kişilerin servet, rüşvet ve iltimas yolu ile bu görevleri elde ettikleri görülmüştür. Bu durum ilmi bilgiler almayarak iş başına geçen kadıların davaları yanlış karar ile sonuçlandırmalarına, fitne ve fesadın ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olmuştur (Yücel, 1988: 163).

Rüşvet ve iltiması seçerek hiçbir çaba göstermeden iş başına geçen kadıların, görevlendirildikleri yerlerde de bu yolu takip ederek ceplerini doldurmak için ahaliye zulüm ve zorbalık ettikleri görülmüştür. Nitekim Ocak 1789 tarihinde kaymakamın eski kethüdası olan Ahmet'in Kavala kazasında memuriyeti sebebi ile ikamet ettiği esnada vefatı üzerine kendisine ait olan mal, eşya ve 5 kese akçeden meydana gelen hizmet mübaşeriyesine Kavala kadısı ve mütesellimi tarafından el konulmuştur. Bu durum ölen Ahmet'in eşi ve oğulları tarafından arzuhal ile şikâyet edilmiş ayrıca kişilerin el koydukları mal, eşya ve hizmet mübaşeriyesinin kendilerine teslim edilmesini istediklerini bildirmişlerdir²⁴⁷. Kadının ve kadının vekili naiplerin görevlerinden biri de ölen kişilerin muhalefatını saptamak ve mirasçılara eşit bir şekilde bölüştürmektir. İncelemiş olduğumuz kayıttaki ölen kişinin mal tespitini yapmakla görevli olan kadının, kişinin mal ve eşyasına kendi çıkarları için el koymuş olması, yetkilerini ahaliyi soymak ve zorbalık yapmak için kullandığını göstermektedir. Bir diğer örnekte ise Mart 1789 tarihinde Şam ahalisinin bizzat yapmış oldukları şikâyet; bundan önce kazaya gelen kadıların eski mahkemede oturduklarını ancak birkaç seneden beri kazaya gelen kadıları, Şam kazasında mütegalibeden olan kişiler mahkemede oturtmayarak kendi konaklarına götürdüklerini ve birlikte hareket ederek ahaliye zulüm ve eziyet ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Şam ahalisi şer'i davalarının dinlenmesini istediklerinde adı geçen eşkıyaların dinlettirmediklerini, bu davranışları sebebi ile çok fazla insanın töhmet altında kaldığını ve bu konu ile ilgili hüküm çıkmasını istediklerini bildirmişlerdir²⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nde adaletin tecelli ettirilmesi hususunda etkin bir rol üstlenen kadıların, yargı görevlerinin dışında bazı idari görevlilerin amirliği vazifesi ve noter gibi görevleri de bulunmaktadır. Ayrıca zulme uğrayan Osmanlı ahalisinin şikâyetini dinleyerek karara varmasının yanı sıra merkeze bildirme sorumluluğu da bulunmaktadır (Ortaylı, 2019: 11-13). Kazanın idari yapısı içerisinde birçok görev ve yetkisi bulunan kadıların -yüksek rütbeli olanlarına verilen arpalık dışında-daimî ve sabit bir maaşları olmayıp ücretlerini yaptıkları işlemler karşılığında verilen harçlar oluşturmaktadır (Heyd, 1973: 213). 18. yüzyılda kadıların şer'i davalar için verdikleri hüccetler vs. arzlardan 25 akçe, imzadan 12 akçe, sicileyazılan kayıtlardan 8 akçe ve müraseleden 6 akçe almaları kanunlar ile belirlenmiş ve bu ücretlerden fazla talep etmelerinin kanuna aykırı olduğu ifade edilerek uyarıldıkları görülmüştür. Ayrıca devlet yönetiminde izlenen idari taksimat metoduna göre kazanın idari ve yargı görevini üstlenen kadının yetki ve sorumluluklarını yerine getirirken nahiyelerde kendi adına mahkeme kurarak dava dinleyecek birtakım görevliler tayin ettiği görülmüştür. Bu görevlilere naib adı verilmiş ve kadının en önemli yardımcıları arasında yer almıştır. Fakat bir süre sonra kadıların ve naiplerin başlarına buyruk hareketlerde bulundukları ve gayrimeşru yollara başvurarak

²⁴⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 10/43. (Ocak 1789).

²⁴⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 73/312. (Mart 1789).

halktan türlü bahaneler adı altında akçe tanzim ettikleri görülmüştür. Haziran 1790 tarihinde Edirne kazası ve köylerinde cemaat-i metropolitan, ehli zimmet, Yahudi, Rum, Ermeni ve diğer reayalar arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; kendi hallerinde iken bazı eşkıya makulesinin kasaba ve köylerinde adam öldürdüklerini ve bunun keşf edilmesi için Edine kadısı tarafından naib olanların keşfiye, harç-ı hüccet, kâtibeye ve hizmet mübaşeriyesi adı altında fukara halktan kanun ve tahmillerinden fazla akçe talep ve tahsil ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca ehli örf ve zabitan dahil olmak üzere her biri keşfiye ve türlü bahaneler türeterek fazla akçe talebinde bulunmuştur. Bu konu ile ilgili defalarca şikâyetlerde bulunulduğu ve emir çıktığı belirtilmiş ancak verilen emre uymadıkları ve zulümlerine devam ettikleri görülmüştür²⁴⁹.

Kadılarının ve naiplerin yapmış oldukları zulüm ve eşkıyalık faaliyetleri sadece bununla sınırlı kalmadıkları, ölümler üzerinden dahi para kazanma yoluna gittikleri ve zulümlerini başka bir boyuta taşıdıkları görülmüştür. Bu konu ile ilgili Mart 1792 tarihli diğer bir kayıta Rum, Ermeni ve Yahudi taifesi giderek içlerinden biri öldüğünde hafireye²⁵⁰ koymak istediklerinde Edirne kadısının izin terekisi olmadan ölümlerin hafireye koyulmasına izin vermediğini ve izin terekisi adı altında çok fazla akçe talep ettiğini bildirmişlerdir. İstenilen meblağı vermeye gücü olmayanların ölümleri 2-3 gün meydanda kaldığı ve koktuğunu belirterek yapılan zulmün engellenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine eceli ile ölen zımmi reayaların ölümlerinin hafireye konması için akçe talebi ile zulüm edilmesinin kanunlara aykırı olduğu hakkında emir çıkmıştır²⁵¹. İncelemiş olduğumuz kayıta, ölü bedenlere dahi zulüm ve eziyetin devam ettiği ve cesetler üzerinden kazanç elde etme çabasına girildiği görülmektedir. Bu kayıt sadece bir görevlinin halka zulmünü, eziyetini ve eşkıyalığının boyutunu göstermemekte ayrıca insanların dini ve ahlaki yapılarında meydana gelen çöküşünü de bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kadı ve naiplerin, devre çıkma adı altında fukara halkın mal, eşya, zahire vs. birçok malına göz diktikleri ve bunlara zorla el koyarak zulüm ettikleri de görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde devre çıkma geleneği hakkındaki bilgilere 16. yüzyılda arşiv kaynaklarında da rastlanmıştır (Emecen, 1994: 250). Mesela Mart 1792 tarihinde Dimetoka kazası naibinin, eskiden beri naiplerin oturma geldikleri mahkemede oturmayarak habersiz bir şekilde, atlı adamlar ile devre çıktığı ve köy köy gezerek ahalinin eşleri ve çocukları ile oturdukları evlere konduğu, bedava yem, yiyecek, bal, yağ, koyun, kuzu, arpa, saman, odun, tavuk vs. zahirelerine el koyduğu, Dimetoka kazasına bağlı Ilıca köyü ahalisi tarafından şikâyet edilmiştir. Ayrıca köy ahalisinden biri öldüğü zaman sagir-sagire ve gaib-gaibesi olmayıp bütün varisleri hazır olduğu için kismet talep etmedikleri halde naibin resm-i kismet almak için zorla kismet ederek ölen kişinin miraslarına fazla değer biçtiği, hayır için vasiyet edilen akçenin bir kısmına el koyduğu, resmi akdi nikah hüccet ve arzlar için sicile kayıt edilen hükümlerden sicil resmi, imza ve müraseleden kanunlarla belirlenen miktardan fazla akçe alarak zulüm ettiği görülmüştür²⁵². Önceleri kadı ve naiplerin, keşif amacıyla ve şikâyet eden kişilerin ricaları ile devre çıktığı görülürken (Emecen, 1994: 251) bir süre sonra kısa sürede servet elde etmek ve görev sürelerini kâra dönüştürmek maksadı ile keyfi olarak devre çıktıkları görülmüştür. Bu durum ahalinin tepkisine yol açarken, suç fiili gösteren kişileri cezalandıracak yetenekli ve işinin ehli

²⁴⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 153-154/528. (Haziran 1790).

²⁵⁰ Sami, Ş. (2010). *Kamûs-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 552; Hafire, “derince kazılmış yer, çukur, mezar” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 358.

²⁵¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 305/1026. (Mart 1792).

²⁵² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 297/990. (Mart 1792).

görevlilerin olmaması suç oranını artmasına, toplumsal ve iktisadi yapının giderek bozulmasına sebep olmuştur.

İncelenen kayıtlarda kadıların birtakım eşkıya grupları ile birlikte hareket ettiği ve halkın davalarını dinlemediğine dair şikâyetlere de rastlanmıştır. Öyle ki Şam ahalisi tarafından yapılan müracaatta; Şam kazasına gelen kadıların eskiden beri aynı mahkemede oturduklarını ancak birkaç seneden beri Şam kazasında olan eşkıyaların oraya gelen kadıları kendi konaklarına götürdüklerini ve birlikte hareket ederek kendilerine zulüm ve eziyet ettikleri ifade edilmiş. Ayrıca halkın şer’i davalarını dinlettirmek istediklerinde ise ibret olsun diye çok fazla kişinin töhmet altında tutulduğu bu sebeple perişan olduklarına dair bilgi verilmiştir. Dava, kanunlar doğrultusunda çözülmesi amacı ile Şam tarafında olan kadılara havale edilmiştir²⁵³. Görüldüğü üzere hükümdarın taşradaki adli simgesini oluşturan yargı gücü birtakım başı bozuk kişilerin elleri altında oyuncak haline gelmiştir. Böylece taşra eşkıyalık olaylarının hat safhaya çıktığı, devlet ile halk arasındaki irtibatın koparıldığı, yerel güçlerin hüküm sürdükleri yerlere dönüşmüştür.

3.1.1.1.9. Köy Şeyhlerin Eşkıyalıkları

İncelenen defterlerde özellikle Mısır’a bağlı köylerde yerel memur olarak görülen köy şeyhleri hakkında çok fazla şikâyet yer almaktadır. Ancak şeyh adı ile anılan bu kişilerin dini bir vasıflarının olup olmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Konu ile ilgili Yaşar Yücel’in tarih kaynakları hakkında yapmış olduğu çalışmasının “Hırzû’l-Müluk” adlı kısmında -bu çalışmanın yazarı belli değildir- Şeyhlerin eskiden başlarına 300-400 kadar sufi adını verdikleri tasavvuf ile meşgul kişileri topladıkları ve devlet içerisinde herhangi bir aksaklık ve sorun çıktığı zaman durumu lehlerine çevirerek ayaklandıkları ifade edilmiştir (Yücel, 1988: 165). Burada bahsedilen şeyhler, dini bazı vasıflara sahip kişilerdir.

Mustafa Akdağ’ın “Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi” adlı çalışmasında köy kethüdaları hakkında vermiş olduğu bilgilerde, kethüdaların görevleri ve yapılanma şekillerine baktığımızda, bunların aslında köy şeyhleri olarak tanımladığımız bu tarif ile örtüştüğünü görmekteyiz. Bu yapı Selçuklu zamanında “iğdişlik” adı altında bulunmaktadır (Akdağ, 1977: 23-28; Akdağ, 1974: 41). Her köyün bir köy kethüdası olmakta ve bunlar ahalinin seçimi ile görev başına getirilmektedirler²⁵⁴. Görevleri ise köy ahalisinin devlet ve kadı nazarında temsilciliğini yapma, ahaliyi ilgilendiren fermanlar çıktığında bunları halka duyurma, salma ve avarızları dağıtma, müzakere ve şölenlerde yer alma ve sairedir. (Akdağ, 1977: 27).

Yine bu konu hakkında bir diğer çalışma ise Doğan Gün’ün “XVIII. Yüzyılda Antakya’da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları” adlı çalışmasıdır. Yazar çalışmasında, şeyhlerin “herhangi bir vakfa bağlı olmadan yaşayan, din adamı olup olmadıkları şüpheli olan, padişaha dua etmeyen, yıllık ücret karşılığında yöneticilik yapan, ilk başlarda ahalinin yararına çalışırken, sonraları ahaliye zarar veren farklı bir mahalli güç” şeklinde tanıtmıştır. Ayrıca bu görevlileri, “köy kethüdası” ve “yiğitbaşı” adları ile tanımladığı da görülmektedir (Gün, 2005: 278).

²⁵³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 73/312. (Mart 1789).

²⁵⁴ “Mansure’de Küçük ... Cemile köyü ahalilerinden Şeyh Mehmet Cibril adlı kişi Ordu-yu Hümayûna giderek babası Hacı Bedri’nin adı geçen köyde şeyh iken öldüğünü Osman Bey marifeti ile kardeşi Ahmet ve diğer Mehmet’in ortak olarak köye şeyh olduklarını ancak Ahmet’in ırz ve nefsanîyetini icra kastı ile Mehmet’i harp aleti ile üzerine hücum ederek katil ettiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Dimyat kadısı ve Dimyat gümrük eminine hitaben Ahmet’in Dimyat’a getirilmesi ve tayin olan mübaşir vasıtası ile mahkeme olunması sonrasında ise o köyün ahalisi kimi gönderir ise o kişinin şeyh olarak tayin olması eğer anlatılanlar doğru değilse kişinin görevinde kalmasına dair emir gönderilmiştir.” bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 12/40. (Ağustos 1801).

İncelemiş olduğumuz atik şikâyet defterlerinde köy şeyhlerinin yaptıkları zulümler hakkında çok fazla şikâyet müracaatının bulunması bu konuya açıklama getirme zorunluluğu hissettirmiştir. Bu sebeple bu başlık altında köy şeyhlerinin bulunduğu yerler, haklarında gelen şikâyetler ve yaptıkları zulümlerin boyutu vs. gibi konular üzerinde durulacaktır. Ancak bu kişilerin dini vasıflara sahip olan ve medrese, tekke veyahut vakıflarda görevlendirilen şeyhler mi yoksa Osmanlı köy yönetiminde yer alan köy kethüdalarının Mısır'da yüz bulmuş hali mi oldukları aşağıda incelemiş olduğumuz kayıtlar neticesinde tespit edilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle defterde köy şeyhleri hakkında yapılan şikâyetlerin tümü Mısır vilayetinden gelen şikâyetlerden meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde dini vazifeli şeyhler için incelediğimiz belgelerde “meşayih-i kiram²⁵⁵”, “eş-şeyh²⁵⁶” ve “suleha²⁵⁷” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu kişilerin tekkede ikamet edenlerine de “tekye-nişin” adı verilmiştir²⁵⁸. Yine bazı kayıtlarda “seccade-nişin²⁵⁹” tabirinin kullanıldığı hatta bu göreve “eba-an-ced” sahip olduğu bilgisi verilmiştir²⁶⁰.

Ancak bizim “köy şeyhleri” ismi ile belirttiğimiz kişiler hakkında yapılan şikâyetlerde bu tabirlerin yer almadığı, bireylerin isimlerinin önlerinde sadece “şeyh” ibaresinin kullanıldığı görülmüştür. Netice itibarı ile bu kişilerin reayanın isteği ile seçilmesi söz konusu olduğu için göreve gelenlerin şeyhlerden olması sebebi ile bu tabirin kullanıldığı kanaatine vardık. Mesela Ekim 1801 tarihli bir şikâyet kaydında “*Mansure Kazasına tabi Kırağan? Karyesi ahalilerinden Hasan nam kimesne gelüb bu kendi halinde ırzıyla mukayyed olub hilaf-ı şer'i şerif vaz' ve hareketi yoğ iken karye-i mezburenin şeyhi Şeyh Selami nam kimesne zimmetinde ba-temessük bin iki yüz on (boş) senesinden berü altmış riyal alacak hakkı olup taleb eylediğinde virmediğinden maada katl kastıyla bunun üzerine hücum ve kırk aded koyunı kuzuları ile ve iki rees inek buzağısıyla ve bir rees at ... eğer ve malum'el mikdar yağ ve peynirini cebren ahz ve karye-i mezbure ihraç ve yataklarını dahi zabt idub ol-vecihle gadr-ı külli ve zulm-ü sarîh eylediğin bildirüb çavuş mübaşeretıyla şer'le görölüb ihkak-ı hak mümkün olmaz ise li-ecl'ül terafu sadrazam huzuruna ihzar olunmak babında emr-i şerif rica etmeğin sen ki Mevlana-i muma ileysin çavuş mübaşeretıyla mahallinde şer'le görölüb ihkak-ı hak mümkün olmaz ise li-ecl'ül terafu sadrazam huzuruna ihzar olunmak babında. (Fi Evahir Ca 216)²⁶¹” görüldüğü gibi isimlerinin önünde şeyh tabiri bulunmakta ancak süleha veya meşayih olduğu veya onlar gibi imam, zaviye, tekke veya vakıf mutasarrıfı görevlerinde bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır. İncelenen defterlerdeki bütün hükümlerde “karye şeyhi” olarak adlandırılmıştır.*

Diğer bütün idari görevliler gibi köy şeyhleri de devletin içerisinde olduğu çıkmazdan ve taşra ile olan bağının kopma derecesine gelmesinden faydalanmışlardır. Ayrıca mahalli görevlilerin beceriksizliği ve kadıların usulsüzlüğü neticesinde onlar da eşkıyalık faaliyetine girişerek halkın malına, canına ve namusuna göz diktikleri gözlemlenmiştir. Nitekim Ekim 1821 tarihinde Ramazan, İsmail ve Yusuf adlı kişiler giderek yapmış oldukları şikâyetlerinde; bunların akrabaları olan Ahmet

²⁵⁵ “Meşayih-i kiramdan Ali zide suleha Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek...”, bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 180/620. (Temmuz 1790).

²⁵⁶ “... tarikatından Eş-şeyh Es-seyyid vaiz Sanullah Halife adlı suleha giderek...”, bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 46/145. (Haziran 1800).

²⁵⁷ “Kahire-i Mısır nevahisinden Menufiye nahiyesine tabi Honor? nam karye ahalileri ile karye-i mezburenin imamı olan sülehadan Şeyh Mehmet zide suleha...”, bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 20/71. (Ağustos 1801).

²⁵⁸ “...Şeyh Ahmet Tekyesi'nin vazife-i muayyene ile ba-berat-ı alışan tekye-nişini olup...”, bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 180/620. (Temmuz 1790).

²⁵⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 14/50. (Eylül 1790).

²⁶⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 18/72. (Eylül 1790).

²⁶¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 66/227. (Ekim 1801).

Karaş'ın kendi halinde olduğu halde Tahta kazasına bağlı Tebi? köyü şeyhi Ahmet'in bunun evini bastığı, Ahmet Karaş'ı katlettiği ve 50.000 riyalden fazla mal ve eşyasını yağmaladığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Tahta kazası naibine hitaben köy şeyhinin mahkemesinin görülmesi için sadrazam huzuruna gönderilmesi için emir çıkmıştır²⁶².

Yine Garbiye kazasına bağlı ... köy sakinlerinden Mehmet El-Merasi ve Hasan El-Hamisi adlı kişiler giderek yapmış oldukları şikâyetlerinde; Şeyh Yusuf, İsmail, Davut, İsmail Sait ve Mehmet Rum adlı kişilerin köy şeyhleri olduğunu ve kendi hallerinde olmayarak diğer yardımcıları ile bunların H.1210 (M. 1795-1796) senesinde belli sayıda koyun, deve, sığır vs. hayvanları ile mal ve eşyalarını yağmalayarak mezruatlarını (ekili olan şeylerini) zapt ettiklerinden başka adı geçen köy ahalilerinden 22 günahsız kişiyi katlederek zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Tayin olan mübaşir marifeti ile adı geçen köy şeyhlerinin mahkeme olunmaları için Mısır'a gönderilmeleri emredilmiştir²⁶³.

Bir diğer örnekte ise Menufiye kazasına bağlı Ransur? köyü ahalileri yaptıkları şikâyetlerinde; kimseye zararları olmadığı halde adı geçen köy civarında olan Kefer-i Asme? köyü şeyhi olan Ebu Şair adlı kişinin başka köylerden olan kişiler ve Areban taffesi ile birlikte bunların köylerini basarak erkek ve kadınlardan isimleri belli kişileri katlederek miktarı belli mal, eşya ve hayvanlarını yağmaladıklarını, ekili olan yerlerini yakarak telef ettiklerini ve sonrasında ise firar ettiklerini bildirmişlerdir. Daha sonra Şeyh Ebu Şair'in 30-40 nefer adam ile Kefer-i Asme? köyüne giderek zulüm ve zorbalık yaptığı ve ahalinin perakende ve perişan olmasına sebep olduğunu bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Mısır valisine ve Menufiye naibine hitaben; davanın mahallinde şer' üzere görülmesi ve eğer kanunlar uygulanmaz ve kişilerin hakları verilmez ise bu kişilerin mahkeme olunması için sadrazam huzuruna götürülmeleri emredilmiştir²⁶⁴. Görüldüğü üzere köy şeyhleri, bulundukları yerlerde köyleri ve evleri basarak, günahsız kişileri katletmiş, kişilerin mal ve eşyalarını gasp ederek halkın bulundukları yerleri terk etmelerine ve perişan olmalarına sebep olmuşlardır.

3.1.1.2. Reayadan Kişilerin Eşkîyalıklar

Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllarda içinde bulunduğu durumun vahameti eşkıyalık faaliyetlerinin ortaya çıkmasına, türemesine ve yayılmasına sebep olmuştur. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde başlayan savaşlar, uzun soluklu ve başarısızlıklarla dolu mücadelelerle geçtiği için ordunun yıpranmasına ve ekonominin sarsılmasına sebep olmuştur. Savaşlardaki başarısızlıklar bir yandan askerlerin direnç ve dirayetini kırarken bir yandan da hazinenin açık vermesine, ahalide umutsuzluğa, omuzlarındaki verginin yükünün artmasına, taşrada emniyet ve asayişin bozulmasına ve yerel idarecilerin keyfî hareketlerinin sınır tanımaz hale gelmesine, rüşvet, iltimas, soygun, vurgun, hırsızlık ve en önemlisi eşkıyalık hareketlerinin artmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından yıkılışına kadar her döneminde savaşın ve siyasi istikrarsızlığın yaşandığı zamanlarda ordunun ve idari görevlilerin seferde olmasını fırsat olarak gören bazı kişilerin, etraflarına çapulcu, mütegalibe olarak anılan kişileri toplayarak eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri görülmektedir. Eşkîyalık faaliyetleri içerisinde toplumun her kesiminden bireylerin yer almasının yanı sıra görülürken ayrıca bu faaliyetlerin toplumu ilgilendiren bütün alanlarda meydana geldiği de görülmüştür. Bu başlık altında eşkıyalık suçunu işleyen reayaların neden bu suçu işledikleri,

²⁶² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 72/245. (Ekim 1801).

²⁶³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 29/101. (Eylül 1801).

²⁶⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 108/373. (Aralık 1801).

eşkialık adı altında ne tür fiillerde bulundukları ve bu konuda devletin ne tür önlemlere başvurduğu hakkında bilgiler verilecektir.

İncelenen kaynaklar neticesinde reayanın eşkıyalık suçunu ya gasp ve yağma yoluyla zenginleşme ve devletin belli makamlarında yer edinme ya da uğradığı haksızlığın bedelini ödetme düşüncesi ile yaptığı kanaatindeyiz. Nitekim, Mora Adası'nda III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'ın uhdesinde bulunan mukataanın voyvodasının eşkıyalardan olduğu, başına topladığı reayadan eşkıyalar ile ahaliden fazla vergi aldığı ve türlü zulümler ile ahaliyi perişan ettiği hakkında şikâyetlerde bulunulmuştur²⁶⁵. Yapılan bu şikâyetler neticesinde konunun araştırılması istenmiş ve araştırmalar sonucunda ise mukataanın eski voyvodalarının aslında Lala köyü ahalisinden oldukları ve voyvodalıkları esnasında köy ahalilerini bölükbaşı ve tahsildarlık görevlerinde istihdam ettirdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu köy ahalisinin eşkıya güruhundan oldukları ve ahaliye çeşitli zulüm ve zorbalıklarda bulundukları tespit edilmiş olmakla köyde ihtilale sebep olacağı düşüncesi ile hepsinin kovulmaları ve mukataa içerisinde bir daha istihdam ettirilmemelerine dair kat'î karar verilmiştir²⁶⁶. İncelemiş olduğumuz belgede Mora voyvodasının aslında Lala köyü ahalisinden ve eşkıya makulesinden olduğu ancak bir yolunu bularak voyvodalık görevini elde ettiği görülmüştür. Ayrıca bu mukataanın diğer voyvodalarının da aynı köyden olduğu ve devletin işlerini görmesi için köy ahalisini bazı görevlere getirdikleri görülmektedir. Bu sayede eşkıyaların birtakım memuriyetleri elde ederek bulundukları yerlerde kümelendiği ve bir şebeke haline dönüştükleri görülmektedir.

Reayanın uğradığı haksız bir durum karşısında, haksızlığı yapan kişiden intikam almak maksadı ile de eşkıyalık yaptıkları görülmüştür. Şöyle ki Mart 1789 tarihinde Yaban Abad kazasına bağlı Alakoç köyü sakinlerinden Ahmet adlı kişi şikâyetinde; babasının kendi halinde olduğu ve kimseye bir zararı olmadığı halde Hacı Murat oğlu Veli diye bilinen kişinin babasına, “sen *beni ehli örfe gammazladın ve 150 kuruşumun alınmasına sebep oldun*” diyerek eşkıya ile birlikte darp edip yaraladığını babasının bunun tesiri ile öldüğünü bildirmiştir. Ayrıca konu ile alakalı fetva verildiğini belirterek şer'i kanunun uygulanması ile adaletin sağlanmasını istemiştir²⁶⁷.

Reayanın bazı sebepler doğrultusunda kin ve düşmanlık besleyerek eşkıyalık faaliyetinde bulunduğu da görülmüştür. Burada mevzu bahis olan mal ve eşya yağmalamak değil daha çok kişiyi darp ve öldürme niteliğindeki suçlardan oluşmaktadır. Mesela Balçık kazası²⁶⁸ sakinlerinden Emine adlı kadının giderek yapmış olduğu şikâyetinde Sadioğulları Mestan, kardeşi Hasan, Ahmet ve Hacı Ahmet oğlu Hüseyin adlı kişilerin “*bizim yanımızda hizmetkâr olmadan başkasına hizmetkar oldun*” diyerek oğluna düşmanlık güttüklerini ve şiddetli bir şekilde darp ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca bu darp neticesinde oğlunun yatağa düşerek öldüğünü ve adı geçen kişilerin mütegallice ve cebabireden olmaları sebebi ile icrayı hakkın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Balçık kadısına, davanın çavuş mübaşeretini ile mahallinde görülmesi ve kişinin hakkının verilmesi için emir verilmiştir. Şikâyet kaydının üzerine düşülen derkenarda kişilerin Meşta-yı Hümâyûna gönderilmesi için tekrar emir verildiği görülmüştür²⁶⁹.

²⁶⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 14/37. (Eylül 1799).

²⁶⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 34/(108 ile 109 numaralı hükümler arasında bulunan numaralandırılmamış hüküm). (Mart 1800).

²⁶⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 58/247. (Mart 1789).

²⁶⁸ Mankalya'nın diğer adı olan Balçık kazası, Silistre eyaletine bağlıdır. Bkz. Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları. 85; Coşkun, A. ve Karaca, Y. ve diğerleri. (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları. 78.

²⁶⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 58/162. (Aralık 1790).

Eşkîyaların kendilerini gizlemek ve ortaya çıktıkları yerlerde etkinliklerini devam ettirmek amacı ile genellikle o bölgelerin coğrafik yapısını kullandıkları bu sebeple de sarp dağlar ve bozuk yolların bulunduğu yerleri tercih ettikleri görülmüştür. Mesela Eylül 1791 tarihinde İshaklı kazasına bağlı Deresenek ve Yakasenek köylerinin dağın iç kısımlarında olması sebebi ile eşkıya ve hırsız takımının oralara giderek zulüm ve eziyetlerde bulundukları köyün ulema²⁷⁰, suleha²⁷¹, eimme²⁷², hüteba²⁷³, ehl-i fukara ve reayanın gönderdikleri mahzar ve arzuhalleri ile ve İshaklı kadısının ilamı ile bildirilmiştir. Yapılan şikâyetler sonucunda bu kişilerin üzerlerine mübaşir tayin edildiğinde eşkıyaların dağda gizlendikleri ancak mübaşirin gitmesi ile tekrar ortaya çıkıp ettikleri şikâyet yüzünden halkı katl etme ve tecavüz gibi birçok eziyet ve zulümde bulunduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine İshaklı kadısına hitaben; söylenenler doğru ise zabıtlar marifeti ile kişilerin zulümlerinin ortadan kaldırılması ve emniyet ve asayişin sağlanması için emir gönderilmiş ayrıca eşkıyalık ile ilgisi olmayan kişilere zulüm edilmemesi için de tembihlerde bulunulmuştur²⁷⁴.

Eşkîyalık başlığı altında reayanın yaptığı fiiller ile ilgili incelenen atık şikâyet defterlerinde birçok suç bulunmaktadır. Bunlardan biri de eşkıyaların köy, han, hamam ve ev basması veya yakması sonucu işledikleri suçlardır. Nitekim Haziran 1802 tarihli şikâyet kaydında Behsni (Mısır)' ye bağlı Bahire köyü sakinlerinden İbrahim, kendi halinde ve kimseye bir zararı olmadığı halde Belibol? Köyü sakinlerinden Ali'nin oğlu Süleyman Melik ve amcası oğlu Orhan'ın oğlu Usab, Karaşan ve oğlu Mehmet, kardeşi Bekir ve Halit adlı kişilerin sair isimleri belli adamları ile birlikte oturdukları köyü bastıklarını ve 470 adet katırlarına el koyduklarını bildirmiştir²⁷⁵. Yine hamam basma ile ilgili Şubat 1801 tarihli kayıta; Trablusşam sakinlerinden Hamamcı Seyyid Ali'nin temessük ile kiraladığı bir kapılı vakıf hamamını Şure kazası eşkıyalarından Hacı Recep veled el-hac Hasan El Beşaş, Abdurrahman ve Hacı Mehmet Huli? adlı kişiler, gündüz vakti silahlı bir şekilde basarak içeride olan Hamamcı Ali'nin ailesi ve diğer ahalinin ailelerine ve evlatlarına tecavüz ettikleri, mallarını yağmaladıkları ve hamamı dahi zapt ettikleri görülmüştür²⁷⁶. Ev basma ile ilgili Nisan 1790 tarihinde şikâyet defterinde yer alan kayıta, İhsancı kazasına bağlı köylerin ahalilerinin kimseye bir zararı olmadığı ve kendi hallerinde meşgul oldukları halde bir grup eşkıyanın olumsuz tavırlar sergiledikleri ve civarda olan rezil kişiler ile birlikte 100'den fazla ev yaktıkları, tecavüz ve mal gaspı benzeri birçok suçları işledikleri görülmüştür²⁷⁷. İncelemiş olduğumuz bu örneklerde görüldüğü gibi eşkıyaların bir yer basma veya yakma girişimine genellikle kalabalık bir grup halinde gittikleri görülmektedir. Bu eşkıya grupları içerisinde yer alan kişilerin, kimi zaman aynı yöre halkından olduğu gibi kimi zaman da farklı köy, kasaba veya kaza halkından oldukları tespit

²⁷⁰ Ulema, sözlükte “müderres ve kadı gibi ilmiye mensuplarına denirdi.” şeklinde açıklanmıştır. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1303; detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (2014b). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 80; Özkaya, Y. (2020a). 18. *Yüzyılda Osmanlı Toplumu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 214-238; Uzunçarşılı, İ. H. (2014a). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (5. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 363-366; İpşirli, M. (2000). İlmiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 141-145. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 141-145.

²⁷¹ Suleha, “Salihler, salahiyyetli günah işlemeyen iyi insanlar, ilim ve amelde ibadet, taat ve takvâda terakki ve teâli eden büyük zâtlar” anlamındadır. Bkz. <http://www.osmanlicaturkce.com/> URL-1 16.05.2022 tarihinde erişildi.

²⁷² Eimme, “imam” lar için kullanılan isimdir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 239.

²⁷³ Hüteba ismi, “hatib”ler için kullanılmaktadır. Bkz. Sami, Ş. (2010). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 584.

²⁷⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 72-73/299. (Eylül 1790).

²⁷⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 201/715. (Haziran 1802).

²⁷⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 2/4. (Şubat 1801).

²⁷⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 90/296. (Nisan 1790).

edilmiştir. Ayrıca eşkıyaların bir yeri basma ve yakma teşebbüsü yanında kişileri darp, yaralama, bir uzvunu kesme veya öldürme gibi suçları da işledikleri görülmektedir.

Darp, yaralama, vücudun bir uzvunu kesme veya kişiyi katl etmeye yönelik yapılan suçlar ile ilgili incelenen defterlerde çok fazla kayda rastlanmaktadır. Erdener Yurtcan çalışmasında bu tür suçları, hayata ve vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar olarak nitelendirmiştir²⁷⁸. Ayrıca bu suçlar, suçu işleyen kişilerin bilerek ve isteyerek yaptıkları fiiller olduğu için “kasten yaralama” ve “kasten öldürme” olarak nitelendirilmiştir²⁷⁹. İslam ve Osmanlı hukukunda ise bu suçlar “kisas ve diyet gerektiren suçlar” olarak görülürken, eşkıyalık faaliyetleri ise “had cezası” uygulanması gereken suçlar kategorisinde yer almıştır (Akbulut, 2018: 44-48). Ancak yukarıda da değindiğimiz üzere bireylerin eşkıyalık faaliyetleri içerisinde bu tür suçları zincirleme olarak işledikleri görülmektedir. Burada kişilere cezaların hangi suça göre verileceği konusu ceza hukukun “kaç tane fiil varsa o kadar suç, kaç tane suç varsa o kadar ceza vardır” ilkesi doğrultusunda şekillendiği görülmüştür (Göktürk, 2014: 31-32). Dolayısıyla kişiler işledikleri suçlar doğrultusunda ayrı ayrı yargılanarak cezai müeyyideler tabi tutulacaktır.

Kişiyi darp etme ile ilgili Haziran 1802 tarihli kayda göre; Hekimhan kasabası sakinlerinden Makrad? adlı kişi giderek kimseye bir zararının olmadığı ve kendi haliyle meşgul olduğu esnada Hekimhan kasabası sakinlerinden haşerat zümresinden Sungur ve oğulları, Hacı Halil ve oğulları ve yanlarına aldıkları adamlar ile evini basarak alet-i darp ile üzerine hücum ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca eşkıyaların, oğullarından birini sol elinden kılıç ile darp ettiklerini; diğerini, sağ elinin iki parmağını darp ederek yaralayıp amel-mande²⁸⁰ ettiklerinden başka bir diğer oğlunu ise hayasından tüfekte darp ettiklerini ve bu sebeple sahib-i firaş²⁸¹ olmasına sebep olduklarını ifade etmiştir²⁸².

Eşkıyaların darp adı altında suçsuz kişilerin dişlerini yerinden çıkarma²⁸³, parmak kesme²⁸⁴ ve parmak kırma²⁸⁵ gibi şiddet olaylarına başvurdıkları görülmüştür. Bu suç fiillerini yerine getirirken birtakım suç aletlerini kullandıkları görülmüştür. İncelemiş olduğumuz defterlerde suç aletleri için diyet icap eder alet²⁸⁶, alet-i müstemire²⁸⁷, alet-i cariha²⁸⁸, alet-i harb²⁸⁹ gibi terimler kullanılmıştır. Bunların yanı sıra tüfek²⁹⁰, piştov²⁹¹, bıçak²⁹², yatağan bıçağı²⁹³, kılıç²⁹⁴, kırbaç²⁹⁵, balta²⁹⁶ gibi aletlerin de darp ve öldürme maksadı ile kullanıldığı görülmüştür.

²⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Yurtcan, E. (2015). *Yargıtay Kararları Işığında Yaralama Suçları* (2. Baskı). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları. 9-523.

²⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Birtok, F. (2009). Kasten Öldürmeye Teşebbüs ve Kasten Yaralama Suçlarının Manevi Unsur Bakımından Ayırt Edilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 58(2), 231-280; Gökçen, A. ve Balcı, M. (2011). Kasten Öldürme Suçu (TCK. M. 81). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 17(1-2), 113-115.

²⁸⁰ Amel-mandenin sözlük anlamı, “iş göremez durumda olan” şeklindedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 34.

²⁸¹ Sahib-i firaş sözlükte, “yatalak” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1064.

²⁸² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 170/602. (Haziran 1802).

²⁸³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 197/679. (Ekim 1790).

²⁸⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 160/553. (Temmuz 1790).

²⁸⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 113/363. (Mayıs 1790).

²⁸⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 8/35. (Mayıs 1789).

²⁸⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 108/507. (Mayıs 1789).

²⁸⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 58/247. (Mart 1789).

²⁸⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 184/651. (Temmuz 1802).

²⁹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 83/342. (Ekim 1791).

²⁹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 9/21. (Nisan 1807).

²⁹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 12/33. (Ocak 1791).

²⁹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 199/684. (Ekim 1790).

²⁹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 170/602. (Haziran 1802).

²⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 59/202. (Ekim 1801).

²⁹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 45/182. (Haziran 1791).

Darbin ne derecede şiddetle uygulandığı darb-ı şedid²⁹⁷ terimi ile açıklanmıştır. Şiddetli darp neticesinde kişilerin yaralandığı, sakat kaldığı, bir uzvunu kaybettiği hatta darbin tesiri ile öldüğü görülmüştür. Ayrıca yapılan şikâyetlerin bazılarının eşkıyalık yapan kişilerin geldiği vakitler, bazı belgelerde gece ve gündüz şeklinde belirtilmiştir.

Eşkıyaların adam öldürme suçu ile ilgili Temmuz 1789 tarihinde Karaağaç kazası tarafından gelen şikâyet dikkat çekicidir. Nitekim Terkemış Haası köylerinden Karaağaç kazasına bağlı Kızılhisar köyü sakinlerinden Mustafa adlı kişi arzuhal ile yapmış olduğu şikâyetinde ailesinden babası Hacı Osman, dayısı Musa, kardeşi Mehmet ve yeğeni Osman'ın kendi hallerinde oldukları halde Kızılhisar köyü sakinlerinden eşkıya zümresinden olan Hacı Mahmut oğlu Salih'in evlerini basarak ismi zikredilen aile fertlerini katl ettiğinden başka 50.000 kuruştan fazla mal ve eşyasını da gasp ettiğini bildirmiştir. Ayrıca kişi hakkında defalarca emir çıkmasına rağmen emre itaat etmeyip eski Kütahya mütesellimi ve Tavaz köyünden Kızıl Ömer adlı kişiler ile birlikte 500 kadar eşkıyayı toplayarak defalarca evini bastıklarını, mal ve eşyalarını yağmaladıklarını hatta kendisini dahi yakalayıp hapsederek zincirlediklerini ifade etmiştir. Bu durum üzerine bir yolunu bularak kaçtığını ancak mağdur olduğunu bildirerek emir çıkmasını istemiştir. Adı geçen kişinin mahallinden soruşturulması için Karaağaç kazası naibine hitaben emir çıktığı görülmüştür²⁹⁸. Görüldüğü üzere eşkıyanın kişilere verdikleri zararlar sadece bireysel ya da maddi olarak kalmamakta ayrıca aile fertlerinin kaybı ve tekrarlanan zulümler ile farklı boyuta taşınmaktadır. Birey hem eşkıyanın zulmüne uğramakta hem ailesini kaybetmekte hem de mal varlığından olmaktadır. Ancak karşılığında verilen kararlar uygulanmadığı için sürekli aynı şiddetin gölgesinde kalarak zulüm görmektedir. İncelenen defterlerde bu konular ile ilgili birçok kayıt mevcuttur. Bu kaynaklar da göz önüne alındığında eşkıyaların bir insanın yaşama hakkını dahi elinden alabilecek kadar ileri giderek zulümlerde bulunması ve bunun karşılığın hukuki bir yaptırımın tam anlamıyla uygulanamaması zulümlerinin derecesini artırdığı gibi bu faaliyet içerisinde yer alacak kişilerin sayısını da bir hayli artırmıştır. Ceza hukuku sisteminde meydana gelen bu işleyiş bozukluğunun sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi yerel yöneticilerin verilen kararları uygulayabilecek salahiyyete ve beceriye sahip olmamışdır.

Eşkıyalık faaliyetleri içerisinde işlenen suç zincirlerinden bir diğeri de tecavüz olaylarıdır. Defterlerde görülen tecavüz olaylarına bakıldığında eşkıyaların tecavüz fiilini çoğunlukla ev basma veya yağmalama olayları esnasında hane halkına karşı yaptıkları görülmektedir. Mesela Gerede kazasına bağlı Elekçi Emirhayası köyü sakinlerinden İmam Hüseyin bizzat yapmış olduğu şikâyetinde; kendi halinde olduğunu, kimseye borcunun ve zulmünün olmadığı halde aynı köyde oturan Yalancı Kara Mehmet ve oğlu Süleyman adlı kişilerin Sağiri köyü sakinlerinden Mehmet ve Mustafa adlı kişiler ile birlikte evini girip arsasını zapt ettiklerini, eşi Emine'yi darp ederek bir dişini kırıp ırzına geçtiklerin ve 10 araba otluğunu alarak zulüm ve eziyet ettiklerini bildirmiştir. İmam Hüseyin davasının şer' üzere görülerek kanunlara aykırı olarak zapt edilen arsasının alınmasını, eşini darp eden kişinin dişinin diyetini vermesini ve belli miktarda el konan otluğunun da alınarak kendilerine teslimini istemiştir. Gerede kadısına ve Bolu Hassı voyvodasına hitaben yazılan emirde davanın mahallinde şer' üzere görülmesi emredilmiştir²⁹⁹. Bu belgede dikkat çeken nokta şikâyetçi olan kişinin eşkıyanın yaptığı suçları sıralayarak hakkını istediğini belirttiğinde tecavüz suçu ile ilgili

²⁹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 58/162. (Aralık 1790).

²⁹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 11/40. (Temmuz 1789).

²⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 10/40. (Temmuz 1789).

herhangi bir kelime sarf etmemesidir. Kayıtlara yazılmamış olma ihtimali düşünülse de bu gibi şikâyet kayıtlarında genel anlamda aynı şey görülmektedir.

Bizzat tecavüz kastı ile kişilere yapılan zulümlerde bulunmakta olup ancak bunlar zorbalık başlığı altında incelenecektir. Çünkü bu fiiller genellikle bir grup eşkıya tarafından değil bireysel olarak işlenen suçlar arasında bulunmaktadır.

EşkİYaların işledikleri diğer bir suç şekli ise yağma faaliyetidir. Yağmacılık suçu incelenen defterlerde, fuzuli zapt, zorla el koyma ve gasp terimleri ile de görülmüştür. Bu dört tabirde de eşkıyalar bireylerin mal eşya, hayvan, zahire, kıyafet, silah, ev, tarla, arsa gibi sahip oldukları varlıklarını zorla ellerinden alarak yaptıkları zulümlerdir. Örneğin Temmuz 1789 tarihinde Kula kazası ahali ve fukaraları rikâb-ı Hümâyûna arzuhal ederek, Kula, Alaşehir, Atala, Mendeorya, Akhisar-ı Saruhan, Şeyhlü vs. kazaların naiplerinin ilam ve mahzar ile yaptıkları şikâyetlerinde, Çorazade Mir Mehmet adlı kişinin Kula Mukataasını bir yolunu bularak iltizam ettiğini ve Burdur sakinlerinden kendisine bağlı Şeyhoğlu ve Naçaroğlu Mahmut adlı eşkıyalar ile birlikte başına topladığı 600 dan fazla haşerat ile Kula kasabasını basarak günahsız 8 kişi ile 3 kadını katlettiklerini ve 30. 000 kuruştan fazla mal ve eşyalarını gasp ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Manisa kazası naibine ve Saruhan sancağı mütesellimine hitaben emir çıkmış olup Çorazade Mir Mehmet'in şikâyet eden kişiler ile teker teker mahkeme olunması ve suçu sabit olur ve itaat etmez ise icap eden ahkam-ı şer'iyyenin uygulanması için durumun İstanbul'a arz ve ilam ile bildirilmesi istenmiştir³⁰⁰.

Reayaların eşkıyalık faaliyetlerini yaptıkları yerler arasında Varna, Çorlu, Bolu Karahisar-ı Sahib, Hacıoğlu Pazarı, Vidin, Erzurum, Zağra-i Atik, Silistre, Prevadi, Balçık, Edirne, Menteşe Sancağı, Cısr-i Ergene, Filibe, Ruscuk kazası, Lofça, Vize, Nevrekop kazası, Günbozu kazası Umur Fakih, İshaklı vs. gibi yerler bulunmaktadır.

3.1.1.3. Dağlı EşkİYası

EşkİYalık faaliyetleri her ülkede, her millet de ve dönemde ortaya çıkmış ancak kimisi dönemin şartları ve ülkenin içinde bulunduğu durumlar neticesinde kolaylıkla bastırılırken kimisinin de yayılarak devleti çok uğraştıran bir hale büründüğü görülmüştür. Mesela Katalonya'da ülkenin içinde bulunduğu iç çatışmalar sebebi ile 15. ve 17. yüzyılda “bandoleros” terimi ile ortaya çıktığı ve “eşkİYalığa yönelen silahlı partizanlar” için kullanıldığı görülmüştür (Hobsbawm, 2011: 15). Yine 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık, sosyal, siyasal ve mali alanda meydana gelen bozulmanın neticesinde “Celaliler”, “Celali isyanı³⁰¹” ve “Celali” (İlgürel, 1993: 252) isimleri ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı Yusuf Akçura tarafından “Dağılma Devri” olarak adlandırılmış ve Akçura, bu isim altında Osmanlı Tarihi'nin “inhilal ve inkıraz³⁰²” dönemlerini ele almıştır. Bu dönemde yaşanan siyasi sıkıntıların ve savaşların getirdiği ekonomik çöküş devletin idari, adli ve sosyal bütün yapılarında hissedildiği gibi bütün müesseselerine de tesir etmiştir. Devletin savaş neticesinde aldığı kayıplar ve yenilgiler ordunun,

³⁰⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 29/112. (Temmuz 1789).

³⁰¹ Akdağ, M. (2019). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* (5. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 14; Detaylı bilgi için bkz. Akdağ, M. (1963). *Celali İsyanları (1550-1603)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi; Akdağ, M. (1946). Celali İsyanlarının Başlaması. *AÜDTC Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-50; Akdağ, M. (1964). Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606). *AÜDTC Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2(2-3), 1-51; Andreasyan, H. D. (1963). Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 13(17-18), 27-42; Acun, F. (2002a). Celali İsyanları (1591-1611). Hasan Celal Güzel ve Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed). *Türkler Ansiklopedisi Cilt 9* içinde (695-710. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

³⁰² İnihilal kelimesi sözlükte, “dağılma”, inkıraz kelimesi ise “tükenme, bitme” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 504-505.

hazinenin ve dolayısı ile reayanın belini bükmüş, merkezin otorite ve yetki gücünü yitirmesi, başına buyruk davranan yöneticilerin ve kaostan beslenen güç, servet ve yer edinmek isteyen kişilerin ortaya çıkmasına ve böylece eşkıyalığın ülkenin her köşesinde konuşlanmasına sebebiyet verdiği görülmüştür (Akçura, 2019: 6-9). Bu eşkıyalık olaylarından biri de Dağlı Eşkîyası'dır.

Dağlı Eşkîyası, Osmanlı Devleti'nde yaşanan savaşlar neticesinde kargaşa ve kaos sebebi ile Rumeli eyaletinde ortaya çıkmıştır. Bu bozguncu takımı, "Dağlı" namı ile gezerek yolcuların önünü kesme ve halkın malını mülkünü yağmalama gibi halkı perişan edecek davranışları adet haline getirmişlerdir. Bu sebeple sorun çıkan kazalara ayanlar tayin edilmiş ve bu eşkıya takımını ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 77-78).

Dağlı Eşkîyası hakkında müstakil iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri Yücel Özkaya'nın "Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)" adlı eseridir. Bu çalışmada Dağlı isyanlarının çıkışı, bastırılması için gönderilen görevliler, bu isyanın neticeleri hakkında geniş bilgiler yer almaktadır³⁰³. Diğer bir çalışma ise Eyyup Şimşek'in "Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkîyası: Deli Kadri" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada ise Deli Kadri'nin bulunduğu yer, yaptığı eşkıyalık faaliyetleri ve devletin bu isyanı bastırmak için almış olduğu tedbirler hakkında bilgi verilmektedir (Şimşek, 2018: 269-287). Bunların dışında bazı Osmanlı müverrihlerinin çalışmaları içerisinde Dağlı Eşkîyası hakkında bilgilere yer verildiği görülmüştür (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 66-70, 77-78, 737-738). Ahmet Vasıf Efendi'nin "Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar" adlı çalışmasında H. 1215 (1800/1801) ve 1216 (1801/1802) tarihlerinde vuku bulan Dağlı eşkıyası ile mücadele için görevlendirilen kişiler, eşkıyaların faaliyetleri ve verilen mücadeleler hakkında kısım kısım bilgiler yer almaktadır (Sarıkaya, 2013: CXXV, CXXXVI, CXLIII, CXLIX, CLI, CLXI, CLXIII, CLXXVIII, CLXXX, CXC, CCV, CCVI, CCX).

Yine Asım Tarihi'nde, İstanbul'u meşgul eden dağlı eşkıyalarının gezer halde oldukları, yol kestikleri ahaliye zulüm edip hasar verdikleri ayrıca bu kişilere zahire ve cephaneye gibi yardımlarda bulunan kişilerin de olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 77-78).

Cabi Ömer Efendi'nin kaleme aldığı "Cabi Tarihi" adlı eserinde dağlı eşkıyası hakkında bilgi verirken o dönemde ayanların ve dağlı askerlerin itaatsiz davrandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Yılıkoğlu ve Dirsinkli-zade arasındaki mücadele hakkında bilgi vererek aralarındaki husumeti hakkında bilgiler vermiştir. Dağlı eşkıyalarının zulümlerinden bahsederken; "dağlı eşkıyâsı, urdukları karye ve kazânın nisvanını hetk-i ırz ve ufak çocuklarını valideleri yanında ateşe atıp âteşde çocuk çatladığına gülüşdüklerini valideleri görüp feryad edecek olur ise, anı dahi âteşe attıkları, Malkara ve Keşan üzerine gelen Kara Ahmed nam şakinin askerinden istima olundu" diye ifade etmiştir (Cabi Ömer Efendi, 2003: 59-61).

Devleti uzun süre meşgul ederek Rumeli'yi kasıp kavuran Dağlı Eşkîyası'nın ortaya çıkış tarihini Yücel Özkaya çalışmasında 1791 yılı olarak ele almış ve bu eşkıya güruhunun daha öncesinde de var olduğunu belirterek öncesinde dair bilgiye ulaşamadığını bildirmiştir. Ancak incelemiş olduğumuz kaynaklar neticesinde ve yapılan şikâyetler tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde Dağlı Eşkîyalarının 1785 yılında da var olduğu görülmüş olup ancak bu tarihi de Dağlı Eşkîyası'nın başlangıç tarihi olarak kabul edemeyiz. Bu tarihte kayıtlara geçmiş olan belge içerisinde dağlı eşkıyalarının bir bölgede olduğu düşünülerek o bölgeye emir gönderilmiş ve kişilerin bölgeden kovulması emredilmiş. Dolayısı ile Dağlı Eşkîyalarının ne kadar süredir eşkıyalık

³⁰³ Detaylı bilgi için bkz. Özkaya, Y. (2020b). *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)* (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

yaptığı veya ne zaman bu fiillerine başladıkları hakkında bilgi yer almamaktadır. Büyük bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti’nde bir eşkıyalık grubunun tanınması ve adlandırılması için eşkıyalık fiilini yerine giren bu grubun birden fazla eşkıyalık faaliyetinde bulunması ve o yöreden çok fazla şikâyet gelmesi lazım ki devletin bu kişilerin izini sürecekt dereceye gelmesinin sebebi açıklanabilsin. Bu sebeple kişilerin ne kadar süredir eşkıyalık yaptığı bilinmediği için tam bir tarih veremesek de 1791 yılının da Dağlı Eşkiası’nın başlangıç tarihi olmadığı ve 1785 yılında da var olduklarını söyleyebiliriz. Dağlı Eşkiası ile ilgili ulaşabildiğimiz en erken tarihli belge Aralık 1785 (Selh-i M 1200) tarihli Cevdet Dahiliye fonunda yer almaktadır. Bu belgede eşkıyalık faaliyetinde bulunan Dağlı Eşkiası’ndan kişilerin Şumnu tarafından kovulması için emir gönderildiği ve yapılan araştırmalar sonucunda bu eşkıyaların orada olmadığını bildirdiklerine dair kadının ilamını içermektedir³⁰⁴. Belgenin transkript hali şu şekildedir:

“Mektubî sadaret-penâhî hulefasından me’muriyetle ... kaza-i (silik) gidub ‘avdet iden (silik) efendi (silik) getirdiği i ‘lamın hülesâsıdır Fi selh-i M sene 1200.

Dağlı eşkıyasından Hacı İbrahim oğlu ve Ak Kabak ve Kuyurcaklı Halil ve Ak Osman ve eşkıyayı sairenin kaza-i mezburdan tard ve ib’ad ve ele gelenleri Özi valisi ve Edirne bostancı başısına irsâl olunması bâbında sâdır olan emr-i ali mübâşir mûma-ileyh yediyle kazâ-i mezbûr mahkemesine lede’l-vürûd cümle muvâcehesine feth ve kıraat ve sem’an ta’at-ı merasimini ba’de’l-edâ sâlifü’z-zikr eşkıya ma’rifet-i şer’ ve cümle ma’rifetleriyle sırren ve ‘alenen tefriş olundukda kazâ-i mezbûrde eşkıya olmadığı bundan akdem der-‘aliyye i ‘lam olunmuş olmağla fîmâ-ba’d zuhûr iderler ise ber-mûceb-i emr-i şerif (silik) harekete (silik) mezkûr kadısı i ‘lamında tahrîr ider.

Derkenar: *Mazmûnı verilen emr-i ‘alinin kaydı bâlâsına şerh verilmek buyruldu. Fi 29 M sene 200”.*

Yine Mayıs 1787 tarihinde Dağlı Eşkiası’nın Tırnova, Selvi ve Niğbolu kazalarında yapmış oldukları eşkıyalıklar sonucunda üzerlerine Silistre valisi Osman Paşa’nın gönderildiği görülmüştür³⁰⁵. Temmuz 1787 yılında ise Dimetoka, Gümülcine, Sultan Yeri, Hasköy ve Çirmen kazaları ileri gelenlerinin birbirlerine gizli düşmanlık beslediklerini ve Dağlı Eşkiası’ndan her biri bütün eşkıya ile düşmanlık güdüyor iken dağlı eşkıyalarının yakalanarak adı geçen kazalardan temizlenmesi için Edirne bostancı başına hitaben emir gönderilmiştir. Bu hususa Haseki tayin olunmuş ancak bu kişi talep ile Sultanyeri kazasında kalmış ve adı geçen kazaların ağalarını yanına davet ederek 70-80 kese akçe kendisine, 100 kese Edirne bostancı başısına hizmet etmeleri için talepte bulunmuştur. Adı geçen kazaların ağalarının dahi ahalinin kiminden 100 kuruş kiminden 50 ve 25 kuruş alarak zorbalık ve zulüm ettiklerinin aşikâr ve ortada olduğu belirtilmiştir. Bu durum üzerine Edirne bostancı başına hitaben; Sultanyeri, Zarı? Dere, Dimetoka ve Hasköy *cibal eşkıyasının* yaptıkları zulümlerin bildirilmesi sonucunda bu eşkıyaların ortadan kaldırılması için damadı Osman Haseki’yi yeterli miktarda neferat ile acilen tayin ve Kırk Kilise tarafından yardım alınması ve iki tarafta olan hakimler ve zabıtana hudut ve sınırları ser u bend (bağlamak) ve Haseki Osman ile ittifak etmeleri için tembih etmesi emredilmiştir³⁰⁶. İncelemiş olduğumuz belgelerde Dimetoka, Gümülcine, Sultan Yeri, Hasköy ve Çirmen kazaları ileri gelenlerinin aralarında bulunan husumet ve gizli düşmanlık hisleri Dağlı eşkıyasının bastırılması ve ortadan kaldırılması amacı ile kullanılmak istenmiş ve adı geçen kazaların ağalarına belli meblağ ile tekliflerde bulunulduğu görülmüştür. Ayrıca bu ağaların da bulundukları yerlerde ahaliye zulüm ve zorbalık yapan kişiler

³⁰⁴ BOA, C. DH. 309/15409. (Aralık 1785).

³⁰⁵ BOA, HAT. 66/2846. (25 Haziran 1797).

³⁰⁶ BOA, C. DH. 313/15601. (8 Temmuz 1787).

olduğu ortaya çıkarılmıştır. Aslında burada eşkıyaların bastırılmasına çare olarak görülen şey “düşmanımın düşmanı dostumdur” düşüncesinden ibarettir. Bu durum devletin kendi çıkarları doğrultusunda bazı eşkıyalar ile iş birliği yaptığını ve o bölgelerde kaybettiği otoriteyi tekrar kazanmak amacı ile birtakım eşkıya gruplarını kullandığını göstermektedir. Ancak devletin eşkıyalar eli ile elde edeceği zafer otoritesinin güçlü olduğunu değil koca bir devletin bir yerinde ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetini yine orada beliren ve birbirlerine hasım halinde bulunan diğer bir grup eşkıya eli ile ancak ortadan kaldıracabilecek güçte ve acizlikte olduğunu gösterir.

Dağlı Eşkiası ile ilgili incelenen şikâyet defterlerinde ise genellikle Zağra-i Cedid, Nevahi-i Yanbolu, Zağra-i Atik, Edirne, Cisir-i Ergene, Hezergrad ve Selvi kazalarında meydana gelen eşkıyalık fiillerinin meydana geldiği görülmüştür. Dağlı Eşkiası’nın işledikleri suç fiilleri ise genellikle darp, adam öldürme, tecavüz, mal ve eşya yağmala, tımar köylerinin mahsul ve rüsumuna el koyma, köy basma vs.den ibarettir. Mesela Selvi kazasında oturan Ayşe ve Selvi adlı kadınların arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde Selvi kazasında oturan ve eşkıyadan olan Küçük Hasan ve arkadaşları Amik? oğlu Süleyman, Menzilci Musa ve Orhan oğlu Mehmet adlı eşkıyalar kendi hallerinde olamayarak fitne ve fesat içinde olduklarından dolayı haklarında defalarca emir gönderildiğini bildirmişlerdir. Ayrıca kişilerin firar ederek başlarına Dağlı Eşkiası’nı toplayıp ve Selvi kazasını bastıkları, adam öldürme ve tecavüz gibi birçok zulüm ve zorbalıkta bulundukları, hatta kardeşlerini ve babalarını dahi öldürdüklerini ifade etmişlerdir. Bunun haricinde köylü ile birlikte onların da mallarını yağmaladıklarını söylemişlerdir. Durum üzerine Selvi kadısına hitaben; hassa hasekilerden Osman mübaşeretiyle kişilerin mahkeme edilmesi ve adı geçen Ayşe ve ahaliye yapılan zulümlerin araştırılarak doğrulanması ve katl maddesi doğru ise haklarında şer’en gerekli olanın yapıp kişilerin yağmaladıkları mal ve eşyaların tespit edilerek sahiplerine iadesi için ferman gönderilmiştir³⁰⁷. Eşkiaların isimleri her ne kadar farklı olsa da yapmış oldukları zulümler genellikle aynı çerçevededir. Bu sebeple Dağlı Eşkiası’nı diğer eşkıyalardan ayıran özel bir durum söz konusu değildir. Tıpkı diğer eşkıyalar gibi bunlar da Osmanlı’nın Devleti’nin sıkıntılı ve buhranlı zamanını kendi lehlerine çeviren bir grup haydudun başına buyruk zalim davranışlarında bulunan kişilerden meydana gelmektedir. O dönemde devletin her yerinde sorunlar, bozulmalar, isyanlar, suç artışı görülmekte olup Dağlı Eşkiası da devletin Rumeli Eyaleti’nde meydana gelen bir eşkıyalık faaliyetidir. Bazı eşkıyaların isimlerinin çok zikredilmesinin sebepleri bulundukları dönemde devleti çok uğraştırmış olmaları ve bölge halkından gelen şikâyetlerin üst düzeye çıkması ile kayıtlarda çok fazla yer tutmasından kaynaklanmaktadır.

3.1.1.4. Yörük Eşkiası

Yörük kelimesi “yörü-mek” fiilinden türetilen bir isim olup (Gökbilgin, 1957: 4; Sümer, 2013: 570; İnalçık, 2014: 472) sözlükte, “hayvancılıkla geçinen, genellikle Toroslarda yaşayan göçebe Türk oymağı, Türkmen (Akalin ve diğerleri, 2019: 2612) anlamına gelmektedir. Yörük kelimesi 14. yüzyılda geniş bir şekilde kullanılmaya başlanmış olup 15. yüzyılda ise Türk Hükümdarı Olcay Han için de kullanıldığı görülmüştür (Sümer, 2013: 570). Osmanlı Devleti’nde ise ilk olarak 15. yüzyılda Fatih kanunnamesi içerisinde bu tabire rastlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanına gelindiğinde yörükler için kanunnamelerin yapıldığı görülmüştür (Halaçoğlu, 2010: 28). 17. yüzyılda yörüklerin yerleşik hayata geçmeye başlaması sebebi ile yörük adı ile kayıt altına alınan kişilerin sayısında azalma görülmüştür. 1691 yılında ise yörükler “Evlat-ı Fatihan” olarak görülmüş ordu da birtakım

³⁰⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 121/505. (Eylül 1789).

hizmetlere getirilmişlerdir (Gökbilgin, 1957: 255). İncelemiş olduğumuz atik şikâyet kayıtlarında yörükler ile ilgili “yörük cemaati, yörük ekradı, yörük taifesi ve yörük” gibi tabirler kullanılırken konar-göçerler için ise “konar-göçer, konar-göçer ekrad taifesi ve göçebe taifesi” gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak konar-göçer taifesi hakkında pek fazla kayıt olmadığı için yörük eşkıyasının yaptığı eşkıyalık faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

M. Akdağ, Osmanlı Devleti’nde halkın genel olarak Müslüman-Sunni Türklerden oluştuğunu ve bazı zümreler adı altında birleşerek toplumsal yapının bir parçası haline dönüştüğünü ifade eder. Bu zümrelerin “*medreseli- ulema, esnaf dernekleri, ayan ve eşraf*” vs. gibi gruplardan meydana geldiğini ve bu topluluklar dışında kalan diğer gruplara ise “*iğreti topluluklar, azınlıklar*” adı verildiği görülmektedir. Azınlık içerisinde yer alan gruplardan birisi de “yörükler” olarak belirtilmiş ve bu toplulukların devlet içerisindeki diğer topluluklarla ilişkilerinin kısıtlı olduğu ayrıca kendi aralarında bir grup meydana getirerek içe dönük olarak hayatlarını idame ettiklerini ifade etmiştir (Akdağ, 1974: 51). Osmanlı Devleti içerisinde yörükler, yerleşik düzenin aksine yaylak-kışlak hayatını sürdürmekte ve mahalli yönetimlerin kurallarından bağımsız kendi beylerine bağlı olarak yaşamaktadırlar (Özkaya, 2020a: 172-173). Ancak yaylak-kışlak durumlarına göre gidiş-geliş yaptıkları çevrelere herhangi bir zarar vermemeleri gerekmektedir. Aksi takdirde “konar-geçer” isminden ve tanınan haklardan alıkonulurlardı. 17. yüzyıla kadar konar-göçer taifesi de yörük adı altında anılmış ancak bu yüzyıl itibari ile “Türkmen” adı ile anılarak yörüklerden ayrı bir grup halinde sınıflandırılmıştır (Gündüz, 1997: 38-39). Yörükler bir suç fiili yerine getirdiklerinde ise suçlarının araştırılarak doğrulanması ve cezalandırılmaları hususu “*Yörük Subaşısının*” sorumluluğuna verilmiştir (Timur, 1994: 221).

Yörük eşkıyası, hakkında yapılan şikâyetlerin temel sebeplerine bakacak olursak yörük voyvoda ve zabıtlarının yörük vergisi talebi ile zulümleri, yaylak-kışlak zamanlarında hayvanlarının, çayır ve tarlalara zarar vermesi, gasp, adam öldürme ve tecavüz gibi suçların bulunduğu tespit edilmiştir.

Yörük resmi ile ilgili yapılan şikâyetlerden Ekim 1790 tarihli kayıta, Tokat kazasına bağlı Gümce? köyü sakinlerinden dergâh-ı muallam yeniçeri ortalarından 36 bölükan neferatından Karadane oğullarından Abdulkadir, Ömer, amcazadeleri Osman ve Kara Kulakçı adlı yeniçeriler giderek; bunlar sefere giden sahih dirliğe mutasarrıf dergah-ı muaalla yeniçerilerinden olduklarını bu sebeple yörük resmi talebi ile zulüm edilmeleri gerekmediği halde yörük voyvodasının kendilerinden akçe talebi ile zulümde bulunduğunu bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’dan bu husus ile ilgili kanun sorulduğunda; adı geçen kişiler eğer bil-fiil sefere eşer sahih dirliğe mutasarrıf dergâh-ı mualla yeniçerilerinden iseler yörük voyvodalarının “*sizler yörük taifesindensiniz*” diyerek yörük resmi adı altında akçe talep edip zulümde bulunmalarının kanuna aykırı olduğu bildirilmiştir. Tokat naibine hitaben yazılan emirde kanunlara göre hareket edilmesi emredilmiştir³⁰⁸. İncelemiş olduğumuz belge tam manada bir eşkıyalık faaliyeti olmayıp zorbalık adı altına daha uygun olmakta lakin yörükler ile ilgili yaşanan sorunlar ve suçların geneli hakkında bilgi vermek masadı ile bu bilgiye yer verilmiştir.

Yörüklerin yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerine örnek olarak Mart 1789 tarihli belgede, dergâh-ı mualla kapucu başlarından Yeni-il voyvodası Cabbar zade Mir Süleyman’ın der-aliye’ye gönderdiği tahriratında; Malatya ahalisinden Hüseyin adlı kişinin oğulları Ömer ve Osman adlı kişilerin koyunlarını satmak için gittikleri vilayetten dönerken Ankara sancağında olan Haymana kazasına

³⁰⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 200/691. (Ekim 1790).

bağlı Katraf? köyünde konakladıkları esnada bu köyün sakinlerinden Yörük ekradından Murtaza oğlu Halil ve Timur adlı eşkıyaların bu kişileri haksız yere katlederek üzerlerinde olan 2750 kuruşlarını da yağmaladıklarını bildirmiştir. Kapıcıbaşı ve Haymana kadısına hitaben yazılan emirde yeterli miktarda asker ile Haymana kazasına gidilmesi emredilmiştir. Kişinin ekrad eşkıyası toplayarak muharebeye girişmiş olması sebebi ile davanın görülmesinin ve mağdurların haklarının verilmesinin mümkün olmayacağı aşikâr olduğundan katillerin yakalanarak der-aliyeye gönderilmesi emredilmiştir³⁰⁹. Belgeden anlaşıldığı üzere eşkıyalık yapan kişiler birtakım suçları işledikten sonra toplum içerisinde kendi sınıfını temsil eden kişileri başına toplayarak eşkıyalık faaliyetini daha da artırmaktadır. Bu şekilde malından ve canından olan kişiler mağdur olurken, eşkıyaların işledikleri suçun cezasının verilmemesi bir yandan bulundukları yerlerde güçlerini ve etkinliklerini artırmakta diğer taraftan ise toplumun devlete olan güveni azaltmakta ve ahalinin emniyet ve asayişinin bozulmasına sebep olmaktadır.

Yine yörüklerin yaptığı eşkıyalık faaliyetleri eşkıyalık ile ilgili bir kayıtta, 1789 yılının Ağustos ayının başlarında Niğde kazasına bağlı Bereketli köyü sakinlerinden Köse Mehmet adlı kişi arzuhal sunarak yapmış olduğu şikâyetinde; Bereketli köy sakinlerinde eşkıya zümresinden olan Nalbant oğlu Hacı Ali ve Yörük taifesinden Melemenci oğlu adlı eşkıyaların adam öldürme, tecavüz ve yağma gibi suçları adet edindiklerini ve bu senede başlarına topladıkları eşkıyalar ile evine girerek mal ve eşyasını yağmaladıklarını, 2 çocuğunu bıçak ile tecavüz edip, bıçak ile öldürdüklerini bildirmiştir. Ayrıca eşkıyaların Konya ve Niğde sancaklarına gitmek üzere olduklarını ve bu konu ile ilgili taraf-ı şer'in ilam ve ahalinin de mahzar verdiğini bildirerek yardım istemiştir. Niğde kadısı ve mütesellime yazılan emirde tayin olunan mübaşir marifeti ile eşkıyaların bulundukları yerde yakalanarak Niğde'ye gönderilmeleri ve hak iddia eden hasımları ile teker teker mahkeme olunarak sabit olan hakların sahiplerine verilmesi, katil maddesi dahi şer'en sabit olur ise katilin hapsedilerek durumun suret-i sicilatıyla der-saadete arz ve ilam olunması emredilmiştir³¹⁰. Eşkıyaların verilen emre rağmen yakalanmayıp eylemlerine devam etmesi neticesinde 1789 yılının Ağustos ayının sonlarında Köse Mehmet yapmış olduğu şikâyetini bu defa bizzat giderek tekrarlamış ve eşkıyaların Konya, Adana ve Niğde sancaklarında gezdiklerini bu hususu bildiren taraf-ı şer'den ilam verildiğini hatta ahalinin de mahzarları ile bildirdiğini ifade etmiştir. Bu durum üzerine bu defa Niğde kadısı ile Konya, Adana ve Niğde sancakları mütesellimlerine hitaben kişinin yakalanması ve Niğde'de yargılanması için emir verilmiştir³¹¹. Ancak verilen emirlere riayet etmeyen eşkıyaların bir türlü yakalanıp yargılanamadıkları için yapmış oldukları eşkıyalıklara devam ettikleri görülmüştür. Bu kişilerin yapmış oldukları zulüm ve zorbalıktan dolayı perişan olan Niğde kazasına bağlı olan köylerin ahalileri Eylül 1789 tarihinde arzuhal ile şikâyet başvurusunda bulunmuşlardır. Bu şikâyet kaydında, konar-göçer ekrad taifesinden Melemenci oğlu aşiretleri kendi hallerinde olmayarak yanında olan Niğde kazasına bağlı Bereketli sakinlerinden Nalbant oğlu Hacı Ali ile birlikte her sene Niğde kazası içlerine giderek adam öldürme, fukaranın malını gasp etme ve tecavüz gibi suçları işlediklerini söylemişlerdir. Ayrıca kişilerin Yarhisar köyünü de bastıklarını, 7 kişiyi katledip, 10 kişiyi yaraladıklarını ve bu kişilerin hayvanlarını gasp ederek ahalinin perişan olmasına sebep olduklarını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine eşkıyalık yapan kişiler Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen kuyud-ı ahkamdan kontrol edildiğinde Nalbant oğlu Hacı Ali ve Yörük Taifesinden Melemenci oğlu adlı eşkıyaların Köse Mehmet'e yapmış oldukları zulümlerin kayıtlarının çıkması

³⁰⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 58/244. (Mart 1789).

³¹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 53/216. (Ağustos 1789).

³¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 64/256. (Ağustos 1789).

üzerine tekrar Niğde kadısına, Konya, Adana ve Niğde mütesellimlerine hitaben emir yollanmıştır. Ancak 29 Mart 1790 tarihinde Niğde kadısının gönderdiği ilamında verilen emrin Adana valisinin buyrulduzu ile adı geçen yerlere ulaştığında Melemencioğlu Aşireti'nin Adana içlerinde olduğunu ve Nalbant oğlunun dahi firar etmesi sebebi ile mahkeme olunmasının mümkün olmadığını bildirmiştir³¹². İncelemiş olduğumuz belgelerde de görüldüğü gibi yörük eşkıyaları, bulundukları yerlerde rahat bir şekilde gezerek ahalinin malına, canına ve namusuna göz dikip halkı perişan hale düşürmüşlerdir. Yapılan şikâyetler sonucunda bu kadar eşkıyalık yaptıkları bu kadar ortada olan bu kişilerin bir türlü devlet görevlileri tarafından yakalanamamıştır. Kişilerin eşkıyalık yaptıkları yerler gelen şikâyetler doğrultusunda tespit edilmiş ancak bu kişiler her nasıl oluyorsa haklarında verilen emir söylenen yerlere ulaştığında sırra kadem basmışlardır. Burada mahalli görevlilerin güvenlik zafiyeti yaptıkları görülmektedir.

Yörüklerin yaylak ve kışlaklara gidiş-dönüş esnasında ahalinin tarla, bağ ve bahçesine hayvanların girerek mahsullerini ziyan ettikleri de görülmektedir³¹³. Yörük aşiretleri içerisinde olan kişiler de ayan olma girişimlerinde bulunmuş ve ahaliye zulüm ve zorbalık yapmışlardır³¹⁴. İncelenen defterlerde Yörük eşkıyalarının Tokat kazası, Bozüyük kazası, İshaklı, İçil Sancağı, Gülnar kazası, Kastamonu, Yeni-il, Niğde, Adana, Konya, Balıkesir vs. yerlerde eşkıyalık yaptıkları görülmektedir.

Sonuç olarak yörüklerin de içinde bulunduğu eşkıyalık olayları devletin her bölgesine sirayet etmiş ve ahali canından bezir duruma gelmiştir. Devletin genelinde küçük veya geniş çapta meydana gelen eşkıyalık olayları bastırılana kadar ortaya çıktığı bölgelerde emniyet ve asayişin bozulmasına, suç oranlarının artmasına, tarlaların ekilip biçilemez hale gelmesine dolayısı ile ahalinin perişan olmasına sebep olunmuştur. Devlet ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarını bastırmak için elbette birçok yola başvurmuştur. Ancak o dönemde seferlerin devam etmesi, idarecilerin eşkıya ile iş birliğine girişmesi, yeteneksiz yöneticilerin himayesine verilen ahalinin evlerini terk edecek hale sürüklenmesi; toplumun genelinde huzursuzluk, açlık ve kıtlık gibi sonuçları doğurmuştur.

3.1.1.5. Haydut Eşkiası

Haydut kelimesi sözlükte “silahlı soygun yapan, yol kesen kimse” (Akalin ve diğerleri, 2019: 1070) anlamına gelmektedir. İncelenen defterlerde haydut eşkıyası ile ilgili “haydut ve hayadid” tabirleri kullanılmaktadır. İncelenen hükümlerde haydut eşkıyası, eşkıyalardan farklı olarak geçmekte ve “haydut” ismi ile ifade edildiği görülmektedir. Haydut eşkıyaları, diğer eşkıyalardan farklı olarak genellikle belli sancak, kaza ve köyler arasına yerleşerek o yörelerden geçen halkın önünü kesip, kişileri katlederek, mallarına gasp etmektedirler. Mesela Çukadar Mustafa Ağa giderek yaptığı şikâyetinde; Mart 1791 tarihinde Ordu-yu Hümâyûn Silistre’de ikamet ettiği zaman beş arkadaşı ile Şumnu’ya gider iken Silistre kazasına bağlı Sargava? ve Boskatlu? köylerinin yakınında 20’den fazla haydut eşkıyası önlerine çıkarak üzerlerinde mevcut müfredat defterleri doğrultusunda 411 kuruşluk eşya ve 225 kuruşluk nakit toplamda 630 kuruş eşya ve nakitlerinin yağmalandığı ve birkaç defa da kendilerini katletmeye giriştiklerini ancak bir yolunu bularak kaçtıklarını bildirmiştir. Silistre seraskeri ve Silistre naibine yazılan emirde; adı geçen eşkıyaların kimler olduğunun araştırılarak doğru bir şekilde isim ve şöretleri ile Ordu-yu Hümâyûna ilam edilmesi ve bu konu ile alakası olmayanların töhmet altında bırakılmaması emredilmiştir³¹⁵. Haydut eşkıyası ile birlikte köylerde,

³¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 96/397. (Eylül 1789).

³¹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 123/373. (Eylül 1791).

³¹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 59/203. (Ocak 1801).

³¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 61/170. (Mart 1791).

kazalarda ve vilayetlerde yaşanan eşkıyalık olaylarına bir yenisi eklenerek bu durum artık yollara da sirayet etmiştir. Eşkılar gece veya gündüz fark etmeden evleri, köyleri, han ve hamamları basarak ahalinin malına, mülküne, canına namusuna göz dikerek zulüm ve zorbalıkla ahaliyi perişan hale düşürmüştür. Malı, mülkü, canı ve namusu giden ahaliiden sağ kalanlar vatanlarını terk ederek bu zulümden kurtulmak istemişler ise de bu defa yollarda karşılarına haydut eşkıyaları çıkmaktadır. Yani kısacası o dönemde sosyal hayat zor bir aşamada, halk sadece canını, namusu kurtarma derdine düşmüştür. Böyle güvensiz ve asayişten uzak bir ortamda ahalinin tarlasını sürüp, vergisini verecek dermanı kalmamıştır. Zor bir durumda tarlasını sürüp mahsulünü alarak evini geçindirme derdine düşen köylülerin başına bu defa ya vergi toplayanlar ya askerler ya da diğer memur zümresi musallat olarak halkın tamamen zaruretiine sebep olmuştur.

Haydut eşkıyalarının zulümlerine bir diğer örnek ise Leskovik kasabası sakinlerinden Yusuf'un Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ile yapmış olduğu şikâyeti gösterilebilir. Yusuf'un kardeşi Süleyman'ın 1200 senesinde ailesiyle Serfice'den asıl vatanlarına gider iken yolda Nasliç kasabası ile --- köyü arasında Nasliç kasabası haydut eşkıyalarından Orak? kapudan adlı eşkıya yedi adamı ile üzerine hücum ettiğini söylemiştir. Bu kişinin ve adamlarının kardeşi Süleyman'ı katlettiği ayrıca yanlarında olan mal, eşya ve nakitleri yağmalayarak 7-8 yaşlarındaki kızını dahi esir aldıklarını bildirmiştir. Nitekim bu eşkıyaların hala Nasliç kazasında gezip dolaştıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine Nasliç kadısına hitaben davanın şer' marifeti ile mahallinde görülmesi için emir verilmiştir³¹⁶. İncelenen belgeler neticesinde ahali evinde otururken, tarlasını sürerken ya da köyünde ikamet ederken eşkıyaların zulmüne uğramasının yanı sıra seyahat ederken de haydut eşkıyalarının zulmüne maruz kalmıştır.

Durumun ne kadar vahim olduğunu ve şu yazılanların abartıdan uzak ve gerçekleri yansıttığını azledilen bir kadı'nın bulunduğu yerden İstanbul'a gidebilmek için arzuhal ile yardım istemesi önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim Nisan 1790 tarihli olan bu kayıta; kadı Mevlâna Muhammet Vehbi Zağra-i Atik kazasında icrayı ahkam-ı şer'iyye üzere iken azledilmiş ve bu husus Ordu-yu Hümâyûna götürüldüğünde karar verilmiş ve kadının İstanbul'a gitmesine izin ve ruhsat verilmiştir. Ancak kadı, yollarda evbaş (ayak takımı, külhan beyler) hayadid (haydutlar) ve leslusla (hırsızlar) karşılaşmaktan korktuğunu arzuhal ile bildirerek Dîvân-ı Hümâyûn çavuşu ve yeterli miktarda süvari cebelünün refakati ile bir kazadan bir kazaya sağ salım, emniyetli ve muhafaza edilerek ulaştırılmasını bildiren cebelilere mühürlü tezkerenin vilayet tarafından verilmesi için yardım istemiştir. Bu durum üzerine çavuş vasıtası ile anlatıldığı şekilde hareket edilmesi için meşta-yı Şemni'den Edirneye varınca kadar yol üzerinde olan kadılar, naipeler ve şehir kethüdalarına hitaben emir çıkmıştır³¹⁷. Bu kayıta da görüldüğü üzere kadı bile bulunduğu bölgenin asayişini anlatırken yola çıkmaktan korkup kifayet miktar cebeli eşliğinde ancak bu yolculuğu yapabileceğini ifade etmiştir. Sonuç itibari ile kadı'nın böyle bir talep ile muhafaza edilerek o yolları kullanma hakkı olabilir. Ancak tarlasını süren ve devletine gerekli vergiyi vermeye çalışan halkın böyle bir talepte bulunma lüksü bulunmamaktadır. Dolayısı ile taşrada yaşayan halk ya evinde otururken eşkıyaların baskını ile zulme uğramakta ve elindeki bütün kaynakları yok edilmekte ya da yolculuk yaparken canından malından namusundan olmaktadır. Peki bu korku ve tereddüt içerisinde hayatını sürdürmeye çalışan insanların devlete vergi verme, tarla sürme, hayvan besleme gibi düşüncesi ve icraatı kalır mı?

³¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 52/208. (Ağustos 1791).

³¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 89/292. (Nisan 1790).

Haydut eşkıyaları ayrıca başka mütegalibeler ile de birleşerek bazı yörelerde geşt ü gûzar (dolaşarak, gezinerek) edip ahaliye zulümde bulunmaktadırlar. Nitekim Çirmen kazasına bağlı Adaçalı köyü sakinlerinden ve sadat-ı kiramdan Esseyit Hacı Osman ve oğulları Esseyid İbrahim ve Esseyid Hacı Ahmet arzuhal sunarak; bunlar eskiden beri kendi hallerinde ziraatleri ile meşgul olduklarını ancak Çirmen kazası sakinlerinden Macarlar köyü sakinlerinden adam öldürme, gasp ve tecavüz gibi suçları adetleri haline getiren Deveci oğulları Halil ve kardeşi (boş) adlı kişilerin haydut eşkıyasından Beni köyü sakinlerinden Hamza ve Hacı oğlu Ahmet, Beğli köyünden Ali Kuzu, Kara İsmail oğlu Ali ve Kavak köyünden Molla Hasan ve Akbanlı köyünden Bayrakdar oğlu Ali ve Gavur Hasan adlı eşkıyalar ile birlikte Nisan 1789 tarihinde evlerini bastıklarını kendilerini yakalayarak bağladıklarını ve Kavak köyüne götürerek darp ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca evlerinin içerisinde bulunan bütün mal, eşya ile hayvanları ve ambarlarında olan buğday ve hububatları dahil toplamda 8 keseden fazla mallarını yağmaladıklarından başka köy ahalisinden 5-10 adam öldürerek nakit 10 kese akçelerini gasp ederek zorbalık ettiklerini bildirmişlerdir. Yine adı geçen Deveci oğlu Halil aslen Edirne’de Bostani ustalarından hala Çirmen kazasında zabıta olan Osman Usta adlı kişinin himayesinde ve gasp edilmiş malların ortağı olduğundan dolayı adı geçen eşkıyalara mahallinde bir türlü karşı durulamadığı ve ihkak-ı hakkın mümkün olmadığını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Edirne mollasına ve Edirne bostancı başısına hitaben; eşkıyaların bulundukları yerde yakalanarak Edirne’ye gönderilmeleri ve hasımları ile mahkeme olunarak ihkak-ı hakka dikkat edilmesi hususunda emir yollanmıştır³¹⁸. Mütegalibe ve haydut eşkıyalarının birleşerek yaptıkları zulümler bazı idarecilerin desteği ve himayesi neticesinde cezasız kalmış netice itibari ile de halk hem mağdur olmuş hem de adaletsizlikle yüzleşmek zorunda bırakılmıştır.

Haydut eşkıyaları ile ilgili şikâyetler Zağra-i Atık, Silistre, Şumnu, Aydos, Provadi, Naslıç, Yanya, Mizistre vs. gibi yerlerde yoğunlaşmıştır.

3.1.1.6. Eşkıyalar ile Mücadele ve Eşkıyaların Cezalandırılması

Ülkenin herhangi bir yöresinde meydana gelen eşkıyalık olaylarından dolayı merkeze yapılan şikâyetler doğrultusunda öncelikle olayların soruşturulması ve yöre halkından şikâyet edilen kişi hakkında detaylı bilgi alınması istenmiştir. Daha sonra ise eşkıyaların bulundukları yerlerde şikâyetçi olan kişiler ile teker teker suçlarına istinaden mahkeme edilmeleri, suçlarının sabit olması durumunda ise gerekli cezanın verilmesi ve durumun ilam ile merkeze bildirilmesi istenmiştir. Umur Fakih kazası naibinin ilamı ve mültezim taifesinden Şişman Osman’ın arzuhal ile yapmış oldukları müracaatlarında; Şişman Osman, Umur Fakih kazasına bağlı Yeniceli? köyünün iltizamen kendi üzerinde olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak aynı köyde oturan Kel zaim Hasan ve arkadaşları Şaban oğlu Memiş vs. isimleri belli kişiler Osman’ın oturduğu odayı gizlice basarak harp aleti ile üzerine hücum etmiş ve bu köyü ben iltizam edecektim diyerek elindeki temessükü aldığını bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra köyün aşarlarını alarak zulümde bulunduklarını ve adı geçen kişilerin eşkıya makulesinden olmaları sebebi ile karşı koyamadıklarını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine adı geçen eşkıyaların Yenipazar zabıta marifeti ve çavuş mübaşeretini ile huzur-ı şer’e gönderilmelerini ve iddiacı kişiler ile mahkeme edilerek suçlarının sabit görülmesi durumunda hapsedilmelerini ve durumun ise sicili ile ilam yoluyla bildirilmesi için emir çıkmıştır³¹⁹.

³¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 56/228. (Ağustos 1789).

³¹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 9/32. (Eylül 1790).

Eşkıyalık faaliyetinde bulunan kişiler beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda, mütesellim, ayan vs. gibi idari görevliler arasından olsalar dahi hiçbir ayırım gösterilmeksizin cezaları verilmiştir (Aksın ve Maral, 2018: 311). Nitekim Ayşe adlı kadının yaptığı şikâyet müracaatında; Silistre sakinlerinden mütesellim Battal Ağa'nın eşkıyayı teftiş için Silistre kazasına bağlı Karakoç Mahallesi köyüne gittiğinde kendisine ait olan 13 ineğini, 7 öküzünü, 24 kile buğday ve arpası ile evinin içinde olan diğer eşyalarını yağmaladıklarından başka kendisini hapsedtiklerini, bakire kızına tecavüz ederek, akrabası olan hatunu dahi darp ettiğini ve bir çocuğu öldürdüğünü bildirmiştir. Bu durum üzerine kişinin yağmaladığı her ne ise kendisinden alınarak sahibine iade edilmesi ve diğer davaların ise şer' en uygun görüldüğü üzere yapılması ve kişinin hakkının verilmesine dair emir verilmiştir³²⁰. Ancak eşkıyaların bulundukları yerlerde güçlü kişilerin veya idari görevlilerin himayesinde olmaları veyahut firar etmeleri gibi sebeplerden dolayı mahkemede davalarının görülemediği ve netice itibari ile herhangi bir cezai işleme tabi tutulmadığı durumlar da görülmüştür. Bu sebeple de ceza almayan eşkıyalar eşkıyalık faaliyetine devam ederek zulüm ve zorbalık derecelerini her geçen gün artırmaya devam etmiştir. Bölgelerde artan eşkıyalık faaliyetlerine dayanamayan ahalinin şikâyetlerinin tekrarlanması durumunda davanın görülmesi için eşkıyaların yakalanması, vezire ya da merkeze gönderilerek mahkeme edilmesi istenmiştir. Ancak eşkıyaların yakalanması pek kolay olmadığı için bu kişilerin cezalandırılmaları da pek mümkün olmamıştır.

Eşkıyaların yakalanması durumunda ise gasp ve yağma yolu ile el koydukları mal, eşya, hayvan, nakit vs. gibi varlıkların kimin zimmetinde olduğu araştırılıp tespit edilmesi sonucunda sahiplerine teslim edilirdi. Ancak bundan sonra eşkıyaların işlemiş oldukları diğer suçlar şer'i kanunlar gereği görülürdü. Bu doğrultuda eşkıyaların suçlarının görülmesi için mahallinde mahkeme edilmesi, bazen kazanın bağlı olduğu vilayete götürülmesi sonucu mahkeme edilmeleri istenirdi.

Devletin, eşkıyalık suçu karşılığında çoğunlukla suçlarının sabit olması durumunda hapse konulmaları ve durumlarının merkeze bildirilmesi istemiştir. Bunun yanı sıra hapis, sürgün, kalabend, manastırbend, görevden azil gibi cezaların verildiği de olmuştur. Ayrıca eşkıyaların katlettiği kişinin ailesine diyet ödemesi karşılığında suçlarının affedildiği durumlar da görülmüştür. Ölüm cezasının verilmesi ise genellikle eşkıyaların öldürme suçu sabit görüldüğü zaman şer' en gerekli olanın yapılması şeklinde ifade edilmektedir.

Hapis cezasına, Ağustos 1789 tarihinde Şarköy kazasında sakin olan ve eşkıyalık yapan Şehir kethüdası Mustafa'nın kız kardeşinin oğlu Sarı oğlu, erkek kardeşi Deli Hüseyin, Mehmet ve İvazoğlu Ahmet adlı kişilerin ev basma, yaralama, adam öldürme ve gasp suçlarını işlediklerine dair yapılan şikâyet sonucunda ve adam öldürme suçları sabit görülürse eşkıyaların haps edilmelerinin istenmesi örnek olarak gösterilebilir³²¹.

Sürgün cezası ile ilgili Haziran 1791 tarihinde Prevadi sakinlerinden Mazlum adındaki şahsın erazil ve eşhas makulesini başına toplayarak Prevadi kazası ahalisini rahatsız ettiği, yörede gezip dolaşarak adam öldürme, gasp ve tecavüz gibi suçları işlediği ve memleketin düzenin bozarak mühim işlerin ta'tiline sebep olduğu için Prevadi kazasından iyal ve evladı ile birlikte kovulması ve Edirne'ye sürgün edilmesi örneği gösterilebilir³²².

Ölüm cezası ile ilgili örnek verilecek olursa; Çerkeş kazası ekrad taifesinden Mudoni, Mikail, Tamanlı, Kalkanlı, Şeyh Bozaklı ve Haymanlı adlı eşkıyaların eskiden beri eşkıyalık yaptıkları ve bu defa da adam öldürme ve eşya, mal ve hayvan gasp ettiklerini ve halkın perakende ve perişan

³²⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 109/455. (Kasım 1791).

³²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 65/284. (Ağustos 1789).

³²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 113/341. (Haziran 1791).

olmasına sebep oldukları kaza ahalisi tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyet sonucunda kişilerin Bozok’a götürülerek yargılanmaları, yağmaladıkları eşyaların sahiplerine teslim edilmesi ve öldürme suçları sabit olur ise şer’en icap edenin yapılması ve durumun sicilatı ile İstanbul’ a bildirilmesi istenmiştir³²³.

Eşkîya ile mücadele hususunda devletin, halkı “nezire bağlama” yolunu da kullandığı görülmüştür. Nezir, “*halkı tarik-i müstakime sevk için endar ile tahzir iden beşir mukabili*” anlamına gelmektedir³²⁴. Kısacası nezir, halkı doğru yola sevk etmek için bazı koşullara bağlayarak cezalandırıp korkutma anlamına gelir. Mesela Talanti kazası sakinlerinden mütegalibe zümresinden olan Mehmet Durdum Bey adındaki kişinin kendi halinde olmayarak daima ahaliye zulüm ettiği ve hasar vermesi sebebi ile ahalinin bu zulme dayanamayarak çoğunun başka yerlere göçmesine sebep olduğundan dolayı 3 defa sürgün edildiğini ancak her defasında bir yolunu bularak kaçtığını ve halktan çok fazla para talep ederek zulüm ettiği bildirilmiştir. Bunun üzerine mübaşir vasıtası ile adı geçen Mehmet Durdum’un kazadan kovulması ve kazaya bir daha ayak basmaması üzerine kaza ahalisi 50.000 kuruş nezire bağlanmıştır. Eğer Mehmet Durdum bir daha kazaya girer ise bahsedilen meblağın yarısını kazanın ehl-i islam ahalisinden diğer yarısını ise ehl-i zimmet reayası tarafından miri tarafına ödenmesi için emir verilmiştir³²⁵. Haziran 1802 tarihinde yine nezre bağlanmış olan ahalinin Mehmet Durdum bir şekilde kazaya girer ise acilen der-aliyeye ve derbentçi nazırına bildirilmesini eğer olumsuz bir harekette bulunur ise nezirin tahsil edileceği bilgisi verilmiştir³²⁶.

3.1.2. Zorbalık

1788-1808 yıllarında Osmanlı Devleti’nde emniyet ve asayiş bozulmuş ayrıca devletin iktisadi, idari ve adli müesseselerinde yaşanan bozulmalar ve eşkıyalık faaliyetleri halkın sosyal yaşamını, ekonomik durumunu, hukuki hak ve özgürlüklerini büyük ölçüde etkilemiştir. Devletin hemen her yerinde emniyet ve asayiş yerini kargaşa ve kaosa, eşkıyalık olaylarına, idarecilerin usulsüzlüklerine bırakmış ve bu şekilde toplumsal yapı önemli derecede yara almıştır. Toplumsal yapıyı meydana getiren bireyler de bu kargaşadan ve krizden üzerine düşen payı almıştır. Bu başlık altında kişilere karşı işlenen bireysel tabanlı zorbalık faaliyetler incelenecektir. Zorbalık suçu, genellikle toplum arasında herhangi bir husumet sebebi ile birbirine kin ve düşmanlık besleyen bireyler arasında gerçekleşmektedir.

3.1.2.1. Yaralama ve Adam Öldürme

Yaralama ve adam öldürme suçları eşkıyalık başlığı altında da işlenmiştir. Fakat eşkıyalık yapan kişiler ile mağdur edilen kişiler arasında herhangi bir husumet veya düşmanlık bulunmamakla birlikte burada eşkıyaların amacı kişilerin mal, eşya, hayvan vs. varlıklarını ele geçirme düşüncesidir. Bu düşünce ile ev, han, hamam veya köy basarak ya da yolda kişilerin önünü keserek bütün mal varlıkları ellerinden alınmaya çalışılmış ancak bu esnada yaralama, darp ve öldürme suçlarını işlemişlerdir. Bunun sebebi de ya bireylerin eşyalarını vermemek için direnmeleri ve karşı koymaları ya da eşkallerini tanıyarak kendilerini ele verebileceği düşüncesi ile bu tür suçlara girişmişlerdir.

³²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 37/149. (Ağustos 1789).

³²⁴ Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 1456; Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, C. (2015). Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(36), 287-310.

³²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 118/332. (Ocak 1802); BOA, C. ZB. 62/3064. (Haziran 1802)

³²⁶ BOA, AE. SSLM. III. 273/15819. (9 Haziran 1802).

Ancak bu başlık altında incelenecek olan bu tür suçlar genellikle kişilerin aralarında olan gizli düşmanlık veya bir husumet dolayısı ile kişiye zarar verme veya öldürme amacı güdülerek işlenen suçlardır. Yani kısacası yaralama ve adam öldürme eşkıyaların bazı şeyleri elde etme gayesi sonucu işledikleri suçlar iken zorbalıkta belirli bir kişiyi bazı sebeplerden dolayı yaralama ve öldürme düşüncesi ile saldırma sonucu işlenen suçlardır. Eşkıyalar bu suçları araç olarak kullanırken zorbalık yapanlar amaç olarak kullanmıştır.

Mesela Yani adındaki zımmi arzuhal ederek; İzmir’de oturan kardeşi Kostandi’nin tımar taifesinden olduğunu ve Zadırgı kazasında oturan ve çiftlik ashabından olan Abdullah Ağa adındaki kişide 500 kuruş alacak hakkı olduğunu bildirmiştir. Kostandi, hakkını istediği zaman Abdullah Ağa’nın onu yakalayarak rehin aldığını ve bağırsa bile kimsenin duyamayacağı bir yere götürüp öldürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bu durum kesin olması ile Abdullah Ağa’nın kardeşine ait olan borcunu Zadırgı kazası ahalisi tarafından ödenmesi gerektiğine dair şeyhülislamın şeyhülislamdan fetva verdiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine karşı bir emir yok ise davanın mahallinde görülmesi emredilmiştir³²⁷. İncelemiş olduğumuz belgede zorbalıkta bulunan kişinin aralarındaki alacak-verecek davası yüzünden kişiyi öldürerek zulüm ettiği görülmektedir.

Darp ve yaralama vasıtası ile zorbalık yapıldığı durumlarda suçluları yargılama ve olayın aslını öğrenme amacı ile kişiler mahkemede yüzleştirilerek yargılanırlardı. Bu esnada hâkim mağdurun uğramış olduğu zulmü ispat etmesini isterdi. Kişi iddiasını ispatlayamadığı zaman ise hâkim suçlu olduğu düşünülen kişinin iddia edilen suçu işlemediğine dair yeminine başvurulurdu. Eğer kişi yemin eder ise dava kesilerek kişi suçsuz bulunurdu. Nitekim Tanta nahiyesine bağlı Tele? köyü’nün şeyhleri olan Şeyh Süleyman, Salih, Seyyit Ahmet ve Yusuf adlı kişiler kendi hallerinde olmayarak kin ve düşmanlık kastı ile Ebu Talib ibn-i Abdulgaffar adlı kişinin üzerine harp aleti ile hücum ederek şiddetli bir şekilde vurup başını kırarak, sağ elini yaralamışlardır. Bu durum üzerine Tanta nahiyesinin bağlı olduğu kazanın kadısına hitaben; bu kişilerin sadrazam huzuruna çıkarılmaları için emir verilmiştir. Kişiler mahkemeye çıktıklarında davacı kişinin iddiasını ispat etmesi istenmiş ancak kişi ispat edemediği için davalı olan kişilerin yemin etmesi istenmiş yapılan yeminler neticesinde dava kesilmiştir³²⁸. Kişilerin maruz kaldığı şiddet ve darp suçlarının ispat edilebilmesi için o esnada başka birinin de orada olması gerekmektedir. Ancak zorbalar bu kişiyi dövmek ve zulüm etmek için bilerek تنها bir yeri veya zamanı seçtiklerinden dolayı ispat edilemeyecek koşullarda zulme uğrayan kişiler bu suçu işleyenlerin yalan yeminleri ile görmezden gelinerek mağdur edilmişlerdir. Aslında bu kayıt ile mağdur olan kişilerin uğradıkları zulmü ve kişilerin suç eğilimlerinin artışının altında yatan temel sebeplerini açıklama hususunda da önemlidir. Çünkü suçlular, işledikleri suçlar karşılığında gerekli caydırıcı cezanın verilmesi sonucunda suç fiilinden vazgeçerek te’deb edilirdi. Diğer türlü belgelerde görüldüğü gibi kişi suçu işler, kanıtları yok eder veya delil bırakmayacağından tekrar toplum içerisine bırakılırdı. Peki bu kişinin tekrar suç işleme potansiyeli nedir? Bu kişinin suç işleme potansiyeli yüksektir çünkü nasıl olsa bir dahaki işlediği suçu da aynı kılıfa büründürerek elini kolunu sallayarak dışarıda gezecek ve hatta bu konuda profesyonelleşerek bireysel olarak işlediği suçu eşkıyalığa dönüştürecektir.

³²⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 5/18. (Aralık 1788).

³²⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 28/98. (Ağustos 1801).

3.1.2.2. Yalan Beyanda Bulunma ile İlgili Şikâyetler

Devletin 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında içinde bulunduğu durumdan sadece devlet teşkilatı, idari, siyasi ve iktisadi yapı etkilenmek ile kalmamış ayrıca toplumun bir arada huzur içerisinde yaşaması için önemli olan ahlaki, örfi ve dini değerlerini içine alan toplumsal yapı da etkilenmiştir. Sosyal hayatta meydana gelen değişimler ve bozulmalar insanlar arasında birtakım suç fiillerini tetiklemiştir. Bunlardan bir tanesi de yalan beyanda bulunarak kişiye zulümde bulunmaktır. Yalan beyanda bulunarak yapılan zulümlerde, mağdur olan kişinin borcu, alacak-verecek davası ve birine zararı ve zulmü olmadığı halde varmış gibi itham edilip malına ve mülküne el koyarak zulümde bulunmalarına dayanmaktadır.

Yalan beyan adı altında mağdur olan kişilere yapılan zulmün sebepleri “borcun var diye, darp ettin diye, öldürdün diye, gasp ettin diye” vs. gibi ifadeler ile açıklanmıştır.

İncelenen defterlerde kişinin borç ve alacak-verecek durumları bulunmadığı halde yalan söylemlerle borcunun veya alacağının olduğu ileri sürülerek yapılan zulümler hakkında birçok şikâyet kaydı bulunmaktadır. Mesela Ocak 1789 tarihinde İzmir şehrinde oturan Ahmet ibn El-Hac Yusuf’un kimseye borcu olmadığı halde kayıinvalidesinin kendisine 700 kuruş borcu olduğunu ileri sürerek iki defa vekil aracılığı ile açmış olduğu dava örnek teşkil etmektedir. Hatice Hanım’ın açmış olduğu davayı ispat edememesi üzerine yalan söylediği ortaya çıkmış hatta bu konuda hüccet verilmiş olmasına rağmen Hatice Hanım’ın davada direterek zulüm ettiği görülmüştür³²⁹. Bir diğer örnekte ise; Edirne kazası sakinlerinden Yakop, Tarpocu?, Evko, Endi, Ako ve Maço adlı zımmiler giderek kimseye borçları ve kefaletleri olmadığı halde Edirne kazasında olan ashab-ı ığrazdan Ali ve Hamit adlı kişilerin zimmetinizde 100 kuruş alacağımız var diyerek zulüm ettikleri görülmüştür³³⁰.

Bireylerin borç, alacak-verecek gibi konular dışında darp, yaralama ve adam öldürme suçları ile ilgili yalan ifadelerde bulunarak zulüm ettikleri de görülmektedir. Nitekim Tokat kazasına bağlı Nibergel nahiyesinde olan Ravza köyünde sakin Abdullah bin Mehmet giderek kendi halinde ve kimseye bir zararı olmadığı halde aynı köyde oturan Hüseyin bin Mehmet’in “*sen balta ile et keserken bana isabet etti ve beni yaraladın*” diye iddiada bulunarak zulüm ve zorbalık yaptığını bildirmiştir. Kişi bu konu hakkında hüccet ve fetva verildiği ve zulmün ortadan kaldırılmasını istediğine dair beyanda bulunmuştur. Bunun üzerine mahallinde şer’le görülmesi için emir çıkmıştır³³¹.

Adam öldürme suçu ile ilgili Şubat 1789 tarihinde Şehirköy kazasına bağlı Kunuz köyü ahalilerinden isimleri belli kişiler giderek yaptıkları şikâyetlerinde; kimseye zararları olmadığı halde yine Kunuz köyü sakinlerinden Marine adındaki kadının ortaya çıkarak “*eşim İstarti veled Bimanri adlı zımmiyi siz katlettiniz*” diyerek zulümde bulunduğunu ve bu konu ile ilgili hüccet verilmesine rağmen zulümlerine devam ettiğini bildirmişlerdir. Davanın mahallinde görülmesi için emir verilmiştir³³².

Gasp suçlaması ile kişilerin zulüm ve zorbalıkta bulunduklarına dair Taşkiri nahiyesinde Nebioğlu Ali’nin giderek yapmış olduğu şikâyet müracaatı örnek teşkil etmektedir. Bu şikâyet kaydında Ali kimseye borcunun ve kefaletinin olmadığı halde Hacı Osman adında birinin ortaya çıkarak “*benim sayıları belli keçilerime el koydu*” diyerek zulümde bulunduğunu ve perişan

³²⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 16/64. (Ocak 1789).

³³⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 78/357. (Nisan 1789).

³³¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 18/73. (Ocak 1789).

³³² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 30/130. (Şubat 1789).

olduklarını bildirmişlerdir³³³. Yalan yanlış suçlamalar ile kişilere yapılan zulümler neticesinde mağdurun şikâyeti ile birlikte dava açılır ve eğer türlü bahaneler sunarak zulümde bulunan kişi iddiasını ispatlayamaz ise dava sona ererdi. Ancak bu durum kişilerin yaptıkları zulümleri tam anlamı ile ortadan kaldırmadığı gibi suçlunun verilen kararı uygulamayarak zulmüne devam ettiği görülmüştür.

Sonuç olarak yalan beyan ile kişilerin bazı suçlamalarda bulunarak başkalarına yaptıkları zulümler neticesinde genellikle suçlanan kişilerin şikâyet müracaatında bulundukları görülmektedir. Bu müracaat sonucunda açılan davalarda şikâyet edilmesine sebep olan bazı yalan beyan ile kişilere zulüm eden kişilerin iddialarını ispatlamaları istenir. İspatın yapılamaması durumunda karara bağlanarak dava kapanırdı.

3.1.2.3. Ehl-i Örf Gamz ve Tecrim

Gamz kelimesi; münafıklık etme, koğulama, dedikodu, gıybet ve gammadlık anlamlarına gelmektedir (Sami, 2010: 969; Devellioğlu, 2010: 318). Tecrim ise cürm kökünden türemiş olup birinden cerime alma, para cezası alma, birini cezalandırma anlamlarına gelmektedir (Sami, 2010: 381; Devellioğlu, 2010: 1227). Gamz ve tecrim ile zulüm ve zorbalıkta bulunan kişiler için incelenen kaynaklarda *şerir* ve *gammaz* ifadesi kullanılmıştır³³⁴. Şerir, “*kötü, kötülük işleyen, hayırsız (adam), fesatçı*” anlamlarına gelirken gammaz ise “*iftira ederek zarar veren, münafık, fitneci*” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 318, 1157). Gammaz olarak adlandırılan bu zorbalılar, kişi veya kişileri kadı, naib ve ehl-i örf taifesine yalan yanlış şeyler ile gammazlayarak bunların ceza almalarına sebep olmuşlardır. Mesela, Hevacigan-ı Dîvân-ı Hümâyûn’dan Ali Zeki ve dergâh-ı mualla müteferrikalarından Mustafa ve Yusuf ortaklaşa berat ile mutasarrıf oldukları zeametleri köylerinden Alasonya kazasına bağlı Selhiste? köyü metropolitinden şikâyetçi olmuşlardır. Selhiste? köyü zımmi reayalarının içlerinden biri öldüğünde köyün metropoliti aç gözlü olduğundan ölüleri mezara koymak için her bir ölüden 150-200’er kuruş talep etmiştir. Talep ettiği akçeyi alamadıkça “*ölüleri hafîreye koymam*” diyerek cesetlerin meydanda kalmasına ve kokmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu durumu hakimlere ve zabıtlara gammazlayarak reayanın haksız yere cezalandırılmasını sağlamıştır. Hatta elinde emir olmadan vergi işlerine de karışarak ahalinin perakende ve perişan olmasına sebep olmuştur. Zeamet mutasarrıfı olanlar arzuhal ile şikâyetle bulunarak metropolitin halka yaptığı zulmün engellenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’dan bu durumun kanunu sorulmuş ve metropolitin çok fazla akçe talep ederek ahaliye zulüm etmesi ve gammazlıkta bulunmasının kanuna aykırı olduğu, kişinin yaptığı suç sabit ise men’ ve def’ edilmesi mahallinde şer’ ve kanunlara göre hareket edilmesi için emir çıkmıştır. Ancak zeamet mutasarrıflarının gönderdiği diğer bir arzuhalde metropolitlerin çıkan emre riayet etmeyerek zorbalıklarına devam ettiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Alasonya kazası naibine ve Rumeli kaymakamına hitaben çıkan emirde, bir önceki çıkan emre göre hareket edilmesi istenmiştir³³⁵.

Ayrıca türlü yalan ve iftira ile ahaliyi gammazlayarak zorla paralarını gasp eden kişilerin devletin memurları içerisinde olduğu ve bu sebeple azledildikleri dahi görülmüştür. Nitekim Bereket kazası sakinlerinden ulema ve müderrislerden Mehmet ve Mustafa giderek; kendi hallerinde olmalarına rağmen Bereket kazası sakinlerinden Kara Mustafa oğlu Ali diye bilinen kişinin gammaz makulesinden olduğu ve Bereket kazasında olan Aramiş mukataası voyvodaları tarafından tüfekçi

³³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 39/176. (Şubat 1789).

³³⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 138/573. (Ekim 1789).

³³⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 9/33. (Aralık 1789).

başı olduğunu ve kendilerini ehl-i örfe, ulemaya ve voyvodalara gammazlayarak cezalandırılmalarına sebep olduğunu bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Bereket kazası naibine hitaben adı geçen tüfekçi başının azledilmesi ve memleket işlerine dahi karıştırılmayarak kendi halinde hanesinde ikamet etmesini, eğer etmez ise gerekli cezanın verilmesini bildiren emir çıkmıştır³³⁶.

Gammazlık yaparak halka zulüm ve zorbalıkta bulunan kişiler genellikle bu suçu birden fazla suç ile birleştirmişlerdir. Bu kişiler ahaliyi genellikle bulundukları yörenin kadı, naib, zabitan ve ehl-i örf memurlarına gammazlayarak hem ceza almalarını sebep olmuş hem de vergi ve memleket işlerine karışarak karışıklığa sebep olmuşlardır. Ayrıca bazı şikâyet kayıtlarında gammazlık suçunu işleyen kişiler bunun yanı sıra kaleye kapatma, hapsedme, darp, tekdir, tecrim gibi suçlarla birlikte ahaliye zorbalıkta bulunmuşlardır.

3.2. İktisadi Alanda Meydana Gelen Sorunlar

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı iâşe, fiskalizm ve gelenekçilik olarak adlandırılan 3 temel politika etrafında şekillenmiştir. İâşe politikasında temel dayanak malın piyasada kaliteli, ucuz ve çok fazla olması koşuluna bağlıdır. İâşe, ekonomik yapının düzenli bir şekilde işlemesi hususunda en önemli iktisadi politikadır. Çünkü devlet içerisinde belirli bir hiyerarşik yapı oluşturulmuş ve bu hiyerarşik yapı belirli bir devinim içerisinde sürdürülmüştür. İâşe politikasına göre; tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen gıda ürünleri ile ilk olarak kazanın gereksinimleri temin edilir daha sonra ihtiyaç fazlası ürünlerin kaza dışına çıkmasına izin verilirdi. Kaza dışına çıkmasına izin verilen gıda ürünleri öncelikle saraya ve ordunun gereksinimlerine ayrılır buradaki ihtiyaç tamamlandıktan sonra ise devletin merkezi olan İstanbul'a gönderilirdi. İstanbul'daki ihtiyaçlar sağlandıktan sonra ise kalan ürünler devlet içerisinde ihtiyacı olan diğer yerlere yönlendirilir ve belirli bir iç gümrük vergisine tabi tutularak tacirler vasıtası ile sevk edilirdi. İhracata ancak devletin ihtiyaçlarının karşılanması sonrasında izin verilmiştir. Bu sebeple iâşe politikası ile ithalat desteklenirken ihracat engellenmeye ve zorlaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti iâşe politikası ile üretim ile tüketim arasında istikrarı sağlayarak devlet içerisinde gıda ürünlerinde meydana gelecek olan bir kıtlığın yaşanmasına engel olmayı hedeflemiştir.

Gelenekçilik maddesi ise toplumsal ve ekonomik yapıda meydana gelen gelişmelere sadık kalmak, himaye etmek ve varyasyona meyline mâni olmak, varyasyon gerçekleşmiş ise eski haline dönmelerini sağlamak anlamına gelmektedir. Devlet gelenekçilik politikası ile diğer iktisadi politikaları muhafaza ederek yaşanacak ekonomik dalgalanmaların önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Fiskalizm, hazinenin gelirini artırmaya çalışmak ve yetiştigi seviyeyi muhafaza ederek o seviyenin altına inmesine mâni olmak anlamına gelmektedir. Bu hedefe ulaşmak için kimi zaman giderleri azaltmaya yönelik çalışmalar da izlenmiştir (Genç, 2009: 47-54).

Osmanlı Devleti, yabancı ülkelerle yapmış olduğu ithalat ve ihracat alışverişinde yukarıda da bahsedildiği üzere ithalatı artırıcı ve teşvik edici, ihracatı ise kısıtlayıcı ve engelleyici bir politika izlemiştir. Ancak Avrupa'da ise Osmanlı'nın izlemiş olduğu iâşe (provizyonizm) politikasına karşılık olarak merkantilizm politikasının uygulandığı görülmüştür (Pamuk, 2007: 88; Çamlı, 2019: 53). Merkantilizm, ilk olarak 16. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da uygulanmaya başlanan ve 18. yüzyıla kadar süren bir iktisadi politikadır. Merkantilizm ile gümrük vergileri azaltılmış, savaşılan ülkelerle dahi ticaretin yapılmasına müsaade edilerek para akışının sağlanmasına çalışılmıştır (Adda,

³³⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 32/134. (Ekim 1790).

2007: 34-42). Merkantilist politika güden ülkelerde değerli madenlere önem verilmiş, altın ve gümüş madenlerinin stoklanması amacı güdülmüştür. Bu sebeple hükümdar ve devlet adına bu madenlerin bulunarak işlenmesine izin verilmiş hatta bu madenlere sahip olan devletlerin de zapt edilerek sömürgeleştirilmesi düşüncesi savunulmuştur. Dış politikada ise Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu politikanın tam tersi olarak ihracat desteklenirken ithalat geri planda bırakılmış sadece hammadde ithalatına izlenmiştir. Merkantilizmde üretici değer görmekteyken provizyonist politika güden Osmanlı Devleti'nde tüketicinin talepleri dolayısı ile tüketiciye önem verilmiştir. Bu sebeple ithalatı destekleyerek ülkeye yabancı malların girmesine izin veren Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin mallarının satıldığı pazar olmaktan öteye gidememiştir. Ancak merkantilist politika güden Avrupa ülkeleri ithalatı yüksek gümrük vergileri ile kısıtlayıcı bir politika izleyerek mallarını ihraç edip ülkeye altın ve gümüş gibi madenlerin girmesini ve para akışının devamlılığını sağlamışlardır. Ayrıca Avrupa ülkelerinde üretimi artıracağı ve kuvvetli bir devlet meydana getireceği düşüncesi ile nüfus artışını destekleyici politikalar izlendiği de görülmüştür. Bu devletlerin devletçi bir politikayı savundukları da söylenebilir (Turanlı, 2000: 27-30).

Kısacası merkantilist politika güden ülkelerde değerli madenlere, hammadde ve üretime önem verildiği ayrıca üretilen malların dışarıya satımı teşvik edilerek ülkeye altın ve gümüş akışının sağlandığı hatta ülke içerisinde ordunun güçlendirildiği, yolların yapıldığı, nüfus artışının hedeflendiği, devletin bazı endüstri ve dokuma sanayiini muhafaza ederek devletçi bir iktisadi politika güttüğü söylenebilir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin ise sadece ülke içerisinde kıtlığı önleyici, tüketicinin taleplerine karşılık veren ve yurt içindeki her türlü gıda gereksinimlerinin giderilmesine dayalı bir politika izlediği, artık mal olarak görülen ve işe yaramayacak kısma düşen ürünlerin ihracatının yapılmasına izin verilen bir iktisadi politika güdülmüştür. Bu sebeple de ülkeye değerli maden ve para girişinin sağlanmasının aksine çıkışına sebep olunduğu görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik kaygısı yurt içerisindeki halkın, sarayın ve ordunun iâşesini temin etme temelinde şekillenmiştir. Ayrıca yeni fetihler sonucu sınırların genişlemesi durumunda ise dışardan ithal edilen ürünler dikkat çekmeye başlamış bu durumda yabancı tüccarlara verilecek imtiyazların önünü açmıştır (Pamuk, 2007: 88).

15. yüzyılın ikinci çeyreğinden 17. yüzyıla kadar süren coğrafi keşifler Avrupa'da yaşanan gemi yapımı, okyanuslara açılma, bir dizi keşifler sonucunda elde edilen altın ve gümüş madenlerinin taşınması sonrasında ekonomik hareketlilik artmış ayrıca bazı ticaret yollarının yön değiştirmesine sebep olmuştur. Bu sayede Avrupa'da nüfus artışı yaşandığı gibi bununla birlikte ticari faaliyetler ve üretimde de artış yaşanmış ve paranın kullanımı önem kazanmıştır. Yaşanan nüfus artışı ile birlikte iâşe sıkıntısı baş göstermeye başlamış bu durum zirai ürünlere olan talebi artırmıştır. Avrupa'da yaşanan iktisadi ve sosyal gelişmeler Osmanlı Devleti içerisinde de kısmen kendini göstermiştir. 16. yüzyılda Osmanlı nüfusuna bakıldığında neredeyse iki kattan fazla (12-13 milyondan 25-30 milyona) bir artıştan bahsedilmektedir. Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da nüfus artışında düşüşler meydana gelmiş hatta ziraat yapabilecek emek gücüne ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde zirai ürünlerin yeterlilik durumuna bakılacak olursa Avrupa ülkelerinin tam aksine üretimin geri değil ileri bir seyir halinde olduğu ve iâşe probleminin yaşanmadığı görülmüştür. Fakat 16 yüzyılın sonlarına doğru üretim, nüfus artış hızının gerisinde kalmış ve yurt içerisinde iâşe sıkıntısı ortaya çıkmaya başlamıştır (Pamuk, 2007: 103-104, 108-110). Zirai ürünlerde taleplerin artması ile birlikte ihracat zorlaştırıldığı için kaçakçılık faaliyetleri görülmeye başlanmıştır. Özellikle kaçakçılık faaliyetleri dönem dönem “*memnu meta*” adı ile ihracatı tamamen yasaklanan birtakım ürünlerde görülmüştür. Bu ürünler, ülke içerisinde ne kadar bol olur ise olsun stratejik sebeplerden

dolayı ihracatına engel konulmuştur. Yasaklanan ürünler genellikle bakliyat, pamuk, kereste, güherçile, demir, bakır, barut ve kurşun gibi ürünlerdir (Öztürk ve Aksın, 2012: 146; Pamuk, 2007: 110-111). Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğu ülkelere de bazı ürünlerin ihracatının yasaklamış ancak Ocak 1789 tarihinde bu yasağa uyulmadığı ve aykırı hareketlerde bulunularak kaçakçılık yapıldığı gözlemlenmiştir. Seferihisar Heşime Kazası ahalisi arzuhal ile yapmış oldukları şikâyetlerinde harpli kefereye zeytinyağı verilmesi yasak olduğu ve bu konuda birçok emir gönderilmiş olduğu halde Seferihisar Heşime Kazasının şehir kethüdası Halil, Hacı Mehmet, Hacı Memiş ve Hacı Sadık ve aynı kazaya bağlı Herke köyü zabıta Hacı Yusuf ve Sığla Kalesi dizdari İsmail adlı kişilerin emre karşı çıkarak harpli kefereye 12.200 kantar zeytin yağı sattıklarını bildirmişlerdir. Satılan zeytin yağının ise Sığla kalesi iskelesinden iki kıta gemilerine yükleyerek gönderdikleri belirtilmiştir³³⁷.

Osmanlı Devleti'nde paranın kullanımına ve ekonomi üzerindeki etkisine bakıldığında ise paranın Osmanlı şehirlerinin birçoğunda ve kırsal kesimlerin bir kısmında XV. yüzyılın sonlarından itibaren kullanıldığı görülmüştür. Coğrafi keşifler sonrasında altın ve gümüş madenlerinin artması ile birlikte paranın öneminde ve kullanımında da artış gözlemlenmiştir.

Osmanlı parası altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden meydana gelmekte olup 19. yüzyılda kâğıt para da kullanılmaya başlanmıştır (Pamuk, 2007: 113). Mustafa Öztürk, “Genel Hatları ile Osmanlı Para Tarihi” adlı çalışmasına Osmanlı Devleti'nin para sistemini, “*akçe devri, kuruş para devri ve lira-kuruş devri*” şeklinde 3 kısma ayırarak incelemiştir. Devletin kuruluşu ile birlikte 14. yüzyıldan 17. yüzyılın sonuna kadar gümüş akçe, 17. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın sonlarına doğru Kuruş Para ve 19. Yüzyılın sonlarından 20. Yüzyılın sonlarına kadar ise Lira-Kuruş Devri şeklinde belirtilmiştir (Öztürk, 2002: 806). Ayrıca paranın değerinde zaman zaman düşüşler meydana gelmiş ancak paranın değer kaybetmesi devletin ekonomik yapısının bozulmasına sebep olacağı için resmi rayicin korunmasına önem verilmiştir (Öztürk, 1999: 1597). Ancak yine de paranın değerinde 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın ortalarına kadar düşüş gözlemlenmiştir (Erdem, 2006: 14).

Paranın değerinde düşüşün yaşanması ve paraya olan ihtiyacın artması sonucu devletin taşıyıcı uygulamasına gittiği görülmektedir. Taşıyıcı, kullanılmakta olan paraların toplanması sonucu bu paraların içeriğinde bulunan madenlerin saflık değerinin azaltılmasına denmektedir. Bu işlem yapıldıktan sonra tekrar basılan paralar piyasa sürülerek ek gelir sağlanmaya çalışmıştır. Bu işlem genellikle gümüş para üzerinde uygulanmış ve 16. yüzyılın sonlarına kadar belli bir standartta giden para düzeni bu yüzyıldan sonra bozulmaya başlamıştır (Pamuk, 2007: 115).

16. yüzyılda Osmanlı Devleti şark devletlerinden ithal ettiği ürünler sebebi ile altın ve gümüş değerleri bu devletlere yönelmiş bunun yanı sıra Anadolu'dan toplanılan altınların Şam, Bağdat, Basra ve Halep taraflarında daha fazla değerlere satılması üzerine devlet içerisinde altın ve gümüş madenlerinde azalmaya sebep olmuştur. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, şark devletlerinden gelen tüccarların sattıkları mallar karşılığında altın, gümüş veya bakır gibi madenleri almalarını yasaklayarak yerine sadece mal alabilmeleri koşulunu getirmiştir. Ancak bu koşulun ne kadarının yerine getirildiği bilinmemektedir. Nitekim 1568 yılında Kastamonu'ya gelen bir gurup İranlı tüccarın Küre'de bakır madenlerinden fazla miktarda bakır alarak gittiği öğrenilmiş, hatta bakırcılar arasında bakır temini hususunda sıkıntı çıkmış ve bu durum üzerine bakır alımına bazı tedbirler getirildiği görülmüştür (Akdağ, 1963: 13-14).

³³⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 15/56. (Ocak 1789).

Avrupa Devletleri, hammadde ihtiyaçlarını karşılamak maksadı ile Osmanlı Devleti'nin üreticilerine, esnaflardan daha fazla meblağ vererek hammadde temin etme yoluna gitmişlerdir. Bu durum üzerine üreticiler, hammaddelere uygulanan fiyat kurallarına uymayarak esnafı zor duruma düşürmüşlerdir (Akdağ, 1963: 14).

Kısacası para düzeninde meydana gelen düzensizlikler, hammaddelerin ihraç edilmesi üzerine yaşanan hammadde sıkıntısı, fiyat artışları, kaçakçılığın artması, değerli madenlerde azalma gibi sebepler Osmanlı iktisadi yapısının bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca yaşanan iktisadi kökenli dalgalanmalar “Celali İsyanlarının” ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Yaşanan karmaşı devletın merkezde ve taşrada olan otoritesini sarsmıştır (Pamuk, 2007: 140). Bu durum devletin içerisine düştüğü iktisadi zorluğın emniyet ve asayiş, sosyal yapıyı ve toplumu dahi etkilediğini göstermektedir.

Fransa'nın, Osmanlı sınırları dahilinde olan Mısır'a karşı başlattığı istilalar üzerine Osmanlı Devleti, ilk zamanlarda bu sorunu anlaşıarak çözümlene yoluna gitmiştir. Bu durum üzerine İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. Bu esnada Osmanlı askerlerine yardımcı olmak için askeri bir İngiliz heyeti gönderilmiş ancak heyetin 1800 yılına kadar İstanbul'da kalmaları uygun görülmüştür. Heyet 1799-1801 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde kalmış ve askeri heyetin doktoru olan William Wittman, bu süre zarfında burada gördüklerini ve yaşadıklarını kaleme almıştır. Hatta sarayı gezdiği esnada gözüne ilışen darphane hakkında yorumlarını dile getirirken, Osmanlı Devleti'nde paranın değer kaybına dair bilgiler de vermiştir. Bu dönemde Osmanlı parasının değerinin çok düştüğünü ve paranın içerdiği gümüş oranının %30'lara kadar azaldığına değinmiştir. Bu durumun halkın gelirlerini yükseltme amacıyla yapıldığını ancak kalpazanlık faaliyetlerinin de buna bağılı olarak arttığı belirtilmiştir (Wittman, 2011: 20-21).

Osmanlı iktisadi yapısını etkileyen bir diğerk önemli faktör ise tarım topraklarının işletilmesi hususuna dayanan tımar sistemidir. Tımar sistemi tarım arazilerinin işletilmesi, ordunun ihtiyaç duyduğu askeri birliklerin yetiştirilmesi ve toplanması bunun yanı sıra memurların hizmetleri karşılığında bir yerin tasarruf hakkının verilmesi ile maaşlarının devlet hazinesinden çıkmadan karşılanması hususunda önemli bir yere sahiptir. Ayrıca devlet hazinesinin gelir ihtiyacının temelini oluşturan vergilerin toplanmasında da tımar sistemi önemli bir sistemdir. Tarıma ve hayvancılığa dayalı olarak gelişen Osmanlı ekonomisinin gelişimi ve hazinenin gelirinin büyük bir çoğunluğu bu tarım arazilerinden elde edilen ürünler üzerinden alınan vergiler sayesinde karşılanmaktaydı. Has, zeamet ve tımar şeklinde 3 kısma ayrılarak şekillenmiş olan tımar sisteminde ödemeler ayni veya nakdi üzere yapılmaktadır (Acun, 2002b: 899-902). 16. asra gelindiğinde tımar sistemi bozulmaya ve yerini iltizam sistemine devretmeye başlamıştır. İltizam sistemi ile devlet, belirli yerlerin vergilerini belli bir zaman aralığında ve müzayede yolu ile kiraya vermiş ve belli bir süre sonra bu durum iç borçlanma şekline dönüşmüştür (Pamuk, 2016: 13-14). Vergilerin tahsil edilmesi hususunda meydana gelen aksaklıklar ve sorunlar iltizam sistemini yaygın bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Aksın, 2021: 267).

Tımar sisteminde meydana gelen bu değışim Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısını olumsuz yönde etkileyen temel sebep olarak görülmüştür. Bu durum tımar sistemi ile vergi ve zirai üretimde sağlanan düzeni tesis edebilecek yeni bir sistemin kurulamamasından kaynaklanmıştır. Kurulan iltizam sistemi ile mültezimler, bir yerin vergilerini toplama karşılığında devlete ödemiş oldukları bedelleri, tasarruf hakkı elde ettikleri yerlerden alırken daha fazla kar elde etmek amacı ile halktan fazla vergi toplama yoluna gitmişlerdir. Bu durum da tefecilik faaliyetlerinin artmasına ve ziraat yapan köylünün yerlerini terk etmelerine sebep olmuştur. Ayrıca tımar sisteminde bulunan devlet

kontrolünün iltizam sisteminde yerini daha özerk bir yapıya bırakması sebebi ile ayanlığın ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Y. K. Öztürk, 2016: 399-400). Mukataaların “kayd-ı hayat” şartı ile müzayede de en yüksek değeri teklif eden kişilere verilmeye başlanması üzerine 1695 yılından itibaren iltizam sistemi yerini malikane sistemine bırakmıştır (Genç, 2003: 516-517). Bu sistemde malikane sahipleri “toprak kirası” adı altında hak talep edebilmektedirler. Toprak kirası olarak talep ettikleri bedel genellikle “*mahsule hububat, bağ, bahçe, bostan, kovan ve değirmen resminden*” ibaret olup 1/5, 1/7 ve 1/10 şeklinde tahsil edilirdi. Bunların dışında kalan vergiler ise divani sisteme tabi tutularak devleti temsil eden sipahi ve vergi toplamakla görevli memurlar tarafından toplanmıştır. Bu vergiler ise “toprağın verim kabiliyetine göre değişen ve mahsulün onda birinden yarısına kadar yükselebilen toprak haracıyla; çift, bennak, caba, gerdek, tapu, ağnam” vs. örfi ve şer’i vergilerden meydana gelmektedir. Bu şekilde köylünün vergi ödemekle yükümlü olduğu ikili bir sistem vücut bulmuştur (Barkan, 1980: 154-155).

Çalışmamızın esas tarihlerini içeren 18. Yüzyılın son çeyreği ve 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı iktisadi yapısında meydana gelen çalışmalara bakılacak olursa; ilk olarak 18. asrın başında ihracatta Avrupa’nın elde etmiş olduğu üstünlüğü devam ettirdiği ve Osmanlı topraklarında kapitülasyonlar vasıtası ile ticarete pik yaptıkları görülmektedir (Mantran, 1995: 143).

18. yüzyılda kapitülasyonlara sahip olan Avrupalı tüccarlar, Osmanlı topraklarından alacakları mallara karşılık %3 reftiye adıyla gümrük vergisi öderken Osmanlı reayası, %8 oranda sarfiyet vergisi ödemektedir. Ayrıca yurt içerisinde kara veya deniz yolu ile bir yerden bir yere ürün taşırken “*amediyeye, reftiye, müruriye, bac, ihtisabiye, kalemiye, ruhsatiye ve kantariye*” gibi vergiler ödemektedirler. Ancak yabancı tüccarlar bu vergilerden kapitülasyonları kullanarak kurtulmaya çalışırken yerli tüccarlar bu vergiler altında ezilmişlerdir (Toprak, 1988: 200).

Osmanlı Devleti 1747-1768 tarihleri arasında uzunca bir süre barış dönemini yaşamıştır. Ancak 1768 yılında Rusya ile arasında meydana gelen savaş beraberinde ekonomik kriz de getirmiştir. Yaşanan bu ekonomik kriz, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Fermanı gibi bir dizi yeniliklerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan mücadele 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona ermiş ve 1787 tarihine kadar sürecek barış dönemine girilmiştir. Bu savaş sonunda 1774 yıllarında Osmanlı Devleti esham uygulamasına geçerek bir tür iç borçlanma yoluna gitmiştir. Esham belli bir vergi geliri getiren yerleri senelik gelirlerinin hesaplanması sonucunda ahaliye parçalar halinde satılması işlemine denmektedir. Ayrıca kâğıt paranın kullanımına da bu uygulama ile birlikte geçilmiştir. Esham sisteminin tımar ve malikane sisteminden farkı ise kişilerin sahip oldukları payları istedikleri zaman alıp satabilmekte olmalarıdır. Ancak durum böyle olunca yine tımar ve malikanede olduğu gibi kaydı hayat şartı ile satılan eshamların devlete geri dönüş imkânı ortadan kalkmış bu durum devlet hazinesini kötü yönde etkilemiştir. Devlet bu duruma çare olması maksadı ile kişiler arasındaki esham alış-satışına vergi uygulamıştır (Tabakoğlu, 2016: 590-596). Ayrıca yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması’nda Osmanlı Devleti, kendisine pay biçilen tazminatı ödeyebilmek için ahaliiden dönemi gelmemiş olan gelecek yılın vergilerini talep etmiştir (Cezzar, 1971: 2675). Hatta bu durum ekonomik birtakım sorunlara sebep olmuş ve bunu engellemek maksadıyla ilk dış borç alımına girişildiği görülmüştür. Ancak Fas, Felemenk ve İspanya, borç olarak istenilen 15 bin keseyi vermeye yanaşmayınca Osmanlı Devleti, ahalinin, saray ve devlet ileri gelenlerinin ellerinde bulunan gümüş ve altın değerli eşyaları alarak para basılması için darphaneye göndermiştir. Hatta kadınların süs eşyaları haricindeki eşyaların yapımının yasaklandığına dair fetva çıkarılmıştır (Rasim, 2000: 66-67).

1768 yılına kadar Osmanlı ekonomisi gayet iyi bir durumda iken bu tarihten sonra birçok savaşın ve yenilgilerin yaşanması ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ve 1784 ile 1788 tarihlerinde Osmanlı hazinesinde ciddi bütçe açıkları meydana gelmiştir (Tabakoğlu, 2016: 590-591).

18. yüzyılın son çeyreğine doğru Osmanlı Devleti'nde malikane ve esham sistemi yürütülmek zorunda kalmıştır. Çünkü malikane ve esham sitemleri, tımar topraklarından ve vakıf mukataalarından faydalanma imkânı sağlamaktaydı. Ayrıca mukataaların malikane olarak satışının fazla olması sebebi ile esham olarak satılması için fazla mukataanın kalmadığı görülmüştür. Ancak bir süre sonra malikane sistemine göre satış yapılan mukataalarda türlü yolsuzlukların görülmesi ve ahaliye göre eshamın daha avantajlı olması eshamın, malikaneye oranla daha fazla tercih edilmesinin sebepleri arasında görülmüştür. Bu durum üzerine devlet her ne kadar malikane sistemine son vermek istese de bunun mümkün olamayacağının görülmesi üzerine bu iki sistemi entegre etme yoluna gidilmiştir. Böylece malikane mukataa ve esham mukataa türleri ortaya çıkmıştır (Cezzar, 1986: 103-105).

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin bilhassa Avusturya ve Rusya ile mücadele halinde olması sonucu ortaya çıkan ekonomik buhran ile müsadere sisteminde artışlar baş göstermiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde, önemli devlet ricalinin yanı sıra zengin kişilerinde mallarını müsadere etmiştir. III. Selim ve II. Mahmut zamanında ise ayanlar da müsadere edilen kişiler arasına ilave edilmiştir (Tabakoğlu, 2016: 606-607).

Osmanlı Devleti, 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması ile 1787 tarihine kadar barış dönemi içerisine girmiştir. Bu dönemde, iktisadi olarak zor durumda olmasına rağmen buna ek olarak Rusya ve Avusturya ile mücadele içerisine girmesi iktisadi yapıyı da daha güç duruma düşürmüştür. Bu durum üzerine ordunun giderinin artması, mücadelenin geçtiği yerlerde gelirlerde azalma meydana gelmesi ve ahalinin vergi ödeme durumunda düşüşlerin yaşanması bütçe açığının artmasına sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2016: 609). Ancak 1789 yılında Fransa'da meydana gelen ihtilal sonucunda Avusturya ile 1791 yılında Zıstovi Antlaşması, Rusya ile ise 1792 yılında Yaş anlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir³³⁸. Böylece mücadelelerin bitiş tarihinin öne çekilmesi ile Osmanlı ekonomisinin daha fazla yara almasının önüne geçilmiştir. Bu dönemler uzun süren savaşların yaşandığı bir süreç olması sebebi ile ayrıca mali yapıda meydana gelen değişiklikler, yaşanan olanaksızlıklar ve ihmaller o dönem ile ilgili arşivlerde düzenli bir bütçesinin bulunmamasının sebepleri arasında görülmüştür. Ancak III. Selim tahta geçtikten sonra özellikle 1787-1792 tarihinde yaşanan bu savaş döneminde, devletin gelir-giderleri ve Ordu Hazinesi hesaplarını öğrenmek maksadı ile gerekli olan defterlerin cepheden merkeze gönderilmesini emretmiştir. Bu durum askerin düzenini bozacağı düşüncesi ile ekarte edilmek istense de III. Selim'in kararlığı ile gönderilmek zorunda bırakılmıştır. Bu şekilde ordunun gelir-gider durumundan savaş zamanında dahi merkezin bilgi sahibi olabilmesinin yolunu açmıştır. Ayrıca hükümranlılığı döneminde yaşanan savaşlarda aynı düzenin takip edilmesini sağlamıştır (Cezzar, 1986: 112, 121).

Eskiden beri dönem dönem İstanbul'da kıtlığın ortaya çıkarak devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta III. Selim döneminde ekmek pişirme hususunda yaşanan sıkıntılar büyük sorun teşkil etmiş ve bu durum, dönemin kadısının görevden alınmasına sebep olmuştur. Ayrıca taşradan

³³⁸ Osmanlı ile Avusturya arasında yapılan Zıstovi Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. Koçak, Z. (2018). Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıstovi Antlaşması. *Gazi Akademik Bakış*. 11(22), 261-289; Osmanlı ile Rusya arasında yapılan Yaş Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. Koçak, Z. (2017). 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 32(2), 459-490.

zahire almaya giden satıcıların ahaliye zulüm ve zorbalık yaparak türlü yolsuzluklar yapmaları sebebi ile Zahire Nezareti kurulmuştur (Rasim, 2000: 92).

Ayrıca incelemiş olduğumuz III. Selim döneminde bütçe verilerinin bulunmadığı sebebi ile dönemin iktisadi sorunlarının boyutu hakkında net bir bilgi verilemediği belirtilmiştir (Cezzar, 1986: 123). Ancak incelenen şikâyet defterleri o dönemde alınan vergileri, zahire mubayaaları, vakıf, tımar sistemi gibi dönemin iktisadi durum ile ilgili bilgiler içermesi sebebi ile bu durumu açıklama hususunda yol gösterici bir rol oynamaktadır.

1789-1790 yıllarında devletin iktisadi durumunu “... gerek Hazine-i Amire’de ve gerekse Darbhane’de para kalmadığı” ifadesi özetleyebilir. Ancak durum bu kadar kötü olmasına rağmen seferde ordu için acil olarak 3.000-4.000 kese yardım talebinde bulunulmuşsa da ne yazık ki hükümdardan alınan borç ile müsadere sonucunda ele geçenler ile ancak belli bir bölümü gönderilmiştir. Ancak I. Abdülhamit ve III. Selim döneminde padişahların özel hazinesi olan “ceyb-i Hümayûn” dahi iktisadi durumu destekleyebilecek kadar iyi bir durumda değildi. Buna rağmen askerler için istenen paraların bu kadarı sınırlı kalmadığı görülmüş ve bu durum bazı güçlükleri beraberinde getirmiştir. Nitekim, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için defterdar, sarraflardan borç dahi almış ancak yine de ihtiyaca tam anlamı ile cevap verilememiştir. Yine bu dönemde malikanelerin karşılığında alınan muaccelelerde düşüşler ortaya çıkmış ayrıca malikane sisteminde yaşanan sorunlar sebebi ile sistemi revize etmeyi veya tamamen ortadan kaldırmayı düşünmüşseler de savaş sebebi ile bu durum ertelenmiştir. Esham sisteminde de aynı şekilde sorunların gün yüzüne çıkması ile birlikte esham satışlarının iptal edilmesi düşünülmüş hatta mahlul olan eshamların satışı yapılmayarak hazine tarafından el konulmuştur. 1791 yılında ise eshamların satışı ve işleyişinin kontrol edilmesi sebebi ile “Sehim halifelîği” kurulmuştur (Cezzar, 1986: 124-125, 130-131, 133).

İktisadi yapının diğer bir sorunu ise bakaya yani artık olarak kalan vergilerin ödenmemesinden kaynaklanmaktadır. Sefer zamanların ihtiyaçların karşılanması için ilk başvurulacak gelir artık kalan bu vergilerin istenmesi olmuştur (Cezzar, 1986: 135).

Osmanlı ekonomisinin düştüğü güç durumdan çıkmak için kısa dönemli çarelere başvurulmuştur. Bunlar arasında devlete borcu olan kişilerin mallarının müsadere edilmesi ve tasarruflarında olan mukataalara el konulması yine zengin devlet ileri gelenlerinden ve sarraflardan borç alınması görülebilir. Yine savaş zamanı ihtiyaç duyulan parayı ortaya çıkarmak için halkın elinde olan altın gümüş eşyaların devlet tarafından satın alınması yoluna gidilmiş ve darphanede bu şekilde paraya dönüştürülmüştür. Hatta bu değerli eşyaların toplanabilmesi için “*altın ve gümüşten mamul eşyanın kullanımının haram olduğu*” ile ilgili fetvalar alınmıştır (Cezzar, 1986: 135-139).

Osmanlı Devleti ordunun ihtiyaçlarını ve savaşı organize etmek için malikane sistemi vasıtası ile gelen gelirleri kullanmaktaydı. Ancak bu gelirlerin yetersiz gelmesi üzerine dirliklerin de eklenmesi ile eyalet askerinin zor duruma düşmesine, beylerbeyinin ve sancakbeyinin ise “kapu halkı” ile savaşa katılamamasına sebep olmuştur. Bu durum üzerine ise bu yöneticiler için “imdatiye adı altında vergilerin toplanmasına başlanmıştır. Nitekim bu vergilerin toplanması da duruma çare olamamıştır (Cezzar, 1986: 141).

Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşların sona ermesi üzerine III. Selim, ulema ve devlet adamlarından devletin askeri, iktisadi ve sosyal durumundaki sorunlar ve bu sorunların çözümünü içeren çeşitli raporlar hazırlanmasını istemiştir (Shaw, 1976: 260). Hazırlanan layihalar neticesinde askeri alanda “*Nizam-ı Cedid*” adı verilen bir dizi yenikler ve “*İrad-ı Cedid*” adı verilen hazine meydana getirilmiştir. Bu şekilde tekli hazine sisteminin yerine çoklu hazine sistemi geçmiştir. Oluşturulan hazine vasıtası ile ordunun ihtiyaçları yeni hazine tarafından karşılandığı için mali

sıkıntılarının daha da artmasının önüne geçilmiştir (Tabakoğlu, 2016: 614, 619). Ayrıca bu iki hazineye Tersane-i Amire Hazinesi ve Zahir Hazinesi de eklenerek toplamda III. Selim döneminde dört tane hazine ortaya çıkmıştır. Bu hazinelerin kurulma amacı ise yeni ekonomi politikaların sonucu olarak meydana getirilmiştir. Öncelikle İrad-ı Cedid, ordunun gelir ve giderlerini kapsamaktadır. Bu hazine ile malikane ve esham sisteminin ortadan kaldırılması ve tımar sistemini revize edilmesi planlanmıştır. Bu sebeple de İrad-ı cedid hazinesi için bazı gelir kaynakları oluşturulmuştur. Bu gelir kaynakları, “malikane mukataa, esham ve tımar-zeametlerin İrad-ı Cedid Hazinesince zabt olunması”, yine “zecriyye, penbe, yapağı, istefıdye, kökboya, mazı ve tiftik” gibi vergiler ve bazı olağanüstü gelirlerden meydana gelmektedir (Cezzar, 1986: 152, 156, 162). Bu hazine için gelir oluşturulurken birtakım sorunların şikâyet defterlerine yansıdığı da görülmüştür. Nitekim, Ocak 1802 tarihinde Abdülbaki adlı sipahinin, Erzurum sancağında Kuzey Erzincan nahiyesinde Yeğras? Köyü ve diğer yerlerden 11.130 akçe tımara berat ile mutasarrıf olduğunu bildirmiştir. Ancak seferde ve hizada yapılan yoklamalarda bulunduğu halde yanlışlık ile tımar yoklamasında mevcut olmadığı yazılmış. Bu sebeple 1212 senesinden 1214 senesine kadar hasılatı İrad-ı Cedid tarafından zapt olunmakla mağdur olduğunu bildirmiştir. Tımarını tasarruf edebilmek için İrad-ı Cedid tarafından kaydının silinmesine dair emir çıkmasını istemiştir. Bu durum Defterhane amirde korunan ruznamçe-i Hümayûndan ve Ordu-yu Hümayûnda Eyaletli nazır vekili ve hala Reisülküttap olan Mahmut Raif’ten soruşturulduğunda kişinin şikâyetinde haklı olduğu tespit edilmiş ve tımarının hazineden kaydının silindiğine dair emir verilmiştir³³⁹. İncelenen belgeden yola çıkarak İrad-ı Cedid Hazinesi için gelir sağlama çalışmaları içerisinde yer alan tımar zeamet ve mukataaların nasıl bu hazineye dahil edildiğini az çok tahmin edebiliriz. Tımar sahibi olduğu halde savaşta yoklamalarda yer almayan sipahilerin tımarlarının el konulduğu bilgisi çıkarılabildiği gibi tasarruf hakkına sahip olan kişilerin varis bırakmadan vefatı üzerine boşa düşen yerlerin de bu hazineye aktarıldığı düşünülebilir. Aslında burada III. Selim’in izlemiş olduğu yolun adil bir yol olduğu da görülmektedir. Sonuç itibarı ile kişiler sahip oldukları hakları kullanmalarına rağmen verilen sorumlulukları ve vazifeleri yerine getirmedikleri takdirde hem o hak hem de o sorumluluk ellerinden alınmalıdır.

Şikâyet defterlerine yansıyan bir diğer kayıt ise İrad-ı Cedid hazinesine olan borç ile ilgili bir şikâyet kayıdır. Nisan 1807 tarihinde Tekfur Dağı kazası sakinlerinden Hadika-i Hassadan Mehmet Said adlı kişinin İrad-ı Cedid hazinesine 20.335 kuruş borcu olduğu ve bu borcu ödemesi için Saadat kiramdan Esseyit El-Hac Mustafa’ya sen benim yerime İrad-ı Cedid-i Hümayûna olan borcumu ver ben sana sonra veririm dediği belirtilmiştir. Fakat kişi bu borcu verdikten sonra alacağını istediğinde Mehmet Said’in vermeyip karşı çıktığı hatta davanın mahallinde çözümü mümkün olmadığı için dersaadete gönderilmesi için emir verilmesine rağmen Tekfur Dağı’na firar ettiği bildirilmiştir³⁴⁰. Ayrıca Ocak 1801 tarihli diğer bir kayıta; İrad-ı Cedid Hazinesinin gelir kaynakları içerisinde bulunduğu belirtilen Atina kazasının 1214 senesi Şevvalinin 15. Gününden 1215 senesi recebinin sonuna gelinceye kadar 9,5 ayda Atina kazasının toplam masraflarının 39.903,5 kuruşa denk geldiğini ve bu miktarın paylara bölünerek tahsili için izin istenmiştir. Bu durum üzerine padişahın rızasına uygun olduğu belirtilerek izin verilenden fazla bir akçe dahi alınmaması için uyarılarda bulunulduğu görülmüştür³⁴¹.

Kısacası İrad-ı Cedid Hazinesi’nin kurulması ile tımar sistemini revize etmek, malikane ve esham sitemlerini ortadan kaldırmak ve savaş gibi sıradışı durumlar için halihazırda bir ihtiyaç fonu

³³⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 132/449. (Ocak 1802).

³⁴⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 6/12a. (Nisan 1807).

³⁴¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 80/230. (Ocak 1801).

ayırma amacı güdülmüştür. Fakat tam manası ile gerçekleştirilmiş olmasa da bu dönemde yaşanan diğer savaşların ülke ekonomisinin daha da kötüleştirilmesinin önüne geçilmeye çalışılmış ve 1807 yılında Nizam-ı Cedid ile birlikte bu hazineye de son verilmiştir (Cezzar, 1986: 206-207).

İktisadi yapısı çoğunlukla tarım ve kısmi olarak hayvancılık üzerine tesis edilmiş olan Osmanlı Devleti'nin genelinde meydana gelen tımar sisteminde yaşanan sorunlar, arazi ve vergi problemleri ve anlaşmazlıklar sürekli şikâyet konusu olmuştur. İncelemiş olduğumuz atik şikâyet defterlerinde vergide yaşanan usulsüzlükler, vergi tahsil eden kişilerin kendileri için fazla vergi alarak ahaliye zulümleri, vergi muafiyeti olan kişilerden zorla vergi alma, emir ve kanunlar dışında olmayan vergileri türeterek tahsil etme gibi durumlar yanında arazi alış-satışı hususunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar, zorla toprağa el koyma, tarım topraklarından elde edilen mahsulü gasp etme, has, zeamet ve tımar topraklarının tasarrufuna müdahale, hasılatını zapt etme ve su sorunu gibi problemler her dönem şikâyet defterlerinin konusu olmuştur. İktisadi alanda yapılan şikâyetlerin defterlere ve tarihlere göre oranı aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 8. İktisadi Alanda Yapılan Şikâyetler

Defterler	İktisadi Alandaki Şikâyet Sayısı	Yüzdelikleri (%)
193 Aralık 1788-Şubat 1789	142	%41
194 Aralık 1788-Ekim 1789	153	%37
195 Haziran 1789-Ocak 1790	149	%35
196 Temmuz 1788-Şubat 1789	405	%45
197 Aralık 1789-Ağustos 1790	151	%33
198 Ekim 1791-Nisan 1792	235	%38
199 Ekim 1788-Şubat 1792	259	%47
200 Temmuz 1799-Haziran 1802	145	%29
201 Temmuz 1799-Eylül 1802	149	%47
202 Şubat 1801-Eylül 1801	120	%35
203 Nisan 1807-Haziran 1809	24	%50
Toplam	1.932	%39

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nde iktisadi alanda meydana gelen şikâyetler, defterlerdeki toplam şikâyetlerin yaklaşık %39'unu kapsamaktadır. Nitekim aşağıda vermiş olduğumuz genel tabloya bakıldığında iktisadi alanda yaşanan sorun ve sıkıntıların diğer şikâyetlere oranla 1. sırada yer aldığı ve bir sonraki sırayı ise emniyet ve asayiş tehdit eden sorunların aldığı görülmektedir. Bununla beraber incelenen

defterlerde bu sıralama zaman zaman yer değiştirmiş olsa en fazla şikâyet müracaatının iktisadi alanda yapıldığı gözlemlenmiştir. Devletin düşmüş olduğu durumun, sorun ve sıkıntılarının kaynağı girmiş olduğu ekonomik bunalım ve istikrarsızlıktır. Ekonomik alanda yaşanan sorunlar ve kıtlık her zaman illegal davranışlara içerisinde olan kişilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeptendir ki devleti ayakta tutan, bütün bölgelerde nizam, emniyet ve asayiş sağlayan, otoritenin ve gücün temelini oluşturan en önemli şey ekonomik yapının güçlü olmasıdır. Ekonominin ne derece kıymetli olduğunu, fazla vergi alarak halkı fakirleştirmekle suçlanan Sasani hükümdarının, “hükümdarı ayakta tutan ve gücünü güvenceye alan, Tanrı’dan sonra para ve ordudur” sözü ile özetleyebiliriz (İnalçık, 2003: 71).

Bu başlık içerisinde Osmanlı Devleti’ni bu kadar acziyet içerisine düşürerek içten içe kemiren ve dahi çöküşüne kaçınılmaz bir son hazırlayan iktisadi temelli sorunlar ve bu sorunların devlet ve toplum üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. İktisadi alanda meydana gelen sorunlar vergi, arazi, borç ve alacak-verecek başlıkları altında incelenecektir.

3.2.1. Tımar Sisteminde Meydana Gelen Sorunlar

Osmanlı iktisadi yapısının temelini tarım arazileri ve bu arazilerden elde edilen vergiler oluşturmaktadır. Devlet sınırları içerisindeki bütün tarım arazilerinin asıl sahibi hükümdar olup halk bu arazileri işletmekle yükümlü birer kiracı durumundadır (Cin, 1978: 74). Devletin hemen hemen %90’ı kırsal kesimde hayatını sürdürmekte olup bu oranın büyük bir kısmı ise tarım ile ilgilenmekte ve diğer %10’luk kısım ise şehir hayatında olup toprak dışındaki işler ile meşgul olmaktadır. Osmanlı Devleti’nde tarımla uğraşarak üretim yapan kişilere *reaya* adı verilirken devlet ile reaya arasında yer alan ve reayanın üretimi sonucu vermesi gereken vergileri toplamakla görevli olan kişilere de *askeri* adı verilmiştir (Pamuk, 2007: 32-33).

Defterdar Mehmet Çelebi’ye göre Osmanlı arazisi üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar; öşür arazisi, haraç arazisi ve miri arazidir. Öşür arazisi, fethedilen yerlerdeki Müslüman ahaliye veya daha sonra Müslüman olanlara verilmekte olup karşılığında ise 1/10 öşür vergisi alınır. Bu vergi 1/10 oranından fazla alınamaz ve zengin toprak sahibi Müslümanlardan alınır. Haraç arazisi ise Gayrimüslim ahaliye verilmekte olup yine karşılığında 1/10 ile 1/2 oranında haraç vergisi alınmaktadır. Öşür ve haraç arazisi mülki araziler olup devlet, otoritesini sağlamak için bunlara karşı miri araziye ortaya çıkarmıştır. Miri arazide toprağın asıl sahibi devlet olup kullanım hakkı askeri görevini yerine getiren kişilere verilmektedir. Bu şekilde meydana gelen miri araziler gelirlerine göre has, zeamet ve tımar olarak üç guruba ayrılıp işletilmiş ve bu işletim sistemine genel bir ifade ile tımar sistemi adı verilmiştir (Cin, 1978: 103).

Tımar sistemi, Osmanlı Devleti’nde devlet görevlilerinin ve askerlerin maaşlarını karşılama, asker yetiştirme ve ortaya çıkan mahsullerden alınan vergiler vasıtası ile devlet hazinesine gelir sağlayan temel bir kaynak olmuştur (Tabakoğlu, 2016: 416). Böylece Osmanlı Devleti’nin iktisadi, idari ve askeri yapısının belli bir nizama göre teşkilatlanmasını sağlamıştır (İnalçık, 2012: 168). Tımar sistemi, Osmanlı Devleti’nde iktisadi bir kurum olup köylü üreticilerin vergilerinden elde edilen gelirler ile sipahi askerlerin çoğunlukta olduğu bir orduya dönüşmesine katkı sağlıyordu (Pamuk, 2007: 26).

İşleyişine göre has, zeamet ve tımar şeklinde sınıflandırılan tımar sisteminde; haslar kendi içerisinde iki kategoriye ayrılmıştır. Hükümdara ait olan kısma “*havass-ı Hümayûn*”, yüksek derecedeki idari görevlilere (beylerbeyi, sancakbeyi vs..) ait olan kısma ise “*havass-ı vüzerâ ve ümera*” adı verilmiştir (Acun, 2002b: 902; Orhonlu ve Göğünç, 1997: 268). Zeamet, 20.000-100.000

akçe arasındaki dirliklere denilmekte olup, zeamet işletenlere ise zaim adı verilmektedir (Afyoncu, 2013: 162). Tımar ise 20.000 akçeye kadar olan dirliklere denilmekte olup tımarlı sipahi olarak adlandırılan kişilere verilmektedir. Ayrıca bu kişilere, “*sahib-i arz veya sahib-i raiyyet*” de denilmektedir (Acun, 2002b: 902-903).

Tımar sistemi, ordunun süvari ihtiyacını karşılaması neticesinde askeri yapının, vergilerin düzenlenmesi ve tahsilinin sağlanması neticesinde ise iktisadi yapının temelini oluşturmaktadır (İnalçık, 2012: 168). Tımar sisteminde, idari görevliler yaptıkları hizmetler neticesinde belli yerlerin vergilerini toplamakla görevlendirilirdi. Bu sebeple tımar “geçimlik veya dirlik” olarak da adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti, tımar sistemini uygulayarak bir yandan hazineye para çıkmadan idari görevlilerin ücretlerini ödemeyi, diğer taraftan ise sefer zamanı asker temin ederek ordunun işleyişini artırmayı ve kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca bu sistem miri toprakların işlenmesi ve reayanın vereceği verginin tespit edilmesi hususunda da fayda sağladığından ekonomik yapının işleyişini olumlu yönde etkilemiştir. Bu sebeple tımar sistemi devletin idari, iktisadi ve askeri alanların şekillenmesinde ve gelişiminde önemli bir yere sahip olmuştur (Acun, 2002b: 899-900).

Tımar sisteminin bir bölgede uygulanabilmesi için önce bazı sayımlar yapılarak bölgenin gelir kaynakları ve nüfusu tespit edilir ve daha sonra elde edilen bu kaynaklar memurlara ve görevli kişilere maaş karşılığı olarak dağıtılırdı (Acun, 2002b: 901-902). Maaş karşılığı olarak tahsis edilmiş olan yerlerden tımarların türüne göre rüsum-ı örfiyye ve rüsum-ı şeriyye vergileri alınırdı (Beldiceanu, 1979: 58).

Tımarların tahsil şekli ise nakdi ve ayni olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. İспенç, ihtisap vergisi, gümrük vergisi, imalathane, cizye, çift resmi ve bac vergileri nakti olarak ve akçe üzerinden alınmıştır. Ancak sebze ve tahıl üzerinden alınan öşür vergisi ise aynî olarak alınmış ve vergi olarak verilen ürünlerin taşınması ve ambara konulması da ahalinin sorumluluğunda görülmüştür (Beldiceanu, 1979: 62-63).

16. yüzyılın ortalarından itibaren tımar sisteminde deformasyonların başladığı ve bunun sebepleri arasında ise ölen dirlik sahiplerinin varisleri olmaması sonucu boşa düşen dirliklerin has topraklara eklenmesi, dirliklerin dağılımında nizamın bozulması, sefere gidecek olan asker sayısında önemli oranda azalma olduğu halde dirlik alan kişilerde ise tam tersi önemli oranda artış gözükmesi gibi sebepler görülmüştür (Akdağ, 1945: 421). 16. yüzyılın sonlarında tımarlarını terk eden sipahilerin yerine devlet vergi toplama görevini mültezimlere verdiğinden dolayı bu kişilerin baskıları, çoğalan eşkıyalık hareketleri, reaya çiftliği olan topraklarını terk eden reayalar da düzenin bozulmaya devam ettiğini göstermektedir (Pamuk, 2007: 155).

Tımar sisteminin önemini kaybetmeye başlamasındaki bir diğer faktör, savaş teknolojisindeki gelişmelerin merkezde daha büyük ve sürekli orduların bulundurulma gerekliliğini getirmesi ve bu yüzden tarımsal üretimin büyük bir kısmının merkezde toplanmasıdır. 16. yüzyılın sonlarına doğru tımar sistemi bırakılmaya ve yerine iltizam sistemi daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Pamuk, 2016: 13). İltizam terim olarak, bir kişinin bir yıllık belirli bir ücret karşılığında devlete ait olan herhangi bir verginin gelirini alması anlamına gelmektedir. İltizam işini yapan kişi mültezim şeklinde adlandırılmıştır (Genç, 2000: 154). 15. ve 16. asırlarda devletin vergi kalemlerin küçük bir kısmını içeren iltizam sistemi, 17. yüzyılın sonlarına dek küçük değişikliklerle sürmüştür. Bu asırda iltizam süresi 1-3 yıldan 3-5 yıla ve daha uzun sürelerle uzatılmıştır. Henüz toplanma zamanı gelmeyen vergilerin teminat olarak kullanılması ve istenilen ücretin zaman geçtikçe peşin para şeklinde talebi sistemin bir iç borçlanma şekline dönüştüğünü göstermektedir. Bu doğrultuda 17. yüzyılın sonlarına doğru malikâne sisteminin getirilmesi ile daha mühim bir adım atılmıştır (Pamuk, 2016: 13-14).

Malikâne sisteminde mukataalar³⁴² ömür boyu sürmek üzere iltizama verilmiştir. En yüksek ücreti teklif eden malikaneciye verilen mukataalar, kişinin ölmesi durumunda malikane boşa düştüğünden dolayı müzayedeye tekrar konulurdu (Genç, 2003: 516).

Tımar sisteminde görülen bozulmaların ve sıkıntıların 18. yüzyılın sonlarına doğru ülkenin içerisinde bulunduğu durum dolayısı ile de devam ettiği görülmüştür. Nitekim incelenen Atik Şikâyet Defterleri, o dönemde tımar sisteminde meydana gelen anlaşmazlıkları, şikâyetleri, haksızlıkları ve zulümleri ortaya çıkarma hususunda önemli bir kaynaktır. Çünkü sadece halkın yaşamış olduğu sorunların değil ayrıca has, zeamet ve tımar sahiplerinin yaşamış oldukları anlaşmazlıkları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple bu defter serisi dönemin iktisadi yapısında ortaya çıkan sorunların, pürüzlerin anlaşılmasında, tımar sisteminde yaşanan deformasyonların sebeplerini ve bunun toplum üzerindeki etkisini ortaya çıkarma hususunda önemli bir yere sahiptir.

Tımar sisteminin uygulanmasında 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında yaşanan sıkıntılar ve yapılan şikâyetler arasında; tımar tevcihi esnasında yaşanan sorunlar, zaim, mültezim ve sipahi olarak adlandırılan tımar sistemi içerisinde bu toprakların tasarrufunda ve vergilerin toplanması hususunda görevli olan kişilerin yapmış oldukları yolsuzluklar, mahsullerin fuzuli olarak zaptı, has, zeamet ve tımar olarak tasarruf edilen yerlerde halktan fazla vergi alınması, bedava yem ve yiyecek talebi ile eziyet edilmesi, ahalinin vergi ödemeye muhalefet etmesi veya noksan vermesi, köylünün ziraat etmesi gereken toprakların haricinde başka topraklarda ziraat etmesi, toprak sınırlarının zaman içerisinde silinmesi üzerine bu durumun bazı kişilerce fırsat olarak görülmesi ve kullanılması, bazı sebeplerden dolayı mahsullerin toplanamaması ve ahali üzerinde kalması sonucu yaşanan sorunlar, mahsul ve vergilerin toplanmasına engel olunması, sipahilerin birbirlerinin tımar topraklarına el koyması, mahsullerin nakli esnasında yaşanan sorunlar vb. sayılabilir.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi yapının temelini oluşturan tımar sistemi belli bir nizama göre oluşturulmuş, devlet bir taraftan kâr amacı güttüğü gibi bir taraftan da sistematik bir düzen etrafında ekonomik yapısını şekillendirmiştir. Nitekim sistemin kuruluş düzenine bakıldığında bir yandan toprak işletilmekte, diğer yandan vergiler toplanmakta, buna ek olarak idari yapının maaşları karşılanırken belli bir ordu düzeneği de oluşturulmaktaydı. Yani aslında sistem sadece iktisadi yapıyı baz almakla kalmamış askeri yapıyı da şekillendirmiştir.

Tımar sisteminin uygulanması esnasında türlü yolsuzluklara ve zulümlere başvurarak sorun teşkil eden kişiler arasında has tasarruf edenler, zaimler ve sipahiler yer almaktadır. Bu kişilerin yaptığı zulümlerin başında fazla vergi talebi gelmektedir. Nitekim, Mayıs 1789 tarihli bir şikâyet kaydında, Serfice kazasından Abdi adlı kişi giderek; tımar köylerinden olan Serfice kazasına bağlı Lavanice köyü toprağında tasarrufunda olan çiftlik arazisinin topraklarını ziraat ederek üzerine düşen 8'de 1 öşür ve salariyesini köy sipahilerine verdiğini bildirmiştir. Herhangi bir kusuru olmadığı halde adı geçen köyün sipahileri tarafından fazla vergi talebi ile zulme uğradığını söylemiştir. Kişi, sipahilerin yaptığı zulmün engellenerek def edilmesi için emir çıkmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan sorulduğunda; bahsedilen durum Abdi'nin anlattığı gibi ise sipahilerin men ve def edilmeleri için kanun üzere emir verilmesi gerektiğinin yazılı olduğu ve kanuna göre hareket edilmesi için emir verildiği görülmektedir³⁴³. Önceden zeamet ve tımar köylerinde oturup oradan göç eden ahalinin asıl raiyyet kaydedildikleri yerlerdeki zaim ve sipahilere vergilerini vermelerine rağmen fazla vergi talebiyle zulme uğradıkları da incelenen şikâyet defterlerinin kayıtlarına

³⁴² Devlete ait bir kısım vergilerin belirli bir ücret karşılığında iltizama verilmesi. Bkz. Genç, M. (2006). Mukâtaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31, 129-132. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³⁴³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 110/478. (Mayıs 1789).

yansımıştır. Ağustos 1789 tarihli şikâyet kaydında, Karapınar ve Ilgın kazalarındaki zeamet ve tımar köylerinden olup Rumeli kazaskeri Mustafa Aşir'in uhdesinde olan Hoca Hassı Vakfı mukataası köylerine göç eden reayaların, avarızhaneye kayıt oldukları ve vermeleri gereken raiyyet rüsumunu asıl raiyyet oldukları köyün zaim ve sipahilerine vermekte kusurlarının olmadığı bildirilmiştir. Ancak bunlara müdahale edilmesi icap etmez iken asıl raiyyet oldukları köylerin zaim ve sipahileri kanaat etmeyip fazla vergi talebi ve iskân teklifi ile zulüm etmişlerdir. Bu durumu merkeze bildiren Larende kadısı, yapılan zulmün engellenmesi için emir çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda, göç eden reayalar gittikleri yerlerde avarızhaneye kayıt olunmuşlar ise ve vermeleri gereken vergileri vermekte kusurları yoksa reayaya iskân teklifi ile rencide olunarak müdahale edilmesi kanuna aykırı olduğu söylenmiştir. Bu konu ile ilgili kanun üzere hareket edilmesine dair ferman çıkmıştır³⁴⁴.

Tımar sipahilerinin yaptıkları fazla vergi alma zulmünün yanı sıra ahalinin aileleriyle oturdukları evlerin üzerine konarak bedava yemek ve sair yiyecek ile meşrubat talebi ve bunlara zorla el koyduklarına incelenen şikâyet defterlerine yansımıştır. Örneğin Osmancık kazasına bağlı Obruk Mehmet ve Dere? Tekesi adlı köylerin ahali ve reayaları giderek; bunlar köyleri toprağında ziraatlarıyla elde ettikleri terekelerinde beşte bir öşürlerini ve sair vergilerini dahi kanun ve defter doğrultusunda verdiklerini bildirmişlerdir. Ancak köylerinin sipahileri olan kişilerin bununla yetinmeyip fazla vergi talebiyle zorbalık yapmışlardır. Bunun yanı sıra birçok atlı adam ile köylerine gelip aileleriyle oturdukları evlerinin üzerlerine konduklarını, bedava yemek ve sair yiyecek ile içecek talep ederek aldıklarını ve bunun benzeri birçok zulümde bulunduklarından dolayı perişan ve perakende olduklarını söylemişlerdir. Adı geçen sipahilerin kanuna aykırı yaptıkları zulmün önüne geçilmesi ve def edilmeleri için emir çıkmasını istemişlerdir. Bunun üzerine kanuna göre hareket edilmesi hususunda emir verilmiştir³⁴⁵.

Has topraklarını tasarruf eden voyvodaların ahalinin mahsulleri köylerindeki ambara nakil etmelerine rağmen pazara nakil etmeleri için zulüm ettikleri de kayıtlara yansımıştır. Has topraklarından Tanrıvirdi mukataası kollarından Yenipazar kazasına bağlı Ağababa köyü reayaları Meşta-yı Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek; bunlar köyleri toprağında ziraat eden defterli reaya ve defterli reayanın yerlerinde ziraat eden hariç reaya taifesi olduklarını bildirmişlerdir. Ziraatlarıyla elde ettikleri terekelerinin öşürlerini köylerinde olan ambara nakil edip muhalefetleri olmamasına rağmen ve Akrep Pazarına nakil teklifi ile zorbalıkta bulunulmaması gerekirken ası geçen hassın voyvodaları olanların kanuna aykırı olarak reayadan öşürlerini Akrep Pazarına nakil teklifi ile zulümde bulunduklarını söylemişlerdir. Kanun üzere hareket edilmesi hususunda emir çıkmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda, zikir olunan Ağababa köyü mukataa köylerinden ise hassın voyvodaları ve mültezimlerinin reayadan mahsullerini Akrep Pazarına götürmelerini isteyerek zulüm etmemeleri hususunda emir yazıla geldiği belirtilmiştir. Kanuna göre hareket edilmesi emredilmiştir³⁴⁶.

İncelenen dönemde, has topraklarında da aynı eyaleti bir yıl içerisinde atanan valiler arasında mahsul ve vergi alma sorunları kayıtlara yansımıştır. Valiler 17-18. Yüzyıllarda yılda iki üç defa farklı eyaletlere tayin edilmeye başlanmışlardı (İpşirli, 1992a: 70). Valilerin görev süreleri kısaldığından ve aynı yıl içerisinde bir eyalete birden fazla valinin atanmasından dolayı o eyaletteki hasların mahsul ve vergilerinin kimin tarafından alınacağı ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaktaydı.

³⁴⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 80/344. (Ağustos 1789).

³⁴⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 71/321. (Mart 1789).

³⁴⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 229/715. (Şubat 1792).

Nitekim Sivas valisi olan Vezir Es-seyyit Alaaddin Paşa tarafından bu defa Ordu-yu Hümâyûna ulaşan tahriratta; Sivas Eyaletinin 28 Şubat 1800 yılında Zarelizade Recep Paşa'ya verildikten yaklaşık 4 ay sonra 24 Haziran 1800 yılında kendisine tevcih edildiğini bildirmiştir. Alaaddin Paşa, Sivas hassının H. 1214 (M. 5 Haziran 1799-24 Mayıs 1800) senesi hesaplanarak tereke haslarının kendi zamanında ortaya çıktığını ve almak istediğinde, eski Vali Recep Paşa'nın müdahale ederek almasına izin vermeyip taarruz ettiğini söylemiştir. Alaaddin Paşa tevcihi tarihine denk gelip tarafına ait mahsullerin tevcih edenlerden tahsili ve tarafından almaya memur edilen kişiye teslim edilmesi hususunda emir çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'daki tevcihat defterlerine müracaat olunduğunda, anlatıldığı üzere kayıtlı olduğu ve kanunu sorulduğunda bunun gibi mir-i miran haslarının tereke mahsulünden kanun gereğince hesap zamanına itibar olunması ve hasların vakitleri bir yerde terekeye erişip olgunlaşır ise biçilmesinin caiz olmasının vakte bağlı olup biçilmesi ve harman olması lazım olmadığı o zaman ise her kimin tevcihi tarihine denk gelmiş ise bütün öşür mahsullerinin onun tarafından alınması kanuna uygundur şeklinde kayıtlı olduğu görülmüştür. Kanun üzere hareket edilmesine dair emir verilmiştir³⁴⁷.

Has topraklarını tasarruf eden sancak mutasarrıflarının öşürlerini almak istediğinde ecanibden bazı kişilerin zulümde bulundukları incelenen dönemde kayıtlara yansımıştır. Örneğin Hotin sancağı mutasarrıfı ve muhafızı olan vezir Yusuf Paşa'ya Eğriboz ve Karlılı sancakları da 8 Aralık 1799 tarihinde tevcih edilmiştir. Eğriboz sancağında Eğriboz şehri mir liva hassı kollarından olduğu defter-i hakanide kayıtlı olduğu, hasat vaktinin geldiği ve H. 1214 (M. 5 Haziran 1799-24 Mayıs 1800) senesi tereke mahsulünün hasat vaktinin gelip tevcihi tarihi denk geldiğini söylemiştir. Ancak ecanibden bazı kişilerin öşrünü senetsiz zapt edip el koyduklarından dolayı hakkını alamadığı adı geçen vezirin kapı kethüdası Yeğen İbrahim takrir ile bildirmiştir. Ayrıca bahsedilen senenin hasılatını tevcih edenlerden tahsil edilmesi için emir çıkmasını istemiştir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'da korunan tevcihat defterleri ile defterhane-i amirede bulunan icmal defterlerine müracaat edildiğinde durumun anlatıldığı üzere olduğu yazılmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda ise; bunun gibi mirliva hassı köylerinin tereke mahsulünde kanun gereğince hasat vakti gelen terekeler kimin tevcihi tarihine denk gelmiş ise bütün öşür mahsulünün o kişi tarafından alınması kanundur diye yazılı olduğu belirtilmiştir. Kanun üzere hareket edilmesine dair emir verilmiştir³⁴⁸.

Zeamet sahiplerinin haksız yere zulüm ettikleri ve üzerinden 15-20 yıl geçmesine rağmen göç eden reayayı yerlerinden kaldırma teklifi ile zorbalıkta bulundukları da incelenen atik şikâyet kayıtlarına yansımıştır. Şöyle ki, Yenişehir-i Fener kazasına bağlı Aba köyü reayalarından olan bazı zımmilerin Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna giderek; bu kişiler aslen Görice kazasına bağlı zeamet köylerinden olan Eskpol?, Şika ve Nikoliçe adlı köylerin reayalarından olup 15-20 seneden fazladır Yenişehir-i Fener kazasına bağlı Aba köyünde oturduklarını bildirmişlerdir. Bu kişiler vermeleri gereken ispenç vergilerini kanun ve defter doğrultusunda raiyyet olarak kayıtlı oldukları köylerin zaimlerine oturdukları yerde verdiklerini ve yerlerinden kaldırılma teklifi ile zulüm olunmaları icap etmediğini belirtmişlerdir. Ancak adı geçen köylerin zaimleri olan Mustafa ve Hasan adlı kişilerin verilen vergiye kanaat etmeyerek reayaya “sizi kaldırıp kadimi raiyyet kayıt olduğunuz köylerinize iskân ettiririz” diyerek ısrar ettiklerinde mahkeme olunduklarını ve 10 seneden fazla bir yerde olan reayanın kaldırılmasının kanuna aykırı olduğundan mahkeme huzurunda davalarının şeran sabit olduğunu söylemişlerdir. Reayaya yapılan zulmün men edilmesi için hüccet verilmesine rağmen

³⁴⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 32/118. (Eylül 1800).

³⁴⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 42/132. (Eylül 1790).

zaimlerin zulümlerine devam ettikleri, reayanın davalarına uygun fetva aldıkları ve zulmün men edilmesi için emir rica ettikleri görülmektedir. Kanun üzere hareket edilmesi için Ağustos 1776 senesinde Sultan Abdülhamid Han zamanında emri şerif verildiğini bildirip yenilenmesini istemişlerdir. Hilafına emir yoksa anlatıldığı üzere amel edilmesine dair emir verilmiştir³⁴⁹.

İncelenen atık şikâyet defterlerinde zeamet tasarruf eden kişilerin hakları olan ve ölçülerek ambarlara konulan mahsullerine başkaları tarafından el konulduğu görülmektedir. Nitekim Aralık 1788 senesinde dergâh-ı mualla müteferrikalarından İbrahim giderek; bunun mutasarrıf olduğu zeamet köylerinden İzmir kazasına bağlı Larenluce? ve Kartalhisar adlı köylerden 1190 senesinden beri hasıl olup ölçülerek ambar olunmuş belli miktardaki öşür kilesinde kimsenin alakasının olmadığını bildirmiştir. Müdahale edilmesi icap etmez iken İzmir kazası sakinlerinden mütegalibeden Halil Ağa ibn İlyas adlı kişinin kanuna aykırı olarak öşür kilesini zapt ederek zulüm ettiğini söylemiştir. Zaim İbrahim, adı geçen kişiden zapt ettiği mahsulün alınarak kendisine verilmesi ve muhalefet ettirilmemesi hususunda emir çıkmasını rica etmiştir. Bunun üzerine hilafına emir yoksa yerinde şerle görülmesine dair emir verilmiştir³⁵⁰.

İncelenen dönemde şikâyet defterlerine yansıyan kayıtlar arasında tımar veya zeametini iltizam olarak başkasına veren ve bunu kayıt altına alan kişiler ile ilgili de bilgiler yer almaktadır. Bu kişiler genellikle topraklarını bir yıllığına belirli bir ücret karşılığında kiraya vermekte ve iltizam eden kişi de elinde mühürlü temessükü ile o yıl zarfında o yerin mahsul ve vergilerini kanunen toplama hakkına sahip olmaktadır³⁵¹. Nitekim Ağustos 1789 tarihli bir kayıтта, Mir İsmail adlı kişinin Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzual ederek; kendisinin müteveffa Yedekçi Mehmet Paşazade Mir Mustafa'nın Paşa, Üsküb, Köstendil, Ohri ve İlbasan sancaklarında Filibe, Berkofçe, Köprülü, Manastır, Köstendil, Ohri, İlbasan ve diğer nahiyelerde Dıraç ve Ğarman adlı köy ve diğer yerlerden berat ile mutasarrıf olduğu zeametinin köylerini iltizam ettiğini belirtmiştir. Adı geçen yerleri H. 1204 senesi Martının başlangıcından Şubat'ı sonuna kadar zapt etmek üzere Yedekçi Mehmet Paşazade Mir Mustafa'nın kendisine iltizam ettiğini ve kendisinin dahi iltizam edip iltizam bedeli olan meblağı tamamen ödediğini söylemiştir. Adı geçen zeamet köylerini H. 1204 senesi Mart'ı başlangıcından Şubat'ı sonuna kadar bir senelik zapt ve ortaya çıkan mahsul ve vergileri kanun ve defter doğrultusunda alabilmesi için kendisine mühürlü temessük verildiğini bildirmiştir. Bu yüzden adı geçen zeamet köylerini elinde olan temessükü doğrultusunda kendisine zapt ettirilip başka birinin taarruz ettirilmemesi hususunda emir rica etmiştir. Bunun üzerine temessükü doğrultusunda zapt ettirilmesine dair emir verilmiştir³⁵².

3.2.2. Vergi ve Vergi Tahsilinde Ortaya Çıkan Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde toplum, sosyal yaşamın belirli bir nizam çerçevesinde devam etmesi için askeri ve reaya olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Askeri sınıf, vergi muafiyetine sahip olan, padişahın beratı ile devlet içerisinde belirli görevlere getirilen ve idari sınıfa verilen addır. Reaya ise vergi ödemek ile mükellef köylü, göçebe ve aşiretlerden meydana gelen ve Müslüman-gayrimüslim bütün tebaayı kapsamaktadır. Bunlar içerisinde de vergiden muaf olan kişiler bulunmaktadır. Bu sadece padişahın vereceği berat doğrultusunda mümkün kılınmıştır. Ancak toplumsal yapıda ortaya çıkan bu ayrım Avrupa'da yaşanan toplumsal sınıflaşma gibi katı şartlara bağlı değildir. Aksine bir reaya,

³⁴⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 130/542. (Eylül 1789).

³⁵⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 9/35. (Aralık 1788).

³⁵¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 56/236. (Mart 1789).

³⁵² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 83/344. (Ağustos 1789).

padişah emri ve isteği ile askeri sınıfa tabi olabildiği gibi aynı şekilde askeri sınıfta olan bir kişi de reaya sınıfına tabi olabilmektedir (Yediyıldız, 1994: 444; Halaçoğlu, 1991: 91; İncılık, 1990: 31). Osmanlı Devleti'nde Müslüman-Gayrimüslim, köylü-şehirli, göçebe-yerleşik olarak sınıflandırılmış olan toplumun vergi yükümlülükleri de bu farklılıklara göre şekillenmektedir (İncılık, 1990: 31). Osmanlı Devleti, mali giderlerini ahaliden alınan vergilerle karşılamış ve bu genellikle zirai ürünler üzerinden elde edilmiştir (Akdağ, 1977: 510).

Yeni bir bölge fethedildiği zaman ilk olarak gerekli idari kadronun tayini yapılır daha sonra ise arazi toprakları has, zeamet ve tımar olarak üç kısma ayrılırdı. Sonrasında memurlar kasaba ve köyleri gezerek vergi ödeyecek kişileri ve vergiden muaf olacak kişileri nedenleri ile birlikte belirlerlerdi. Ahalî içerisinde genç-yaşlı, evli-bekar, dul, tımar ve zeamet sahipleri ve seyyit olanlar tespit edilerek bütün özellikleri kaydedilirdi. Ahaliden sonra yörede yer alan arazi toprakları, yaylak, kışlak ve meraların tespitine gidilir ve buralarda yetişen mahsuller ve cinsleri belirlenerek kayda geçirilirdi. Böylece kişilerin ödeyecekleri vergi miktarları da belli olurdu (Akgündüz, 1990a: 11; İncılık, 1959: 43).

Osmanlı Devleti'nde ahalinin, devlet ve amme hizmetlerinin görülmesi için gerekli olan harcamaları karşılamak Müslüman ahalinin dini vazifeleri arasında görülmüştür. Bu sebeple her Müslüman reayanın mülkiyeti oranına göre vergi yükümlülüğünü yerine getirmesi gerekli görülmüş ve buna tekalif (Akgündüz, 1990a: 153) veya divani adı verilmiştir. Bu vergiler reayanın vermek zorunda olduğu vergilerden olup mahalli temsilciler tarafından tahsil edilmiştir (Barkan, 1939: 122). Vergiler şer'i ve örfî olmak üzere ikiye ayrılmış olup şer'i vergilere tekalif-i şer'îye, örfî vergilere ise tekalif-i örfîye adı verilmiştir (Akgündüz, 1990a: 153; Öztürk, 2013: 585-586).

Toplumdan alınan şer'i vergiler zekât, öşür, haraç ve cizye olmak üzere dört kısımdan meydana gelmektedir (Tabakoğlu, 2016: 323). Ancak öşür adı altında alınan vergiler ürünlerin çeşitliliğine göre resm-i bağ, resm-i şıra, resm-i bağçe, resmi bostan, resm-i penbe, resm-i harir, resm-i kovan ve resm-i giyah olarak birden fazla çeşitliliğe sahiptir (Mutlu, 2019: 48-51). Örfî vergiler ise sürekli devam eden savaş yükünün artması sonucu ordu ve askerin gerekli olan ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile ortaya çıkarılmıştır. Devlet bu sebeple olağanüstü durumlarda imdad-ı seferiyye, imdad-ı hazariyye, iane-i cihadiyye ve avarız adı verilen örfî vergileri toplama yoluna gitmiştir (Kazıcı, 1986: 289-295).

Bunlar dışında bir de Tekalif-i Şakka adı verilen vergiler bulunmaktadır. Bu vergiler emir ve kanun dışı olarak ehl-i örf taifesi adı verilen mahalli idareciler tarafından alınan ağır vergilerdir³⁵³. Yapılan şikâyetler doğrultusunda bu tür vergilerin alınmasının kanunlara aykırı olduğu ve yasaklandığı tekrarlanmış ancak bu verginin zorla tahsiline devam edildiği ve zulmün önünün alınmadığı tespit edilmiştir³⁵⁴.

Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan Atik Şikâyet Defterleri, Osmanlı sınırları içerisinde yer alan birçok yöredeki vergi çeşitliliği, vergi miktarları ve vergi tahsil eden memurlar hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca vergilerin tahsili hususunda yaşanan sorunların nedenleri ve bu sorunları yaşanmasına sebep olan kişiler hakkında detaylı bilgiler de yer almaktadır. Bu sebeple incelenen Atik Şikâyet Defterleri dönemin mali yapısında meydana gelen sorunlar, bu sorunları ortadan kaldırmak için sunulan çözümler ve bu çözümlerin yeterli olup olmadığı gibi birçok konu hakkında bilgileri de içerisinde barındırmaktadır.

³⁵³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 20/86. (Ocak 1789); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 16/66. (Ocak 1789).

³⁵⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 106/495. (Mayıs 1789).

Defterlerde yaşanan sorunlara baktığımızda askeri sınıfın sebep olduğu problemler ve reayanın sebep olduğu problemler olmak üzere iki tip problem bulunmaktadır.

Askeri sınıfın sebep olduğu problemler;

1. Fazla vergi tahsil etme ile zulüm,
2. Rüsum-ı Raiyyet ve Tekalif-i Şakka tahsili ile zulüm,
3. Vergi muafiyeti olan kişilerden zorla vergi tahsili.

Reayanın sebep olduğu vergi problemleri ise;

1. Vergi tahsiline muhalefet veya eksik ödeme,
2. Avarızhane vergisi ile zulüm.

3.2.2.1. Fazla Vergi Talebi ve Tahsili Hakkında Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde verginin tevzi, taksim ve tahsili belli bir sisteme ve zamana bağlı şekilde oluşturulmuş ve sorumluluğu bazı yöneticilere verilmiştir. Vergileri toplama görevi; ehl-i örf taifesi, mütesellim, zabıt, subaşı, mültezim, sipahi, voyvoda, zaim, şehir ve köy kethüdaları gibi görevliler vasıtası ile yerine getirilmektedir.

Fazla vergi talebi ve tahsili ile ahaliye zulüm ve zorbalıkta bulunan vergi tahsildarlarının yapılan şikâyet neticelerinde görevden alındıkları ve çıkan emirlerde yerlerine geçecek olan görevliler için bazı şartlar koşulduğu görülmüştür. Mesela; Ekim 1788 tarihli bir şikâyet kaydında, tımar köylerinden Uluborlu kazasına bağlı nefis-i Bora ve Borlu? köylerinin reayaları giderek; bunların tımar köylerine mutasarrıf olan (boş) adlı sipahinin, köylerini mütegalibeden Abdulgani oğlu Seyyid Mustafa adlı kişiye iltizam ettiğini bildirmişlerdir. Seyyid Mustafa aşar vesaire hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter doğrultusunda almayarak ziyade talepte bulunmuş ayrıca bedava yem ve yiyecek talep ederek zulüm etmiştir. Bunun üzerine Seyyid Mustafa'nın subaşılık görevinden azledilmesi ve yerine reaya-perver bir subaşı atanmasına için emir çıkmıştır³⁵⁵. Belgede görüldüğü üzere vergi tahsildarlarının mütegalibe arasından seçilmiş olması ayrıca yaşanan sorunları daha da zorlaştırmıştır. Bu durum neticesinde reaya perakende ve perişan olarak mağduriyet yaşadığı görülmektedir.

Yine Ağustos 1789 tarihli bir başka kayıta ise zeamet köylerinden Balıkesir kazasına bağlı Yayılı?, İncirlik, Köprülü, Kerimne? ve Çınarcık köyleri ahalileri giderek; köylerinin zaimi olan İbrahim adlı zaimin bunların köylerine zalimlerden Abdurrahman adlı kişiyi subaşı tayin ettiğini ve bu subaşının aşar vesaire rüsumlarını kanun ve defter doğrultusunda almaya kanaat etmeyerek ziyade talep ettiğinden başka bedava yem, yiyecek ve me'kulatları alarak perakende ve perişan olmalarına sebep olduğunu bildirmişlerdir. Bu durum üzerine adı geçen subaşının subaşılığının iptal edilmesi ve yerine reaya-perver, dindar ve müstakim ve mu'temed-i aliye kimesnelerin subaşı tayin edilmesi için kanunlara göre emir yazılmıştır³⁵⁶. Tayin edilen görevliler görevlerinin başına geçtikleri ilk andan itibaren reayadan fazla vergi ve bedava yem ve yiyecek alma girişiminde bulunarak ahali zor duruma düşürülmüştür. Bu durum neticesinde zorbalık yapan memurlar görevlerinden alınırken yerine geçecek olan görevlilerin ise, doğruluk, dürüstlük ve dindarlık gibi bazı özelliklere sahip kişiler arasından seçilmesi için emir verilerek uyarılarda bulunulmuştur.

Fazla vergi talebi ile zulüm ve zorbalıkta bulunan kişiler arasında şehir kethüdalığı iddiasında olan kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler kendileri için tevzi defterine çok fazla akçe yazarak bu

³⁵⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 147/680. (Ekim 1789).

³⁵⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 43/193. (Ağustos 1789).

akçeleri zorla tahsil edip ahalinin mağdur olmasına sebep olmuşlardır³⁵⁷. Ayrıca vergi tahsildarlarının eşkıyalık faaliyetlerine kalkıştıkları da görülmüştür. Bazı vergi memurları başlarına topladıkları atlı askerler ile vakitli vakitsiz kaza ve köyleri basarak ahalinin oturduğu evlerin üzerine konmuş, zorla fazla akçe tahsil edip, bunun yanı sıra ahalinin yem, yiyecek, hayvan ve me'kulatlarına el koymuşlardır. Ahali üzerine çok fazla atlı adam ile gidilerek yapılan zorbalık faaliyetleri ve fazla akçe talepleri ile ilgili yüzlerce şikâyet kayıtları bulunmaktadır. Yapılan şikâyetler Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesinde bulunmakta olup belli yörelere özel durumdan ibaret değildir.

"Vakıf karyelerinden Dimetoka kazasına tabi Mandıra, İhrâm Pınar, Başkise, Kayacık ve Timurviran nam karyelerin ahali ve reayaları gelüb bunların üzerlerine edası lazım gelen aşar-ı şeriiye vesaire hukuk ve rüsumları kanun ve defter mucebince karyeleri zabıtı olan (boş) nam kimesneye virmeğe razılar iken zabıtları mezkûr kanun ve defter mucebince almağa kanaat etmeyüb vakitli vakitsiz ziyade atlı adam ile karyelerine varub müft ve meccanen yem ve yiyecek ve koyun ve kuzu ve arpa ve saman ve bal ve yağ ve odun ve tavuk vesaire zahirelerini ve ağalık, katibiye, residiye, hizmetkariye akçesi vesaire bedi' ve mezalim ile külli akçelerini ahz bunun emsali zulüm ve teaddisinin nihayeti olmayub perakende ve perişan olmalarına bais ve badi oldukları mukaddema inha ve zabıtı mezkur hilaf-ı kanun ve defter ol-vecihle zahir olan zulüm ve teaddisi üzerlerinden men' ve def' olunmak babında Dîvân-ı Hümâyûn'uma rica ve Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanun sual olundukta bu makule zeamet ve tımar ve evkaf karyeleri reayaları üzerlerine edası lazım gelen aşar vesair hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter mucebince karyelerinin zaim ve sipahisi ve vakıf zabıtına tamamen eda eylediklerinden sonra hilaf-ı kanun ve defter ziyade talep ve müft ve meccanen me'kulat ve meşrubat mutalebesi vesaire bedi' ve mezalim-i muhdes ile teaddi ettirilmemek için kanun üzere emr-i şerif yazıla gelmiştir deyü tahrir olunmağla kanun üzere amel olunmak babında bin iki yüz üç senesi Evahir-i zilkadesinde Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûnumdan emr-i şerif sadır olmuş iken karyeleri zabıtı olan Kara Ahmet Haseki nam kimesne celb-i mal sevdasıyla ehl-i islamdan dahi ispenç namıyla 14'er kuruş aldığından maada müft ve meccanen yem ve yiyecek mutalebesi vesaire güne bedi' ve mezalim muhdes ile mugayyir-i emr-i ali hareket eylediğün bildirüb ol babda müceddeden emr-i şerif sudurunu istid'a ve tarih-i mezburde Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûnumdan divan tarafından virilüb yedlerinde olan emr-i aliye ibraz etmeleriyle mukaddema sadır olan emr-i ali mucebince amel olunmak babında. Fi Evasıt B 1206³⁵⁸"

Vergi tahsildarlarının fazla vergi almak dışında yapmış oldukları zulümlerden bir diğeri de ahalinin evlat ve iyalleri ile oturdukları evleri üzerlerine konarak mal ve diğer varlıklarını diledikleri gibi kullanıp türlü mağduriyetlerin yaşanmasına sebebiyet vermektir. Mesela, tımar köylerinden Osmancık kazasına bağlı Obruk Mahmud Dere? Tekyesi köyünün ahali ve reayaları giderek; bunlar köyleri toprağında ziraatleri sonucu ortaya çıkan öşür ve rüsumlarını kanun ve defter doğrultusunda köylerinin müşterek sipahilerine ödediklerini bildirmişlerdir. Ancak adı geçen sipahiler verilen vergilere kanaat etmeyerek ziyade vergi talebi ile zulüm ve rencidede bulunduklarını bundan başka vakitli vakitsiz atlı adamlar ile köylerine gelerek aileleri ile oturdukları evlerin üzerlerine konup bedava yem, yiyecek ve gıda maddeleri talep ederek zorla el koyduklarını ve bunun benzeri zulüm

³⁵⁷ Tokat kazası naibi mektup göndererek Tokat kazası sakinlerinden Ali ve Salih meclis-i şer'e giderek üzerlerine düşen avarız vesaire emirler ile alınan tekalifleri toplayan memura emir ve defterler doğrultusunda ödeme hususunda bir zorluk çıkarmadıkları halde yine aynı kazada sakin şehir kethüdalığı iddiasında olan Derviş Salih adlı kişi kendisi için tevzi defterine çok fazla akçe yazarak bunu zorla aldığını ve zulümde bulunduğunu bildirmişlerdir. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 19/79. (Ocak 1789).

³⁵⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 270/876. (Mart 1792).

ve zorbalıklarının nihayetinin olmadığını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Osmancık kazası naibine hitaben yazılan emirde kanunlara göre hareket edilmesi için uyarıda bulunulmuştur³⁵⁹.

Vergi tahsildarlığı görevlileri içerisinde yer alan voyvodalar da vergi işlerine müdahalede bulunarak ahaliden kendileri için çok fazla akçe alıp ve başlarına topladıkları birkaç yüz kadar adam ile eşkıya gibi hareket etmişlerdir. Bu kişiler ahaliden istedikleri akçe ve yiyecekleri alamadıkları zamanlarda ise bazılarını hapsederek korkutarak kendi istedikleri gibi davranmalarını sağlayıp ağır yaptırımlarda bulunmuşlardır. Nitekim, Tırnovi kazasına bağlı olan yerlerin ve köylerin fukaraları arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; üzerlerine düşen avarız ve diğer emirler ile olan vergileri emir ve defter doğrultusunda ödedikleri halde hala voyvodaları olan dergâh-ı muallam kapucu başlarından Hacı Mustafa ve oğlu Osman'ın şehir kethüdalığı iddiası ile her vergide kendileri için 150.000 kuruş aldıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca yapılan bu zulme karşı çıkan günahsız kişileri ise başına topladığı 500-600 sekban eşkıya ile tutarak hapsedip zulümde bulunduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine mübaşir tayin edilmiş ve adı geçen voyvoda ile oğlunun yaptığı zulümlerin güvenilir ve itimat edilebilir kişilerden sorularak tespit edilmesi ve sonucun der-aliyeye arz ve ilam edilmesi için emir çıkmıştır³⁶⁰.

3.2.2.2. Vergi Ödemeyenlerden veya Eksik Ödeyenler Hakkındaki Şikâyetler

Osmanlı vergi sisteminde meydana gelen sorunlardan biri de ahalinin vergi ödememesi veya eksik ödeyerek bakaya bırakması meselesidir. Sosyal ve siyasal alanda yaşanan karmaşa sebebi ile tarlasını toprağını işleyemeyen halk, vergisini de ödeyemez hale gelmiştir. Bu sebeple meydana gelen karmaşa Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Ahaliden bazı kişilerin kendi hisselerine düşen avarız vergisine, türlü bahaneler öne sürerek, muhalefet ettikleri görülmüştür. Bu tür sorunlar yaşandığı zaman bölge halkının kişilerin ödemediği hisselerin payını da ödemek zorunda kalmaları sebebi ile zor duruma düştüklerinden dolayı divana şikâyetinde bulundukları görülmüştür. Mesela, Gemlik kazasına bağlı Kumla-i Kebir köyü ahalileri arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; bunların köyleri toprağında olan Karacalı köyü ahalilerinden isimleri belli kişilerin tasarrufunda olan hane-i avarıza bağlı vergi alınmasını gerektiren emlak ve arazileri için avarızlarını ve emirler ile ödenmesi gereken vergilerini, “*biz başka köy sakinleriyiz*” diyerek ödemeyerek zulümde bulunduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca bu konu ile ilgili şeyhülislamdan fetva verildiğini ve verilen fetva doğrultusunda hareket edilerek kişilerin hisselerine düşen vergilerin alınmasını istemişlerdir. Bu durum üzerine Gemlik kazası naibine hitaben yazılan emirde, kanunlar doğrultusunda hareket edilmesi istenmiştir³⁶¹.

Bir yerden başka bir yere göç ederek bulundukları yerlerde tarla işletip konaklayan kişilerin ahali ile birlikte vermesi gereken vergiyi ödemedikleri durumlarda bu kişilerin göç ettikleri köy ve halihazırda yaşadıkları köy ahalisi zor duruma düşmüş ve kişilerin hisselerini de ödemek zorunda kalmışlardır. Yaşanan bu mağduriyet sebebi ile birçok köy ahalisi divana başvurarak şikâyetini dile getirmiştir. Nitekim Mihaliçcik kazasına bağlı Kayık Darıcı? köyleri ahalileri Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek; Mihaliçcik kazasına bağlı Ahkar? köyü ahalisinden isimleri belli 16 reayanın kadimi yerlerini terk ederek perakende reayalar ile giderek köyde oturup emlak ve arazi tasarruf ettiklerini ancak her sene vermeleri gereken hal ve tahmillerine göre hisselerine düşen vergiyi köy ahalisi ile vermeyerek muhalefet ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine 16 kişinin vergi hisselerini

³⁵⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 71/321. (Mart 1789).

³⁶⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 85/364. (Ağustos 1789).

³⁶¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 76/332. (Ağustos 1789).

vermeyerek muhalefet etmesi sonucu kişilerin ödemedikleri vergi payı bu iki köyde yaşayan reaya üzerinde kalarak ahalinin perişan olmasına sebebiyet vermiştir³⁶².

Divana yapılan şikâyetler arasında ahali içerisinde yer alan bazı zengin kişilerin kendi hisselerini ödemeyerek fukara halkın üzerine yıkmaya çalıştıklarına dair şikâyetlerde bulunmaktadır. Nitekim, Bursa kazasının ahalişi giderek üzerlerine düşen avarız, seferiye ve emirler ile verilmesi zorunlu olan tekalifleri hal ve tahmillerine göre hisselerine düşen payı ödeme hususunda kusurlarının olmadığını bildirmişlerdir. Ancak ahali içlerinde zengin olan Türkmen Berber Hasan, Hacı İbrahim oğlu Mahir ve onun amcası ve Hoşder oğlu Hüseyin adlı kişilerin, kendi tekliflerini Bursa kazası ahalişi üzerine yükleyerek zulüm ve zorbalıkta bulunmuşlardır. Bu durum üzerine Bursa kazası naibine hitaben emir yazılmış ve kanunlara riayet edilmesi hususunda uyarıda bulunulmuştur³⁶³.

Ahaliden bazı kişiler ortaya çıkarak tımar mahsul ve vergilerinin toplanmasına muhalefet edip engel olarak hem kendi vergi paylarını hem de ahalinin vergi hisselerini ödemelerine engel olmuşlardır. Bu durumlarda şikâyet başvurusunda bulunan kişiler genellikle tımar veya zeamet sahipleri olduğu görülmektedir. Mesela, Karadeniz Boğazı'nda olan Rumeli Fener Kalesi dizdarı Ahmet adlı hafız Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek; Adana sancağında Sarıçam nahiyesinde 17.375 akçe gedik tımar ve adı geçen kale dizdarlığına berat ile mutasarrıf olduğunu bildirmiştir. Ayrıca 1203 senesinde tarafından mültezim olan Mehmet adlı kişinin mahsul ve rüsumu kanun ve defter doğrultusunda toplamak istediğinde kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde, ecanib ve ashab-ı ığrazdan bazı kişiler ortaya çıkarak kanunlara ve mültezimin beratına karşı gelip mahsul ve rüsumun toplanmasını engellemişlerdir. Bu durum üzerine Sarıçam kadısına hitaben defter-i hakani doğrultusunda hareket edilmesi için emir verilmiştir³⁶⁴.

Vergi ödememe sorunu öşür vergisinin ödenmesi hususunda da görülmüş olup reaya, kimi zaman öşür vermek yerine maktua vermek için kimi zamanda bağdan öşür verilmeyeceğini ileri sürerek vergi yükümlülüklerine muhalefet etmiştir. Nitekim tımar sahiplerinden Ali adlı kişi mutasarrıf olduğu tımar köylerinden Dört Divan nahiyesine bağlı köylerin defterde tımarlarına öşür yazılmış olduğunu ve ziraatleri sonucu ortaya çıkan terekelerinden kanun üzere 1/8 öşür ile salarîye vergisini alma hakkına sahip olduğunu bildirmiş. Ancak ahalinin içlerinden bazıları “*biz öşür vermeyiz maktu'a verimiz*” diyerek kanun ve deftere karşı gelerek zulümde bulunmuşlardır. Bu durum üzerine kanunlara göre hareket edilmesi için emir verilmiştir³⁶⁵.

Yine bir diğer şikâyet kaydında ise üzüm bağlarından 1/10 öşür talebi üzerine Lazkiye kazası bağ mutasarrıflarının “*bağdan öşür olunmaz diyerek*” muhalefet etmeleri üzerine Amude Evkafından Galata'da olan Emekbez Hüsamet'in Vakfı'nın mütevellisi olan Hanîfî Han adlı kişi şikâyetle bulunarak mağduriyetini dile getirmiştir³⁶⁶.

Bazı kaza, kasaba ve köylerin defterlerine bağlardan dönüm vergisi alınması bilgisi kayıt edilmiş olduğu halde o bağların uzun zaman geçmesine rağmen ölçülmemesi sebebi ile bağ sahiplerinin ödenecek vergilere muhalefet ederek vergileri noksan verdikleri de görülmüştür. Eylül 1789 tarihli şikâyet kaydı bu konuda yol gösterici bir örnek niteliği taşımaktadır. Kastamonu sancağında ve kazası kollarından Kuzyaka nahiyesinde Mülk-i Emir köyü ve diğer yerlerde ortak olarak berat ile gedik tımarlarının mutasarrıfı olan El-Hac Mehmet ve İbrahim adlı mustahfizlar yaptıkları şikâyetlerinde; adı geçen Mülk-i Emir köyünde olan bağlardan dönüm vergisi alınması

³⁶² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 3/5. (Nisan 1807).

³⁶³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 11/45. (Ocak 1789).

³⁶⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 28/125. (Şubat 1789).

³⁶⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 130/600. (Mayıs 1789).

³⁶⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 124/573. (Mayıs 1789).

kaydının bulunduğunu bildirmişler. Ancak köyde bulunan bağların 7 sene geçmesine rağmen ölçülmeyerek mesaha (düzensiz) kalması sebebi ile bağ sahiplerinin “*tasarrufumuzda bağlarımız azdır*” diyerek eksik vergi verdiklerini ve bu sebeple tımar mahsulünün eksik toplanmasına sebep olduklarını ifade etmişlerdir. Yaşanan sıkıntıların ve mağduriyetin giderilmesi için kanunlara göre bağların ölçülmesi için emir çıkması istenmiştir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’dan kanunu sorulduğunda; bir kasaba veya bir köy toprağında deftere resmi dönüm yazılmış kadimi bağlar olup 7 sene geçip ölçülmeyip düzensiz olmuş ise şimdi bağ ölçüsünün ipinin terzi arşını ile 55 zira’ olduğunu ki bunun da bina arşını ile 45 ağaç olduğu bilgisi verilmiştir. Bu verilen ölçüye göre der-saadetten gönderilen iki başı mühürlü urgan ile sahipleri huzurunda şer’ marifeti ile bağların ölçülmesinin kanunlara uygun olduğu yazılarak bu kanuna riayet edilmesi için emir gönderilmiştir³⁶⁷.

Zeamet ve tımar olarak verilen yaylak ve kışlaklar ahali tarafından hayvanlarını otlatma amacı ile kullanıla gelmiş ancak karşılığında verilmesi gereken yaylak-kışlak vergisinin verilmemesi veya eksik olarak ödenmesi bu yerleri tasarruf eden kişileri zor duruma düşürmüş bu da tımar ve zeamet mahsulün eksik tertibine sebep olmuştur³⁶⁸.

3.2.2.3. Tekalif-i Şakka Talebi ile İlgili Şikâyetler

Tekalif-i Şakka sözlükte “şer’i cevaz bulunmayan ve tekalif kaidelerine uymayan vergi” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 1240). Osmanlı şeyhülislamı tekalif-i şakkayı şer’i bir dayanağı bulunmayan vergi olarak görmüşlerdir (Akgündüz, 1990a: 183). Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Vergi Sistemi* adlı çalışmada, bu verginin herhangi bir zorunluluk ve sıkıntıya bağlı olmaksızın, Osmanlı vergi kurallarının haricinde ortaya çıkarılan bir vergi olduğunu ifade etmiştir. Hatta bu verginin belirli bir kanun ve niteliği olmadığı için diğer vergilerin taksim ve tahsili esnasında gözetilen adaletli yaklaşımın bu vergi türünde gözetilmediği görülmüştür (Kazıcı, 2019: 173; Kazıcı, 1986: 290). Bu nedenle, tekalif-i şakka ahalinin ödemekte zorluk çektiği ve gücünün çok üzerinde olan bir vergi olarak görülmüş, ferman ve adaletnameler ile yasaklanmıştır (Tabakoğlu, 2016: 325). Bu konu yöneticiler tarafından sık sık suistimal edilmiş ve durum şikâyet defterlerine çok fazla yansıdığı için konunun ayrı bir başlık altında inceleme gereksinimi duyulmuştur.

Tekalif-i şakka vergileri genellikle merkezden uzakta yer alan taşradaki bölgelerde ehl-i örf taifesi adı verilen yerel yöneticiler tarafından alınmaktadır³⁶⁹. Bu vergiler, aidiye, karumiye, döşelik vs. gibi isimler altında talep edilerek zorla tahsil edilmiştir. Mesela Halep’te İhlas Dede Tekkesi Vakfı’nın mütevellisi olan Seyyidlerden Şeyh Mehmet Sadık ile adı geçen vakfın kiracılarından Ali ve Mehmet vesaire isimleri belli kişiler giderek yaptıkları şikâyetlerinde; emirler ile ödemeleri gerekli görülen vergileri ödedikleri halde ehl-i örf taifesinin emir ve kanun olmaksızın aidiye,

³⁶⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 108/447. (Eylül 1789).

³⁶⁸ Züemadan Osman giderek yapmış olduğu şikâyetinde berat ile mutasarrıf olduğu zeamet köylerinden Malkara kazasına bağlı Develü köyünün yaylak resmi defter-i hakaniye bu yerin has olarak yazıldığı ve bu köyün toprağında olan eski yaylaya yine aynı köy sakinlerinden Osman oğlu Mehmet’in ve Malkara kazasına bağlı Ahi Udun? adlı köyden mahkeme kâtibi Mehmet Efendi’nin her sene giderek koyun vesaire davalarını götürüp otlattığını bildirmiştir. Yaylağın otundan ve suyundan faydalandıkları halde üzerlerine düşen vergileri zam Osman’ın vekili talep ettiği zaman karşı çıktıklarını bildirmiş ve bu sebeple zeamet mahsulünün eksik tertibine sebep olduklarını ifade etmiştir. Bu durum üzerine Malkara kadısına ve Edirne Bostancıbaşına hitaben yazılan emirde kanunlara göre hareket etmeleri için emir verilmiştir. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 36/155. (Temmuz 1789).

³⁶⁹ “*Havas-ı Hümâyûnda Akçakızanlık kazasına tabi Kızılca Müslim mukataası karyeleri ahali ve reayaları gelüb bunlar üzerlerine edası lazım gelen avarız vesaire evamir-i aliyemle varid olan tekalislerin emir ve defter mucebince kabzına memure edada kusurları olmayub müdahale olunması icab etmez iken ehl-i örf taifesi taraflarından bila emr-i şerif tekalis-i şakka talebi ve müft ve meccanen yem ve yiyecek mutalebesi ile vesair bedi’ mezalim ile teaddi ve rencideden hali olmadıklarını bildirüb...*” BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 82/230. (Nisan 1791).

karumiye, döşelik adı ile tekalif-i şakka vergisi talebinde bulunarak kendilerini zulüm ve rencide ettiklerini bildirmişlerdir³⁷⁰.

Tekalif-i Şakka vergisi ile yapılan zulümlerde bazen ahali ve ehl-i örfün birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Ahali, avarız hissesi talep ederken ehl-i örf ise tekalif-i şakka talebi ile bireylere zulüm ve zorbalıkta bulunmuştur. Nitekim Radovişte kasabasında olan Şeyh Abdulkadir Geylani Tekyesi'nde seccade nişin olan Şeyh Hasan Dîvân-ı Hümâyûn'a yapmış olduğu şikâyetinde; kendisinin hane-i avarıza bağlı vergi vermesi gereken yerleri olmadığı için avarız hissesi talebi ile zulüm edilmesi gerekmediğini bildirmiştir. Ancak buna rağmen Radovişte kasabası ahalilerinin hisse-i tekalif talebinde bulunduklarını ehli örf taifesinin ise tekalif-i şakka talebi ile zulüm ettiklerini ifade etmişlerdir³⁷¹.

Osmanlı Devleti'nde her padişah değişikliği yaşandığında yeni padişahın tahta çıkması ile birlikte ahkamlar yenilerek bir önceki padişah döneminde verilen kararlar hükümsüz hale gelirdi. Bu şekilde bir önceki dönemde yaşanan sorunlar neticesinde verilen kararların yenilenmesi için kişiler şikâyetlerini yenilemektedirler. Mesela Kasım 1791 tarihli bir kayıta III. Selim'in tahta çıkması sebebi ile ahkamların yenilendiği görülmektedir. Kayda göre, sadat-ı ekremden Seyit Ali, Seyit Ahmet, Seyit İbrahim, Seyit Abbas ve Seyit Mehmet Meşta-yı Hümâyûna giderek; kendi hallerinde olmalarına rağmen Anadolu eyaletine bağlı kazalarda olan gidip geldikleri mahallerde mir-i miran, voyvodalar, mir liva, subaşı vesaire ehl-i örf taifesi şer' ve kanuna aykırı olarak emir olmadan tekalif-i şakka vesaire vergi talep ederek zulüm ve rencide bulunduklarını bildirmişlerdir. Kişiler yapılan bu zulmün engellenmesi için kanunlar doğrultusunda 1198 tarihinde emir verildiğini dile getirerek bu emrin yenilenmesi ricasında bulunmuşlardır. Bu durum üzerine adı geçen kişilerin Anadolu eyaletinde gezip dolaştıkları kazaların kadılarına ve naiplerine hitaben kanunlara göre hareket etmelerine dair emir verildiği görülmektedir³⁷².

3.2.2.4. Vergi Muafiyeti Olan Kişilerden Zorla Vergi Tahsiline Dair Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi hususunda ahaliden toplanan vergiler büyük öneme sahip olduğu halde ahaliden bazı kişiler birtakım dini sebepler ve belirli hizmetler neticesinde bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Bu kişiler içerisinde sahihe'l neseb-i saadat-ı kiramdan olan ve soylarını ispatlayan seyitler ve şerifler, berat ile camide imam, hatip ve müezzinlik hizmetinde bulunan görevliler, askeri hizmette bulunan görevliler ve bazı önemli işlerde görevlendirilen kişiler yer almaktadır. Bu önemli hizmetler arasında sefer için mühim görülen köprülerin muhafazası, bakımı ve tadilatı gibi birtakım görevler yer almaktadır. Nitekim 1327-1328 yılında İzmit'i ele geçirmek isteyen Orhan Gazi, Kocaeli köprüsünün yıkılmış olduğunu ve tadilata ihtiyacı olduğunu görünce İzmit'e hareket edememiş ve beklemek zorunda kalmıştır. Ayrıca Kocaeli köprüsünün etrafına 100 hane ikamet ettirerek köprünün muhafazası ve bakımı karşılığında ikamet ettirilen bu kişileri vergiden muaf tutmuştur (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 60).

Aşık Paşazade, "Osmanoğulları'nın Tarihi" adlı eserinde II. Murat döneminde Edirne'de bulunan Ergene Köprüsünün konumu itibari ormanlık ve bataklık gibi olumsuz fiziki şartlara sahip olması sebebi ile eşkıyaların odak noktası olduğunu belirtmiştir. II. Murat Ergene eşkıyalık faaliyetlerini ortadan kaldırmak amacı ile bölgedeki ormanlık alanı ortadan kaldırarak bataklığı kurutarak Ergene Nehri üzerine Ergene Köprüsünü inşa etmiştir. Ayrıca o yörede cami, hamam ve

³⁷⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 90/382. (Eylül 1789).

³⁷¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 14/50. (Eylül 1790).

³⁷² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 107/448. (Mayıs 1792).

imaret gibi birtakım yapılar inşa ettirerek bölgeyi daha işler hale getirmiştir. Ayrıca Edirne ahalisini bütün vergilerden muaf ederek ahalinin rahata kavuşmasını sağlamıştır (Aşık Paşazade, 2003: 187-188).

Müsellem adı altında baltacılık ve arabacılık hizmetinde bulunan kişiler vergi muafiyetine sahip oldukları gibi ahali içinden sefer için asker hizmetine alınan kişiler de tekalif vergisinden muaf tutulmuşlardır (Ahmet Cevdet Paşa, 1972a: 43).

Osmanlı Devleti'nde yollarda meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerini sona erdirmek ve yolların güvenliğini sağlayarak yol üzerinde bulunan kervansaray, zaviye ve bazı köylerin yolculara misafirperver davranması için vergilerin bir kısmından muaf sayıldıkları görülmektedir (Faroqhi, 2005: 51).

Vergi muafiyeti Osmanlı'da üç aşamadan meydana gelmektedir. Bunlardan ilki avarızdan muaf tutulma, ikincisi raiyyet rüsumdan muaf tutulma ve sonuncusu ise şer'i vergilerden muaf tutulma şeklindedir. Avarız vergisi muafiyetine sahip olan kişiler genellikle raiyyet resminden muaf olan askeri hizmette yer alan kişilerdir. Şer'i vergi muafiyeti uygulanan kişiler ise raiyyet ve avarız vergilerinden de muaf tutulmaktadır. Ayrıca raiyyet resmi muafiyetine sahip olan imamlar ve hatipler resmi bennak ve resmi mücerred vergilerinden de muafiyet hakkına sahiptirler (Kazıcı, 2019: 200). Halk devlete ödemekle yükümlü olduğu vergiyi aynı şekilde ödeyerek vergi muafiyetine sahip olmaktadır. Mesela köprü tamiri, yol bekçiliği gibi kişilerin yapmış oldukları görev niteliklerine göre devlete hizmet etmeleri sonucu vergiden muaf tutulmuş olurlardı (Özcan, 2017: 98). Konar-göçerler ise at yetiştiriciliği, madencilik ve çeltikçilik hizmetlerini yerine getirerek vergiden muaf tutulmuşlardır (İnalçık ve Quataert, 2004: 79).

Raiyyet resmi muafiyetine sahip olan kişiler arasında camide berat ile imamlık, hatiplik ve müezzinlik görevinde bulunan kişiler yer almakta olup bu kişilerin sahip oldukları muafiyete rağmen zorla vergi talebi ile zulme uğradıklarına dair çok fazla şikâyet bulunmaktadır. Örneğin Mehmet adlı kişi giderek yapmış olduğu şikâyetinde bu Kengiri (Çankırı) kazasına bağlı Tuta? Adlı köyde bulunan camide berat ile hatip olarak hizmet ettiğini ve imam ve hatiplerden olduğundan dolayı raiyyet resmi ve tekalif-i şakka vergilerin muaf olduğunu ancak köy zabıta tarafından raiyyet resmi ve ehli-i örf taifesi tarafından tekalif-i şakka vergisi talebi ile zulüm ve rencide edildiğini bildirmiştir³⁷³.

Osmanlı Devleti'nde Peygamber soyundan olan seyyidler³⁷⁴ ve şerifler³⁷⁵ de raiyyet resmi ve tekalif-i şakka vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak sadaat-ı kiramdan olmalarına rağmen bu kişilere vergi talebi ile zulüm ve zorbalık edildiğine dair divana birçok şikâyet başvurusunda bulunulmuştur. Mesela, Siverek kazasına bağlı Kadıkendi köyü sakinlerinden Seyyid Ebubekir ve oğulları Seyyid Gül, Seyyid Ahmet, Seyyid Mehmet ve Seyyid Ramazan sahih'el neseb-i sadat-ı kiramdan olup soylarını ispat ettiklerine dair ellerinde hüccet ve temessükleri olduğu halde köy zabıta tarafından raiyyet resmi ve ehl-i örf taifesi tarafından tekalif-i şakka vergisi talebi ile zulüm ve zorbalığa uğradıklarını bildirmişlerdir³⁷⁶.

³⁷³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 95/408. (Nisan 1789).

³⁷⁴ Seyyid: Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kimseler için kullanılmaktadır. Bkz. Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları. 403; Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1106.

³⁷⁵ Şerif: Hz. Muhammed'in soyundan gelen kimseler için kullanılmaktadır. Bkz. Redhouse, S. J. (2017). *Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce* (21. Baskı). İstanbul: Sev Yayıncılık. 1058; Kanar, M. (2019). *Farsça-Türkçe Sözlük* (5. Baskı). İstanbul: Say Yayınları. 962.

³⁷⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 15/59. (Ocak 1789).

İncelenen atik şikâyet defterlerinde vergi muafiyeti nedeniyle yapılan şikâyetlerin büyük bir çoğunluğunu imam ve hatiplerin yapmış olduğu şikâyetler meydana getirmektedir. Bu belgelerin bazılarında kişilerin muafiyet sebebi ve hangi vergiden muaf olunduğuna dair bilgiler de yer almaktadır. Örneğin, imam ve hatip vazifesine sahip sülehadan Hüseyin'in imamlık ve hatiplik vazifesi sebebi ile rüsum-ı raiyyet ve tekalif-i şakka vergilerinden muaf olduğunu bu sebeple zulüm ve rencide edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak İskilip kazası zabıtı resm-i raiyyet ve ehl-i örf taifesi ise tekalif-i şakka talebi ile adı geçen Hüseyin'e zulüm ve eziyet etmişlerdir. Bu durum ile ilgili Hüseyin, kendisine fetva verildiğini bildirerek verilen fetva doğrultusunda kanunlara göre hareket edilmesi isteğinde bulunmuştur. Yapılan şikâyet üzerine bu durumun Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulmuş ve imam ve hatiplerin vergi muafiyetine sahip olduklarını, vergi talebi ile bu kişilere yapılan eziyet ve zulmün doğruluğu tespit edilir ise kişilerin engellenmesi ve kanunlar doğrultusunda hareket etmelerine dair emir verilmiştir³⁷⁷.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde sefer eşer³⁷⁸ askerlerin eski vergilerinin affedilmesi suretiyle muafiyet elde ettikleri görülmüştür (Evliya Çelebi, 2008: 154). İncelenen atik şikâyet kayıtlarında ise sefer eşer askerlerin, raiyyet resmi muafiyetine sahip olduğu ve bu muafiyetin bazı yerel yöneticiler tarafından çiğnendiğine dair şikâyetler de bulunmaktadır. Nitekim Karahisar-ı Sahip kasabası sakinlerinden dergâh-ı mualla yeniçerilerinden Veli adlı kişi giderek; kendisinin sefer eşer sahih dirliğe mutasarrıf dergâh-ı muallam yeniçerilerinden olduğu halde adı geçen kasaba zabıtı tarafından raiyyet resmi ve ehl-i örf tarafından ise emir olmadan tekalifi şakka talebi ile zulüm ettikleri ve zorbalıktan dolayı perişan olduğunu bildirmiştir. Bu durum üzerine kişilerin yaptıkları zulüm ve eziyetlerinin engellenmesi ricasında bulunulmuş ve kanunlara göre hareket edilmesi için emir verilmiştir³⁷⁹.

İdari görevlilerin görev sürelerinin kısaltılması, vergi tahsilat sisteminde yaşanan düzensizlik ve kargaşa, devlet tarafından bazı kişilere tanınan vergi muafiyeti kural ve kaidelerinin bozulması ekonomik anlamda birçok sorunun yaşamasına sebep olmuştur (Findley, 2014: 123).

3.2.3. Tarım Arazileri ile İlgili Şikâyetler

Bağ, bahçe, çiftlik ve tarım arazileri ile ilgili yapılan şikâyetlerin temelinde bu yerlerin taksimi esnasında yaşanan sorunlar, fuzuli müdahale ve el koyma, alım-satış esnasında yaşanan sorunlar ve miras olarak intikali sırasında yaşanan sorunlar yer almaktadır. İncelenen defterlerde bağ, bahçe, çiftlik ve tarım arazilerinin sahibi, kullanım hakkına sahip kişi, ne kadar süredir bu yerlerin kullanıldığı ve vergilerin alınıp alınmadığına dair bilgilere ulaşılmaktadır. Nitekim Ağustos 1789 tarihli bir şikâyet kaydında Ömer adlı kişi, İznikmid kazasına bağlı Saraylı köyü toprağında sahib-i arz temessükü ile 10 seneden fazla mutasarrıf olduğu arazisinin her sene ziraat etmiştir³⁸⁰. Ağustos 1789 tarihli diğer bir şikâyet kaydında Arapgir kazasına bağlı Banik? köyü sakinlerinden İbrahim'in, bu köy toprağında tapu ve temessükü ile mutasarrıf olduğu araziye 20 yıldan fazla süredir ekip biçerek öşür ve vergisini arazi sahibine verdiği görülmektedir³⁸¹. Yine Eylül 1801 yılında Mehmet adlı kişinin Menfelut kazası toprağında olan sınırları belli tarlasını her sene ziraat ederek senelik

³⁷⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 119/548. (Mayıs 1789).

³⁷⁸ Eşmek kelime olarak “bir hizmetin ifasına ve ailel-husus sefer ve gazaya müsaraaat etmek” anlamına gelmektedir. Sami, Ş. (2010). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 119. Sefer eşer ise sefere katılmak anlamına gelmektedir.

³⁷⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 20/86. (Ocak 1789).

³⁸⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 65/258. (Ağustos 1789).

³⁸¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 38/167. (Ağustos 1789).

vergisini verdiğini ve gereken bedel-i öşr-ü mal-ı miriyesini kanun ve Mısır kaidesi üzerine adı geçen yerin zabıtına verdiğini ifade etmiştir³⁸².

İncelenen dönemde bağ, bahçe, çiftlik ve tarım arazileri ile ilgili yapılan şikâyetler genellikle ortaklar arasında bağ, bahçe ve arazi ve çiftlik taksimi esnasında yaşanan sorunlar, bu yerlere müdahale edilmemesi gerekirken kişilerin müdahale de bulunarak zulüm etmesi, alım-satım esnasında yaşanan sorunlar, miras olarak intikali sırasında varisler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, yaylak kışlak zaptı ve su yolu vs. gibi sorunlar etrafında yoğunlaşmıştır.

3.2.3.1. Bağ, Bahçe, Çiftlik ve Tarım Arazilerine Müdahale Etme

Zirai faaliyetler yapılan topraklar üzerinde meydana gelen anlaşmazlıkların başında bağ, bahçe, çiftlik ve tarım arazilerinin gelirlerine ve kişilerin işlettikleri topraklara el koyma sorunları görülmektedir.

Toprak işleyen kişilerin hasatları sonucu elde ettikleri ürünlere ve işlettikleri topraklara mütegalibeden olan bazı kişiler, mahalli görevliler ve diğer bireyler el koyarak zorbalıkta bulunmuşlardır. Bu durum tarımın gelişimini kötü yönde etkilediği gibi tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nin ekonomisine de olumsuz yansımıştır. Nitekim zorbalardan olan Hüseyin Ağa'nın ve oğlu Osman'ın, Yanya sancağında Veniçe kazasına bağlı Vanos? köyü sakinlerinden Mehmet ve Mustafa'ya yapmış olduğu zulüm ve eziyet bu duruma örnek teşkil etmektedir. 1790 yılında zorbalardan olan Hüseyin Ağa'nın ve oğlu Osman, Yanya sancağında Veniçe kazasına bağlı Vanos? köyü sakinlerinden Mehmet ve Mustafa'yı H.1204 (M.1789/1790) yılında yakalayarak hapsetmiş ve adı geçen Mustafa'nın boynuna zincir takmıştır. Ayrıca Mehmet ve Mustafa'nın zorla 740 kuruşlarına el koyarak hem Vanos? köyü hem de Bilahor? köyü toprağında mutasarrıf oldukları iki adet çiftliklerini, emlak ve tarlalarını dahi zer³⁸³ edilmiş mahsulleri ile birlikte zapt ederek zulümde bulunmuşlardır³⁸⁴.

Toprak anlaşmazlıkları ile ilgili yapılan şikâyet kayıtlarında birden fazla suç filleri bulunmaktadır. Örneğin, Garbiye-i Aklimni'de? olan Sinbat köyü sakinlerinden Mustafa Hasan ve Ahmet Çelebi adlı kişiler kendi hallerinde olmayarak İbrahim ve Ahmet bin Hacı Yusuf adlı kişilerin miktarı belli mal ve eşyalarını yağmalayarak hane ve menzillerini yıkmışlardır. Ayrıca eba-an ced şeyhliklerini kaldırarak ziraat ettikleri belli miktar tarlalarını dahi zapt etmişlerdir. Bu sebeple İbrahim ve Ahmet bin Hacı Yusuf'un gasp edilen mal ve eşyaları ile el konulan mülklerinin iade edilmesine ve zulümde bulunan kişilerin sadrazam huzurunda mahkeme edilmesine dair emir verilmiştir³⁸⁵.

Toprak zaptı ile ilgili yaşanan bir diğer sorun ise kişinin borcu karşılığında emanet olarak rehin bıraktığı yerleri, borcun ödenmesine rağmen rehin verilen kişinin geri vermeyerek zapt etmesidir. Eylül 1802 tarihli bir şikâyet kaydında, Angeli Kasrı kazasına bağlı Atrikoz? köyü sakinlerinden Anastas adlı zımminin babası H.1213 (M.1798-1799) yılında adı geçen köy toprağında tasarrufunda olan zeytin bahçesini yine aynı köy sakinlerinden Bolo adlı kişiye 27 kuruş borcu karşılığında emanet olarak rehin vermiştir. Daha sonra borcu olan 27 kuruşu Bolo'ya ödemiş ancak bahçeyi alamadan

³⁸² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 47/163. (Eylül 1801).

³⁸³ Zer', ekme, tohum saçma ve ekilmiş ekin anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1376.

³⁸⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 20/79. (Eylül 1790).

³⁸⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 72/239. (Eylül 1801).

vefat etmiştir. Bu durum üzerine Anastas, babasına ait olan bahçeyi ve mahsulü talep ettiğinde ise Bolo vermeyerek zulüm ve zorbalıkta bulunmuştur³⁸⁶.

Yapılan şikâyetlerde araziye tasarruf eden kişilerin ellerinde “tapu ve temessük” gibi resmi evrakların bulunduğu ve bu evraklar neticesinde tasarruf hakkı elde edildiği bilgisi verilmiştir. Tapu ve temessük ile tasarruf edilen arazilere yapılan müdahaleler genellikle “fuzuli müdahale veya fuzuli zapt” şeklinde ifade edilmiştir. Konu ile ilgili Viranşehir kazasına bağlı Bedenler köyü sakinlerinden İbrahim divana giderek yapmış olduğu şikâyet başvurusunda; aynı köy toprağında tapulu ve temessüklü yerini ziraat ettiğini, öşür ve vergilerini arazi sahibine verdiğini ayrıca sınırları belli olan yerde kimsenin de alakası olmadığını ve bu sebeple müdahale edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Bedenler köyü sakinlerinden Orhan oğlu Mehmet adındaki şahıs hevasına bağlı olan ehl-i orfe dayanarak bu yerlerin belli bir miktarını kanunlara aykırı olduğu halde zapt edip üzerinde fuzuli bina ve samanhaneye inşa etmiştir. Ayrıca İbrahim’in belli miktar akçesini alarak zulüm ve zorbalıkta bulunmuştur. Bu durum üzerine davanın mahallinde şer’i kaideler doğrultusunda görülmesi için emir çıkmıştır³⁸⁷.

Bağ ve bahçe zaptları hususunda Müslümanlar arasında meydana gelen şikâyetler bulunduğu gibi gayrimüslimler arasında da anlaşmazlıklar ve sorunlar meydana gelmiştir. Ekim 1801 tarihli hükümde Kalamata kzasına bağlı Kasti? köyü sakinlerinden Margev? adlı zımmi kadın giderek yaptığı şikâyetinde; yine aynı köy sakinlerinden li-ebeveyn erkek kardeşi olan Dimitraki veled Birget adlı zımmi kendi halinde iken Kasti köyü kocabaşı Felamar Yoni Kalayorni? adlı zımmi kendi halinde olmayarak Margev adlı kadının kardeşini kılıç ile öldürdüğünü söylemiştir. Ayrıca 25.000 nakitini, bazı eşyalarını, 2.000’den fazla koyun ve keçilerini, 1.500’den fazla çeşitli hayvanlarını ve adı geçen köyde mutasarrıf olduğu bağ, bahçe vs. emlakını zapt ederek defterde olan 30.000 kuruş ... mahallerinden tahsil ile 65.000 kuruştan fazla hak-ı irsiyesini alarak zulüm etmiştir. Bu durum Mora nizamı vikayesine memur olan Ahmet Azmi’ye havale olunmuş ve adı geçen Margev? adlı kadının iddiası katil maddesine ve hukuka dair olduğundan dolayı mahallinde şer’le görülerek ihkak-ı hak ve katil maddesi dahi sabit olursa katilin hapiste tutulmasını ve durumun ilam edilmesi istenmiştir. Mahkeme zamanında adı geçen Margev’in? iddiası sabit olmayıp ve yalnızca konuştuğu davaya yalan karıştırıldığından dolayı mübaşeriye ücreti mazlum olan davalıdan talep olunmayarak yalan söyleyen davacıdan tahsil olunmak üzere Mora valisi vezir ve mübaşir marifeti ile ilam doğrultusunda şer’le görülerek ihkak-ı hak mümkün olmaz ise İstanbul’a gönderilmesi için emir verilmiştir³⁸⁸. İncelenen şikâyet kaydında görüldüğü gibi bazı şikâyetlerde kişilerin yalan söyleyerek kişileri dava ettikleri görülmektedir. Ancak kişilerin şikâyeti sonucu yapılan araştırmalarda yalan söyledikleri ortaya çıkmış bu sebeple olayın araştırılması ve davanın görülmesi hususunda görevlendirilen mübaşir ücretinin, yalan söyleyerek kişiyi zor duruma düşüren davacının ödemesi kararı verilmiştir.

Yine bir diğer şikâyet kaydında, Beta, Penalut ve Kostandi adlı zımmiler giderek yaptıkları şikâyetlerinde; Tırhala kazasına bağlı Mahva köyü toprağında mutasarrıf oldukları ve her sene tasarruf ederek ziraat, öşür ve rüsumunu sahib-i arza ödediklerini bildirmişlerdir. Ancak tapu ve temessük ile tasarrufunda olan sınırları belli tarlalarında kimsenin alakası olmadığı halde yine aynı köyde oturan Yani ve Papa Horsti adlı zımmiler kanunlara karşı hareket ederek Beta, Penalut ve

³⁸⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 153/416. (Eylül 1802).

³⁸⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 22/95. (Ocak 1789).

³⁸⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 105/302. (Ocak 1792).

Kostandi adlı zımmilerin tarlalarına elkoymuşlardır. Bu durum üzerine davanın kanunlar doğrultusunda görülmesine için emir verildiği görülmüştür³⁸⁹.

Müşterek olarak işletilen tarlalarda yaşanan zapt etme sorunları genellikle ortaklardan birinin bir diğerinin hissesine veya mahsulüne el koyarak yapmış olduğu zulüm ve zorbalıklardır. Nitekim Ocak 1789 tarihli bir hükümde Hevacigan-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan olan Ahmet Said'in Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ile yapmış olduğu şikâyet başvurusunda; Güzelhisar kasabası toprağında olan Ağaç Arası Arazisi diye bilinen sınırları belli tarlaları yine aynı kazada oturan Mehmet Efendi ile birlikte ortak olarak tasarruflarında olduklarını bildirmiştir. Ayrıca her sene bu araziye ektiklerini ve mahsullerinden kendisine isabet eden kısmı almak istediğinde ortağı olan Mehmet Efendi'nin 1200 senesinden beri 200 kuruşluk mahsulüne kanuna aykırı olarak el koyduğunu ifade etmiştir. Ahmet Said, 200 kuruşluk mahsulünün vekil olarak tayin ettiği Hasan'a verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine davanın mahallinde şer'le görülerek çözümlenmesi için emir verilmiştir³⁹⁰.

3.2.3.2. Tarım Arazilerinin Miras Olarak İntikali Hakkında Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde bağ ve bahçe hüviyetindeki topraklar özel mülk olarak tasarruf edilirdi. Kanunnamelerde sadece tahıl ekilen arazilerin devlet mülkiyetinde olduğu sık sık belirtilmektedir. Bağlar ve meyve bahçeleri özel mülkiyete sahip oldukları için tapulu arazinin dışındaydı. Sebze bahçeleri ise, tahrir defterlerine kaydedilip vergi alınır sa tapulu araziye girerdi. Bağ ve bahçeler alınıp-satılabilir, borca karşılık gösterilebilir, bağışlanabilir veya mirasçılar arasında paylaştırılabilirdi. Sebze ve meyve bahçeleri; büyük yerleşim yerlerinin yanındaki köylerde ücra yörelerden daha yaygındı. Bu topraklar genellikle sulu tarım yapılan yerlerdi. Herhangi bir bağ veya bahçe, tarla şeklinde kullanılmaya başlandığı zaman otomatik olarak devlet kontrolüne geçerdi. Böylece düzenli bir şekilde öşür ile köylülerin vermesi gereken diğer vergilere tabi olurdu Meyve ve sebze bahçeleri, tecavüz edilmemesi için, etrafı taş duvarlarla çevrilirdi (İnalçık ve Quataert, 2004: 151, 201, 225).

Fakat özel mülkiyet olarak reayanın tasarrufunda olan bağ ve bahçeler bazen eşkıya, haydut veya başkalarının tecavüzüne uğramaktaydı. Genellikle müşterek olarak tasarruf edilen bağ ve bahçelerde sorunlar yaşanmış pay hakkı veyahut ortaklardan birinin ölmesi sonucunda kişilerden biri bütün bağ veya bahçeyi zapt edip diğer kişinin hakkını gasp ettiği görülmüştür. Nitekim Mart 1789 tarihli bir hükümde; Nevşehir kazası sakinlerinden Meryem adlı kadın mahkemeye giderek; kocası Abdullah adlı kişi ile Memiş adlı kişinin Nevşehir kazasında sınırları belli olan 2 parça bağ ve bahçe mülkünü ortaklaşa tasarruf ettiklerini belirtmiştir. Kocasının ortağı olan Memiş'in ölmesi üzerine hissesinin bu kişinin eşi olan Ayşe adlı kadına kaldığını fakat Ayşe'nin bu hisseye kanaat etmeyerek bağ ve bahçenin tamamını zapt edip zulüm ettiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine mahkeme, hilafına emir yok ise mahallinde şerle görülmesine kanaat etmiştir³⁹¹.

Bağ ve bahçe sorunlarından bir diğeri ise miras ile ilgili yaşanan sorunlardır. Bağ veya bahçe sahibinin ölmesi üzerine mirasçılarının anlaşamadığı, kişilerin haklarının zapt edildiği ve bu durumun bazı kişilerin mağduriyetine sebep olduğu görülmektedir. Örneğin; Şubat 1789 tarihli hükümde; Tatar Bazarı kazasına tabi İhtilaf-ı Göni köyü sakinlerinden Batkole adlı zımmi ile kız kardeşi Ganu adındaki kadının mahkemeye giderek, bunların erkek kardeşleri Berko adlı zımminin

³⁸⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 79/332. (Mart 1789).

³⁹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 14/53. (Ocak 1789).

³⁹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 70/316. (Mart 1789).

H.1190 (M. 1776-1777) senesinde öldüğü ve Göni köyünün Basbaya adlı yerde olan bahçe, arsa, ev ve eşyası irsi şer'le bunlara ve kardeşlerinin eşi Tarne ile kızı Estoyanu'ya kaldığını, Tarne'nin da öldüğünü ve ondan kalan malın da kızı Estoyanu'ya kaldığını, onun ölmesi üzerine mirasının kocası Tabo'ya kaldığını, Tabo'nun da ölmesi ile mallarının diğer eşi olan Yorana adlı kadına kaldığını bildirmişlerdir. Yorana'nın kocasından kendisine kalan hissesine düşeni almayarak mirasın tamamını zapt ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Batkole ve Ganu Estoyan adındaki kişileri vekil tayin ettiklerini ve bu konu ile ilgili fetva aldıklarını bildirmişlerdir. Mahkeme, karşı bir emir yok ise mahallinde şer'le görülmesi şeklide karar almıştır³⁹².

Bağ ve bahçe ile alakası olmayan kişilerin de buralara müdahale edip zapt ettikleri de görülmektedir. Mesela, Ocak 1789 tarihli hükümde; Karamürsel nahiyesine bağlı Karakaşlı köyünden Fatma adlı kadının Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek; vasisi olduğu Ömer adındaki çocuğun babası olan Ahmet adlı kişinin bin yüz doksan (boş) senesinde öldüğü ve bu kişiden adı geçen köyün toprağında bir parça mülk bağının oğluna kaldığını belirtmiştir. Bu bağa müdahale edilmemesi gerekirken yine aynı köyden Emie adlı kadının *“bağı 1053 kuruşa satın aldım”* diyerek fuzuli zapt ettiğini söylemiştir. Adı geçen seneden beri yılda 30 kuruş kadar mahsül çıktığını, Emine adlı kadının bu mahsule el koyup zulmettiği ve bu kişiden bağın alınarak geri verilip zulmün engellenmesini rica etmiştir. Mahkeme, bu durumun hilafına emir yoksa mahallinde şerle görülmesi şeklinde karara bağlamıştır³⁹³.

Yine Ocak 1789 tarihli başka bir hükümde; Kastamonu kazasından Ümmügülsüm adlı kadının mahkemeye giderek; kocası Mustafa adlı kişinin Kastamonu kazasına bağlı Uzunçay köyünde otururken 1200 senesinde vefat ettiğini ve tüm mirasının kendisine ve vasisi olduğu küçük kızı Zeynep'e kaldığını söylemiştir. Fakat Kastamonu kazasından ve mütevelliden Bağbanoğlu Hüseyin, Osmanoğlu Kalvad Ali ve kardeşi, İbrahim, Coztaldakoğlu? Hasan, Kühre Alioğlu Memiş ve arkadaşlarının kocasından kendisi ve kızına kalan bu mirası fuzuli zapt ettiklerini ve davanın mübaşir ile yerinde çözülerek ihkak-ı hak olunmasını istemiştir³⁹⁴.

Bazen de bazı kişilerin yalan beyanla ölen kişilerin bağ ve bahçelerini vakfettiklerini söyleyerek buralara el koydukları ve zulmettikleri görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Ocak 1789 tarihli bir hükümde; Adana Kazdağ kazasına tabi (boş) adlı köy sakinlerinden Fatma adındaki kadının mahkemeye giderek; bunun babası Hacı İbrahim adlı kişinin bin iki yüz (boş) senesinde öldüğünü, adı geçen köydeki bahçenin irsi şer'le ona kaldığını ve bu bahçeye kimsenin karışma hakkının bulunmadığı halde aynı köyde oturan isimleri belli kişilerin ortaya çıkarak *“baban bu bahçeyi adı geçen köyde olan mahalle avarızına vakfetti ve şimdi öldüğü için vakıf olunması gerekir”* diyerek burayı zapt ederek zulümde bulunduklarını söylemiştir. Ayrıca bu konu hakkında fetva verildiğini bildirerek fetva doğrultusunda ihkak-ı hak olunmasını istemiştir. Mahkemede hilafında emir yok ise mahallinde şer'le görülmesi şeklinde karar verilmiştir³⁹⁵.

3.2.3.3. Su ve Suyoluna Müdahale Edilmesine Dair Yapılan Şikâyetler

Su ve sulama insanlık tarihi için önemli olduğu gibi bir devletin ekonomik yapısının gelişiminde de önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulmuş olan uygarlıkların su yolları ile ilgili yapmış oldukları sistemleri kullanmış ve sonrasında ise yeni

³⁹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 31/133. (Şubat 1789).

³⁹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 18/76. (Aralık 1788).

³⁹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 13/48. (Ocak 1789).

³⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 5/16. (Ocak 1789).

sistemler inşa ederek kullanmaya devam etmiştir. Hatta Fatih Sultan Mehmet zamanında reayanın bağ ve bahçe sulama gibi her türlü su ihtiyacını gidermek ve kurulan su tesislerinin tadilatı, inşası, dağıtımı için Su Nezareti kurulmuştur (İlhan, 2008: 42-43).

Osmanlı Devleti'nde meyve ve sebze bahçeleri genellikle şehirlerin yakınlarında bulunan köylerde yer almaktadır. Bu sebeple bağ ve bahçe mülkiyeti daha çok şehirlerde yaşayan kişiler tarafından tasarruf edilmiş ve şehir yakınlarında yer alan köylerde yaygın olarak görülmüştür. Bu tür yerleşim yerlerinde genellikle sulu tarım yapılmakta olduğundan sulama faaliyetleri önemli bir yere sahiptir (İnalçık ve Quataert, 2004: 201).

İncelenen atık şikâyet defterlerinde, kişilerin tasarrufunda olan yerlere akan suyun yolunun kasti olarak değiştirildiği ve haksız yere kişilerin kendi menfaatleri için kanun-ı kadime aykırı davrandıkları belirtilmektedir. Nitekim Ocak 1789 tarihli bir hükümde; İzmir müzafatından Birunabad nahiyesine bağlı Bıkarbaş adlı köy sakinlerinden Mehmet, Hacı Veli, Hacı Feyzi ve sair isimleri belli olan bahçe sahiplerinin Rikâb-ı Hümâyûn'a arzuhal ederek; bunların köylerinde bir su kaynağının olduğunu eskiden beri 15 günde 1 gün kendi köylerinde olan nar bahçelerini suladıklarını ve devirli olarak merkeze bağlı olan Hamidli köyündeki bahçelerin köşelerinden geçmesi ile faydalandıklarını bildirmişlerdir. Fakat bu su yoluna Hamidli köyü sınırında olan bahçe sahiplerinden Hacı Mustafa adlı kişi ve diğerlerinin fuzuli müdahale ettikleri ve eskiden beri suyun aktığı yolu ihraç ederek zorla zapt ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca bu durumun düzeltilerek eski haline getirilmesi, müdahale ve zorbalıkların engellenmesi için ricada bulunmuşlardır. Konu hakkında karşı bir emir yoksa mahkemenin yerinde görülmesine karar verilmiştir³⁹⁶.

Yine Mart 1789 tarihli bir hükümde; sadat-ı kiramdan Mir Esseyid Abdullah adlı kişinin mahkemeye giderek; bunun Geldiklan kazasına bağlı Cavi adlı köy toprağında olan 100 seneden fazla süredir babadan oğula geçen ve mutasarrıf olduğu çiftlik ve mezruatlarına akan suyunda kimsenin alakasının olmadığını söylemiştir. Fakat Amasya'da sakin mütesellim Ahmet Ağa diye bilinen bir kişinin bahsi geçen suya müdahale ederek suyu eskiden aktığı yerden kendi değirmenine doğru götürdüğünü ve böylece zulüm ve zorbalıkta bulunduğunu bildirmiştir. Bu zulmün engellenerek suyun eskiden olduğu gibi yine kendi toprağına doğru yönelttilmesini rica etmiştir. Hilafına emir yoksa mahkemenin şerle görülmesi için emir yazıldığı görülmektedir.³⁹⁷

Eylül 1789 tarihli bir başka hükümde, Yenişehir Aydın kasabası sakinlerinden Hacı Mehmet ve Abdurrahman adlı kişilerin mahkemeye giderek; bunların Aydın kasabasında olan tarlalarına mahsus ve müstakil olarak akan sularında kimsenin alakası olmadığı halde Aydın kasabası sakinlerinden isimleri belli kişilerin bahsedilen suyun akışını durdurarak ve fuzuli müdahale ederek zulmettiklerini bildirmişlerdir. Bu konuda fetva verildiği belirterek kendilerine yapılan zulmün engellenmesini istemişlerdir. Mahkeme mahallinde şerle görülmesine karar vermiştir.³⁹⁸

Bazen gayrimüslimlerin su yollarına da müdahale edildiği görülmektedir. Nitekim Ağustos 1801 tarihli bir hükümde, Arhos kazasına bağlı Beşpala köyü sakinlerinden Yorgi adlı zımminin Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna giderek; bunun adı geçen köyde babadan oğula şeklinde mutasarrıf olduğu bir adet değirmenine eskiden beri akan mahsus ve müstakil suyunda başkasının alakasının olmadığını ve taarruz edilmesinin gerekmediğini belirtmiştir. Ancak yine aynı köyden Yorgaki adlı zımminin ortaya çıkarak bahsedilen suyu kadimi yerinden ihraç ettiğini ve kişinin suyu kendi değirmenine yönlendirdiğini bu yüzden değirmeninin harap olmasına sebep olup zulmettiğini

³⁹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 24/102. (Ocak 1789).

³⁹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 78/329. (Mart 1789).

³⁹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 148/682. (Ağustos 1789).

bildirmiştir. Konu ile ilgili fetva aldığını ve bu doğrultuda mahkemenin şerle görülerek bahsi geçen suyun eskiden olduğu gibi kendi değirmenine akıtılması hususunda emir çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine bu husus Mora nizamı vikayesine? memur ve hâlâ Rikâb-ı Hümâyûn-ı müstetabda çavuş başı vekili olan Ahmet Azmi'ye havale olunmuştur. Ahmet Azmi de olayı araştırdığında, konunun su kavgasına dair olduğundan dolayı mahallinde şer'e havale olunarak emir çıkmasını ilam etmiştir. Mahkeme bu ilam doğrultusunda mahallinde şer'le görülmesine kanaat etmiştir.³⁹⁹

Su anlaşmazlıkları ile ilgili yapılan şikâyetlerde bireysel anlaşmazlıklar yer aldığı gibi bir grubu veya köy halkının tamamına içine alan toplu anlaşmazlıklar da bulunmaktadır. Örneğin, Ekim 1801 tarihli bir hükümde; Karahisar-ı Şarki'ye bağlı ... köyünün ahalilerinin Ordu-yu Hümâyûna takdim ettikleri arzuahallerinde, adı geçen köye eskiden beri akan su ile bağ, bahçe, bostan ve tarlalarını suladıklarını ve bu suda kimsenin alakasının olmadığı halde ... köyü ahalisinin müdahale ederek zulmettiklerini bildirmişlerdir. Ahali mahallinde şerle görülerek adı geçen suyun eskiden olduğu gibi devam etmesi konusunda emir istemişlerdir. Bu husus Dîvân-ı Hümâyûn'a sorulmuş, adı geçen suyun eskiden olduğu gibi icra ettirilmesi için emir verilmesinin gerekli olduğu ve anlatıldığı üzere hareket edilmesi babında emir yazılmıştır⁴⁰⁰.

3.2.4. Borç ile İlgili Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde borç alıp vermede ortaya çıkan sorunlar ve anlaşmazlıklar taraflardan birinin mahkemeye başvurusu sonucu yargıya intikal etmiş olurdu. Borç veya alacak-verecek davaları ile ilgili yapılan şikâyetlerde borç alma sebebi belirtilmemiş ancak nakit olarak verilen paranın miktarı belirtilmiştir. Bazı şikâyet kayıtlarında kişilerin alacakları miktar hakkında bilgi verilmediği onun yerine “*malume'l-miktar akçe*”⁴⁰¹ tabirinin kullanıldığı görülmektedir. İncelenen defterlerdeki borç ile ilgili hükümlerin birçoğunda borcun miktarı ve alacak-verecek münasebetinin kimler arasında geçtiği bilgilerine ulaşılmaktadır. Borç alıp verenlerin isimleri, unvanları, görevleri ve oturdukları yerler açıkça belirtilmektedir. Kişilerin hangi dine mensup oldukları, cinsiyetleri, devlet görevlisi olup olmadıkları bilgilerine de ulaşılmaktadır.

Örneğin, “*Mansure kazasına tabi Kırağan karyesi ahalilerinden Hasan nam kimesne gelüb bu kendi halinde ırzıyla mukayyed olub hilaf-ı şer'i şerif vaz' ve hareketi yoğ iken karye-i mezburenin Şeyh Selami nam kimesne zimmetinde ba temessük bin iki yüz on (boş) senesinden berü altmış riyal alacak hakkı olub taleb eylediğinde virmediğinden maada katl kasdıyla bunun üzerine hücum ve kırk aded koyun kuzularıyla ve iki rees inek buzağısıyla ve bir rees at ma? eğer ve ma'lum'el mikdar yağ ve peynirini cebren ahz ve karye-i mezbureden ihraç ve yataklarını? dahi zapt edib ol vecihle gadr-ı külli ve zulm-ü sarih eylediğini bildirüb çavuş mübaşeretıyla şer'le görülüb ihkak-ı hak mümkün ise li ecli'l terafu sadrazam huzuruna ihzar olunmak babında emr-i şerif rica etmeğin sen ki Mevlâna-yı muma-ileyhsin çavuş mübaşeretıyla mahallinde şer'le görülüb ihkak-ı hak mümkün olmaz ise li ecli'l terafu sadrazam huzuruna ihzar olunmak babında. Fi Evahir Ca 1216*”⁴⁰².

³⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 94/271. (Temmuz 1801).

⁴⁰⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 90/301. (Ekim 1801).

⁴⁰¹ Ma'lume'l-miktar; ma'lum veya ma'lume kelimeleri “bilinen, belli” anlamlarına gelmektedir. Bknz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s.667. Ma'lume'l-miktar ise belli miktar veya bilinen miktar anlamına gelmektedir. Fi Evahir B 1205 tarihli bir şikâyet kaydında; “*Mustafa nam kimesne gelüb Vulçitrın kazası toprağında tasarrufunda olan ma'lum'el-hudud yerlerin Abdullah nam kimesneden istikraz eylediği mal'um'el-mikdar akçe mukabelesinde...*” bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 73/201. (Nisan 1791).

⁴⁰² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 66/227. (Ekim 1801).

İncelenen şikâyet kaydında görüldüğü gibi kişilerin oturdukları yer bilgisi, kişiler hakkında bilgi, alınan borç miktarı, kişilerin statüleri ve dini görevleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Borç alınan zaman hakkında kayıtlarda sadece yıl bilgisi verilmiş ancak verilen yıl bilgisi eksik verildiği için borcun verildiği yıl hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Mesela “*Müderrişeyn-i kiramdan Ömer kethüda zade Mehmet Emin zide alim ile Feyzullah’ın adlı kişiler Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûnuma arzuhal idüb muma ileyh ile mezbur Feyzullah’ın Arapgir kazası sakinlerinden ve Maden hüdemalarından alemdar oğlu Yusuf’a ve oğlu Seyyit Mehmed dimekle maruf kimesneler zimmetinde bin iki yüz (boş) senesinden berü iltizamından olarak iki kıt’a temessükan mucebberince yedi bin yüz kuruş alacak hakları olub*”⁴⁰³ şikâyet kaydı örnek olarak gösterilebilir.

Gayrimüslimlerin, birbirleri arasında meydana gelen borç davalarında başvuru mercii olarak Osmanlı hukuku ve mahkemelerinden faydalandıkları görülmüştür. Nitekim Ocak 1789 tarihli bir hükümde, Ahi Çelebi kazasına bağlı Çukaman köyünden Dülger taifesinden olan Ustabası Velco, Ustabası Yani ve ismi belirtilmeyen bir zımminin mahkemeye giderek; kimseye borç ve kefaletleri olmadığı halde yine ayrı kazaya bağlı Raykova adlı köyden Kurd adlı zımmin ile Deregölü köyünden Uzun Metro adlı zımminin kötü davranışlarda bulunduklarını ve bu kişilere bağlı olan kimseler ile birlikte, gelerek kendilerinde gâh 50 gâh 100 kuruşlarının olduğunu söylediklerini ve şimdi alırsız diye iddiada ettiklerini bildirmişlerdir. Bu iddialarını ispat etmeden H.1200 (M. 1785-1786) senesinden beri zorla akçe talep ettiklerini ve kendilerini darp ettiklerini söylemişlerdir. Zorbaların akçe taleplerinin önüne geçilmesini ve davanın yerinde görülmesini rica etmişlerdir. Mahkemede hilafına emir yok ise şerle görülmesi şeklinde karar çıkmıştır⁴⁰⁴.

İncelenen defterlerde hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin birbirleri arasında vuku bulan borç davalarına rastlanılmıştır. Konu ile ilgili Yenişehir-i Fenar kazasına bağlı Golos nahiyesinden Şinto adlı Yahudi’nin Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek; aynı nahiyeden Tozka Hüseyin diye bilinen kişinin zimmetinde 1190 senesinden beri temessükte⁴⁰⁵ de görülen 1560 kuruş alacağının olduğu ve defalarca talep etmesine rağmen kişinin zorbalıkta bulunarak vermediğini bildirmiştir. Şinto, davanın yerinde görülerek dergâh-ı mualla kapıcı başlarından Golos mubayaacısı Mir Abdurrahman vasıtasıyla bu paranın Hüseyin’den alınması için hükm-ü Hümâyûn çıkması talebinde bulunmuştur. Adı geçen kapıcı başı mübaşeretiyle yerinde şerle görülmesi emredilmiştir⁴⁰⁶.

Şikâyet kayıtları arasında aile arasında yaşanan borç davalarının da mahkemeye yansıdığı görülmektedir. Bu duruma örnek verecek olursak; Mihaliç kazasında oturan Emine adlı kadın Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek, ölen kocası Hacı İbrahim’den kendisine kalan ve babası Hacı Halil Ağa’nın zimmetinde olan 1.200 kuruş borç parasının olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca babasının, kocası ölünce kendisine; kocasının kesesinden 180, dolabından 200, şirket malı sandığından 750 ve iltizam mallarından da hissesine isabet eden miktarın yarısı olan 1500 kuruşuna el koyduğunu belirtmiştir. Toplamda ise 4.830 kuruş ile 3 at ve bazı eşyalarına el koyduğunu bildirmiştir. Babasının da ölümü üzerine hakkını istediğinde mirasçıların hakkını vermedikleri ve zorbalık ettiklerini söylemiştir. Bu durum üzerine fetva verilmiş ve mübaşir marifetiyle muhalefet ettirilmeden hakkının verilmesini rica etmiştir. Mahkeme konuya karşı bir emir yok ise davanın mahallinde görülmesine kanaat etmiştir⁴⁰⁷.

⁴⁰³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 67/285. (Mart 1789).

⁴⁰⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 16/63. (Ocak 1789).

⁴⁰⁵ Temessük kelimesi sözlükte “borç senedi” anlamına gelmektedir bkz. Redhouse, S. J. (2017). *Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce* (21. Baskı). İstanbul: Sev Yayıncılık. 1136.

⁴⁰⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 21/88. (Ocak 1789).

⁴⁰⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 26/109. (Ocak 1789).

Zımmi yöneticiler ile Müslüman ahali arasında meydana gelen alacak-verecek davaları hakkında yapılan şikâyetler incelenen defterlerde karşımıza çıkmaktadır. Konu ile ilgili bir hükümde; Halil adlı kişinin, Dömenik kazası mütemekkinlerinden ve Dömenik köyü kocabaşlarından Tohari veled Kostandi, Kokoraci oğlu Tohari, Dimitri, Yaki veledi Yorgaki ve Yanki adlı kocabaşı zımmilerin zimmetlerinde bin yüz doksan (boş) senesinden beri gerek karz-ı⁴⁰⁸ şer ile gerek kefalet⁴⁰⁹ temessük ile 4650 kuruş alacak hakkının olduğunu belirtmiştir. Halil, alacağını talep ettiğinde kişilerin zorluk çıkardıklarını, bunların Yenişehir-i Fenar kazasında olan mahkemeye çıkarılarak ihkak-ı hak olunmalarını ve Yenişehir-i Fenar kadısına hitaben hükmü Hümâyûn çıkmasını rica etmiştir. Kadıya hitaben haseki mübaşeretiyle zımmilerin adı geçen kazada mahkemeye çıkarılarak ihkak-ı hak olunması hususunda emir verilmiştir⁴¹⁰.

Bir kimsenin almış olduğu borç karşılığında, borcu değerinde bir malını veya eşyasını güvence göstermesine “rehin” adı verilmektedir. Borçlu olan kişinin kısa veya uzun süreli olarak almış olduğu borcu ödememesi veya eksik ödemesi durumunda rehin olarak bırakılan mal veya eşya alacaklı kişinin zimmetine geçmiş olurdu (Çalış ve Hacak, 2007: 538). Alacaklı kişi, borç geri verilince rehin almış olduğu mal ve eşyayı vermek zorundadır (Schact, 1986: 147; Esener, 1969: 223). İncelediğimiz dönemde borçlular borçlarına karşılık bazen kendilerine ait mülk veya tarlaları rehin olarak bırakmaktaydılar. Fakat rehin olarak bırakılan yerlere bazen haksız yere el konulduğu da görülmektedir. Bu duruma örnek olarak; Vulçitrın kazasından Mustafa adlı kişinin mahkemeye giderek, Abdullah adındaki kişiden aldığı malume’l-miktar akçe borcuna karşılık Vulçitrın kazasında sınırları belli toprağını rehin bıraktığını, borç aldığı kişi ölünce borcunu kişinin oğluna verdiğini belirtmiştir. Ancak rehin olarak bıraktığı yerin kendisine geri verilmeyerek zapt edildiğini söyleyip hükmü Hümâyûn rica etmiştir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’dan kanunu sual olunmuş ve kanuna göre adı geçen yerlerin Mustafa’ya verilerek zapt ve ziraat ettirilmesi uygun görülmüştür şeklinde tahrir olunmuş olup mahallinde şer ve kanun üzere amel olunması için emir verilmiştir⁴¹¹. Yine başka bir hükümde; Boyabad kazasına bağlı Yalnız Kavak köyünden Ahmet adlı kişi mahkemeye giderek, aynı köyden Ömer’den aldığı 500 kuruş borç aldığını belirtmiştir. Borcu karşılığında tasarrufunda olan tarlasın rehin olarak verdiğini fakat aynı yıl içerisinde Ömer’in ölmesi sebebiyle varislerine bahsedilen meblağı ödemesine rağmen varislerinin tarla murisimizden kaldı zapt ederiz diyerek kanunlara uymayıp fuzuli zapt ettiklerini söylemiştir. Tarlasının zapt edenlerden alınarak kendisine verilmesini zulümlerinin engellenmesi için emr-i şerif rica etmiştir. Mahallinde şer ve kanun üzere amel olunmasına dair karar çıkmıştır⁴¹².

Köy halkının topluca mahkemeye giderek voyvodaları olan kişiler hakkında şikâyetle bulundukları da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Şehirköy kazasında hanekeş⁴¹³ reayaların mahkemeye gittikleri ve 1199, 1200 ve 1201 yıllarında voyvodalığı ortak olarak yapan Osman ve Mehmet adlı kişilerden borç aldıklarını belirtmişlerdir. Fakat borçlarını her sene üzerlerine devr-i şer

⁴⁰⁸ Karz, sözlükte “borç” anlamına gelmektedir. Bkz. Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 1063; Ayrıntılı bilgi için bkz. Apaydın, H. Y. (2001). Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, 520-525. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁴⁰⁹ İslam hukuku alacak-verecek davalarında görülen kefalet sistemini alacak miktarı ile değil de onun üzerine düşen sorumluluğunu üstelenme şeklinde görmüştür. Bu sebeple kefalet sistemi kişiye ve mala kefalet şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Schacht, J. (1986). *İslam Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law)* (2. Baskı). (Çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 164.

⁴¹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 40/179. (Şubat 1789).

⁴¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 73/201. (Nisan 1791).

⁴¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 29/123. (Eylül 1790).

⁴¹³ Hanekeş, “avarız, bedel-i nüzul gibi hane itibarıyla alınan vergiye tabi olan” anlamına gelmektedir. Bkz. Sezer, H. (1998). Tepedelenli Ali Paşa’nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Belleten*. 62(233), 85.

ve lazım-ı rayiç olunmayıp murabaha (faiz ile para alıp verme) namıyla akçe talep edilerek yakalama ve hapis teklifi ile rencide edilmemeleri gerekirken voyvodalarının muharaba talebinde bulunduklarını bildirmişlerdir. Voyvodaların bununla da yetinmeyerek tevzi defterine kendileri için çok fazla akçe yazdıklarını ve hesaplarını eda edip sahih borçlarını defalarca ödemeye kudretleri olmadığını söylemişlerdir. Azar azar taksitlerini ödemeye razı olmalarına rağmen voyvodaların defalarca para talebinde bulunarak yakalama ve hapis teklifi ile kendilerini rencide ettiklerini söylemişlerdir. Bu durumun şerle görülerek akçe talebi ile rencide edilmemeleri için emr-i şerif rica etmişlerdir. Dîvân-ı Hümâyûn'dan şartları sorulduğunda kişilerin borç aldıkları akçe her sene üzerlerine devr-i şer ve lazım-ı rayiç olunmuş değil ise bundan böyle mürabaha talep olunmayıp ve eğer devr-i şer lazım-ı rayiç olummuş ise dahi senede bunu 11,5'dan fazla murabahaya ruhsat verilmemesi gerektiğine dair ferman çıkmıştır. Şartlar doğrultusunda amel olunmasına dair emir verilmiştir⁴¹⁴.

Bazen borç veren kişilerinde haklarının gasp edilerek verdikleri borcun geri ödenmediği görülmektedir. Bu konuya örnek olarak, Livadiye kazasına bağlı Argalas? adlı köyden isimleri belli zımmiler rikâb-ı Hümâyûna giderek; yine aynı köyden isimleri belli zımmilerin 1208 yılında bunlardan hüccet ve temessük ile 2000 kuruş borç aldıklarını söylemişlerdir. Borçlarını istediklerinde “bugün yarın veririz” diyerek vermekte muhalefet edip geciktirdiklerini ve şimdi ise “parayı sizin işleriniz için harcadık” diyerek iptal-i hak ve zulüm sevdasında olduklarını bildirmişlerdir. Bu konu ile ilgili fetva aldıklarını ve bahsedilen paranın kendilerine verilmesini istemişlerdir. Mahkeme mahallinde şerle görülmesine karar vermiştir⁴¹⁵.

Kadınların kendi aralarındaki borç alıp-verme davaları da hükümlere yansımıştır. Örneğin, Kengiri sancağında olan Kalaycık? köyü sakinlerinden Emine adlı kadın Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek; aynı köyde oturan Dağlıoğlu Mustafa'nın kızı Rabia adlı kadından 60 kuruş borç aldığını ve karşılığında bağ, kürk, altın üzerine incili bir gerdanlığını rehin olarak bıraktığını belirtmiştir. Fakat sonrasında borcunu ödeyerek rehin bıraktığı mal ve eşyalarını almak istediğinde adı geçen Rabia'nın kürk ve gerdanlığın zayi olduğunu söylediğini ve bununla da kalmayarak “bağ, kürk ve gerdanlığını bana sattın” diyerek zulümde bulunduğunu söylemiştir. Bahsi geçen mülk ve eşyalarının geri alınarak kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine başka hususa memur marifetiyle mahallinde şerle görülmesi için ferman gönderilmiştir⁴¹⁶.

3.2.5. Vakıf ve Vakıflar ile ilgili Şikâyetler

Vakıf kelime olarak “duran, ayakta duran (Sami, 2017: 1484), alıkoyma, bir malı veya mülkü-satılmamak kaydıyla-bir hayır işine bağışlama, bırakma (Devellioğlu, 2010: 1321) anlamlarına gelmekte olup çoğulu “evkaf ve vukuf” olarak bilinmektedir (Kaya, 2011: 1). Vakıf, fıkıh kitaplarında “vakıf, habs veya hubs ve sadaka-ı muharreme” olarak ifade edilmektedir. Bir kişi sahip olduğu bir gayrimenkulünü sevap kazanma gayesi ile topluma fayda sağlaması için bağışlar ise o mülkü vakfetmiş olur ve böylece bir vakıf kuruluşu meydana getirmiş olurdu (Kazıcı, 2020: 33).

İslam hukukçuları ise vakfı tanımlarken bağlı bulundukları ekoller çerçevesinde birbirlerinden farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Ebu Hanife; vakfi, bir kişinin sahip olduğu mal ve mülklerinin gelirlerini borç olarak verme şeklinde ifade etmiştir. Bu görüşe göre malın sahibi vâkıf olarak görülmüş ve böylece vâkıfın, malı arzu ettiği şekilde kullanabileceğini hatta isterse vakıf anlaşmasını

⁴¹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 122/390. (Mayıs 1790).

⁴¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 31/98. (Ocak 1800).

⁴¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 179/733. (Kasım 1789).

bozabileceği ileri sürülmüştür. Ebu Muhammed ve Ebu Yusuf ise vakfı, bir malın mülkiyetinin Allah’a geçmiş olduğunu ve böylece bu maldan elde edilen gelirin ise insanlara dağıtıldığını ifade etmişlerdir (Öztürk, 1983: 27-28).

Jon E. Mandaville vakfı, vakfedilecek olan mülkün kalıcı ve insanların faydasına hizmet edecek şekilde yapılan bir hayır işi şeklinde ifade etmiştir (Mandaville, 1979: 293). Mustafa Kâmil ise vakıfları, vakfı kuran kişilerin istek ve koşulları doğrultusunda yönetilmesi sebebi ile Avrupa’daki noterlik kurumuna benzetmiştir. Ayrıca vakıf kurucularının koymuş oldukları koşulların vakıfları ayakta tuttuğunu öne sürmüştür (Deniz, 2007: 76).

Bir gayrimenkulü ebedi olarak toplumun faydalanması amacı ile bağışlayan kimseye *vâkıf* adı verilmektedir (Kazıcı, 2020: 38). Vakfın işlerini şer’i kararlar doğrultusunda yürüten kişiye *mütevelli* denmektedir (Öztürk, 2006: 217). Vakfedilen mülklerin gelirlerini toplayan görevliler ise *cabi* adı ile anılmaktadır (Kazıcı, 2020: 39).

Bahaeddin Yediyıldız vakfı, “*vakf-ı hayri, vakf-ı ehli ve yarı ailevi vakıf*” adı altında üç kısma ayırmıştır. Vakf-ı hayri, vakfedilen mülkün gelirinin tümünün direkt nihai amaca hizmet etmesinden meydana gelmektedir. Vakf-ı ehli, vakfedilen mülkün gelirinin vakfeden kişi tarafından belirtilen ve özellikle vakfın ailesinden olan kişilerin elinde olması ile meydana gelmektedir. Yarı ailevi vakıflar ise vakfedilen mülk gelirlerinin “dini-hayri-içtimai” kuruluşlar arasında pay edilmesi ile meydana gelmektedir (Yediyıldız, 2003: 9-10).

Ziya Kazıcı ise vakıfları hizmetlerine ve çeşitlerine göre iki sınıfa tabi tutmuştur. Vakıflar, hizmetlerine göre; 1. Dini Vakıflar 2. İçtima Vakıflar ve 3. İktisadi Vakıflar şeklindedir. Çeşitlerine göre ise 1. Menkul ve Gayrimenkul Oluşlarına Göre Vakıflar, 2. Mahiyeti Bakımından Vakıflar (hayri vakıflar, zürri vakıflar, avarız vakıfları), 3. Mülkiyet Bakımından Vakıflar (sahih, irsadi vakıflar), 4. İdaresi Bakımından Vakıflar (mazbut ve mazbut olmayan vakıflar), 5. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar (icare-i vahideli, icare-i vahide-i kadimeli, mukataalı, icareteynli vakıflar) olarak gruplara ayrılmıştır (Kazıcı, 2020: 110-133).

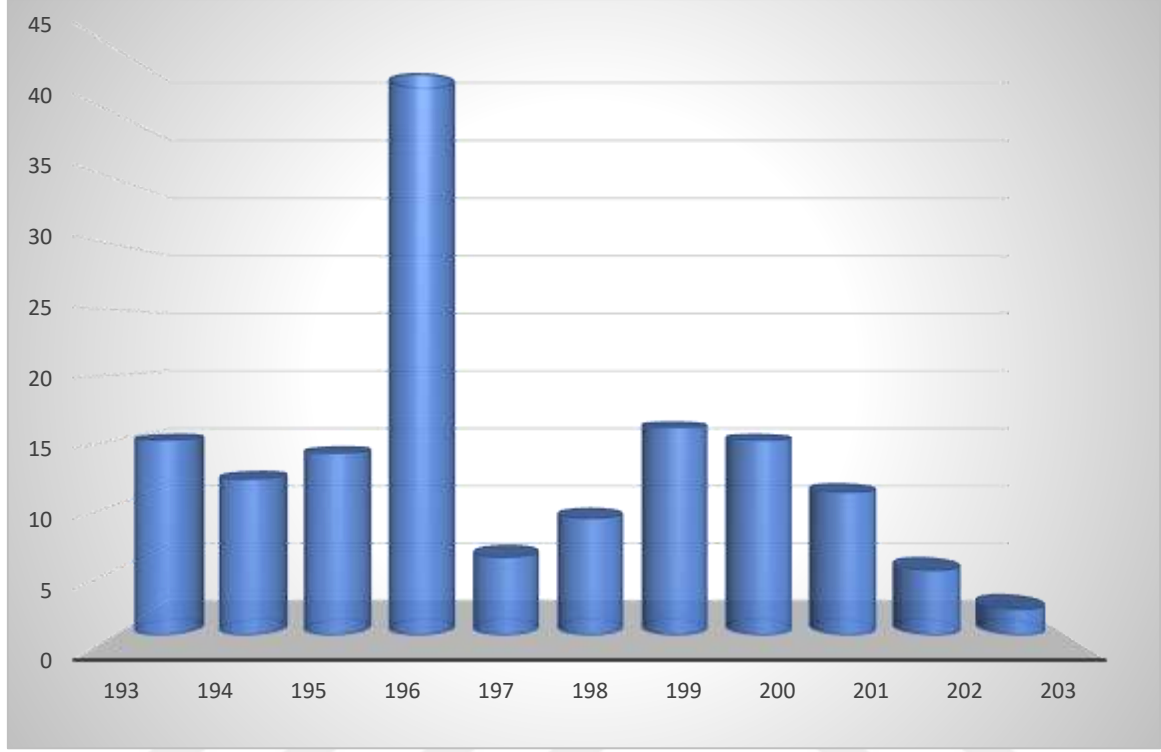
Osmanlı Devleti’nde medrese, mektep, köprü, kervansaray, tekke, zaviye, hamam ve umumi helalar gibi birtakım kamu hizmetleri ve sosyal tesisler vakıflar aracılığı ile inşa edilmiştir (Barkan, 1953: 268). Devlet iktisadının önemli bir oranı vakıflar vasıtası ile işletilmektedir. Ayrıca mal ve mülkün kuşaktan kuşağa bölünmeden bir bütün olarak aktarılması hususunda da vakıflar etkin rol oynamıştır (Öztürk, 2020: 132).

Vakıflar bir takım hukuki prosedürler çerçevesinde kuruldukları sebebi ile bir mülkün vakfedilmesi veya bir vakfın kurulması için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar arasında bir mal veya mülkü vakfedecek kişinin o mal ve mülkün sahibi olması, vakfedilen malın bir getirisinin olması gibi şartlar bulunmaktadır (Filan, 2009: 110).

İncelenen Atık Şikâyet Defterleri’nde vakıflar hakkında yapılan şikâyetlerde, anlaşmazlıkların genellikle vakıf gelirlerine müdahale, vakıf vergisine, vakıf arazisine, vakfın görevlilerine ve kiraya verilen vakıf yerlerine müdahale hususunda yaşanmaktadır. İncelenen şikâyet defterlerinde vakıflar hususunda yaşanan anlaşmazlıkların ve zorbalıkların “evlâdiyet vakıfları” adı verilen ve “zürrî, ehli ve evlatlık vakıfları” (Kazıcı, 2020: 121-122) olarak da anılan vakıflar içerisinde yaşandığı görülmüştür. Bu vakıflar, hayır veya Allah rızasını kazanmak için oluşturulan vakıflardan olmayıp, bir malın veya mülkün toplu olarak kendi soylarından olan kişilere intikal etmesi için oluşturulan vakıflardır. Aile vakfı adı olarak da bilinen evlâdiyet vakıflarında vakfedilen mülklerin gelirleri, vâkıfın ölümünden sonra ailesine geçmektedir (Yediyıldız, 2003: 16). Bu vakfın yanı sıra hayır

amacıyla yapılan vakıflar ve kiraya verilmesi amacı ile oluşturulan vakıflar hakkında yaşanan anlaşmazlıkla ve şikâyetlere de rastlanmaktadır.

Atık Şikâyet Defterleri'nde incelenen şikâyetler neticesinde vakıf ile ilgili yaşanan anlaşmazlıklar ile ilgili yapılan şikâyetlerin defterlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Grafik 27. Atık Şikâyet Defterlerine Göre Vakıf İle İlgili Yapılan Şikâyetlerin Oransal Dağılımı

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ilk sırada 43 şikâyet ile 196 numaralı defter, ikinci sırada 16 şikâyet ile 199 numaralı defter, üçüncü sırada 15 şikâyet ile 193 ve 200 numaralı defter, dördüncü sırada 14 şikâyet ile 195 numaralı defter, beşinci sırada 12 şikâyet ile 194 numaralı defter, altıncı sırada 11 şikâyet ile 201 numaralı, yedinci sırada 9 şikâyet başvurusu ile 198 numaralı defter, sekizinci sırada 6 şikâyet başvurusu ile 197 numaralı defter, dokuzuncu sırada 5 şikâyet başvurusu ile 202 ve onuncu sırada ise 2 şikâyet başvurusu ile 203 numaralı defter yer almaktadır.

3.2.5.1. Vakıf Gelirine, Mal ve Mülküne Müdahale ve Zapt Etme

İncelenen dönemde vakıf gelirlerine müdahale, vakıf mal ve mülkünü zapt etme gibi şikâyetler en çok karşılaşılan sorunlar arasında bulunmaktadır. Vakıfların vakfiyelerinde belirlenen şartlara aykırı olarak vakfı zarara uğratacak sorunlar mahkemeye taşınmış olup şikâyet defterlerine yansımıştır. Bu başlık altında vakfın gelirine müdahale etme, vakıf ösrünü zorla alma, vakıf yerlerini zapt etme, vakıf dükkânına el koyma, vakıf mahsulüne el koyma vb. gibi konular yer almaktadır.

Osmanlı vakıf sisteminde yaşanan sorunlardan biri de vakıflara ait arsaların zapt edilmesi sonucunda yaşanan anlaşmazlıklardır. Nitekim, Çorlu kasabasında Karaca Ahmet Sultan Tekkesi'nde tekye-nişine olan Zaliha adlı kadın mahkemeye giderek; adı geçen tekkenin vakfının vakfiyesinde yazılı olan vakıf arsasında kimsenin alakası olmadığını bildirmiştir. Ancak adı geçen kazadan ve ashab-ı ağrazdan olan Saka oğlu Mehmet ve kardeşi Kara Mustafa adlı kişilerin ortaya çıkarak

H.1207 (M. 1792-1793) senesinde bahsi geçen vakıf arsasını zapt ettiklerini belirtmiştir. Bu durum üzerine daha önce de vakfa bu arazinin verilmesi emredilmesine rağmen adı geçen kişilerin emri dinlemediklerini ve bu hususta mahkeme olduğu zaman zulüm yapıldığının doğrulandığından dolayı tayin olunan mübaşirin ücretinin mazlum olan vakıf tarafından değil diğer taraftan tahsil edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine anlatıldığı şekilde mahallinde şerle görülmesine dair emir verilmiştir.⁴¹⁷

Yine vakıf arsalarının zapt edilmesi hususunda yaşanan bir diğer sorun ise kiralayarak tasarruf hakkı elde eden kişilerin bu yerleri zorla zapt etme girişimlerinden meydana gelmektedir. Zira 22 Haziran 1790 tarihli bir hükümde; Kandiye sakinlerinden İbrahim adlı kişi mahkemeye giderek, müteveffa Kadı Ahmet Paşa Vakfı'nın vakfiyesinde kayıtlı akaratından⁴¹⁸ 3 mevzide olan 140 dönüm arsayı vakıf mütevellisi temessüküyle senelik 87,5 kuruşa kiraladığını ve her sene kirasını vakfa verdiğini bildirmiştir. Müdahale edilmesi gerekmez iken Kandiye sakinlerinden ecanib ve ashab-ı ağrazdan Mustafa, Ali ve İbrahim adlı kişilerin ortaya çıkarak bahsedilen arsayı “*vakıftan biz aldık elimizde temessük var*” diyerek elindeki temessükü alıp müdahale ederek zulümde bulundukları söylemiştir. Bu konuda şeyhülislamdan fetva verildiğini belirtmiş ve fetva ile temessük doğrultusunda adı geçen kişilerin müdahalelerinin ve zorbalıklarının men ve def olunması hususunda hükmü Hümâyûn rica etmiştir. Bu konu ile ilgili Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğu ve adı geçen İbrahim'e yapılan müdahale doğru ise kişilerin men edilmesi için mahallinde şer'e havale ile emr-i şerif yazıla gelmiştir şeklinde kayıtlı olduğundan dolayı mahallinde şerle görülmesi hususunda emir verilmiştir⁴¹⁹.

Cami hatipleri için vakfedilen arsaya haksız yere müdahale edildiğine dair yapılan bir şikâyet kaydında ise; Burdur kazasına bağlı Bukruz köyünde olan camide berat ile hatip olan Mehmet mahkemeye giderek; adı geçen köyde sınırları belli bir arsaya mutasarrıf olan (boş) adlı kişinin arsasını, camide görev yapan hatipler için mütevelliliğini vakfettiğini ve kullanım hakkını hatiplere verdiğini bildirmiştir. Bu duruma kimsenin müdahale etmemesi gerekirken Burdur kazası sakinlerinden ecanib ve ashab-ı ağrazdan olan kişilerin şer'e aykırı bahsedilen arsaya müdahale ettiklerini ve bu konuda davasına uygun fetva verildiğini bildirmiştir. Bu kişilerin men ve def olunmaları hususunda emir rica etmiştir. Bu durum üzerine hilafına emir yoksa mahallinde şerle görülmesi için emir verilmiştir⁴²⁰.

Vakıfların gelir kaynakları, vakıf köylerinden tahsil edilen vergilerden ve mülklerin belli bir bedel karşılığında kiralanarak işletilmesi sonucu elde edilen gelirlerden meydana gelmektedir. Vakfın kiraya verdiği dükkânlar icare-i vahide adı ile vakıf sahipleri tarafından kiralanabildiği gibi emaneten başkalarına verildiği de görülmüştür. Ancak emanet olarak verilen mülklerin, emanet alan kişiler tarafından zapt edilmesinden kaynaklı birtakım problemlerin yaşandığı ve bu sorunların şikâyet kayıtlarına da yansdığı görülmektedir. Şayet Ekim 1791 tarihli bir hükümde; Halil adlı kişi Ordu-yu Hümâyûna giderek, Prevadi kazasında icare-i vahide ile mutasarrıf olduğu vakıf dükkânını yine Prevadi sakinlerinden Ahmet adlı kişiye bin iki yüz (boş) senesinde emanet olarak verdiğini belirtmiştir. Ancak bu kişinin bir müddet sonra dükkânı zapt etmek gayesiyle zulüm ettiğini bildirmiştir. Halil, dükkânın Osman Haseki marifetiyle adı geçen kişiden alınarak kendisine

⁴¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 5/9. (Nisan 1807).

⁴¹⁸ Akarat kelimesi, akar kelimesinin çoğulu olup akar ise bağ, bahçe, arsa ve arazi gibi taşınmaz mülklere verilen isimdir. Akarat, belirli bir gelir getiren mülkler için kullanılmıştır. Bkz. Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu/> URL-3 16.05.2022 tarihinde erişildi.

⁴¹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 159/548. (Haziran 1790).

⁴²⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 25/106. (Temmuz 1789).

verilmesi hususunda hükm-ü Hümâyûn rica etmiştir. Adı geçen Osman Haseki marifetiyle mahallinde şerle görülerek ihkak-ı hak olunmasına dair emr-i şerif verilmiştir.⁴²¹ Yine Eylül 1791 tarihli bir hükümde, Prevadi sakinlerinden Halil adlı kişi orduya giderek, adı geçen kasabada olan ve icare-i vahide ile mutasarrıf olduğu vakıf dükkânını Molla Ahmet adlı kişiye kira ile verdiğini, 4 seneden beri dükkânın bu kişide olduğunu, kira müddetinin ... olduğundan dolayı dükkân kendisine lazım olduğu için almak istediğini ancak adı geçen kişinin vermeyip muhalefet ettiğini bildirmiştir. Bu konuda davasına uygun fetva aldığını bildirip şerle görülerek dükkânın kendisine verilmesi ve ihkak-ı hak olunması için hükm-ü Hümâyûn rica etmiştir. Çavuş mübaşeretıyla mahallinde şerle görülmesi için yazılmıştır⁴²².

Vakıf tarafından kiralanan bağ ve bahçe mülklerinin tasarrufunda da mütegalibelerin müdahalelerinden kaynaklı sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir. Mesela, Menteşe sancağına bağlı Peçin kazasında olan müteveffa Hamza Bey Vakfı'nın evlâdiyet ve meşrutiyet üzere berat ile mütevellisi olan Razite adlı kadın mahkemeye giderek; adı geçen kazaya bağlı Milas nahiyesinin Cami köyünde olan adı geçen Hamza Bey Vakfı'nın her sene kiraladığı hudutları belli bahçe ve bağ ile arsasında kimsenin alakası olmadığını ve karışılmaması gerektiğini bildirmiştir. Ancak yine Milas nahiyesinden ve mütegalibeden Ahmet adlı kişinin ortaya çıkarak bin iki yüz (boş) senesinde adı geçen yerlerin babasından kalıp kendi mülkü olduğunu söyleyerek fuzuli zapt ettiğini ve zorbalıkta bulunduğunu bildirmiştir. Razite adlı kadın bu durum ile ilgili fetva aldığını bildirerek mahkemesinin fetva doğrultusunda görülmesi ve vakıf mülkünün alınarak kendisine verilmesi için emir rica etmiştir. Bu durum üzerine davanın mahallinde şer'le görülmesi için emir yazılmıştır⁴²³.

Vakıflara tahsis edilmiş olan vergilerin toplanmasına ahalinin türlü bahanelere başvurarak muhalefette bulunduklarına dair kayıtlar da görülmektedir. Nitekim, Mayıs 1789 tarihli bir hükümde; eski saray ağası nezaretinin Amude? vakıflarından Galata'da olan Emekbez? Hüsametdin Vakfı'nın evlâdiyet ve meşrutiyet üzere berat ile mütevellisi olan Hanife hanım yapmış olduğu şikâyetinde; adı geçen vakfın kollarından Lapseki kazası toprağında tahrirden sonra dikilen bağlara mutasarrıf olan Lapseki sakinlerinden Mehmet Ali, Hasan, Beneklioglu ve isimleri belli kişilerden hasıl olan üzümlerinin 1/10 öşürlerini talep ettiğini fakat tahrirden sonra dikilen bağlardan öşür alınması kanun iken bağların sahiplerinin "*bağdan öşür olmaz*" diyerek kanuna karşı gelip muhalefet ettikleri belirtmiştir. Bu kişilerin adı geçen vakfın mahsulünün eksik ve noksan düzenlenmesine sebep olduklarını ve davasına uygun fetva verildiğini bildirmiştir. Hanife hanım kanunlar doğrultusunda alınması gereken 1/10 öşrünün alınmasını rica etmiştir. Bu durum üzerine kanunlara göre hareket edilmesi için emir çıkmıştır⁴²⁴.

Vergilerin tahsili hususunda askeri sınıftan ve çiftlik ashabından olan kişilerin konumları itibari ile ayrıcalıklı olduklarını düşünerek vergi ödeme hususunda muhalefette bulundukları görülmüştür. Bursa'da Beyazıt Han Vakfı'nın mütevellisi olan Mustafa bu durumdan yakınlıkla şikâyetinde bulunmuştur. Bursa kazasında vakıf köylerinin toprağında ziraat eden kişilerden ziraatleri sonucunda ürünlerinden 1/8 öşür ve salariye vergisi alınmaktadır. Ancak içlerinden bazı kişiler kadı, müderris, sipahi, yeniçeri, seyyit, cebeci, kuloğlu olup askeri taifesinden ve çiftlik ashabından oldukları sebebi ile 1/8 oranla alınan öşür ve salariye vergisini kendilerinin 1/10 oranla vereceklerini söyleyip muhalefette bulunmuşlardır⁴²⁵.

⁴²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 88/365. (Ekim 1791).

⁴²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 126/386. (Eylül 1791).

⁴²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 66/279. (Mart 1789).

⁴²⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 124/573. (Mayıs 1789).

⁴²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 105/447. (Eylül 1789).

Şikâyet defterlerine yansıyan bir diğer sorun da vakıf gelirleri içerisinde önemli bir yere sahip olan vakıf topraklarının işletilmesi sonucu toplanan öşür mahsullerinin vakıf ile ilgisi olmayan kişilerce zapt edilmesidir. Evlâdiyet ve meşrutiyet üzere Malatya kazasına bağlı Cubas nahiyesinde olan Hacı Ali bin Ahmet bin Şeyh İshak Zaviyesi Vakfı'nın mutasarrıfı Eşvedin Maksud, yapmış olduğu şikâyetle bu durumdan yakınmıştır. Maksud, Cubas nahiyesine bağlı Heret? Ve Tenko? Köylerinde hesaplanarak ambara konulan 800 kuruşluk öşür mahsullerinde kimsenin alakasının olmadığını ancak Malatya kazasında oturan Molla Veli ve Seyit Ali adlı kişilerin kanuna aykırı olarak öşür mahsulünü fuzuli zapt ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca bu kişilerin vefat etmiş olmasından dolayı zapt ettikleri mahsullerin vereselerine geçtiğini ve talep ettiği halde vermediklerini bildirmiştir⁴²⁶.

3.2.5.2. Vakfın Miras Olarak İntikali ve Evlatlık Vakıflar ile İlgili Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, menkul ve gayrimenkul oluşlarına göre; taşınır vakıflar ve gayrimenkul vakıflar, mahiyetine göre; hayri vakıflar, zürri ve avarız vakıfları, mülkiyete göre; sahih ve irsadi vakıflar, idaresi bakımından; mazbut vakıflar ve kiralanması bakımından vakıflar olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır (Kazıcı, 2020: 118-131). Bahaddin Yediyıldız ise vakıfları, hayri ve şer'i vakıflar, aile vakfı ve yarı ailevi vakfı olmak üzere 3 kısma ayırmıştır (Yediyıldız, 2003: 14-19). Vakıfta en önemli husus vakfın kim tarafından tasarruf edileceği hususudur. Kişi mülkünü kendisine ve kendisinden sonra çocuklarından ekber⁴²⁷ ve erşedine⁴²⁸ vakfedebilirdi (Kâmi, 1339: 21). Bu vakıf mülkleri, vakıf sahibinin ölümü üzerine miras olarak kendi soyundan gelen kimselere intikal ederdi. Bu şekilde vakıf tasarruf etme hakkına sahip olan kişilere “mütevelli”, tasarruf hakkını elde etme durumuna ise “tevliyet” adı verilmektedir⁴²⁹. Bir vakıf mülkünün miras olarak intikali hususunda vakıf şartları yol gösterici olmuştur. İncelenen defterlerde vâkıf yani vakıf sahibi, vakfı meydana getirir iken birtakım koşullar ortaya koymuştur. Bu koşullar vakfın daha sonra kimlere bırakılacağına dair bilgiler içermektedir. Vakıf sahibi, vakıf koşullarını ve vakfın kimlere kalacağına dair şartları vakfın inşası esnasında belirtebilirdi. Çünkü vâkıfın bu koşulları belirleme zamanı sadece vakfın inşası esnasında geçerliydi (Yazır, 2020: 157). İncelenen belgelerde vakıf sahiplerinin vakıf şartları olarak “batnen ba'de batnin⁴³⁰, evladı-ı evlad ve evladına” gibi şartlar koymuş oldukları tespit edilmiştir⁴³¹.

Osmanlı Devleti'nde evlatlık vakıflar; malikâne sahibi olan zenginlerin, devletin müsadere sitemine ve İslamiyet'in miras ile ilgili uyguladığı hukuki birtakım kanunlar karşılığında, toprağın bütünlüğünün bozulmadan aileye intikalini sağlamak amacıyla bulmuş olduğu çareler şeklinde tanımlamak mümkündür (Barkan, 1940: 159). Evlatlık vakıflarda hayır şartı sembolik olarak bulunmaktadır. Ancak nesebin yok olmasının ardından evlatlık vakıfları hayır amacını taşıdığı görülmüştür (Öztürk, 1983: 84). Osmanlı Devleti'nde evlada ait aile vakıfları 16. yüzyıla kadar diğer

⁴²⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 9/38. (Ocak 1789).

⁴²⁷ Daha büyük bkz. Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 143.

⁴²⁸ Doğru yola daha yakın, her hal ve hareketi daha doğru olan bkz, Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 89.

⁴²⁹ “Mahruse-i Edirne'de Fazıl Ebu Paşa Cami-i şerif imamı sülehadan İsmail zide suleha rikâb-ı Hümayûnuma arzuhal idüb bunun hala taht-ı nikahında olan zevcesi Fatma nam hatun cami-i mezkûr tevliyeti beratı şerifimle mütevellisi olub hilaf-ı şer-i şerif...” bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 58/248. (Mart 1789).

⁴³⁰ Batnen ba'de batnin söz öbeği, “soydan soya, nesilden nesile, kuşaktan kuşağa” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlı-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 83.

⁴³¹ “Ayşe nam hatun gelüb ashab-ı hayrattan mezburenin cediti kaza-i mezbur sakininden Abdullatif nam kimesne hayatında kaza-i mezburede vaki Tuzhisarı nam mahalde vaki üç aded mülk-ü arsasıyla mülk-ü hanını tescil-i şer'i ve teslim-i ati'l mütevellî ihtiva-i birle vakf eylediği tevliyet ve gallesini sulbiye kızı ve mezbure Ayşe'nin validesi Hadice'ye ve bade vefatı batnen ba'de batnin evlad-ı evlad ve evladına şart ve tayin eylediği vakfını...” bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 46/198. (Şubat 1789).

vakıflara oranla küçük bir yer kaplamaktaydı. Ancak diğer asırlarda bu tür vakıfların oranının gittikçe arttığı görülmektedir (Köprülü, 1983: 397). Bu vakıflarda, aileye ait olan mülkün, nesiller boyunca aynı ailede kalabilmesi ve bölünmemesi için vakfedildiği görülmüştür. Böylece vakfedilen mülkün satılması, hibe edilmesi, vasiyet edilmesi vs. gibi durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nitekim bir ailenin adına vakfedilmiş bir mülk, ölen vakıf sahibinin varisleri tarafından alınıp satılamamaktadır. Hatta bu şekilde vakfedilen mülk, diyet olarak haciz edilemez, çeyiz olarak kadınlara verilemez, devlet tarafından bir dereceye kadar müsadere edilemez ve başka özel gayelerle vakfedilemezdi. Evlatlık vakıflar, nesiller boyunca daima ailenin bazı temsilcilerinin faydalanabilecekleri bir şekilde, vakfedilen mülkün varisler arasında bölünmeden vakfın şartları dâhilinde kullanılmasından meydana gelmekteydi. Böylece bahsedilen vakıflar ile İslam hukukunun tanımadığı ve aileden yalnızca bir kişiye devredilerek diğer aile fertlerin yararlanabileceği bir sistem geliştirilmiştir (Barkan, 1940: 159-160).

İslam miras hukukunda ise mülk birçok varis arasında bölünmekte ve böylece büyük toprak sahipleri birkaç nesil sonra parçalanmasına sebebiyet vermekteydi. Büyük toprak sahipleri bu durumun önüne geçmek için mülklerini evlatlık vakıf haline getirerek bu durumun önüne geçmişlerdir. Bir çeşit vasiyetname niteliğini kazanan evlatlık vakıflar, mülkün parçalanmadan bir bütün şeklinde korunması imkânını sunmaktadırlar. Bazen hayır için yapılan vakfın nesilden nesile geçmesinin şart koşulduğu da görülmüştür (Barkan, 1940: 160). Mülklerin vakıflaştırılmasının amaçları arasında, gayr-i menkullerin, müsadere usulünden kurtarılmasının yanı sıra vakfın, sultanların himayesi altına girmesini engelleme düşüncesi de yer almaktadır (Köprülü, 1983: 371; Barkan, 1940: 161). İncelenen atik şikâyet defterlerinde evlatlık vakıflar, “evlâdiyet ve meşrutiyet” üzere tasarruf edilen vakıflar şeklinde tanımlanmıştır⁴³².

Evlatlık vakıfları, Atik Şikâyet Defterlerine genellikle “evladiyet ve meşrutiyet” tabiri ile yansımıştır. Nitekim bu durum, Mayıs 1789 tarihli bir şikâyet kaydında; Saray-ı Cedid-i Amire ağası nezaretinden Amude Evkafından Galata’da olan Emekbez Hüsameddin Vakfı’nın evlâdiyet ve meşrutiyet üzere berat ile mütevellisinin Hanifi adlı kişinin olduğu şeklinde ifade edilmiştir⁴³³. Yine Ağustos 1789 tarihli diğer bir şikâyet kaydında, Sadaat-ı kiramdan Seyyit İbrahim’in evlâdiyet ve meşrutiyet üzere Hayri Mustafa bin Şeyh Ahmet Zaviyesi Vakfı’nın mütevellisi olduğuna dair bilgiler yer almaktadır⁴³⁴.

Osmanlı Devleti’nde evlatlık vakıflarında meydana gelen sorunlar, incelediğimiz dönemde atik şikâyet defterlerine yansımıştır. Nitekim, Şubat 1203 tarihli hükümde;

“Gemlik kazası naibine hüküm Ayşe nâm hatun gelub ashab-ı hayratdan mezbûrenin ceddi kaza-i mezbur sükkânından Abdüllatîf nâm kimesne hayatında kaza-i mezburde vakı ‘Tuzhisarı nâm mahalde vakı ‘ üç ‘aded mülk arsasıyla mülk-ü hanını tescil-i şer’i ve teslim-i ati-el-müteveli? birle vakıf eyledikde tevliyet ve gallesini sulbiye kızı ve mezbure ‘Ayşenin validesi Hadiceye ve ba’d-ı vefata batnen ba’d-ı batn evlad-ı evlad-ı evladına şart ve ta’yin eylediği vakfe-i ma’mûl bahasında mukayyed ve mezbure Hadice müteveffıye olup tevliyet tasarrufu kızı mezbûre ‘Ayşeye intikal idub vakf-ı merkumun tevliyeti hâlâ berat-ı şerifimle üzerinde olub ber-muceb-i şart-ı vakıf tevliyet ve gallesini zabta murad eyledikde batn-ı sabitden olan Hadice nâm hatun ile ‘Ömer ve ‘Ali nâm kimesneler hilâf-ı şart-ı vakıf ve muğâyir-i berat müşâreketle zabt ideriz deyu te’addi ve rencideden

⁴³² “Şeyh Bekir ve Nebi gelub bunların evlâdiyet ve meşrutiyet üzere berat-ı şerifimle mütevellileri oldukları ...”, bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 61/244. (Ağustos 1789).

⁴³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 124/573. (Mayıs 1789).

⁴³⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 51/229. (Ağustos 1789).

hâli olmadıkların ve bu bâbda da ‘vasına muvafık şeyhülislamdan fetva-yı şerife verildiğün bildirub fetva-yı şerifesi ve vakfe-i ma‘mul bahası mücebince ‘amel olunub mezburların hilâf-ı şer‘ muğâyir-i fetva ve şart-ı vakıf ol-vecihle müşâreket iddi‘asıyla vakı‘ olan müdahale ve te‘addisini men‘ ve def‘ olunmak bâbında hükm-ü hümayûnum rica etmeğın hilâfına emr yoğise mahallinde şer‘le görölmek için emr-i ‘ali yazılmışdır. Evâhir-i CA sene 1203⁴³⁵”.

Bu hükümde, Ayşe adlı kadın mahkemeye giderek, dedesi Abdüllatif adlı kişinin arsa ve hanını vakfettiğini ve vakıf şartları doğrultusunda nesilden nesile evladına kalması için bu konuda vakfiye imal ettirdiğini söylemiştir. Dedesi ölünce vakfa annesi Hatice’nin mütevelliliğe olduğu o da ölünce tasarruf hakkının kendisine geçtiğini ve berat ile tevliyetin üzerinde olduğunu bildirmiştir. Fakat vakfın tevliyet ve galledini⁴³⁶ almak istediğinde aileden olan Hatice adlı kadın ile Ömer ve Ali adlı kişilerin vakfın şartına aykırı olarak ortaklaşa zapt ederiz diyerek kendisine zulüm ettiklerini söylemiştir. Bu konuda fetva aldığını, fetva ve vakfiye şartları doğrultusunda hareket edilerek bahsi geçen kişilerin müdahale ve zorbalığının men edilmesini ve bu konuda hükm-ü Hümayûn verilmesini istemiştir. Hilafına emir yok ise yerinde şer‘le görülmesi hususunda emir yazılmıştır.

İncelenen şikâyet kayıtlarında, vakıf sahibinin koymuş olduğu şartlar neticesinde vefat eden kişilerin ardından tevliyet hakkı kazanan kişilerin mütevelliliklerine müdahale edildiğine dair yapılan şikâyetlerin sayıları hayli fazladır. Nitekim Travnik kazasında merhum Kâmil Ahmet Paşa adlı hayır sahibinin yaptırdığı caminin berat ile mütevell-i kaymakamı Ömer adlı kişi vakfiye defterlerinde kayıtlı ve Travnik kazasında olan her sene vakıf tarafından kiralanan mallarından bir kapılı vakıf dükkanında kimsenin alakası olmadığı halde yine Travnik kazası sakinlerinden mütegalibeden birinin fuzuli olarak zapt ettiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Bosna valisine ve Travnik kadısına hitaben davanının mahallinde görülmesi için emir verilmiştir⁴³⁷. Yine İzmir’de mütevaffa Biran zade Esseyit El-Hac Ahmet Ağa ibn-i Mehmet Efendi Vakfı’nın evlâdiyet ve meşrutiyet üzere berat ile mütevellisi olan Esseyit El-Hac Süleyman yapmış olduğu şikâyet müracaatında; vakfın tevliyetinin bundan önce babası Seyyit Mahmut’ta olduğunu ve kendisinin başka bir yerde olmasından dolayı adı geçen vakfın işlerini mürasele ile kaymakam-ı mütevellisi olan İzmir sakinlerinden Gül Süleyman adlı kişinin gördüğünü ifade etmiştir. Fakat Süleyman’ın bin yüz doksan (boş) senesinden beri vakıf malını kendi işlerinde kullanmak maksadı ile el koyduğunu, böylece de vakfa zarar verdiğini bildirmiş ve kişinin muhasebesinin görülerek zimmetin olan vakıf malının iadesi istenmiştir. Bu durum üzerine başka bir hususa memur olan mübaşir marifeti ile davanın mahallinde şer‘ üzere görülmesi için İzmir Mollası’na hitaben emir çıkmıştır⁴³⁸.

Vakıf mülklerinin miras olarak intikalinde yaşanan bir diğer sorun ise vakıf şartlarına göre mütevellilik hakkına sahip olmayan kişilerin vakıf mülkünü zapt etmesidir. Şayet Karahisar-ı Sahip’de hayrat sahibi Hacı Hamza adlı kişinin Suze halkından iç kale imamı olan Şeyh Abdurrahim Efendi’ye ve evlad ve evladına vakfettiği yerin mütevellisi olan Şeyh Ali Galle eski vakıf üzerine 6 seneden beri müteveffa Abdurrahim’in evlatlarından olarak olan Şeyh Hasan ve Mehmet’in tasarruf ettiğini fakat Suze kadısı huzurunda mahkeme olduklarında adı geçen Şeyh Hasan ve Mehmet’in, Abdurrahim’in evlatlarından olmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu durum o yerin mütevellisi, nazır ve bazı Müslümanlarına sorularak, asıl vakfın Karahisarlı Hacı Hamza’nın olduğunu, gelirinin ise iç kale imamı Şeyh Abdurrahim Efendi’ye, evlat ve evladının evlatlarına verilmesi karşılığında bu

⁴³⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 46/198. (Şubat 1789).

⁴³⁶ Galle kelimesi “galat, zahire, mahsul” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 969.

⁴³⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 76/320. (Mart 1789).

⁴³⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 60/268. (Mart 1789).

kişinin tayin edildiği öğrenilmiştir. Abdurrahim'in vefatından sonra kızı Safiye Hatun'a verilmiş, onun vefatıyla Abdurrahim'in oğlu Mahmut'un kızı Saliha'nın hak ettiği belirtilmiştir. Böylece Abdurrahim'in kardeşi Mahmut ve Mahmut'un evlat ve evlatlarına bırakılmadığı, İç kale imamı Abdurrahim'e ve evlatlarına şart ve tayin edildiği bildirilmiştir. Bu durum üzerine vakıf ve gelirine Hasan ve Mahmut'un el koyduğu doğru ise kişilerin men edilmeleri ve vakıf ile gelirlerin bu kişilerden alınarak Saliha'ya verilmesine kanun ve vakfın şartlarına aykırı davranılmamasına dikkat edilmesi için emir verilmiştir⁴³⁹.

3.2.5.3. Vakıf Yöneticilerine Müdahale ve Yöneticilerin Yapmış Oldukları Yolsuzluklar ile İlgili Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurucuları, kurdukları vakfın idare şeklini, idaresinde yer alacak yöneticilerin sayısını ve görevlerini belirleme hakkına sahiptir. Bunu vakıf kurulacağı ilk aşamadan itibaren vakfın vakfiyesinde belli şartlar dahilinde belirtmektedir. 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vakıf idarecilerinin %67'si vakıf kurucuları tarafından belirlenirken, diğer kısmı ise nazır ve bölgenin kadısı tarafından görevlendirilmiştir. Vakıfların ilk mütevellileri de yine %51 oranla vakıf kurucuları tarafından belirlenmesine rağmen müteveli belirlenmediği durumlarda ise “vakfın evlad ve ehl-i beytinden” olan kişilere verilmesi kanunu geçerli kılınmıştır. Bu durum vakıf mütevellisinin vefat etmesi ile vakfın yönetiminde bulunmak isteyen mütevellinin çocukları veya akrabaları arasında problemlerin çıkmasına sebep olmuştur (Yediyıldız, 2003: 177-179). Vakıflar kurulmadan evvel her ne kadar vakfın amacı ve yöneticileri hakkında ortaya çıkacak olan problemlerin önüne geçilmeye çalışılmış olsa da bu durumun birtakım sorunlar çıkmasına zemin hazırladığı da görülmüştür. Ayrıca vakıf kurucularının sahip oldukları yetkilerin, vakıf yönetiminde ve idari kadroyu belirlemede önemli bir yere sahip olduğunu da göstermektedir.

Genellikle özel mülkten vakfedilen toprakların büyük bir bölümü, aile çıkarlarına uygun olarak hizmet vermekteydi. Devletin gözetiminde olmasına karşın vakfın yönetimi, vakfın kurucusunun soyundan gelen bir müteveli tarafından, vakfiyenin kuralları çerçevesinde yönetilirdi (İnalcık ve Quataert, 2004: 184). Vakıf idare sistemi, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de sürdürülmüştür. Vakıfların başında bulunan mütevelliler, kadının onayı ile atanır ve şer'i hukuka göre vakfı idare edip vakfın haklarını korurlardı. Birçok vâkıf, vakıfname doğrultusunda mütevellilik görevini evlatlarına vermiştir. Nazırlık işlerini ise sadrazam, şeyhülislam, İstanbul kadısı gibi önemli devlet adamlarına verildiği için vakıfların birer müfettişi de olurdu. Müfettişler her yıl vakfın hesaplarına bakar, mütevellilerle ilgili yapılan şikâyetleri de nazıra bildirirlerdi. Bu şekilde nüfuzlu nazırların ilgilendikleri vakıflar kadılar tarafından ayrıca teftiş edilmezdi (Köprülü, 1942: 22-23).

Vakıflar çok geniş iş ve hizmetleri kapsamakta olup idare edilme şeklinin vakfiyede açıkça belirtilmesi sayesinde 5-6 kişiyle muntazam bir şekilde yönetilmekteydi. Nitelikli elemanların tercih edilmesi ile vakıf yönetimi sağlam bir temelde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Vakfın yöneticisi olan müteveli genellikle vakıf sahibinin soyundan gelen kişilerden meydana gelmekteydi. Ayrıca vakıf çalışanları belirli zaman dilimlerinde toplanıp vakfiyeyi⁴⁴⁰ okuyarak vakıf işlerinin doğru ve düzenli bir şekilde işlemesi için bir tür eğitime tabi tutulmaktaydılar (Öztürk, 1986: 4-5).

⁴³⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 35/152. (Şubat 1789).

⁴⁴⁰ Vakfiye, “bir vakfın şartlarını bildiren resmi senet” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1322.

Osmanlı Devleti'nde aile vakıfları gibi küçük vakıfların da bütün işlerini genellikle mütevelliler yürütmekteydi. Fakat büyük vakıfların yönetiminde yukarıda da değinildiği üzere nâzır ve mütevellinin yanı sıra câbî ve kâtip gibi birçok görevli yer almaktaydı. Câbî, Arapça cebee kökünden gelip “mal ve haraç toplamak” anlamına haizdir. Osmanlı döneminden önce Türk-İslam devletlerinde vergi ve haraç toplayan görevliler için tabir edilirken, Osmanlı devrinde genellikle vakıf gelirlerini toplayan kişiler için bu tabir kullanılmıştır. Vakfiyelerde cabilerin ücretleri belirtilirdi. Bunların hukuki işleri ile tayin ve azil gibi idari işleri bulundukları yerin kadıları tarafından yürütülmekteydi. Cabilerin yaptıkları işe ise cibâyet adı verilirdi. Küçük vakıflarda, bazen birkaç vakfa bir cabi bakarken; padişah, valide sultanlar ve sadrazamlara ait olan büyük vakıflarda 20-25 kadar cabinin görevlendirildiği de görülmektedir (İpşirli, 1992b: 529).

Vakfın mali imkânlarına ve büyüklüğüne göre 1 ila 10 akçe arasında yevmiye alan cabiler, vakıf gelirlerinin toplanması esnasına bazı problemlerle karşılaşmaktaydı. Özellikle vakıf gelirleri zamanında alınamadığında, sonradan toplanmasında sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu hususta sipahilerin tımar arazisi içerisinde olan vakıf reayasının vergilerinin tahsili hususunda cabiler ile sipahiler arasında birçok problem yaşanmaktaydı (İpşirli, 1992b: 529-530).

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarına doğru vakıf yöneticilerinin görevlerine müdahale edildiğine dair şikâyet kayıtları mevcut olduğu gibi yöneticilerin yapmış oldukları yolsuzluklara dair şikâyetler yer almaktadır. Vakıfların idari yapısı içerisinde yer alan müteveli, cabi, zaviyedar, kâtip, tekyenişin ve şeyh gibi birtakım görevliler, görevleri karşılığında aldıkları ücretler doğrultusunda geçimlerini sağlamaktadırlar. Ancak yapılan şikâyetlerde vakıfta yer alan görevlilerinin kimisinin fuzuli olarak görevlerine müdahale edildiği görülmüş kimisinin ise yapmadığı vazifenin karşılığını almak için zulme ve zorbalığı başvurduğu görülmüştür. Nitekim Şeyh Mehmet ibni Mustafa, Şam’ da bulunan Halil-i Errahman Vakfı’nda günlük 3 akçe ile cibayyet görevini ve yine Şam’da bulunan vakıf vergileri muhasebesi cibayyeti görevi olmak üzere iki görevini berat ile yerine getirdiğini ifade etmiştir. Ancak üzerine düşen görevi gerektiği gibi yaptığı halde Şam sakinlerinden ecanibden olan Ahmet, Mehmet, Seyyit Ali ve Hüseyin adlı kişilerin senet ve beratları olmadığı halde bu iki cibayyetlik görevine müdahale ederek zulüm ettiklerini bildirip, kişilerin yaptıkları müdahalelerin engellenmesini istemiştir. Bu durum üzerine Şam kadısına hitaben davanın mahallinde şer’ üzere görülmesi için emir verilmiştir⁴⁴¹.

Yine hayır sahipleri tarafından inşa edilen cami vakfının kâtip ve cabi hizmetinde bulunan kişilerin görevlerine hiçbir sebep gösterilmeden fuzuli olarak müdahalede bulunulduğu görülmüştür. Zira, Reis Hamud? adlı hayır sahibinin, Lazkiye kazasında yaptırdığı Cami vakfının katiplik ve cabilik görevine Ahmet Hamit getirilmiş olmasına rağmen ecanib ve ashab-ı ağrazdan Şeyh Hüseyin oğlu Şeyh Mustafa senetsiz ve beratsız olarak görevine müdahale ederek zulüm etmiştir. Kişinin yaptığı müdahalenin engellenmesi ve kişinin def edilmesi istenmiştir. Bu durum üzerine davanın mahallinde şer’ üzere görülmesi için emir çıkmıştır⁴⁴².

Tekke ve zaviyelerde tekyenişin hizmetinde bulunan kişilerin hizmetlerini ifa ederken müdahale ve zulüm ile karşılaştıklarına dair şikâyetlerde tespit edilmiştir. Mesela Şeyhlerden Ali adlı suleha Hırsova nahiyesine bağlı Tırsinik köyü yakınlarında olan Şeyh Ahmet Tekkesi’nin berat ile tekyenişin hizmetinde bulunduğunu ve bu hizmetini sadakat üzerine yerine getirdiği halde ecanib ve

⁴⁴¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 99/425. (Eylül 1789).

⁴⁴² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 32/145. (Şubat 1789).

ashab-ı ağrazdan Hırsova nahiyesi sakinlerinden bazı kişilerin ortaya çıkıp berat ve senetleri olmadan tekyenişinlik görevine müdahale ederek zulümde bulunduklarını bildirmiştir⁴⁴³.

Vakıf görevlilerinden bazılarının, görevlerini yerine getirmedikleri zamanlarda dahi bu zaman diliminin ücretini isteyerek zulüm ve zorbalığa başvurdukları görülmüştür. Nitekim Şubat 1789 tarihli bir hükümde; Kalecik kazasında olan müteveffa Tombacı Hasan adlı kişinin yaptırdığı cami vakfının berat ile mütevellisi olan Seyyit Mehmet adlı kişi mahkemeye giderek; bahsi geçen vakıfta cer-havanlık? hizmetlerinde olan Kalecik sakinlerinden İbrahim ve (boş) adlı kişilerin 1200 senesinden beri yapmaları gereken hizmetleri yapmadıklarını belirtmiştir. Bu kişilerin hizmet etmedikleri günlerin de ücretlerini istedikleri ve şer'a aykırı hareket ettiklerini söylemiştir⁴⁴⁴.

Vakıf görevlilerinin yapmış oldukları yolsuzluk faaliyetleri arasında, vakıf köylerinden toplanan vergilerin fazla toplanması ya da toplanan vergilerin kendi menfaatleri için harcanması sorunu yer almaktadır. Nitekim Dimetoka kazasına bağlı Mandıra, İhrampınar, Başkise, Kayacık ve Timurviran adlı köylerinin zabıtının yapmış olduğu yolsuzluk bu duruma örnek niteliğindedir. Yukarıda isimleri zikredilen köylerin ahalileri yapmış oldukları şikâyet müracaatında vermeleri gereken aşar ve diğer hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter doğrultusunda köylerinin zabıtına vermeye razı olduklarını ancak adı geçen zabıtın verilenlerle yetinmeyip, vakitli vakitsiz çok fazla adam ile köylerine gelerek “*bedava yem, yiyecek, koyun, kuzu, arpa, saman, bal, yağ, odun, tavuk ve sair zahirelerin yanı sıra ağalık, katibiye, residiye, hizmetkarlık akçesi*” gibi birtakım taleplerde bulunarak zulümde bulunduğunu bildirmişlerdir. Ahali köylerinin zabıtı olan Kara Ahmet Haseki adındaki kişinin zulmünün ardı arkasının kesilmediğinin bu sebeple perişan olmalarına ve dağılmalarına sebep olduklarını söyleyerek kişinin yapmış olduğu zulmün engellenmesini istemişlerdir. Bu durum inceleme altına alınmış ve durum Dîvân-ı Hümâyûn’a sorulduğunda; zeamet, tımar ve vakıf köyleri ahalisinin kanun ve defter doğrultusunda vermeleri gereken vergileri köylerinin zaim, sipahi ve vakıf zabıtına tamamen verdikten sonra ziyade talebi ve bedava yem, yiyecek vs. talebinde bulunmalarının kanunlara aykırı olduğu bildirilmiştir. Bu durum üzerine kanunlara göre hareket edilmesi için emir çıkmıştır. Ancak çıkan emre rağmen köy zabıtı “*celb-i mal*” sevdası ile ehl-i islamdan dahi ispenç adı ile 14'er kuruş almış ve bununla da yetinmeyip bedava yem ve yiyecek talebi ile zulmüne devam etmiştir⁴⁴⁵. Görüldüğü üzere zabıtın fazla vergi ve bedava yem-yiyecek talebi ile yapmış olduğu zulüm şikâyet müracaatına sebep olmuş ve kişi hakkında kanunlara göre hareket edilmesi için emir verilmiştir. Fakat ya ceza kanunlarının yetersizliği ya da yerel yöneticilerin kişileri yargılama ve cezalandırma hususundaki yetersizlikleri sebebi ile kişinin yapmış olduğu yolsuzluklar engellenememiştir. Ayrıca devlet memuru olan zabıtın da devletin emrine riayet etmeyerek yaptığı kanunsuz harekette ısrarcı olması devlet otoritesinin bozulmuş olmasından kaynaklandığını göstermektedir.

Vakıf görevlilerinin yapmış olduğu bir diğer usulsüzlük ise vakıf köylerinden toplanan vergileri kendileri işleri için harcayarak zulüm etmektir. Zira Müberri Şehit Mehmet Paşa'nın Şam'da olan köylerinin o dönem toplanması gereken aşar vesaire hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter doğrultusunda toplanması ve adı geçen vakfa gönderilmesi için vakıf tarafından Hasan adlı kişi görevlendirilmiştir. Hasan, vakıf malının tamamını toplayarak tahsil ettikten sonra kendi işleri için kullanarak vakfa zulümde bulunmuştur. Bu durum üzerine Hasan'ın toplamış olduğu vakıf malı her ne ise ondan alınarak vakıf tarafına verilmesi için hüküm çıkması ricasında bulunulmuştur. Böylece

⁴⁴³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 180/620. (Temmuz 1790).

⁴⁴⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 53/222. (Şubat 1789).

⁴⁴⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 270/876. (Mart 1792).

Hasan hakkında söylenenlerin doğruluğu tespit edilir ise davanın mahallinde şer' ile görülmesi zimmetinde olan hasılatın ise vakıf tarafına verilmesi için emir çıkmıştır⁴⁴⁶.

Vakfın yönetimi ile ilgili çıkan sorunlardan bir diğeri de evlâdiyet vakıflarında vakfın tevliyet hakkını almak için yapılan mücadele sonucu meydana gelmektedir. Bu vakıflarda vakıf sahibinin ölümü üzerine vakıf, çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına şart koşulmuş olup kişinin ölümü ile bir kişinin tasarrufunda diğer aile üyelerinin istifade edeceği bir sistematik kurulmuştur. Ancak bu durumda diğer hak sahiplerinin, durumu kabullenmeyerek muhalefet ettiği gibi vakıf yönetimini zapt etme girişiminde bulunarak sorunlara yol açtığı da görülmüştür. Zira Yanbolu kazası sakinlerinden Cengiz Sultanlarından Murat Giray bin Maksud Giray'ın Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna yapmış olduğu şikâyet müracaatında Selim Giray Han'ın mutasarrıfı olduğu bahçe emlâkının tasarrufu ve gallesinin adı geçen kişinin evlad-ı evladatına şart koşularak tayin edildiğini ifade etmiştir. Ancak vakfın diğer hak sahipleri arasında yer alan kişilerin ortaya çıkarak “*vakıf gelirinden bizde hisse alınız*” diyerek vakfın şartlarına aykırı olarak zulüm ve zorbalıkta bulunduklarını bildirmiştir⁴⁴⁷.

İncelenen defterlerden anlaşıldığı üzere vakıf görevlilerine müdahalede bulunma genellikle vakfın tasarrufunu elde etmek isteyen diğer hak sahipleri veya aynı kaza, nahiye ve köy sahipleri tarafından yapılmıştır. Burada yapılan müdahale “fuzuli müdahale veya fuzuli zapt etme” şeklinde ifade edilmiştir. Vakıf görevlilerinin yapmış oldukları yolsuzluk faaliyetleri ise genellikle vakfın tasarruf hakkını, vakfa ait olan vergi, kira bedeli gibi gelirlere elde etme amacıyla yapılan zulüm ve zorbalıktan ileri gelmektedir.

3.3. Aile Hukukunun İşleyişi Hakkındaki Şikâyetler

Toplumu meydana getiren en küçük sosyal yapı ailedir. Aile, bir toplumun merkezinde yer alan çekirdek görevini üstlenmiştir. Bu sebeple olası uyuşmazlık ve anlaşmazlıklarda ortaya çıkacak sorunları düzenleyen ve çözüm üreten birtakım hukuki prosedürlere ihtiyaç duyulmuştur. Toplumun düzenli işleyişini devam ettirebilmesi için bir kısım kanun ve kurallar bütünü belirlenerek uygulamaya konulmuş böylece de aile hukuku meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin resmi dini İslamiyet olduğundan dolayı aile hukuku ile ilgili kanun ve kaideler de İslam dini çerçevesinde çizilmiş ve Kur'an'ın esasları kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra dönemin gereksinimleri doğrultusunda bazı düzenlemeler yapılmış ancak yapılan düzenlemelerin İslam hukukuna uygun olmasına dikkat edilmiştir (Aydın, 1992: 434-435).

Osmanlı Devleti'nde aile hukuku, Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde Hanefi mezhebi anlayışına göre tatbik edilirken, Mısır, Suriye, Filistin ve Hicaz gibi başka mezheplerin yoğun olduğu yerlerde ise yine başkadı Hanefi mezhebinden olmakla birlikte diğer mezheplere dahil olan kadılar da bulundurulmuştur. Bu şekilde Hanefi mezhebi dışında başka bir mezhebe sahip olan kişilerin hukuki anlaşmazlıklarında mezheplerine uygun kadıya başvurma hakkı tanınmıştır. Ancak bu durum benzer davalarda farklı kararların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat Hanefi mezhebinin uygulandığı bölgelerde böyle bir durum söz konusu olmamıştır (Aydın, 1992: 435). Aile hukuku, fıkıh

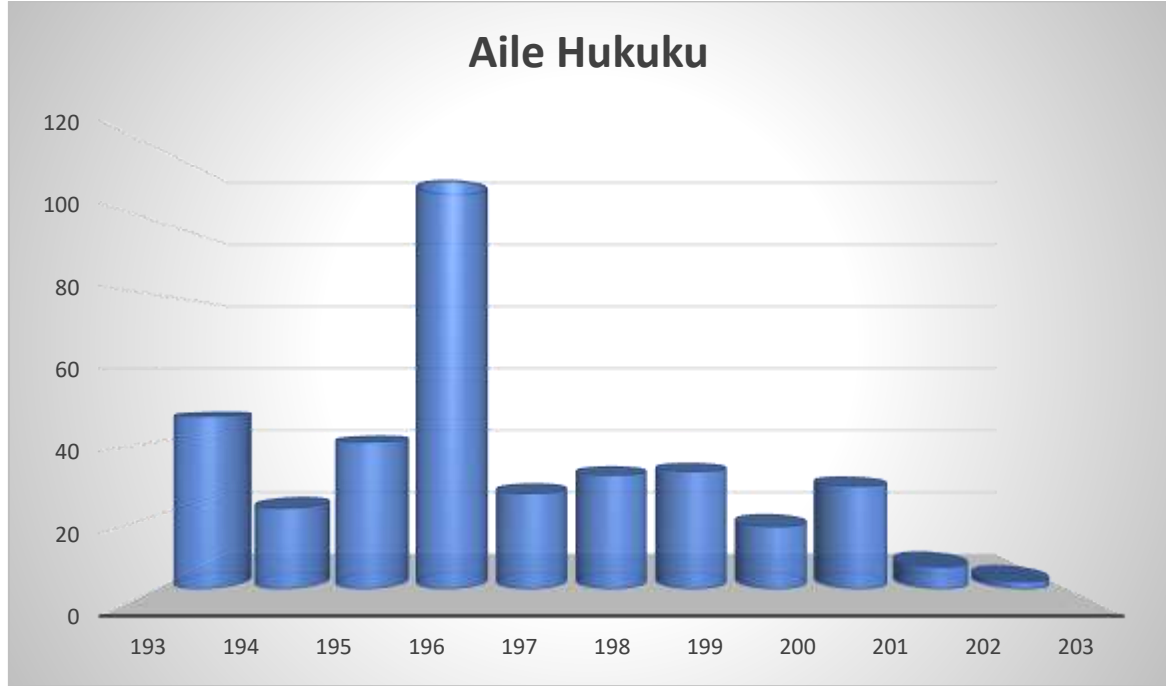
⁴⁴⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 5/17. (Aralık 1788).

⁴⁴⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 61/258. (Mart 1789).

kitaplarında “ahvalü’ş-şahsiyye⁴⁴⁸” olarak anılmaktayken daha sonra “münakehat⁴⁴⁹-müfarekat⁴⁵⁰” olarak adlandırılmıştır (Karaman, 1996: 2; Aydın, 1981: 3).

İncelenen defterlerde aile hukuku alanında evlenme-boşanma, miras ve vasilik konularında yaşanan anlaşmazlıklar yer almaktadır. Aile hukuku ile ilgili yapılan şikâyetlerin Atik Şikâyet Defterlerine dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 28)

Grafik 28. Aile Hukuku İle İlgili Şikâyetlerin Atik Şikâyet Defterlerine Dağılımı

3.3.1. Evlenme ile İlgili Şikâyetler

Toplumların temel yapı taşı aileden meydana gelmektedir. Aile, bir kadın ve bir erkek arasında evlilik bağı ile kurulmaktadır. Evlilik ise kadın ve erkeğin karşılıklı birtakım sorumlulukları üstlenerek, birlikte yaşamalarına dayanan ve bunu hukuki bir zemine oturtan sözleşmeden meydana gelmektedir (Aydın, 1981: 13). İslam hukukunda evliliğe, “farz, vacib, mekruh, haram, sünnet ve müstehap” gibi dini vecibelerle belirli bir sınır çizilmiş ve bu yönü ile dini bir tören görünümüne girmiştir. Ancak nikah sözleşmesi, evliliğin hukuki bir durum olduğunu göstermektedir (Kaya, 2008: 83-84). Nikah akdi, iki tarafın şahitleri ve kişilerin bu evliliğe rızalarının olup olmadığını ifade etmeleri sonucu gerçekleşmektedir. Bu sebeple nikah akdinde dini bir görevlinin bulunması gerekli değildir (Aydın, 1981: 13-14). Nikah akitleri Osmanlı Devleti’nin kurulduğu ilk zamandan itibaren kadı veya kadının nikah kıyılması için izin verdiği din görevlileri tarafından yapılmıştır (Aydın, 1992: 438). Bazı durumlarda nikah başvurusunu kadı tarafına yapamayanlar, kadının kontrolü altında bulunan mahalle imamı vasıtası ile nikah akdini yerine getirmişlerdir. Ancak imamların nikahı kıyabilmeleri için kişilerin bulundukları bölge mahkemesine durumu bildirerek izin almaları

⁴⁴⁸ Ahvalü’ş-Şahsiyye, “şahıs, aile ve miras hukuku” anlamına gelmektedir. Bkz. Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. 62.

⁴⁴⁹ Münakehat, kelime olarak “nikahlanmalar, nikah, fıkıh ilminin nikahla ilgili olan bahisleri” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 847.

⁴⁵⁰ Müfarekat kelimesi sözlükte “ayrılma, uzaklaşma, boşanma” olarak ifade edilmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 831.

gerekmektedir (Aydın, 1982: 6). Nikâhın kıyılabilmesi için ise, evlilik esnasında veya daha sonra evlenecek olan kıza verilmek üzere belli bir miktar mehirin belirlenmesi ve iki şahit nezdinde olması gerekmektedir (Aydın, 1982: 10; Çakır, 2019: 447-448; Konan, 2021: 116). Mehir, evlilik esnasında veya daha sonrasında damadın geline verdiği mal ve para anlamına gelmektedir. Nişan esnasında bütün mehir ödenebilir ve buna “mehr-i muaccel” adı verilmiştir. Ancak bir kısmının peşin verilmesi sonrasında daha sonra ödenen kısma ise “mehr-i müeccel” denmektedir (Aydın, 2003: 389-390).

Hemen hemen bütün toplumlarda rastlanan nişan (nişanlanma), evlilikten önce kişilerin birbirlerine evlenmeyi karşılıklı olarak vaat etmesi anlamına gelmektedir (Acar, 2007: 152). Nişan, nikâh akdinden önceki süreçtir. Bir kadın ve erkeğin ileride evleneceklerini dile getirmeleri, nikâh zamanına dek devam edecek olan nişanlılık durumunu hukuken başlatmış sayılır. Evlenmeden önce böyle bir dönemin olmasındaki gaye, evlenecek kişilerin birbirini daha iyi tanımalarına olanak vermektir. Böylece daha sağlam temellerle ailenin kurulmasında katkı sağlanmaktadır (Sak, 2006: 494-495). Nişanlanma ve evlilikler ile ilgili sorunlar incelediğimiz dönemde tutulan şikâyet defterlerine yansımıştır. Yaşanan sorunlar ile ilgili, Osmanlı hukuk sisteminin nasıl bir yol izlediği ve bu sorunların neden kaynaklandığı örnekleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Nişanlılık sürecinde bazen kızını veren kişinin mehri aldıktan sonra kızı başkasına verdiği ve aldığı mehri geri vermediği görülmektedir. Örneğin, Rum Kalesi kazası sakinlerinden Esseyit İshak adlı kişi Rikâb-ı Hümâyûn’a arzuhal ettiği, adı geçen kazaya bağlı Rişca köyünden ... kethüdası Ahmet adlı kişinin kızı (boş) adlı bakireyi İshak’a nişanladığını ve mehr-i muaccele adıyla bunun 500 kuruşluk eşyasını aldığını belirtmiştir. Fakat daha sonra Ahmet adlı kişinin kızını İshak’a vermeyip başkasına verdiğini, İshak’ın da mehr-i muaccele olarak verdiği eşyalarına da el koyduğu söylenmiştir. Mahallinde şer’le görülerek ihkak-ı hak olunmasını hususunda hükm-ü hümâyûn rica etmiştir. Konunun karara bağlanması hususunda mahallinde şer’le görülmesi için emir verilmiştir⁴⁵¹.

Yine nişanlılık ile ilgili kişinin nişanlısının zorla başkasına nikâhlandığı kayıtlarda görülmektedir. A.ŞD.199:104/439 numaralı hükümde, Çeklene kazası sakinlerinden Seyyit adlı kişinin Meşta-yı Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek; bu kendi halinde olduğu halde, aynı kazaya bağlı Çavuşlu köyü sakinlerinden Dayıoğlu İbrahim adlı kişinin kendi halinde olmadığını ve bin iki yüz (boş) senesinde adı geçen Seyyit Ali’nin oğlunun nişanlısını, kardeşine zorla nikahlayarak zulüm ettiğini söylemiştir. Durumun yerinde şer’le görülmesi istemiştir. Bunun üzerine mütesellime hitaben yerinde şer’le görülmesi konusunda emir çıkmıştır.⁴⁵²

İncelediğimiz dönemde evlilikler ile ilgili sorunlar da atik şikâyet defterlerine yansımıştır. Örneğin; İstanbul sakinlerinden Mehmet Sadan adlı kişinin Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna arzuhal ederek, bunun nikâhlı eşi olan Antalya sakinlerinden Emine adlı kadına kimsenin karışması icap etmez etmediği halde ve nikah üzerine nikah sahih değil iken yine Antalya sakinlerinden Hacı Mustafa ve Gemicioğlu (boş) adlı zorbaların başkasının nikâhlısıdır diyerek bin iki yüz (boş) senesinde eşini fuzuli zapt ettiklerini bildirmiştir. Bu konuda fetva aldığını ve fetva doğrultusunda hareket edilmesini istemiştir. Bu durum üzerine, Teke sancağı mütesellimi Ebubekir ve Antalya kadısına hitaben, mübaşir marifetiyle kişinin elinde olan fetva doğrultusunda amel olunması emredilmiştir.⁴⁵³

⁴⁵¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 120/502. (Eylül 1789).

⁴⁵² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 104/439. (Kasım 1791).

⁴⁵³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 27/116. (Ocak 1789).

Bazen nikahlı bir kadına zorla el konularak para karşılığında satıldığı da görülmektedir. Nitekim, Şubat 1790 tarihli hükümde Vodine kazasına bağlı Evlâd-ı Fâtihân⁴⁵⁴ köylerinden Berbadışte köyünden Ahmet adlı kişi Ordu-yu Hümâyûna giderek; yine adı geçen köyden Bilo Halil adlı kişinin kızı Kadire adlı bıkır-i baliğayı nikâhladığını, karısına dahil ve taarruz olunmaması gerektiğini bildirmiştir. Fakat yine Vodine sakinlerinden olup mütegalibe ve cibabreden Ahmet Bey adlı kişinin hırsından dolayı, Taško ve oğlu Ahmet, Dervişoğlu Mustafa, Kara Ali ve oğlu İslam, Hüseyin, Bilo Yusuf, Ramazanoğlu Ebubekir, İsmail Hoca ve Hasan adlı eşkıyaları göndererek nikâhlı karısını şer'a aykırı olarak yakalayıp Vodine kazasına götürerek Ahmet Bey adlı kişiye verdiklerini söylemiştir. Eşini elinde tutan kişi olan Taškoğlu Ahmet adlı kişinin Vodine kazasına ulaştığında, Ahmet Bey'e 450 kuruşa⁴⁵⁵ vererek nikah olmadan zapt ettirildiğini bildirmiştir. Hâlâ nikahlı eşinin adı geçen Ahmet'in zapt ve tasarrufunda olup mağduriyetini 2 defa Evlâd-ı Fâtihân zabıtana ifade etmesine rağmen bir türlü yapılmasının mümkün olmadığını bildirerek mübaşir marifetiyle mahallinde şer'le görülmesi ve nikahlı eşinin kendisine verilmesi hususunda ihkak-ı hak olunması için hükm-ü Hümâyûn rica etmiştir. Bunun üzerine, mübaşir marifeti ile yerinde şer'le görülmesi ve ihkak-ı hak olunması hususunda emir verilmiştir.⁴⁵⁶

Bir kadının ölen eşinin kardeşi tarafından zorla nikahlandığı incelediğimiz atık defterleri kayıtlarına yansımıştır. Nitekim, Haziran 1802 tarihli hükümde; Diyarbekir kazasından Atife adlı kadının mahkemeye giderek, kocası öldüğünde kocasının kardeşi olan İbrahim'in kendi halinde olmadığını söylemiştir. İbrahim'in bir yolunu bularak hile ile kendisine nikâhladığını ve miktarı belli mal ve eşyasını fuzuli zapt ederek zulüm ettiğini bildirmiştir. Atife, mübaşir marifetiyle şer'le görülüp ihkak-ı hak olunması hususunda Diyarbekir valisine hitaben emr-i şerif çıkmasını istemiştir. Bu durum üzerine valiye hitaben, tayin olunan mübaşir marifetiyle şer'le görülüp ihkak-ı hak olunması konusunda emir verilmiştir. Fakat hüküm ile ilgili yazılan 18 Şubat 1803 tarihli derkenarda; Amed naibinin ilamında, emir ulaştığında bahsi geçen nikâhın gerçek olduğu ve yukarıda belirtilen mal ve eşyaların meblağının ispatının istendiği belirtilmiştir. Ancak adı geçen kişinin davadan vazgeçtiği ve buna dair şerh verildiği belirtilmiştir.⁴⁵⁶

3.3.2. Boşanma ile İlgili Şikâyetler

Türkçe karşılığı boşama ve boşanma olan talak, kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla evlilik birliğine son vermesi manasına gelmektedir (Aydın, 1981: 95-96; Acar, 2010: 496). Sözlükte “ayırarak, bağı çözmek, serbest bırakmak” anlamlarına gelen talak sözcüğü, hukuki bir terim olarak erkeğin, bazı sözlerle nikah akdini sonlandırması anlamına gelmektedir (Yaman, 1999: 76). İslam ve Osmanlı hukukunda, erkeğe boşanma hakkı tanınması sebebi ile kadının isteği olmadan da erkeğin boşanması durumuna sebep olmuştur. Bu durum kadınların zor duruma düşmesine ve mağduriyetlerine neden olmaktadır. Ancak çok az görülmesine rağmen bazen kadınların da boşanma hakkına başvurabildiği görülmektedir (Gürhan, 2017: 1657).

Osmanlı Devleti'nde boşanmalara, mahkeme kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Bu durumun sebeplerinden biri, mehir ve iddet nafakası gibi boşamadan dolayı erkeğin karısına vermesi gereken borçlarının ödenip ödenmediğinin tespit ve tesciline olan ihtiyaç olup bir diğer sebebi ise boşanmış

⁴⁵⁴ Rumeli'nin fethinde Anadolu'dan göç ettirilip bu bölgeye iskân edilen Türkleri ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halaçoğlu, Y. (1995). Evlâd-ı Fâtihân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 524-525. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 524.

⁴⁵⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 53/182. (Şubat 1790).

⁴⁵⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 180/640. (Haziran 1802).

kadınların yeniden evlendiklerinde önceki evliliklerinin sona erdiğinin ispatlama gayeleridir (Aydın, 1981: 95-96). Boşanma talak ve tefrik yöntemiyle olduğunda koca, eşine nafaka ve mehir vermek mecburiyetindeydi. Karşılıklı anlaşarak boşanmalarda (muhalâ'a) ise erkeğin kadına nafaka ve mehir verme mecburiyeti ortadan kalkmış olurdu (Çınar, 2017: 570). Mehir iki çeşitte alınmaktaydı. Peşin olarak alınana mehir-i mu'accel, veresiye olarak alınana mehir-i müeccel şeklinde adlandırılmıştır (Akgündüz, 1986: 971). Sözlük anlamı "ücret" olan mehir, fıkıhta ise, evlilik sırasında kadına verilen mal ve para anlamına gelmektedir. İslam hukukunda boşanma hakkı kadına nispetle kocaya daha fazla verilmiştir. Kocanın bu durumu kötüye kullanmasının önüne geçmek için Afrika bölgesinde kimi zaman mehir-i müeccel yüksek tutulmuştur (Aydın, 2003: 389, 391). Ayrıca boşanmanın mahkeme defterlerine kaydedilmesinin başlıca sebepleri, erkeğin mali sorumluluklarını yerine getirip getirmediği ve boşanmadan sonra kadının iddet süresinin bitme probleminden kaynaklanmaktaydı (Aydın, 1992: 437).

İncelediğimiz şikâyet defterlerine yansıyan, boşanma ile ilgili yaşana sorunlar ele alınarak nasıl bu sorunlar karşısında nasıl bir yol izlendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Boşanmalarda her ne kadar erkeğin talak hakkı olsa da bazen kadınların mahkemeye giderek boşanma talebinde bulundukları kayıtlara yansımıştır. Temmuz 1789 tarihli bir hükümde Bergos kazasına bağlı Karşorah-ı sağır köyünden Fatma adlı kadın mahkemeye giderek, aynı köyde oturan eşi Tonbuloğlu Mustafa ile aralarında bağlarının kalmadığını ve bunu söylediğinde ise kocasının mirh-i mu'accesini ile miktarı belli eşyasını zapt ettiğini söylemiştir. Kocasının zapt ettiği mehrinin ve eşyasının alınarak kendisine verilerek ihkak-ı hak olunarak hükm-ü hümayûn rica etmiştir. Hilafına emir yok ise mahallinde şerle görülmesi hususunda emir çıkmıştır⁴⁵⁷. Yine Ekim 1799 tarihli bir hükümde; Eğriboz'dan Hatice adlı kadın Rikâb-ı Hümayûn-ı Hümayûna arzuhal ederek, hassa silahşörlerinden Baylatlı? Ali Ağa'nın Eğriboz'da olması sebebi ile Hatice'nin kızı Fatma'yı kendisine H. 1213 (M. 1798-1799) yılında nikâh ettirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hatice ve kızı Fatma'yı İstanbul'da refah oluruz diyerek kandırıp asıl vatanlarından uzaklaştırdığını bildirmiştir. Elleri olan 18 kese akçelerini de borç olarak aldığını ve İstanbul'da dahi başka yerden borç almış olduğu 1000 kuruşuna dahi Hatice hatun kefil etmiştir. Bundan sonra adı geçen Ali Ağa'nın kadınları İstanbul'da iskân ettirip İnebahtı'ya gittiği belirtilmiştir. İnebahtı muhafızına hitaben yazılan emirde; bahsi geçen kadınların İstanbul'da kira köşelerinde oldukları, kefillikten dolayı akçe sahibinin zulmüne uğradıkları ve Ali Ağa'nın Fatma'yı boşayarak vatanınıza gidin dediği bildirilmiştir. Adı geçen kadınlar mağdur, perişan ve kimsesiz kaldıklarını, Ali Ağa'ya verdikleri 18 akçenin alınarak kendilerine verilmesini istediklerini ve mahallinde şerle görülerek ihkak-ı hak olunmasını istemişlerdir. Mahkeme bu durum üzerine, olayın mahallinde şerle görülüp ihkak-ı hak olunmasına ve eğer bu mümkün olmaz ise kişinin gönderilmesine böylece husumetin kesilmesine kanaat etmiştir⁴⁵⁸.

Bazen ölen kocanın ardından kadının mehrinin kocasının hissesinde kaldığı ve bu mehrin kocasının mirasçılarının el koyduğu kayıtlara yansımıştır. Ocak 1789 tarihli bir hükümde; Selanik kazasına bağlı İshak Paşa Mahallesi'nden Hatice adlı kadın mahkemeye giderek, kocası Mehmet'in bin iki yüz (boş) senesinde öldüğü ve terekasının ırs-ı⁴⁵⁹ şer'le kendisine ve oğlu (boş) adlı kişiye kaldığını bildirmiştir. Fakat adı geçen kişinin tüm terekeyi zapt ettiği ve bu terekede kendisinin

⁴⁵⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 9/37. (Temmuz 1789).

⁴⁵⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 15/42. (Ekim 1799).

⁴⁵⁹ Ebeveyn ve sair akrabadan mal, emlak ve eşyaya konma, varis olma, miras, bkz. Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 88; ayrıntılı bilgi için bkz. Aktan, H. (2005). Miras. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 30, 143-145. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 143-145.

mehrinin de olduğunu söylemiştir. Bu konu üzerine fetva verildiğini bildirerek fetva doğrultusunda hareket edilmesini istemiştir. Mahkemede ise, hilafına emir yoksa mahallinde şer'le görülmesi için emri verilmiştir⁴⁶⁰.

3.3.3. Miras ile İlgili Şikâyetler

Miras kelimesi “irs” kökünden türemekte olup (Aktan, 2005: 143) sözlükte “ölenin hısımlarına veya kanunen verilmesi gereken kimseye bıraktığı mal, mülk, para” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 758). İlm-i Feraiz⁴⁶¹ olarak da adlandırılan miras hukuku, genellikle fıkıh kitaplarının en son kısımlarında bulunmaktadır. Genel olarak kişilerin hayatlarını idame ettirdikleri süre içerisinde elde ettikleri taşınabilir ve taşınmaz bütün mal varlığı ile borç ve alacak-vereceklerinin varislerine intikal etmesine miras adı verilmektedir. Bir mülkün miras olarak devredilebilmesi için ilk olarak muris adı verilen kişinin gerçekten ölmüş olması, varisin (mirası alacak kişi) ise yaşıyor olması ve son olarak da muris ile varis arasında bir akrabalık ilişkisinin olması gerekmektedir (Akgündüz, 1986: 61, 281-282).

Miras olarak bırakılan mal ve mülklerden, kişinin ölümü sonrasında öncelikle tüm cenaze masrafları karşılanır, daha sonra borcu varsa borçlar ödenir, sonrasında mirastan 1/3 nispetinde vasiyeti varsa yerine getirilir ve sonuç olarak geriye kalan miras, mirasçılar arasında paylaştırılır (Akgündüz, 1986: 281-282). Miras alma hakkına sahip olan kişiler arasında birinci derecede “ashabü'l-feraz” adı verilen karı, koca, baba, anne, dede, kız, oğlun kızı, anne baba bir kız kardeş, anne bir kardeşler ve nineden oluşan kişiler yer almaktadır. Bu kişilerin miras hakkı; kitap, sünnet ve icma ile belirlenmiştir (Döndüren, 1991: 467-468; Aktan, 2005: 144).

İncelenen defterlerde, miras ile ilgili yapılan şikâyetlerde ölen kişi (muris), bu kişinin varisleri, miras olarak bıraktıkları mal, eşya, bağ, bahçe, ev, arazi vs. mülkleri (tereke) ve şikâyet konu olan anlaşmazlıklar hakkında bilgiler yer almaktadır. Örneğin;

“Sen ki Yaban ili kazası naibi mevlanayı muma-ileyh Abdurrahman zide ulmehusun mektup gönderüb Yaban ili kazasına tabi Kuzuveren? Sancaklar karyesi sakinlerinden Mehmet bin İbrahim nam kimsene, karındaşı oğulları İbrahim ve Mustafa ve diğer Mustafa nam sağırlar ile meclis-i şer'e varub karye-i mezburun toprağında vaki babalarından müntakil malum'el-hudud mülk-ü menzil arsasında aherin alakası olmayub müdahale olunmak icab etmez iken yine karye-i mezbureden Mustafa bin Molla Mehmet nam kimesne bila-sened fuzuli müdahale ve zabt daiyesinde olduğu inha ve li'ecl-i mürafaa davat-ı şer'oldukta mezkur şer'i şerife adem-i itaat-i birle firar etmekle gadr sevdasında olduğunu inha ve mezkurların babalarından müntakil mülk-i menzil arsasına mezkur Mustafa bezl vaki olan müdahale ve teaddisi men' ve def' olunmak babında emr-i şerifim suduru ricasına vaki hali bil'l-iltimas arz ve (çizik) ve Rikâb-ı Hümayûn-ı müstetabda Dîvân-ı Hümayûn'umdan sual olundukda Yaban ili kazasına tabi Kuzuveren? Sancaklar karyesinde vaki mezkurların babalarından müntakil malum'el-hudud mülk-ü menzil arsaslarında aherin alakası yoğ iken karye-i mezbureden Molla Mustafa bin Molla Mehmet nam kimesne fuzuli müdahale ve li'ecl-i mürafaa bi'd-defaat davat-ı şer'oldukda adem-i itaat-i birle tegallüben zabta murad eylediği vaki ise senki mütesellim muma ileyhsin marifetinle mahallinde şer'le ruyet bade's sübut müdahale men'

⁴⁶⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 10/40. (Ocak 1789).

⁴⁶¹ Feraiz kelimesi fariza kelimesinin çoğulu olup “farz, Allah'ın emri, mirasçılardan her birine şer'an düşen hisse, pay” manalarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). 287; İlm-i Feraiz ya da ilmü'l-feraz ise İslam miras hukukunda “paylar ilmi” anlamına gelmektedir. Bkz. Bardakoğlu, A. (1995b). *Feraiz Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12, 362-363. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 362.

olunmak için mahallinde şer'e havale ile emr-i şerîfîm i'tası iktiza eylediği tahrir olunmağla senki Ankara mütesellimi muma ileyhsin hilafına emr yoğ isevech-i meşruh üzere şer'le görülmek için yazılmışdır. Fi Evahir R 1203⁴⁶²”.

Kadı ve naiblerin görev ve sorumlulukları arasında kamu hukuku alanı adı altında; yetim ve kaybolmuş kişilerin hak ve hukuklarını muhafaza etme, vasiyetlerin yerine getirilip getirilmediğinin kontrolü, ölen kişilerin miraslarının tespiti ve varislerin miras paylarının tespiti gibi konular da yer almaktadır (Barkan, 1966: 2). Miras paylaşırma kazai (mahkeme, yargı yolu ile) ve rızai olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kazai miras taksimatı, mirasçılardan birinin miras paylaşımı isteği doğrultusunda mahkemeye başvurusu ile gerçekleşirken, rızai miras taksimatı ise mirasçıların kendi aralarında anlaşması ile gerçekleşmektedir. Yargı yolu ile miras taksimatı yapılırken, miras paylaşımı talebinde bulunan kişilerin, tereke sahibinin öldüğünü ve varislerin kimler olduğunu kanıtlaması gerekmektedir. Ayrıca miras paylaşımı esnasında tüm varislerin orada bulunması zorunluluğu bulunmamaktadır (Aktan, 2002: 497). Miras paylaşırma görevini kadı, kadının yardımcısı olan naip ve kadının emri altında bulunan kassam adındaki görevliler yerine getirmektedir (Barkan, 1966: 2). Kassamın önünde ölen kişiye ait olan mal ve mülkün tespiti yapıldıktan sonra *ehl-i hibre*⁴⁶³ ve dellal adı verilen memurlar tarafından tespit edilen mal ve mülkün değeri belirlenerek “*muhallefat listesi*” meydana getirilirdi (Barkan, 1966: 2; Aktan, 2002: 497). Rıza ile miras taksimatında bütün varislerin yapılan hisse paylaşımına rıza göstermeleri gerekmektedir. Varislerden gaib ve gaibe veya sağır ve sağirenin olmaması ayrıca mirasçıların hazır olarak bulunması durumunda rızai taksimat için şartlar sağlanmış olur ve miras paylaşımı yapılır⁴⁶⁴.

Kadı veya naipler, miras taksim talebi bulunmadan, hisse paylaşımı yapma salahiyetine sahip değillerdi. Ancak kadı ve naiplerin kısmet resmi alabilmek için türlü bahaneler ile başvuru olmaksızın kısmet (miras taksimatı) yaptıkları görülmektedir. Nitekim, Mart 1792 tarihinde Dimetoka kazasına bağlı Ilıca Köyü ahali ve reayaları giderek kazalarının naibi olan kişinin eskiden beri naiplerin oturdukları mahkeme oturmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca yanında bulunan atlı adamlar ile davet edilmediği halde devre çıkarak köy köy gezip ahalinin evleri üzerine konduklarını, bedava yem, yiyecek, bal, yağ, koyun, kuzu, arpa, saman, odun, tavuk ve sair zahirelerini aldıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca içlerinden biri öldüğünde mirasında sağır ve sağire, gaib ve gaibesi olmayıp varisleri hazır olduğu ve kısmet talebinde bulunmadıkları halde adı geçen kaza naibi zorla kısmet ederek ölen kişinin metrukatına fazla değer vermiştir. Vücut-hı hayrat için vasiyet olunan akçenin ise 2/3'si ve 1/5'i (hums) benimdir diyerek alıp zulüm ve zorbalıkta bulunmuştur⁴⁶⁵. İncelenen hükümde yer alan, içlerinden biri öldüğünde mirasında gaib ve gaibesi yani kayıp erkek ve kadın olmadığı, sağır ve sağiresi yani küçük erkek veya kız çocuğu olmadığı ve varislerinin de hazır olduğu bilgisi kalan mirasın rızai miras taksimat ile yapılmak için uygun olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kısmet talebinde bulunulmadığı bilgisi ise yukarıda kısmeti anlatırken belirttiğimiz “kısmet talebi olmadan kadı ve naiplerin miras taksimi yapamayacağı” şartına değinmek için ifade edilmiştir. Ancak her ne kadar koşullar varislerin kendi aralarında anlaşarak yapabilecekleri bir miras paylaşımına uygun

⁴⁶² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 20/84. (Ocak 1789).

⁴⁶³ Ehl-i hibre, “bir şeyi çok iyi bilen” olarak ifade edilmektedir. Bkz. Meccek, H. (2011). *Ceza Muhakemesinde Bilirkişilik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. 4; Ehl-i resmi olarak atanmış olan bilirkişi olarak da tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Abacı, N. (2002). Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (3), 77-78.

⁴⁶⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 112/461. (Eylül 1789); Aktan, H. (2002). Kısmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, 497-498. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 498.

⁴⁶⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 297/990. (Mart 1792).

olmuş olsa da naibin kısmet resmi altında daha fazla akçe alabilmek için ahaliye zulüm ve eziyet ettiği tespit edilmiştir.

Eylül 1789 tarihli bir diğer şikâyet kaydında, Kütahya kazası kollarından Tavşanlı nahiyesinin fukara ahalişi giderek Kütahya kazası naibi tarafından Tavşanlı nahiyesi naibi olan kişinin eskiden beri kadı ve naiplerin oturdukları kadimi mahkemede oturmadıklarını söylemişlerdir. Ayrıca çok fazla atlı adam ile devre çıkararak köy köy gezdiklerini, ahalinin ailesi ile sakin oldukları evlerinin üzerine konup bedava yem ve yiyeceklerine el koyduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca ahalinin içinden biri öldüğünde sağır ve sağire veya gaib ve gaibesi olmayıp bütün verese hazır olup kısmet talep etmezler iken zorla kısmet edip ve ziyade vergi için ölen kişinin metrukatını fazla değerinde göstererek çokça akçe almışlardır⁴⁶⁶.

Miras taksimatında ölen kişinin yakınları arasında meydana gelen sorunlar ile ilgili yapılan şikâyetler önemli bir yere sahiptir. İncelenen atik şikâyet defterlerinde miras taksimatı hususunda meydana gelen anlaşmazlıklar genellikle ashab-ı feraiz ve asabe⁴⁶⁷ olarak tanımlanan yani ölen kişinin kan bağına ve yakın dereceli akrabaları arasındaki sorunlardan meydana gelmektedir. Nitekim Zile kazasında Fatma adındaki kadının ölen kocası Muhiddin'den kalan mirası⁴⁶⁸, Sermin kazası sakinlerinden El-Hac Mehmet'in ölen babasından kendine kalan mirası⁴⁶⁹, Bağdat sakinlerinden El-Hac İsmail'in ölen Şam sakinlerinden ve Bağdat tüccarlarından olan amcasının oğlundan kalan mirası⁴⁷⁰, Doyran kazası sakinelerinden Rukiye adlı kadının ölen babası Recep Ağa'dan kalan mirası⁴⁷¹, Şerife Fatma adlı kadının ölen kardeşi Uzun Ahmet Ağa'dan kalan mirası⁴⁷² bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Miras paylaşımı ilk olarak ölen kişinin eşi ve çocukları arasında taksim edilmektedir. İncelemiş olduğumuz atik şikâyet defterlerinde bu konu ile ilgili birçok şikâyet kaydı bulunmaktadır. Mesela, Adana Kazdağ kazasına bağlı (boş) adlı köyde oturan Fatma adındaki kadının babası Hacı İbrahim'in vefatı üzerine sahip olduğu bahçe mülkü buna intikal etmiştir. İrs-i şer'e göre kalan bahçe mülküne kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde aynı köyde oturan isimleri belli bazı kişiler ortaya çıkarak bu bahçenin babası tarafından vakf edildiğini ileri sürerek zapt etmişlerdir. Fatma bu konuda kendisine fetva verildiğini bildirerek fetva doğrultusunda yapılan müdahalenin engellenmesini ve bahçenin kendisine verilmesini istemiştir. Adana Kazdağ Kazası naibine karşı bir emir yok ise davanın mahallinde çözüme kavuşturulması için emir gönderilmiştir⁴⁷³. Bir diğer örnekte ise Kostandi adlı zımmi, Çatalca nahiyesine bağlı Çakıl köyü içinde olan bir kapılı evinin mülkiyet olarak mutasarrıfı olan babasının vefat etmesi üzerine evin kendisine intikal ettiğini söylemiştir. Bu duruma kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde yine aynı köy sakinlerinden Maverhin? adlı zımminin, evi fuzuli olarak zapt etmiştir. Bu durum üzerine Kostandi kendisine bu konuda fetva verildiğini bildirmiştir. Çatalca nahiyesi naibine gönderilen emirde davanın mahallinde

⁴⁶⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 99/411. (Eylül 1789).

⁴⁶⁷ Ashab-ı feraiz ve asabe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Schacht, J. (1986). *İslam Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law)* (2. Baskı). (Çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 175-179; Karaman, H. (1991). Asabe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 452-453. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 452-453; Döndüren, H. (1991). Ashabü'l-Feraiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 467-468. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 467-468.

⁴⁶⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 10/44. (Ocak 1789).

⁴⁶⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 8/31. (Mart 1800).

⁴⁷⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 25/97. (Temmuz 1800).

⁴⁷¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 62/247. (Ağustos 1791).

⁴⁷² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 40/177. (Ağustos 1789).

⁴⁷³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d.194, 5/16. (Ocak 1789).

görülmesi istenmiştir⁴⁷⁴. İncelemiş olduğumuz bu iki örnekte de yaşanan sorun, mirasın aile ve akrabalık bağı olmayan ancak yakın çevredeki kişiler tarafından ele geçirme isteği üzerine gerçekleşmiştir.

Aile ve akrabalık bağı olan kişiler tarafından yapılan miras paylaşımında da genellikle yaşanan sorun, varislerden birinin miras olarak kalan mal ve mülkün tamamını elde etme isteğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, Ocak 1789 tarihli şikâyet kaydı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Selanik kazası mahallinde İshak Paşa Mahallesi sakinlerinden Hatice adlı kadın, kocası Mehmet'in vefatı üzerine terekesi irs-ı şer' ile kendisine ve aynı mahallede oturan oğluna kaldığını bildirmiştir. Ancak oğlunun mirasın tamamına el koyduğunu ve bu tereke içerisinde mehrinin de bulunduğunu bildirerek kendisine bu konu da fetva verildiğini ve bu doğrultuda hareket edilmesinin istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Selanik kadısına bu duruma karşı bir emir yok ise davanın mahallinde çözüme kavuşturulması için emir gönderilmiştir⁴⁷⁵. Yine aynı tarihli diğer bir şikâyet kaydında; Seyyit Osman'ın Kayseri kazası mahallelerinden Havaner? Mahallesi'nde oturan ammesi (halası) Havva'nın vefat etmesi üzerine ev, mal ve eşyası irs-i şer'le kendisine ve halasının kızı Fatma'ya intikal etmiştir. Seyyit Osman, mirastan hissesine düşeni almak istediğinde halasının kızı Fatma "bu evi annem bana sattı" diyerek bunu ispat etmeden fuzuli olarak zapt etmiştir. Bu durum üzerine Seyyit Osman, davasına uygun şeyhülislamdan kendisine fetva verildiğini bildirerek almış olduğu fetva doğrultusunda miras hissesinin kendisine verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine Kayseri kazası naibi ve Konya mütesellimine bu duruma karşı bir emir yok ise davanın mahallinde çözüme kavuşturulması için emir gönderilmiştir⁴⁷⁶.

Bir malın hiçbir karşılık gözetilmeden başka birine verilmesine hibe adı verilmektedir. Sözlükte ise "karşılıksız vermek, bağışlamak" anlamak gelmektedir. Arapça'da hibe "hediye, sadaka", Türkçe'de ise "bağış" anlamına gelmektedir. İslamiyet'te hibe yardımlaşmayı teşvik eden bir ibadet şekli olarak görülmüş ve fıkıh alanında "kitabü'l hibe" başlığı altında yer almıştır (Bardakoğlu, 1998: 421). Osmanlı Devleti'nde de kişilerin hayatta iken belli mal ve mülkünü kan bağından olan kişilere veya herhangi bir akrabalık ilişkisi bulunmayan kişilere hiçbir şarta bağlı olmadan ve karşılıksız olarak hibe ettiği görülmektedir. Ancak hibe eden kişinin vefatı üzerine mirasında hak sahibi olan varisler tarafından bu durum kabul edilmeyerek hibe edilen malın mirasa dahil edilmek istenmesi ile anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Nitekim Lefkoşa kazası sakinlerinden El-Hac Mehmet adlı kişiye Lefkoşe sakinlerinden Hacı Osman adındaki kişi bir kıt'a bahçesiyle belli miktardaki eşyasından bir miktarını 15 sene önce hibe olarak bırakmıştır. El-Hac Mehmet hibeyi kabul etmiş olup buna kimsenin karışması gerekmediği halde babası vefat edince varislerinden kardeşi Mehmet, Sadık ve isimleri belli olan kişiler bahçe ve belli miktardaki eşyaların hibe edildiğini kabul etmeyerek "*mirasa dahil edeceğiz*" diye zorbalıkta bulunduklarını bildirmiştir⁴⁷⁷.

Kişiler arasında olan alacak-verecek ilişkileri bireylerin vefatı sonrasında varisler arasında anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir. Özellikle ölen kişilerin çocuklarının baliğ olmamaları sebebi ile hak talebinde bulunamadıkları görülmektedir. Ancak kişi mahkemeye başvuru yapabilecek erişkinliğe ulaştığında haklarını alabilmek için şikâyetle bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Viranşehir kazasına bağlı Kızıl Beğli köyü sakinlerinden Fatma'nın giderek yapmış olduğu şikâyet gösterilebilir. Mart 1789 tarihli hükümde Fatma'nın, babası Veli Paşa oğlu Hüseyin Bey diye bilinen

⁴⁷⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 14/39. (Eylül 1799).

⁴⁷⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 10/40. (Ocak 1789).

⁴⁷⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 15/57. (Ocak 1789).

⁴⁷⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 40/167. (Şubat 1789).

kişi vefat etmiş ve miras olarak kalan emlak ve eşyasıyla Kızıl Beli köyü sakinlerinden Kapucuoğlu Memiş zimmetinde 30, Mir Emur oğlu zimmetinde 60, Ramazan Bey oğlu Bekir zimmetinde 30 vesaire isimleri belli kişiler zimmetinde toplam 770 kuruş alacağı irsi şer'le Fatma'ya kalmıştır. Ancak Fatma baliğ olmadığı için miras olarak kalan malları alamamış, bütün mal ve eşyalar adı geçen kişilerin üzerlerinde kalmıştır. Fakat Fatma baliğ olunca yukarıda isimleri geçen kişilerden kalan mal ve eşyayı istemiş ancak kişiler ödemede zorluk çıkararak karşı gelmişlerdir. Bu durum üzerine başka bir mesele için gönderilmiş olan mübaşir marifeti ile davanın mahallinde şer' üzere görülmesi istenmiştir⁴⁷⁸.

Anne ve babadan birinin vefatı üzerine varis durumuna düşen çocukların yaşlarının küçük olması sebebi ile devlet tarafından bu çocukların hak ve hukuklarının korunması maksadı ile vasi tayin edilmektedir. Ancak tayin edilen vasilerin incelenen atik şikâyet kayıtlarına göre karşılaştıkları sorunlardan bir tanesi vasilik görevlerine başkalarının müdahale ederek zulümde bulunmasıdır. Bu duruma örnek olarak;

“Medine-i Halep mütemekkinlerinden Ceta? nam zımmi gelüb bundan akdem karındaşı oğlu (boş) nam sağırin malını hıfza etraf-ı şer'den ba-hüccet-i şer'iyye vasi nasb olunub mal-ı sağıri sadakat ve istikamet üzere hıfz idüb vasiyeti umuruna dahl olunmak icab itmez iken ecanibden Haleb mütemekkinlerinden Niko nam zımmi zuhur vasiyeti umuruna hilaf-ı şer'i şerif fuzuli müdahale ve te'addiden hali olmadığın ve bu babda davasına muvafık şeyhülislamdan fetvayı şerife virildiğini bildirüb şer'le görülüb mesfurun hilaf-ı şer'i şerif ol-vecihle vaki olan müdahale ve te'addisi men ve def' olunmak babında hükm-ü Hümâyûn rica etmekle hilafına emir yoğ ise mahallinde şer'le görülmek babında⁴⁷⁹.”

İncelenen belgede vasi olarak atanan kişi, vasisi olduğu çocukların mallarını sadakat ve istikamet üzere muhafaza etmektedir. Ayrıca kişilerin hüccet ile vasi tayin edildiği bilgisi verilmektedir.

Tayin edilen vasiler ölen kişinin akrabası ve yakını olabildiği gibi herhangi bir akrabalık bağı olmayan kişiler arasından da seçilebilmektedir. Kastamonu kazası Ak Tekye Mahallesi sakininden Torbalı oğlu Memiş'e vasi olarak hüccet ile eniştesi Kara Hüseyin oğlu Osman tayin edilmiştir⁴⁸⁰. Yine Tırnovi sakinlerinden Emine adlı kişinin babası Halil adlı kişi öldüğünde kendisi küçük olduğu için vasi olarak üvey annesinin kardeşi Tutuylu? Mehmet vasi olarak tayin edilmiştir⁴⁸¹. Ayrıca İznikmid kazasından El-Hac Hafız Mehmet adlı kişinin hüccet ile Mehmet ve Zeynep adındaki iki çocuğa vasi tayin edildiği görülmektedir⁴⁸².

Tayin edilen vasiler ile ilgili diğer bir sorun ise vasilerin, vasisi oldukları çocukların mal ve mülklerini zapt etmelerinden doğan anlaşmazlıklardır. Nitekim Angeli Kasrı kazasına bağlı Anatoligos köyünde sakin olan Anastas adlı zımminin babası öldüğünde küçük olduğu sebebi ile babasından kendisine kalan yerleri vasisi olduğu sebebi ile köyün kocabaşısı tasarruf etmiştir. Ancak Anastas büyüüp dava açacak erişkinliğe geldiğinde miras olan mal ve mülkü vasisi kocabaşıdan istediğinde vermekte muhalefet ettiği görülmüştür⁴⁸³.

⁴⁷⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 76/321. (Mart 1789).

⁴⁷⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 18/72. (Ocak 1789).

⁴⁸⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 84/362. (Ağustos 1789).

⁴⁸¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 294/974. (Mart 1792).

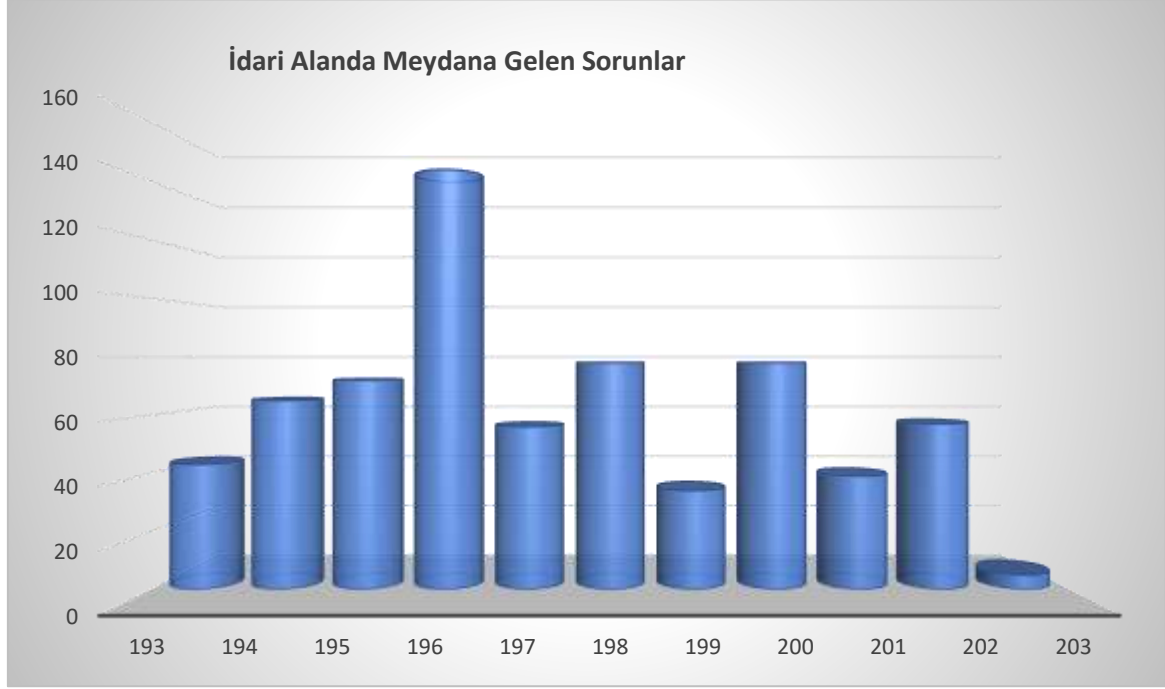
⁴⁸² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 146/638. (Haziran 1789).

⁴⁸³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 44/140. (Haziran 1800).

3.4. İdari Alanda Meydana Gelen Şikâyetler

Bu başlık altında incelenecek olan kayıtlar, kamu görevinde bulunan memurların, görevlerini kötüye kullanarak devlete ve ahaliye karşı olan görev ve sorumluluklarını suiistimal ettiklerine dair kayıtlardan meydana gelmektedir. Ayrıca reaya veya askeri sınıf olarak şekillenmiş olan Osmanlı toplumunda, herhangi bir bireyin memuriyetine veya görevine müdahale ederek, kişinin görevinin aksamamasına ve zararına sebep olduklarına dair yapılan şikâyetler de bu başlık altında incelenecektir.

“İdari Alanda Meydana Gelen Sorunlar” ile ilgili yapılan şikâyetlerin Atik Şikâyet Defterlerine dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 29)

Grafik 29. İdari Alanda Meydana Gelen Sorunların Atik Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı

3.4.1. Görevi Suiistimal Etme

Osmanlı Devleti’nde toplumun içtimai hayatını düzenleme ve sürekliliğini sağlama görevi devletin adına birtakım görevliler tarafından yerine getirilmektedir. Bu görevliler, üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirirken devlete ve ahaliye sadakat ve liyakat çerçevesinde hareket etmeleri gerekirken yetki ve sorumlulukları dahilinde bulunan görevleri yapmayarak devletin ve ahalinin zararına ve mağduriyetine sebep olacak davranışlarda bulundukları görülmüştür.

Uzun süren savaşların yaşanması merkezde ve taşrada otoritenin sarsılmasına sebep olduğu gibi merkezden uzak olan yerlerdeki mahalli görevlilerin de başına buyruk hareket etmelerine sebep olmuştur. Özellikle taşrada hükümdarı temsilen görevlerini yerine getiren ehl-i örf taifesi ve ehl-i şer’ adı verilen yöneticilerin, bulundukları bölgede nüfuzlarını artırma düşüncesi ile giriştikleri zulüm ve zorbalık hareketleri ahalinin perişan olmasına ve parçalanarak vatanlarını terk edecek hale düşmelerine sebep olmuştur. Bu durum incelenen kayıtlarda “perakende ve perişan” tabiri ile ifade edilmiştir⁴⁸⁴.

⁴⁸⁴ “Gelibolu kazası kollarından Ece Abad nahiyesinin ahali ve reayaları üzerlerine düşen avarız vesaire vergileri emirler ve defter doğrultusunda toplayan memure vermekte kusurlarının olmadığını ehl-i örf ve yeniçeri zabıtlarının şer’-e ve

Görevi suiistimal etme başlığı altında şikâyet edilen devlet görevlilerinin, “fazla vergi talebi⁴⁸⁵, bazı isimler altında olmayan vergileri türeterek ahaliden zorla tahsil etme⁴⁸⁶, tekalif-i şakka talebi⁴⁸⁷, eşkıya ile iş birliği yaparak zulüm ve zorbalıkta bulunma⁴⁸⁸, ahaliden kişileri haksız yere hapsedme ve para gasp etme⁴⁸⁹, vergi muafiyeti olan kişilerden zorla vergi tahsil etme⁴⁹⁰, reayayı başka yere iskân ettirme tehditi ile ispenç vergisi talep etme⁴⁹¹” vs. gibi suç fillerini işledikleri görülmektedir.

Ehli örf taifesinin, vergi tahsili esnasında ahaliden fazla vergi talebinde bulunarak zorla tahsil etmesi toplumsal nizamın bozulmasına sebebiyet vermiş ve bu durumdan rahatsız olan ahali ve reaya ise şikâyetlerini toplu olarak dile getirmişlerdir. Nitekim Sultan Bayezid’in İstanbul’da olan cami ve imaret vakfının mütevellî vekili olan Ahmet, vakıf mukataalarının serbest olduğunu, cürm-i cinayet, arusane vergisi, kul, cariyeye vesaire vergileri müdahale etmeleri gerekmediği halde mir-i miran, mir liva, mütesellim, voyvoda, şehir kethüdası, dizdar, baş muhızır vesaire ehl-i örf taifesinin kanunlara aykırı olarak müdahale ettiklerini bildirmiştir. Bunun yanı sıra suçu sabit görülen reayaları tutup hapsederek zulüm ve rencide ettiklerini ifade etmiş olup yapılan zulüm ve rencidenin engellenmesi istenmiştir⁴⁹².

Mahalli görevlilerin de ehli örf'e dayanarak ahaliye zulüm ve zorbalık yaptıkları görülmüştür. Rusi Kasrı kazasına bağlı Karapınar köyü ahalileri eskiden beri derbentçi olduklarını ve adı geçen derbendi zaviye yolu ile 16’şar nefer sekban ile muhafaza ettiklerini ve kendi hallerinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak Edirne Bostancı başısı tarafından kır serdari olan Edirne sakinlerinden İbiş Alemdar kendi halinde olmayıp, bunların köylerine giderek ahali fukarasını yakalayarak hapis etmiş ve 16 kuruşlarını almıştır. Ayrıca İbiş Alemdar, bununla da yetinmeyip, adı geçen köyün civarında 2 sene önce bir adamın suda boğulduğunu söyleyerek, üzerlerine bir nesne sabit olmadan ehl-i örf taifesine dayanıp, şer’iye aykırı olarak zorla 300 kuruşlarını almış ve zulümde bulunmuştur⁴⁹³.

Ehl-i örf taifesinin yapmış olduğu bir diğer usulsüzlük ise vergi muafiyetine sahip olan kişilerden zorla vergi tahsil etme girişimleridir. Şurba kazasına bağlı Haslar köyünde olan camide imam ve hatip hizmetinde bulunan Ali’nin bizzat giderek yapmış olduğu şikâyet müracaatı buna örnek niteliğindedir. Adı geçen Ali imamlık ve hatiplik hizmetini yerine getirdiğini bu sebeple raiyyet resmi ve tekalif-i şakka talebi ile zulüm ve rencide edilmesi gerekmediğini ifade etmiştir. Ancak Ali, Haslar köyü zabıta tarafından raiyyet resmi talebi ve ehl-i örf taifesi tarafından da tekalif-i şakka talebi ile zulüm ve rencide edildiğini bildirmiştir⁴⁹⁴.

Taşradaki mahalli görevlilerin, ahalinin emirler ve defter doğrultusunda ödemeleri gereken vergilere tamah etmeyerek bulundukları yerlere adamlarını yolladıkları, mal ve eşyalarını yağmalayarak zulüm ve zorbalıkta bulundukları da görülmüştür. Şayet Tımar köylerinden Bursa kazasına bağlı Harmancık köyü ahalileri, köyleri topraklarında ziraatleri sonucu ortaya çıkan terekelerin aşar ve diğer vergilerini kanun ve defter doğrultusunda Harmancık köyü sipahisine

kanunlara aykırı olarak ve emir olmadan kendileri için tekalif-i şaka talebinde bulunarak zulüm ve rencide ettiklerini bu sebeple **perakende ve perişan** olduklarını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine yapılan zulmün engellenmesi ve kişilerin men’ edilmesi için hüküm çıkmasını istemişlerdir.” Bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 108/450. (Kasım 1791).

⁴⁸⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 127/403. (Mayıs 1790).

⁴⁸⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 226/707. (Şubat 1792).

⁴⁸⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 83/233. (Nisan 1791).

⁴⁸⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 48/192. (Haziran 1791).

⁴⁸⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 77/320. (Eylül 1791); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 88/363. (Ekim 1790).

⁴⁹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 88/295. (Ekim 1801).

⁴⁹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 27/86. (Aralık 1799).

⁴⁹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 33/140. (Temmuz 1789).

⁴⁹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 86/247. (Nisan 1792).

⁴⁹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 67/287. (Mart 1789).

vermeye razı olduklarını bildirmişlerdir. Ancak adı geçen sipahinin kanaat etmeyerek kendisi tarafından su başı olan kişi ve atlı adamlarının vakitli vakitsiz köylerine geldiklerini ve aileleri ile oturdukları evlerine konarak bedava yem, yiyecek, arpa, saman, bal, yağ, koyun, kuzu ve ağalık, reşidiye ve hizmetkar akçesi vs. adı ile akçelerini alarak zulüm ettiklerini ve bu sebeple perakende ve perişan olduklarını bildirerek şikâyet etmişlerdir.⁴⁹⁵

İncelenen defterlerde memurların görevlerini suiistimal ederek ahaliye zarar verdikleri ve haksız kazanç sağladıklarına dair birçok kayıt bulunmaktadır. Nitekim, Silistre kazasına bağlı Karakoç mahallesi köyünde meydana gelen eşkıyalık olayları sebebi ile köye mütesellim gönderilmiş. Ancak köyde eşkıyalık olaylarını teftiş için giden mütesellim Battal Ağa, orada sakin olan Zeynep adlı kadının ambarında olan zahiresine ve hayvanlarına el koyarak zulümde bulunmuştur.⁴⁹⁶

Görevi suiistimal etme hususuna diğer bir örnek olarak sipahilerin Müslüman-Gayrimüslim reayayı yerinden kaldırıp başka yerde iskân ettirme tehditi ile zulümde bulunması gösterilebilir. Şayet, Hulumiç (Gastuni) kazasına bağlı Ratuk? Köyü sakinlerinden Rüstem, Hüseyin, Ali ile Yano, Yemo? ve Yorgaki adlı zımmiler Fenar kazasına bağlı Mazi köyünün defterde kayıtlı reayalarından olduklarını bildirmişlerdir. Ancak 18 sene önce orayı terk ederek Ratuk? Köyüne taşındıklarını ve üzerlerine düşen vergileri ödediklerini ifade etmişlerdir. Fakat Mazi köyü sipahilerinin ortaya çıkarak kendilerini bulundukları köyden nakil ve iskân edeceklerine dair tehdit ederek zulümde bulunduklarını Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna taşıyarak şikâyetle bulunmuşlardır. Yapılan şikâyet kaydında belirtilen birtakım kanunlar gereği, bir yerden bir yere göç ederek gittiği yerde 10 yıl ikamet etmiş olan reayanın yerinden kaldırılması kanunlara aykırı görülerek birtakım şartlar koşulmuştur.⁴⁹⁷ Yine Etekli Kasrı kazasına bağlı İroka köyü sipahisinin Hurşit kazası sakinlerinden Tanaş ve Karuni adlı zımmileri belli miktar ispenç vermezler ise kendi bulunduğu köye nakil ve iskân ettireceği tehditi ile zulümde bulunması bir diğer görevi suiistimal edip kötüye kullanma örneği olarak gösterilebilir.⁴⁹⁸

Savaş zamanı sefere giden asker takımının da görev ve sorumluluklarını kötüye kullanarak gittikleri güzergâh üzerinde bulunan köylerden narh-ı ruzi üzere almaları gereken gıda maddelerini bedava aldıkları ve bazı isimler altında akçe talep ederek zulüm ettikleri görülmüştür. Bu duruma örnek olarak Kaymaz (kaymas) kazasına bağlı Sarı Doğan ve taraflarındaki köylerin zımmi halkının Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna sunduğu arzuhal kaydı örnek teşkil etmektedir. Adı geçen zımmi köy ahalisi üzerlerine düşen vergileri emir ve defterde yazılı olduğu şekilde ödediklerini ve kusurlarının olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak köylerinin tarik-i cadde (yol üzerinde) üzerinde olması sebebi ile sefer için yola çıkan serdengeçti ve serdar bayrakları neferlerinin köylerine gelerek narh-ı ruzi üzere almaları gereken gıda maddelerini bedava olarak aldıklarını ve bunun dışında yiyecek, iş kirası, gedikçi akçesi ve avaid (aidat, gelirler) namı ile her birinin 30'ar ve 40'ar kuruş talep ederek zorla el koyduklarını bildirmişlerdir.⁴⁹⁹

Yönetici zümrenin, görevini kötüye kullanarak ahaliye zulüm ve zorbalıkta bulundukları gibi kendi meslek gurubundan olan diğer yöneticilere de eziyet ettikleri görülmüştür. Bu duruma, belirli zaman aralığında ve belirli bir yerde görevini ifa eden bir görevlinin toplaması gereken mahsulü, kendisinden önceki memurun ortaya çıkıp toplayarak zulüm de bulunmasına dair yapılan şikâyetler

⁴⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 136/552. (Ekim 1789).

⁴⁹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 109/457. (Kasım 1791).

⁴⁹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 26/81. (Aralık 1799).

⁴⁹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 34/150. (Şubat 1789).

⁴⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 36/155. (Şubat 1789).

örnek teşkil etmektedir. Nitekim, Sivas Eyaleti, 28 Şubat 1800 tarihinde Zareli zade Recep Paşa'ya, 24 Haziran 1800 tarihinde ise hala Sivas valisi olan Esseyit Alaaddin Paşa'ya tevcih edilmiştir. Ancak Vezir Alaaddin Paşa 1800 senesine ait has mahsullerinin toplamak istediğinde Zareli zade Recep Paşa'nın karşı çıkarak taarruzda bulunduğu görülmüştür. Bu durum üzerine Alaaddin Paşa tahrir ile Ordu-yu Hümayûna başvurarak şikâyetle bulunmuş tevcihi tarihine düşmüş olup tarafına ait olan mahsullerin alınarak tarafından memur olan kişiye teslim edilmesi için emir çıkmasını istemiştir⁵⁰⁰.

3.4.2. Göreve Müdahale

Taşrada belli bir hizmet ve sorumluluğa sahip olan kişiler görevlerini yerine getirdikleri esnada o görevi ele geçirmek isteyen kişiler tarafından zulüm ve zorbalığa maruz kalmışlardır. Kişiler, kimi zaman görevlerine müdahale, görevini zorla zapt etme gibi durumlarla karşılaştıkları gibi kimi zaman da görevlerinin karşılığında aldıkları gelirlere el konulması vasıtası ile birtakım zorbalıklarla karşılaşmışlardır. Nitekim, bazı görevlilerin yargılanmaları ve cezalandırılmaları üstleri olan kişiler vasıtası ile gerçekleşmesi gerekirken ehli örf adı verilen grup içerisinde yer alan yöneticilerin bu duruma müdahale ederek zulüm ettikleri görülmüştür. Mesela, Tire kazası sakinlerinden isimleri belli yeniçeriler arzuhal ile yapmış oldukları şikâyet müracaatlarında; kendilerinin bil-fiil sefere eşer sahîh dirliğe mutasarrıf dergâh-ı muallam yeniçerilerinden olduklarını bildirmişlerdir. İçlerinden birinin şer'i hukuk ile ilgili davaları olduğunda meclis-i şer'e gönderilmeleri, yakalanarak hapsedilmeleri ve cezalandırılmaları kanun-ı kadim üzere zabıtları olan Tire kazası serdarı marifeti ile görülmesi gerekmedir. Ancak Tire voyvodası Hüseyin adlı kişi kanun ve kadime aykırı olarak sefere gitmek isteyen birkaç kişiyi yakalayıp zincirlemiş hatta ahaliden dahi 3 kişiyi yaralayarak zulüm etmiş ve müdahalelerde bulunmuştur⁵⁰¹.

Kethüda yerinin görevine ehl-i örf tarafında müdahale edildiğine dair Yanbolu kazasında olan sipahiyan zümresi, gureban-ı yemin, ulufeciyan-ı yemin neferatının Meşta-yı Hümayûna giderek yapmış oldukları şikâyetleri örnek teşkil etmektedir. Nitekim bu askerler yapmış oldukları şikâyetlerinde içlerinden birinin bir kişi ile şer'i hukuk ile alakalı davası olduğunda meclis-i şer'e götürülmeleri, yakalanarak hapsedilmeleri ve cezalandırılmaları gerektiğinde zabıtları olan kethüda yerleri vasıtası ile görülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak mütesellim, voyvoda, serdar vs. ehli örf taifesinin müdahalede bulunulduğunu bildirerek bu kişilerin müdahalelerinin ortadan kaldırılmasını istediklerini bildirmişlerdir⁵⁰².

İmamlık ve hatiplik vazifesi ile görevli kişilerin üzerlerine düşen hizmeti yerine getirmelerine rağmen beratsız ve senetsiz olarak bu görevi yerine getiren kişilere müdahalelerde bulunulduğu da görülmüştür. Örneğin sülehadan Süleyman'ın yapmış olduğu şikâyet müracaatında Çıldır eyaleti, Oltu sancağında olan Mardur köyü zaimi Mehmet Tayfur Bey'in bu köyde yeni bir bina yaptığı ve mütevellliğini de kendisine şart ettiğini ifade etmiştir. Camide 3 akçeye hem hatiplik hem de imamlık yapan Mehmet Halife adlı kişinin H.1203 (M.1788-1789) yılında görevinden çektirildiğini ve sonrasında bu hizmeti kendisinin eda ettiğini söylemiştir. Ancak kimsenin müdahale etmesi gerekmez iken ecanib ve ashab-ı ağrazdan Hasan adlı kişinin beratsız ve senetsiz olarak hatiplik ve imamlık vazifesine fuzuli müdahale edip zorbalıkta bulunduğunu bildirmiştir⁵⁰³.

⁵⁰⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 32/118. (Eylül 1800).

⁵⁰¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 82/340. (Ağustos 1789).

⁵⁰² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 51/177. (Mart 1790).

⁵⁰³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 107/464. (Mayıs 1789).

Vakıf görevlileri arasında olan katiplik ve cabilik hizmetini yerine getiren kişilerin de görevlerine müdahale edildiğine dair şikâyet kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlarda da yine bir önceki örnekte olduğu gibi kişilerin müdahalelerinin herhangi bir sebebi belirtilmediği gibi berat ve senet gibi resmi evraklara da dayandırılmadan fuzuli olarak müdahalelerin yapıldığı belirtilmiştir. Nitekim Ahmet Hamit adlı kişi giderek; Lazkiye Garp kazasında olan Reis Hamud adlı hayır sahibinin bina ettiği Cami vakfının kâtip ve cabisi olduğunu ve üzerine düşen görevi yerini getirdiğini ifade etmiştir. Bu sebeple kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde ecanib ve ashab-ı ağrazdan yine aynı kaza sakininden Şeyh Hüseyin oğlu Şeyh Mustafa adlı kişinin senetsiz ve beratsız olarak katiplik ve cabilik görevine fuzuli müdahalede bulunduğunu bildirmiştir⁵⁰⁴.

Göreve müdahale ile ilgili yapılan şikâyet müracaatlarında, kimi zaman kişilerin yaptıkları görevlere, birtakım olumsuz fiil ve davranışlara mahal vermedikleri sebebiyle “eşirra ve müzevver” olarak tabir edilen kişiler tarafından müdahalelerde bulunulduğu görülmüştür. Mesela naiplerden Seyyit Hasan adlı kişi giderek yapmış olduğu şikâyet müracaatında; kendi halinde olduğunu, kimseye bir zararı olmadığını, yaptığı işlerden ahalinin hoşnut olduğu halde Şehirköyü kazası ahalisinden eşirra ve müzevver kişilerin zulme ruhsat vermeyen naibe, adı geçen kazada naiplik yapmasını istemediklerini bildirerek zulüm ettiklerini bildirmiştir⁵⁰⁵.

Sancakta askeri amir olarak sancakbeyinden sonra alaybeyi adı verilen komutanlar gelmektedir. Alaybeyiler her sancakta bulunmakta olup ordu ile ilgili konularda sancakbeyine yardım etmektedirler. Alaybeyiler, sancakbeyi veya beylerbeyinin arzları ile atanmaktadırlar (Armağan, 2011: 279-280). Alaybeylerin tayin edildikleri yerlerde kendilerinden önce görevli olan kişiler tarafından zulme uğradıkları ve görevlerine müdahalede bulunulduğuna dair şikâyetlerde görülmüştür. Çorum sancağı alaybeyi olan Mirza’nın arzuhal ile yapmış olduğu şikâyet başvurusunda; Çorum sancağı ahalisinin kendisinden hoşnut ve razı olduğu için emir ile Yergöğü muhafazasına alaybeyi olarak tayin edildiğini bildirmiştir. Neferatı ile hizmet yerine gittiğinde olumsuz bir hareketi olmadığı halde Yergöğü muhafazasında ikamet üzere olan eski Sivas Alaybeyi Bekir adlı kişinin, adı geçen Mirza’yı zincirleyerek, “*benim iznim ile alaybeyi oldun, 36 kuruşunu almadıkça bayrağını açtırmam, eski muhafıza ben at vermiştim ve selefinden alamadım hissesine 60 kuruş düştü şimdi senden alırım*” diyerek zulüm ettiğini bildirmiştir. Ayrıca daha sonra ise 15-20 miktarı çevresi bilinmeyen kişilere “*sen bunlara mülazemet arzı ve sonra tımar ver yoksa seni katl ederim*” diyerek birtakım tehditlere bulunduğunu ve alet-i harp ile üzerine hücum ettiğini kötü küfürler ederek zulüm ve vazifesine müdahale ettiğini böylece hem kendisinin hem de sancaklısının rahatlarının olmadığını bildirmiştir⁵⁰⁶.

Yukarıda verilen görevliler haricinde görevine müdahale edilerek, şikâyet kayıtları arasında yer alan başka görevlilerde bulunmaktadır. Nitekim tekkelerde berat ile tekke-nişin olarak görev yapan kişilerin verilen vazifeleri yerine getirdikleri halde ecanib ve ashab-ı ağrazdan kişiler tarafından göreve müdahale edilmesi⁵⁰⁷, yine Köstendil’de dellal başı olan Seyyid E’şşeyh Mehmet adlı kişinin dellal başılık hizmetini yerine getirdiği ve herkesin işinden dolayı ondan memnun ve razı olduğu halde ecanib ve ashab-ı ağrazdan kişilerin senetsiz ve beratsız olarak görevine müdahale etmeleri⁵⁰⁸, yine Mısır’da müstahfızan ocağının kethüdası olan Abdurrahman Efendi’nin inşa ettiği vakfın katibi olan İbrahim veled Abdulkirim’in vakıf katipliği hizmetini yerine getirdiğini ve

⁵⁰⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 32/145. (Şubat 1789).

⁵⁰⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 210/652. (Ocak 1792).

⁵⁰⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 33/91. (Şubat 1791).

⁵⁰⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 180/620. (Temmuz 1790).

⁵⁰⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 171/588. (Temmuz 1790).

kimsenin müdahale etmesi gerekmediği halde bazı kişilerin ortaya çıkarak fuzuli olarak görevine müdahale ettiğini bildirdiğine⁵⁰⁹ dair yapılan şikâyet kayıtları da örnekler arasında yer almakta olup bu örnekler çoğaltılabilir.

3.5. Göç Sorunu

Bu başlık altında 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan reayanın bulundukları yerleri terk ederek başka yerlere göç etmelerinin sebepleri ve göç ettikleri yerler saptanmaya çalışılacaktır. Göç eden kişilerin bazen köylerinin bağlı olduğu kazanın merkez mahallelerine yerleştiği⁵¹⁰ bazen de başka bir kazaya yerleşerek ikamet ettikleri görülmüştür⁵¹¹. İncelenen dönemde göç edilen yerlerin: İştib nahiyesi, Menteşe sancağında olan hass-ı Hümâyûn kaza ve köyleri, Lapseki kazası, Hatunili kazasına bağlı Fakih? köyü, Yenice nahiyesi, Selanik sancağında Karakarye nahiyesinde Meracık köyü vs. gibi yerler olduğu; göç alan yerlerin ise: Magosa kazası, Bozöyük kazası, Giray kazası, Köyceğiz kazası, Hatunili kazasına bağlı Peyk Mahallesi, Yenişehir-i Fenar'a bağlı kaza, köy ve askeri çiftlikler, Biga, Kemberbiga, Boğazhisarı ve Gelibolu'da olan bazı kasaba, köy, askeri çiftlikler vs. yerler olduğu görülmektedir.

Göç, “*kent, köy gibi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketi*” şeklinde tanımlanabilir (Es ve Ateş, 2004: 211). Ayrıca süresi ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirerek gerçekleştirmiş oldukları nüfus hareketleri olarak adlandırılan göçler, bir devlet içinde yer değiştirmek suretiyle olduğu gibi uluslararası bir sınırı geçme şeklinde de meydana gelebilir (Efe, 2018: 17). Osmanlı Devleti'nde genellikle devlet eliyle yapılan iskân en geniş anlamıyla bir beşerî yerleşmedir. Devletin iskân politikasında, siyasi, içtimai ve iktisadi durumlarının değişmesine bağlı olarak değişiklikler yapılmıştır. Özellikle 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batıda ve doğuda yapmış olduğu uzun savaşlar; ekonomik, idari ve adli nizamın bozulmasına yol açmış ve bu durum üzerine Celali İsyanlar ile beraber halk yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece birçok yer boş kalmış ve memleket harap bir hale gelmiştir. Devlet göç yüzünden azalan geliri, yeni vergiler ile arttırmaya çalışmış ancak bu durumda reayanın, vergilerini ödeyemeyecek duruma düşmesine sebebiyet vererek başta büyük şehirler olmak üzere başka yerlere göç etmelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yerleşik reayanın bulundukları yerleri terk edip edemeyecekleri kanunnameler ile belirlenmiştir. Bir kişinin yerini ve mesleğini bırakarak başka yere göç etmesi yasaktı (Halaçoğlu, 2020: 1, 2, 6-7). Ayrıca kanunnameler, bu konu hakkında raiyyet ve raiyyet oğulları olarak bahsedilen reayanın avarız haneye kayıt edildiği yerden başka bir yere göç etmesi durumunda, tımar mahsulünün eksik olmaması için yerlerine geri döndürülmeleri hususunda yardım edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Akgündüz, 1991: 158). Eğer göç eden reayalar 10 yıldan fazla süredir gittikleri yerlerde ikamet ediyorlar ise bu kişilerin bulundukları yerlerden kaldırılmaları yasaklanmış (Akgündüz, 1992a: 307) ve eğer reaya 10-15 yıldan fazla süre şehre yerleşmiş olur ve bu husus ile bir deftere reaya olarak kayıt olmamış ise bu kişilerin şehre ilave edilmesi istenmiştir (Akgündüz, 1992b: 537).

Reayanın vatanlarını terk etme sebepleri arasında fazla vergi talebi, Arnavut çetelerinin ahali üzerindeki baskıları, Rusya-İngiltere-Fransa ile yapılan savaşlar ve taşrada bulunan yerel idarenin zulmü ve suiistimali gibi etkenler yer almaktadır. İncelenen defterlerdeki şikâyet kayıtlarında reayanın yaptığı göçlerin sebepleri çoğunlukla net bir şekilde belirtilmemiştir. Ancak Arnavutların

⁵⁰⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 137/468. (Ocak 1802).

⁵¹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 237/745. (Şubat 1792).

⁵¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 69/207. (Kasım 1800).

zulmü ve Fransız istilası nedeniyle reayanın göç ettiklerine kayıtlar tespit edilmiştir. Şikâyet kayıtlarında her ne kadar göçün sebepleri net bir şekilde belirtilmemiş olsa da göç eden kişilerin geri dönmek istememeleri ve mahsullerin ve vergilerin eksik toplanmasına sebep olmaları gibi durumlar yüzünden şikâyet defterlerinde göç kayıtlarına rastlanmaktadır. Özellikle vergi toplamakla görevli kişiler ve arazi mutasarrıfları, bölgelerinde ikâmet eden reayanın göç etmeleri ve vergilerinin eksik olmasına sebep olduklarından dolayı konuyu mahkemeye taşıyarak hak arayışında bulunmuşlardır.

Göç eden reayalar, bulundukları kazanın köylerine veya başka bir kaza ya da köylere giderek iskân etmişlerdir. Bu durumda göç eden kişilerin, “asıl raiyyet” olarak kayıtlı oldukları yerlerdeki yöneticiler tarafından, haksız yere geri döndürülme tehdidi ile zulme uğradıkları da şikâyet kayıtlarına yansımıştır. Örneğin Mayıs 1789 tarihli bir hükümde; Magosa, Bozöyük, Giray, Köyceğiz kazalarından isimleri belli reaya taifesi giderek, bunlar Menteşe sancağında olan hass-ı Hümâyûn kaza ve köylerinin defterli reayalarından iken ehl-i örf taifesinin zulmünden dolayı bundan 15 sene önce kadimi köylerinden göç ederek adı geçen kazalara ve köylerde avarızhaneye kayıt olduklarını bildirmişlerdir. Vermeleri gereken resm-i raiyyetlerini kanun ve defter doğrultusunda mültezimlere tamamen ödemede kusurları olmayıp ziyade talebi ve kadimi köylerine nakil ve iskân teklifi ile rencide olunmaları gerekmediğini söylemişlerdir. Ancak Menteşe sancağı müteselliminin, “*hass-ı Hümâyûn iltizamen uhdemdedir*” diyerek fazla vergi talebi ve iskân teklifi ile kanuna aykırı zulümde bulunarak kendilerini rencide ettiğini belirtmişlerdir. Bu kişinin zulmünün önüne geçilerek men ve def edilmesi hususunda emr-i şerif rica etmişlerdir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’dan kanunu sorulduğunda; “*adı geçen reayanın hass-ı Hümâyûna bağlı köylerin reayalarından iken 15 sene önce köylerinden göç ederek Magosa, Bozöyük, Giray, Köyceğiz kazalarında olan köylere gittiklerini ve vermeleri gereken resm-i raiyyetlerini kanun ve defter doğrultusunda hass-ı Hümâyûn mutasarrıfı tarafına ödediklerinden sonra kanun ile defterden fazla vergi talebi ve kadimi köylerine iskan teklifi ile rencide edilmeleri kanuna aykırıdır*” şeklinde yazılı olduğundan dolayı kanun üzere hareket edilmesi için emir yazılmıştır⁵¹². Belgeden hareketle göç etmelerinin üzerinden 15 yıl geçmesine rağmen eski yerlerine döndürülmek istenen kişilerin zorla eski yerlerine götürülemeyecekleri ve fazla vergi alınmasının kanuna aykırı olduğu görülmüştür. Göç etmelerinin üzerinden 15 yıl geçmesine rağmen iskân teklifi ile rencide edilenlere Şubat 1792 tarihli kayıt örnek olarak gösterilebilir. Hatunili kadısına hitaben gönderilen hükümde; adı geçen kazaya bağlı Fakih? Köyünden Yanko adlı zımmi giderek, bahsi geçen köyün defterde kayıtlı zımmi raiyyet ve raiyyeti oğullarından iken bundan 15 sene önce göç ederek yine Hatunili kazasına bağlı Peyk Mahallesi’ne yerleştiğini bildirmiştir. Bu kişi vermesi gereken resm-i ispencini asıl raiyyet kayıt olduğu Fakih? köyü zabıtına vermekte kusuru olmadığını ve iskân teklifi ile rencide olunması icap etmez iken adı geçen köy zabıtının kanuna aykırı iskân teklifiyle rencide ettiğini bildirmiştir. Kişi köy zabıtının men ve def olunması hususunda emir çıkmasını istemiştir. Bu durum üzerine kanun üzere amel olunmasına dair emir verilmiştir.⁵¹³

Zeamet veya tımar köylerinde de raiyyet olarak kayıtlı olan kişiler başka bir yere göç ettiklerinde, köyün bağlı bulunduğu zeamet veya tımar mahsul ve vergilerinin eksik olmasına sebep olduklarından dolayı kanunlarla göç etmeleri yasaklanmıştı. Ayrıca toplanacak olan vergi tüm köye paylaştırıldığından köyden ayrılanların hisselerini de köyde kalanlar vermek zorunda kalmış ve böylece hem köyün mutasarrıfı hem de köyde kalan reaya zor durumda düşmüştür. Mutasarrıf alması gereken vergi ve mahsulü toplayamazken reaya da giden kişilerin vergilerini ödemek zorunda bırakılmıştır. Bu sebeple göç eden kişilerin geri döndürülmeleri için bazı şartlar getirilmiştir. Bir kişi

⁵¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 112/519. (Mayıs 1789).

⁵¹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 237/745. (Şubat 1792).

göç ettiği yerde 10 yıldan uzun süredir yaşıyorsa ve göç ettiği yerde avarızhaneye kayıt edilmişse kişi geri döndürülmeye zorlanamazdı. Ancak göç eden kişi asıl raiyyet olduğu yerde tımar veya zeamet tasarruf eden kişiye resm-i ispenç vergisi vermek zorundaydı⁵¹⁴. Göç eden kişi eğer Gayrimüslim ise resm-i ispenç Müslüman ise resm-i raiyyeti kadimi yerlerindeki mutasarrıflara vermesi gerekmektedir⁵¹⁵. Bazen göç eden kişiler göç ettikleri yerlerde dahi vergi vermeyerek hem kadimi yerlerindeki reayanın hem de göç ettikleri yerlerdeki reayanın fazla vergi vermesine sebep olmuşlardır⁵¹⁶.

Ocak 1790 tarihli bir hükümde; zaimlerden Seyit Sait ve Seyit Abdülvahhab Ordu-yu Hümâyûna giderek, mutasarrıf oldukları zeametleri köylerinden Köstendil sancağına bağlı İştib nahiyesinde Gorna-i Palan? Kratova, Koçana nahiyelerine bağlı Terkanye, Setve ve tevabii köylerinin defterde kayıtlı zımmi raiyyet ve raiyyeti oğullarından bazılarının bundan önce yerlerinden kalkıp civarda olan kaza, köy, Müslüman çiftlikleri ve sair bazı yerler göç ettiklerini bildirmişlerdir. Göç eden kişiler yüzünden geriye kalan ahali artan vergilere tahammül edemeyerek perişan olmuşlardır. Seyyit Sait ve Seyyit Abdülvahhab dahi göç eden defterli reayaları gittikleri yerlerden subaşları marifetiyle kaldırarak kadimi köylerine nakil ve iskân ettirmek istediklerinde adı geçen çiftliğin sahipleri bu kişilerin gitmesine izin vermeyerek, nakillerine muhalefet etmişlerdir. Zaimler, göç eden reyalardan bazılarının çiftlik sahiplerine dayanarak geri dönmekte tereddüt ve muhalefet ettiklerini, zeametın mahsulünün eksik olmasına sebep olduklarını ve bu yüzden mağdur olduklarını bildirmişlerdir. Bu durumun kanunu sorulduğunda; zeamet köyünün defterde kayıtlı raiyyet ve raiyyet-i oğullarından olan kişilerin kadimi köylerinden göç edip, gittikleri yerlerde avarızhaneye kayıt olmayıp, ikamet edeli 10 seneyi geçmemiş ise subaşı marifeti ile kadimi köylerine nakil ve iskan ettirilmeleri; oturdukları yerlerde avarızhaneye kayıt olunup göç edeli 10 seneyi geçmiş ise göç eden reayanın yerinden kaldırılmaması ve oturdukları yerde vermeleri gereken resm-i ispençlerin kadimi yerlerinin mutasarrıfları tarafından alınmasının kanuna uygun olduğu belirtilmiştir⁵¹⁷.

Reaya, Arnavut taifesinin yapmış oldukları zulüm ve zorbalıktan kurtulmak için de göç etme yolunu tercih etmiştir. Nitekim Ağustos 1789 tarihli bir hükümde; zaimlerden İsmail giderek, mutasarrıf olduğu zeameti köylerinden Yenişehir-i Fenar kollarından Yenice nahiyesine bağlı Yolu Dutdere? adlı köyün defterde kayıtlı raiyyet ve raiyyeti oğullarından çok fazla reayanın Arnavut taifesinin zulmünden dolayı kadimi köylerinden göç ederek Yenişehir-i Fenar'a bağlı kasaba, köy ve askeri çiftliklere gittiklerini belirtmiştir. Zaim İsmail dahi adı geçen defterli reayaları göç ettikleri yerlerden subaşısı marifetiyle kaldırıp kadimi köylerine nakil ve iskân etmek istediğinde kişilerin kanuna ve deftere aykırı olarak muhalefet ettiklerini bildirmiş ve bu konuda emir verilmesini rica etmiştir. Bu durum üzerine kanuna göre hareket edilmesi için emir yazılmıştır⁵¹⁸.

Vakıf köylerindeki reayanın da bulundukları yerden başka kasaba, köy ve askeri çiftliklere göç ettikleri görülmektedir. Örneğin Temmuz 1791 tarihli bir hükümde; Lapseki'de olan Karaca

⁵¹⁴ "... göçüp giden reaya ze'amet karyesinin defterde mukayyed ra'yyet ve ra'yyeti oğullarından iken kadimi karyelerinden kalkub varub hala oturdukları yerlerde 'avarız hanesine kayıd olmayub ve sakin olalı 10 sene geçmiş değil ise kaldırılub subaşısı ma'rifeti ile kadimi karyelerine nakil ve iskan ettirilub amma oturdukları yerlerde hane-i 'avarıza kayıd olunub ve sakin olalı 10 seneyi geçmiş ise ol-makule reaya kaldırılmak olmaz oturdukları yerlerde üzerlerine edası lazım gelen resm-i ispençleri alıverilmek muvafık-ı kanun olduğu ...", bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 34/113. (Ocak 1790); Halaçoğlu, Y. (2020). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (6. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 7.

⁵¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 118/378. (Mayıs 1790).

⁵¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 3/5. (Nisan 1807).

⁵¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 34/113. (Ocak 1790).

⁵¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 53/239. (Ağustos 1789).

Vakfı'nın mütevellisi Seyyit Ali arzuhal ederek, adı geçen vakıf kollarından Lâpseki kazasının defterde kayıtlı raiyyet ve raiyyeti oğullarından bazılarının bundan önce kadimi vatanları olan Lâpseki kazasından göç edip Biga, Kemerbiga, Boğazhisarı ve Gelibolu'da olan bazı kasaba, köy ve askeri çiftliklerine gittiklerini söylemiştir. Müteveli Seyyit Ali göç eden kişileri voyvodası marifetiyle kaldırıp kadimi kasabalarına nakil ve iskân etmek istediğinde kanun ve deftere aykırı muhalefet ettiklerini bildirmiştir. Göç eden kişilerin voyvoda marifetiyle bulundukları yerlerden kaldırılıp kadimi kasabalarına nakil ve iskân ettirilmeleri hususunda emir rica etmiştir. Bunun üzerine kanuna göre hareket edilmesine dair emir verilmiştir⁵¹⁹.

Tımara bağlı köy reayalarının da göç ederek başka yerlere gittikleri incelenen dönemde görülmektedir. Nitekim Eylül 1791 tarihli bir hükümde; tımar erbabından Hasan adlı sipahi giderek, Selanik sancağında Karakarye nahiyesinin Meracık adlı köyünün defterde kayıtlı zımmi raiyyet ve raiyyeti oğullarından olan bazı kişilerin kadimi köylerini terk ederek başka kasaba, köy ve askeri çiftliklere göç ettiklerini söylemiştir. Sipahi Hasan, mülteziminin göç eden reayaları oldukları yerlerden kaldırıp kadimi köylerine nakil ve iskân etmek istediğinde kanun ve deftere aykırı olarak muhalefet ettiklerini bildirdiğini söylemiş ve bu hususta emir çıkmasını istemiştir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda, göç edip giden reaya tımar köyünün defterde kayıtlı zımmi raiyyet ve raiyyeti oğullarından iken hâlâ oturdukları yerde avarızhaneye kayıt olmayıp ve sakin olalı 10 sene geçmiş ise bahsedilen reayanın kaldırılmayarak oturdukları yerlerde vermeleri gereken resm-i ispençleri kanun ve defter doğrultusunda alınması kanuna uygundur şeklinde kanun bildirilmiştir. Kanun üzere hareket edilmesine dair de emir verilmiştir⁵²⁰.

Reayanın göç etmesinin bir diğer sebebi ise savaşlar ve istilalardır. Osmanlı Devleti'nde 1798 yılında Fransa'nın Suriye seferine çıkması ve daha sonra Mısır'ı işgal etmesi ile başlayan süreç 1802 yılında Fransa ile yapılan anlaşma neticesinde son bulmuştur (Aksun, 1994: 61-67; Zinkeisen, 2011: 611-623). İncelenen defterlerde Fransız'ın Mısır'ı istila etmesi üzerine Mısır'a bağlı kaza ve köylerde yaşayan halkın yerini yurdunu terk ederek civar kazalara firar etmek suretiyle göç ettikleri görülmüştür. Nitekim Garbiye Aklimni'de? Kefer-i Şeyh Acemi Köyü ahalilerinin Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; bundan önce ortaya çıkan istila sebebi ile ahalilerden bazılarının civar kazalara firar ederek iskân ettiklerinden dolayı bunların hisselerine düşen miri mal ve diğer tekâliflerin hepsini ödemek zorunda kaldıkları için perişan olduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca daha sonra kişiler tekrar köylerine gelip iskân ederek üzerlerine düşen miri malı ve diğer vergileri ödemek istediklerinde bazı kişilerin müdahale ederek zulümde bulunduğu bildirilmiştir. Bu sebeple kadimi köylerine iskân edilmesi ve köylerinin imar edilmesi için emir verilmesini istemişlerdir⁵²¹. İncelenen şikâyet kaydı, savaş ve istilaların yaşanan bölge ahalisi üzerindeki etkisini gösterme hususunda önemli bir yere sahiptir. Belgede görüldüğü üzere bir yerde yaşanan savaş ve istila bölge ahalisinin yerlerini terk etmelerine, toplanan vergilerin geride kalan ahali üzerinden temin edilmesi sebebi ile mağduriyete, kimi zaman miri malın eksik tahsiline ve ahalinin yurdundan olması sebebi ile perişan olmalarına sebebiyet verdiği görülmüştür.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde meydana gelen göç hareketleri, miri malın eksik tahsil edilmesine ve göç veren yerlerdeki halkın vergi yükümlülüğünün artmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca göç eden kişilerin, gittikleri yerlerde kayıtlı olmadıkları ve vergi ödememek için vergi tahsil eden memura başka yerden olduklarını ileri sürerek vergi ödemedikleri gibi asıl kayıtlı

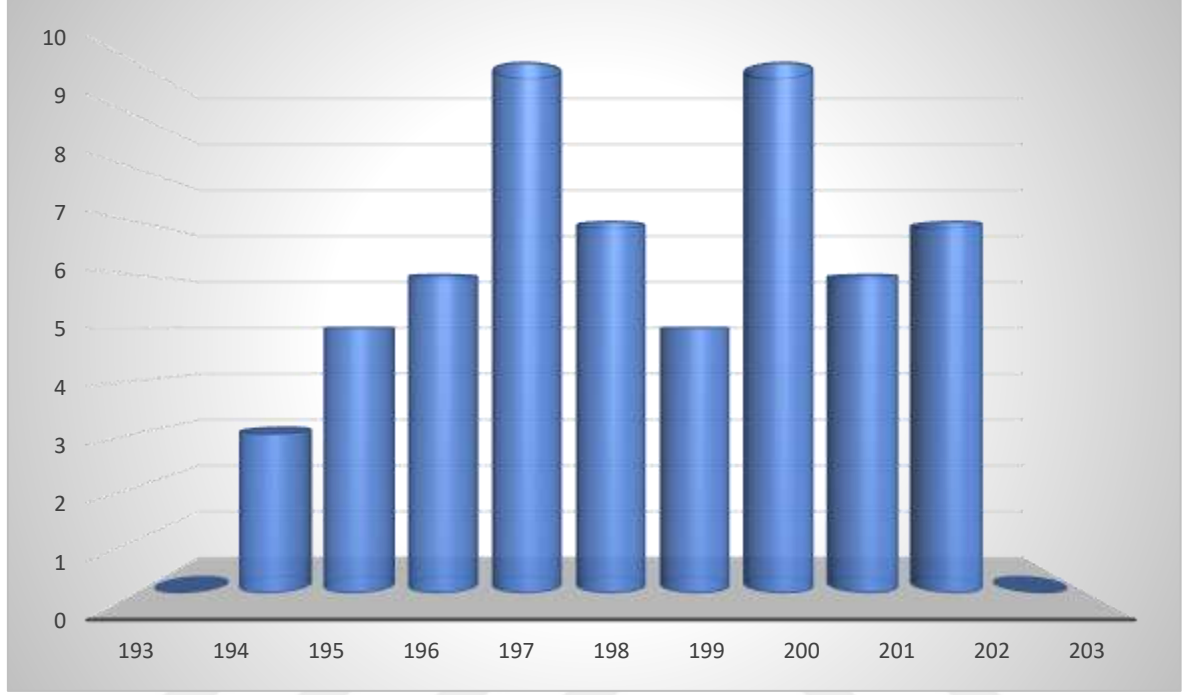
⁵¹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 63/253. (Ağustos 1791).

⁵²⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 79/327. (Eylül 1791).

⁵²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 97/332. (Aralık 1801).

oldukları yerlerdeki memurlara da göç ettiklerini belirterek vergi vermedikleri görülmüştür. Böylece bu kişiler her iki yerde karmaşaya, vergilerin eksik toplanmasına ya da vermeleri gereken vergi hisselerinin o bölgede yaşayan ahali üzerine kalmasına ve mağduriyetlerin yaşanmasına sebep oldukları söylenebilir.

Göç ile ilgili yapılan şikâyetlerin Atık Şikâyet Defterlerine dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 30)

Grafik 30. Göç ile İlgili Sorunların Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı

3.6. Tayin-Azil ve İstekler

İncelenen atık şikâyet defterlerinde, şikâyetlerin yanı sıra yapılan tayin ve aziller ile kişilerin istek ve izinleri de mevcuttur. Bir yere yönetici atanması veya azledilmesi, ticaret, seyahat ve silah kullanımı için izin ve ruhsat isteği, vergiden muafiyet için emir isteme gibi konular da kayıtlara yansımıştır.

Tayin ve azil ile ilgili kayıtlar, halka zulüm eden memurların azledilerek yerlerine başka birinin atandığını gösteren kayıtlardan meydana gelmektedir Nitekim Temmuz 1801 tarihli bir hükümde; Mora Adası'nda olan Karitena ve sair kazaların eski voyvodası olan İzdinli Hüseyin, ona koşulan şartlardan hariç, kazalardan tevziat ve tahsilat yaptığından dolayı ahalinin dayanamayarak azlini istedikleri belirtilmiştir. Ahalinin isteğinin kabul edilerek adı geçen kişi azledilmiş ve yerine El-hac Hasan voyvoda olarak atanmıştır. Hükümde; İzdinli Hüseyin'in azledilme sebepleri arasında: ahaliye çokça zulüm ve eziyette bulunmak, her kazaya birer voyvoda vekili tayin etmek, cizye malını defterinin içine katarak bahsedilen kazaların hâkim ve ayanlarını tehdit, istediği meblağın birkaç günde tahsil edilmemesi halinde kişileri zincirleyerek korkutmak ve sefer vaktinde memlekette karışıklık çıkmasına sebep olmak şeklinde belirtilmiştir⁵²². Eylül 1801 tarihli başka bir hükümde ise;

⁵²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 93A/264. (Temmuz 1801).

Kokoş mukataası reayalarının voyvodaları olan Mehmet Haşim adlı kişinin zulüm ve zorbalığından dolayı azledilmesini ve yerine başka birinin tayin edilmesini arz ettikleri görülmektedir⁵²³.

Zulümde bulunan ve ahalinin emniyetini bozan kocabaşılar da azledilerek yerlerine yeni bir kişi tayin edilmiş ve bu durum Atik Şikâyet Defterlerine yansımıştır. Örneğin; III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'ın ber-veh-i malikane berat ile üzerinde olan Mora Adası'ndaki Kalamata kazasında kocabaşılık iddiasında olan Dimitraki Cani adlı zımminin fesatçılardan olup reaya arasında daima nifak soktuğu ve ahaliye günden güne zarar vererek emniyet ve rahatlarını bozduğu bildirilmiştir. Adı geçen zımminin kocabaşılıktan kovularak def edilmesini Beyhan Sultan'ın kethüdası takrir ile istemiştir. Bunun üzerine Dimitraki Cani adlı zımminin kocabaşılıktan kovularak yerine düzgün birinin atanması emredilmiştir⁵²⁴.

İncelenen şikâyet defterlerinde mütesellim tayin ve azliyle ilgili kayıtlar da mevcuttur. Kırşehir sancağı mutasarrıfı Vezir Bicanzade Ali Paşa tarafından adı geçen livaya mütesellim olarak atanan (boş) adlı kişinin paşanın hasılatını yeme sevdasında olduğunun ihbar edilmesi üzerine bahsedilen kişinin mütesellimlikten azledildiği bildirilmiştir. Bu kişinin yerine Kırşehir sakinlerinden Kabasakal Mustafa mütesellim olarak tayin edilmiş ve bu hususta emir çıkması istenmiştir. Kabasakal Mustafa çıkan emirle 9 Ağustos 1791 yılında mütesellim olarak tayin edilmiştir⁵²⁵.

Yöneticilerden bazılarının halktan fazla akçe aldığı ve zulümde bulunduğundan dolayı halkın bu kişilerin azlini istediği ve kişilerin yerine başkasının tayin edildiğine dair kayıtlar da şikâyet defterlerine yansımıştır. Nitekim, Nisan 1800 tarihli hükümde; Ömer adlı kişinin bir yolunu bularak Eğriboz sancağına alaybeyi olduğu ancak bu kişinin kendi nefesine uyararak sancak halkını açıkta bıraktığı ve azarlayarak haksız yere zorla paralarını aldığı bildirilmiştir. Tımar sahipleri, zaimler, eski miralay, çeribaşları ve halk adı geçen voyvodadan hoşnut ve razı olmadıklarından dolayı bu kişinin azledilerek yerine tımar mutasarrıflarından İbrahim veled Abdi'nin tayin edilmesini arz ve ilam etmişlerdir. Bunun üzerine anlatıldığı gibi adı geçen Ömer'in azledilerek görevin İbrahim'e tevcih olunmasını içerin başka bir emir gönderilmiştir. Ayrıca azledilen alaybeyi Ömer'in haksız yere aldığı meblağın dahi tayin edilen mübaşir marifeti ve şer' marifeti ile tamamen ve eksiksiz olarak tahsil edilip sahiplerine verilmesine dair emir verilmiştir⁵²⁶.

18. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve artan eşkıyalık faaliyetleri emniyet ve asayişin bozulmasına sebep olmuş ve bu durum Rumeli Eyaleti'nde de görülmüştür. İncelenen atik şikâyet defterlerinde asayiş problemleri sebebi ile seyahat veya ticaret maksadı ile bir yerden başka bir yere gitmek isteyen kişilerin asker desteği veya silah taşıma ruhsatı gibi birtakım isteklerde bulunduğu görülmüştür. Hatta yönetici sınıf içerisinde bulunan bazı görevlilerinde bu konu ile alakalı olarak birtakım isteklerine rastlanılmıştır. Örneğin, Naiplik görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmek isteyen Zağra-i Atik kazasının naibi Es-seyyit El-hac Mehmet, adı geçen kazanın eski serdengeçti ağalarının kendisine düşman olduklarını ve garzleri sebebiyle Dağlı Eşkiasını tahrik ederek su-i kast niyetinde olduklarını bildirmiştir. El-hac Mehmet, Zağra-i Atik kazasından Edirne'ye kadar yol esnasında kendisi ve ailesi ile emval ve eşyasının korunması için yeteri kadar cebelü asker tayin edilmesi için emir çıkmasını arzuhal ederek, istemiştir. Bunun üzerine çavuş mübaşeretiyle anlatıldığı üzere hareket edilmesine dair ferman verilmiştir. Bu

⁵²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 103/296. (Eylül 1801).

⁵²⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 104/299. (Eylül 1801).

⁵²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 69/286. (1791/1792).

⁵²⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 39/123. (Nisan 1800).

konuda dikkat edilerek naib ve ailesine zarar gelmemesine dikkat edilmesi hususunda Zağra-i Atik kazasından Edirne'ye varıncaya kadar yol üzerine olan kadılar, naipler, şehir kethüdaları ve sair zabıtların önem göstermesi emredilmiştir⁵²⁷. Cebelü verilmesi için eski Boğdan voyvodasının da istekte bulunduğu görülmektedir. Ocak 1791 tarihli hükümde, Tırnovi kazasına bağlı Arnavut köyünden Nikolanyan Yarankovan adlı boyarın eski Boğdan voyvodası Aleksandri tarafına götürülmesi gerektiğinden dolayı adı geçen voyvoda, Meşta-yı Hümâyûna kadar cebelüler ile Nikolanyan Yarankovan adlı boyarın yol üzerinde emniyetinin sağlanması ve muhafaza edilmesi için tahrir ile istekte bulunmuştur. Bunun üzerine anlatıldığı üzere hareket edilmesine dair ferman verilmiştir. Arnavut köyünden meşta-yı Şumnu'ya gelinceye kadar yol üzerinde olan kadılar, naipler ve vilayet iş erlerinin çıkan fermana önem göstermesi ve boyarın yanına cebelü verilmesi emredilmiştir⁵²⁸.

İncelenen dönemde eşkıyalık faaliyetleri yüzünden silah kullanmak için de ruhsat ve izin istendiğine dair kayıtlar tespit edilmiştir. Nitekim, Nisan 1807 tarihli bir hükümde; Acı? İstano oğlu Vilo Nikola Adyo adlı zımmi Ordu-yu Hümâyûna arzuhal ederek, kendisinin koyun tüccarlarından olduğunu ve 7 nefer çobanı ile Edirne, Sofya, Bosna ve yol üzerinde olan kazalardan İstanbul'a getirmek üzere rayiç ile koyun satın almak için adı geçen yerlere gidip gelinceye kadar düşmandan kendilerini korumak maksadı ile silaha ihtiyacının olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple izin ve ruhsat verilmesi için emir çıkmasını istemiştir. Bu durum üzerine konu ordu kasap başı Halil'e havale edilmiştir. Adı geçen kasap başı reaya taifesinin ferman olmadan silah kullanmalarının yasak olduğu ancak adı geçen koyun tüccarı ve çobanlarının koyun satın alarak İstanbul'a getirdiklerini, eskiden beri bu işi yaptıklarını ve bilirkişilere haber verdiklerini beyan etmiştir. Bu yüzden adı geçen koyun tüccarı ve çobanlarının hayvanları ile bahsedilen yerlere gidip gelinceye kadar üzerlerinde olan silahları kullanmalarına izin verilmiş fakat bu bahane ile başka zımmi reayanın ferman olmadan silah kullanmalarına ruhsat verilmemesi hususunda emir çıkmıştır⁵²⁹.

Zeamet ve tımar sahibi olan kişilerin, tasarruflarındaki yerleri iltizam olarak başkalarına verdiklerinde müdahale edilmemesi için hükm-ü Hümâyûn rica ettikleri de kayıtlara yansımıştır. Örneğin, Haziran 1789 tarihli bir hükümde; Hüseyin adlı kişi giderek, Biga sancağında Lapseki kazasında Mayascık? adlı köy ve diğer yerlerden 22 bin akçe zeamete berat ile mutasarrıf olan Dîvân-ı Hümâyûn hocalarından Mehmet'in, zeameti köylerini H.1203 (M.1785/1786) senesinin mart ayının başlangıcından senenin sonuna kadar bir sene zapt etmek üzere 1.200 kuruşa kendisine iltizamen verdiğini bildirmiştir. Hüseyin dahi bunu kabul ve iltizam edip istenilen parayı zeamet sahibine tamamen verdiğini bildirmiştir. Kişi zeamet köylerinin mahsul ve vergilerini bundan böyle kanun ve defter doğrultusunda kendisine verilmesini istemiştir. Başkası, elinde eski veya yeni tarihli bir temessük ile ortaya çıkarsa itibar olunmaması ve kimsenin müdahale etmemesi için mühürlü temessük verildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Hüseyin'e zeametın zapt ettirilmesine dair emir verilmiştir⁵³⁰. Yine bir diğer hükümde; mültezimlerden Hafız Mustafa'nın arzuhal ile yaptığı şikâyetinde; Biga sancağında Lapseki kazasına bağlı Bayenran? köyü ve diğer yerlerden 22 akçe zeamete berat ile mutasarrıf olan Dîvân-ı Hümâyûn hocalarından Muhammet'in, bu yerleri, kendisine H.1203 (M.1788/1789) senesi Mart ayının başlangıcından senenin sonuna kadar bir seneliğine iltizam ettiğini bildirmiştir. Hafız Mustafa dahi bunu kabul ve iltizam edip istenilen parayı

⁵²⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 178/614. (Temmuz 1790).

⁵²⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 22/57. (Ocak 1791).

⁵²⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 9/19. (Nisan 1807).

⁵³⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 145/632. (Haziran 1789).

zeamet sahibine tamamen verdiğini söylemiştir. Bu sebeple Hafız Mustafa bahsi geçen zeamet köylerinin mahsul ve vergilerinin bundan böyle kendisine verilmesini ve bu konu ile ilgili muhalefet olunmaması için kendisine mühürlü temessük verilmesini istemiştir. Bunun üzerine anlatıldığı üzere Hafız Mustafa'ya zeametın zapt ettirilmesine dair emir verilmiştir⁵³¹.

Osmanlı Devleti'nde özellikle İngiltere, Avusturya, Rusya, Danimarka ve Fransa gibi devletlere çalışan tüccar ve tercümanların seyahat ile alım-satım işleri yapabilmeleri için verilen ikamet, çalışma ve seyahat izinleri de defterlere kaydedilmiştir. İzin isteyen tüccar ve tercümanlar takrir veya mektup ile devlete başvuru yaparlardı. Michael Talbot, takrirler yazılırken elkab ile başladığını hatta bu elkabın “devletli, saadetli sultanım hazretleri sağ olsun” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra ise başvurunun kişinin ikamet ettiği yer, adı ve mesleği gibi bilgiler ile devam ettiğini ve sonrasında konunun anlatıldığı bilgisini vermiştir (Talbot, 2015: 168-169). Özellikle kapitülasyonlar ve gümrük vergisi ile ilgili sorunlarda bahsedilen devletlerin konsolosları, yapılan anlaşmalara dayanarak şikâyetlerini dile getirmekteydi⁵³². Rusya, Avusturya ve Danimarka vatandaşı olan tüccarlar konsolosları aracılığı ile mahkemeye başvurarak, kendilerinden ahitnameye aykırı olarak gemi kirası ve fazla gümrük vergisi istendiğini, bu yüzden zulme uğradıklarını beyan etmişlerdir⁵³³. Nitekim Eylül 1801 tarihli bir hükümde; Kahire'de olan Rusya konsolos vekili Karlo Rosti'nin Ordu-yu Hümâyûna takdim ettiği mühürlü arzuhalde; Rusya Devleti'nin tüccar gemileri Dimyat'a ulaştığında ahitname doğrultusunda %3 olarak vermeleri gereken gümrük vergilerini verdikten sonra fazla nesne talebi ile zulüm edilmesi gerekmediği halde mallarından ahitnameye aykırı olarak fazla gümrük vergisi istendiğini bildirmiştir. Ayrıca gemi kirası ile akçe talep edilerek zulümde bulunulduğunu söylemiştir. Bunun üzerine ahitnamede yazandan fazla gümrük ve gemi kiralardan akçe talebi ile zulüm edildiği doğru ise men ve def edilmeleri ve ahitname doğrultusunda hareket edilmesi hususunda emir verilmiştir⁵³⁴. Yine bir diğer şikâyet kaydında; Mısır'da olan Danimarka konsolos vekili Karlo Rosti'nin Ordu-yu Hümâyûna takdim ettiği mühürlü arzuhalde, Dimyat iskelesine giden Danimarka imparatoru tüccar gemilerinin içlerinde olan mal ve eşyadan ahitname doğrultusunda %3 olarak vermeleri gereken gümrük vergilerini tamamen verdikten sonra nesne talebi ile zulüm edilmesi gerekmediği halde mallarından ahitnameye aykırı olarak fazla gümrük vergisi istendiğini bildirmiştir. Ayrıca gemi kirası ile akçe talep edilerek zulümde bulunulduğunu söylemiştir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn korunan ahitnameye müracaat edilmiştir. Yapılan müracaat sonrasında, Danimarkalı tüccarın ve ona tabi olan kişilerin getirip götürdükleri eşya ve ticaret malları için diğer dost olan devletlere tanındığı gibi %3 olarak gümrük vergisi verdikten sonra fazla nesne talep edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca bu maddenin Danimarka'ya verilen ahitnamenin 3. maddesinde kayıtlı olduğu ve anlatıldığı üzere hareket edilmesine dair emir verilmiştir⁵³⁵.

“*Tayin, Azil, İstek ve İzinler*” ile ilgili yapılan şikâyetlerin Atik Şikâyet Defterlerine dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 31)

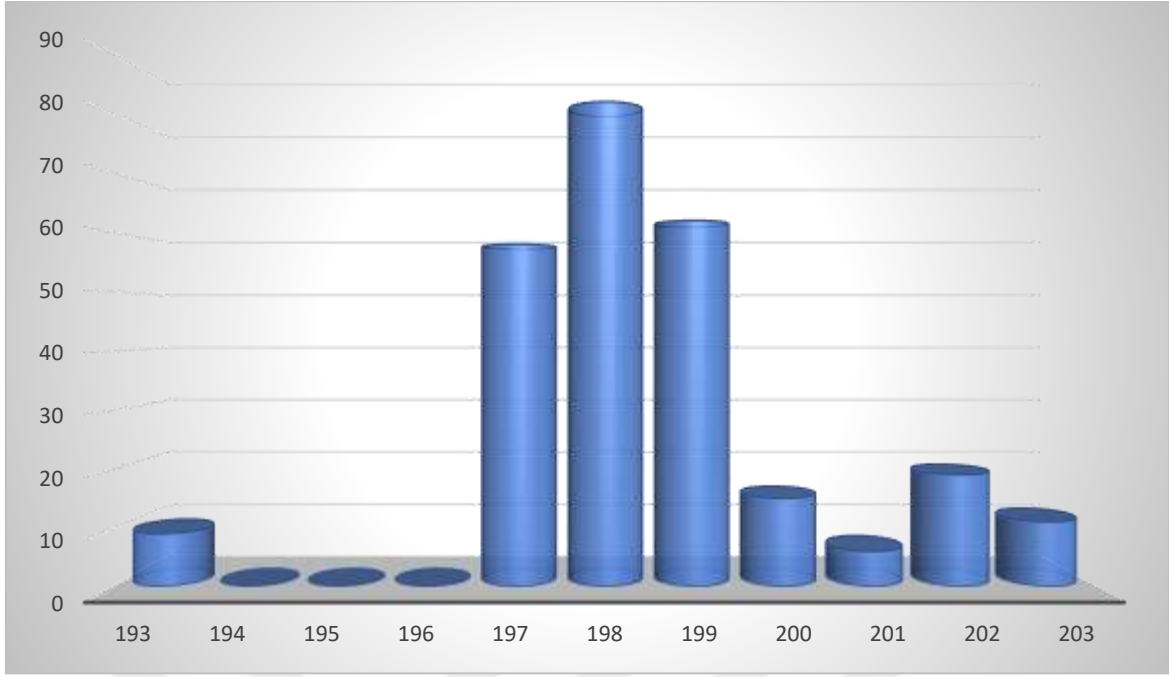
⁵³¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 56/236. (Mart 1789).

⁵³² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 94/317. (Eylül 1801).

⁵³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 91-92/307. (Ağustos 1801); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 93/312. (Eylül 1801); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 94/317. (Eylül 1801).

⁵³⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 94/317. (Eylül 1801).

⁵³⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 93/312. (Eylül 1801).

Grafik 31. Tayin, Azil, İstek ve İzinlerin Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı

3.7. Diğer Konular

Bu başlık altında yer alan konular ile ilgili şikâyet kayıtlarının çok olmaması sebebiyle ayrı ayrı başlıklar oluşturulmayıp tek bir başlık altında toplanmıştır. Bu şikâyetler; Gayrimüslimlerin, Müslüman mahallesinde ev satın almaları, veba, cüzzam, ulufenin verilmesi, kilise ve rahiplere müdahale, gemi kazası, odun-kereste kesilmesine müdahale, yol aidatına müdahale, mübaşir maaşına el konulması, yapılan harcamanın geri verilmemesi, zahireye müdahale şeklinde sınıflandırılabilir.

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimler Müslüman mahallelerinde oturabilmelerinin yanı sıra mülk de satın alabilmekteydiler. Ancak bazı etkenler Gayrimüslimlerin, Müslüman mahallelerinden çıkartılmasına sebep olmuştur. Bu sebeplerin başında Müslüman mahallelerine yerleşen Gayrimüslimlerin nüfuslarını arttırarak mahallede çoğunluğu ele geçirebilecekleri ve böylece mahalle hakimiyetinin kaybedilme endişesi gelmektedir. Bir diğer sebep ise cami, türbe, zaviye gibi yerlere yakın olan evlerin zımmilere verildiğinde Müslüman cemaatin zımmilerin gürültüsünden rahatsız olmaları ve bu yüzden ibadetlerini rahatça yapamamalarından kaynaklanmaktaydı. Zımmilerin, Müslüman mahallesinde istenmemelerinin başka bir sebebi de satın alıkları yeri meyhaneye çevirerek alkollü içecekler kullanmaları ve bunları da el altından Müslümanlara satmalarıydı (Karataş, 2007: 129-141). Nitekim, Gelibolu mahallelerinden Müslüman mahallesi olan (boş) adlı mahallede kadimden beri Müslümanlara mahsus olup Müslümanların oturdukları evleri Gayrimüslim reayadan iki kişinin satın alarak kanuna aykırı hareket ettikleri belirtilmiştir. Müslümanlar ellerinde olan fetva doğrultusunda hareket ederek Gayrimüslimlerin satın aldıkları evlerden çıkarılmalarını istemişlerdir. Bunun üzerine kanunu sorulduğunda zımmi reayaların kadimden Müslümanların yaşadıkları mahallede ev satın almalarının kanuna aykırı olduğu tespit edilmiş ve bu kişilerin satın aldıkları evlerden çıkarılarak eskiden oturdukları yerde iskân ettirilmesi için emir yazılmıştır⁵³⁶.

⁵³⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 80/265. (Mart 1790).

Şikâyet defterlerine veba ve cüzzam hastalıkları ile ilgili sorunlar da yansımıştır. Hastalıklarla ilgili şikâyetlerde genellikle kişilerin hastalığından dolayı zorla başka yere gitmelerinin istenmesi, bedava mal alma sevdası ve hastalık yüzünden ahalinin borçlarını vermemeleri gibi sorunlar mahkemeye yansımıştır. Temmuz 1789 tarihli bir hükümde; Cüzzam hastalığına yakalanan Ulakderesi kazasına bağlı Befre köyünden Halil ve Mehmet adlı kişilerin evlerinde kendi hallerinde çocuklarıyla otururken müdahale edilmesi gerekmediği ve kimseye zararları olmadığını belirtmişlerdir. Ancak yine aynı köyden isimleri belli kişilerin ortaya çıkarak; “*sizleri istemeyiz cümle ailenizle başka bir yere nakil edin*” diyerek kanuna aykırı hareket ettiklerini bildirmişlerdir. Bu kişilerin zorbalık ve rencideden geri durmadıklarını ve bu konuda fetva aldıklarını söylemişlerdir. Adı geçen kişiler aldıkları fetva doğrultusunda zulmün engellenmesi için emir çıkmasını rica etmişlerdir. Bunun üzerine mahallinde şerle görülmesi için emir yazılmıştır⁵³⁷. Temmuz 1800 tarihli bir hükümde ise; Mora valilerine mahsus olan sarayın bazı tamirat ve masraflarına harcanmak üzere tüccardan borç alındığı ve bu borcun Mora Adası ahalipleri arasında taksim edilerek pay edilmesi ile borcun ödenme zamanının gelmesine rağmen Mora Valisi İsmail Paşa’nın firar etmesi ve veba illetinin şiddetinin artmasından dolayı toplanamadığı bildirilmiştir⁵³⁸.

Sekban taifesine verilen ulufeler ile ilgili yaşanan sorunlar da şikâyet defterlerine yansımıştır. Haziran 1801 tarihli bir hükümde; Mora Adası muhafazası için sekbanların istihdam olunduğu ve bu kişilere aydan aya ulufelerinin verilmesi için ferman çıktığı bildirilmiştir. Mevcutlarına göre 10 ayda her bir nefere 8’er kuruştan verilmesi gereken ulufelerinin 89.970 kuruş olduğu, her ay sekbanların kaç kişi oldukları ve verilen meblağın mûmzi defterinde açıklandığı belirtilmiştir. Bu kişilerin muhasebelerinin İstanbul’da görülmesi istenmiş ancak mîri asker olmadıklarından dolayı kayıtlarının olmadığı, bu yüzden de mîri kaideler üzerine hesaplarının görülmesi kararlaştırılmıştır⁵³⁹.

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim reayalar bazı kısıtlamalar dışında evlerinde bireysel olarak veya havra ve kiliselerinde toplu olarak ibadet edebilmekteydiler. Hatta devlet, diğer dinlere mensup olan reayalarının rahat bir şekilde ibadet edebilmeleri için gerektiğinde güvenlik tedbirleri almıştır (Güneş, 2017: 17). Özellikle Batılı devletlere verilen imtiyazlar ve bu devletlerle yapılan ahitnameleler doğrultusunda Osmanlı ülkesinde yaşayan ehl-i zimmet⁵⁴⁰ reayaları ile ilgili bazı düzenlemeler getirilmiştir. Nitekim, 1740 yılında Fransa ile yapılan ahitnamenin 33. maddesinde, Fransız tebaasından olan piskoposlar ve sair dini görevlilerin yapacakları ayinlerine kimsenin mâni olmayıp karışmayacağı belirtilmiştir (Noradounghian, 1897: 287). İncelenen dönemde, Kudüs ve civarında olan kiliselere ahitnameye aykırı olarak zulüm edildiği kayıtlara yansımıştır. Mesela, Ekim 1801 tarihli hükümde, İstanbul’da olan Nemçe elçisinin Ordu-yu Hümâyûna gönderdiği mühürlü kaimesinde; Kudüs’te olan Frenk rahipleri ve kiliselerinin ahitname doğrultusunda himaye edilip korunmaları gerektiği belirtilmiştir. Ancak bir müddetten beri Kudüs ve havalisinde olan kiliselerine ahitnameye aykırı olarak taarruz edildiği ve rahiplerine türlü türlü rencidede bulunduğu, bu sebeple rahiplerin emniyet ve rahatlarının olmadığı bildirilmiştir. Ahitnameye aykırı olan bu durumun giderilerek men ve def olunması ve rahiplerin himaye edilerek korunmalarına önem gösterilmesi için emir çıkması istenmiştir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’da muhafaza edilen ahitnameye müracaat olduğunda, Nemçe ile yapılan ahitnamede bahsedilen hususun anlatıldığı üzere kayıtlı

⁵³⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 22/89. (Temmuz 1789).

⁵³⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 49/156. (Temmuz 1800).

⁵³⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d., 201, 88/253. (Haziran 1801).

⁵⁴⁰ Ehl-i zimmet, İslam devletinin tabiyetinde olan kimse, ayrıntılı bilgi için bkz. Kenanoğlu, M. M. (2013). Zimmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, 438-440. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

olduğu bildirilmiştir. Rahip ve reayalara ahitnameye aykırı olarak zulüm ve zorbalıkta bulunulmaması ve himaye edilerek korunmaları emredilmiştir⁵⁴¹.

Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki sularda başka devletlere ait olan ve herhangi bir sebepten dolayı batan gemilerdeki kişilerin kurtarılacak gitmeleri gereken yerlere gönderildiği ile ilgili kayıtlarda incelenen dönemde şikâyet defterlerine yansımıştır. Nitekim, Kasım 1801 tarihli kayıta; Süveyş tarafından Tur-ı Sina'ya 75 mil uzaklıkta İngiltere'nin içinde mühimmat olan bir gemisinin kazazede olduğu ve içinde olan adamlarının şalupeler⁵⁴² ile dışarı çıkarıldıkları belirtilmiştir. Bu kurtarılan kişilerin kaza yapılan yerden Cize'ye gidinceye kadar gerekli olan azık ve zahirelerinin akçeleri ile verilerek, sağ salim Cize'ye gönderilerek ulaştırılmalarına önem gösterilmesini Cize'de oturan Kolonil Ramsay, Ordu-yu Hümâyûna takdim ettiği Fransızca ibareli takririnin tercümesinde istemiştir. Bunun üzerine anlatıldığı şekilde hareket edilmesi için emir verilmiştir⁵⁴³.

İncelenen dönemde şikâyet defterlerine yansıyan bir başka husus da odun vesair kereste kesen kişilere müdahalede bulunulmasıdır. Nitekim, Aralık 1788 tarihli bir hükümde, Yanya naibi Derviş Mustafa Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûna mektup göndererek yapmış olduğu şikâyetinde; Yanya kazası kollarından Zagor nahiyesine bağlı Nakazes adlı köy ahalisinin meclise geldiklerini ve köyleri toprağında olan Enilo adlı cibal-i mübahadan (helal dağdan) kadimden beri kendilerinin ve herkesin odun ve sair kerestesini keserek faydalandıklarını bildirmiştir. Müdahale olunması icap etmez iken civarlarında olan Melve köyü ahalilerinin kanun ve kadime aykırı müdahale ettiklerini ve odun kesmelerine izin vermeyip zorbalıkta bulunduklarını bildirmişlerdir. Yapılan müdahalenin engellenerek men ve def olunması için emir verilmesini rica etmişlerdir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda, Enilo adlı dağda adı geçen köy ahalilerinin kadimden beri koruya geldikleri mahsus ve müstakil rüsumlu koruları olmadığı, gerçekte bunların ve herkesin odun ve sair kerestesini keserek yararlına geldikleri bir dağ olduğu belirtilmiştir. Bu durum üzerine kanun üzere hareket edilmesi için emir çıkmıştır⁵⁴⁴.

İncelenen dönemde, yol aidatına müdahale⁵⁴⁵, mübaşir maaşına el konulması⁵⁴⁶, yapılan harcamanın geri verilmemesi⁵⁴⁷, ahalinin zahire vermesine müdahale edilmesi⁵⁴⁸ vb. gibi konular da şikâyet defterlerine yansımıştır.

“Diğer Konular” ile ilgili yapılan şikâyetlerin Atik Şikâyet Defterlerine göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. (Bkz. Grafik 32)

⁵⁴¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 96/322. (Ekim 1801).

⁵⁴² Şalupe, iki direkli küçük hafif gemi. Bkz. Sami, Ş. (2010). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 766.

⁵⁴³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 97/325. (Kasım 1801).

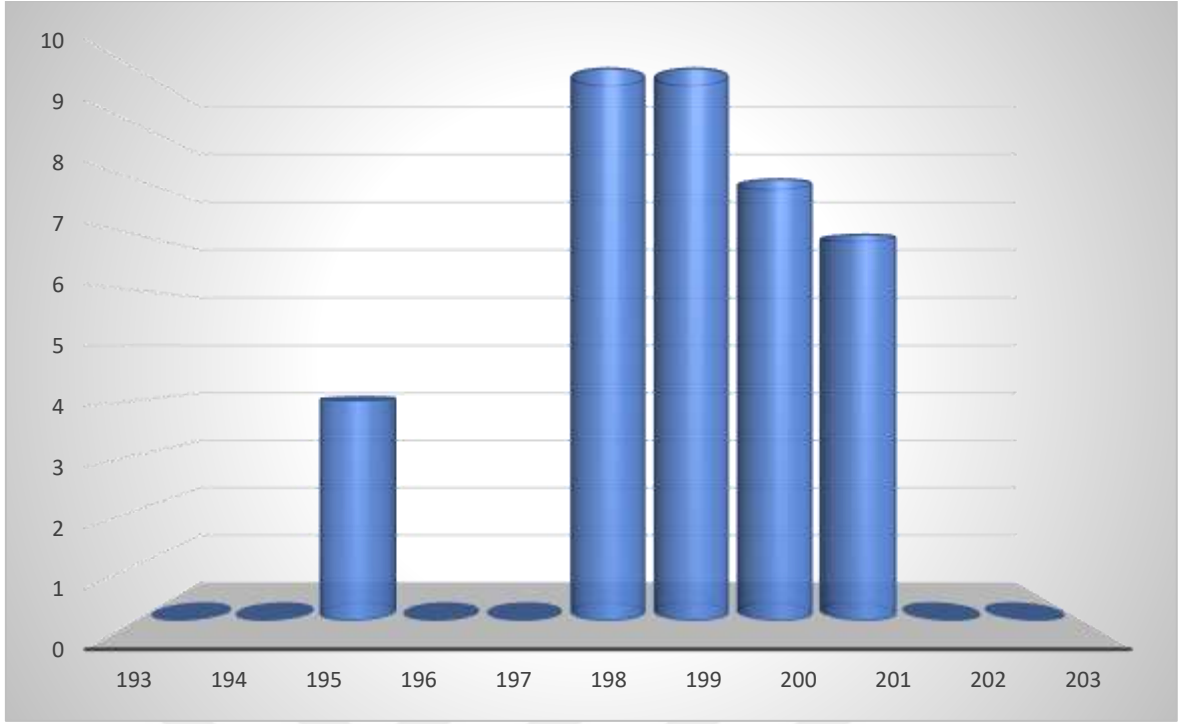
⁵⁴⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 9/36. (Aralık 1788).

⁵⁴⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 8/18. (Mayıs 1807).

⁵⁴⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 97/279. (Ağustos 1801).

⁵⁴⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 289/960. (Mart 1792).

⁵⁴⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 98/293. (Mayıs 1791); BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 98/294. (Mayıs 1791).

Grafik 32. Diğer Konular ile İlgili Şikâyetlerin Atık Şikâyet Defterlerine Göre Dağılımı

4. ŞİKAYETLERİN HUKUKİ SONUÇLARI

Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzenin ve devlet bekasının devamlılığı için her suç fiilinin bir hukuki yaptırımı olmuştur. Suçlar, devlete ve reayaya karşı işlenen suçlar olarak değerlendirmeye tabi tutulmuş (Baytimur, 2011: 57) ve bunların Osmanlı ceza hukukunu oluşturan şer'i ve örfi ceza hukuku doğrultusunda yaptırımları olmuştur (Aydın, 1993: 478). Ceza sözlükte, *“uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım”* şeklinde ifade edilmektedir. Hukuki olarak ise *“suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım”* şeklinde kullanılmıştır (Akalin ve diğerleri, 2019: 458). Ceza hukuku, fıkıh kitaplarında *“ukubat”* terimi ile karşımıza çıkmaktadır. Uriel Heyd, Osmanlı ceza hukukunda suçların sistemli bir ayrımının yapılmadığını, bunun yerine *“siyaset gerektiren suçlar”* ve *“tazir gerektiren suçlar”* şeklinde iki kısımda kategorize edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca hafif para cezasının tatbik edildiği üçüncü bir suç kategorisinden de söz edilmiş olup bu suçlar *“küçük suçlar”* olarak adlandırılmıştır (Heyd, 1973: 259).

Siyaset gerektiren suçlar; *“ölümcül bir silahla (alet-i cariha veya alet-i harb) işlenen adam öldürme, kundaklama, sivillerin ateşli silah bulundurması, piyasa kurallarının ciddi şekilde ihlal edilmesi, kalpazanlık, padişaha karşı itaatsizlik ve onun hakkında iftiraların yayılması, yabancı ülkelere yasadışı tahıl satışı ve silah ihracatı”* şeklinde sıralanmıştır. Bazı hırsızlık olayları dahi küçük suçlardan oldukları belirtilmedikçe siyaset veya ağır bedensel cezaya tabi tutulmuştur (Heyd, 1973: 261). Ahmet Mumcu ise siyaset cezasının, *“kanun ve nizama aykırı olan çok ağır suçlara, bir amir emri altında çalışan ve bu kişinin aleyhine çalışarak halkın rahatsız olmasına sebep olacak suçlara, resmi makamlara gerçeğe aykırı ihbar ve gammazlık yapan kişilerin tazir cezalarına rağmen uslanmayanlarına, memurluk görevini uyarılara rağmen kötüye kullanma hususunda diretenlere, eşkiyalara, gayrimeşru nikah ve kötü fillerde bulunanlara, kalpazanlık ve sahtekarlık yapanlara”* vs. gibi suçları işleyen kişilere verildiğini ifade etmiştir (Mumcu, 1963: 52).

Tazir gerektiren suçlar ise, had ve kısas cezalarının dışında kalan, *“faiz, rüşvet, emanete hıyanat, sövme, yalan şahitlik, gasp, borcunu ödeme imkânı varken ödemeyi geciktirme, ölçü ve tartıda hile”* gibi suçlar olarak görülmüştür (Çolak, 1999: 25). Ayrıca bu ceza türü, kişi veya kişilerin sosyal kimliği, mal varlığı, statüsü ve dini seçimlerine göre farklılıklar göstermektedir (Cin ve Akgündüz, 1995: 326-327). Uygulanan ceza türleri ise;

- İdam Cezası,
- Sopa ve Çomak Cezası,
- Hapis cezası,
- Sürgün,
- Öğüt, Kınama ve Tehdit
- Azl ve Teşhir Cezaları,
- Mahkemeye Çağırılma
- Para Cezası,
- Kürek Cezası,
- Prangabentlik Cezası,
- Kalabentlik Cezası,
- Zindanbentlik Cezası,
- Cezirebentlik Cezası,

• Manastırbentlik Cezası, (Cin ve Akgündüz, 1995: 328-330; Yakut, 2006: 27-29; Koç, 2017: 22-39) şeklinde sınıflandırılmıştır.

Halil Cin ve Ahmet Akgündüz ise suçların, “*had, cinayet ve ta’zir suçları*” şeklinde üç kategoride sınıflandırıldığını ifade etmişlerdir. Burada dile getirilen had ve cinayet suçları, “*kıyas ve diyet gerektiren suçlar*” şeklinde açıklanmıştır (Cin ve Akgündüz, 1995: 298). Suçlar ve cezalar sınıflandırılırken aynı tasnifleme yapılmış ve cezalar yine “*had, tazir ve kıyas cezaları*” olarak kategorize edilmiştir (Cin ve Akgündüz, 1995: 301). Had cezaları, hükümdar ve hükümdarın vekili olan sadrazam tarafından tatbik edilen cezalardır. Had cezasını gerektiren suçlar; “*zina, iffete iftira, içki içme, dinden dönme, yol kesme, hırsızlık, devlete isyan*” suçlarından meydana gelmektedir (Akgündüz, 1990a: 44; Akgündüz, 1990b: 7; Çolak, 1999: 22) Had cezasının uygulanması için ceza ile ilgili gerekli görülen bütün unsurların sağlanması sonucunda bu ceza uygulanabilmektedir. Mesela; bir kişinin zina suçunu işlediğini dört kişinin şahitliği ile ispatlaması sonucu bu kişiye had cezası uygulanır aksi takdirde tazir cezası tatbik edilirdi (Akgündüz, 1990b: 7). Had suçlarına karşılık verilen cezalar;

- Zina suçuna tatbik edilen cezalar; “*sopa, sürgün, hapis ve recm*” dir.
- İffete iftira suçuna karşılık 80 kırbaç veya suçlunun şahitliğinin kabul edilmemesi şeklinde iki cezası bulunmaktadır.
- İçki içme suçuna karşılık verilen ceza ise sopa ile 80 kırbaçtır. Ancak bu suç fiili daha sonraları tazir cezası içerisinde de görülmüştür.
- Hırsızlık suçunun cezası ise çalınan mal veya eşyanın iade edilmesi veya hırsızlık yapan kişinin elinin kesilmesi şeklinde tatbik edilmektedir.
- Yol kesme suçunda, yol kesenlerin ayrıca adam öldürme suçunu da işlemesi sonucu bu kişilere idam cezası verilirken; yol kesme suçu yanında mala el koyma suçu işlendiğinde ise kişiler, sağ elleri ile sol ayakları çapraz olarak kesilmesi şeklinde cezalandırılmaktadır. Yine yol kesme suçunun yanı sıra adam öldürme ve mal gasp eden kişilerin ilk olarak el ve ayaklarının çapraz şeklinde kesilip daha sonra ise idam edilmişlerdir. Yalnızca yol kesen kişiler ise bir daha suç işlemeyeceği üzerine söz verene kadar hapis cezasına çarptırılırlarken affedilmeleri söz konusu olmamaktadır. Kişi suçu işleyip yakalanmadan evvel tövbe ederse ancak o zaman affedilmektedirler.
- Devlete isyan suçuna karşılık ise durum propaganda şeklinde olur ise uyarılır, uyarı dinlenmez ise tazir cezası verilir ancak devlete karşı ayaklanma durumunda idam cezası verilmektedir.
- Dinden dönme suçunda ilk olarak kişilerin tekrar dinine dönmeleri için bir zaman tanınmaktadır. Ancak kişi fikrinde sabit kalır ise erkeklere ölüm cezası verilirken kadınlara dinine dönene kadar hapsedilme cezası verilmektedir (Cin ve Akgündüz, 1995: 312-319).

Tazir cezası, “*ulul-emr*” adı verilen yöneticiler tarafından tespit edilmekte olup kadı tarafından uygun görülen cezaların tatbik edilmesi ile oluşmaktadır (Akgündüz, 1990b: 7). Tazir cezası gerektiren suçlar yukarıda da belirtilmiş olup burada tekrara düşmemek için burada verilmemiştir. Tazir suçları, kıyas, diyet veya bir kaybın ödenmesi gibi sabit cezaların dışında kalan suçlar olarak görülmüştür (İmber, 2004: 105-106). Bu suçlar, yöneticilerin tespit ve tatbikine bırakılmış suçlardan olup, dönemin ve coğrafyanın şartlarına göre şer’i kanuna uygun olarak oluşturulmuştur (Akgündüz, 1986: 804). Osmanlı Ceza Hukuku’nun üçüncü suç kategorisi olan cinayeti ise Ömer Hilmi Efendi “*Mi’yar-ı Adalet*” adlı eserinde “*şer’an memnu’ olan bir fi’ilin ismidir ki ol fi’il ya insanın nefesine veya a’zasına veya malına ve ‘ırzına ta’alluk ider*” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca insanın nefesine

yönelik yapılan cinayet “*katl ve cinayet-i fi’n-nefs*”; azasına bağlı olarak yapılan cinayeti ise “*cerh ve kat’ ve cinayet-i fima dun’en-nefs*” şeklinde adlandırıldığını söylemiştir. Yine cinayeti işleyen kişiye “*cani*” ve kendi üzerine cinayet vuku bulan kişiye ise “*mecniyyün aleyh*” denildiğini bildirmiştir (Hilmi, Hicri 1301: 3-4; Cin ve Akgündüz, 1995: 319). Cinayet cezası gerektiren suçlar; amd, şibh-i amd, hata, hata mecrasına cari ve tesebbüben katl olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Bu suçlar;

Amd ile Katl (Kasden Cinayet): Katledilmesi meşru olmayan bir insanı alet-i carihadan biri ile kasden katletmektir. Bu suç fiiline kısas cezası verilmektedir. Ancak bazı sebeplerden dolayı kısas cezası diyete çevrilmiştir.

Şibh-i Amd ile Katl: Katli meşru olmayan bir adamı, alet-i carihadan sayılmayan bir şey ile katletmektir. Mesela sopa veya tokat ile darp veya aniden bağırarak bir insanı öldürmek şeklindedir. Şibh amd ile insan öldürmeyi adet haline getiren kişilerin veliyy-ül emir (amir, emir veren) görüşü ile siyaseten katledilmeleri caiz görülmüştür. Ayrıca şibh-i amd ile katletme suçunun birincil cezası diyet ve kefarettir.

Hata (Hata ile Cinayet): Kasten olmayan, hata ile bir adamı katletmekten meydana gelen cinayet şeklidir. Bu kısım da kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki kişinin hata ile adam öldürmesi üzerine meydana gelir ve bu duruma, bir adamın av zannedilerek kurşun atılıp öldürülmesi örnek gösterilebilir. Bir diğeri ise failin fiilinde vuku bulan hata üzere meydana gelmekte olup bu duruma örnek olarak ise, bir insanı öldürmek için atılan kurşunun başka birine isabet etmesi üzerine o şahsın ölmesi gösterilebilir. Hatta bazen zan ile cinayet ve kişinin fiilinde ortaya çıkan hata üzere cinayet bir arada gerçekleşebilmektedir. Bu duruma örnek olarak ise, av zannıyla bir kişiye sıkılan kurşunun başkasına isabet etmesi durumu gösterilebilir. Bu suç türüne birincil olarak diyet ve kefarettir. Ancak tazir cezasının verildiği ve mirastan ve vasiyetten de yoksun bırakılma durumu söz konusu olmuştur.

Hata Mecrasına Cari Katl: Bir kişinin isteği ile olmadan bir eylemi ile ortaya çıkan cinayettir. Mesela, bir kişinin uykuda (hal-i nevmde) iken diğer bir kişinin üzerine düşmesi ile o kişinin vefat etmesi bu cinayet türüne örnek gösterilebilir. Hata mecrasına cari katl suçunun cezası da hata ile cinayet suçu ile aynıdır.

Tesebbüben Katl: Bir kişinin ölümüne sebep olmak anlamına gelir. Bu duruma örnek olarak ise bir kişinin izin almadan tarik-i ammda (herkesin geçtiği yol) bir kuyu kazması üzerine kaza ile bir kişinin bu kuyuya düşerek vefat etmesi gösterilebilir. Tesebbüben katl suçunun cezası ise diyet olarak belirlenmiştir (Hilmi, Hicri 1301: 5-9; Cin ve Akgündüz, 1995: 320-323).

Cinayet Fima Du’en-Nefs: Bu kısımdaki suçlar “*cerh*” ve “*şecc*” adı altında iki kısımdan meydana gelmektedir (Cin ve Akgündüz, 1995: 323). Cerh sözlükte “*yaralama, yaralanma*” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 152). Bu suç fiiline vücudun organlarından olan el, ayak, kulak veya burnun kesilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu türlü yaralamalarda kısas ve diyet cezası uygulanmaktadır. Şecc ise kişinin kafasını veya yüzünü yaralama sonucu meydana gelen suç fiilidir. Şecc ile yaralamanın cezası ise diyet olarak belirlenmiştir (Cin ve Akgündüz, 1995: 323).

Cenine Karşı İşlenen Suçlar: Cenine karşı işlenen suçlarda, hamile bir kadının korkutulması, dövülmesi veya annenin ilaç içmesi sonucunda bebeğin ölü doğumuna neden olunması ile ortaya çıkan suç şeklidir. Burada kişiye “*gurre tazminatı*” cezası verilmektedir (Cin ve Akgündüz, 1995: 324). Gurre tazminatında ceninin diyeti 5 deve, 50 dinar veya 600 dirhem olarak hesaplanmış Hanefilerde ise 500 dirhem olarak belirlenmiştir (Koçak, 1996: 211).

Tablo 4. Suç Türleri

Had Suçları	Tazir Suçları	Cinayet Suçları
Zina	Faiz	Amd ile Katl (Kasden Cinayet)
İffete İftira	Rüşvet	Şibh-i Amd ile Katl
İçki İçme	Emanete Hıyanet	Hata (Hata ile Cinayet)
Hırsızlık	Sövme	Hata Mecrasına Cari Katl
Yol Kesmek	Yalan Şahitlik	Tesebbüben Katl
Devlete İsyan	Gasp	Cinayet Fima Dun'en-Nefs
Dinden Dönme	Borcunu Ödeme İmkânı Varken Ödemeyi Geciktirme	Cenine Karşı İşlenen Suçlar
	Ölçü ve Tartıda Hile	

İncelenen atık şikâyet defterlerinde, ceza hukuku içerisinde bahsedilen had, tazir ve cinayet cezalarını gerektiren suçlar ile ilgili şikâyet kayıtları mevcuttur. Had cezasını gerektiren suçlar içerisinde incelenen kayıtlarda “yol kesmek ve devlete isyan” ile ilgili kayıtlar bulunmakta iken; tazir cezasını gerektiren suçlar içerisinde, “emanete hıyanet, sövme, yalan şahitlik, gasp, borcunu ödeme imkânı varken ödemeyi geciktirme” suçları ve cinayet suçları içerisinde ise “amd ile katl, şibh-i amd ile katl, cinayet fima dun'en-nefs ve cenine karşı işlenen suçlar” bulunmaktadır.

Kişilerin işledikleri suçlar karşılığında cezalandırılmasının amaçları arasında suçu düzeltme, kişinin kusurlarını giderme ve iyileştirme düşüncesi yer almıştır (Foucault, 1992: 11).

Osmanlı Devleti'nin, işlenen suçlara karşı vermiş olduğu cezaların ağırlığı dönemin seyyahlarının da dikkatini çekmiştir. Bir süredir hırsızlık yapan birkaç kişi hakkında idam kararının verildiği ve hemen idam edilerek ibret olması açısından kapılara asılıp 3 gün boyunca orada asılı bırakıldıkları belirtilmiştir (Wittman, 2011: 46).

18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde şikâyetlerin mahkemelere ve Dîvân-ı Hümâyûn'a nasıl yansıdığı ve davanın seyri hakkında bilgi sahibi olunması açısından incelenen şikâyet kayıtları önemli bir yere sahiptir. Ancak bunun yanı sıra şikâyetler sonucu açılan davaların çözümü, kişilerin işledikleri suçlar karşılığında aldıkları cezalar, bu cezaların caydırıcılığı ve ceza hukukunun anlaşılabilmesi açısından şikâyetlerin hukuki sonuçlarının takibinin yapılması da son derece önemli ve gerekli görülmüştür. İncelenen şikâyet defterleri genellikle kişi veya kişilerin yapmış oldukları şikâyetlerin içeriği hakkında bilgi vermekte olup ancak şikâyetler sonucunda kişiler hakkında ne tür cezaların verildiğine dair bilgiler bulunmamaktadır. Fakat bazı

şikâyet kayıtlarının üzerine, sağına, soluna veya alt kısmına düşülen şerhler ve derkenarlar vasıtası ile bazı hükümlerin sonucu takip edilebilmiştir. Defterlerdeki hükümlerin bizzat takibinin sağlanması için dönemin şeriiye sicillerinden, sürgün, kalabend, mühimme ve mühimme-i mektum defterlerinden takibinin yapılması gerekmektedir. Ancak defterlerdeki hükümler, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan hemen her eyalet ve kazayı kapsayıcı şikâyetlerden meydana geldiği için bu hükümlerin sonuçlarının takip edilmesi zaman kısıtlılığı sebebi ile mümkün olmamaktadır. Bu yüzden defterlerdeki şikâyetlerin hukuki olarak ne tür bir çözüme tabi olduğu ve cezai kaidelerini ancak Atik Şikâyet Defterleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi içerisindeki bazı vesikalar neticesinde incelemek mümkün olmuştur.

4.1. Sulh

Sulh kelimesi sözlükte “barıştıрма; anlaşma, uzlaşma” anlamlarına gelmektedir. Fıkıh tabiri olarak, kişiler arasındaki sorunların anlaşma ile bitirilmesi anlamına gelmekte iken borçlar hukukunda ise tarafların arasındaki sorunun karşılıklı rıza ile çözülmesini içeren anlaşma şeklinde tanımlanmıştır (Atar, 2009: 481-482). Osmanlı Devleti'nde anlaşmazlıklar hem mahkemede müzakere edilerek hem de mahkeme dışında çözümlenmiştir (Tamdoğan, 2008: 56). Mahkemelerde iş yükünün fazla olması ve özellikle mahkemelere ulaşmanın masraflı, güç ve külfetli bir eylem olmasından dolayı olay mahkeme haricinde de çözümlenmeye çalışılmıştır (Avcı, 2017: 15).

Sabri Şakir Ansay'a göre sulh, “*inkâr ve ikrar*” olmak üzere iki şekilde meydana gelirken (Ansay, 2002: 150), Fahrettin Atar'a göre ise “*inkâr, ikrar ve sükût*” olmak üzere üç şekilde meydana gelmektedir (Atar, 2009: 483). İnkâr üzerine yapılan sulh, dava konusunda şikâyet eden kişinin delilinin olmaması ve şikâyet edilen kişinin ise kendisine yöneltilen iddiayı inkâr etmesi üzerine meydana gelmektedir. İkrar üzerine sulh ise, şikâyet edilen kişi dava hususunda kendisine yöneltilen iddiayı kabul etmesi üzerine gerçekleşmektedir (Atar, 2009: 483; Ansay, 2002: 150-151). Sükût üzerine sulh, şikâyet edilen kişinin kendisine yöneltilen iddia hakkında hiçbir yorumda bulunmaması ile gerçekleşmektedir (Atar, 2009: 483). Sulh davalı ve davacının bir araya gelmesi şartıyla gerçekleşir. Sulhu yapacak olan kişilerin her birine “*musâlih*”, her iki tarafa “*mütesâlihân*” (Atar, 2009: 482) ve anlaşma karşılığı verilen bedele ise “*musâleh-ün-aleyh*” denilmektedir (Ansay, 2002: 150). Sulh tarafları tek bir kişiden meydana gelebileceği gibi birden fazla kişiden de meydana gelebilmektedir. Ancak burada önemli olan husus tarafların akl-i baliğ olması koşuludur⁵⁴⁹ (Atar, 2009: 482). Sulh ile anlaşma gerçekleştikten sonra sulhun geçersiz sayılması için her iki tarafın vazgeçmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan anlaşma iptal olmazdı. Aynı zamanda yapılan anlaşma davacı ve davalının vefat etmesi durumunda da devam etmekte olup mirasçılar tarafından da iptal edilemezdi. İddia sahibi yapılan anlaşma sonucunda sulh bedelini aldıktan sonra dava ile ilgili elinde hiçbir hakkı kalmazdı⁵⁵⁰.

İncelenen defterlerde sulh ile anlaşma yolu; adam öldürme, gasp, yağma ve zorbalık gibi suç fiilleri sonucu açılan davalar neticesinde görülmüştür. Nitekim, Dimetoka kazasına bağlı Derbend Karapınar köyü sakinlerinden Anastas adlı kişinin giderek yapmış olduğu şikâyet başvurusunda; kardeşi Dimitri'nin aynı köyde sakin olduğunu ve H. 1205 (1790/1791) yılında Çorlu kazasına bağlı

⁵⁴⁹ Atar, F. (2009). Sulh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 37, 481-485. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 482; Bu konu Mecelle mad. 1541'de, “*Hiçbir şekilde küçük, deli ve bunağın ibrası geçerli olmaz.*” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Sadeleştirilmiş Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye). (1995). (Sadeleştirilenler İbrahim Ural ve Salih Özcan). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları. madde 1556, 1557, s. 322.

⁵⁵⁰ Sadeleştirilmiş Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye). (1995). (Sadeleştirilenler İbrahim Ural ve Salih Özcan). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları. madde 1556, 1557. s. 328.

Kırkköpekli köyü sakinlerinden Mustafa Ağa adındaki kişiye belli bir ücret karşılığında ulaklık yaptığını ifade etmiştir. Ancak kardeşi hakkı olan hizmet karşılığı alması gereken ücreti talep ettiğinde adı zikredilen Mustafa Ağa'nın onu haksız yere katlettiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine davanın mahallinde mübaşir marifeti ile görülmesine karar verilmiş ve eğer hak yerine getirilmez ise kişinin Ordu-yu Hümâyûna gönderilmesi için emir verilmiş ve Çorlu naibine gönderilmiştir. Ancak emir Çorlu naibine ulaştığında davacı olan Anastas ve davalı olan Mustafa Ağa'nın 350 kuruş karşılığında aralarında anlaştıkları görülmüş ve durum naip tarafından ilam ile bildirilmiştir⁵⁵¹. Kişilerin davasının sulh ile sonuçlandığı bilgisi hükmün üzerine düşülen şerh sonucunda tespit edilmiştir. Şerh ise;

“İş bu emri ali lede'l-vusul beynlerinde muslihûn tavassutuyla üç yüz elli guruş sulh ve ibra olduklarına natık Çorlu naibinin varid olan ilamının mefhumu ba-ferman-ı ali şerh verildi.” şeklindedir. Bu kısımda nasıl anlaştıkları *“beynlerinde muslihûn tavassutu”* ibaresi ile anlaşılmaktadır. Beyn kelimesi “ara aralık” manasına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 108). Yani olayın kişiler arasında olduğunu ifade eder. Muslihûn (Muslihîn), sözlük anlamı; *“ıslah edenler, iyileştirenler, düzelticiler ve arabulucular”* demektir (Devellioğlu, 2010: 803). Tavassut ise *“araya girme, aracılık, ara bulma, aracılık etme”* anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 1214). Yani kısacası aralarında sulhun arabulucular vasıtası ile gerçekleştiği ifade edilmektedir. Davanın son bulunduğu ise *“sulh ve ibra”* kelimeleri ile anlaşılmaktadır. Sulh, *“barış, barışma, barışıklık”* (Devellioğlu, 2010: 1123) anlamına gelirken ibra ise *“beri kılma, berâet etme, temize çıkarılma, aklanma”* anlamlarına gelmektedir⁵⁵². Bu kelimeler ile de kişilerin davalarının barış yolu ile son bulunduğu ifade edilmektedir.

İncelenen dönemde sulh davalarının sadece bireyler arasında olmayıp bazen iki köy arasında yapıldığına dair kayıtlara da rastlanmıştır. Mesela, Menufiye Aklımnde ... köyü ahalilerinden Hacı Ali giderek yaptığı şikâyetinde; aynı kazaya bağlı Beni Mehmet köyü ahalilerinden Hüseyin Deli ve Ali Karuş? adlı kişilerin kendi hallerinde olmayarak kendisini öldürme düşüncesi ile üzerine hücum ettiklerini ve 2 kardeşini de katledip zulümde bulunduklarını ifade etmiştir. Bu durum üzerine mübaşir marifetiyle kişilerin Mısır-ı Kahire'ye gönderilmeleri emredilmiştir. Ancak hükmün üzerine düşen şerhte; ölen kişilerin bulunması için araştırma yapıldığında, kişilerin bulunamamaları üzerine her iki köyün ahalilerinin aralarında anlaştıklarına dair Suyud? naibinin ilam ile durumu bildirdiği görülmüştür⁵⁵³.

Bireyler arasında yapılan sulhlerde davacıların mahkemeye yakınlarının öldürülmesi sonucunda başvurduklarında, durumu ispat edememelerine rağmen tarafların belli bir miktar karşılığında sulh yaptıkları da incelenen şikâyet kayıtlarına yansımıştır. Bu duruma Mart 1790 tarihinde Tırnovi kazasına bağlı Seruh köyünden Meryem adlı kadının 5 yetimi ile Meşta-yı Hümâyûna giderek yaptığı şikâyeti örnek gösterilebilir. Meryem yaptığı şikâyetinde, Tırnovi kazasından Çeribaşı Hüseyin'in hademesinden Ahmet adlı kişinin, kocası Osman'ı şer'e aykırı olarak öldürdüğünü söylemiştir. Davacı bu sebeple 5 yetimi ile mağdur olduğunu ve öldürülen kocası için mahkeme olunmasını istemiştir. Bu durum üzerine çavuş mübaşeretiyle mahallinde şerle görülerek ihkak-ı hak olunması ve eğer mümkün olmaz ise Meşta-yı Ordu-yu Hümâyûn'a gönderilmesi emredilmiştir. Ancak hükmün üzerine düşülen şerh; kişilerin bundan önce mahkeme

⁵⁵¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 258/826. (Mayıs 1791).

⁵⁵² Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 464; İbra için detaylı bilgi için bkz. Apaydın, H. Y. (2001). İbra. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 21, 263-266. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁵⁵³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 67/228. (Eylül 1801).

olduklarında Meryem'in iddiasını ispat edemediğini ve tarafların sulh yolu ile 50 kuruşa anlaşarak, barıştıklarını böylece Meryem'in davasından vazgeçtiğini, Meryem'in vekili olan Ahmet'in ifade ettiğine dair Tırnovi naibinin ilamında meydana gelmektedir⁵⁵⁴.

Adam öldürme ve gasp ile ilgili şikâyetler sonucunda sulh ile sonuçlanan davalara Eylül 1798 tarihli bir diğer şikâyet kaydı örnek olarak gösterilebilir. Nitekim, Ahmet adlı kişi giderek yapmış olduğu şikâyet müracaatında; kardeşi Rişvan ile bulundukları sene içerisinde Mısır'a giderler iken Melvi? Köyü ahalilerinin yollarını keserek, kardeşini öldürdüklerini ifade etmiştir. Ayrıca 1 at, silah ve giyeceklerini yağmaladıklarından başka 150 adet altınını dahi alarak zulüm ettiklerini bildirmiştir. Bu durum üzerine Tayin olan mübaşir marifetiyle adı geçen köyün şeyhleri ve birkaç nefer söz sahipleri mahkeme olunmak için Sadrazam huzuruna gönderilmesi istendiğine dair emir verilmiştir. Ancak hükme düşülen şerhte; Davacı Ahmet'in vekili Said ve davalı kişilerin mahkeme olduklarında kişilerin araların 100 riyal karşılığında anlaştıklarını Melvi naibi ilam olarak bildirmiştir⁵⁵⁵.

Bu konu ile ilgili bir diğer örnekte ise Garbiye Aklimni'de? Mahalle-i Kebir kazasına bağlı ... köyü ahalilerinden İbrahim ve Ahmet adlı kişiler giderek, kendi hallerinde oldukları halde köyün şeyhleri olan İbrahim, Ahmet Tama? ve Mehmet Tama? diye bilinen kişilerin arkadaşları ile evlerini bastıklarını 4 adamlarını öldürüp, hayvanlarını ve ambarlarında olan zahirelerini ve diğer mal ve eşyalarını yağmalayarak zulüm ve zorbalıkta bulunduklarını iddia etmişlerdir. Bu durum üzerine davanın mahallinde görülmesi ve haklarının verilmesi için emir verilmiştir. Ancak davalı ve davacı kişiler muhakeme edildiklerinde kişilerin üzerlerinde sabit bir nesne olmadığı ve aralarında anlaştıklarına dair mahalle naibi göndermiş olduğu arzuhalinde bildirmiştir⁵⁵⁶.

Gasp ve zorbalık davaları sonucunda sulh yolu ile davanın çözümüne Garbiye-i Aklimnide? Sinbat köyü sakinlerinden İbrahim Fevde? ve Ahmet bin Hacı Yusuf adlı kişilerin yaptıkları şikâyet müracaatı örnek teşkil etmektedir. Nitekim, Garbiye-i Aklimnide? Sinbat köyü sakinlerinden İbrahim Fevde? ve Ahmet bin Hacı Yusuf adlı kişiler Ordu-yu Hümâyûna giderek kendi hallerinde iken adı geçen köy ahalilerinden Mustafa Hasan ve Ahmet Çelebi adlı kişiler kendi hallerinde olmayarak haksız yere bunların miktarı belli mal ve eşyalarını yağmalayarak hane ve menzillerini yıkarak bunları çıkardıklarından başka eba-an-ced şeyhliklerini kaldırarak ve ziraat ettikleri belli miktar tarlalarını dahi zorla zapt ederek zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Garbiye kadısına hitaben şer'le görülerek ve sabit olan eşya ve menzili şer' ve mübaşir marifeti ile İbrahim Fevde ve Ahmet bin Hacı Yusuf'a teslim edilmesi için adı geçen kişilerin sadrazam huzuruna gönderilmeleri için emir çıkmıştır. Ancak hükme düşülen şerhte; emir ulaşıp mahkeme olunduklarında kişilerin aralarında anlaştıkları bildirilmiştir⁵⁵⁷.

Gasp şikâyeti sonucunda sulh ile sonuçlanan bir diğer dava kaydında ise; İbrahim adlı kişi kendi halinde sakin iken Mansure kazasına bağlı Nakite? köyü ahalilerinden Es-Seyit El-Hac Hasan diye bilinen kişinin kendi halinde olmayarak H.1211 (M.1796-1797) yılında 800 riyal ve H.1212 (M.1797-1798) yılında 900 riyal ve H.1213 (M.1798-1799) yılında 1600 riyal toplamda 3300 riyalini ve 1 kısağı zorla aldığını bildirmiştir. Ayrıca evini basarak içinde olan mal ve eşyasını yağmalayarak zulüm ettiğini de ifade etmiştir. Bu durum üzerine yukarıda ismi zikredilen Hasan'ın davasının görülmesi için sadrazam huzuruna gönderilmesine dair emir çıkmıştır. Ancak hükmün üzerine

⁵⁵⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 74/253. (Mart 1790).

⁵⁵⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 21/78. (Ağustos 1801).

⁵⁵⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 27/94. (Eylül 1801).

⁵⁵⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 200, 72/239. (Eylül 1801).

düşülen şerhte; gönderilen emir ulaştığında, davalı ve davacının aralarında anlaştıkları ve tartışmalara son verildiğine dair Mansure naibinin ilamını içermektedir⁵⁵⁸.

İncelenen hükümler neticesinde adam öldürme, ev basma, gasp, yağma ve zorbalık gibi ağır suçlar neticesinde kimi belgelerde kişilerin belli meblağlar karşılığında kimi belgelerde ise iddiacının iddiasını tespit edemediği durumlarda uzlaşma yoluna gidildiği görülmüştür. Ancak suç fiillerinin ağırlığına bakıldığında, eğer kişi canından ve malından olduysa, malına karşılık verilen meblağ bir nebze sulh ederek anlaşma durumuna zemin hazırlayabilir ve kabul edilebilirken, can kaybında belli bir meblağ karşılığında cezai yaptırımın ortadan kaldırılması toplumdaki suç profilinin artmasına etken olabilir. Yine iddia edilen suçun davacı tarafından ispatlanamaması sonucunda yapılan sulhte bir o kadar çelişkili bir durumu görülmektedir. Çünkü suçsuz olan kişi bazı ithamlara maruz kaldıysa ve bu durum yargıya taşındıysa sulh yoluna gitmek yerine aklanmak ve adaletin tecelli etmesi için çaba sarf etmesi gerektiği kanaati akıllara gelmektedir. Ya da iddia sahibinin her ne kadar ispat edecek delili olmasa da haklılığını ispatlamak için davasının arkasında durup neticelenmesi için çabalaması gerekirken sulh ile anlaşma yolu biraz manidar gelmektedir. Bu durum da bireylerin birtakım maddi gelirler neticesinde doğruluk, hak ve adalet gibi toplumu bir arada tutan ve neticesinde devletin devamlılığını sağlayan değer yargılarının kırılmasına sebep olabilir.

4.2. Muarazadan Men Edilme

Sözlükte, “birbirine karşı gelme, muhalefet, kavga” anlamlara gelen muaraza (Sami, 2010: 1366); hukuki olarak, davacının mahkemeye sunduğu delilin davalı tarafından karşıt bir delille iptal ettirmesidir (Özturan, 2017: 207). Osmanlı Devleti’nde bir kişi mahkemeye başvurduğunda iddiasını ispatlaması istenmekteydi. Davacı iddiasını ispat edemediğinde ya hemen ya da karşı tarafın konu ile ilgili yemin etmesi üzerine davacı muarazadan men edilmekteydi⁵⁵⁹. Nitekim Mayıs 1790 tarihli bir hükümde; Keşan kazasına bağlı Bulgar köyünden Rado adlı kadın ile Diman ve Todori adlı zımmiler giderek, bunların babaları Raykol adındaki kişinin kendi halinde iken Keşan kazası şehir kethüdası El-hac Ataullah tarafından alenen diyet icap eden alet ile darp edilip öldürüldüğünü ve bu kişinin kendilerine iftira atarak zulüm ettiğini söylemişlerdir. Ayrıca Ataullah adlı kişiye karşı koymanın ve haklarını almalarının mümkün olmadığını bildirerek mübaşir marifeti ile şerle görülerek öldürülen babaları için gerekli olan diyetin alınması hususunda emir çıkmasını istemişlerdir. Bu durum üzerine davanın mübaşir marifeti ile mahallinde görülmesi için emir çıkmıştır. Fakat emir ulaştığında adı geçen davalı El-hac Ataullah, söylenenleri inkâr etmiş, bunun üzerine davacılar bu konunun ispatlanması istenmiştir. Ancak iddia sahipleri iddialarını ispat edemediklerinden dolayı muarazadan men edilmişlerdir⁵⁶⁰. Yine bu konuya, Sultanhisarı kalesi muhafızlarından Seyyit Mehmet adlı kişinin eşi Şerife Ayşe adlı kişi arzuhal ile yaptığı şikâyet kaydı örnek teşkil etmektedir. Nitekim Şerife Ayşe eşinin vefat ettiğini ve eşinin sahip olduğu Gedik Tımarını oğlu Mustafa tevcih ettirmek için kale dizdarı Halil adlı kişinin önce 600 daha sonra ise 1.500 kuruşunu aldığını ifade etmiştir. Ayrıca kardeşini ve 80 yaşındaki yaşlı annesini darp ederek hapsettiğini ve 5 keselik evini yaktığını bildirmiştir. Bu durum üzerine dizdar Halil, haseki mübaşereti ile merkeze gönderilmiş ve Ayşe ile cuma günü Divan-ı Ali’de ve sonra evlerinde

⁵⁵⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d.202, 19/69. (Ağustos 1801).

⁵⁵⁹ Bu konu ile ilgili bkz. BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 202, 28/98. (Ağustos 1801). nolu hükmün derkenarında “iş bu emr-i ali mübaşiri yediyle mahaline lede’l-vürud müdde’i ve müdde’i-i ‘aleyh meclis-i şer’da lede’l-murafa’a müdde’iden beyyine talep olundukta isbat-ı beyyineden izhar-ı ‘aciz idub müdde’i-i aleyh yemin tevcih idub hulf-ı billah etmeleriyle ol-vecihle kat’-ı terafu’? olunduklarını natik ...” şeklinde ifade edilmektedir.

⁵⁶⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 137/468. (Mayıs 1790).

bağlanmışlardır. Şerife Ayşe'nin iddiaları dizdar Halil'den sorulduğunda 600 kuruşunu aldığını kabul etmiş ancak darp ve menzil yakma suçlarını inkâr etmiştir. Bu sebeple Şerife Ayşe'den iddialarını ispat etmesi istenmiş ancak Şerife Ayşe kendisine verilmiş olan süreyi geçtikten sonra merkezde mevcut şahitlerinin olmadığını söyleyerek iddialarını kanıtlanamamıştır. Yine Boğaz'da olan kalelerin hakimlerinin arzlarında ve ahalinin muhızlarında Şerife Ayşe'nin bela olduğu ancak Halil'in bir şey yapmadığı beyan edilmiş ve anlatılanlar üzerine Şerife Ayşe muarazadan men edilmiştir. Böylece Halil'in ihzar kaydının iptal edilerek mahalline gönderilmesi için Rumeli kazaskeri Seyyit Yahya'nın ilam ettiği ve ilamı doğrultusunda Halil'in gönderilmesi hususunda çıkan emrin kaydın silinmiştir⁵⁶¹.

Gasp ve zorbalık suçu sonucunda muarazadan men edilme davasına örnek olarak Aralık 1789 tarihli şikâyet kaydı gösterilebilir. Nitekim Habbaz (ekmekçi) taifesinden 5 Gayrimüslim Meşta-yı Hümâyûn'a arzuhal ederek, geçen sene Orduyu Hümâyûn Silistre'den Maçın tarafına gittiğinde Rusçuk'ta ordu için un tedarikinde olduklarını ancak Rusçuk sakinlerinden Rusçuk subaşı Mehmet adlı kişinin kendilerini gereksiz yere yakalayarak hapis ve işkence ettiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra sermayelerinden 675 kuruşlarını haksız yere alarak zulüm ettiğini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine davanın mahallinde görülmesi uygun bulunmuş ancak haklarının temin edilmemesi durumunda subaşının Meşta-yı Hümâyûn'a gönderilmesi için emir verilmiştir. Fakat hükmün üzerine düşülen şerhte subaşının, adı geçen kişilerin 600 kuruşlarını aldığını söylediğini ancak diğer iddiaları inkâr etmesi üzerine davacı olan kişilerden iddialarını ispat etmeleri istenmiştir. Ancak iddialarını kanıtlanamamaları sebebi ile muarazadan men edildiklerini Rusçuk kadısı ilam ile bildirmiştir⁵⁶².

Muarazadan men edilme davaları arasında gasp, darp ve adam öldürme gibi davalarının yanı sıra arazi davalarının olduğu da görülmektedir. Nitekim, Gemlik kazasına bağlı Karacaali köyü sakinlerinden Emir Hüseyin ibn Halil adlı kişi şikâyetinde; Gemlik kazasına bağlı Anbarlı adlı köy sakinlerinden El-hac Veliyüddin bin Ahmed adlı kişinin Karacaali köyü toprağında mutasarrıf olduğu bağını 16 sene önce 110 kuruş karşılığında şer' huzurunda kendisine sattığını ve kendisinin de satın alıp kabul ettiğini belirtmiştir. Ayrıca elinde bu yerleri satın aldığına dair hüccetinin bulunduğunu ancak daha sonra sana sattığıma pişman oldum diyerek ve türlü bahaneler ile müdahale ve zorbalık yaptığını bildirmiştir. Bu durum üzerine mahkeme olduklarında, El-hac Veliyüddin bin Ahmet'in iddialarının lağvedildiği ve muarazadan men edildiğini ancak buna rağmen zulmüne devam ettiğini ifade etmiştir. Bu husus üzerine davanın mahallinde görülmesine karar verilmiştir⁵⁶³. İncelenen hükümde kişinin şikâyetinde bağ satın aldığı kişinin pişmanlık duyarak yaptığı zulümler sonucunda muhakeme olunduklarında satın alan kişinin haklı olduğu ve bağını satan kişinin ise iddialarının hükümsüz kılınarak muarazadan men edildiği görülmüştür. Nitekim davanın sonuçlanmasına rağmen satıcı olan kişinin zulmü ortadan kalkmamış bu yüzden bağ satın alan kişinin davacı olarak bu konuyu tekrar şikâyet merciine taşıdığı görülmektedir.

4.3. Mahalline Sevk Etme ve Kanunlara Göre Çözümleme

Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan birey/bireyler uğradıkları haksız bir durum karşısında şikâyetlerini bulundukları kazanın kadısına yapabildikleri gibi Dîvân-ı Hümâyûna'da yapabilme hakkına sahiptiler. Birey/bireyler bu haklarını bir dilekçe (arzuhal, mahzar) vasıtası ile kullanabildikleri gibi bizzat giderek ya da bir yöneticinin arz, ilam, tahrir vs. gibi yöntemlerle

⁵⁶¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 148/605. (Ekim 1789).

⁵⁶² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 22/76. (Ocak 1790).

⁵⁶³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 132/574. (Mayıs 1789).

bildirmesi şeklinde de kullanabilmekteydiler. Divan-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler bireylerin araştırılması, konunun incelenmesi gibi birtakım işlemler sonucunda duruşmalar şeklinde şikâyet eden ve şikâyet edilen kişi veya kişilerin yüz yüze getirilmesi sonucu ya da kişilerin vekilleri aracılığı ile görülür ve bir karara bağlanırdı. Ancak bazı şikâyetlerde dava hemen çözülmez bu durum üzerine dava mahalline sevk edilerek çözümlenmesi istenirdi (Mumcu, 1986: 97-106). Nitekim Kayseri kazası sakinlerinden Köse oğlu İbrahim giderek yapmış olduğu şikâyet müracaatında; Murki adında olan kişinin vefat ettiğini, malının kendisine ve Kayseri kazası sakinlerinden Kantar oğlu Hacı Ali'ye kaldığını bildirmiştir. Ancak Ali'nin kendi hissesine düşene kanaat etmeyerek bütün mala zorla el koyduğunu ve bu konuda fetva verildiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine “*hilafına emir yoğsa mahallinde şer'le görülmesi*” şeklinde emir verilmiştir⁵⁶⁴. İncelenen hükmün son kısmında tırnak içerisinde belirtmiş olduğumuz ibarede kişinin söylediklerinin aksini gösteren bir emir bulunmuyorsa durumun şer'i kanuna göre çözümlenmesi için mahalline sevk edildiği görülmektedir.

Yine bu konu ile ilgili bir diğer örnekte, Bolu Kazasında dergâh-ı alî küreklilerinden Mehmet adlı kişi yapmış olduğu şikâyetinde; seferde olduğu sırada oğulları Ali, Hüseyin ve İbrahim'in kendi hallerinde olmalarına rağmen yine Bolu kazasında sakin olan Kazta? Ali oğlu taraftarlarından Çakal oğlu İbrahim Efendi adındaki kişinin ortaya çıkarak “*sizin cariyesiz hanegiriniz firar etmiş*” deyip yirmi atlı adamı ile hanesine girdiğini söylemiştir. Ayrıca oğullarını da yakalayarak on gün kadar haksız yere hapsetmiş ve 500 kuruşluk malına el koyduğunu bildirmiştir. Bu durum üzerine davanın şer'i kanuna göre çözümlenmesi için mahalline sevk edildiği görülmektedir⁵⁶⁵.

Gayrimüslimlerin şikâyetleri sonucunda da davaların mahalline sevk edildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Mesela, İzmir kazası sakinlerinden Mazo yapmış olduğu şikâyet başvurusunda; kendi halinde olduğu halde yine İzmir'de oturan Kostanti ve Minhal adlı kişilerin ehl-i örfe dayanarak kendini yakalayıp hapsettiklerini ve tehdit ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca 75 kuruşunu dahi gasp ederek zulüm ettiklerini ve bu konuda fetva verildiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine kişinin beyanına aykırı bir emir yok ise davanın mahallinde şer' üzere görülmesi için emir verilmiştir⁵⁶⁶.

Ahmet Mumcu, yapmış olduğu çalışmasında mahalline sevk edilen davaların büyük kısmının şer'i davalardan meydana geldiğini ifade etmiştir (Mumcu, 1986: 105). Nitekim incelenen Atik Şikâyet Defterlerinde yer alan hükümler de bu durumu destekler nitelikte görülmektedir. Mesela Kastamonu kazasından Ümmügülsüm, vefat eden eşinin tüm mal varlığının kendisine ve kızına kaldığını ancak yine aynı kazada oturan mütegalibeden Bağban oğlu Hüseyin, Osman oğlu Kürt Ali, kardeşi İbrahim, Coztaldak oğlu Hasan, Kühre Ali oğlu Memiş ve arkadaşlarının miras olarak kalan bütün malı zapt ettiğine dair yapmış olduğu şikâyetine karşılık davanın mübaşir vasıtası ile mahallinde görülmesine karar verilmiştir⁵⁶⁷. Yine Bursa sakinlerinden Kırkor, Sirköz ve Abraham adlı kişiler yaptıkları şikâyet müracaatlarında; Bursa sakinlerinden bunların kardeşi Malus ve oğlunun vefat etmesi üzerine bütün mirasında kendilerine kaldığını ancak yine Bursa sakinlerinden Belim oğlu Ağta, Kamir oğlu Kalyos ve kardeşi Balyos adlı kişilerin kalan mirası zapt ederek zulüm ettiklerini bildirmiştir. Bu durum üzerine davanın Mübaşir marifetiyle mahallinde şer'le görülmesi için emir yazılmıştır⁵⁶⁸.

Dîvân-ı Hümâyûn'un davanın çözümü için mahalline sevk ettiği davaları farklı ibareler ile yönlendirdiği görülmektedir. Bu ibareler arasında “*hilafına emir yoğsa mahallinde şer'le görülmesi*”,

⁵⁶⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 2/6. (Aralık 1788).

⁵⁶⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 4/12. (Aralık 1788).

⁵⁶⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 9/30. (Ocak 1789).

⁵⁶⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 13/48. (Ocak 1789).

⁵⁶⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 9/34. (Ocak 1789).

“voyvoda ve mübaşir marifetiyle mahallinde şer’le görülmesi eğer ihkak-ı hak mümkün olmaz ise der-aliyeye gönderilmesi”, “mübaşir marifetiyle mahallinde şer’le görülmesi”, mahallinde şer’le ve kanun üzere amel olunması” vs. ibareler bulunmaktadır. Nitekim dergâh-ı muallam kapıcı başlarından Mir Ali, Ciddi Müteveffî Şehr-i Osman Paşa’nın Arhos kasabasında yaptığı cami-i şerif vakfının mütevellisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Arhos kasabasında olan 2 adet vakıf evinde vakıf mütevellisi temessüküyle Osman, Mehmet ve İbrahim adlı kişilerin kiracı olduklarını ve H. 1190 (M.1776/1777) yılından beri kira bedelinin olduğunu ve bunu vermediğini söyleyerek verilmeyen kiralardan toplu olarak alınmasını istemiştir. Bu durum üzerine “*hilafına emir yoğsa mahallinde şer’le görülmek için emr-i ali yazılmıştır*”⁵⁶⁹. Elhac İbrahim, Siroz ahalisinden olup yine aynı kazaya bağlı Eskici köyünde oturan Hacı Veli oğlu Mehmet diye bilinen kişinin zimmetinde H.1202 (M.1787/1788) senesinden beri mühürlenmiş temessük ve senet doğrultusunda 12.481 kuruş alacak hakkının olduğunu ve talep ettiğinde ise vermediğine dair şikâyetle bulunmuştur. Bu durum üzerine voyvoda ve mübaşir marifetiyle mahallinde şer’le görülerek ihkak-ı hak olması ve tahsili mümkün olmaz ise der-saadete gönderilmesi için emir yazılmıştır⁵⁷⁰. İncelenen hükümde de görüldüğü üzere dava mahalline sevk edildiği gibi çözümü için voyvoda ve mübaşirin vasıtası ile mahkeme edilmesi bilgisi verilmiştir. Ancak defterde yer alan diğer hükümlerde görevlendirilen memurların da değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Mesela Konya kazasına bağlı Selima köyü sakinlerinden Beynako adlı kişinin Aharon adlı kişi zimmetinde olan 1.000 kuruş alacağını alamadığına ve kişinin firar ettiğine dair yapmış olduğu şikâyeti karşılığında davanın çavuş vasıtası ile mahallinde çözülmesine ve kişinin ödeme de muhalefet eder ve haklıya hakkı verilmez ise Aharon’un darsaadeete gönderilmesi için emir verilmiştir⁵⁷¹. Görüldüğü üzere davanın görülmesinde görevlendirilen kişi bu defa çavuş olarak nitelendirilmiştir. Ancak incelenen hüküm sadece değişen görevli ile ilgili bilgi vermemekte ayrıca davanın sonucu hakkında varılan kararı da bildirmektedir. Şöyle ki kişinin alacağı ödeme hususunda muhalefet etmesi durumunda adalet sağlanması için merkeze gönderilmesi istenmiş. Burada şikâyetçi olan kısım haklı görülmüş ve firar eden kişinin ise zikredilen meblağı ödemesinin doğru bulunduğu ifade edilmek istenmiştir. Yine bir diğer şikâyet kaydında; Ömer ve Kabzettin ve müteveffa Mustafa yazıcı diye bilinen kişiler ile Zeliha adlı kadın giderek Kabzettin’in kardeşi İsmail ve Ömer’in oğlu Hüseyin ile Mustafa Yazıcı’nın İştib kazasına bağlı Sudin köyü iltizamında civarında olan çiftlikte kendi hallerinde iken çiftlik ashabından bazı kişilerin kendilerine saldırdıklarını, İsmail ve Hüseyin’i katlettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca 597 kuruş nakitlerini ve defterde kayıtlı olan 6.965 kuruşluk eşyalarını da gasp ettiklerine dair şikâyetlerinde karşılık davanın Rumeli kaymakamı marifeti ve mübaşir marifetiyle mahallinde şer’le görülmesi için emir verilmiştir⁵⁷².

Davanın mahalline sevki ile birlikte şer’ ve kanunlar doğrultusunda görülmesine dair İbrahim ve Halil adlı kişilerin giderek yaptıkları şikâyet müracaatları örnek olarak verilebilir. Nitekim kişiler yaptıkları şikâyetlerinde Bolu kazasına kollarından olan Seneden nahiyesine bağlı Culus köyü toprağında olan sınırları belli, çiftliğini hüccet ile arazisini ise temessük ile mutasarrıfı olduklarını ve öşür ve rüsumlarını sahib-i arza ödediklerini ifade etmişlerdir. Ancak buna rağmen Culus köyü sakinlerinden Doğancı Mehmet ağa, Hüseyin, Memiş, Ahmet ve Osman diye bilinen kişilerin ortaya çıkıp bu emlak ve yerleri zapt ederek zorbalıkta bulunduklarını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine

⁵⁶⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 10/36. (Ocak 1789).

⁵⁷⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 11/41. (Ocak 1789).

⁵⁷¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 54/246. (Mart 1789).

⁵⁷² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 30/134. (Şubat 1789).

Dava soruşturularak doğrulandıktan sonra mahallinde şer' ve kanun üzere görülmesi için verilmiştir⁵⁷³.

4.4. Dîvân-ı Hümâyûn'da Muhafaza Edilen Kanun ve Defterlere Göre Çözümü

Dîvân-ı Hümâyûn, Rikâb-ı Hümâyûn veya Ordu-yu Hümâyûn'a yapılan şikâyetler sonucunda bireylere verilecek olan cezanın belirlenmesi için kişinin işlediği iddia edilen suçun sabit görülmesi gerekmektedir. Dolayısı ile dava ile ilgili karara varılırken davalı ve davacı kişilerin ellerinde bulunan fetva, hüccet, berat vs. gibi belgeler dikkate alındığı gibi Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen ve Defterhane-i Amire'de bulunan defterlerin kontrol edilmesi de davanın sonuçlanmasında önemli bir yere sahiptir. Mesela, Silistre Sancağında, Varna nahiyesine bağlı Kiraz kapısı adlı köy ve diğer yerlerin tımar tasarrufuna sahip olan Ali adlı sipahi, tımar köylerinin mahsul ve vergilerini toplamak istediğinde ecanib ve ashab-ı agrazdan bazı kişilerin tımarının iptal edildiğini ileri sürerek mahsul ve vergilerine el koyduklarını bildirmiştir. Bu durum üzerine Defterhane-i Amire'de korunan cebe defterine müracaat edilerek tımar kaydı sorgulanmış ve bahsi geçen tımarın H.1198 (M.1783-1784) yılından beri Ali'nin üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece Defter-i Hakâni doğrultusunda kanun üzere hareket edilmesine dair emir çıkmıştır⁵⁷⁴. Temmuz 1791 tarihli bir diğer hükümde ise Edirne sakinlerinden Terzi esnafından Ari Avre? Adlı zımî Orduyu Hümâyûn'a giderek yapmış olduğu şikâyetinde Edirne sakinlerinden Arnin adlı kişinin kendisine musallat olduğunu ve "*sen benimle beraber ol*" dediğini ve bunu kabul etmediği için kendisine düşman olduğunu söylemiştir. Ayrıca 1204 yılında kendisini 30 günden fazla yakalayıp hapsedtiği ve Edirne kazasına bağlı Bosne? Köyünde olan 1.000 adet koyun ve 1.800 kuruştan fazla mal ve eşyasını gasp ettiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine kişi hakkında H.1205 (M.1790-1791) tarihinde mübaşir marifeti ile şer' üzere davanın görülmesini ve eğer haklıya hakkı verilmez ise kişinin Ordu-yu Hümâyûna gönderilmesine dair emir çıkmıştır. Ancak Mayıs 1791 tarihinde verilen emir mahaline mübaşir eli ile ulaştırıldığında yukarıda adı geçen Arnin ile ihkak-ı hak mümkün olmadığı bildirilmesi üzerine Ordu-yu Hümâyûn'da korunan Kuyud-ı Ahkam'a müracaat edilmiştir. Böylece bahsi geçen tarihte çıkan emrin kaydının olduğu ortaya çıkmış ve kişinin duruşma için Ordu-yu Hümâyûn'a gönderilmesine dair emir verilmiştir⁵⁷⁵. İncelenen hükme bakıldığında kişi hakkında ilk olarak mübaşir marifeti ile davanın görülmesine dair karar çıkmış ancak çıkan karar mahalline ulaştığında kişi ile baş edilemediği bu sebeple adaletin sağlanamadığı ortaya çıkmıştır. Ancak bu durumun bildirilmesi üzerine kişinin duruşma için Ordu-yu Hümâyûn'a gönderilmesi istenmiştir. Böylece davanın mahalline sevk edildikten sonra tekrar ilk müracaat yerinde mahkeme edilme kararının verilme sebebini anlatmak açısından önemli bir hükümdür.

Bireylerin yapmış oldukları şikâyetlerin bazıları neticelenerek karara varılmış ve mahkeme kararı emir ile gönderilerek kararın uygulanması istenmiştir. Ancak davalı ya da davacı taraftan kişiler çıkan karardan memnun olmadıkları ya da kendi lehlerine karar çıkmadığı zaman verilen emre uymayarak zorbalıklara devam ettikleri görülmüştür. Bu durum üzerine tekrar şikâyet başvurusu gerçekleştiğinde yapılan şikâyet hakkında anlatılanların doğruluğunu da tespit etmek amacı ile önceden bir emir çıkıp çıkmadığı Dîvân-ı Hümâyûn'dan kontrol edilirdi. Nitekim Talanti kazası mütevellisi Mehmet Emin arzuhal sunarak yapmış olduğu şikâyet müracaatında; Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan Eğriboz sancağında Talanti kazası ve köyleri reayalarının defterde kayıtlı

⁵⁷³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 33/150. (Şubat 1789).

⁵⁷⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 56/224. (Temmuz 1791).

⁵⁷⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 48/194. (Temmuz 1791).

raiyyet ve raiyyet oğullarından bazıları eskiden beri sakin oldukları köylerini terk ederek taht-ı kazada olan bazı kaza ve köylere yerleştiklerini ifade etmiştir. Bu kişilerin asıl oturdukları yerlere getirilerek iskân edilmesini istemesine rağmen reayanın karşı çıktığını bildirmiş ve bu durum üzerine İskân şartları doğrultusunda o makule defterlü reayaları bulundukları yerden kalkarak kadimi köylerine nakil ve iskân ettirilmek için emir gönderildiğini söylemiştir. Ancak bu konu ile ilgili emir çıkmasına rağmen reayanın emre göre hareket etmedikleri bu defa tahrirat ile bildirilmiştir. Böylece Dîvân-ı Hümâyûn'da korunan kuyud-ı ahkâma müracaat edilerek bahsedildiği gibi bir emrin verilip verilmediğine bakılmış ve kaydın varlığının ortaya çıkması üzerine reayanın bundan önce gönderilen emir doğrultusunda iskân ettirilmeleri için emir gönderilmiştir⁵⁷⁶. İncelenen hükümde de görüldüğü üzere hakkında karara varılan bir davada, gönderilen emre uyulmayarak zorbalığın tekrar etmesi durumunda yapılan şikâyet neticesinde ilk olarak bu konu hakkında kayıtlar kontrol edilmekte ve daha sonra ilk verilen kararın uygulanması için tekrar emir yollanmaktadır. Bu durum ilk kararın geçerliliği devam ettiğini de göstermektedir.

İncelenen Atik Şikâyet Defterlerinde, Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen defterlere müracaat edilerek dava görüldüğü gibi yapılan şikâyet konusu bir kanuna dayanmakta ise bu kanun Dîvân-ı Hümâyûn'dan sual edilerek de dava verilen cevap doğrultusunda neticelendirilmektedir. Mesela, Havâss-ı Hümâyûn⁵⁷⁷ köylerinden Larendе kazasına bağlı Evkaf adlı köyün ahali ve reayaları giderek yapmış oldukları şikâyet müracaatlarında; üzerlerine düşen aşar ve sair hukuk ve vergilerini kanun ve defter doğrultusunda köyleri zabıtı olan kişilere verdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak köyleri zabıtının ödenen vergilerle yetinmeyerek kanun ve deftere aykırı olarak ziyade vergi ve bedava yiyecek talebi ile zulüm ve rencide de bulunduğunu bildirmişlerdir. Bu durum üzerine konunun Divanı Hümâyûn'dan kanunu sorulduğunda hassa köylerinden Larendе kazasına bağlı Evkaf köyünün reayalarının köyleri toprağında ziraatleri ile ortaya çıkan ürünlerinden vermeleri gereken öşürleri ile hukuk ve rüsumlarını kanun ve defterde yazıldığı gibi köyleri zabıtı olan kişilere verdikleri halde köy zabıtının kanaat etmeyerek fazla vergi ve bedava yiyecek talebi ile zulümde bulunduğu doğru ise kişinin def edilmesi için kanunlara göre emir gönderilmiştir⁵⁷⁸.

4.5. Şikâyet Edilen Kişinin İstanbul'a Gönderilmesi

İncelenen defterlerde bireylerin yapmış oldukları şikâyetlerin bazıları netice itibari ile kişilerin yaptıkları zorbalıkları ve zulmü direktmeleri ile sonuçlanmaktadır. Bu durumda kişilerin davaları mahallinde çözülemeyip hakları verilmediğinde davalı kişinin merkeze gönderilmesinin istendiği görülmüştür. Nitekim Ömer adlı kişi giderek yapmış olduğu şikâyetinde; İstanbul sakinlerinden Kömürcü taifesinden Mehmet diye bilinen kişi zimmetinde 658 kuruş alacak hakkı olduğu ve bunu talep ettiği zaman bugün yarın diye vermekte zorluk çıkardıklarını ve kişilerin firar ettiğini tahmin ettiğini bildirmiştir. Ayrıca kişinin Midye nahiyesinde oturduğunu bildirerek mübaşir marifetiyle kişinin zimmetinde olan belli miktardaki paranın alınarak tamamen kendisine tahsil edilmesini istemiştir. Bu durum üzerine mübaşir vasıtası ile ve kişinin elinde olan temessük doğrultusunda bahsi geçen Mehmet'in anlatılan miktarı mahallinde ödemeyerek muhalefet eder ise Der-Aliye'ye gönderilmesine dair emir çıkmıştır⁵⁷⁹. Hükümden anlaşıldığı üzere, kişinin yapmış olduğu şikâyet

⁵⁷⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 33/106. (Şubat 1800).

⁵⁷⁷ Havâss-ı Hümâyûn, "Osmanlılar'da padişaha, hanedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsi mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terim"dir. Bkz. Orhonlu, C. ve Göyünç, N. (1997). Has (Havâss-ı Hümâyûn). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, 268-270. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 268.

⁵⁷⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 71/287. (Ağustos 1789).

⁵⁷⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 55/230. (Mart 1789).

haklı olduğu tespit edilmiş ayrıca bu konu ile ilgili elinde bir evrakının (temessük) bulunması ile kişinin hak sahibi olduğu kararına varılmıştır. Ayrıca davalı kişinin ise bu durum karşısında bahsi geçen miktarı ödemesi istenmiş ve ödememe durumuna karşılık önlem alınmış ya da kişi bu şekilde güvence altına alınmaya çalışılmış olabilir. Yine bu kişinin merkeze gönderilmesi isteğinin altında yatan bir başka sebep ise mahalli görevlilerin kişilerin hakkında verilen kararları uygulamada dikkatli ve özenli olmalarını sağlamak maksadı ile bir gözdağı verme amacı olabilir.

Taşrada meydana gelen bazı sorunlar şikâyet sistemi vasıtası ile yargıya taşındığında, kişiler duruşma yoluyla muhakeme edilerek davada bir karara varılırdı. Ancak hukuki olarak çözüme kavuşturulan bazı davalar, davalı kişi ya da kişilerin olumsuz tutumlarını sürdürmeleri durumunda davalı kişinin ders-aadeete gönderilmesi istenmektedir. Bu durum taşrada meydana gelen problemlerin merkeze yansımaya de sebep olduğu söylenebilir. Nitekim, Uluborlu sakinlerinden saadat- ı kiramdan Esseyid Hafız Ahmet ve Esseyit İbrahim giderek yapmış oldukları şikâyet müracaatlarında; babaları Abdurrahman'ın miras olarak kalan ve Uluborlu kazası sakinlerinden Çerçi Hacı Mehmet, Buhur Paşa oğlu Mehmet ve Veli Hakkı diye bilinen kişiler zimmetlerinde olan 50 kese akçeden fazla mal ve eşyaları olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu mal ve eşyaları talep ettiklerinde bahsedilen kişilerin vermeyerek zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine davanın mübaşir marifetiyle adı geçen kişilerin Antalya'ya getirilerek duruşmaya çıkarılmaları ve haklı olan kişiye hakkı verilmez ise davalı kişilerin Der-saadete gönderilmesi için emir gönderilmiştir⁵⁸⁰.

Yine bu konu ile ilgili bir diğer şikâyet kaydında ise Muslucalı Aşireti'nden Ahmet, Mehmet ve isimleri belli kişiler giderek yaptıkları şikâyetlerinde; ekrad taifesinden Çan Belli Aşireti'nin Beyi Alişan, yeğeni Alişir, kardeşi Deli İsmail ile arkadaşları ve seksen adamının Muslucalı Ahmet ve Alemdar Mehmet'in kardeşleri Recep Bey ile imamları Ömer ve Ali'yi katlettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca hem kendi malından hem de miri maldan toplam 7.000 kuruş nakit akçe ile 5 adet at, 3 rees kısrak, 5 adet simli tüfek, 4 adet kürek, 5 adet cedid çuka şalvar, 7 adet cedid kaput vs. mal ve eşyalarını gasp ettiklerini bildirmişlerdir. Yine bahsi geçen eşkıyalara karşı durmak mümkün olmadığı için bildirilmiş ve kişilerin adam öldürme suçunu işledikleri sabit olur ise hapsedilmeleri ve durumun Der-Aliyye'ye arz ve ilam ile bildirilmesi istenmiştir. Eğer adalet sağlanamaz ve kişilerin hakları yerine getirilmez ise bahsi geçen eşkıyaların Der-saadete gönderilmeleri için emir çıkmıştır⁵⁸¹.

Aralık 1788 tarihinde sekban başı olan yeğen Es-seyyit Mehmet arz ve tahrir ile Yalakabad sakininden mütegalibeden olan Ömer Alemdar adındaki kişinin kendi halinde olmayarak öteden beri adam öldürme, tecavüz, mal gaspı gibi suçları işlediğini ifade etmiştir. Ayrıca bu defa ise Manav oğlu Ahmet adlı kişiyi kahvede haksız yere ve alenen öldürdüğünü, ölen kişinin eniştesinin kaçtığını ve eniştesinin mutasarrıf olduğu çiftlikteki 4 adamını dahi savaş aletleri ile darp ederek yaraladığını bildirmiştir. Bu durum üzerine Kocaeli sancağı mütesellimi ve ocaktan tayin edilen mübaşir marifeti ile bahsi geçen Ömer Alemdar'ın yakalanarak mahkemeye çıkarılması ve Der-saadete gönderilmesine dair emir verilmiştir⁵⁸².

⁵⁸⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 77/323. (Mart 1789).

⁵⁸¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 194, 94/438. (Nisan 1789).

⁵⁸² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 4/11. (Aralık 1788).

4.6. Tembihte Bulunma

Osmanlı Devleti'nde yapılan zulümlerin sonucunda bazen kişilere ceza verilmemiş bunun yerine tembih edilmeleri yeterli görülmüştür. Örneğin Dimetoka kazasına bağlı Derbend-i Kızıldeli? köyü ahalileri Rikâb-ı Hümâyûn'a arzuhal ederek, adı geçen kaza naibi tarafından nahiye naiplerinin eskiden beri naiplerin oturdukları mahkemede oturmayarak davetsiz olarak devre çıktığını söylemişlerdir. Adı geçen naibin köylerine giderek sakin oldukları evlerinin üzerine konup bedava yem, yiyecek, koyun, kuzu, arpa, saman ve sair yiyecek ve içeceklerini istediğini, muharremiyye⁵⁸³ ve yatırma? adıyla akçe talep ederek fukarayı zorlayıp zulüm ettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'dan ortaya çıkan sorunun kanunu sorulduğunda; Dimetoka kazası naibinin, nahiye naiplerinin eskiden beri oturma geldikleri mahkemede oturmaları gerektiği, il üzerine devre çıkararak köy köy gezmeleri, ahalinin evlerine konmamaları, yem ve yiyecek bazı isimler altında akçe talep etmemeleri için tembihlerde bulunulmuştur⁵⁸⁴.

Tembih edilenler arasında yumurtacı esnaflarının pazarbaşı olan kişilerin de olduğu incelenen şikâyet defterlerine yansımıştır. Nitekim Eylül 1789 tarihli hükümde; eski saraya her gün gerekli olan kararlaştırılmış 800 yumurtanın pazarbaşı marifetiyle narh-ı ruzisi üzere satın alınması ve kimsenin rencide edilmemesinin gerektiği bildirilmiştir. Ancak pazarbaşı olan Ahmet Ağa ibn Ali Ağa adlı kişinin tayin ettiği adamların taşradan gelen yumurta gemilerini denizde karşılayarak gemi üzerinde olan yumurtadan 1000-1200 ve daha fazla olan bir sepet yumurtayı 800 adettir diyerek zorla el koydukları ve akçesi talep edildiğinde akçesini dahi vermeyerek zulüm ettikleri ilam edilmiştir. Ayrıca yaz günlerinde 100 yumurtaya 20'şer pare, kış günlerinden 100 yumurtaya 30'şar pare veririm diyerek zulüm edildiği de söylenmiştir. Bunun üzerine adı geçen pazarbaşı Ahmet'e hitaben yumurta gemilerinin iskeleğe yanaşmadan denizde karşılanmaması, narh-ı ruzisinden az alma ve yaz ayında 100 yumurtayı 20'şer pareye kış günlerinde 100 yumurtayı 30'şar pareye verin diyerek yumurtacı esnafına zulüm edilmeyerek verilen emir ve ilamlara göre hareket edilmesi için tembihte bulunulmuştur. Bu konuda Sultan Mustafa ve Abdülhamid Han zamanında emir verilmiş olup yenilenmesi rica edilmiştir. Hilafına emir yok ise anlatıldığı üzere hareket edilmesi için emir verilmiştir⁵⁸⁵. İncelen belgelerde görüldüğü üzere kişiler yapmış oldukları olumsuz hareketler ve suç fiilleri sebebi ile uyarılarak tembihlerde bulunulmakta daha sonra ise kanuna göre yapılması gereken şey ne ise onun yapılması için emir verilmektedir.

Her zaman yöneticiler tembih edilmemiş bazen yaptıkları muhalefet sonucu halktan kişilerin de tembihlendiği görülmektedir. Nitekim Nisan 1790 tarihli bir hükümde; Halil adlı sipahi giderek, berat ile mutasarrıf olduğu tımar köylerinden Arapgir kazasına bağlı Seracık? köyü toprağında ziraat eden defterli reaya ve defterli reyalardan hariç ziraat eden reaya taifesinin, ziraatları sonucu ortaya çıkan mallarını ilk olarak köylerinde olan ambara daha sonra ise yakın olan pazara nakil ettirmek istediğini ancak bu duruma köy halkının muhalefet ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu durumun tımar mahsulünün eksik ve noksan olarak düzenlenmesine sebep olduklarını bildirerek reayalarının müdahalelerinin men edilmesi ve tımar mahsullerinin en yakın pazara nakil ettirilmesi için emir verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine konunun, Dîvân-ı Hümâyûn'dan kanunu sorulmuş ve bunun gibi zeamet ve tımar köyü toprağında ziraat eden defterli reaya ve defterli reaya yerlerinde ziraat eden harici reaya taifesinin ziraatları sonucu ortaya çıkan terekeleri köylerinde bulunan ambarlara

⁵⁸³ Muharrem ayının birinci gününü tebrik etmek için verilen akçe, yılbaşı bahşişi. Bkz. Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 1300.

⁵⁸⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 112/462. (Ekim 1788).

⁵⁸⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 119/488. (Eylül 1789).

koymaları ve daha sonra her hafta gidilerek satış yapılan en yakın pazara nakil etmeleri için tembihleri içeren emrin verilmesinin kanuna uygun olduğu bildirilmiştir⁵⁸⁶.

Şubat 1789 tarihinde Darende kalesi dizdari Yusuf yapmış olduğu şikâyet müracaatında; mutasarrıf olduğu Gedik tımarının Derende kazasına bağlı Mezkiran köyünün defterli reayalarından bazılarının başkasının köyünün toprağında ziraat ettiklerinden dolayı bu Gedik tımar mahsulünün parçalara ayrılmasına ve eksik olmasına sebep olduklarını bildirmiştir. Bu sebeple kişilerin başkasının toprağında ziraat ettirilmeyerek defedilmeleri konusunda yardım istemiştir. Durum üzerine kişilerin kendi topraklarında değil başkalarının topraklarında ziraat ettikleri doğru ise tembih edilerek bu kişilerin defedilmeleri hususunda kanunlara göre emir yazılmıştır⁵⁸⁷.

Olumsuz davranışlar sergileyerek tembih yolu ile uyarılan kişilerin uyarılara rağmen bazen yaptıkları suç fiilini devam ettirdikleri görülmüştür. Mesela, İstanbul sakinlerinden saadat-ı kiramdan Es-seyyit Halil giderek yapmış olduğu şikâyet müracaatında; Elhac Mustafa Ağa diye bilinen kişinin zimmetinde bir süredir 5.100 kuruş alacağı olduğunu ve bu kişiden alacağını almadan Mustafa'nın öldüğünü ifade etmiştir. Böylece alacağını varisleri olan Karahisar-ı Develi kazası sakinlerinden Halil'in kardeşinin oğulları Mir İsmail ve Mir Halil adlı kişilerden, Halil'in malından verilmesi üzere talep etmiştir. Bu durum üzerine Rumeli kazaskeri huzurunda mahkemeye çıkarıldıklarında Halil'in hakkı sabit görülmüş ve belirtilen miktarın temin edilip ödenmesi için yukarıda isimleri zikredilen kişiler tembih edilerek ilam verilmişine rağmen kişilerin firar ettikleri bildirilmiştir⁵⁸⁸.

4.7. Sürgün

Sürgün; emniyet önlemi veya ceza vermek amacıyla bireyin veya bir grup insanın, belirli bir süreliğine veya hayat boyu, ikâmet ettiği yerden başka bir mahalle yollanması ve orada oturmak zorunda bırakılmasıdır (Türçan, 2010: 164). Osmanlı arşiv belgelerinde sürgün yerine, “nefy, tağrib, icla ve ib’ad” tabirleri de kullanılmıştır (Alan, 2014: 245; Uluçay, 1951: 508; Menekşe, 1998: 123; Daşcıoğlu, 2010: 167). Sürgün edilen kişiler sürüldükleri mahalden ayrılamazlardı (Gökçen, 1987: 68). Sürgün edilen bireyler ikâmet ettikleri yerden sürgün edildikleri yere bu konu ile ilgili görevlendirilen memurlar vasıtası ile gönderilmektedir. Ayrıca sürgün mahallinde olan yöneticiler de gerekli işlemlerin yapılması için bilgilendirilmektedir (Baytimur, 2011: 61). Sürgün edilen kişiler, konumları itibarı ile bazı koşullar sağlanarak sürgün edildikleri yerlere gönderilmişlerdir. Nitekim M. Çağatay Uluçay, sürgünler hakkında yapmış olduğu çalışmasında durumu “*Sürgünler (bilhassa büyük şahıslar, mesela Sadrazam ve darüssade ağaları gibi), bütün eshab-ı ihtişamları ile yani parası, kapu halkı, evlad ve akrabası gelir ve maaşı ile sürülürlerse, gittikleri yerlerde muhteşem, müreffeh fakat küskün ve kırgın bir hayat yaşarlardı. Bazan da bunun aksi olur. Yanlarına pek mahdut eşya verilir, bir aylıkla iktifa ederlerdi. Bir kısmı ise yalnız giyecek elbisesi ile sürülür, acı ve ızdıraplı hayat sürerlerdi.*” (Uluçay, 1951: 508) şeklinde ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti’nde tazir cezaları arasında olan sürgünler (Taşbaş, 2012: 193; Köksal, 2006: 287-288) incelenen dönemde atik şikâyet defterlerine yansımış ve yapılan şikâyet kayıtlarında; sürgün edilen kişiler, sürgün sebepleri, sürgünün gerçekleştiği yer, sürülen kişilerin statüleri vb. gibi bilgiler mevcuttur.

İncelenen şikâyet kayıtlarında sürgün sebepleri arasında; adam öldürme, eşkıyalık, kötü-olumsuz hareketlerde bulunma, mal gaspı, tecavüz, ahaliye hasar ve zulümde bulunma, ahalinin

⁵⁸⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 97/319. (Nisan 1790).

⁵⁸⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 34/146. (Şubat 1789).

⁵⁸⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 193, 79/336. (Mart 1789).

ikâmet ettikleri yerden firar etmelerine sebep olma, halkı tahrik etme, askeri sınıfların sefere gitmelerine engel olma, verilen görevi yapmada gevşek davranma, memleket nizamını bozma vb. gibi suç fiilleri bulunmaktadır. İşledikleri suçlardan dolayı sürgün edilenler arasında; voyvoda, eski topçu başı, müftü, eski alaybeyi, yeniçeriler, kale dizdarı, ayanlık iddiasında bulunan kişi, mütegalibe, ahali vb. gibi yönetici ve reayadan kişiler yer almaktadır. Sürgün mahalli olan yer; bir ada olabildiği gibi kişinin yaşadığı yerden uzak bir yer veya ikâmet edilen yerin dışında herhangi bir şehir de olabilmektedir. Çalışmamızda kayıtlara yansıyan sürgün mahalleri arasında; Magosa, Bozcaada, Selanik, Edirne, Kavala Kalesi, Mora, Eğriboz, Limni Adası, Trapoliçe, Rodos adası gibi yerler bulunmaktadır. Ayrıca bazen kişilerin yer adı belirtilmeden “*bulundukları yere bir daha ayak basmayıp uzak bir diyara sürgün*” şeklinde sürgün edildikleri de görülmektedir⁵⁸⁹.

İncelenen kayıtlarda sürgün edilenler arasında taşra yönetiminde önde gelen görevlilerden voyvodaların olduğu görülmektedir. Nitekim Limni voyvodası olan Ahmet adlı kişinin harbî kefareye zahire satmaya cesaret ettiği, halka zulüm ve zorbalık yaptığı ilamlarla bildirilmiştir. Bu kişinin ilamlar doğrultusunda cezalandırılmasının gerekli olduğu ve benzerlerinin korkutulması için mübaşir marifetiyle Magosa Kalesi’ne sürgün ve kalabend olunması için emir verilmiş ve mübaşir ile gönderilmiştir. Limni Adası naibi marifetiyle kişinin Magosa Kalesi’ne sürülmesi ve ulaştığında kale dizdarının kişiyi hapsederek emir çıkmadıkça serbest bırakılmaması istenmiştir. Ayrıca kişinin firar etmemesi için dikkatli olunması ve sürgün edildiği yere ulaştığında Ordu-yu Hümâyûn’a bilgi verilmesi emredilmiştir. Ancak kişinin sürgün ve kalabend edilmesinden 3 ay sonra serbest bırakılmaması için emir çıkmıştır⁵⁹⁰.

Görevlilerin sürgün edilmesi ile ilgili Ekim 1790 tarihli bir başka kayıta ise; eski topçu başı Hasan Ağa adlı kişinin kötü hareketlerde bulunması sebebiyle Magosa Kalesi’ne sürgün edilmesi için emir çıktığı belirtilmiştir. Hasan Ağa’nın mübaşir marifetiyle bulunduğu yerden alınarak Magosa’ya götürülmesi, orada ikâmet ettirilmesi, emir olmadan serbest bırakılmaması, başka bir yere hareket etmesine izin verilmemesi ve oraya ulaştığında mübaşirin Ordu-yu Hümâyûn’a ilam ile bildi vermesi emredilmiştir⁵⁹¹.

Yöneticilerden sürgün edilenler arasında alaybeylerinin de olduğu kayıtlara yansımıştır. Örneğin Ekim 1791 tarihli bir şikâyet kaydında; eski Sivas alaybeyi olan Mehmet adlı kişinin olumsuz hareketlerinden dolayı yakalanarak hapsedilmesi ve Divân-ı Hümâyûn’da çavuş başı olan Genç Osman tarafından adı geçen alaybeyinin cezalandırılması emredilmiştir. Bu durum üzerine benzer suçlara ve suçlulara örnek teşkil etmesi maksadı ile eski alaybeyinin Selanik’e sürgün edilmesi, emir olmadan serbest bırakılmaması ve durumun bildirilmesi için emir verilmiştir. Alaybeyinin Selanik’te ikâmet ettirildiğine dair 30 Kasım 1791 tarihinde Selanik kadısı ilam göndermiş ancak kişi sürgün mahalline ulaştıktan sonra Aralık 1791 tarihinde serbest bırakılmasına dair emir verildiği görülmüştür⁵⁹². İncelenen hükümler neticesinde bireylerin te’dibi yani cezalandırılarak edeplendirilmeleri ve başkasının aynı suçu işlemesine engel olmak maksadı ile sürgün cezasına çarptırıldıkları görülmüştür. Ancak kişilere verilen ceza süreleri hakkında verilen bilgilere bakıldığında sürenin çok kısa bir zaman dilimini kapsadığı görülmüştür. Bu durum da ceza sürecinin, cezanın caydırıcılığı üzerindeki etkisini azalttığı söylenebilir. Ayrıca ceza süreleri hakkında şikâyet kayıtlarında bilgi bulunmamaktadır. Bu ceza süresini kişinin sürgün edildiği yere

⁵⁸⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 203, 17/39. (Nisan 1807).

⁵⁹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 38/128. (Şubat 1790).

⁵⁹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 33/137. (Ekim 1790).

⁵⁹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 84/346. (Ekim 1791).

ulaştığına dair o bölgenin görevlilerinin göndermiş oldukları ilam tarihi ile kişilerin serbest bırakılmasına dair verilen emrin hükmün etrafına düşmüş olan derkenarlarındaki tarihler arasındaki farkın hesaplanması sonucunda bilgi verilmektedir. Bu bilgiye yukarıda örnek içerisinde bulunan tarihlerin takibinin yapılması sonucunda ulaşılabilir.

Şer'i ve örfi kanunlara göre fetva verme yetkisine sahip olan müftülerin (Sütcü, 2017: 461) dahi sürgün edilenler arasında oldukları görülmektedir. Örneğin Ekim 1790 tarihli bir şikâyet kaydında; olumsuz hareketlerde bulunmasından dolayı Tırnova müftüsü Feyzullah Efendi'nin Bozcaada'ya sürgün edildiği ve şeyhülislam tarafından fetva verme yetkisinin men edildiği belirtilmiştir. Ancak müftünün bundan böyle Tırnova'ya ayak basmayıp kendi halinde olması şartıyla bahsedilen adadan serbest bırakılması emredilmiştir. Feyzullah Efendi'ye serbest bırakılmasına dair şartlar anlatıldıktan sonra tahliye edilmesi istenmiştir⁵⁹³. Belgeden görüldüğü üzere kişi yukarıda ifade edilen sorunların aynı şekilde tekrar ettiği söylenebilir. Osmanlı hukuki yapısında suçlara karşı verilen cezalarda bir sorun görülmemektedir. Sorun, verilen cezaların uygulanması safhasında ortaya çıkmaktadır. Kişinin suçuna karşı verilen ceza, verildikten kısa bir süre sonra kişinin yaptığı şeye ödül verir gibi ortadan kaldırılırsa bazı durumlar ortaya çıkabilir. İlk olarak kişi caydırıcı bir cezai müeyyide ile karşılaşmadığı için suçu tekrar etme yoluna gidebilir. İkincisi ise kişi elinden alınan yetkiler ve sunulan bazı şartlar neticesinde serbest bırakılma durumunu kin ve hırsa dönüştürerek, suç fiilini tekrar edebilir ve vereceği zararın boyutunu artırabilir. Tam tersi olup kişi kendi halinde hayatına devam da edebilir. Ancak incelenen şikâyet kayıtlarındaki suç oranlarına bakılacak olursa ilk iki durumun yaşanma oranının daha yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca incelenen hükümde müftünü sürgün cezasına ek olarak fetva verme yetkisinin de elinden alındığı görülmüştür. Bu durum da kişilere bazı durumlarda birden fazla cezai yaptırımın olduğunu göstermektedir.

İncelenen şikâyet kayıtlarında, sürgün edilen kişilerin bazen aileleriyle beraber sürgün edildikleri de kayıtlara yansımıştır. Mesela Kasım 1791 tarihli bir şikâyet kaydı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Nitekim Prevadi sakinlerinden Mazlum adlı kişinin kendi halinde olmayıp başına eşkıya toplayarak kaza halkına zarar verdiği, çarşı ve pazarda gezip dolaştığı, adam öldürdüğü, tecavüzde bulunduğu ve mal gasp ettiği bu yüzden de kazada kargaşa çıktığı daha önce ilam ile bildirilmiştir. Bu durum üzerine mübaşir marifetiyle Mazlum'un ailesiyle birlikte Prevadi'den kovularak Edirne'ye sürgün edilmesi için H.1205 (M.1790/1791) tarihinde emir gönderilmiştir. Ancak adı geçen kişinin ailesiyle beraber Edirne'ye gitmediği Prevadi naibinin ilamı sonucunda anlaşılmıştır. Durum anlaşıncı Mazlum ile ailesinin Edirne'ye sürgün edilerek orada ikâmet ettirilmesi ve önceden çıkan emre uyulması istenmiş ve emir verilmeden bu kişilerin başka bir yere gitmelerine izin verilmemesi ve durumları hakkında Ordu-yu Hümâyûn'a ilam gönderilmesi emredilmiştir⁵⁹⁴.

Sürgün edilenler arasında görevlendirildikleri memuriyeti yerine getirmeyip gevşeklik ve ihmalkarlık gösteren kişiler de bulunmaktadır. Nitekim Haziran 1790 tarihli bir şikâyet kaydında; Varna sakinlerinden olan daha önce emir ile zahire ve diğer işlerin görülmesi ve düzenlenmesi ile görevlendirilen Hasan adlı kişinin yapması gereken işlerde gevşeklik ve ihmalkarlık yaptığından dolayı bahsedilen memuriyetin başkasına verildiği bildirilmiştir. Ayrıca Hasan'ın tedibi için başka bir yere sürgün edilmesi hususunda Dîvân-ı Hümâyûn'dan emir çıkmasını bizzat baş defterdar olan Ali Raif ilam ile istemiştir. Bu ilam doğrultusunda çavuş mübaşeretiyile Hasan'ın tedibi için Mora'ya sürgün edilmesi hususunda ferman çıkmıştır. Bunun yanı sıra emir olmadan kişinin serbest

⁵⁹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 33/138. (Ekim 1790).

⁵⁹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 100/421. (Kasım 1791).

bırakılmaması, bir yolunu bularak firar etmemesi için dikkat edilmesi ve Mora'ya ulaştığında Ordu-yu Hümâyûna bildirilmesi emredilmiştir. Ancak kişinin sürgün edilmesinden yaklaşık 4 ay sonra serbest bırakılmasına dair emir yazılmıştır⁵⁹⁵. Devletin sürgün cezasını kısa bir süre sonunda affederek, kişileri serbest bırakmasının sebepleri arasında kişileri tekrar kazanma düşüncesi olabildiği gibi o dönemde meydana gelen savaşlar sebebi ile görevli kişilere ve savaşta ihtiyaç duyulan insan gücünü temin etme düşüncesi görülebilir.

Sefere giden askerlere engel olan kişilerin de sürgün edildiğine dair kayıtlar incelenen Atik Şikâyet Defterlerine yansımıştır. Mesela Haziran 1790 tarihli bir şikâyet kaydında; Dimetoka Kalesi dizdarı (boş) adlı kişinin Dimetoka'dan sefere memur olan askeri sınıfların ihraç edilmelerine engel olduğu ve akçe almaya cesaret ettiği için tedip edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine adı geçen dizdarın tedip edilerek benzerlerinin korkutulması için Eğriboz'a sürgün edilmesine karar verilmiştir. Zikredilen dizdarın, Dimetoka kadısı tarafından tayin olunan mübaşir ile, Eğriboz'a gönderilmesi istenmiştir. Kişinin Eğriboz'da ikâmet ettirilerek ferman olmadan başka yere firar etmesinin engellenmesine dair emir verilmiştir. Kale dizdarının sürgün edildikten yaklaşık bir ay sonra bazı şartlar ile serbest bırakıldığı derkenar olunmuş ise de bu şartlar belirtilmemiştir⁵⁹⁶. Belirtilmeyen bu şartlar yaklaşık bir buçuk ay sonraki bir başka kayıta belirtilmiştir. Nitekim Dimetoka Kalesi dizdarı ile ilgili Ağustos 1790 tarihli kayıta; adı geçen kalenin dizdarı Mustafa adlı kişinin bundan önce asker sınıflarının sefere ihraç edilmelerine muhalefette bulunduğu ve akçe almaya cesaret ettiğinden dolayı emir ile Eğriboz'a sürgün edildiği belirtilmiştir. Ancak Mustafa, Ordu-yu Hümâyûn'a arzuhal takdim ederek; ıslah-ı nefis ettiğini, ailesinin akşam yemeğine muhtaç olduklarını, hallerinin perişanlığundan dolayı af dilediğini ve bu konuda emir çıkmasını istediğini istemiştir. Bu durum üzerine kişinin bundan böyle kendi halinde olması, gerekli hizmeti yerine getirmesi, önceden davrandığı gibi rızaya aykırı olumsuz hareketlere cesaret ettiği takdirde cezasının uygulanması şartları ile affedilerek serbest bırakılması için emir yazılmıştır⁵⁹⁷.

Sürgün edilen kişilerin, bazen birden fazla suç fiilini işledikleri için yargılanarak sürgün edildikleri de görülmüştür. Mesela, Prevadi sakinlerinden Mazlum adlı kişi kendi halinde olmayarak başına eşkıyaları topladığı, kaza ahalisine zarar verdiği, adam öldürdüğü, mal gasp ettiği, tecavüzde bulunduğu ve memleketin nizamını ve düzenini bozduğu sebebi ile Prevadi naibi ilam ederek durumu bildirmiştir. Bu durum üzerine yeniçeri ağası Vezir Mehmet Paşa'dan bu konu ile ilgili bilgi vermesi istenmiştir. Vezir Mehmet Paşa; adı geçen Mazlum'un kendi halinde olmadığını, mühim işlerin tatiline sebep olduğu ve adam öldürdüğü sebebi ile ailesiyle beraber Prevadi kazasından kovularak Edirne'ye sürgün edilmesi gerektiğini ilam etmiştir. İlam doğrultusunda tayin olunan mübaşir marifetiyle Mazlum'un başkalarına ibret için Prevadi kazasından ailesiyle beraber kovularak Edirne'ye sürgün edilmesi emredilmiştir⁵⁹⁸.

4.8. Kalabend

Kalabend, herhangi bir suç sebebi ile hüküm giyen kişinin cezalandırıldığı kaleye mahkûm edilmesi ve kale hisarının dışına çıkmasına izin verilmemesi neticesinde meydana gelen bir ceza türüdür (Sertoğlu, 1986: 168). Kamus-ı Türki'de ise Arapça “*kal'a*” ve Farsça “*bend*” sözcüklerinin

⁵⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 141/484. (Haziran 1790).

⁵⁹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 158/544. (Haziran 1790).

⁵⁹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 196/674. (Ağustos 1790).

⁵⁹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 113/341. (Haziran 1791).

birleşiminden meydana geldiği ve “bir kalenin dahilinde serbest gezüb ancak dışarısına çıkmamağa mahkûm, kabahatli” anlamına gelmektedir (Sami, 2010: 1079; İşbilir, 2019: 5; Baytimur, 2016: 837).

Ömer İşbilir “*Kalabend*” adlı çalışmasında, bu ceza türünün birden fazla çeşidinin olduğunu ve bunların kişilerin gönderildikleri mekanlara göre isimlendirildiğini ifade etmiştir. Kapalı yerlerde tutulan suçlulara “*zindan-bend*” cezası, bir adaya mahkûm edilenlere “*cezire-bend*”, askeri gayeler ile oluşturulan palankalara mahkûm edilenlere “*palanka-bend*”, manastıra mahkûm edilenlere “*manastır-bend*” ve kulelere hapsedildiğinde ise “*kule-bend*” cezalarından uygun görülen cezanın verildiği ifade edilmiştir (İşbilir, 2019: 5).

İncelenen Atik Şikâyet Defterleri içerisinde bireylerin yapmış oldukları bazı şikâyetlerin kalabend cezası ile sonuçlandığı görülmektedir. Bu kayıtlar içerisinde ayrıca kişilerin kalabend olduğunu belirten ancak şikâyet niteliğinde olmayan kayıtlarda bulunmaktadır. Şikâyet defterleri içerisinde yer alan kalabend cezası ile ilgili hükümler, şikâyetlerin bir hukuki neticeye vardırılmış olması ve yapılan şikâyetlerin sonuçlarının takip edilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Ayrıca kalabend ile ilgili hüküm sayısının fazla olması bu konunun bir başlık altında ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Atik Şikâyet Defterlerinde kalabend edilen kişiler, bu kişilerin görevleri, ikamet ettikleri yerler, işledikleri suçlar ve şikâyet eden kişilere dair birtakım bilgiler bulunmaktadır. Nitekim, Keskin kazası Küker nahiyesine bağlı Kuru köyü ahalisi meclis-i şer’ e giderek, Esseyyit Abdullatif mektup göndererek yaptıkları şikâyetlerinde; bunların köylerinin nehir üzerinde bir yerde olduğunu ve kendi hallerinde oldukları halde o civarda olan zabıt Ali adındaki kişinin olumsuz hareketler sergilediğini söylemişlerdir. Ayrıca bahsi geçen Ali’nin yanında bulunan bazı kişiler ile birlikte zulüm ve zorbalık girişiminde olduklarını ve adam öldürme gibi suçları işlediklerini bildirmişlerdir. Durum hakkında Ankara naibi dahi ilam göndererek anlatılanların doğru olduğunu ifade etmiştir. Bu durum üzerine Ali’nin fukaraya olan zulmünün engellenmesi ve haddinin bildirilmesi için Kalabend olunmasına dair emir çıkmıştır⁵⁹⁹. Yine Şubat 1790 tarihli bir diğer şikâyet kaydında, Limni voyvodası olan Ahmet adlı kişinin Harb-i Kefere’ye (düşmana) zahire satmaya cesaret ettiği ve ahaliye zulüm ve zorbalık yaptığı Ordu-yu Hümâyûn’a ilamlar ile bildirilmiştir. Bu durum üzerine bahsi geçen Ahmet’in cezalandırılması ve benzerlerinin korkutulması için Magosa Kalesi’ne kalabend olunmasına dair emir çıkmıştır⁶⁰⁰. İncelenen hükümde de görüldüğü gibi cezanın verilmesinde kişinin te’dir edilmesinin yanı sıra benzer hareketlerde bulunacak kişilerin gözünü korkutma düşüncesi de bulunmaktadır.

İncelenen dönemde görev tayini çıkan kişilerin emre itaatsizlik ederek tayin oldukları yere gitmemelerinden dolayı da kalabendlik cezasına çarptırıldıkları görülmektedir. Temmuz 1790 tarihli hükümde, Tırnovi kazası sakinlerinden ve Haseki taka’udlarından Turna Mustafa Zıştovi’ye ve Kersel zade? İbrahim Rahve’ye bina ve nüzul emini olarak atanmış ancak kişiler emre itaat etmeyerek görevlendirildikleri yere gitmemişlerdir. Bu kişilerin tayin oldukları yerlere hemen seri bir şekilde gitmeleri gerekli görülmüş olmasına rağmen gitmemelerinden dolayı ilk olarak “Hasekilik” görevleri iptal edilmiş ve Eğridere Palankasına konularak kalabend edilmeleri için emir verilmiştir⁶⁰¹. İncelenen hükme göre, kişilerin işledikleri suçlar neticesinde hem kalabend cezasına mahkûm edildikleri hem de görevlerinin iptal edildikleri görülmüştür. Ayrıca palankalara konulan

⁵⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 126/527. (Eylül 1789).

⁶⁰⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 38/128. (Şubat 1790).

⁶⁰¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 146/501. (Temmuz 1790).

kişilerin cezaları palanka-bendlik olarak ifade edilmesine rağmen incelenen hükümde kişinin palankaya konulduğu ancak kalabend edildiği belirtilmiş, palanka-bend tabiri kullanılmamıştır.

İncelenen şikâyet kayıtlarında kalabend cezasının verilme sebepleri arasında; adam öldürme, olumsuz davranışlar sergileme, devletin savaş halinde bulunduğu ülkelere zahire satışı yapma, mühim işlerin ta'tiline sebep olma, görevde ihmal ve gevşeklik, ayanlık iddiası ile görevlilere müdahalede bulunma, ahaliyi tahrik ve belde de ihtilale sebep olma, eşkıya zümresine katılarak olumsuz hareketlerde bulunma, eşkıyalık, ahaliye zulüm, emir ve rızaya aykırı harekette bulunma, et tayinatında darlık ve zorluğa sebep olma, görevi ihmal, nizam-ı cedidin ihtilaline sebep olma, serdarlık caizesinin kişilerin zimmetinde kalması ve verilmemesi gibi suç fiilleri bulunmaktadır.

Kalabend edilen kişiler arasında; serdar, kocabaşı, azep ağası, kethüda yeri, reaya, muhafız, Dîvân-ı Hümâyûn çavuşu, memur, ayan, voyvoda, topçu başı vekili, mehterhane ocağı neferi, kapıcı başı, yeniçeri zabıttı, bayrak ağası, alaybeyi, zabıt, bayrak askeri, nüzul emini vs. gibi her kesimden kişiler yer almaktadır.

Kalabend cezası için kullanılan yerler ise; Kavala Kalesi, Magosa Kalesi, Eğridere Palankası, Niğbolu Kalesi, Limni Adası, Varna Kalesi, Eğriboz Kalesi, Girit Adasında Sevde Kalesi, Zıştovi Kalesi, Dimetoka Kalesi, Filibe Kalesi, Silistre Kalesi, Seddülbahir Kalesi, Rusçuk Kalesi, Niş Kalesi, İbrail Kalesi, Selanik Kalesi, Kastel Kalesi, Halep Kalesi, Erzurum Kalesi, Diyarbakır Kalesi, Rakka Kalesi ve Hason? Kalesi'dir.

Bireylerin yaptıkları şikâyetler sonucunda dava edilen kişinin suçu sabit görülüp kalabend olması için karar çıktığında kişi, kalabend edileceği yere bir memur vasıtası ile götürülmektedir. Bu konu hakkında suçluların yerlerine gidene kadar refakat edilmesi ve ulaştığında da merkeze bilgi verilmesi için memurlar uyarılmaktadır. Ayrıca kişilerin cezalandırıldıkları mahalde bulunan memurlarda uyarılarak tembihlenmiştir. Nitekim Isparta kazasından Şumnu meştasına Bayrak askeri olarak giden Hüseyin, Mehmet ve İsmail adındaki kişiler, Şumnu'ya gittiklerinde firar ettiklerinden dolayı Varna kalesine kalabend cezasına mahkûm edilmişlerdir. Bu durum üzerine Varna kalesi dizdarı, bahsedilen 3 kişinin gönderildikleri ve bu kişilerin kalabend edilmelerine dair bilgilendirilmiştir. Ayrıca bu kişilerin firar etmemeleri için dikkatli olunması ve emir gelmeden serbest bırakılmamaları hususunda uyarılarda bulunulmuştur⁶⁰². Temmuz 1790 tarihli bir diğer şikâyet kaydında ise; Hayrabolu serdarı Yalancı? oğlu Mustafa adlı mütegalibe bazı kişilerle ve eşkıya ile mühim işlerin ve sefer mürettebatının ta'tiline sebep olduklarından dolayı bahsi geçen serdar Kavala kalesine kalabend olunmuştur. Bu durum üzerine bahsi geçen serdarın yakalanması ve mübaşir vasıtası ile ceza mahalline götürülmesi ve cezasının tatbik edilmesi istenmiştir. Ayrıca Kavala kalesi dizdarına, adı geçen serdar kaleye ulaştığında hapsedilerek kalabend edilmesi ve ferman olmaksızın serbest bırakılmaması ve firar etmemesi için dikkat edilmesi hakkında uyarılarda ve tembihlerde bulunulmuştur. Kişinin kaleye konulduğuna dair mübaşir ile bildirilmesi istenmiştir⁶⁰³.

Kısacası kalabend cezası verilen kişilere bakıldığında, genellikle devletin resmi görevlilerinin arasında kalabend edildiği; bu cezayı gerektiren suçlara bakıldığında ise adam yaralama, adam öldürme, gasp, emre itaatsizlik vs. gibi ağır suçları kapsadığı görülmektedir. Ayrıca bu ceza türünün emsallerine örnek olması ve göz korkutma amacı taşıdığı da incelenen şikâyet kayıtlarında yer almaktadır. Yine kalabend edilen kişilerin ceza sürelerine bakıldığında bu konu ile ilgili herhangi bir zaman bilgisi verilmediği kişilerin “*ıslah-ı nefis*” oluncaya kadar bu cezaya tabi tutuldukları

⁶⁰² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 221/692. (Şubat 1792).

⁶⁰³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 166/575. (Temmuz 1790).

belirtilmektedir. Hatta kişilerin serbest bırakılması için bulundukları mahallin görevlilerinden affedilmeleri için gelen arz ve arzu hallerde kişilerin ıslah-ı nefis oldukları, bu sebeple affedilmeleri için rica da bulundukları görülmüştür. Nitekim Mora Adası'nda, Andrusa kazasına bağlı ... köyleri kocabaşısı Papa Dimitri Coni adlı zımminin eski voyvodaya dayanarak birkaç seneden beri ahaliyi rencide ve zulümde bulunması sebebiyle ıslah-ı nefis oluncaya kadar Girit Adası'nda Sevde Kalesi'ne kalabend edilmesine karar verilmiştir. Ancak bahsi geçen kocabaşının, bundan böyle kocabaşılık iddiasında olmayarak hiçbir suretle vilayet işlerine karışmamak, ahali ve reayadan bir ferdi rencide etmeyerek kendi ırzıyla evinde oturmak şartıyla affedilmesi ve serbest bırakılması için voyvoda ve kocabaşılar tarafından tahrirat ile ricada bulunulmuştur. Bu durum üzerine kocabaşı Papa Dimitri Coni bahsedilen koşulları yerine getirmesi şartı ile serbest bırakılmıştır⁶⁰⁴. Yine Sivas kethüda yeri Kenan zade Seyit Feyzullah ve eski kethüda yeri Hatip Zade Seyit Ali, kanunlara aykırı hareketlerinden dolayı ferman ile Niğbolu Kalesi'ne sürgün edilerek kalabend olunmuşlardır. Ancak daha sonra bahsi geçen kişilerin ıslah-ı nefis olduklarından dolayı ocağa hareket etmemeleri şartıyla serbest bırakılmalarının emredildiğine dair emir verilmiştir⁶⁰⁵. Kişilerin belli koşullar neticesinde serbest bırakılmalarının yanı sıra suçlu bireyin ailesine veya bireyin içinde bulunduğu duruma bakılarak merhamet edildiği ve kişilerin affedildikleri de görülmektedir. Mesela, Şumnu kazasının Kürkçü Masalı Mahallesi sakininden Salih ibn Ömer'in tedibi için ferman ile Varna Kalesi'ne kalabend olunmuş fakat daha sonra merhamete muhtaç olduğu adı geçen kişinin ailesi tarafından gönderilen arzuhalde bildirilerek affedilmesi istenmiştir. Bu durum üzerine kişi, kendi halinde olması şartı ile serbest bırakılmıştır⁶⁰⁶. Kalabend edilen kişilerin ceza sürelerinin ıslah-ı nefis kavramı ile sınırlandırılması cezanın tatbikinde etkisini azaltabilir. Çünkü suçlu kişi cezanın uygulandığı mahalle gittikten bir süre sonra o yerin ileri gelenleri, memurları veya bağlı bulunduğu ocaktan bazı kişiler vasıtası ile affedilmek için ricada bulunmaktadır. Bu durum da kişilerin ceza sürelerinin azalmasına, dolayısı ile işledikleri suçlara karşılık verilen cezanın caydırıcı olmamasından dolayı kişilerin suç fiilini tekrarlamasına neden olabilir. Nitekim kalabend cezası alan kişilerin affedilmelerine dair yapılan istek ve ricalara Ekim 1791 tarihli hükümde örnek gösterilebilir. İncelenen şikâyet kaydında; Dîvân-ı Hümâyûn çavuşlarından Hamidli Seyyit Hüseyin Çavuş'un, bundan önce olumsuz harekette bulunduğu dair yapılan ihbar üzerine Hüseyin Çavuş ocağından kovularak, mutasarrıf olduğu yevmiyesi silinmiş ve Limni Kalesi'ne kalabend edilmiştir. Ancak bahsi geçen Hüseyin Çavuş'un ıslah-ı nefis ettiğine dair ocaklısının ihbar ve şahitlik etmeleri ile kişinin kendi halinde hayatına devam etmesi şartı ile serbest bırakılması için emir verilmiştir⁶⁰⁷.

Kalabend cezasına mahkûm edilen kişiler mahkûm edildikleri kalenin sınırları dahilinde olmak şartı ile halk ile konuşabilir ve orada herkese açık olan alanları kullanabilirdi. Ayrıca suçlu kişinin gideceği yere ailesinden bazı kişilerin gelmelerine de izin verilmekteydi. Bunun yanı sıra kalabend olan kişi bulunduğu kalede bir yer kiralamak satın alma veya satma gibi tasarruflara da sahiptir. Yani kısacası kalabend kazasına mahkûm edilen kişiler hapis cezası gibi bir yere kapatılmamakta bir kalenin sınırları dahilinde halk ile iç içe hayatlarını devam ettirmektedirler. Ancak kişinin olumsuz davranışlarını gittiği yerde de sürdürmesi durumunda kalede emniyet ve asayiş sağlayan görevliler tarafından kişiye birtakım kısıtlayıcı kurallarda uygulanabilmektedir. Bu

⁶⁰⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 84/242. (Nisan 1801).

⁶⁰⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 10/39. (Eylül 1790).

⁶⁰⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 120/499. (EOcakylül 1792).

⁶⁰⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 88/364. (Ekim 1791).

uygulamalardan birisi de o yerde yaşayan halktan kimseler ile suçlu kişinin iletişimini kesmektir (Gökçen, 1987: 61-62).

Manastırbend ise Hristiyanlık dinine mensup olan gayrimüslim din adamlarının işledikleri suçlar neticesinde bir manastıra gönderilerek manastır sınırları dahilinde ikametlerinin sağlanmasına denmektedir (Bayraktar Tellan, 2019: 178; Baytimur, 2016: 837-838; Koca, 2015: 64-65; Koç, 2017: 31). İncelemiş olduğumuz Atik Şikâyet Defterleri içerisinde Manastırbend cezası ile ilgili bir hüküm bulunmaktadır. Nitekim, İstanbul ve İstanbul’a bağlı Rum Patrikliği ve Der-aliye’de oturan Metropolitan Cemaati’nin Ordu-yu Hümâyûn’a mühürlü arzuhal ile yapmış olduğu şikâyet müracaatı bu konuya örnek teşkil etmektedir. Yapılan şikâyetle eski Silistre metropoliti Bartinus adlı rahip öteden beri kendi halinde olmayarak vazifesinden hariç işlere müdahale ettiği ve ayinlere muhalif hareket etmesi sebebi ile kişinin her nerede ise bulunarak ıslah-ı nefis oluncaya kadar Aynaroz Ceziresi ’ne manastırbend olunmasına dair karar verilmiştir⁶⁰⁸.

4.9. Hapis Czası (Muhkem Hapis)

Hapis cezası, suçlulara ceza vermek maksadı ile veya kişinin mahkeme oluncaya kadar firar etmesini engellemek için kapalı bir yere koymak, mahpus etmek anlamına gelmektedir (Sami, 2010: 539; Devellioğlu, 2010: 350). Michel Foucault hapis cezasını, “... ölüm ile para cezaları arasında, adeta mümkün ceza alanının tümünü işgal etmektedir.” şeklinde ifade etmiştir (Foucault, 1992: 143). Ali Bardakoğlu ise hukuki bir terim olarak hapsi, “sanık veya suçluyu belli bir mekânda cebren alıkoyarak şahsi hürriyetini kısıtlamak” şeklinde açıklamıştır (Bardakoğlu, 1997: 54).

Ahmet Aksın ve Suha Oğuz Baytimur yapmış oldukları çalışmalarında, hapis cezasının 3 ayrı şekilde uygulandığını tespit ederek bunları; hapis cezası, muhkem hapis ve katle bedel hapis olarak adlandırmışlardır. Burada hapis cezasının, “adam öldürmek, eşkıyalık, içki imal etmek, kumar oynatmak idari görevleri zorla ele geçirmek” gibi suçlara karşılık verildiğini; muhkem hapis cezasının, “toplumda büyük karışıklıklara sebebiyet verildiğinde, cinayet, haraç, gasp, adam kaldırma gibi eylemleri yapan eşkıya güruhuna” tatbik edildiğini ve katle bedel hapis cezasının ise, “toplumu devlet yönetimine karşı kıskırtmak yani isyan etmek, eşkıyalık ile beraber ağır suçlar işlenmesi, gayri ahlaki davranışlarda bulunulması ve devlet tarafından yasaklanan davranışların yapılması” gibi suç fiillerine karşılık uygulandığını ifade etmişlerdir (Aksın ve Baytimur, 2015: 13; Baytimur, 2011: 67). Halil Cin ve Ahmed Akgündüz’e göre ise hapis cezası, süresi belli olan ve süresi belli olmayan hapis cezası olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ceza süresi belli olan hapis cezasında, en az 1 gün olarak belirlenmiş en fazla süre ise ulü’l-emre⁶⁰⁹ bırakılmıştır. Ceza süresi belli olmayan hapis cezası ise kişinin pişman olup tövbe edinceye kadar hapsedilmesi ile meydana gelmektedir (Cin ve Akgündüz, 1995: 328).

Hapis cezası dışında hapsedilme gibi gözüken ancak çok kısa bir zaman dilimini kapsayan ihzar ve tevkif adında iki müessese bulunmaktadır. İhzar, kişinin 1 günlük zaman diliminin kapsayan tutukluluk haline denilmektedir. Tevkif ise kişilerin duruşmaya çıkıncaya kadar firar etmelerini engelleme maksadı ile 2 günlük tutukluluk sürecine denilmektedir (Gökçen, 1987: 66).

İncelenen defterlerde hapis cezasının verilme sebepleri arasında; darp, adam öldürme, yağma, köy ve ev basma, eşkıyalık, alacak-verecek, tecavüz, emlak zaptı, esir kişilerin kurtarılması için kefil olup para ödememe gibi suçlar bulunmaktadır. Ancak hükümlerde bu suçlu olan kişilerin birden fazla

⁶⁰⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 83/236. (Nisan 1791).

⁶⁰⁹ Ulü’l-emr kelimesi, “padişah, kanun vâzu, buyruk sahibi, hükümdar” anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları. 1303.

suç işledikleri ve kişiler ile mahkeme edilmeleri istendikten sonra yalnız “katl” yani adam öldürme maddesi kesinleştiği takdirde hapis cezasının uygulanması istenmiştir. Nitekim, Kalamata kazasına bağlı Kasti? köyü sakinlerinden Margev adlı kadın giderek yapmış olduğu şikâyetinde; erkek kardeşi Dimitraki veled Birget’in, kocabaşı Felamar Yoni Kalayorni? adlı kişi tarafından kılıç ile öldürüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca 25.000 nakit parasını, bazı eşyalarını, 2.000’den fazla koyun ve keçilerini, 1.500’den fazla çeşitli hayvanlarını, bağ, bahçe vs. toplam 65.000 kuruştan fazla hakkını alarak zulüm ettiğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Margev? adlı kadının iddiası, katl maddesine ve hukuka dair olduğundan dolayı mahallinde şer’le görülerek kişinin hakkının verilmesi ve katil maddesi dahi sabit olursa katilin hapiste tutularak durumun ilam edilmesi için emir gönderilmiştir. Ancak davacının iddiasının yalan olduğu tespiti üzerine mübaşeriye ücretinin bahsi geçen davacı kadın tarafından ödenmesine dair karar çıkmış ve dava son ermiştir⁶¹⁰.

Yine Eylül 1789 tarihinde kaymakam-ı ali makam Tatar ağası Ahmet’in giderek yapmış olduğu şikâyet kaydı da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Tatar Ağası Ahmet, yine kaymakam-ı ali makam tatarlarından Mustafa adlı tatarın kendi halinde aynı yıl içerisinde memuriyet için yola çıktığında Kütahya havalisinde olan Çukurca derbendi ile Mizal? köyü yakınlarında Kurşunlu Derbendi aralarında katledildiğini ancak katillerinin bilinmediğini bildirmiştir. Bu durum üzerine ölen kişinin katillerinin araştırılarak ortaya çıkarılması ve katl maddesi şer’en sabit olur ise katillerin hapsedilip, durumun siciller vasıtası ile der-aliyeye arz ve ilam olunması ferman edilmiştir⁶¹¹. Yine Şarköy kazasına bağlı Melik? köy sakinlerinden Fatma, oğlu Osman ve kızı Halime arzuhal ile yaptıkları şikâyetlerinde; Fatma’nın kocası ve çocukların babası olan Salih’in aynı kazada oturan bazı kişiler tarafından katledildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bahsi geçen zorbaların, daha sonra evlerini basarak öldürme kastıyla Fatma’nın üstüne hücum ettiklerini, tüfek ile bir kolunu yaraladıklarını ancak Fatma’nın bir yolunu bularak ellerinden kaçmış olduğunu ifade etmişlerdir. Yine evlerinde olan miktarı belli altın, inci vesaire 2.200 kuruşluk mal ve eşyalarını yağmaladıklarını da bildirmişlerdir. Bu durum üzerine bahsi geçen zorbaların, mübaşir marifetiyle mahkemeye çıkarılması için Edirne’ye gönderilmeleri, katl maddesi doğru ise katillerin hapsedilerek sicil suretiyle merkeze arz ve ilam olunması emredilmiştir⁶¹².

Mayıs 1790 tarihli bir diğer hükümde sadrazam tatarlarından Mahmut giderek yapmış olduğu şikâyetinde; kardeşi Mehmet’in önemli bir iş için aynı sene içerisinde Vidin’e gider iken bazı eşkıyaların Lom kasabası civarında önünü keserek onu darp ettiğini ve bu darbin etkisi ile kasabada vefat ettiğini söylemiştir. Ayrıca Mahmut üzerinde bulunan nakit ve eşyasını ise Lom kasabası hâkiminin zapt ederek zulümde bulunduğunu bildirmiştir. Bu durum üzerine Vidin muhafızı, kadısı ve yeniçeri zabıtına hitaben dava edilen katillerin, davacı kişiler ile yüzleştirilerek mahkeme edilmeleri için zabıtları vasıtası ile Vidin’ gönderilmeleri emredilmiştir. Ayrıca eşkıyaların işledikleri suçlar şer’en sabit olur ise kişilerin haklarının verilmesi ve ihkak-ı hak olduktan sonra katl maddesi dahi şer’en sabit olur ise katilleri hapsedilmesi için emir verilmiştir⁶¹³.

İncelenen defterlerde hapis cezası tek bir bireye verildiği gibi aşiret, eşkıya gurubu, gibi birden fazla kişiden meydana gelen çoğunluğu da verilmektedir. Nitekim, Niğde kazasına bağlı Yarhisar ve diğer köy ahalipleri arzuhal ile Niğde kadısı ise gönderdiği iki kıta ilamında; Melemencioğlu aşireti ve Niğde sakinlerinden Nalbantoğlu Hacı Ali’nin zulmünden şikâyetçi olmuşlardır. Nitekim

⁶¹⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 105/302. (Ekim 1801).

⁶¹¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 90/373. (Eylül 1789).

⁶¹² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 65/284. (Ağustos 1789).

⁶¹³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 113/363. (Mayıs 1790).

Melemencioğlu aşireti konar-göçer ektrad taifesinden meydana gelmekte olup, Niğde kazasına bağlı Bereketlü köyü sakinlerinden Nalbant oğlu Hacı Ali ile birlikte her sene Niğde kazası içlerine giderek adam öldürme, fukaranın mallarını gasp etme ve tecavüz gibi olumsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Yarhisar köyünü basarak, 7 günahsız kişiyi katlettiklerini, 10 kişiyi yaralayıp, bütün hayvanlarını aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine kuyud-ı ahkam kontrol edilmiş ve bahsi geçen eşkıyaların eskiden beri bu türlü zulüm ve zorbalıkları yaptıkları ortaya çıkmıştır. Yine bu eşkıyalar aynı sene içerisinde Niğde kazasına bağlı Bereketlü köyünden Köse oğlu Hacı Mehmet'in evine girerek miktarı belli mal ve eşyasını yağmaladıklarından başka 2 küçük evladını bıçak ile öldürerek tecavüz etmişlerdir. Ayrıca bunların Konya, Adana ve Niğde sancaklarında gezer halde olduklarını ahali tarafından arzuhal ve mahzarlar ile bildirilmiştir. Bu durum üzerine adı geçen eşkıyaların mutlaka bulundukları yerde yakalanmaları ve Niğde'ye gönderilerek hak iddia eden hasımları ile teker teker mahkeme olunmaları ve sabit olan hakların sahiplerine verilerek teslim edilmesine karar verilmiştir. Bunun yanı sıra katil maddesi dahi şer' en sabit ve kesin olur ise katiller hapsedilerek durumu sicil vasıtası ile arz ve ilam edilmesi için emir verilmiştir⁶¹⁴.

Alacak-verecek davalarında da kişinin aldığı meblağı geri ödememesi sebebi ile hapis edildiği görülmektedir. Mesela, El-Hac Ahmet adlı kişi Ordu-yu Hümâyûn'a giderek yapmış olduğu şikâyetinde; İbrail sakinlerinden yeniçerilerinden Molla Mustafa adlı kişi zimmetinde 1.225 kuruş 36 pare alacak hakkının olduğunu ve bunu defalarca talep etmesine rağmen vermediğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Mustafa, zabıt tarafından hapsedilmiştir. Ayrıca kişinin bahsi geçen meblağı vermedikçe hapisten çıkarılmaması için emir çıkması istenmiştir. Böylece zabıtana hitaben davanın anlatıldığı üzere şer' le görülmesi için emir çıkmıştır⁶¹⁵.

Hapis cezası alan suçluların profillerine bakılacak olursa; eşkıya, voyvoda, reaya, kocabaşı, yeniçeri, yörük taifesi ve amele gibi kişilerden meydana gelmektedir.

4.10. Görevden Azil

Azil kelimesi “işinden çıkarma, yol verme” manasına gelmekte olup (Devellioğlu, 2010: 65) görevden azil ise memur olan kişinin, yolsuzluk yaparak veya görevini kötüye kullanarak işlemiş olduğu suçlar neticesinde memuriyet hakkının elinden alınması, görevinin sonlandırılmasına denmektedir (Koç, 2017: 39). Nitekim, Kırşehir sancağı mutasarrıfı vezir Bıçak zade Ali Paşa tarafından adı geçen livaya mütesellim olarak atanan kişinin bahsi geçen Ali Paşa'nın hasılatını yeme sevdasında olduğu için mütesellimlikten azledilerek yerine Kırşehir sakinlerinden Kaba Sakal Mustafa mütesellim tayin edilmiştir⁶¹⁶. Yine Anadolu valisi ve İsmail seraskeri Vezir Çorazade Ahmet Paşa tarafından ferman ile mütesellim olarak tayin edilen Abbas ahaliye zulüm etmeye cesaret ettiği ve İsmail seraskeri Vezir Çorazade Ahmet Paşa'nın tarafına ait olan aidat ve tabarati? ödemede muhalefet ettiğinden dolayı bahsi geçen Abbas görevinden azil edilerek yerine Kütahya sakinlerinden Germiyan? Zade El-Hac Ali'nin tayin olunmasına karar verilmiştir⁶¹⁷. İncelenen diğer bir şikâyet kaydında; Eğriboz sahilini korumak için mütesellim olarak görevlendirilen Mir-i Miran Ahmet'in görevinde ahali hoşnut ve memnun iken görev İzoni? Bekrad? Mehmet Bey'e verilmiştir. Ancak bahsi geçen Mehmet görev yeri olan Eğriboz'da ikâmet ettiğinde, Eğriboz kazasının ihtilaline

⁶¹⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 195, 96/397. (Eylül 1789).

⁶¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 85/348. (Ağustos 1791).

⁶¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 69/286. (1791/1792).

⁶¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 86/283. (Mayıs 1790).

ve zulüm ve zorbalıktan fukara halkın perişan olmasına sebep olduğundan dolayı mütesellimlikten azledilmiştir. Bu durum üzerine eski mütesellimin tekrar görevine getirilmesi istenmiştir⁶¹⁸.

İncelenen hükümlerde genellikle görevlerinden azledilen memurlar mütesellim olarak bir yeri muhafaza etmekle görevlendirilen kişiler olmuştur. Bu kişiler bazen üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getiremedikleri için kimi zamanda ahali ile uyuşamadıkları için görevden azledilmişlerdir. Örneğin, Çorum sancağı mutasarrıfı ve ... muhafızı Yusuf tarafından emir ile Çorum sancağı mütesellimi olan Osman Efendi'nin topladığı liva aidatını mir-i mirana vermediği için azledilmesi kişinin görevini kötüye kullanmasına örnek olarak gösterilebilir⁶¹⁹. Ancak Karaman eyaletine mütesellim olarak atanan Bazargan zade Ahmet'in vilayet ahali ile uyuşamadığı ifade edilmiş ve yapılan araştırmalar sonucunda durumun doğruluğu tespit edilince bahsi geçen mütesellim görevden azledilerek yerine Ürgüp kazası sakininden Memiş adlı kişi tayin edilmiştir⁶²⁰. Bu şikâyet kaydı ise görevli olan kişinin azil sebebinin, ahali ile arasındaki uyuşmazlıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Atık şikâyet kayıtları içerisinde mütesellim azilleri haricinde voyvoda, alaybeyi ve kocabaşı gibi görevlilerinde bazı suçlar neticesinde görevlerinden azledildikleri görülmektedir. Nitekim, Mora Adası'nda, Karitena ve diğer kazaların eski voyvodası İzdinli Hüseyin, ahaliye zulüm ettiği gerekçesi ile görevden alınarak yerine El-Hac Hasan voyvoda olarak atanmıştır⁶²¹. Yine Mora Adası'nda, Kalamata kazasında kocabaşılık iddiasında olan Dagiraki? Cani? fesatçı takımından olup hainlik etmesi, fukarayı halka daima nifak ile tecrim ve gündün düne zarar ve hasar vermesi ve ahalinin emniyet ve rahatlarını bozduğunun beyan edilmesi ile adı geçen kişinin kocabaşılıktan kovularak ihraç edilmesi ve yerine dürüst birinin tayin edilmesine karar verilmiştir⁶²². Eğriboz alaybeyinin firar etmesi sebebi ile yerine alaybeyi olan Ömer adlı kişi, halktan zorla para tahsil etmesi sebebiyle görevden azledilmiş ve yerine İbrahim adındaki kişinin tayin edilmesine karar verilmiştir⁶²³.

4.11. Diyet Cezası

Diyet, İslamiyet'te bireyin katledilmesi, yaralanması veya bir uzvunun engel oluşturur hale getirilmesi sonucunda mağdur olan kişiye verilen mal veya ücreti ifade ederken suçlu bireye verilen cezayı ifade etmektedir (Bardakoğlu, 1994: 473, 475; Akbulut, 2018: 48; Esirgen Örsten, 2015: 202). İslam hukuku, insan yaşamına ve beden bütünlüğüne karşı yapılan suçları ya kısas cezası ile ya da cezanın karşılığına eş değer ödenek yani diyet ile cezalandırmaktadır. Ayrıca diyet klasik kaynaklarda *"diyet, erş ve hükümet-i adl"* olarak 3 kısma ayrılmakta iken Hanefi kaynaklarda *"öldürmede diyet ve organ diyeti"* şeklinde 2 kategoriye ayrılmaktadır. Ölüm ile sonuçlanan suçlara karşılık verilen ceza klasik kaynaktan diyet Hanefi kaynaklarda öldürmede diyet olarak adlandırılmıştır. Bireyin bir uzvunu yaralama veya sakatlamaya yönelik yapılan suçlara karşılık klasik kaynaklarda verilen ceza erş, Hanefi kaynaklarda ise organ diyeti adı verilmiştir. Klasik kaynaklarda bulunan ancak Hanefi kaynaklar içerisinde yer almayan üçüncü bir sınıf olan hükümet-i adl ise; erş tanımı dışında olan ve meblağı yetkili makam tarafından belirlenen diyete verilen isimdir (Bardakoğlu, 1994: 473, 475). Bireyin yaşamına karşı işlenen suçlarda yani kasten adam öldürme suçuna karşılık olarak kısas cezası verilmektedir. Ancak ölen kişinin varislerinden tamamının veya

⁶¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 6/21. (Ağustos 1790).

⁶¹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 73/303. (Ağustos 1791).

⁶²⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 3/8. (Ağustos 1790).

⁶²¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 93A/264. (Temmuz 1801).

⁶²² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 104/299. (Eylül 1801).

⁶²³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 201, 39/123. (Nisan 1800).

sadece birinin suçlu kişi ile anlaşması sonucu kısas cezası yerini diyet cezasına bırakmaktadır. Diyet cezasına çarptırılan suçlulara, vasiyet ve mirastan edilme gibi ek cezalar da verilmiştir (Akbulut, 2018: 47, 50). Kişinin işlediği suça karşılık olarak verilen diyet cezasının miktarı ise suçu işleyen kişinin kasıtlı yapıp yapmadığına göre ve işlenen suçun büyüklüğüne göre değişmektedir (Yıldırım, 2021: 40). Öldürülen bir kişiye karşılık olarak verilen diyet bedeli İslam hukukunda, 10.000 gümüş dirhem olarak belirlenmiştir. Ancak paranın değerinde yaşanan değişikliklere göre bu meblağ değişkenlik göstermiş ve XIV. yüzyılda 4 akçe iken, XVI. yüzyılın sonlarına doğru 8 akçe, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde 9 akçe ve XVIII. yüzyılın başlarında ise 19-20 olarak görülmüştür (Heyd, 1973: 308-309).

İncelenen atık şikâyet defterlerinde, diyet cezasının kasten adam öldürme suçuna karşılık olarak verildiği görülmektedir. Mesela Ocak 1791 tarihli şikâyet kaydında; Kapan Hanı, aynı sene içerisinde Babadağı'nda iken mevcut askerinin yiyecekleri için bir miktar hayvan tedarik edilmesi maksadı ile Ali Şah ve Hacı Bekir adlı kişileri 1.170 kuruş vererek göndermiş ve bu kişiler yoldayken Silistre kazasına bağlı Mürsel köyü ile Hacıoğlu Pazarı kazasına bağlı Armutlu köyü arasında öldürülmüşlerdir. Ayrıca kişilerin üzerlerinde bulunan para dahi gasp edilmiştir. Bu durum üzerine öldürülen kişilerin katillerinin bulunması ve diyetlerinin varislerine verilmesi ayrıca üzerlerinde mevcut olan paranın dahi memura teslim edilmesine dair emir çıkmıştır⁶²⁴. İncelenen hükümde görüldüğü üzere öldürülen kişiler için diyet cezasının verilmesine dair emir verilmiş ancak diyet için verilmesi istenen meblağ belirtilmemiştir.

Bazı şikâyet kayıtlarında, kişilerin diyet verilmesini gerektiren alet ile darp ve katl suçunu işledikleri bilgisi verilerek davanın sonucunda diyet cezasının uygulanmasını istedikleri görülmüştür. Nitekim bu türlü şikâyetlerde, dava mahalline sevk edilmiş ve diyet cezasının uygulanıp uygulanmadığı bilgisine yer verilmemiştir. Örneğin, Keşan kazasına bağlı Bulgar köyü sakinlerinden Rado adlı Gayrimüslim kadın, Diman ve Todor adlı kişiler ile birlikte giderek yaptıkları şikâyet müracaatında; babaları Raykol'u, Keşan kazası sakinlerinden Bozine? oğlu Metro'nun Keşan kazası şehir kethüdası El-Hac Ataullah? Ağa adlı kişiye dayanarak diyet icap eden alet ile darp ve katlettiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca kendilerine iftira ederek zulüm ettiğini ve bahsi geçen kişiye karşı koymanın mümkün olmadığını bildirerek mübaşir marifeti ile şer'le görülerek ölen kişinin gerekli olan diyeti alınarak icrayı şer' ve ihkak-ı hak olunması için emir istenmiştir. Bu durum üzerine mübaşir marifeti ile mahallinde şer'le görülerek ihkak-ı hak ve ilam olunması için emir çıkmıştır⁶²⁵. Yine Gerede kazasına bağlı Elekçi Emirhayası köyünde oturan imamlardan ve ulemadan Hüseyin giderek yapmış olduğu şikâyetinde; kendi halinde olduğunu ve kimseye borcunun ve zulmünün bulunmadığını söylemiştir. Ayrıca Yalancı Kara Mehmet ve oğlu Süleyman adlı kişiler, Sagiri köyü sakinlerinden Mehmet ve Mustafa adlı kişilerin evine girerek arsasını zapt ettiklerini, eşi Emine'yi darp edip, bir dişini kırarak ırzına geçtiklerini, 10 araba otluğunu alarak zulümde bulunduklarını ve yapılan zulümden perişan olduklarını bildirmiştir. Yine kanun dışı olarak alınan arsa ve on araba otluğu ile Emine'nin dişinin diyetinin alınarak kendilerine verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine davanın mahallinde görülmesine karar verilmiştir⁶²⁶. Mayıs 1789 tarihli bir diğer şikâyet kaydında; Yalakabad kazasından Niyaki adlı kişinin Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hümâyûn'a arzuhal ederek yapmış olduğu şikâyet müracaatı da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Nitekim Niyaki, oğlu Kostantin'in, Yalakabad kazasına bağlı Kazı? köyü sakinlerinden Dimitri, Babako, Satitik ve Yorgi adlı kişilerin arkadaşları

⁶²⁴ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 199, 75/312. (Ağustos 1791).

⁶²⁵ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 197, 137/468. (Mayıs 1790).

⁶²⁶ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 10/40. (Temmuz 1789).

ile birlikte diyet icap eder alet ile darp ederek öldürdüklerini ve üzerinde mevcut olan eşyalarını dahi gasp ettiklerini bildirmiştir. Bu durum üzerine davanın mahallinde çavuş vasıtası ile görülmesi için emir verilmiştir⁶²⁷. Görüldüğü üzere incelenen şikâyet kayıtlarında her ne kadar kişilerin işlemiş oldukları suçların sabit olup olmadığı ve sabit görülmüş ise diyet cezasının verilir verilmeyeceği hakkında bilgi yer almasa da şikâyet edilen suçun diyet gerektiren bir suç olduğu ifade edilmiştir.

Aralık 1788 tarihinde Kengırı Sancağı'nda ... kazasına bağlı Okçular köyü sakinlerinden hatiplerden Mehmet adlı kişi giderek yapmış olduğu şikâyetinde; yine aynı köyde sakin olan Kandif oğlu Mehmet Alemdar ve kardeşi Ahmet ile kendisini diyet icap eder alet ile başından vesaire taraflarından yaralayarak kesr-i ırz ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca bahsi geçen Mehmet Alemdar'ın mütegalibeden olduğu ve karşı koymanın mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bu durum üzerine şikâyet edilen kişilerin mütesellim marifeti ile Kengırı'ya gönderilmesi ve mahkeme edilmeleri için emir verilmiştir⁶²⁸.

Diyet cezası, dava sonucunda suçu sabit görülen kişi veya kişilere mahkeme tarafından verilen kararın tatbik edilmesidir. Ancak incelenen şikâyet kayıtları içerisinde kişinin herhangi bir mahkemeye başvurmadan iddiası karşılığında diyet olarak karşı taraftan zorla tazminat aldığı da görülmektedir. Örneğin, Lazkiye kazası sakinlerinden Ahmet adlı kişi giderek yapmış olduğu şikâyetinde; yine aynı kazadan İsmail ve Fatma adlı kişilerin ortaya çıkarak, oğullarının kendi oğlu tarafından darp edildiğini ve bu sebeple öldüğünü, bu yüzden diyetini senden alınız diyerek 1.260 kuruşunu aldıklarını bildirmiştir. Yine bu konu hakkında fetva verildiğini bildirerek verilen fetva doğrultusunda hareket edilmesini ve bahsi geçen kişilerden parasının alınmasını rica etmiştir. Bu durum üzerine dava mahallinde sevk edilmiştir⁶²⁹.

Faili meçhul davalarda ise suçlu bulunmadığı takdirde diyet cezası, ölen kişinin cesedinin bulunduğu yerin sahibi, köy, kasaba, mahalle, kaza halkı veya devlet tarafından ödenmektedir (Heyd, 1973: 310). Bu durumda ceset özel bir mülk üzerinde bulunur ise diyet tazminatını, bu mülkün sahibi veya tasarruf eden kişi ödemektedir. Ceset mahalle, köy, kaza vs. gibi bir yerleşim yeri içerisinde ortak bir noktada olur ise diyeti bulunduğu yerin ahalisi ödemektedir. Ceset özel bir mülk üzerinde veya ahalinin ortak kullanımı dahilindeki yerlerde değil de devlete ait bir yerde bulunur ise diyet bedeli devlet tarafından hazineden ödenmektedir. Yapılan bu uygulamaya "Kasame" adı verilmiştir (Avcı, 2016: 23-25). Ağustos 1789 tarihli hükümde, Bursa kazası sakinlerinden Ali giderek yaptığı şikâyet müracaatında; oğlu Atnalı Mehmet'in aynı yılda Bursa kazasına bağlı Ceviz? köyü içinde herkese ait (taraf-ı amm) yerde Ömer adlı kişinin bahçe kapısının karşısında yaralanarak öldüğünü ve katilinin bilinmediğini ifade etmiştir. Ayrıca kasame ve diyetinin Ömer ve köy ahalisi tarafından verilmesi gerekirken istediğinde kişilerin muhalefet ettiğini ve Ömer'in bahçe kapısının karşısında olması sebebiyle sadece onun vermesi gerektiğini öne sürerek karşı çıktıklarını bildirmiştir. Bu konu hakkında fetva verildiğini de bildirerek verilen fetva doğrultusunda haklarını talep etmiştir. Bu durum üzerine fetva doğrultusunda davanın mahallinde görülmesine dair emir çıkmıştır⁶³⁰. Kasame usulüne, Tuzla kazası, ... köyünde katledilen bir zımminin öldürülen kişiler bulunmasına rağmen varisleri tarafından sizin toprağında yok oldu diyerek kasame diyeti verilmesi için zulümde bulunmalarına dair yapılan şikâyet kaydı örnek olarak gösterilebilir⁶³¹.

⁶²⁷ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 8/35. (Mayıs 1789).

⁶²⁸ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 46/206. (Ağustos 1789).

⁶²⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 21/88. (Temmuz 1789).

⁶³⁰ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 66/286. (Ağustos 1789).

⁶³¹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 62/273. (Ağustos 1789).

Uriel Heyd, kasame usulünün, adaletsiz ve suistimallere sebep olan bir uygulama olduğunu ileri sürmüştür. Bu ifadesine dayanak olarak ise yöneticilerin bölge halkından fazla para koparmak için cesetleri bilinen yerlere bırakmalarına, çok fazla araştırma yapmalarına dayandırmaktadır (Heyd, 1973: 310). Nitekim incelenen şikâyet kayıtları içerisinde bu fikri destekleyen kayıtlarda bulunmaktadır. Örneğin Dimetoka kazasına bağlı Dereköy köyü ahalisi giderek yapmış olduğu şikâyetlerinde; Kızıldere Çayı'nın bunların köylerinin yakınlarında bulunduğunu ve senede birkaç defa bu çaya düşerek ölen kişilerin olduğunu, bu sebeple ehl-i örf taifesi tarafından bahsi geçen köyde adam boğuldu diyerek öşr-i deyn talebi ile zulüm ettiklerini bildirmişlerdir⁶³². Yine Rusi Kasrı kazasına bağlı Karapınar köyü ahalileri Ordu-yu Hümâyûn'a arzuhal ederek; bunlar kadimden derbentçi olup ve adı geçen derbendi zaviye yoluyla 16'şar nefer sekban ile muhafaza hizmetinde durduklarını ve kendi hallerinde ırzları ile durup kimseye olumsuz bir hareketlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak buna rağmen Edirne Bostancı başı tarafından kır serdari olan Edirne sakinlerinden İbiş Alemdar adlı kişinin köylerine gelerek ahaliyi yakalayıp hapsettiği, 16 kuruş miktarı paralarını aldığı ve köyleri civarında 2 sene önce bir adamın suda boğulmuş olduğunu söyleyerek suçları sabit olmadığı halde ehl-i örf taifesine dayanarak 300 kuruşlarını aldığını bildirmişlerdir. Bu durum üzerine davanın Edirne Bostancı başının marifeti ve çavuş mübaşeretini ile görülmesi ve ihkak -ı hak olunması için emir verilmiştir⁶³³. Kasame usulü ile halka, birbirlerini kontrol ederek, suç oranının düşürülmesine yardımcı olmaları için sorumluluk yüklendiği söylenebilir. Ancak her uygulamada ve sistemde olduğu gibi kasame uygulamasında da bazı aksaklıklar ve suistimaller meydana gelmiştir.

⁶³² BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 196, 119/498. (Eylül 1789).

⁶³³ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 198, 86/247. (Nisan 1791).

5. SONUÇ

18. asrın sonları ve 19 asrın ilk çeyreği arasındaki dönemi kapsamakta olan çalışma ile, bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizmasının işleyişini ve şikâyet kanallarının kullanım yollarını, halkın bu tarih aralığında yaşadığı sorunları ve dönemin sosyo-ekonomik durumu Atık Şikâyet Defterleri vasıtası ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti adalet düzenini oluştururken sınırları dahilinde bulunan bütün halka Müslüman olsun olmasın kendi tebaası kabul ederek adil ve refah bir hayat sunmaya çalışmıştır. Bu sebeple şikâyet mekanizmasının işleyişinde ve yapılan şikâyetlerin incelenmesi esnasından bu durum açık bir şekilde görülmüştür. Şikâyet eden kişilerin dinine, cinsiyetine, soy durumuna ve sosyal statüsüne bakılmaksızın herkese eşit olarak bu mekanizmayı kullanma hakkı tanıdığı görülmüştür. Bu yüzden Atık Şikâyet Defteri tabanında yapılan çalışma, Osmanlı halkının gündelik hayatı, devletin o dönem içerisinde bulunduğu durum, buhranların, savaşların veya ekonomik krizin sosyo-ekonomik duruma yansımaları, dönemin emniyet ve asayiş sorunları ve ortaya çıkan sorunlar karşısında devletin takındığı tavır ve aldığı önlemlerin pratikte nasıl işlediği verilen örnekler neticesinde anlatılmaya çalışılmıştır.

11 Atık Şikâyet Defteri içerisinde, toplam 6.841 hüküm bulunmakta olup bunlar içerisinde 4.183 adet hüküm incelenmiştir. Bu hükümler, şikâyet konularına göre birtakım başlıklar altında kategorize edilmiştir. Böylece incelenen tarih aralığında hangi sorunların yoğunlukta olduğu defterlere göre ayrı ayrı tasnif edilerek tespit edilmiştir. İncelenen defterler neticesinde yapılan Şikâyetlerin %39'u iktisadi sorunlardan, %29'u emniyet ve asayiş ile ilgili sorunlardan, %14'ü idari, %8'i aile ile ilgili sorunlardan, %5'i tayin-azil ve istekler, %3'ü vakıf, %1'i göç, %1'inin ise diğer konulardan meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu tespitler neticesinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan sıkıntıların büyük çoğunluğunun sırasıyla iktisadi, emniyet ve asayiş ve idari sorunlardan meydana geldiği görülmektedir.

Şikâyet eden/edilen bireylerin cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında, şikâyet eden kişilerin %78'sini erkekler, %11'ini kadınlar ve %11'ini bilinmiyor kategorisi oluştururken; şikâyet edilen kişilerin ise, %78'ini erkekler, %4'ünü kadınlar ve %18'ini bilinmiyor kategorisi oluşturmaktadır. İncelenen kayıtlar neticesinde şikâyet eden ve şikâyet edilen kişilerin cinsiyetlerine göre oranlarına bakıldığında erkeklerin şikâyet mekanizmasını aktif olarak kullandığı görülmektedir. Aynı zamanda kadınların şikâyet mekanizmasını erkeklere oranla çok az kullandıkları tespit edilmiştir.

Şikâyet eden/edilen bireylerin dini hüviyetlerine bakıldığında; şikâyet edenlerin %80'inin Müslüman, %10'unun gayrimüslim ve %10'unun ise bilinmiyor olduğu tespit edilmiştir. Şikâyet edilen kişilerin dağılımı; %70 Müslüman, %10 Gayrimüslim ve %20 bilinmiyor şeklinde tespit edilmiştir. İncelenen defterlerdeki kayıtlar neticesinde şikâyet eden ve edilen kişilerin dini hüviyetlerine göre oranlarına bakıldığında her iki kısımda da Müslümanların genel çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada, şikâyet eden ve edilen kişilerin statülerine göre dağılımına bakıldığında; şikâyet eden kişilerin %56'sı reaya, %36'sı idari sınıf ve %8'de bilinmiyor kategorisinde yer almaktadır. Şikâyet edilen kişiler hakkındaki kayıtlar incelendiğinde %59'unun reaya, %32'sinin idari sınıf ve %9'unun ise bilinmiyor kısmında yer aldığı görülmektedir. Bu durum üzerine de şikâyet eden ve edilen kişilerin genel çoğunlukta reayaların bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu sınıflandırma

işlemi sonucunda incelenen dönemde şikâyet eden ve edilen kişilerin profilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu defterlerle yapılan incelemeler sonucunda şikâyet hakkını kullanan kişilerin %59'u giderek şikâyet etme yolunu, %17'si arzuhal, %11'i mektup, %3'ü ilam, %2'si takrir, %1'i mahzar, %1'i arz ve %1'i tahrirat ile şikâyet etme yolunu tercih etmiştir. Bu durum üzerine şikâyet başvuru yolları içerisinde en çok bireylerin giderek şikâyet etme yolunu kullandıkları görülmektedir.

Şikâyetler neticesinde suç işleyen kişilerin, çoğunlukla reaya olan Müslüman erkekler arasında olduğu görülmektedir. Aynı şekilde şikâyetle bulunan kişilerin de reaya olan Müslüman erkekler arasında çoğunlukta olduğu görülmektedir. Kadınların suç oranı ve şikâyet hakkını kullanma oranı ise erkeklere oranla oldukça düşüktür.

İncelenen Atik Şikâyet Defterleri'nde, Osmanlı sınırları dahilinde olan hemen her bölgeye ait şikâyet kaydına rastlanmıştır. Bu durum da Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik durumu ve devletin genel durumu hakkında tespitler ve yorumlar yapılmasını olağan kılmış ve yardımcı olmuştur.

Yapılan çalışma neticesinde 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin hem içeride hem de dışarıda mücadele içerisinde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti bu süre zarfında dışarda Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletler ile savaş halini sürdürürken içeride eşkıyalık faaliyetleri, yöneticilerin başlarına buyruk tavırları, reayanın zorbalık faaliyetleri ile mücadele etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan sorunlar merkez ile taşra arasındaki bağın zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durumu fırsat olarak gören taşradaki yöneticiler, ceplerini doldurma düşüncesi ile ahaliye zulüm ve zorbalıkta bulunarak, ahalinin malını, mülkünü gasp etmiştir. Ayrıca ayanlık, derebeylik, şehir kethüdalığı ve voyvodalık gibi görevleri elde etmek isteyen bölgedeki nüfuzlu kişilerin, mal ve mülklerini artırma ve güç kazanma maksadı ile ahaliye yaptıkları zulümler de ahalinin bulundukları yerlerden göç etmelerine sebep olmuştur. Yaşanan sorunlar kişiler tarafından ya bizzat ya da başka bir yolla şikâyet vasıtası ile merkeze aktarılmak suretiyle yardım istenmiş ancak bu yardım çağrıları kimi zaman istenilen sonucu karşılamamıştır.

Şikâyetlerin konularına tasnif edilmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde bozulan müesseseler, yönetici sınıfta meydana gelen deformasyonlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Nitekim yapılan çalışma neticesinde, özellikle dağılma dönemi içerisinde olan Osmanlı Devleti'nin girdiği kaotik durum ve ekonomik sorunlar, ülkede vuku bulan huzursuzluk ve asayişsizliğin sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleri ülkenin hemen her yerinde ortaya çıkmış ve bu kişilere verilen ceza ve yaptırımlar caydırıcı olmadığından dolayı geniş bir alana yayılmıştır. Asilere karşı devletin tutumu genellikle ilk aşamada uyarı ve tembihler şeklinde gerçekleşmiş olup bu durum küçük çapta meydana gelen ayaklanmaların ve eşkıyalıkların büyümesine neden olmuştur. Yaşanan eşkıyalık faaliyetleri sadece Anadolu eyaletinde ya da Rumeli eyaletinde ortaya çıkmamış ülkenin hemen her yerinde büyüklü küçüklü zorbalık ve eşkıyalık fiilleri görülmüştür. Ancak bu eşkıyalık olayları kimi yerde yol kesme, kimi yerde yörük eşkıyalığı, haydut eşkıyalığı veya dağlı eşkıyalığı şeklinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca yaşanan bu eşkıyalık olayları sadece reaya tabanında sabit kalmamış bu durum içerisinde yönetici sınıftan kişilerde yer almıştır.

Miri gelirlerin toplanması esnasında yaşanan problemler ve vergi tahsilinde yaşanan sorunlar devletin iktisadi yapısının zayıflamasına sebep olmuştur. Bu dönemde iktisadi yapıyı etkileyen diğer bir faktör ise evlâdiyet vakıflarının artışıdır. Müsadere usulüne karşı, zengin malikane sahipleri topraklarını parçalanmadan bütün bir şekilde ailelerine aktarımını sağlamak için evlâdiyet vakıflarını kullanmaya başlamış ve mal varlıklarını bu şekilde miras gibi aktaramaya çalışmışlardır. Bu durum ekonomiyi olumsuz etkilediği gibi vakıfların kurulma amacının farklılaşmasına ve sistemin

bozulmasına sebep olmuştur. İncelenen şikâyet kayıtları, evlâdiyet vakıflarını ve bu vakıfların sebep olduğu sorunları anlatma hususunda açıklayıcı olmuştur.

Sonuç olarak yapılan çalışma ile Osmanlı Devleti'nin sadece dış devletler karşı var olma mücadelesi vermediğini ayrıca içinde de isyanlara ve eşkıyalık fiillerine karşı mücadele içerisinde olduğu görülmüştür. Ancak yöneticilerin yeteri kadar denetlenmemesi, isyanlara, eşkıyalık suçlarına ve yöneticilerin zorba tavırlarına karşı gerekli cezai yaptırımların uygulamamış olması sebebi ile ülke içerisinde kargaşa ve kaosun artmasına ve taşranın merkezden ayrı ve başına buyruk hareket etmesine sebep olduğu da görülmüştür.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

- B.O.A, Ali Emiri Abdülhamid I, Dosya No: 61 Gömlek: 4266, Sayfa: 1, 1 Haziran 1786.
- B.O.A, Ali Emiri Selim III, Dosya No: 2, Gömlek: 88, 28 Temmuz 1794.
- B.O.A, Ali Emiri Selim III, Dosya No: 202, Gömlek: 12090, 22 Nisan 1803.
- B.O.A, Ali Emiri Selim III, Dosya No: 202, Gömlek: 12091, 22 Nisan 1803.
- B.O.A, Ali Emiri Selim III, Dosya No: 273, Gömlek: 15819, 9 Haziran 1802.
- B.O.A, Ali Emiri Selim III, Dosya No: 87, Gömlek: 5226, 8 Ağustos 1792.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Anadolu Ahkâm Defterleri, Defter No: 150, Sayfa: 11, Hüküm: 19, Ağustos 1813.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Anadolu Ahkâm Defterleri, Defter No: 150, Sayfa: 70, Hüküm: 228, Mart 1814.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 193, Aralık 1788-Şubat 1789.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 194, Aralık 1788-Ekim 1789.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 195, Haziran 1789-Ocak 1790.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 196, Temmuz 1789-Temmuz 1790.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 197, Aralık 1789-Ağustos 1790.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 198, Ekim 1791-Nisan 1792.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 199, Ekim 1788-Şubat 1792.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 200, Temmuz 1799-Haziran 1802.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 201, Temmuz 1799-Eylül 1802.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 202, Şubat 1801-Eylül 1801.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Atik Şikâyet Defterleri, Defter No: 203, Nisan 1807-Nisan 1809.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Mühimme-i Mektume Defterleri, Defter No: 2, Sayfa: 26, Hüküm 81, 25 Haziran 1796.
- B.O.A, Bab-1 Asafî Tevziat Zehair Esnaf ve İhtisab Defterleri, Defter No: 1, Sayfa: 89, Hüküm No:1, 18 Ekim 1793.
- B.O.A, Cevdet Askeriye, Dosya No: 157, Gömlek: 6952, 2 Ocak 1791.
- B.O.A, Cevdet Askeriye, Dosya No: 409, Gömlek: 16906, 22 Kasım 1789.
- B.O.A, Cevdet Askeriye, Dosya No: 583, Gömlek: 24531, 5 Haziran 1803.
- B.O.A, Cevdet Askeriye, Dosya No: 877, Gömlek: 37649, 15 Eylül 1791.
- B.O.A, Cevdet Dahiliye, Dosya No: 309, Gömlek: 15409, 2 Aralık 1785.
- B.O.A, Cevdet Dahiliye, Dosya No: 313, Gömlek: 15601, 8 Temmuz 1787.
- B.O.A, Cevdet Dahiliye, Dosya No: 318, Gömlek: 15856, 5 Mayıs 1788.
- B.O.A, Cevdet Maliye, Dosya No: 20, Gömlek: 912, 14 Nisan 1794.
- B.O.A, Cevdet Maliye, Dosya No: 38, Gömlek: 1711, 14 Nisan 1794.
- B.O.A, Cevdet Maliye, Dosya No: 588, Gömlek: 24218, 4 Haziran 1787.

B.O.A, Cevdet Maliye, Dosya No: 83, Gömlek: 3834, Sayfa: 1-5, 10 Haziran 1794.
B.O.A, Cevdet Zabtiye, Dosya No: 62, Gömlek: 3064, Haziran 1802.
B.O.A, Hatt-ı Hümayun, Dosya No: 1382, Gömlek: 54664, 20 Eylül 1789.
B.O.A, Hatt-ı Hümayun, Dosya No: 14, Gömlek: 578, 20 Eylül 1789.
B.O.A, Hatt-ı Hümayun, Dosya No: 266, Gömlek: 15488, 19 Ekim 1800.
B.O.A, Hatt-ı Hümayun, Dosya No: 66, Gömlek: 2846, 25 Haziran 1797.

II-Kronikler-Vekayinameler

Aşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. (Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç). İstanbul: K Kitaplığı.
Cabi Ömer Efendi. (2003). *Cabi Tarihi Cilt 1*. (Haz. Mehmet Ali Beyhan). Ankara: TTK. Basımevi.
Evliya Çelebi. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul C. 1* (5. Baskı). (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Hilmi, Ö. (Hicri 1301). *Mi'yar-ı Adalet*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası.
Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tacü't-Tevarih C. 1* (5. Baskı). (Sadeleştiren İsmet Parmaksızoglu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Kâmi, M. (1339). *Evkaf Nedir?* İstanbul: Matbaa-i Amire.
Mütercim Ahmed Asım Efendi. (2015). *Asım Efendi Tarihi C. I*. (Haz. Ziya Yılmaz). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
Sadeleştirilmiş Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye). (1995). (Sadeleştirenler İbrahim Ural ve Salih Özcan). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

III-Makale ve Tetkik Eserler

Abacı, N. (2002). Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (3), 75-84.
Acar, H. (2019). Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın. *İnsan & İnsan Bilim, Kültür, Sanat ve Düşünce Dergisi*. (21), 395-411.
Acar, H. İ. (2007). Nişan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 33, 152-154. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Acar, H. İ. (2010). Talak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 39, 496-500. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Acun, F. (2002a). Celali İsyanları (1591-1611). Hasan Celal Güzel ve Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed). *Türkler Ansiklopedisi Cilt 9* içinde (695-710. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
Acun, F. (2002b). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed). *Türkler Ansiklopedisi Cilt 9* içinde (899-908. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
Açık, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. Yüzyıldaki 'Alacakaranlığından' Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi. *SUTAD*. 40, 135-149.

- Adanır, F. (2011). Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri. Suraiya Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu Cilt 3* içinde (192-217. ss.). (Çev. Fethi Aytuna). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi 2006).
- Adda, J. (2007). *Ekonominin Küreselleşmesi* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Afyoncu, E. (2013). Zeamet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, 162-164. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ahışhalı, R. (2006). Muhzır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31, 85-86. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1972a). *Osmanlı Tarihi: Tarih-i Cevdet C. 1*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1972b). *Osmanlı Tarihi: Tarih-i Cevdet C. 2*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Akalın, Ş. H. ve diğerleri. (2019). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akbulut, İ. (2018). İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*. (1), 41-71.
- Akçura, Y. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri* (Baskı 6). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akdağ, M. (1945). Tımar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 3(4), 419-431.
- Akdağ, M. (1946). Celali İsyanlarının Başlaması. *AÜDTC Fakültesi Dergisi*. 4(1), 23-50.
- Akdağ, M. (1950). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti*. Belleten. 14(55), 319-411.
- Akdağ, M. (1955). Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 13(1-2), 27-51.
- Akdağ, M. (1963). *Celali İsyanları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akdağ, M. (1964). Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606). *AÜDTC Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2(2-3), 1-51.
- Akdağ, M. (1974). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt 2*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akdağ, M. (1977). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt 1*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akdağ, M. (2019). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* (5. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1990a). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 1*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1990b). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 2*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 3*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1992a). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 4*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1992b). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 5*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (2000). İ'lâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 72-73. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Aksın, A. (2021). Güç Odakları Kısıracında Osmanlı Köylüsü. Işıl Işık Bostancı, Ayşe Gül Hüseyinliklioğlu, Ayşe Değerli, Orhan Kılıç (Ed.), *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları 1* içinde (263-286 ss.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aksın, A. ve Baytimur, S. O. (2015). Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808). XVI. *Türk Tarih Kongresi C. IV. I. Kısım Osmanlı Tarihi* içinde (11-26. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksın, A. ve Maral, E. (2018). III. Selim Dönemi'nde Eşkıyalık Olayları ve Eşkıyalık ile Mücadele. Alaaddin Aköz, Şahin Panahov, Doğan Yörük, Hüseyin Muşmal (Ed.), *Doğu ve Batı Türklüğü'nün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri: Siyaset-Yönetim-Din* içinde (309-326. ss.). Konya: Palet Yayınları.
- Aksun, Z. N. (1994a). *Osmanlı Tarihi C. 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksun, Z. N. (1994b). *Osmanlı Tarihi C. 3*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aktan, H. (2002). Kısmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, 497-498. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aktan, H. (2005). Miras. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 30, 143-145. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aktepe, M. M. (1988). Abdülhamid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, 213-216. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyılmaz G. (2004). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8(2), 221-271.
- Alan, G. (2014). 19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar. *Belleten*. 78(281), 245-272.
- Alkan, M. (2012). Osmanlı Devleti'nde Merkez Teşkilatı. Tufan Gündüz (Ed.), *Osmanlı Teşkilat Tarihi* içinde (15-75. ss.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Altınay, A. R. (1988). *Eski İstanbul*. (Yay. Haz. Sami Önal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andreasyan, H. D. (1963). Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 13(17-18), 27-42.
- Ansay, S. Ş. (2002). *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (4. Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2000). İbrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 21, 263-266. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2001). Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, 520-525. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arık, F. Ş. (1997). Osmanlılarda Kadılık Müessesesi. *OTAM*. (8), 1-71.
- Armağan, A. (2011). XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. 18(1), 273-293.
- Armaoğlu, F. (1997). 19. Yy. *Siyasi Tarih (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atar, F. (2003). Mahkeme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, 338-341. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Atar, F. (2009). Sulh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 37, 481-485. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Avcı, M. (2016). Suç Mağdurlarına Tazminat Ödenmesi Anlayışının Tarihi Gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 24(1), 7-36.
- Avcı, M. (2017). Osmanlı Ceza Mahkemesinde Sulh (Uzlaştırma). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 25(1), 11-71.
- Aydın, M. (2015). Osmanlı Divan Teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilayet Ahkam Defterinin Tarihi Kıymeti. *Current Research in Social Sciences Dergisi*. 1(1), 69-83.
- Aydın, M. A. (1981). *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi (XIX ve XX. Asır)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
- Aydın, M. A. (1982). Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri. *Osmanlı Araştırmaları*. III, 1-12. (kitap bölümü olacak düzenlenmeli)
- Aydın, M. A. (1992). Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (434-455. ss.). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Aydın, M. A. (1993). Ceza (Osmanlı Ceza Hukuku). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, 478-482. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A. (1994). Osmanlıda Hukuk. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I* içinde (375-438. ss.). İstanbul: IRCICA.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 28, 389-391. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A. (2004). Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXIV, 37-46.
- Aydın, M. A. (2007). Osmanlılar: Hukukî-Adlî Yapı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 33, 515-521. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1994). Diyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, 473-479. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1995a). Eşkiya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 463-466. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1995b). Feraiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12, 362-363. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, 54-64. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1998). Hibe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, 421-426. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1939). Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Malikane Divani Sistemi. *Türk Hukuk e İktisat Tarihi Mecmuası*. II, 119-187.
- Barkan, Ö. L. (1940). Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. (VI), 156-181.
- Barkan, Ö. L. (1953). H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15(1-4), 251-329.
- Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri 1545-1659). *Belgeler*. III(5-6), 1-479.

- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi. (2017). İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Yayınları.
- Bayraktar Tellan, E. (2019). Osmanlı Araştırmalarında Yeni Kaynakların Tarih Yazımına Katkıları: Manastırbend Örneği, *Tarihyazımı*. 1(2), 171-190.
- Baytimur, S. O. (2011). *Osmanlı Devleti’nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Baytimur, S. O. (2016). Osmanlı Devleti’nde Kalabend ve Sürgün Cezalarının Uygulamaları ile Mahkumların Serbest Bırakılmaları (1789-1839). *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi C. II* içinde (831-852. ss.). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Baytimur, S. O. (2020). Osmanlı Devleti’nde Huzur Bozucu Davranışlardan Kendi Halinde Olmamak. Ahmet Aksın, Yavuz Haykır, Filiz Haykır (Ed.), *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı C.I.* (505-514. ss.). İstanbul: Hiperlink Yayınevi.
- Beldiceanu, N. (1979). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Teori Yayınları.
- Berce, Y. M. (2003). *Modern Avrupa’da Ayaklanmalar ve Devrimler*. (Çev. Muna Cedden). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bıyıklı, M. (2019). Osmanlı Merkez Teşkilatında Ulemanın Mansıbının, Şeyhülislam ve Kadı Kararları Bağlamında Tahlili. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8(15), 91-115.
- Birtek, F. (2009). Kasten Öldürmeye Teşebbüs ve Kasten Yaralama Suçlarının Manevi Unsur Bakımından Ayırt Edilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 58(2), 231-280.
- Cezzar, M. (1971). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, İstanbul: Güven Yayınevi.
- Cezzar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy. dan Tanzimat’a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cin, H. (1978). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1995). *Türk Hukuk Tarihi Cilt I* (3. Baskı). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Coşkun, A. ve Karaca, Y. ve diğerleri. (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları.
- Çakır, S. (2019). Osmanlı Hukuk Sistemi’nde Fıkıhın Belirleyiciliği: Erzincan Şer’iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz İle Mukayeseli). *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6(2), 441-468.
- Çalış, H. ve Hacak, H. (2007). Rehin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 34, 538-542. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çamlı, A. Y. (2019). İktisadi Adalet Açısından Osmanlı Hukuk Sisteminin Ticaret Politikalarına Etkisi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*. 4(2), 38-58.
- Çeken, Ç. K. (2013). *İstanbul Ahkam Defterleri Üzerinden 19. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, B. (2020). *Ahkam Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Çelik, Ş. (2010). Şehir Kethüdası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 38, 451-453. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, C. (2015). Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(36), 287-310.
- Çınar, T. (2017). Yollar Ayrıldı Peki Şimdi Ne Olacak? Osmanlı'da Boşanma Sonrası Yaşanan Sorunlar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (20), 569-586.
- Çolak, A. (1999). *İslam Ceza Hukukunda Hafifletici Sebepler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi C. 4*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Daşcıoğlu, K. (2010). Sürgün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 38, 167-169. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Deniz, Ş. (2007). Evkaf Nedir? Aşir Efendi Zade Mustafa Kâmil. *Vakıflar Dergisi*. 30, 73-86.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük Ansiklopedik Lügat* (26. Baskı). Ankara: Akaydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, İ. (2019). Klasik Dönem Osmanlı Mahkemeleri. *Kafdağı Dergisi*. 4(2), 194-217.
- Döndüren, H. (1991). Ashabü'l-Feraiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 467-468. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dulum, S. (2016). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Efe, H. (2018). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri. *Sosyal Bilimler Metinleri*. (1), 16-27.
- Ekinci, E. B. (2003). *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Emecen, F. M. (1994). Devre Çıkma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, 250-251. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2003). *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789): Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Erdem, E. (2006). Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz. *Bankacılar Dergisi*. (56), 10-28.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. (48), 205-248.
- Esener, T. (1969). *Borçlar Hukuku I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Esirgen Örsten, S. (2015). İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Zımmiler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 21(2), 187-213.
- Faroqhi, S. (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (5. Baskı). (Çev. Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fidan, F. (2016). Osmanlıda Zahire Mübaşiri Olmak: Zıstovili Hacı Ali Örneği (1749-1755). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 56(2), 302-318.
- Filan, K. (2009). Osmanlı Bosnası'nda Vakıf Kuran Kadınlar. Amila Buturovic-Irvin Cemil Schick (Der). *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları* içinde (109-136. ss.). (Çev. Güliz Erginsoy). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Genç, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 154-158. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2003). Malikâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, 516-518. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2006). Mukâtaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31, 129-132. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1957). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Gökçen, A. (1987). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gökçen, A. ve Balcı, M. (2011). Kasten Öldürme Suçu (TCK. M. 81). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 17(1-2), 95-218.
- Gökçe, T. (1990). Osmanlı Kanunnameleri ve Bir Kanunname Sureti Hakkında. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 5(1), 201-228.
- Göktürk, N. (2014). Türk Hukukunda Suçların İctimai. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*. 2(1-2), 31-59.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2010). *Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuk ve Uygulaması (1649-1653)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gün, D. (2005). XVIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 24(37), 277-288.
- Günay, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(17), 9-29.
- Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri* (1. Baskı). Ankara: Bilge Yayınları.
- Güneş, M. (2017). Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler. *Journal of History ve Future*. 3(3), 12-26.
- Gürhan, V. (2017). 18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi'nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6(3), 1644-1664.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1995). Evlâd-ı Fâtihân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 524-525. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2010). *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Halaçoğlu, Y. (2020). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (6. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hammer, J. V. (1989). *Büyük Osmanlı Tarihi* C. 1, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press.

Hobsbawm, E. (2011). *Eşkıyalar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

<http://www.osmanlicaturkce.com/> URL-1 16.05.2022 tarihinde erişildi.

<https://www.kamusiturki.com/> URL-2 16.05.2022 tarihinde erişildi.

İşıқтаç, Y. (1994). Hukukun Çağdaş Gelişme Eğilimlerinin Hukukun Kaynakları Kavramına Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 54(1-4), 385-401.

İlgürel, M. (1972). Balıkesirde Âyânlık Mücadelesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. (3), 63-74.

İlgürel, M. (1993). Celali İsyanları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, 252-257. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İlgürel, M. (2009). Subaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 37, 447-449. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İlhan, M. M. (2008). Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 27(44), 41-46.

İmber, C. (2004). *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İmber, C. (2016). Hükümet, İdare ve Hukuk. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet (Ed.), *Türkiye Tarihi 1453-1603: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu C. 2* içinde, (261-302. ss.). (Çev. Bülent Üçpınar). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 2013).

İnalcık, H. (1959). İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *Ankara Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*. (1), 29-46.

İnalcık, H. (1990). Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi. (Çev. M. Özden ve F. Unan). *Türkiye Günlüğü*. (11), 30-41.

İnalcık, H. (1995). Eyalet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 548-550. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (2012). Timar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 41, 168-173. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalcık, H. (2014). The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role. *CEDRUS*. 2, 467-495.

İnalcık, H. (2016). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası* (6. Baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

İnalcık, H. (2017). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet* (6. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap

İnalcık, H. ve Quataert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-600 Cilt I* (2. Baskı). (Çev. Halil Berktaş). İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, Ş. (1948). İbn Hacer'de Osmanlı'lara Dair Haberler. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*. 6(3), 189-195.

İpşirli, M. (1988). Huzur Mürâfaası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, 444. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İpşirli, M. (1991). Arzuhal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 447-448. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- İpşirli, M. (1992a). Beylerbeyi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 69-74. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (1992b). Câbî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 529-530. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). Cuma Selamlığı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, 90-92. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (1994). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I* içinde (139-279. ss.). İstanbul: IRCICA.
- İpşirli, M. (2000). İlmiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 141-145. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (2001). İstanbul Kadılığı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, 305-307. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). Mahzar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, 398-401. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (2010). Şeyhülislam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 39, 91-96. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İşbilir, Ö. (2019). Kalabend. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt Ek-2, 5-7. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jennings, R. C. (1975). Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 18(1), 53-114.
- Juchereau de Saint-Denys, A. (1819). *Revolutions de Constantinople en 1807 et 1808*. Paris: A La Librairie de Brissot-Thivars.
- Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, M. (2019). *Farsça-Türkçe Sözlük* (5. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Karal, E. Z. (1942). *Selim III'ün Hattı Hümayunları/ Nizam-ı Cedid: 1789-1807*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi C. 5* (9. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, H. (1991). Asabe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 452-453. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaman, H. (1996). Fıkıh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, 1-14. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karataş, A. İ. (2007). Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16(2), 123-154.
- Karta, N. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Ekonomik Faaliyetleri. *Jornal of Economics, Finance and Accounting*. 3(2), 142-155.
- Kaya, A. (2008). 17. Yüzyıl Bursa Şeriyeye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17(1), 81-107.
- Kaya, M. Y. (2011). Ömer Hilmi Efendi ve İthafu'l -Ahlaf Fi Ahkami'l-Evkaf İsimli Eseri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.

- Kazıcı, Z. (1986). Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (4), 285-310.
- Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2020). *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Zimmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, 438-440. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, O. (2002). Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799). *Türkler Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, 1644-1664. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, U. (2015). *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M.1768-1774) Yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koç, M. (2017). *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koçak, M. (1996). Gurre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, 211-212. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçak, Z. (2017). 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 32(2), 459-490.
- Koçak, Z. (2018). Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıştovi Antlaşması. *Gazi Akademik Bakış*. 11(22), 261-289.
- Konan, B. (2021). Konya 42 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterine Göre 18. Yüzyılın Başlarında Konya'da Aile Hukuku Davaları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 4(1), 103-122.
- Köksal, O. (2006). Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı Hümayunları. *OTAM*. 19(19), 283-341.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*. (II), 1-35.
- Köprülü, F. (1983). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan Eyalet 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kuş, A. (2018). Tozer'in Turkish Armenia and Eastern Asia Minor Adli Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtlığın (1873-1875) Doğal ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri. *OTAM*. (44), 107-132.
- Kuşçu, A. D. (2009). Eyyübiler'de Mezalim Mahkemeleri ve Darü'l- Adl. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (26), 207-229.
- Küçükyavaş, N. (2012). *Geçmişten Günümüze Türk Yargı Sistemi ve Yargı Bürokrasisi*. (Yayımlanmamış Başbakanlık Uzmanlık Tezi). Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Ankara.
- Kütükoğlu, M. S. (1991). Ayak Divanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, 192-193. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1992). Berat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 472-473. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Narh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 32, 390-391. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Lewis, B. (2006). *Ortadoğu* (3. Baskı). (Çev. S. Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 1995).
- Mandaville, J. E. (1979). Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*. 10, 289-308.
- Mantran, R. (1995). *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2007). *Din ve İdeoloji* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Mecek, H. (2011). *Ceza Muhakemesinde Bilirkişilik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Menekşe, Ö. (1998). *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mert, Ö. (1991). Ayan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, 195-198. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mumcu, A. (1963). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Mumcu, A. (1963). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Mumcu, A. (1986). *Dîvân-ı Hümâyûn* (2. Baskı). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümâyûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, 430-432. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mutaftçieva, V. P. (1977). XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi. *Tarih Dergisi*. (31), 163-182.
- Mutlu, A. (2009). *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Noradounghian, G. E. (1897). *Recueil D'actes Internationaux de L'Empire Ottoman 1300-1789 Cilt 1*. Paris: Librairie Cotillon. Leipzig: Breitkopf et Haertel. Neuchatel: Attinger Frères.
- Oğuz, M. ve Akgündüz, A. (1998). Hüccet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, 446-450. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Orhonlu, C. ve Göyünç, N. (1997). Has. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, 268-270. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1975). Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 30(1), 117-128.
- Ortaylı, İ. (1976). Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*. 9(1), 95-107.
- Ortaylı, İ. (2019). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (11. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Öz, M. (2017). Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri. Osman Köse (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*. (11-19. ss.). Samsun: Kültür Yayınları.
- Özbaran, S. (2016). Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet (Ed.), *Türkiye Tarihi 1453-1603: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, C. 2 içinde, (227-257 ss.). Çev. Bülent Üçpınar. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 2013).
- Özcan, A. (2008). Rikab. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 35, 110-111. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özcan, A. G. (2017). XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devletinde Vergi Muafiyeti (Anadolu ve Rumeli) Beylerbeylikleri Örneğinde. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özel, A. (1996). Fıkıh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, 14-22. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgenç, İ. (2013). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (10. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. (Doçentlik Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkaya, Y. (2006). Mütessellim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 32, 203-204. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkaya, Y. (2020a). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu* (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özkaya, Y. (2020b). *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özturan, M. (2017). Neyi, Nasıl Tartışabiliriz? İçide Tartışma Mantığı. Eşref Altaş (Ed). *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Abudüddin el-îcî* içinde (187-227. ss.). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Öztürk, M. (1991). XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları. *Belleten*, 54(211), 963-993.
- Öztürk, M. (1999). Osmanlı Para Politikası. *XIII. Türk Tarih Kongresi C. III. III. Kısım Ekonomi ve Maliye* içinde (1593-1604. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, M. (2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed). *Türkler Ansiklopedisi Cilt 10* içinde (802-822. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, M. (2012). Osmanlı Devlet Anlayışında “Mahrusa” ve “Mahmiye” Terimlerinin Mana ve Mefhumu. (Haz. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun). *Musa Çadırcı’ya Armağan* içinde (331-342. ss.). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). Osmanlı Devleti’nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi. Mustafa Öztürk ve Ahmet Aksın (Ed). *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2* içinde (585-596. ss.). Elazığ: Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, M. (2018). Osmanlı Devleti’nde Arzuhallerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi. *XVII. Türk Tarih Kongresi C. IV. I. Kısım Osmanlı Tarihi* içinde (211-229. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, M. (2020). Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti’nin Ekonomisi I”, *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 122-147.
- Öztürk, M. ve Aksın, A. (2012). Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nin Venedik’e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (32), 141-170.
- Öztürk, M. ve Özer, S. Ö. (2011). *Mısır Meselesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Öztürk, N. (1983). *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (1986). Vakıfların İdaresi ve Teşkilât Yapısı Üzerinde Düşünceler. *Diyanet Dergisi*, XXII(2), 3-17.

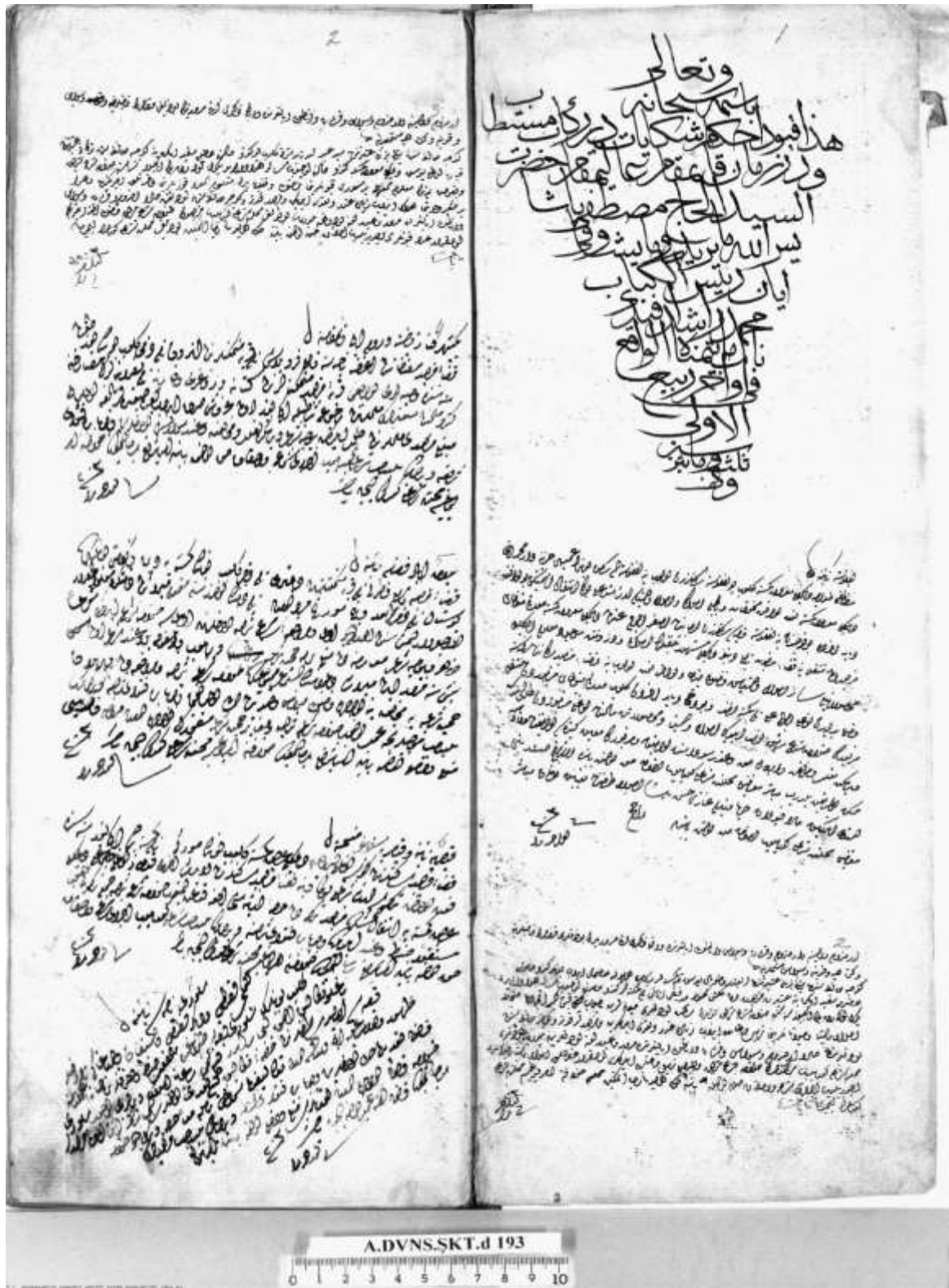
- Öztürk, N. (2006). Mütevellî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 32, 217-220. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, N. (2012). *Çadırdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Öztürk, T. (2007). Özü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 34, 133-134. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, Y. K. (2016). Osmanlı Normatif İktisadi Yapısının İç ve dış Kaynaklı Bozulma Nedenleri. *Akademik Bakış Dergisi*. (54), 394-404.
- Özvar, E. (2013). Voyvoda. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 129-131. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özyörük, M. (1959). *Hukuka Giriş*. Ankara: Ege Matbaası.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (6. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rasim, A. (2000). *Osmanlı Tarihi C. III*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Redhouse, S. J. (2017). *Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce* (21. Baskı). İstanbul: Sevil Yayıncılık.
- Sak, İ. (2006). Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'îye Sicillerine Göre). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (16), 493-523.
- Sami, Ş. (2010). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sarıkaya, H. (2013). *Ahmet Vasıf Efendi ve Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar 1209-1219/1794-1805 İnceleme Metin*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Schacht, J. (1986). *İslâm Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law)* (2. Baskı). (Çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 1964).
- Selçuk, H. (2013). Zıstovî ve Yaş Anlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793). *Turkish Studies*. 8(5), 645-674.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sezer, H. (1998). Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Belleten*. 62(233), 75-106.
- Shaw, S. J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of The Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*. New York: Cambridge University Press.
- Solak, İ. (2012). Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I* içinde (77-111. ss.). İstanbul: IRCICA.
- Somel, S. A. (2012). *Ansiklopedik Osmanlı Tarihi Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Somer, P. (2005). Umumi Hukuk Tarihinin Konusu ve Önemi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(8), 221-232.
- Sümer, F. (2013). Yörükler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 570-573. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Sütcü, M. S. (2017). Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri. *Journal of History School*. (XXXII), 459-536.
- Şahin, İ. (2009). Sancak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, 97-99. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şimşek, E. (2018). Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkiyası: Deli Kadri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (44), 269-287.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdadiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 221-222. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Talbot, M. (2015). Petitions of the Suppliant Ambassador: British Commercial Representations to the Ottoman State in the Eighteenth Century. *The Journal of Ottoman Studies*. XLVI, 163-191.
- Tamdoğan, I. (2008). Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana. *Islamic Laq and Society*. 15, 55-83.
- Tanyer, T. (2004). Eski İstanbul'da Arzuhalçiler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. (53), 271-284.
- Taşbaş, E. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği. *Mideterranean Journal of Humanities*. II(1), 193-204.
- Timur, T. (1994). *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, Z. (1988). İktisat Tarihi. Sina Akşin (Yayın Yönetmeni). *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (191-246. ss.). Ankara: Cem Yayınevi.
- Tuğluca, M. (2010). *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuğluca, M. (2012). Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması. *Motif Akademi Halkbilim Yayınları*. 5(9), 107-128.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi* (3. Baskı). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Türcan, T. (2010). Sürgün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 38, 164-166. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2002). Kocabaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, 140-141. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1951). Sürgünler: Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler. *Belleten*. 15(60), 507-592.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1936). Sadrazam Halil Hamid Paşa. *Türkiyat Mecmuası*. 5, 213-268.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2010). *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman Ağalar ve Alemkar Mustafa Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014a). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (5. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

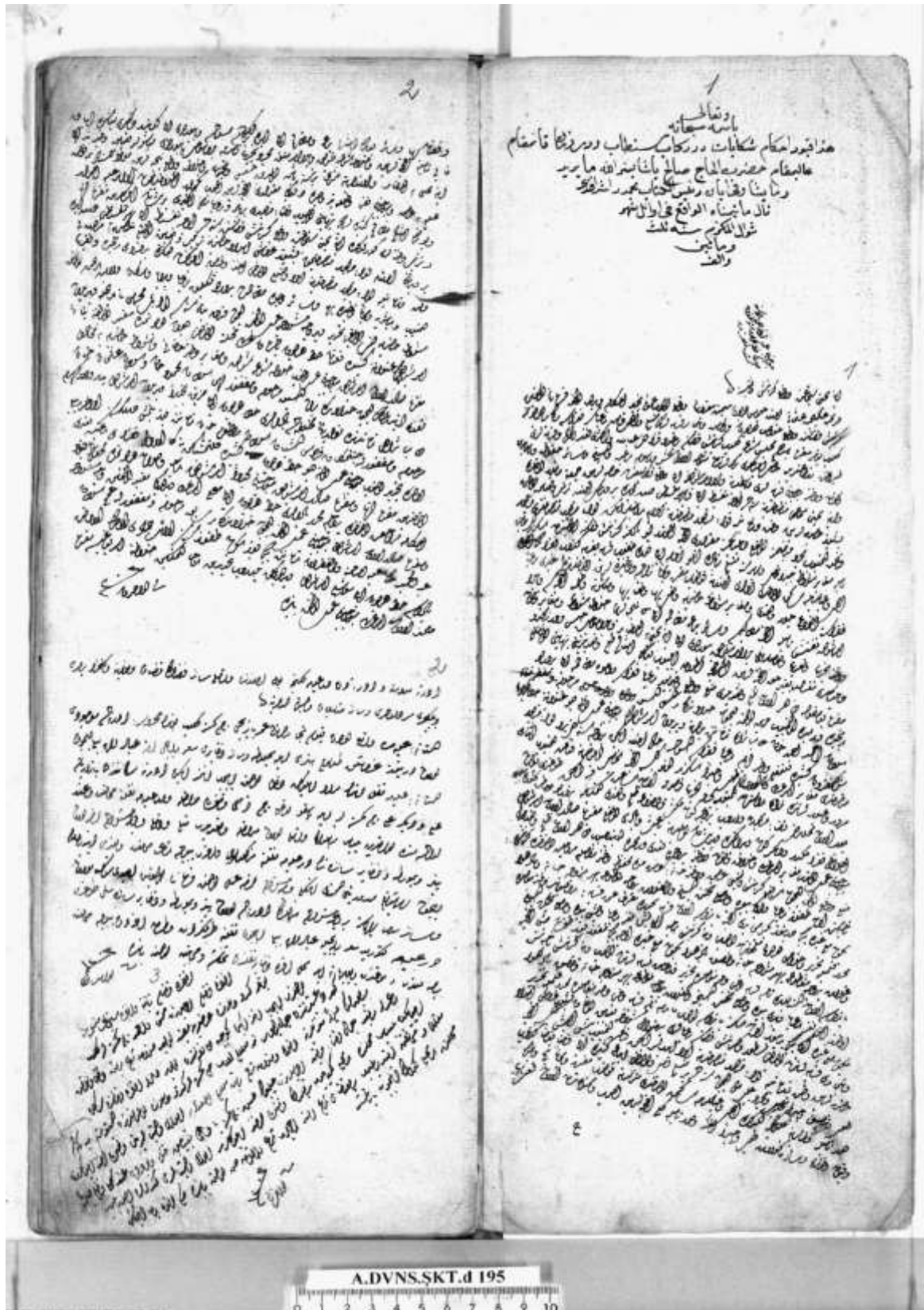
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014b). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014c). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (2013). Harput Şehir Kethüdalığı. Enver Çakar (Ed). *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Cilt 2* içinde (735-742. ss.). Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>. URL-3 16.05.2022 tarihinde erişildi.
- Wittman, W. (2011). *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801* (1. Baskı). (Çev. Belkıs Dişbudak). Ankara: Odtü Yayıncılık.
- XIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez ve Taşra Yöneticileri. (2019). İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Yayınları.
- XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi (Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792). (2019). İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları.
- Yakut, E. (2006). Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları. *Türk Hukuk Araştırmaları*. (2), 25-40.
- Yaman, A. (1999). *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (2020). *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkam-ı Evkaf*. (Haz. Hamdi Çilingir). İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1994). Osmanlı Toplumu. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (439-510. ss.). İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, B. (2021). *İslam Ceza Hukukunda Kasta Benzer Suç (Şibh-i Amd) ve Cezası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yurtcan, E. (2015). *Yargıtay Kararları Işığında Yaralama Suçları* (2. Baskı). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Yücel, Y. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetab, Kitabı Mesâlihi'l Müslimin ve Menafi'i'l-Müminin, Hırzû'l-Mülûk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yürük, H. (2020). Osmanlı Devleti'nde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa. *Adalet Dergisi*. (65), 631-654.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C. 6* (1. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

EKLER

Ek 1: 193 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği

Ek 4: 196 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği

Ek 5: 196 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği

Ek 6: 197 Numaralı Atik Şikâyet Defteri Örneği

